

ADAY MEMURLARIN TEMEL EĞİTİM DERS NOTLARI

İKİNCİ KİTAP

ADAY MEMUR TEMEL EĞİTİM DERS NOTLARI

İKİNCİ KİTAP

İLKÖĞRETİM / ORTAÖĞRETİM

YÜKSEKÖĞRETİM

Bu ders notları, 19/03/2026 tarihli ve 33201 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Memurların Yetiştirilmeleri ve Eğitimleri Hakkında Genel Yönetmelik’in 14 ve 15 inci maddeleri kapsamında Merkez Eğitim Kurulu tarafından ilköğretim/ortaöğretim ve yükseköğretim mezunları için ortak kullanılmak üzere hazırlanmıştır.

ANKARA

Eylül, 2026

İÇİNDEKİLER

1. KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI	2
1.1. Giriş	2
1.2. Bilişim ve Kamu Yönetimi İlişkisi	3
1.2.1. Bürokrasiden E-Devlete Geçiş	3
1.2.2. E-Devletin Kuramsal Temelleri	6
1.2.2.1. Yeni Kamu İşletmeciliği ve E-Devlet	6
1.2.2.2. Kurumsal Örgüt Kuramı Çerçevesinde E-Devlet	7
1.2.2.3. Yönetişim Yaklaşımı Çerçevesinde E-Devlet	10
1.2.2.4. Kamu Değeri Yaklaşımı ve E-Devlet	11
1.2.3. Kamu Yönetiminin Dijital Dönüşümü	12
1.2.3.1. Devlet Erkinin Dijitalleşmesi	12
1.2.3.2. Kamu Hizmetlerinin Dijitalleşmesi	14
1.2.3.3. Kamu Bilişim Sistemleri	15
1.2.4. E-Devletin Sorunsal Alanları	16
1.2.4.1. E-Devletin İdari Sorunsalları	17
1.2.4.2. E-Devletin Ekonomik Sorunsalları	17
1.2.4.3. E-Devletin Hukuki Sorunsalları	18
1.2.4.4. E-Devletin Teknik Sorunsalları	18
1.2.4.5. E-Devletin Toplumsal Sorunsalları	19
1.3. E-Devletin Özellikleri ve Gelişim Modelleri	19
1.3.1. E-Devletin Temel Özellikleri	20
1.3.2. E-Devletin Gelişim Modelleri	20
1.3.2.1. Layne ve Lee'nin Dört Aşamalı E-Devlet Gelişim Modeli	20
1.3.2.2. Birleşmiş Milletler Beş Aşamalı E-Devlet Olgunluk Modeli	21
1.3.3. E-Yönetişim: E-Devlet Yönetişim Modelleri	23
1.3.3.1. Devletten Vatandaşa (Government-to-Citizens – G2C)	23
1.3.3.2. Devletten İş Dünyasına (Government-to-Business – G2B)	23
1.3.3.3. Devletten Devlete (Government-to-Government – G2G)	23
1.4. Türkiye’de E-Devletin Gelişimi	24
1.4.1. E-Devlet Uygulamalarının Tarihçesi	27
1.4.2. Kapsam ve Mevzuat	32
1.4.3. E-Devletin Kurumsal Yapılanması	33
1.4.3.1. Bürokrasinin Azaltılması ve Dijital Türkiye Toplantıları	33
1.4.3.2. Cumhurbaşkanlığı Siber Güvenlik Başkanlığı	33
1.4.3.3. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı	33
1.4.3.4. TÜBİTAK Kamu Sertifikasyon Merkezi (Kamu SM)	34
1.4.3.5. Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK)	34
1.4.3.6. TÜRKİSAT A.Ş.	34
1.4.3.7. Diğer Kurum ve Kuruluşlar	34
1.4.3.8. Yerel Yönetimlerde Dijital Dönüşüm Koordinasyonu	34
1.4.3.9. Yönetişim Mekanizmaları	35
1.4.3.10. Mevcut E-Devlet Mimarisi	36
1.4.4. E-Devlet Kapısı ve Dijital Kamu Hizmeti	38
1.4.4.1. E-Devlet Kapısı’nın İşleyişi	38
1.4.4.2. E-Devlet Kapısı’nın Güvenliği	40
1.4.4.3. Türkiye’de Dijital Kamu Hizmetleri	41
2. MİLLÎ GÜVENLİK BİLGİLERİ	45
2.1. Güvenlik ve Millî Güvenlik	45
2.1.1. Güvenlik Kavramı	45
2.1.2. Millî Güvenlik Kavramı ve Kapsamı	46
2.1.2.1. Anayasal Düzen	47
2.1.2.2. Millî Varlık	47
2.1.2.3. Millî Bütünlük	47
2.1.2.4. Milletlerarası Alandaki Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Menfaatler	47

2.1.2.5.	Ahdî Hukuk	48
2.1.2.6.	Vatandaşların Güven, Huzur ve Refah İçerisinde Hayatlarını Sürdürebilmesi	48
2.2.	Millî Güvenlik Kavramının Temel Unsurları	48
2.3.	Millî Güç ve Unsurları	49
2.3.1.	Siyasi (Politik) Güç	49
2.3.2.	Askerî Güç	50
2.3.3.	Ekonomik Güç	50
2.3.4.	Coğrafi Güç	50
2.3.5.	Demografik Güç	50
2.3.6.	Psiko-Sosyal ve Kültürel (Sosyokültürel) Güç	51
2.3.7.	Bilimsel ve Teknolojik Güç	51
2.4.	Millî Güvenlik Sistemi ve Esasları	52
2.4.1.	Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî Güvenlik Sistemi ve Millî Güvenlik Kurulu	52
2.5.	Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu ve Değeri	53
2.5.1.	Jeopolitik	53
2.5.2.	Coğrafi ve Jeopolitik Konum	53
2.5.3.	Jeostrateji	53
2.5.4.	Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi	54
2.6.	Başlıca Uluslararası Güvenlik Kuruluşları	54
2.6.1.	Birleşmiş Milletler (BM)	54
2.6.2.	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO)	55
2.6.3.	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT)	56
2.7.	Seferberlik ve Savaş Hâli	56
2.7.1.	Tanımlar	56
2.7.1.1.	Seferberlik	56
2.7.1.2.	Savaş	56
2.7.2.	Seferberlik ve Savaş Hâli Hazırlıkları	56
2.7.3.	Genel ve Kısmi Seferberlik İlanı	58
2.7.4.	Seferberlik Uygulaması	58
2.7.5.	Savaş İlanı, Uygulamanın Başlatılması ve Savaş Hâlinin Kaldırılması	58
3.	TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI	61
3.1.	Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri	61
3.2.	Türkçe Sözlerin Genel Özellikleri	62
3.3.	Türkçe Dil Bilgisi Kuralları	62
3.3.1.	Cümle Bilgisi	62
3.3.2.	Cümle Çeşitleri	64
3.4.	Yazım Kuralları	66
3.4.1.	Sesler ve Ses Uyumları	66
3.4.1.1.	Ünlülerin Nitelikleri	66
3.4.1.2.	Ünsüzlerin Nitelikleri	68
3.4.2.	Bazı Kelime ve Eklerin Yazılışı	68
3.4.3.	Sayıların Yazılışı	69
3.4.4.	Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler	70
3.4.5.	Birleşik Kelimelerin Yazılışı	73
3.4.6.	Alıntı Kelimelerin Yazılışı	77
3.4.7.	Yabancı Özel Adların Yazılışı	78
3.4.8.	Noktalama İşaretleri	79
4.	ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ	89
4.1.	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile ilgili Kavramlar	89
4.1.1.	İnkılap	89
4.1.2.	İhtilal	89
4.1.3.	Islahat	89
4.1.4.	Modernleşme	89
4.2.	19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Gelişmeler	89
4.2.1.	II. Mahmut Döneminde Yapılan Yenilikler	90

4.2.2.	Tanzimat Fermanı.....	90
4.2.3.	Islahat Fermanı	91
4.2.4.	I. Meşrutiyet Dönemi.....	91
4.2.5.	II. Meşrutiyet Dönemi	91
4.2.6.	Fikir Akımları.....	92
4.2.7.	Trablusgarp Savaşı	93
4.2.8.	I. ve II. Balkan Savaşları	94
4.2.9.	Birinci Dünya Savaşı.....	94
4.2.9.1.	Savaşın Nedenleri.....	94
4.2.9.2.	Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi.....	95
4.2.9.3.	Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler	96
4.2.9.4.	Birinci Dünya Savaşı Sırasında Yapılan Gizli Antlaşmalar	99
4.2.9.5.	Birinci Dünya Savaşı Sonuçları.....	100
4.2.9.6.	Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)	101
4.3.	Mütareke Sonrası Anadolu'nun Genel Durumu ve İşgaller	101
4.3.1.	Millî Varlığa Faydalı Cemiyetler	102
4.3.2.	Millî Varlığa Düşman Cemiyetler	102
4.4.	Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919).....	104
4.5.	İzmir'in İşgali (15 Mayıs 1919)	104
4.6.	Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı (19 Mayıs 1919)	105
4.7.	Genelgeler ve Kongreler.....	105
4.7.1.	Havza Genelgesi (28 Mayıs 1919).....	105
4.7.2.	Amasya Genelgesi (22 Haziran 1919).....	106
4.7.3.	Erzurum Kongresi (23 Temmuz – 7 Ağustos 1919).....	107
4.7.4.	Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri	107
4.7.5.	Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)	108
4.8.	Amasya Görüşmesi Öncesi ve Sonrası Yaşanan Gelişmeler.....	109
4.8.1.	Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin İstifası ve Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Kurulması..	109
4.8.2.	Amasya Görüşmeleri (Protokolü).....	109
4.8.3.	Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelişi.....	109
4.9.	Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanması ve Misak-ı Millî (12 Ocak 1920)	109
4.10.	İstanbul'un İşgali	110
4.11.	TBMM'nin Açılması (23 Nisan 1920).....	110
4.12.	İstanbul ve Ankara Hükûmetleri Arasında Karşılıklı Fetvalar	110
4.13.	TBMM'ne Karşı Ayaklanmalar.....	111
4.14.	Düzenli Ordunun Kurulması	111
4.14.1.	Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe Ayaklanmaları	111
4.15.	Sevr Barış Antlaşması (10 Ağustos 1920).....	112
4.16.	Millî Mücadelede Cepheler	112
4.16.1.	Doğu Cephesi ve Gümrü Barış Antlaşması (2/3 Aralık 1920).....	112
4.16.2.	Güney Cephesi	113
4.16.3.	Batı Cephesi	114
4.16.3.1.	Birinci İnönü Savaşı (6 Ocak – 10 Ocak 1921).....	115
4.16.3.2.	İkinci İnönü Savaşı (23 Mart – 1 Nisan 1921)	116
4.16.3.3.	Kütahya – Eskişehir Muharebeleri (10 Temmuz – 24 Temmuz 1921)	116
4.16.3.4.	Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos – 13 Eylül 1921)	117
4.16.3.5.	Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi (26 Ağustos Eskişehir-18 Eylül 1922)	118
4.17.	Mudanya Mütarekesi	118
4.18.	Lozan Barış Antlaşması.....	119
4.19.	İnkılaplar	122
4.19.1.	Siyasi Alanda Yapılan İnkılaplar.....	122
4.19.1.1.	Saltanatın Kaldırılması	122
4.19.1.2.	Cumhuriyetin İlanı.....	124
4.19.1.3.	Halifeliğin Kaldırılması.....	126

4.19.1.4.	Partiler ve Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri	127
4.19.2.	Hukuk Alanında Yapılan İnkılaplar	136
4.19.2.1.	1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu.....	136
4.19.2.2.	1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu.....	137
4.19.2.3.	Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü (17 Şubat 1926).....	138
4.19.3.	Ekonomi Alanında Yapılan İnkılaplar.....	139
4.19.3.1.	İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923).....	139
4.19.3.2.	Teşvik-i Sanayi Kanunu	140
4.19.3.3.	Bankaların Kurulması.....	140
4.19.3.4.	Topraklandırma Kanunu.....	141
4.19.3.5.	Devletçilik ve Planlı Sanayileşme	142
4.19.4.	Toplumsal Alanda Yapılan İnkılaplar	143
4.19.4.1.	Kıyafet İnkılâbı ve Şapka İktisâsı (Şapka Giyilmesi) Hakkında Kanun	143
4.19.4.2.	Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması (30 Kasım 1925)	143
4.19.4.3.	Takvim, Saat, Rakam ve Ölçülerde Değişiklik	144
4.19.4.4.	Soyadı Kanunu'nun Kabulü (21 Haziran 1934).....	145
4.19.4.5.	Kadınlara Siyasal Haklar Verilmesi	145
4.19.4.6.	Sağlık Alanında Gelişmeler.....	146
4.19.5.	Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılaplar	147
4.19.5.1.	Atatürk'ün Eğitime Bakışı.....	147
4.19.5.2.	John Dewey'in Türkiye'ye Davet Edilmesi	147
4.19.5.3.	Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924)	148
4.19.5.4.	Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun (1926)	148
4.19.5.5.	Yeni Latin Kökenli Türk Alfabesinin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılması 148	
4.19.5.6.	Türk Dil Kurumunun Kurulması (12 Mart 1932).....	149
4.19.5.7.	Türk Tarih Kurumunun Kurulması (15 Nisan 1931).....	149
4.19.5.8.	Üniversite Reformu (1933).....	150
4.19.5.9.	Güzel Sanatlar	150
4.20.	Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938).....	150
4.20.1.1.	Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri	150
4.20.2.	1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası	152
4.20.2.1.	Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Musul Meselesi.....	152
4.20.2.2.	Türkiye-Fransa İlişkileri	153
4.20.2.3.	Türkiye-İtalya İlişkileri	154
4.20.2.4.	Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri.....	155
4.20.2.5.	Türkiye-Yunanistan İlişkileri	156
4.20.2.6.	Türkiye-ABD İlişkileri	157
4.20.2.7.	Türkiye-Almanya İlişkileri	158
4.20.2.8.	Türkiye- Orta Doğu İlişkileri.....	158
4.20.3.	1932-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası.....	160
4.20.3.1.	Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girmesi.....	160
4.20.3.2.	Türkiye-İngiltere İlişkileri	161
4.20.3.3.	Türkiye-Fransa ilişkileri ve Hatay Meselesi.....	161
4.20.3.4.	Türkiye-İtalya İlişkileri	163
4.20.3.5.	Türkiye-ABD İlişkileri	163
4.20.3.6.	Türkiye-Almanya İlişkileri.....	164
4.20.3.7.	Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri.....	165
4.20.3.8.	Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri ve Balkan Antantı	166
4.20.3.9.	Boğazlar Meselesi ve Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi	166
4.20.3.10.	Türkiye-Orta Doğu İlişkileri ve Sâdâbât Paktı.....	168
4.21.	Atatürk İlkeleri	170
4.21.1.	Temel İlkeler	170
4.21.1.1.	Cumhuriyetçilik.....	170
4.21.1.2.	Milliyetçilik	170

4.21.1.3.	Halkçılık	171
4.21.1.4.	Laiklik	172
4.21.1.5.	Devletçilik	173
4.21.1.6.	İnkılapçılık.....	173
4.21.2.	Bütünleyici İlkeler	173
4.21.2.1.	Millî Egemenlik.....	173
4.21.2.2.	Millî Bağımsızlık (Tam bağımsızlık)	174
4.21.2.3.	Millî Birlik ve Beraberlik	174
4.21.2.4.	Yurtta Barış, Dünyada Barış (Yurtta sulh cihanda sulh)	175
4.21.2.5.	Akılcılık ve Bilimsellik	175
4.21.2.6.	Çağdaşlaşma ve Batılılaşma	175
4.21.2.7.	İnsan ve İnsanlık Sevgisi	176
5.	İLETİŞİM VE PROTOKOL KURALLARI	178
5.1.	İletişim.....	178
5.1.1.	Giriş	178
5.1.2.	İletişimin Temel Kavramları	179
5.1.3.	İletişim Türleri.....	180
5.1.3.1.	Sözlü İletişim.....	180
5.1.3.2.	Sözsüz İletişim.....	182
5.1.3.3.	Yazılı İletişim	185
5.1.4.	Etkili İletişim Teknikleri	185
5.1.4.1.	Algı ve Algılama	186
5.1.4.2.	Etkin Dinleme.....	186
5.1.4.3.	Empati	186
5.2.	Protokol Kuralları.....	187
5.2.1.	Giriş	187
5.2.2.	Protokol	187
5.2.2.1.	Protokolde Dikkat Edilecek Başlıca Kurallar	187
6.	HALKLA İLİŞKİLER	190
6.1.	Giriş	190
6.2.	Halkla İlişkilerde Sorunlar	190
6.2.1.	Halkla İlişkilerin Reklam ya da Propagandaya İndirgenmesinden Kaynaklanan Sorunlar 191	
6.2.1.1.	Reklam.....	191
6.2.1.2.	Propaganda	192
6.2.2.	Krizle Bağlantılı Görülme	192
6.3.	Halkla İlişkilerde Kapsayıcı Yaklaşım	192
6.3.1.	Seçilmiş Tanımlar.....	193
6.3.2.	Kapsayıcı Anlayışın İçerdiği Özellikler	193
6.3.2.1.	Etkileşim Olgusu	193
6.3.2.2.	Halk (Kamu) Kavramı.....	193
6.3.2.3.	Uzmanlık	194
6.3.2.4.	Yönetim İşlevi Olma	194
6.4.	Halkla İlişkilerin Anlamı	194
6.5.	Halkla İlişkilerin İlkeleri	194
6.5.1.	Dürüstlük	195
6.5.2.	İnandırıcılık	195
6.5.3.	Tekrarlama.....	195
6.5.4.	Bütçe.....	195
6.5.5.	İki Yönlü İletişim	195
6.5.6.	Tutarlılık.....	195
6.5.7.	Sorumluluk	195
6.5.8.	Sabırlı Olmak	196
6.6.	Halkla İlişkilerin Yapılanışı	196
6.6.1.	Birim.....	196

6.6.2.	Örgütlenme	196
6.6.3.	Süreç	196
6.7.	Halkla İlişkiler Uygulamalarında Kullanılan Modeller	197
6.7.1.	Basın Ajansı / Tanıtım Modeli	197
6.7.2.	Kamuyu Bilgilendirme Modeli	197
6.7.3.	İki Yönlü Asimetrik Model	197
6.7.4.	İki Yönlü Simetrik Model	197
6.8.	Halkla İlişkiler Sürecinin Aşamaları	197
6.8.1.	Bilgi Toplama (Araştırma)	198
6.8.1.1.	Var Olan Bilgilerden Yararlanma	198
6.8.1.2.	Basını İzleme	198
6.8.1.3.	Kuruluş Kaynakları	199
6.8.1.4.	Bilimsel Yöntemlerin Kullanılması	199
6.8.2.	Planlama	200
6.8.3.	Uygulama (İletişim)	201
6.8.3.1.	Gönderici (Kaynak)	201
6.8.3.2.	Mesaj (İleti)	201
6.8.3.3.	Kanal	201
6.8.3.4.	Alıcı	201
6.8.4.	Değerlendirme	201
6.8.4.1.	Dinleyicilerin Nitelik ve Niceliği	201
6.8.4.2.	Dinleyicilerin Tepkisi	202
6.8.4.3.	İletişimin Etkisi	202
6.8.4.4.	Etki Süresi	202
6.9.	Halkla İlişkiler Sürecinde Sosyal Sorumluluk	202
6.10.	Halkla İlişkilerde Kullanılan Araçlar	202
6.10.1.	Yazılı ve Basılı Araçlar	203
6.10.1.1.	Gazeteler	203
6.10.1.2.	Dergiler	204
6.10.1.3.	Broşürler	204
6.10.1.4.	El Kitapları veya Kılavuzlar	204
6.10.1.5.	Bültenler	204
6.10.1.6.	Yıllıklar	204
6.10.1.7.	Mektuplar	204
6.10.1.8.	Afişler (Posterler)	204
6.10.1.9.	Pankartlar	204
6.10.1.10.	El İlanları	204
6.10.1.11.	Yönlendirici ve Yol Göstericiler	204
6.10.2.	Yayın ve Gör.-İşit. Araçları	205
6.10.2.1.	Radyo, Televizyon ve İnternet	205
6.10.2.2.	Sergiler	205
6.10.3.	Sosyal ve Kültürel Etkinlikler	205
6.10.3.1.	Yarışmalar	205
6.10.3.2.	Geziler	205
6.10.3.3.	Destek Verme (Sponsorluk)	205
6.10.4.	Eğitim	205
6.10.5.	Dijital Araçlar	205
6.11.	Çalışanlar ve Halkla İlişkiler	206
6.11.1.	Kurum İçi İlişkiler	206
6.11.2.	Personelde Aranacak Nitelikler	207
6.11.2.1.	Görünüş	207
6.11.2.2.	Kişilik	207
6.11.2.3.	Güvenilirlik	208
6.12.	Kriz İletişimi	208
6.13.	Devlet-vatandaş ilişkisi	209

6.14.	Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER).....	210
7.	İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ	213
7.1.	Genel Konular	213
7.1.1.	Temel Tanımlar	213
7.1.2.	İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramı ve Sayısal Veriler.....	213
7.1.3.	İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatı	214
7.1.3.1.	6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu	214
7.2.	Sağlık Konuları.....	216
7.2.1.	Meslek hastalıklarının sebepleri	216
7.2.2.	Hastalıklardan korunma prensipleri ve korunma tekniklerinin uygulanması	216
7.2.3.	Biyolojik ve psikososyal risk etmenleri.....	216
7.2.4.	İlk yardım	217
7.3.	Teknik Konular.....	217
7.3.1.	Kimyasal, fiziksel ve ergonomik risk etmenleri	217
7.3.1.1.	Elle kaldırma ve taşıma	218
7.3.1.2.	Parlama ve patlama.....	218
7.3.1.3.	Yangın ve yangından korunma.....	219
7.3.1.4.	İş ekipmanlarının güvenli kullanımı.....	220
7.3.1.5.	Ekranlı araçlarla çalışma	220
7.3.1.6.	Elektrik tehlikeleri, riskleri ve önlemleri.....	221
7.3.2.	İş kazalarının sebepleri ve korunma prensipleri ile tekniklerinin uygulanması	223
7.3.3.	Sağlık ve güvenlik işaretleri	223
7.3.4.	Kişisel koruyucu donanım kullanımı.....	227
7.3.5.	Acil durumlar, tahliye ve kurtarma.....	229
7.4.	İşe ve İşyerine Özgü Riskler ve Risk Değerlendirmesine Dayalı Konular	229
8.	KAYNAKÇA	232

BİRİNCİ KISIM

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Bu kısım Siber Güvenlik Başkanlığınca hazırlanmıştır.

1. KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

1.1. Giriş

Bilgi ve iletişim kelimelerinden türetilmiş olan bilişim kavramı genel ifadeyle; bilginin üretilmesi, işlenmesi, depolanması ve iletilmesiyle ilgilenen bilim dalı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bilişim teknolojileri, bilginin üretilmesi, depolanması, işlenmesi ve iletilmesini mümkün kılan donanım, yazılım ve iletişim altyapılarının bütünüdür ifade etmektedir.

Bu teknolojiler, bireyler ve kurumlar için önemli bir bilgi kaynağı işlevi görmekte; geniş veri havuzlarına hızlı erişim imkânı sunarak bilgiye ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte bilişim teknolojileri, bilginin farklı kişi ve gruplar arasında aktarılmasını sağlayan etkili bir iletişim aracı olarak da öne çıkmaktadır.

Bilişim kavramı, günümüzde bilginin teknik süreçler aracılığıyla işlenmesinin ötesinde; bu süreçlerin toplumsal, kurumsal ve yönetsel yapılar üzerindeki etkisini de kapsamaktadır. Bu teknolojiler, eğitimden sağlığa, ekonomiden yönetime kadar pek çok alanda dönüştürücü bir rol üstlenmektedir.

Etkileşim boyutu açısından değerlendirildiğinde, bilişim teknolojileri kullanıcılar arasında çift yönlü ve çok yönlü iletişimi mümkün kılmakta; bireylerin yalnızca bilgi tüketicisi değil aynı zamanda bilgi üreticisi haline gelmesine olanak tanımaktadır. Bu süreçte metin, görsel, ses, animasyon ve video gibi çoklu ortam unsurlarının bir arada kullanılabilmesi, bilginin daha etkili ve kalıcı bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır.

Ayrıca bilişim teknolojileri, bireyler arasında iş birliğini güçlendiren bir yapı sunmaktadır. Farklı coğrafyalarda bulunan kullanıcıların eş zamanlı (senkron) veya eş zamansız (asenkron) olarak birlikte çalışabilmesi, ortak bilgi üretimini ve paylaşımını kolaylaştırmaktadır.

Bilişim teknolojilerinin bir diğer önemli özelliği ise kültürler arası etkileşimi artırmasıdır. Farklı ülkelerden ve toplumsal yapılardan bireylerin aynı platformlarda buluşabilmesi, bilgi ve deneyim paylaşımını küresel bir boyuta taşımakta; bu da çok kültürlü bir öğrenme ve etkileşim ortamı oluşturmaktadır.

Son olarak, bilişim teknolojileri kullanıcıların kamu yönetimi etkileşim sürecine daha aktif katılım göstermesini teşvik ederek, öğrenen ve hizmet alan bireylerin daha ilgili, sorgulayan ve katılımcı bir konuma gelmesini sağlamaktadır. Bugün vatandaşlar dijital ortamlar aracılığıyla kamu kurumlarına dilekçe gönderebilmekte, bilgi edinme başvurusu yapabilmekte, çeşitli hizmetlere ilişkin geri bildirimde bulunabilmekte ve başvurularının durumunu anlık olarak takip edebilmektedir. Bu durum, kamu hizmetlerinin tek yönlü bir sunum olmaktan çıkarak etkileşimli bir yapıya dönüşmesini, kısaca dijital dönüşümünü tamamlamasını sağlamaktadır.

Diğer tüm organizasyonlar gibi devletler de bilginin etkin yönetimine gereksinim duymaktadır. Önceleri artan hesaplama ihtiyacının bir sonucu olarak gelişen dijital teknolojilerin, günümüzde bilginin üretilmesi, kaydedilmesi, işlenmesi ve iletilmesi gibi birçok işlevde kullanılması söz konusudur. Devletlerin artan idari bütünlüğü neticesinde bilgi talebi daha önce hiç olmadığı düzeylere çıkmıştır.

Dönüşen sosyo-ekonomik yapıda devletlerin işlevleri yerine getirebilmesi adına, sahip olduğu yetkilerin, yapıların ve araçların da değişime uğraması kaçınılmaz olmaktadır. Toplumsal ve ekonomik

! Toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin giderek daha fazla dijital veri üretmesi ve veri temelli hale gelmesi, devletin yasama, yürütme, yargı, düzenleme ve denetim gibi temel işlevlerini yerine getirirken mekân ve zaman sınırlamalarını azaltarak yönetsel etkinlik, hız ve kapasite artışı sağlamaktadır.

faaliyetlerin giderek daha fazla dijital veri üretmesi ve veri temelli hale gelmesi, devletin asli işlevini yerine getirmek üzere başvurduğu yöntemlerde (yasama, yürütme, yargı, düzenleme, denetim, izleme, güvenlik, onaylama, aracılık, disiplin, gözetim vb.) yönetsel anlamda mekân ve zaman sınırlamalarını azaltarak başarıyı artırma imkânını birlikte getirmektedir.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Ancak, aynı zamanda temelde iki açıdan bu başarımı sağlamak zorlaşmaktadır. İlki, toplumsal hayatın çeşitlenmesi ve hızlanması, farklı mekân ve aktörlerin ortaya çıkması ile yeni ilişki ağlarının oluşması ve toplumsal yapıların karmaşıklaşmasıdır. İkincisi ise, devletin toplumsal karmaşıklıkta yöntemlerini hayata geçirilebilmek için başvurduğu dijital bilgi teknolojilerinin devlet işlevlerini dijital bağımlılıklar ve egemenlik hakları üzerinden sorunlu hale getirmesidir.

1.2. Bilişim ve Kamu Yönetimi İlişkisi

Bilişim teknolojilerinin dönüştürücü rolünün en belirgin hissedildiği alanlardan biri de hem disiplin olarak hem de bir yönetim alanı olarak kamu yönetimidir. Kamu yönetimi; hükümet politikalarının, programlarının ve kararlarının uygulamasını ve kamu hizmetlerinin yürütülmesini sağlarken; kamu hizmetlerinin planlanmasını, organize edilmesini, yönlendirilmesini, koordine edilmesini ve gözetlenmesini içermektedir. Bu kapsamda, devletin vatandaşlara sunduğu eğitim, sağlık, güvenlik, adalet ve altyapı gibi temel hizmetlerin bütününe belirli bir idari mekanizma içinde yönetilmesini gerektirmektedir.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışında bu hizmetler çoğunlukla bürokratik, hiyerarşik ve yüz yüze etkileşime dayalı bir yapı içerisinde sunulmuştur. Ancak artan nüfus, karmaşıklaşan toplumsal ihtiyaçlar ve hız beklentisi, kamu hizmetlerinin daha etkin, erişilebilir ve vatandaş odaklı bir biçimde sunulmasını zorunlu kılmıştır. Bu noktada bilişim teknolojileri, kamu yönetimi ve kamu hizmetlerinin dönüşümünde kritik bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Bilginin hızlı işlenmesi, saklanması ve paylaşılmasını mümkün kılan bu teknolojiler, kamu kurumlarının karar alma süreçlerini daha veriye dayalı hale getirirken, hizmet sunumunu da mekândan ve zamandan bağımsız bir yapıya kavuşturmaktadır. Böylece kamu yönetimi ile bilişim arasındaki kesişim, yalnızca teknik bir bütünleşme değil; aynı zamanda yönetsel anlayışın yeniden şekillenmesi anlamına gelmektedir.

Türkiye’de kamu yönetimi özelinde en kapsayıcı dönüşümlerden biri ise e-Devlet Kapısı ile gerçekleşmiştir. Bu sistem sayesinde vatandaşlar, birçok kamu hizmetine tek bir platform üzerinden erişebilmekte; böylece bürokratik işlemler azalmakta ve kamu hizmetlerinde etkinlik artmaktadır.

Bugün kamu yönetimi ve kamu hizmetleri, bilişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar sayesinde daha hızlı, şeffaf ve vatandaş odaklı bir yapıya dönüşmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca hizmet sunumunun dijitalleşmesini değil, aynı zamanda yönetim anlayışının da yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu tanımlama süreci bir anda meydana gelmemekte; birbirini destekleyen pek çok teknolojik, ekonomik, toplumsal ve yönetsel gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bir sonraki bölümde bu dönüşüm sürecinin tarihsel gelişimi ele alınmaktadır.

1.2.1. Bürokrasiden E-Devlete Geçiş

Kamu yönetiminde dijitalleşme süreci, tarihsel olarak incelendiğinde doğrusal bir gelişimden ziyade aşamalı ve yapısal bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Bu dönüşümü zorunlu hale getiren başlıca yapısal zemin, modern kamu yönetiminin temelini oluşturan klasik bürokrasi anlayışıdır. Max Weber tarafından ortaya konulan Weberyen bürokrasi modeli; hiyerarşi, kurallara bağlılık, yetki ve sorumlulukların açık tanımı, yazılı süreçler ile rasyonellik ilkelerine dayanmaktadır. Bu modelde kamu hizmetleri standartlaştırılmış süreçler aracılığıyla yürütülmekte, karar alma mekanizmaları ise büyük ölçüde merkeziyetçi bir yapıya sahip olmaktadır. Bu yapı, uzun yıllar boyunca kamu yönetiminde etkinlik ve düzen sağlamış olmakla birlikte, zamanla artan toplumsal ihtiyaçlar karşısında esneklik ve hız açısından yetersiz kalmaya başlamıştır.

Tarihte, iletişim için kullanılan kil, papirus, parşömen ve kâğıt gibi materyal ve ortam, zaman ve mekân açısından iktidarın merkezi ya da âdem-i merkezi bir yönetim sürdürebilmesinde önemli rol oynamıştır. Tarih boyunca bilgi yönetimi ve iletişimin verimliliği, yönetim organizasyonun büyüklüğünü etkilemiş, yoğunlaşan nüfus faaliyetlerin artmasını beraberinde getirirken, artan faaliyetler bilgi ve iletişimde verimliliği ve etkinliği gerektirmiştir.

1950’li yılların sonu ve 1960’lı yılların başı, kamu yönetiminde bilgisayarlaşma sürecinin başlangıç aşamasını oluşturmakta ve bilişim teknolojileri ilk kez kamu sektörü tarafından kullanılmaktadır. Bu dönemde büyük ölçekli ana bilgisayarlar (mainframe) kamu kurumlarında kullanılmaya başlanmış; özellikle mühendislik hesaplamaları, istatistiksel analizler ve veri işleme faaliyetleri bu sistemler aracılığıyla yürütülmüştür.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Türkiye’de bu sürecin en önemli örneklerinden biri, Karayolları Genel Müdürlüğü’nde kullanılan IBM 650 bilgisayardır (Şekil 1). Bu sistem, Avrupa’da ilklerden biri olarak, delikli kartlar aracılığıyla veri girişinin yapıldığı, büyük hacimli ve operatör kontrollü bir yapıya sahip olup, kamu yönetiminde dijital dönüşümün ilk adımını temsil etmektedir.

Şekil 1. Türkiye’nin İlk Bilgisayarı IBM 650

“Elektronik Beyin” olarak adlandırılan IBM 650 Model I adını taşıyan bu sistem, o tarihlerde sadece Türkiye’nin değil, Balkanlar ve Ortadoğu’nun da ilk bilgisayarı olma özelliğini taşımış ve karayolları çalışmalarının modernize edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ankara Balgat’ta bulunan yonca yaprağı tabir edilen kavşağın hesaplamaları IBM 650 ile gerçekleştirilmiştir. Yeni teknolojilerin kamuda iş görme usullerine dâhil edilmesiyle birlikte; bu teknolojileri kullanan yeni roller de oluşmuştur.

Türkiye’nin ilk bilgisayar programcısı, Karayolları Genel Müdürlüğü’nün “Elektronik Hesap Makineleri Müdürlüğü” adıyla hizmet veren Türkiye’nin ilk bilgi işlem biriminde çalışmıştır. Aradan geçen yarım asır sonra kamu bilişim sistemlerinin büyümesi ve etkinlik alanının artmasıyla bilgi işlem birimleri ve bilişim personeli tüm kurumlarımızın teşkilatlarında yer alır hale gelmiştir. Örneğin; bakanlık teşkilatlarında “Bilgi İşlem Genel Müdürlüğü” yer almaktadır ve bu birimler müstakil olarak 500 kişiden fazla teknik uzman çalıştırır hale gelmiştir.

Şekil 2: İlk Bilişim Personeli- Bilgisayar Programcısı Kaya Kılan

Bu dönemde bilişim teknolojileri, mevcut bürokratik süreçleri köklü biçimde dönüştürmekten ziyade, onları hızlandıran ve destekleyen bir araç olarak kullanılmıştır. Veri kayıtlarının fiziksel ortamlardan dijital ortama aktarılması, işlem sürelerinin kısalması ve hata oranlarının azalması gibi önemli

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

kazanımlar sağlanmış olsa da sistemler hâlâ yüksek düzeyde insan müdahalesine bağımlıydı. Bu nedenle söz konusu dönem, tam anlamıyla dijitalleşmeden ziyade “otomasyonun başlangıç aşaması” olarak değerlendirilmektedir.

1970’li ve 1980’li yıllara gelindiğinde ise bilgisayar teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kamu kurumlarında bilgi sistemlerinin kullanımı yaygınlaşmış; veri tabanı yönetimi, elektronik kayıt sistemleri ve kurumsal yazılımlar daha sistematik bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde kamu kurumları, veri işleme kapasitesini artırmak amacıyla bilgisayar sistemlerini kullanmaya başlamış; özellikle nüfus kayıtları, vergi sistemleri ve personel yönetimi gibi alanlarda ilk bilgi sistemleri devreye alınmıştır. Bu süreçte temel amaç, mevcut bürokratik işlemleri hızlandırmak ve hata oranlarını azaltmak olmuştur.

1990’ların sonu ve özellikle 2000’li yıllarla birlikte kamu yönetiminde “e-Devlet” kavramı ön plana çıkmıştır. Bu dönemde internet teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte kamu hizmetleri çevrim içi ortama taşınmaya başlanmış, vatandaşların devletle olan etkileşimi önemli ölçüde artmıştır. Ekonomik İş Birliği Kalkınma Teşkilatı (OECD) 2003 yılında yayınladığı raporda; e-devleti, bilgi ve iletişim teknolojilerinin, özellikle de internetin, daha iyi bir yönetim elde etme aracı olarak kullanılması şeklinde tanımlamakta; bu sürecin şeffaflık, hesap verebilirlik ve hizmet kalitesi üzerinde olumlu etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Türkiye’de bu dönüşümün en somut örneklerinden biri e-Devlet Kapısı olup, vatandaşların kamu hizmetlerine tek bir platform üzerinden erişimini mümkün kılmıştır.

2010 sonrası dönemde ise “dijital devlet” yaklaşımı, e-devlet anlayışının ötesine geçerek daha bütüncül, veri temelli ve vatandaş odaklı bir yönetim modelini ifade etmektedir. Bu yeni yaklaşımda yalnızca hizmetlerin dijital ortama taşınması değil, aynı zamanda karar alma süreçlerinin büyük veri, yapay zekâ ve otomasyon teknolojileri ile desteklenmesi söz konusudur. Bu bağlamda devletler, vatandaşların ihtiyaçlarını önceden öngörebilen ve buna göre hizmet sunabilen yapılar haline gelmektedir.

Sonuç olarak, kamu yönetiminde bilişim teknolojilerinin kullanımı; Weberyen bürokrasinin katı ve hiyerarşik yapısından, esnek, katılımcı ve veri odaklı dijital devlet modeline doğru evrilen çok katmanlı bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu süreçte analog yapıdan dijital yapıya geçiş yalnızca teknolojik bir değişim değil; aynı zamanda yönetsel anlayış, vatandaş-devlet ilişkisi ve kamu hizmeti sunum biçimlerinin yeniden tanımlandığı kapsamlı bir paradigma değişimi olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 3: OECD, “The E-Leaders Handbook on the Governance of Digital Government”, 2021

OECD, bu paradigma değişimini analog devletten dijital devlete geçiş olarak tanımlamaktadır (Şekil 3). Geleneksel (analog) devlet yapısında kamu hizmetleri büyük ölçüde kâğıt tabanlı, kapalı ve kurum içi süreçlere dayanmakta; vatandaş ile devlet arasındaki etkileşim ise sınırlı, yavaş ve bürokratik bir nitelik taşımaktadır. 2000’li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte kamu yönetiminde ortaya çıkan e-devlet anlayışı, kamu hizmetlerinin elektronik ortama taşınmasını, bilgiye erişimin kolaylaşmasını, işlem süreçlerinin hızlanmasını ve kamu yönetiminde şeffaflık ile etkinliğin artmasını ifade etmektedir. Dijital devlet, dijital teknolojilerin yalnızca hizmet sunumunda değil; aynı zamanda politika yapım süreçlerinde, kurumsal işleyişte ve karar alma mekanizmalarında bütüncül bir şekilde kullanılmasını kastetmektedir. Bu modelde veri odaklılık, kullanıcı merkezli hizmet tasarımı,

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

açık veri politikaları ve paydaş katılımı ön plana çıkmakta; kamu yönetimi daha esnek, bütünleşik ve proaktif bir yapıya dönüşmektedir.

Bu dönüşümün somut yansımaları, farklı sektörlerde geliştirilen uygulamalar aracılığıyla açıkça gözlemlenebilmektedir. Örneğin; eğitim alanında, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformu, özellikle COVID-19 sürecinde uzaktan eğitimin sürdürülebilirliğini sağlamış ve milyonlarca öğrencinin eğitim faaliyetlerine kesintisiz devam edebilmesine imkân tanımıştır. Bu uygulama, kamu hizmeti olarak eğitimin dijitalleşmesiyle birlikte daha geniş kitlelere ulaştırılabileceğini göstermektedir.

Sağlık alanında ise Sağlık Bakanlığı tarafından hayata geçirilen e-Nabız sistemi, bireylerin sağlık verilerine kolayca erişmesini sağlarken; Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) ile randevu süreçlerinin dijitalleşmesi, hizmet sunumunda hız ve düzen sağlamıştır. Bu örnekler, kamu hizmetlerinin bilişim teknolojileri aracılığıyla daha erişilebilir ve kullanıcı dostu hale geldiğini ortaya koymaktadır.

“Uygulamada kamu kurumları arasında dijital dönüşüm düzeylerinin farklılaşması, dijital devlet aşamasına geçişin eş zamanlı ve bütüncül biçimde tamamlanamamış olması ve e-devlet kavramının literatürde ve uygulamada daha yaygın biçimde kullanılmaya devam etmesi nedeniyle, bu çalışmanın genelinde her iki aşamayı kapsayacak şekilde “e-devlet” kavramı tercih edilmektedir.”

1.2.2. E-Devletin Kuramsal Temelleri

Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda, e-devlet çerçevesinde yaşanan dönüşüm beraberinde kamu yönetiminin işleyiş mantığını, örgütlenme biçimlerini ve devlet-toplum ilişkisini yeniden şekillendirmektedir. Söz konusu süreç, kamu yönetiminde verimlilik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve vatandaş odaklılık gibi kavramların yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda e-devletin ortaya çıkışı ve gelişimi, yalnızca teknolojik ilerlemelerle değil; aynı zamanda kamu yönetimi alanında gelişen kuramsal yaklaşımlarla da yakından ilişkilidir. Özellikle, 1980 sonrası dönemde kamu yönetiminde yaşanan paradigma değişimleri, dijitalleşmenin yönünü ve kapsamını belirlemiş; devletin rolü, işlevleri ve hizmet sunum biçimleri bu kuramsal çerçeveler doğrultusunda yeniden tanımlanmıştır. Bu nedenle e-devleti anlamak, onu şekillendiren kuramsal temelleri incelemeyi gerektirmektedir.

1.2.2.1. Yeni Kamu İşletmeciliği ve E-Devlet

Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ), 1970’li yıllardan itibaren klasik kamu yönetimi paradigmasına yöneltile eleştiriler temelinde ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Geleneksel kamu yönetiminin katı hiyerarşik yapısı, kural odaklı işleyişi ve düşük performans üretmesi, bu yaklaşımın gelişiminde belirleyici olmuştur.

Christopher Pollitt’e göre YKİ reformlarının iki düzeyde ele alınması gerekmektedir. İlk olarak YKİ, kamu sektörünün özel sektör yönetim anlayışı, teknikleri ve değerlerinin benimsenmesi yoluyla geliştirilebileceğini savunan genel bir doktrin ya da kuramsal yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. İkinci olarak ise daha somut düzeyde YKİ, belirli kavramlar, araçlar ve uygulamalardan oluşan bir reform paketi niteliği taşımaktadır. Her iki düzey kapsamında yaşanan değişimlerden hareketle, Vincent Homburg YKİ’nin temel özelliklerini şu şekilde özetlemektedir:

Vatandaş yerine “müşteri” odaklı hizmet anlayışı

Performans ve sonuç odaklılık

Sürekli kalite iyileştirme

Yerinden yönetim ve esnek örgüt yapıları

Sıkı maliyet kontrolü

Performansa dayalı personel yönetimi

Kamu hizmetlerinin parçalanarak farklı birimler ve aktörler arasında dağıtılması

Özel sektör ve sivil toplum ile artan iş birliği

Operasyonla ilgili yönetim becerilerinin ön plana çıkması

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Bu özellikler doğrultusunda YKİ, kamu yönetiminde köklü bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Özellikle hesap verebilirlik anlayışında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Klasik kamu yönetiminde hesap verebilirlik daha çok kurallara uygunluk ve mali denetim gibi süreçlere dayanırken; YKİ ile birlikte performansa dayalı hesap verebilirlik ön plana çıkmıştır. Bu yeni modelde, kamu kurumlarının başarısı sundukları hizmetlerin kalitesi ve çıktıları üzerinden değerlendirilmektedir. Örneğin; klasik kamu yönetimi anlayışında, bir nüfus müdürlüğünün hesap verebilirliği, işlemlerin mevzuata uygun yapılıp yapılmadığına, evrakların eksiksiz tutulmasına, bütçenin usule uygun harcanmasına ve denetim raporlarında hata bulunup bulunmadığına göre değerlendirilmektedir. Yani odak noktasını kurallara uyum ve usul denetimi oluşturmaktadır. YKİ anlayışıyla birlikte aynı kurumun başarısı; kimlik kartı başvurularının kaç gün içinde sonuçlandığı, vatandaş memnuniyet oranı, bekleme süresi, işlem başına maliyet ve dijital başvuru oranı gibi performans göstergeleri üzerinden ölçülmeye başlanmıştır. Böylece “işlem doğru yapıldı mı?” sorusuna, “işlem hızlı, kaliteli ve verimli yapıldı mı?” sorusu eklenmiştir.

Bilişim teknolojilerinin kullanımı, geçmişte merkeziyetçi örgütlenmeyi cazip kılan raporlama, muhasebe, personel yönetimi ve kalite kontrol gibi işlevlerin, merkeziyetçiliğin dezavantajlarına katlanmaksızın yürütülebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda e-devlet uygulamalarını, YKİ yaklaşımının somut araçlarından biri olarak değerlendirmek mümkündür. Dijital teknolojiler sayesinde kamu hizmetlerinin performansı ölçülebilir hale gelmiş, maliyetler düşürülmüş ve hizmet sunumu hızlandırılmıştır. E-devletin sağladığı düşük bilgi maliyetleri, klasik kamu yönetiminin merkeziyetçi ve bütünsel bürokratik yapısına kıyasla, YKİ’nin savunduğu daha esnek, parçalı ve piyasa benzeri yapıların avantajını artırmaktadır.

Bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kamu örgütleri içinde ve örgütler arasında bilgiye erişim, bilgi üretimi ve koordinasyon maliyetleri önemli ölçüde azalmaktadır. Bilgi maliyetlerindeki bu düşüş, farklı yönetim mekanizmalarının ve kurumsal düzenlemelerin görece avantajlarını yeniden şekillendirmekte; bu durum da YKİ’nin öngördüğü örgütsel dönüşümlerin daha uygulanabilir hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına bağlı Kamu Hizmeti ve Sosyal Yenilikler Devlet Ajansı bünyesinde 2012 yılında kurulan “ASAN hizmet” merkezi, YKİ yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli bir kamu hizmeti modelidir. Azerbaycan’da kamu hizmetlerini tek çatı altında toplayan, e-devlet tabanlı, vatandaş odaklı bir “tek durak hizmet” (one-stop shop) sistemi ASAN hizmet kapsamında; kimlik, pasaport, noterlik, sosyal güvenlik, tapu, vergi ve çeşitli ruhsat işlemleri gibi çok sayıda kamu hizmeti aynı merkezde bir araya getirilmektedir. Vatandaşlar farklı kurumları tek tek dolaşmak yerine ASAN merkezlerinden veya dijital kanallar üzerinden işlemlerini kısa sürede tamamlayabilmektedir. Kamu hizmetlerinin önemli bir bölümünün hâlen yüz yüze doğrulama, belge kontrolü, biyometrik işlem, danışmanlık ve çok kurumlu koordinasyon gerektirmesi nedeniyle; ASAN hizmet modelinde, dijital kanallara ek olarak tek bir fiziksel merkez oluşturulmuştur. Bu yapı, bürokrasiyi azaltma, hizmet kalitesini artırma, vatandaş memnuniyetini yükseltme ve yolsuzluk risklerini azaltma hedefleriyle dikkat çekmiş; 2015 yılında Birleşmiş Milletler Kamu Hizmetleri Ödülü’ne layık görülmüştür. Sonuç olarak ASAN hizmet, kamu hizmetlerinde hız, kalite, verimlilik, vatandaş memnuniyeti ve sonuç odaklılık gibi unsurları öne çıkardığı için Yeni Kamu İşletmeciliği kuramı çerçevesinde sunulan başarılı bir reform örneği olarak değerlendirilebilir. Bu model, geleneksel kamu yönetiminden daha esnek, ölçülebilir ve kullanıcı merkezli yönetime geçişin somut göstergelerinden biridir.

1.2.2.2. Kurumsal Örgüt Kuramı Çerçevesinde E-Devlet

Kurumsal Örgüt Kuramı, özellikle John W. Meyer ve Brian Rowan’ın (1977) geliştirdiği “kurumsallaşmış örgütler” yaklaşımıyla, örgütlerin yalnızca teknik verimlilik amacıyla değil, aynı zamanda toplumsal meşruiyet kazanmak amacıyla yapılandığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre modern toplumlarda örgütlerin biçimsel yapıları, çoğu zaman etkinlik gerekliliklerinden ziyade, toplumda yerleşmiş kurallar, normlar ve inanç sistemleri tarafından belirlenmektedir. Meyer ve Rowan, bu durumu “kurumsal mitler” kavramıyla açıklamakta; örgütlerin bu mitleri benimseyerek meşruiyet, kaynak ve süreklilik elde etmeye çalıştıklarını belirtmektedir.

Bu çerçevede kamu yönetiminde dijitalleşme ve e-devlet uygulamaları da yalnızca teknik rasyonalite ile açıklanamaz. E-devlet, aynı zamanda modern devletin “çağdaş”, “şeffaf”, “etkin” ve “vatandaş odaklı”

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

olduğu yönündeki kurumsal beklentilerin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, e-devlet uygulamaları yalnızca hizmet sunumunu iyileştirmek için değil, aynı zamanda devletin modernleşme söylemine uyum sağlamak ve kurumsal meşruiyetini güçlendirmek amacıyla da benimsenmektedir.

Kurumsalcı kurama göre örgütler, içinde bulundukları kurumsal çevreye uyum sağlamak için benzer yapılar geliştirme (izomorfizm) eğilimindedir. Bu çerçevede, e-devlet uygulamalarının küresel ölçekte yaygınlaşması, ülkelerin birbirine benzer dijital kamu hizmetleri geliştirmesine yol açmıştır. Söz konusu benzeşim süreci, yalnızca içsel yönetim ihtiyaçlarının değil; aynı zamanda dışsal kurumsal baskıların ve uluslararası etkileşimin de sonucudur. Örneğin; OECD, Dünya Bankası ve BM tarafından yayımlanan e-devlet endeksleri ve iyi yönetim raporları, ülkeler üzerinde dijitalleşme yönünde performans baskısı oluşturmaktadır.

Uluslararası etkileşim kanalıyla benzeşim süreçlerinin yürütülmesinin en somut örneklerinden biri Güney Kore'nin dijital yönetim alanında yürüttüğü dış politika ve kapasite geliştirme faaliyetleridir. Ulusal Bilgi Toplumu Ajansı (National Information Society Agency – NIA), Güney Kore'nin e-devlet tecrübesini başka ülkelere aktarmak amacıyla Dijital Devlet İş Birliği Merkezi (Digital Government Cooperation Center – DGCC) programını yürütmektedir. Bu kapsamda, ortak ülkelerde üç yıllık iş birliği merkezleri kurarak ortak araştırma projeleri, dijitalleşme politikaları danışmanlığı, teknik eğitimler ve uzman değişimi gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında NIA, “Dijital Devlet Danışmanlık” programı ile farklı ülkelerin ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş e-devlet danışmanlığı sunmaktadır. Bu çerçevede, Paraguay’da arazi bilgi yönetimi sistemi, Etiyopya’da ulusal kimlik projesi, Tanzanya’da adres sistemi modernizasyonu, Kamboçya’da dijital arşiv altyapısı ve Kolombiya’da yolsuzluk ihbar sistemi gibi projeler yürütülmüştür.

Benzer şekilde, Singapore GovTech Singapore üzerinden dijital kamu yönetimi, akıllı şehir ve veri yönetişimi alanlarında uluslararası iş birlikleri yürütmektedir. Estonya ise e-Yönetişim Akademisi (e-Governance Academy – eGA) vasıtasıyla çok sayıda ülkeye e-devlet altyapısı, siber güvenlik ve dijital kimlik konularında danışmanlık vermektedir.

Meyer ve Rowan’ın yaklaşımının en önemli katkılarından biri, örgütlerde biçimsel yapı ile fiili uygulamalar arasındaki ayrışmayı (decoupling) açıklamasıdır. Buna göre örgütler, kurumsal çevrenin beklentilerine uyum sağlamak için belirli yapıları ve politikaları benimserken, bu yapıların günlük işleyişte tam anlamıyla uygulanması her zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenle biçimsel yapı ile pratik faaliyetler arasında bir “kopukluk” oluşmaktadır.

E-devlet bağlamında bu durum, dijital dönüşüm projelerinin görünürde güçlü ve kapsamlı olmasına rağmen, uygulamada sınırlı etki yaratabilmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin bir ülkede kapsamlı e-devlet stratejileri, e-devlet kapıları ve dijital hizmetler oluşturulabilir; ancak bu sistemlerin kurum içi süreçlere tam olarak entegre edilememesi, bürokratik alışkanlıkların devam etmesi veya kullanıcıların bu hizmetleri yeterince benimsememesi gibi nedenlerle beklenen verimlilik artışı sağlanamayabilir. Bu durum, e-devletin bazı yönlerinin “sembolik” ya da “törenselleşmiş” bir nitelik taşıyabileceğini göstermektedir.

Türkiye'nin Uluslararası E-Devlet Endekslerindeki Konumu

Dijital dönüşüm süreçlerinin başarı düzeyini ölçmek amacıyla uluslararası kuruluşlar tarafından çeşitli endeksler yayımlanmaktadır. Bu endeksler, ülkelerin e-devlet kapasitesi, dijital kamu hizmetlerinin erişilebilirliği, kurumlar arası veri paylaşımı, vatandaş odaklı hizmet sunumu, teknolojik altyapı, insan kaynağı yeterliliği ve kamu yönetiminde yenilikçilik düzeyi gibi çok boyutlu göstergeleri değerlendirmektedir. Özellikle Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (*E-Government Development Index – EGDI*), OECD tarafından geliştirilen Dijital Devlet Endeksi (*Digital Government Index – DGI*) ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan Devlet Teknolojileri Olgunluk Endeksi (*GovTech Maturity Index – GTMI*), devletlerin dijitalleşme performansını karşılaştırmalı biçimde ortaya koyan öncü ölçüm araçları arasında yer almaktadır.

Bu endeksler teknik başarının ötesinde; kamu yönetiminde etkinlik, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık ve vatandaş memnuniyeti gibi yönetim ilkelerini de yansıtmaktadır. Bu nedenle ülkelerin söz konusu sıralamalarındaki yeri, e-devlet politikalarının ulusal ve uluslararası düzeyde ne ölçüde karşılık bulduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Tablo 1’de sunulan Türkiye’nin son dönemde bu endekslerde gösterdiği performans, kamu hizmetlerinde dijitalleşmenin kurumsallaştığını ve uluslararası ölçekte görünürlük kazandığını ortaya koymaktadır.

Kuruluş / Endeks	Son İki Yayın Dönemi	Türkiye’nin Performansı
BM / EGDI	2024	27. sıra (193 ülke arasında)
	2022	48. sıra (193 ülke arasında)
OECD / DGI	2025	31. sıra (36 OECD ülkesi arasında)
	2023	18. sıra (33 OECD ülkesi)
Dünya Bankası / GTMI	2025	A Grubu (en yüksek olgunluk seviyesi)
	2022	A Grubu (en yüksek olgunluk seviyesi)

Tablodaki veriler, Türkiye’nin dijital dönüşüm yolculuğunun hizmet yaygınlığı açısından büyük başarı sağladığını göstermektedir. Özellikle BM e-Devlet Gelişmişlik Endeksi’nde sadece iki yıl içinde 21 basamak birden yükselmesi, e-Devlet Kapısı’nın kullanıcı sayısındaki artışın yanı sıra, sunulan hizmetlerin uçtan uca dijitalleşmesinin küresel bir takdir topladığını kanıtlamaktadır. Dünya Bankası sıralamasında Türkiye’nin her iki dönemde de “A Grubu” (en yüksek olgunluk seviyesi) içinde yer alması, e-devlet altyapısının sürdürülebilir bir stratejiyle yönetildiğini ve teknik kapasitenin dünya standartlarında olduğunu belgelemektedir. Genel yükselişin aksine, OECD Dijital Devlet Endeksi’ndeki gerileme, Türkiye’nin “ekosistem standartları” açısından kritik bir yol ayrımında olduğunu göstermektedir. OECD ölçütleri daha çok veri yönetişimi, açıklık ve kamu sektöründe yapay zekâ kullanımı gibi ileri seviye stratejik alanlara odaklandığı için; bu düşüş, Türkiye’nin programatik başarıları ile elde edilen gerçek verileri stratejik bir şekilde alarak kullanma ve

Ayrıca kurumsalcı kuram, örgütlerin meşruiyetlerini koruyabilmek için denetim ve değerlendirme süreçlerini de zaman zaman zaman yüzeysel biçimde yürüttüklerini ileri sürmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, e-devlet projelerinde performans göstergeleri ve başarı kriterleri her zaman gerçek etkinliği yansıtmayabilir; bunun yerine uluslararası sıralamalarda üst sıralarda yer alma veya modern bir devlet imajı oluşturma gibi sembolik hedefler ön plana çıkabilmektedir.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Sonuç olarak Kurumsalcı Örgüt Kuramı, e-devleti yalnızca teknik bir modernleşme aracı olarak değil, aynı zamanda devletlerin meşruiyet üretme, uluslararası normlara uyum sağlama ve kurumsal çevreye adaptasyon sürecinin bir parçası olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, e-devlet uygulamalarının neden bazı durumlarda beklenen performans sonuçlarını üretmediğini açıklamak açısından önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

1.2.2.3. Yönetişim Yaklaşımı Çerçevesinde E-Devlet

Yönetişim (governance) kavramı, kamu yönetiminde devletin rolünün yeniden tanımlandığı bir dönüşümü ifade etmektedir. Roderick Arthur William Rhodes'a (1996) göre yönetim, geleneksel "hükümet" (government) kavramından farklı olarak, kamu hizmetlerinin artık yalnızca devlet tarafından değil, birbirine bağımlı çok sayıda aktör tarafından yürütüldüğü bir yapıyı ifade etmektedir. Rhodes, yönetimi özellikle "kendi kendini organize eden, örgütler arası ağlar" olarak tanımlamakta ve bu ağların piyasa ve hiyerarşi gibi klasik koordinasyon mekanizmalarına alternatif oluşturduğunu belirtmektedir.

Bu çerçevede yönetim yaklaşımı, devletin tek ve merkezi bir otorite olmaktan çıkarak; özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve diğer kamusal aktörlerle birlikte hareket ettiği çok aktörlü bir yapıya dönüştüğünü ileri sürmektedir. Rhodes'un vurguladığı gibi, modern kamu yönetiminde hiçbir aktör tek başına yeterli bilgiye, kaynağa veya kapasiteye sahip değildir; bu nedenle politika üretimi ve hizmet sunumu süreçleri, aktörler arası karşılıklı bağımlılık temelinde şekillenmektedir. Bu durum, kamu yönetiminde sınırların bulanıklaşmasına ve kamu-özel ayrımının giderek daha geçirgen hale gelmesine yol açmaktadır.

Yönetişim yaklaşımının temel özelliklerinden biri, bu ağ yapılarının sürekli etkileşim, müzakere ve kaynak değişimi üzerine kurulmuş olmasıdır. Rhodes'a göre bu ağlar, güvene, karşılıklı uyuma ve gayri resmi kurallara dayalı olarak işlemekte; bu yönüyle klasik hiyerarşik kontrol mekanizmalarından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Ancak bu durum aynı zamanda merkezi devletin kontrol kapasitesini sınırlamakta ve yönetim süreçlerini daha karmaşık hale getirmektedir.

Bu kuramsal çerçevede e-devlet, yönetim ağlarının işleyişini mümkün kılan ve güçlendiren temel araçlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bilişim teknolojileri, farklı aktörler arasında bilgi akışını hızlandırmakta, koordinasyon maliyetlerini düşürmekte ve ağ yapılarının daha etkin çalışmasını sağlamaktadır. Özellikle dijital platformlar sayesinde kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında veri paylaşımı kolaylaşmakta; bu da Rhodes'un tanımladığı karşılıklı bağımlılık ilişkilerini daha işlevsel hale getirmektedir.

E-devlet aynı zamanda yönetim ağlarının genişlemesine de katkı sağlamaktadır. Dijitalleşme ile birlikte kamu hizmetlerinin üretimi ve sunumu süreçlerine daha fazla aktör dahil olmakta; kamu-özel ortaklıkları, platform temelli hizmetler ve çok paydaşlı iş birliği modelleri yaygınlaşmaktadır. Bu durum, Rhodes'un ifade ettiği "devletin içinin boşalması" (hollowing out of the state) süreciyle de ilişkilidir; zira devlet bazı fonksiyonlarını doğrudan yürütmek yerine ağlar aracılığıyla gerçekleştirmeye başlamaktadır.

E-Yönetişim Örneği: Türkiye e-Nabız Sistemi ve Sağlık Yönetişimi

Rhodes'un “örgütler arası ağlar” ve “karşılıklı bağımlılık” kavramları, Türkiye'nin sağlık alanındaki dijital dönüşümünün kalbi olan e-Nabız sisteminde somut bir karşılık bulmaktadır. Bu sistem, kamu yönetiminde hiyerarşiden yönetime geçişin şu üç temel özelliğini yansıtmaktadır:

- Çok Aktörlü Ağ Yapısı: e-Nabız; Sağlık Bakanlığı (merkezi otorite), üniversite hastaneleri (özerk kurumlar), özel hastaneler (piyasa aktörleri), eczaneler ve vatandaşları tek bir dijital platformda birleştirmektedir. Burada hizmet üretimi artık tek bir merkezden değil, Rhodes'un tanımladığı şekilde birbirine bağımlı çok sayıda aktörün veri paylaşımıyla gerçekleşmektedir.
- Kaynak Değişimi ve Karşılıklı Bağımlılık: Bir vatandaş özel bir hastaneye gittiğinde, hekimin hastanın geçmiş tahlillerine (kamu hastanesi verisi) veya kullandığı ilaçlara (eczane verisi) erişebilmesi, aktörler arasındaki bilgi ve kaynak değişimini zorunlu kılmaktadır. Bu durum, hiçbir aktörün tek başına tam kapasiteye sahip olmadığını, hizmetin ancak bu dijital ağ içindeki iş birliğiyle eksiksiz sunulabileceğini göstermektedir.
- Sınırların Bulanıklaşması ve Devletin Rolü: e-Nabız ekosisteminde kamu ve özel sektör arasındaki keskin ayırım giderek geçirgenleşmektedir. Devlet, sağlık hizmetini bizzat her aşamada üretmek yerine, ağın güvenliğini ve veri akışını sağlayan bir “platform sağlayıcı” konumuna evrilmektedir. Bu süreç, Rhodes'un “devletin içinin boşalması” olarak nitelediği, devletin doğrudan icracı olmaktan çıkıp ağlar üzerinden yönetmeye başladığı dönüşümle örtüşmektedir.

Sonuç olarak e-Nabız, e-devleti teknik bir veri tabanı olmaktan çıkararak; kamu, özel sektör ve toplumun güvene ve dijital protokollere dayalı bir ağ yapısı içinde hareket ettiği, yaşayan bir

Bununla birlikte, yönetim yaklaşımı e-devlet bağlamında bazı önemli sorun alanlarını da gündeme getirmektedir. Özellikle ağların özerk yapısı, merkezi otoritenin yönlendirme kapasitesini sınırlayabilmekte; bu durum hesap verebilirlik ve denetim açısından zorluklar yaratabilmektedir. Bu tür ağlar zamanla kendi kurallarını oluşturarak merkezi kontrol girişimlerine direnç gösterebilmektedir. Ayrıca çok aktörlü yapı içinde güç dengesizlikleri ve koordinasyon sorunları ortaya çıkabilmektedir.

Sonuç olarak yönetim yaklaşımı, e-devleti yalnızca teknik bir modernleşme aracı olarak değil; devlet, piyasa ve toplum arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandığı ağ temelli bir yönetim modelinin ayrılmaz bir parçası olarak ele almaktadır. Bu çerçevede bilişim teknolojileri, yönetim ağlarının oluşumunu destekleyen, aktörler arası etkileşimi artıran ve kamu yönetimini daha esnek ancak aynı zamanda daha karmaşık hale getiren stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

1.2.2.4. Kamu Değeri Yaklaşımı ve E-Devlet

Kamu yönetimi literatüründe Mark Harrison Moore tarafından geliştirilen ve son yıllarda dijital dönüşüm süreçlerinin merkezine yerleşen Kamu Değeri Yaklaşımı, devletin sunduğu hizmetleri sadece teknik bir verimlilik aracı olarak değil, toplumsal refahı ve vatandaş memnuniyetini artıran stratejik bir değer olarak tanımlamaktadır.

Kamu Değeri yaklaşımına göre, bir kamu politikasının veya dijitalleşme adımının “değer” yaratabilmesi için üç temel unsurun (Stratejik Üçgen) bir araya gelmesi gerekmektedir:

Kamu Değeri Tanımı: Bu unsur, sunulan hizmetin toplum açısından ne ifade ettiğini ve hangi kamusal sorunu çözdüğünü ortaya koymaktadır. Değer yalnızca hizmetin varlığıyla değil; adalet, erişilebilirlik, eşitlik, güven ve yaşam kalitesi gibi unsurlar üzerindeki etkisiyle ölçülmektedir. Dijital dönüşüm bağlamında bu, örneğin bir e-devlet hizmetinin sadece hızlı olması değil, aynı zamanda kapsayıcı ve kullanıcı ihtiyaçlarına uygun olması anlamına gelmektedir.

Operasyonel Kapasite: Kamu değerinin hayata geçirilebilmesi için gerekli olan kurumsal ve teknik altyapıyı ifade etmektedir. Bu kapsamda dijital altyapı, insan kaynağı, veri yönetimi kapasitesi ve

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

teknolojik yetkinlikler kritik rol oynamaktadır. Dijitalleşme süreçlerinde, sistemlerin birlikte çalışabilirliği, siber güvenlik ve kurumsal koordinasyon gibi faktörler operasyonel kapasitenin ayrılmaz parçalarıdır.

Yetki ve Meşruiyet: Kamu değerinin sürdürülebilirliği için politik, hukuki ve toplumsal destek gereklidir. Bu unsur; seçilmiş temsilciler, bürokrasi, sivil toplum ve vatandaşlar tarafından sağlanan meşruiyeti kapsamaktadır. Dijital kamu hizmetlerinde veri gizliliği, etik ilkeler ve şeffaflık gibi konular, bu meşruiyetin sağlanmasında belirleyici olmaktadır.

Bu üç unsurun birlikte değerlendirilmesi, kamu hizmetlerinin yeniden bütünleştirilmesi, vatandaş odaklı hale getirilmesi ve dijitalleşme yoluyla sadeleştirilmesi süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, farklı kurumlar arasında veri paylaşımını mümkün kılan dijital platformlar yalnızca teknik bir yenilik değil; aynı zamanda daha bütüncül, hızlı ve kullanıcı dostu hizmet sunumunu mümkün kılarak kamu değerini artırmaktadır.

Bir belediyenin akıllı ulaşım sistemi kurduğunu düşünelim. Belediyenin sağladığı hizmetler için mobil uygulama geliştirmesi operasyonel kapasitesini artırmaktadır. Bu uygulamanın vatandaşın otobüs durağında bekleme süresini 10 dakika azaltması ise bir kamu değeridir. Belediye meclisinin bu proje için bütçe onaylaması ve halkın uygulamayı indirmesi ise meşruiyeti sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Kamu Değeri yaklaşımı dijital dönüşümü sadece teknolojik bir modernizasyon süreci olmaktan çıkararak; toplumsal fayda, kurumsal kapasite ve demokratik meşruiyetin kesişiminde şekillenen bütüncül bir kamu yönetimi paradigması sunmaktadır. Moore'un yaklaşımı e-devleti, yöneticilerin ellerindeki kısıtlı kaynakla toplumsal refahı artırmak için kullandıkları stratejik bir enstrüman olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısına göre; eğer bir sistem çok hızlı çalışıyor ama vatandaşın devlete olan güvenini artırmıyorsa veya toplumun bir kesimini dışarıda bırakıyorsa, o sistem tam anlamıyla “kamu değeri” üretmiş sayılmaz.

1.2.3. Kamu Yönetiminin Dijital Dönüşümü

Kamu sektörünün dijital dönüşümünü idari kapsamda iki boyutta ele almak mümkündür. İlki, günümüz modern devlet yönetim yapılanmalarının dijital dönüşüm sürecini ele alan devletin dijitalleşmesidir. İkincisi ise, devlet organlarının ya da devlet adına yetkilendirilmiş yüklenicilerin kamu geneline sunduğu hizmetlerin dijital dönüşüm süreciyle ilgilenen kamu hizmetlerinin dijitalleşmesidir.

1.2.3.1. Devlet Erkinin Dijitalleşmesi

Günümüz modern devlet yönetim yapılanmalarında yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç temel erk söz konusudur. Bu üçlü yapı arasındaki ilişki ve kurumsal tercihler ülkeden ülkeye değişmektedir. Dolayısıyla devletin dijitalleşmesini bu üç başlık altında somutlaştırmak mümkündür.

Yasama Organının Dijitalleşmesi

Yasama organında dijitalleşmenin nihai gayesi temsil ihtiyacını azaltarak olabildiğince çok vatandaşın doğrudan yasama süreçlerine katılmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda, vatandaşlar ile vatandaşları temsil etmek üzere seçilmiş vatandaşlar arasındaki iletişim her geçen gün kuvvetlendirilmektedir.

Yasama organının dijitalleşmesinde ilk aklımıza gelen seçim süreçlerinin dijitalleşmesidir. Ancak bu süreci üç aşamada değerlendirmek mümkündür:

Oy kullanımı kâğıt tabanlı olmakla birlikte, oy sayımı bilgi sistemlerinde birleştirilmektedir. Türkiye genelinde il ve ilçe seçim kurulları tarafından bir seçim döngüsü boyunca yapılan seçim iş ve işlemlerine ilişkin tüm faaliyetlerin yürütülmesini sağlayan Seçim Bilişim Sistemi (SEÇSİS) buna örnektir.

Oy kullanımı özel tasarım elektronik cihazlarda yapılmaktadır. Hindistan'daki Elektronik Oy Makineleri (Şekil 4) bu aşamaya örnek verilebilir.

Oy kullanımı kişisel bilgisayarlara bağlanan elektronik kimlik kartlarıyla güvenli ara yüzler üzerinden yapılmaktadır. Estonya'daki i-voting (internet üzerinden oy kullanma) sistemi bu duruma örnektir. İlk kez 2005 yılında uygulanan sistem sayesinde seçmenler, dijital kimlik kullanarak dünyanın her yerinden güvenli ve anonim bir şekilde oylarını kullanabilmektedir.

Şekil 4: Hindistan'daki Elektronik Oy Kullanma Makineleri

Teknolojik yenilikler tamamen elektronik ortamda oy kullanmaya olanak sağlamakta; ancak güvenlik, oy mahremiyeti gibi endişeler dolayısıyla az sayıda ülkedeki ulusal uygulamalar dışında yerel uygulamalar daha ağırlıklı kalmaktadır.

Diğer bir önemli yenilik de parlamentolarda gündeme alınacak konuların belirlenmesi için “e-dilekçe” başlıklı katılımcı uygulamalardır. Örneğin İngiltere’de kullanılan e-petition uygulamasında bir başlık 100.000 oy alırsa meclis gündemine taşınmaktadır.

Yürütme Organının Dijitalleşmesi

Yürütme organında dijitalleşmenin nihai gayesi kamu politikalarına dayalı iş ve işlemlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesini sağlamaktır. Günlük hayatta karşılaştığımız tüm kamu hizmetleri, bakanlıklar, yerel yönetimler, uluslararası siyasi ilişkiler, kalkınma planları, kamu yatırımları, eylem planları ve dahası bu kapsamda yer almaktadır. Dolayısıyla dijitalleşme fırsatlarının ve zorluklarının en fazla gündemde olduğu ve hissedildiği alan olarak değerlendirilmektedir.

Yürütme faaliyetleri yoğun olarak kayıt tutma, tasnif etme ve bilgi işlemeyi gerektirmektedir. Bu kapsamda, her devletin temel olarak ihtiyaç duyduğu veri tabanları ve bu veri tabanları ile ilişkilendirilmiş hizmet kayıtları söz konusudur:

Vatandaş veri tabanı

Hasta bilgisi, okul, iş, pasaport, medeni durum vb.

Şirket veri tabanı

Faaliyet kaydı, vergi bildirimi, ihracat, ithalat vb.

Taşınmaz veri tabanı

Tapu, kadastro, arsa vb.

Araç veri tabanı

Sıfır araç, plaka, ceza vb.

Coğrafi veri tabanı

Doğal kaynaklar, madenler, karayolları, iklim bilgisi vb.

Devletin dijitalleşebilmesi bu temel veri tabanlarının ve ilgili işlemlerin dijital olarak yapılandırılmasıyla gerçekleşebilmektedir. Bu başlık ile ilgili daha detaylı bilgi için “Kamu Hizmetlerinin Dijitalleşmesi” başlıklı bölüme bakabilirsiniz.

Yargı Organının Dijitalleşmesi

Yargı organında dijitalleşmenin asıl amacı ise adalet hizmetlerinin olabildiğince hızlı işletilmesi ve toplum nezdinde güvenin tesis edilmesini sağlamaktır. Ülkelere göre uygulanan sistemin değişmesiyle birlikte; modern bir ülkede yargı, toplumsal düzenin en önemli teminatlarından. Ancak karmaşıklaşan sosyal yapılar ve hızlanan günlük hayatlar adalet ihtiyacını perçinlemektedir. Bu durum yargılama

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

süreçlerinde ve idari işlemlerde verimlilik ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Örneğin, Türkiye’de Adalet Bakanlığı tarafından işletilen UYAP sayesinde yargı sisteminde işlem süreçlerine yönelik etkinlik ve izlenebilirlik sağlanabilmiştir.

1.2.3.2. Kamu Hizmetlerinin Dijitalleşmesi

Kamu hizmetleri sunumu, arka planda hizmet kullanıcısının görmediği arka ofis süreçleri ile hizmet kullanıcısının temas ettiği ön ofis süreçleri olarak iki ayrı kademede değerlendirilmektedir. Arka ofis ve ön ofis süreçlerinde kamu hizmetlerinin sunumu için gerekli olan en temel kıstas; hizmetin bilinmesiyle birlikte doğru kişiye, onaylı olarak ve inkâr edilemez bir şekilde sunulmasıdır.

E-devletin temeli, elektronik müşteri destek sistemleri (yani ön ofis sistemleri) ve iç süreçleri ve idari prosedürleri desteklemekten sorumlu sistemlerdir (yani arka ofis sistemleri). Ön ofis, kamu idaresi birimiyle müşteri hizmeti ve müşteri iletişimi sağlayan dış alandır. Bu nedenle ön ofis sistemleri, müşterilerin kamu idaresi birimleriyle elektronik iletişimini sağlayan sistemlerdir. Arka ofis ise, birimin müşterisine doğrudan erişilemeyen iç alandır.

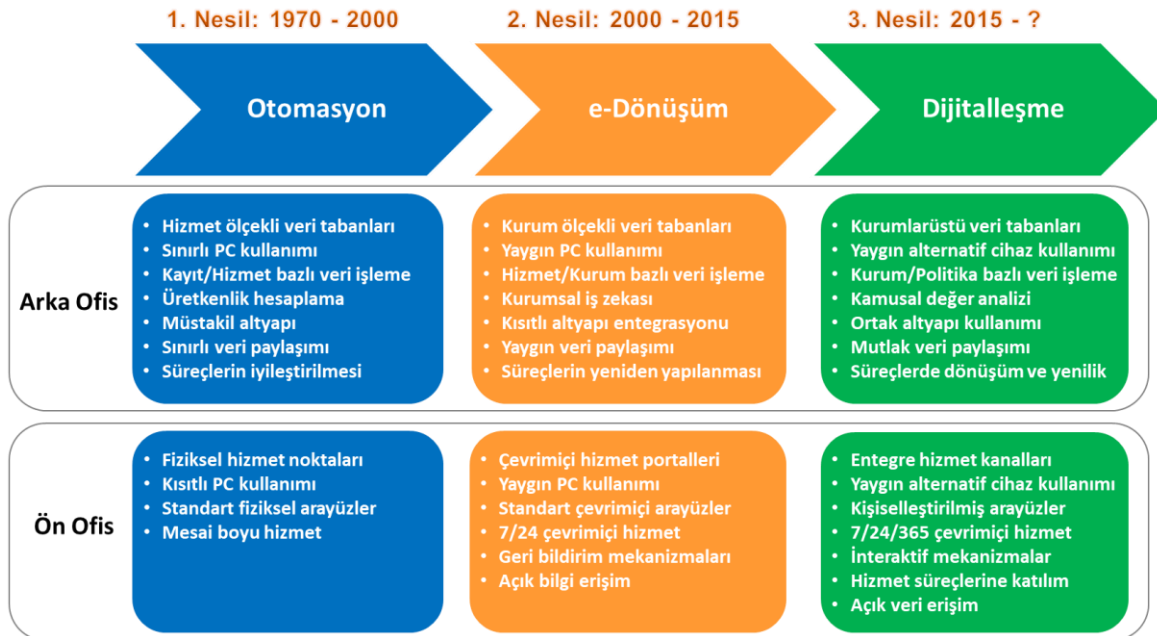
Bürokratik kamu yönetimi anlayışından e-devlet anlayışına doğru paradigma değişimi yaşayan kamu yönetiminin dönüşümüne paralel olarak kamu hizmetlerinin dijitalleşmesini arka ofis ve ön ofis süreçlerinin dönüşümü bağlamında üç dönem içerisinde incelemek mümkündür:

Kamu hizmetlerinde otomasyon (1970 – 2000): Hesaplamaya yönelik ve yoğun veri kaydı gerektiren hizmetler için arka ofis süreçlerinin bilgisayar ortamına taşınması.

Kamu hizmetlerinde e-dönüşüm (2000 – 2015): İnternetin yaygınlaşması ile birlikte hem arka ofis hem de ön ofis süreçlerinin hizmet alan kesimlerin ihtiyaçları gözetilerek bilgisayar ortamına taşınması.

Kamu hizmetlerinde dijitalleşme (2015 – günümüz): Alternatif akıllı cihaz kullanımının yaygınlaşması, altyapının ortaklaşması ve yoğun veri üretimi ve işlenmesini sağlayacak teknolojilerin gelişmesiyle birlikte hizmet süreçlerinin katılımcı ve yenilikçi mekanizmalar ile dönüştürülmesi.

Arka ofis ve ön ofis süreçlerinin zaman içinde dönüşümü Şekil 5’te sunulmaktadır.

Şekil 5: Arka Ofis ve Ön Ofis Süreçlerinin Dijitalleşmesi

Kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi en temel olarak verimlilik esaslı bir dönüşüm sağlamıştır. Şekil 6’da dijital hizmetin verimlilik, etkinlik ve iyi yönetim ilkelerinin bir bileşimi olarak gösterilmiştir. Verimlilik ve etkinliğin sağlanması hiyerarşik bakış açılarıyla mümkün iken daha iyi bir yönetim ile değer yaratmak için yeni bakış açıları gerekmektedir.

Şekil 6: Dijital Hizmet Modeli

1.2.3.3. Kamu Bilişim Sistemleri

Kamu bilişim sistemleri, kamu kurum ve kuruluşlarının görev, yetki ve sorumluluk alanlarına giren hizmetleri planlamak, yürütmek, izlemek, denetlemek ve geliştirmek amacıyla kullandıkları dijital altyapı, yazılım, donanım, veri tabanı, iletişim ağı ve yönetim süreçlerinin bütünüdür. Bu sistemler, kamu yönetiminde bilgi akışını hızlandırmak, kurum içi iş süreçlerini standartlaştırmak, karar alma mekanizmalarını veri temelli hâle getirmek ve vatandaşlara sunulan hizmetlerin daha erişilebilir, hızlı, şeffaf ve etkin biçimde yerine getirilmesini sağlamak amacıyla geliştirilmektedir. E-devlet portalları, nüfus kayıt sistemleri, vergi otomasyonları, sosyal güvenlik bilgi sistemleri, belediye bilgi yönetim platformları, elektronik belge yönetim sistemleri ve coğrafi bilgi sistemleri bu kapsamda değerlendirilmektedir. Günümüzde bu sistemler; yapay zekâ, büyük veri analitiği, bulut bilişim, siber güvenlik ve mobil erişim teknolojileriyle desteklenerek kamu hizmetlerinin dijital dönüşümünde temel unsur hâline gelmiştir.

Kamu bilişim sistemleri yalnızca teknik araçlardan ibaret olmayıp aynı zamanda kurumsal koordinasyonu güçlendiren, farklı kamu kurumları arasında veri paylaşımını mümkün kılan ve yönetim kapasitesini artıran stratejik yönetim araçlarıdır. Bu sistemler; donanım, yazılım, veri, insan kaynağı, süreçler, iletişim altyapısı ve güvenlik unsurlarının bir araya gelmesiyle işleyen bütüncül yapılardır. Her bir bileşen, sistemin sürdürülebilir, güvenilir ve etkin biçimde çalışması açısından kritik öneme sahiptir. Kamu kurumlarında hizmetlerin kesintisiz sunulabilmesi, kurumlar arası koordinasyonun sağlanabilmesi ve vatandaş memnuniyetinin artırılabilmesi için bu bileşenlerin uyum içinde çalışması gerekmektedir.

Donanım: Donanım bileşeni, kamu bilgi sistemlerinin fiziksel altyapısını oluşturan tüm araç ve ekipmanları kapsamaktadır. Sunucular, masaüstü bilgisayarlar, dizüstü bilgisayarlar, tabletler, yazıcılar, tarayıcılar, veri depolama üniteleri ve ağ cihazları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Örneğin; bir nüfus müdürlüğünde kimlik kartı başvurularının alınabilmesi için personelin kullandığı bilgisayarlar, biyometrik veri okuyucular, kamera sistemleri ve merkezi sunucular donanım bileşeninin parçalarıdır. Benzer şekilde belediyelerde vızne işlemlerinde kullanılan bilgisayarlar ve sıra yönetim cihazları da bu gruba girmektedir. Donanım altyapısının güçlü ve güncel olması, hizmetlerin hızlı ve kesintisiz sunulmasını sağlamaktadır.

Yazılım: Yazılım bileşeni, donanım üzerinde çalışan ve işlemleri gerçekleştiren programlar ile uygulamalardan oluşmaktadır. İşletim sistemleri, veri tabanı yazılımları, kurum içi otomasyon programları, mobil uygulamalar ve web tabanlı hizmet platformları bu kapsamdadır. Örneğin; e-Devlet Kapısı üzerinden sunulan hizmetler, çeşitli yazılım sistemlerinin entegrasyonu sayesinde çalışmaktadır. Vergi beyannamesi verme, SGK hizmet dökümü alma veya öğrenci belgesi indirme gibi işlemler yazılım altyapısı üzerinden yürütülmektedir. Aynı şekilde belediyelerin online ödeme sistemleri ve elektronik imar başvuru portalları da yazılım bileşenine örnektir.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Veri: Veri, kamu bilgi sistemlerinin en temel girdisini oluşturmaktadır. Vatandaş bilgileri, adres kayıtları, vergi kayıtları, tapu bilgileri, sağlık verileri, öğrenci kayıtları ve istatistiksel bilgiler kamu kurumlarının işleyişinde kullanılan başlıca veri türleridir. Örneğin; Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS) sayesinde kimlik, doğum, ölüm, evlilik ve adres bilgileri merkezi olarak tutulmakta ve birçok kamu hizmetinde kullanılmaktadır. Bir vatandaşın ikametgâh belgesi alabilmesi, adres verisinin doğru ve güncel olmasına bağlıdır. Verinin doğru, güncel, bütünlüklü ve güvenli olması kamu hizmet kalitesini doğrudan etkilemektedir.

Yapay zekâ ise bu verileri analiz ederek anlamlı sonuçlar üreten, tahminlerde bulunan, karar alma süreçlerini destekleyen ve belirli görevleri insan benzeri biçimde yerine getirebilen teknolojileri ifade etmektedir. Sonucu net klasik bir sorgu ya da durum değişikliği işlemi için geleneksel bilişim sistemleri yeterli iken girdi-çıkışı net olmayan süreçlerde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı önemli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin metin üretimi, karşılaştırmalı raporlamalar, kişiselleştirilmiş program oluşturma, harita analizi, çoklu düzenlemelerin olduğu alanlarda örüntüler belirleme, risk analizi yapma ve tekrarlayan işleri insan benzeri yerine getirme gibi faaliyetler söz konusu olabilmektedir. Ancak yapay zekâ sistemlerinin etkili çalışabilmesi, büyük ölçüde kaliteli, güvenilir ve etik ilkelere uygun biçimde işlenen verilere bağlıdır.

İnsan Kaynağı: Kamu bilgi sistemlerinin başarısı yalnızca teknolojiye değil, sistemi kullanan insan kaynağına da bağlıdır. Kamu personeli, yöneticiler, yazılım geliştiriciler, veri analistleri, siber güvenlik uzmanları ve teknik destek ekipleri bu bileşenin parçasıdır. Örneğin; bir hastane bilgi yönetim sisteminde doktorlar hasta kayıtlarını işlerken, idari personel randevu süreçlerini yönetmekte, bilgi işlem uzmanları ise sistemin kesintisiz çalışmasını sağlamaktadır. Eğer kullanıcı personel yeterli eğitim almamışsa en gelişmiş sistemler dahi beklenen verimi sağlayamayabilir. Bu nedenle hizmet içi eğitim ve dijital yetkinlik geliştirme kritik önemdedir.

Süreçler: Bilgi sistemleri, kurum içindeki iş süreçlerini dijital ortama taşıyarak standartlaştırmaktadır. Başvuru alma, onay verme, belge üretme, denetim yapma, ödeme gerçekleştirme ve arşivleme gibi süreçler sistemler üzerinden yürütülmektedir. Örneğin; bir belediyede ruhsat başvurusu yapıldığında sistem başvuruyu ilgili birimlere otomatik yönlendirerek, eksik evrak kontrolü yapabilmekte ve sürecin hangi aşamada olduğunu gösterebilmektedir. Böylece işlem süreleri kısaltmakta, hata oranı azalmakta ve şeffaflık artmaktadır.

Ağ ve İletişim Altyapısı: Kamu kurumlarının merkez ve taşra teşkilatları arasında veri paylaşımını sağlayan internet bağlantıları, kurumsal ağlar, güvenli veri hatları ve kablosuz iletişim sistemleri bu bileşeni oluşturmaktadır. Örneğin; bir ilçedeki tapu müdürlüğünün merkez veri tabanına erişebilmesi, güçlü ağ altyapısı sayesinde mümkün olmaktadır. Kurumlar arası entegrasyonun artmasıyla birlikte ağ altyapısının önemi daha da yükselmiştir.

Güvenlik ve Denetim Mekanizmaları: Kamu bilgi sistemlerinde yer alan verilerin önemli bir bölümü kişisel veya kritik niteliktedir. Bu nedenle siber güvenlik, kimlik doğrulama, erişim yetkilendirme, yedekleme ve saldırı önleme sistemleri temel bileşenler arasında yer almaktadır. Örneğin; e-devlet sistemine girişte şifre, mobil imza, elektronik imza veya iki aşamalı doğrulama yöntemlerinin kullanılması güvenlik amaçlıdır. Aynı şekilde kurum sistemlerinde kullanıcı hareketlerinin kayıt altına alınması hesap verebilirliği güçlendirmektedir.

Sonuç olarak kamu bilgi sistemleri; teknik altyapı ile insan ve yönetim unsurlarını bir araya getiren sosyo-teknik sistemlerdir. Donanım olmadan sistem çalışmaz, yazılım olmadan işlem yapılamaz, veri olmadan karar alınamaz, insan kaynağı olmadan sistem işletilemez ve süreçler tanımlanmadan hizmet üretilmez. Bu nedenle kamu kurumlarında dijital dönüşümün başarısı, tüm bileşenlerin birlikte ve uyum içinde yönetilmesine bağlıdır.

1.2.4. E-Devletin Sorunsal Alanları

E-devlet uygulamaları, kamu hizmetlerinin etkinliğini artırma, maliyetleri düşürme ve vatandaşlara daha hızlı erişim sağlama gibi önemli avantajlar sunmakla birlikte; aynı zamanda idari, ekonomik, hukuki, teknik ve toplumsal boyutları olan çok katmanlı bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda; e-devletin gelişimi, çeşitli sorunsal alanların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Bu sorunlar, dijital

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

dönüşümün yalnızca teknik bir modernizasyon değil, aynı zamanda kurumsal ve normatif bir yeniden yapılanma süreci olduğunu göstermektedir.

1.2.4.1. E-Devletin İdari Sorunsalları

E-devletin idari boyutunda en önemli sorunlardan biri kurumsal uyum ve bürokratik dirençtir. Kamu kurumlarının dijital sistemlere geçiş sürecinde farklı hızlarda hareket etmesi, idari bütünlük sorunlarına yol açmaktadır. Türkiye’de e-Devlet Kapısı geniş bir hizmet ağı sunmasına rağmen, bazı kurumların hâlâ tam entegrasyon sağlayamaması nedeniyle işlemler çoklu platformlara dağılabilmektedir. Örneğin, bazı belgelerin hem e-Devlet üzerinden hem de fiziki olarak talep edilmesi, bürokratik ikili yapının devam ettiğini göstermektedir.

Bir diğer idari sorun kurumlar arası veri paylaşımı ve koordinasyon eksikliğidir. Kamu kurumlarının kendi veri tabanlarını ayrı ayrı yönetmesi, bütüncül bir kamu yönetimi yaklaşımını zorlaştırmaktadır. Bu durum, vatandaşın aynı bilgiyi farklı kurumlara tekrar tekrar sunmak zorunda kalmasına neden olabilmektedir. Örneğin, adres veya gelir bilgilerinin farklı kurumlarda ayrı ayrı talep edilmesi, dijitalleşmenin tek noktadan hizmet hedefiyle çelişmektedir.

E-devletin idari sorun alanlarından biri de karar alma süreçlerinin dayanağını belirleme denetleme zorluğudur. Özellikle e-devlet altyapılarının yazılım geliştirme, veri işleme ve sistem yönetimi gibi kritik bileşenlerinin büyük ölçüde özel teknoloji şirketleri tarafından yürütülmesi, karar alma süreçlerinin görünürlüğünü sınırlayabilmektedir. Bu bağlamda, kamu hizmetlerinin sunumunda kullanılan algoritmik sistemlerin işleyişi çoğu zaman teknik karmaşıklık, ticari gizlilik ve fikri mülkiyet gerekçeleriyle tam olarak kamusal denetime açık olmamaktadır. Bu durum, kamu otoritelerinin hizmet üretim süreçleri üzerindeki doğrudan kontrol kapasitesini azaltırken, aynı zamanda karar alma mekanizmalarının hangi veri setlerine ve hangi hesaplama modellerine dayandığına ilişkin belirsizlikler doğurmaktadır.

Ayrıca nitelikli insan kaynağı eksikliği de önemli bir sorundur. Kamu kurumlarında dijital sistemleri yönetecek uzman personel eksikliği, sistemlerin etkin kullanımını sınırlayabilmektedir. Özellikle siber güvenlik, veri analitiği ve yazılım geliştirme alanlarında kamuda özel sektöre kıyasla daha sınırlı kapasite bulunmaktadır.

1.2.4.2. E-Devletin Ekonomik Sorunsalları

Ekonomik açıdan e-devletin en önemli sorunu yüksek başlangıç ve sürdürülebilirlik maliyetleridir. Dijital altyapıların kurulması, yazılım sistemlerinin geliştirilmesi ve siber güvenlik yatırımları kamu bütçesi üzerinde ciddi bir yük oluşturmaktadır. Türkiye’de özellikle büyük ölçekli kamu bilişim projelerinde dış kaynaklı yazılım ve donanım kullanımının yaygın olması, maliyet bağımlılığı riskini artırmaktadır.

Dijitalleşme süreci aynı zamanda kamu yönetiminde piyasa yönlendirmeli yönetim anlayışının yaygınlaşması riskini de beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşım, kamu hizmetlerinin tasarımında ve sunumunda özel sektör mantığının, verimlilik ve maliyet azaltma odaklı kriterlerin giderek daha belirleyici hale gelmesini ifade etmektedir. E-devlet uygulamalarında kullanılan yazılımlar, bulut hizmetleri ve veri yönetim altyapıları çoğu zaman özel teknoloji şirketleri tarafından sağlanmakta; bu durum kamu hizmetlerinin üretiminde özel sektöre bağımlılığı artırmaktadır. Bu durumun önemli bir sonucu, kamu hizmetlerinin “vatandaş odaklılık” ilkesinden ziyade “verimlilik ve performans” kriterleri üzerinden yeniden şekillenme riskidir. Örneğin, dijital platformların kullanıcı deneyimini optimize etme amacıyla bazı hizmetlerin standartlaştırılması, bireysel ihtiyaçların ve sosyal farklılıkların geri plana itilmesine yol açabilmektedir.

Ayrıca piyasa yönlendirmeli yaklaşım, veri ekonomisi üzerinden yeni bir güç ilişkisi de doğurmaktadır. Kamu verilerinin işlenmesi ve analiz edilmesi süreçlerinde özel şirketlerin daha etkin rol alması, kamusal bilginin ticarileşmesi riskini artırmaktadır. Bu durum, e-devletin şeffaflık ve kamu yararı ilkeleriyle potansiyel bir gerilim alanı oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, e-devletin ekonomik boyutu yalnızca maliyet ve altyapı sorunlarından ibaret olmayıp, aynı zamanda kamu yönetiminin ideolojik yönelimini etkileyen daha derin bir dönüşüm sürecini de

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

içermektedir. Bu nedenle dijitalleşme politikalarının, piyasa mantığı ile kamu yararı arasındaki dengeyi gözeten bir çerçevede tasarlanması kritik önem taşımaktadır.

1.2.4.3. E-Devletin Hukuki Sorunsalları

E-devletin hukuki boyutunda en temel sorun alanı kişisel verilerin korunması ve mahremiyetin güvence altına alınmasıdır. Türkiye’de 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) önemli bir çerçeve sunsa da dijitalleşmenin hızına paralel olarak uygulamada çeşitli boşluklar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle kamu kurumlarının geniş veri toplama kapasitesi, veri güvenliği ve erişim sınırları konusunda tartışmalara yol açmaktadır.

Bir diğer hukuki sorun dijital kimlik ve elektronik işlemlerin hukuki geçerliliği ile ilgilidir. e-imza ve elektronik belge sistemlerinin yaygınlaşması, hukuki süreçlerin dijital ortama taşınmasını sağlamış olsa da, sahtecilik ve yetkisiz erişim gibi riskler tamamen ortadan kalkmamıştır. Türkiye’de zaman zaman gündeme gelen sahte e-imza vakaları, dijital kimlik doğrulama sistemlerinin güvenilirliği konusunda önemli tartışmalar yaratmıştır.

Kamu kurumlarında veri işleme süreçlerinin merkezi ve geniş ölçekli yapısı, veri ihlali riskini de beraberinde getirmektedir. E-devlet sistemi üzerinden sağlık, sosyal güvenlik, eğitim ve mali bilgiler gibi çok sayıda hassas verinin tek platformda toplanması; özellikle farklı kurumlar arasında veri paylaşımının artması, verinin kontrolsüz şekilde yayılmasına ve yetkisiz erişim ihtimaline zemin hazırlayabilmektedir.

Bunun yanı sıra, veri güvenliği ihlallerinin tespit edilmesi ve sorumluluğun belirlenmesi de hukuki açıdan karmaşık bir alan oluşturmaktadır. Dijital sistemlerde yaşanan bir veri sızıntısında, ihlalin kamu kurumu kaynaklı mı yoksa sistem sağlayıcısı özel şirketlerden mi kaynaklandığının belirlenmesi çoğu zaman güçleşmektedir. Bu durum, idarenin sorumluluğu ve hizmet kusuru kavramlarının dijital ortamda yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Ayrıca mevzuatın teknolojik gelişmelere uyum sorunu da önemli bir problemidir. Dijital teknolojiler çok hızlı gelişirken, hukuki düzenlemelerin aynı hızda güncellenememesi normatif boşluklara neden olabilmektedir. Örneğin, yapay zekâ destekli kamu hizmetlerinin hukuki sorumluluğunun kime ait olduğu konusu hâlâ net bir çerçeveye oturtulmuş değildir.

1.2.4.4. E-Devletin Teknik Sorunsalları

E-devlet uygulamalarının etkinliği büyük ölçüde güçlü, güvenli ve sürdürülebilir bir teknik altyapıya bağlıdır. Ancak bu dönüşüm süreci, beraberinde çeşitli teknik sorun alanlarını da ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar hem sistemlerin sürekliliğini hem de kamu hizmetlerinin güvenilirliğini doğrudan etkilemektedir.

Öncelikle en temel teknik sorunlardan biri siber güvenlik riskleridir. Kamu kurumlarının dijitalleşmesiyle birlikte siber saldırı yüzeyi genişlemiş; veri ihlalleri, fidye yazılımı saldırıları ve sistemlere yetkisiz erişim girişimleri daha kritik hale gelmiştir. Özellikle merkezi veri tabanlarının hedef alınması, milyonlarca vatandaşın kişisel verisinin aynı anda risk altına girmesi sonucunu doğurabilmektedir. Bu durum, e-devlet sistemlerini “yüksek değerli hedef” haline getirmektedir.

Bir diğer önemli sorun sistem entegrasyonu ve birlikte çalışabilirlik eksikliğidir. Farklı kamu kurumlarının farklı yazılım altyapıları kullanması, veri paylaşımını ve hizmet entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Örneğin, bazı kamu kurumlarının eski sistemler kullanmaya devam etmesi, e-Devlet altyapısı ile tam uyum sağlanmasını engelleyebilmektedir. Bu durum, vatandaşın aynı veriyi farklı sistemlere tekrar tekrar girmesine yol açarak dijitalleşmenin verimlilik hedefini zayıflatmaktadır.

Ayrıca altyapı sürekliliği ve sistem kesintileri de önemli bir teknik sorundur. Dijital kamu hizmetlerinin büyük ölçüde çevrimiçi platformlara taşınması, sistemlerin kesintisiz çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak yoğun kullanım dönemlerinde sistem yüklenmesi, sunucu hataları veya bakım süreçleri nedeniyle geçici erişim sorunları yaşanabilmektedir. Bu tür kesintiler, özellikle acil kamu hizmetlerine erişimde ciddi aksamalara neden olabilmektedir.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Bunun yanında veri bütünlüğü ve doğruluğu da kritik bir teknik sorunsal alanıdır. Farklı kurumlardan gelen verilerin senkronizasyonunda yaşanan hatalar, yanlış veya eksik veri kayıtlarına yol açabilmektedir. Bu durum, özellikle sosyal yardım, sağlık ve vergi gibi alanlarda hatalı kararların alınmasına sebep olabilmektedir.

Bir diğer önemli problem ise teknolojik bağımlılık ve dışa bağımlı altyapı kullanımıdır. Kamu dijital sistemlerinde kullanılan yazılım ve donanım bileşenlerinin önemli bir kısmının yabancı menşeli olması, teknik egemenlik tartışmalarını gündeme getirmektedir. Bu durum hem sistemlerin kontrol edilebilirliğini hem de uzun vadeli sürdürülebilirliğini etkileyebilmektedir.

Son olarak, ölçeklenebilirlik ve performans yönetimi de e-devlet sistemleri açısından önemli bir sorundur. Artan kullanıcı sayısı ve işlem hacmi, sistemlerin sürekli olarak optimize edilmesini zorunlu kılmaktadır. Aksi halde hizmet kalitesinde düşüşler yaşanabilmekte ve vatandaş memnuniyeti olumsuz etkilenmektedir.

1.2.4.5. E-Devletin Toplumsal Sorunsalları

E-devlet uygulamalarının yaygınlaşması, kamu hizmetlerine erişimi kolaylaştırma ve devlet-vatandaş etkileşimini hızlandırma açısından önemli avantajlar sağlamakla birlikte, toplumsal düzeyde çeşitli yapısal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar özellikle eşitsizlik, dışlanma, güven, mahremiyet ve dijital yetkinlik eksikliği ekseninde yoğunlaşmaktadır.

Bu bağlamda en temel sorunlardan biri dijital bölünme olgusudur. Türkiye’de e-Devlet Kapısı üzerinden çok sayıda kamu hizmetinin dijital ortama taşınmasına rağmen, tüm vatandaşların bu hizmetlere eşit şekilde erişemediği görülmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde internet altyapısının yetersizliği ve düşük gelir gruplarının cihaz erişimindeki kısıtlılıkları, dijital hizmetlerden yararlanmayı zorlaştırmaktadır.

Buna paralel olarak dijital okuryazarlık eksikliği, önemli bir toplumsal sorun alanı olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’de e-Devlet sisteminin yaygın kullanımına rağmen, özellikle yaşlı nüfusun ve düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin sistemleri etkin kullanamaması söz konusudur. Bu tür durumlar, e-devletin bireyi güçlendirme hedefiyle çelişen bir tablo ortaya koymaktadır.

Bir diğer önemli sorun dijital dışlanmadır. Türkiye’de bazı kamu hizmetlerinin yalnızca çevrimiçi platformlar üzerinden sunulmaya başlanması, dijital erişimi olmayan bireylerin sistem dışında kalmasına neden olabilmektedir. Bu durum, özellikle engelli bireyler ve teknolojiye erişimi sınırlı yaşlılar açısından daha belirgin hale gelmektedir.

Güven ve veri ihlali kaygıları da toplumsal düzeyde önemli bir sorun alanıdır. Türkiye’de zaman zaman gündeme gelen sahte e-imza ve dijital kimlik suistimalleri, dijital sistemlere duyulan güveni zedeleyebilmektedir. Örneğin, kamuoyuna yansıyan bazı sahte elektronik imza vakaları, devletin dijital altyapısının güvenliği konusunda tartışmalara yol açmış ve vatandaşların kişisel verilerinin korunmasına ilişkin endişeleri artırmıştır. Bu tür olaylar, e-devletin en kritik bileşeni olan “güven” unsurunu doğrudan etkilemektedir.

Bunun yanında mahremiyet ve gözetim endişeleri de giderek önem kazanmaktadır. E-Devlet sistemleri aracılığıyla sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve finansal verilerin tek merkezde toplanması, vatandaşlarda sürekli izlenme algısı yaratabilmektedir. Bu durum, dijitalleşmenin sağladığı kolaylıklarla bireysel mahremiyet arasındaki denge sorununu gündeme getirmektedir.

Son olarak, dijitalleşmenin toplumsal ilişkilere etkisi de dikkat çekmektedir. Kamu hizmetlerinin yüz yüze etkileşimden dijital platformlara taşınması, bazı bireylerde yalnızlaşma ve yabancılaşma hissini artırabilmektedir. Özellikle daha önce kamu kurumlarında fiziksel temasla işlem yapmaya alışkın bireylerin dijital sistemlere yönlendirilmesi, devletle kurulan ilişkinin daha “soğuk ve teknik” bir yapıya dönüşmesine neden olabilmektedir.

1.3. E-Devletin Özellikleri ve Gelişim Modelleri

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi e-devlet, kamu yönetiminde yalnızca teknolojik bir yenilik olmanın ötesinde, aynı zamanda yönetsel, kurumsal ve toplumsal bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Dolayısıyla, geleneksel kamu yönetimi anlayışından farklılaşan özelliklere sahiptir. E-devlet uygulamaları, kamu hizmetlerinin sunum biçimini dönüştürerek daha erişilebilir, hızlı ve kullanıcı

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

odaklı bir yapı ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm sürecinde, hizmetlerin elektronik ortama taşınmasıyla birlikte vatandaşların kamu kurumlarıyla olan etkileşimi önemli ölçüde kolaylaşmıştır. Özellikle zaman ve mekân bağımsız erişim imkânı, kamu hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, e-devlet sistemleri şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin güçlendirilmesine katkıda bulunurken, kurumlar arası veri paylaşımı sayesinde hizmetlerin daha bütünleşik ve etkin sunulmasına olanak tanımaktadır. Tüm bu özellikler, kamu yönetiminde verimlilik ve hizmet kalitesinin artırılmasını destekleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

1.3.1. E-Devletin Temel Özellikleri

E-devletin en önemli özelliklerinden biri, kamu hizmetlerinin elektronik ortamda sunulmasıdır. Bu sayede vatandaşlar ve işletmeler, kamu hizmetlerine fiziksel olarak kurumlara gitmeden erişebilmekte ve işlemlerini çevrim içi ortamda gerçekleştirebilmektedir. Bu durum, hizmet sunumunda hız ve verimlilik sağlamaktadır.

Bir diğer önemli özellik vatandaş odaklılıktır. Geleneksel kamu yönetiminde kurum merkezli hizmet anlayışı hâkimken, e-devlet ile birlikte hizmetler vatandaşların ihtiyaç ve beklentilerine göre tasarlanmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım, kullanıcı deneyimini iyileştirmeyi ve hizmetlerden memnuniyeti artırmayı hedeflemektedir.

E-devlet ayrıca zaman ve mekân bağımsız hizmet sunumu imkânı sağlamaktadır. İnternet erişimi olan her yerden ve günün her saatinde kamu hizmetlerine ulaşılabilmesi, özellikle yoğun bürokratik işlemleri önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır.

Bunun yanında, e-devlet uygulamaları şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini güçlendirmektedir. Kamu kurumlarının faaliyetlerine ilişkin bilgilerin dijital ortamda erişilebilir hale gelmesi, vatandaşların kamu yönetimini daha yakından takip edebilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, kamu yönetiminde güvenin artmasına katkı sağlamaktadır.

Bir diğer önemli özellik ise kurumlar arası bütünleşmedir. E-devlet sistemleri, farklı kamu kurumları arasında veri paylaşımını mümkün kılarak işlemlerin daha hızlı ve koordineli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Böylece mükerrer veri talebi azalmakta ve hizmet süreçleri daha etkin hale gelmektedir.

Son olarak e-devlet, kamu yönetiminde etkinlik, verimlilik ve hizmet kalitesinin artırılmasını hedefleyen bir araçtır. Dijitalleşme sayesinde işlem maliyetleri azalmakta, insan hatası en aza indirgenmekte ve kamu hizmetlerinin kalitesi yükselmektedir.

1.3.2. E-Devletin Gelişim Modelleri

E-devletin gelişim süreci, literatürde farklı araştırmacılar tarafından geliştirilen çeşitli olgunluk modelleri ile açıklanmaktadır. Bu modeller, e-devletin basit bilgi sunumundan başlayarak daha karmaşık ve entegre hizmet yapılarına doğru evrildiğini göstermektedir.

1.3.2.1. Layne ve Lee'nin Dört Aşamalı E-Devlet Gelişim Modeli

Karen Layne ve Jungwoo Lee tarafından geliştirilen dört aşamalı e-devlet modeli, e-devletin gelişimini yalnızca teknik bir ilerleme olarak değil, aynı zamanda devletin yapısal dönüşümünü ortaya koyan bir süreç olarak ele almaktadır. Model, hükümetlerin elektronik olarak etkin hale gelme sürecinde yapısal dönüşümlerin nasıl gerçekleştiğini ve internet tabanlı kamu hizmeti modellerinin geleneksel kamu yönetimi yapılarıyla nasıl bütünleştiğini açıklamaktadır. Bu bütünleşme süreci, kamu yönetimi biçiminde temel değişimlere işaret etmektedir. Model, esas olarak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) e-devlet uygulamalarına ilişkin gözlemler ve deneyimler temel alınarak geliştirilmiş olsa da ortaya koyduğu gelişim mantığının diğer ülkeler için de geçerli olabileceği kabul edilmektedir.

Model, e-devletin gelişimini dört aşamalı bir büyüme modeli olarak ele almaktadır: (1) kataloglama (cataloguing), (2) işlem (transaction), (3) dikey entegrasyon (vertical integration) ve (4) yatay entegrasyon (horizontal integration). Bu dört aşama, artan karmaşıklık düzeyi ve farklı entegrasyon seviyeleri açısından açıklanmaktadır.

Modelin ilk aşaması olan kataloglama aşamasında devletlerin temel amacı, çevrim içi varlık oluşturmak ve kamuya ait bilgileri internet üzerinden sunmaktır. Bu aşamada web siteleri aracılığıyla yalnızca bilgi paylaşımı yapılmakta, vatandaşlar kamu hizmetlerine ilişkin dokümanlara erişebilmekte ve gerekli

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

formları indirebilmektedir. Ancak etkileşim ve işlem imkânları oldukça sınırlıdır. Zamanla vatandaş talepleri doğrultusunda daha düzenli portal yapıları oluşmakta ve dağınık bilgiler tek bir erişim noktası altında toplanmaktadır.

İkinci aşama olan işlem aşamasında ise kamu kurumları iç sistemlerini çevrim içi arayüzlerle entegre ederek vatandaşların elektronik ortamda işlem yapabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu aşamada vatandaşlar sürücü belgesi yenileme, ceza ödeme veya çeşitli başvuruları internet üzerinden gerçekleştirebilmektedir. Artan işlem hacmi, kamu kurumlarını web arayüzleri ile iç sistemlerini daha güçlü şekilde entegre etmeye zorlamakta; ideal durumda çevrim içi işlemler doğrudan kurumların iç veri sistemlerine işlenmektedir.

Modelin üçüncü ve dördüncü aşamaları ise dikey ve yatay entegrasyon süreçlerinden oluşmaktadır. Dikey entegrasyon, yerel, bölgesel ve merkezi yönetim seviyeleri arasındaki bilgi ve süreç entegrasyonunu ifade etmektedir. Bu sayede aynı hizmet alanındaki farklı yönetim kademeleri arasında veri paylaşımı sağlanmaktadır. Örneğin, bir işletme ruhsatı başvurusunun yerel yönetimden merkezi sistemlere otomatik olarak aktarılması bu süreçte örnektir.

Buna karşılık yatay entegrasyon, farklı kamu kurumları ve farklı hizmet alanları arasındaki entegrasyonu ifade etmektedir. Bu aşamada kurumlar ortak veri tabanları üzerinden çalışmakta ve vatandaşlar farklı kurumlara ait işlemleri tek bir noktadan gerçekleştirebilmektedir. Örneğin, bir işletmenin farklı vergi ve sigorta işlemlerini aynı sistem üzerinden tamamlaması bu entegrasyon düzeyini göstermektedir.

Modelde önemli bir varsayım olarak, dikey entegrasyonun yatay entegrasyondan önce gerçekleştiği belirtilmektedir. Bunun nedeni, farklı yönetim seviyeleri arasındaki uyumun, farklı hizmet alanları arasındaki uyuma kıyasla daha kolay sağlanabilmesidir. Nihai aşamada ise tam entegrasyon sağlanarak vatandaşların tüm kamu hizmetlerine tek bir noktadan erişebildiği, hizmet sınırlarının görünmez hale geldiği ideal bir e-devlet yapısı ortaya çıkmaktadır.

Layne ve Lee'nin dört aşamalı e-devlet gelişim modeli, sonraki çalışmalara da önemli bir teorik temel oluşturmuştur. Bu çerçevede Kim Viborg Andersen ve Helle Zinner Henriksen tarafından geliştirilen Kamu Sektörü Süreçlerinin Yeniden Yapılandırılması (Public Sector Process Rebuilding – PPR) modeli, Layne ve Lee yaklaşımını genişleterek e-devlet gelişimini yalnızca kurumsal entegrasyon ve teknolojik kapasite üzerinden değil, vatandaş odaklı değer üretimi ve hizmet tasarımı perspektifinden değerlendirmiştir. Andersen ve Henriksen, Layne ve Lee'nin kataloglama, işlem ve entegrasyon temelli doğrusal ilerleme mantığını korumakla birlikte, kamu hizmetlerinin kullanıcı ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılması gereğini vurgulamışlardır. Bu nedenle PPR modeli, e-devlet olgunluğunu teknik sistemlerin birleşmesinden ziyade, süreçlerin sadeleşmesi, kurumlar arası görünmez sınırların oluşması, veri paylaşımının artması ve vatandaşın hizmetlere daha etkin erişebilmesi üzerinden açıklamaktadır. Böylece söz konusu model, Layne ve Lee'nin yapısal dönüşüm yaklaşımını daha ileri taşıyarak e-devlet literatüründe vatandaş merkezli ikinci kuşak modeller arasında değerlendirilmektedir.

Janine S. Hiller ve France Bélanger'in beş aşamalı e-devlet modeli de önceki gelişim modelleri üzerine inşa edilen ve e-devlet olgunluğunu daha geniş bir çerçevede ele alan yaklaşımlardan biridir. Bu kapsamda Hiller ve Bélanger, Layne ve Lee'nin hizmet sunumu ile kurumsal entegrasyona dayalı yaklaşımını geliştirerek modele demokratik katılım boyutunu eklemiştir. Hiller ve Bélanger, e-devletin yalnızca bilgi sunma, işlem gerçekleştirme ve kurumlar arası entegrasyon süreçlerinden ibaret olmadığını; aynı zamanda vatandaşların dijital ortamda yönetime katılımını da kapsaması gerektiğini savunmuşlardır. Bu nedenle model, bilgi sunumundan iki yönlü iletişime, çevrim içi işlemlerden bütünleşik hizmet sunumuna ve nihayet siyasi katılıma uzanan beş aşamalı bir ilerleme öngörmektedir. Ayrıca çalışma, aşamalar ilerledikçe kamu kurumlarının topladığı veri miktarının ve buna bağlı gizlilik ile güvenlik risklerinin arttığını vurgulayarak, e-devlet literatürüne mahremiyet temelli önemli bir katkı sunmaktadır. Böylece söz konusu model, klasik olgunluk modellerini vatandaş katılımı ve veri koruma perspektifleriyle genişleten ikinci kuşak yaklaşımlar arasında değerlendirilmektedir.

1.3.2.2. Birleşmiş Milletler Beş Aşamalı E-Devlet Olgunluk Modeli

Akademik literatüre ek olarak, Birleşmiş Milletler (BM) ve Amerikan Kamu Yönetimi Derneği (ASPA) tarafından e-Devlet araştırmaları kapsamında geliştirilen olgunluk modeli, ülkelerin e-devlet kapasitesini aşamalı bir gelişim süreci olarak değerlendirmektedir. Model, kamu kurumlarının

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

dijitalleşmesini yalnızca teknoloji kullanımı açısından değil, aynı zamanda hizmet sunumu, etkileşim düzeyi ve kurumsal entegrasyon açısından da ele almaktadır. Bu çerçevede e-devlet gelişimi, basit bilgi sunumundan başlayarak tam entegre ve kullanıcı odaklı e-devlet yapısına doğru ilerleyen bir dönüşüm süreci olarak tanımlanmaktadır.

BM modeline göre e-devlet gelişimi beş temel aşamada ele alınmaktadır:

Ortaya Çıkış (Emerging): Bu aşamada devletler yalnızca temel kurumsal bilgileri internet üzerinden sunmaktadır. Web siteleri statik yapıdadır ve vatandaşlara yönelik etkileşim veya işlem imkânı bulunmamaktadır. Amaç, dijital ortamda temel bir varlık oluşturmaktır.

Geliştirilmiş (Enhanced): Bu aşamada kamu kurumlarının sunduğu bilgi kapsamı genişlemektedir. Mevzuat, raporlar ve indirilebilir belgeler gibi içerikler vatandaşlara sunulmakta, bilgiye erişim daha sistematik hale gelmektedir. Ancak etkileşim hâlâ sınırlıdır.

Etkileşimli (Interactive): Bu aşamada vatandaşlar ile kamu kurumları arasında çift yönlü iletişim başlamaktadır. Çevrim içi formlar, e-posta iletişimi ve geri bildirim mekanizmaları sayesinde kullanıcı katılımı artmaktadır.

İşlemsel (Transactional): Bu aşamada vatandaşlar kamu hizmetlerini çevrim içi olarak gerçekleştirebilmektedir. Vergi ödeme, başvuru yapma ve çeşitli resmi işlemler güvenli kimlik doğrulama sistemleri ile dijital ortamda yapılabilmektedir. Bu aşama, e-devletin en yaygın kullanılan düzeylerinden biridir.

Bağlantılı (Connected): Modelin en gelişmiş aşamasında kamu kurumları arasında tam entegrasyon sağlanmaktadır. Veri paylaşımı ve sistemler arası bağlantı sayesinde vatandaşlar tek bir platform üzerinden tüm kamu hizmetlerine erişebilmektedir. Kamu yönetimi bu aşamada kullanıcı odaklı, bütünlük ve proaktif bir yapıya dönüşmektedir.

BM'nin 5 aşamalı e-devlet olgunluk modeli aşamalarının ilgili kamu hizmetlerine yansımaları Şekil 7'de görselleştirilmektedir:

Şekil 7: BM 5 Aşamalı E-Devlet Olgunluk Modeli

E-devlet gelişim modelleri incelendiğinde, teknolojik ilerlemenin yalnızca hizmet sunum araçlarını değiştirmede değil, aynı zamanda kamu yönetiminin örgütsel yapısını, vatandaşla kurduğu ilişkiyi ve yönetim anlayışını da dönüştürdüğü görülmektedir. İlk dönem modellerde olgunluk daha çok çevrim içi varlık oluşturma, işlem kapasitesi geliştirme ve kurumlar arası entegrasyon sağlama gibi teknik ölçütlerle değerlendirilirken, sonraki yaklaşımlarda vatandaş odaklı hizmet tasarımı, katılımcılık, şeffaflık, veri paylaşımı, güvenlik ve mahremiyet gibi unsurlar ön plana çıkmıştır. Bu durum, e-devlette olgunluk kavramının zaman içerisinde teknik dijitalleşmeden bütüncül kamusal dönüşüme evrildiğini

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

göstermektedir. Dolayısıyla günümüzde e-devlet başarısı, yalnızca teknolojik altyapının gelişmişliğiyle değil; kamu değerinin üretilmesi, kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi ve demokratik yönetişimin güçlendirilmesiyle birlikte değerlendirilmektedir.

1.3.3. E-Yönetişim: E-Devlet Yönetişim Modelleri

E-Devlet uygulamalarıyla beraber oluşan veya gelişen yönetişim modelleri, kısaca e-yönetişim (e-governance), bilişim teknolojilerinin kamu yönetimi süreçlerine dahil olması ile ortaya çıkan çok boyutlu bir dönüşüm alanıdır. Bu dönüşüm; devlet, vatandaş, özel sektör ve sivil toplum arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, e-yönetişim uygulamaları farklı paydaşlar arasındaki etkileşimlere göre sınıflandırılmakta ve üç temel kategori altında incelemektedir:

1.3.3.1. Devletten Vatandaşa (Government-to-Citizens – G2C)

Bu model, devlet ile bireysel vatandaşlar arasındaki dijital etkileşimi kapsamaktadır. Temel amaç, kamu hizmetlerini 7/24 erişilebilir kılarak vatandaşın hayatını kolaylaştırmak ve sosyal refahı artırmaktır. Devletten vatandaşla yönetişim modelinin temel odak noktası kullanıcı dostu ara yüzler, proaktif hizmetler ve erişilebilirlik sağlamaktır. Temel hizmet alanları arasında ise mevzuat, duyurular ve kamu kararlarına erişim gibi bilgi edinme; vergi ödemeleri, harç yatırma, sosyal yardım başvuruları gibi işlemsel hizmetler; adli sicil kaydı sorgulama, ikametgâh belgesi alma, sağlık randevuları (MHRS) gibi kişisel kayıtlar yer almaktadır. Örneğin, e-Devlet Kapısı üzerinden sunulan “Soyağacı Sorgulama” veya “Çalışma Hayatım” hizmetleri bu model kapsamındaki bir yönetişim modelidir. Estonya’da uygulanan, vatandaşların genel seçimlerde internet üzerinden oy kullanabilmesini sağlayan i-Voting sistemi de yine bu kapsamda değerlendirilmektedir.

1.3.3.2. Devletten İş Dünyasına (Government-to-Business – G2B)

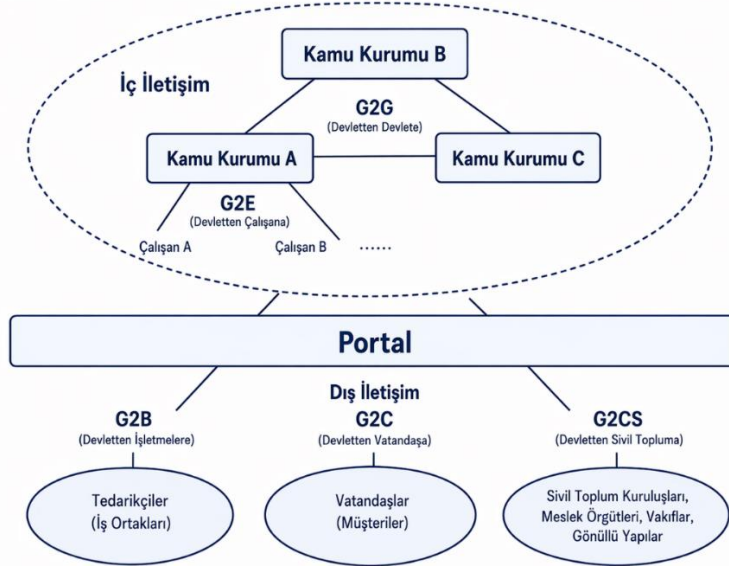
Bu model, devlet ile özel sektör (şirketler, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve girişimciler) arasındaki ilişkileri dijitalleştirmektedir. Ekonomik büyüme, şeffaf rekabet ve iş yapma kolaylığı sağlamayı hedefleyen modelin temel odağı, bürokratik yükün azaltılması, maliyetlerin düşürülmesi ve şeffaf ihale süreçlerinin sağlanmasıdır. Hizmet alanları arasında şirket kuruluşu, sicil kayıtları, marka/patent başvuruları gibi e-ticaret ve kayıt işlemleri; kurumlar vergisi beyanı, gümrük işlemleri, sosyal güvenlik bildirimleri gibi vergilendirme ve bildirim işlemleri; kamu ihalelerinin dijital ortamda şeffaf şekilde yürütülmesi kapsamında e-ihale işlemleri yer almaktadır. Ticaret Bakanlığı bünyesindeki MERSİS (Merkezi Sicil Kayıt Sistemi) ve EKAP (Elektronik Kamu Alımları Platformu), devletten iş dünyasına e-yönetişim modelinin örnekleri arasında yer almaktadır. Güney Kore’de geliştirilen ve dünyanın en gelişmiş dijital ihale sistemlerinden biri olan KONEPS (Korea ON-line E-Procurement System), kamu alım sürecinin başından sonuna kadar tek bir platform üzerinden yürütülmesini sağlayan merkezi bir sistem olarak bu modelin en belirgin örneklerinden biridir. Elliden fazla kamu veri tabanı ile bütünleşik bir şekilde vergi, şirket kaydı, sertifika gibi bilgilerin otomatik çekildiği sistemde firmalar sisteme bir kez kayıt olarak tüm kamu kurumlarının ihalelerine katılabilmektedir.

1.3.3.3. Devletten Devlete (Government-to-Government – G2G)

Kamu kurumlarının kendi aralarındaki veri paylaşımı ve iletişim süreçlerini kapsayan yönetişim modelidir. Bu model, “birlikte işlerlik” kavramının merkezi kabul edilebilir. Devletten devlete yönetişim modelinin temel odak noktası, verinin sadece bir kez istenmesi, kâğıt trafiğinin sonlandırılması ve kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasıdır. Hizmet alanları arasında bir kurumun elindeki bilginin (nüfus kaydı gibi) diğer kurumlarca sistem üzerinden otomatik çekilmesini sağlayan veri paylaşım ağları; resmî belgelerin dijital imzalı olarak anlık iletimini mümkün kılan yazışma sistemleri; ortak kullanılan sicil ve kayıt sistemleri gibi merkezi veri tabanları yer almaktadır. Türkiye’de kamu kurumları arasındaki resmi yazışmaları dijitalleştiren Kayıtlı Elektronik Posta (KEP) ve verilerin güvenli akışını sağlayan KamuNET sistemleri bu yönetişim modeline örnektir. Estonya tarafından 2000’li yılların başında geliştirilen bu sistem, farklı kamu kurumlarının veri tabanlarını tek bir merkezde toplamadan, güvenli ve entegre bir biçimde birbirine bağlamayı amaçlamaktadır. X-Road, teknik olarak bir “merkezi veri tabanı” değil, kurumlar arasında veri akışını sağlayan bir “veri değişim katmanı”dır. Bu sistemde her kurum kendi verisini saklamaya devam etmekte; ancak ihtiyaç duyulduğunda diğer kurumlarla güvenli biçimde veri paylaşımı gerçekleştirilmektedir.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Üç ana yönetim modeline ek olarak literatürde; kamu yönetiminin yalnızca vatandaşlar, işletmeler ve diğer kamu kurumlarıyla değil, kendi insan kaynağı ve sivil toplum aktörleriyle kurduğu dijital ilişkileri açıklayan farklı yönetim modelleri de yer almaktadır. Bunlardan Devletten Çalışanlara (Government-to-Employee – G2E) modeli, kamu kurumları ile kamu personeli arasındaki dijital etkileşimi kapsamakta; personel bilgi sistemleri, elektronik bordro, izin ve performans yönetimi, çevrim içi hizmet içi eğitim platformları gibi uygulamaları içermektedir. Örneğin, Türkiye’de kamu personelinin maaş ve özlük işlemlerinde kullanılan Kamu Personel Harcama Yönetim Sistemi (KPHYS) ile çeşitli kurumların e-insan kaynakları portalları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Diğer bir model olan Devletten Sivil Topluma (Government-to-Civil Society – G2CS) ise devlet ile sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri, vakıflar ve gönüllü yapılar arasındaki dijital etkileşimi ifade etmektedir. Bu modelde temel amaç, katılımı artırmak, politika yapım süreçlerinde çok paydaşlı yönetimi güçlendirmek ve kamusal karar alma süreçlerine toplumsal katkıyı kolaylaştırmaktır. Bu modele Türkiye’de en uygun örneklerden biri Dernekler Bilgi Sistemidir (DERBİS). DERBİS, derneklerin kuruluş, üyelik, genel kurul bildirimleri, taşınmaz beyanları, faaliyet raporları ve çeşitli idari başvurularını dijital ortamda kamu otoritesine iletebilmesini sağlayan bir platformdur. Bu yönüyle sistem, devlet ile sivil toplum kuruluşları arasındaki idari iletişimi dijitalleştirmekte, bürokratik süreçleri hızlandırmakta ve denetim ile şeffaflığı artırmaktadır.

Şekil 8: E-Devlet Yönetişim Ekosistemi

E-devlet ekosisteminde kamu kurumlarının dijital etkileşim alanları iç ve dış olmak üzere iki iletişim ortamında incelemek mümkündür. İç iletişim boyutunda, kamu kurumları arasındaki yatay ve dikey veri paylaşımı ile kurumsal çalışanlara yönelik hizmetler G2G ve G2E modelleri kapsamında ele alınmaktadır. Bu yapı, kamu yönetiminde koordinasyonun artırılması, süreçlerin hızlandırılması ve idari verimliliğin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Dış iletişim boyutunda ise portal aracılığıyla özel sektör, vatandaşlar ve sivil toplum ile kurulan dijital ilişkiler gösterilmektedir. Bu kapsamda G2B modeli işletmelere yönelik hizmetleri, G2C modeli vatandaş odaklı kamu hizmetlerini, G2CS modeli ise sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri ve gönüllü yapılarla kurulan dijital etkileşimi ifade etmektedir. Böylece; çok paydaşlı, katılımcı ve entegre bir dijital yönetim mekanizması oluşturulmaktadır.

1.4. Türkiye’de E-Devletin Gelişimi

E-devlet kavramı çağrıştıran bir ifade ilk kez bir kamu politikası metninde, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (2001-2005) “Kamu Hizmetlerinde Etkinliğin Artırılması” başlığı altında yer bulmuştur. Planın 1844. Paragrafında;

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

“Kurum içerisinde düzenli ve süratli bilgi akışı ile işlemlerde basitliğin sağlanabilmesi ve kurumlarda kırtasiyeciliği önleme, evrak, dosyalama ve arşiv sorunlarına köklü çözümler getirmek amacıyla her kurumda Elektronik Bilgi yönetimine önem verilecektir.” politikası yer almaktadır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de e-devlet kavramının başlangıçta salt kamunun (kamu kurumlarının) dönüşümü ile ilgili olduğu düşünülmekte, bilgi toplumunun bir parçası olarak esas itibarıyla vatandaşların refahının artırılması ile ilgisi kurulmamaktadır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin ilk yıllarından itibaren e-devleti çağrıştıracak politikalar ve uygulama hedeflerine yıllık programlarda da çok kısıtlı da olsa yer verilmeye başlanmıştır. Örneğin; 2001 Yılı Programında sonradan e-devlet uygulamalarının da önünü açacak olan elektronik imza ile ilgili teknik ve hukuki altyapının hazırlanması ve Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS) Projesi hazırlıklarının sürdürülmesinden bahsedilmekte, ancak e-devlet kavramı metinde yer almamaktadır.

E-devlet kavramı ilk kez 2002 Yılı Programında bir kamu politikası metninde “Bilgi ve İletişim Teknolojileri” başlığı altında aşağıdaki paragraflarda yer bulmaktadır:

“E-Devlet kurma sürecinde, sosyal güvenlik bilgi sistemi, vatandaşlık numarası, vergi numarası gibi diğer bilgi sistemleriyle uyumlu çalışacak bir şekilde tasarlanacaktır.”

“AB ile uyum çerçevesinde başlatılan çalışmalarda, e-devlet kavramı ve bu bağlamda e-Türkiye projesi gündeme gelmiştir. E-Devlet; vatandaşların, çalışanların ve iş dünyasının bilgi teknolojilerini kullanarak kamu hizmetlerine ulaşmalarını ve bu hizmetlerden yararlanmalarını sağlayan oluşumdur. AB bünyesinde uygulanan e-Europe+ projesi kapsamında Türkiye’de de e-Türkiye çalışmaları başlatılmıştır.”

“E-Devlet kavramı içerisinde uygulanacak olan vatandaş kimlik numaralama sistemi tek bir numara uygulamasına imkân verecek şekilde yeniden düzenlenecektir.”

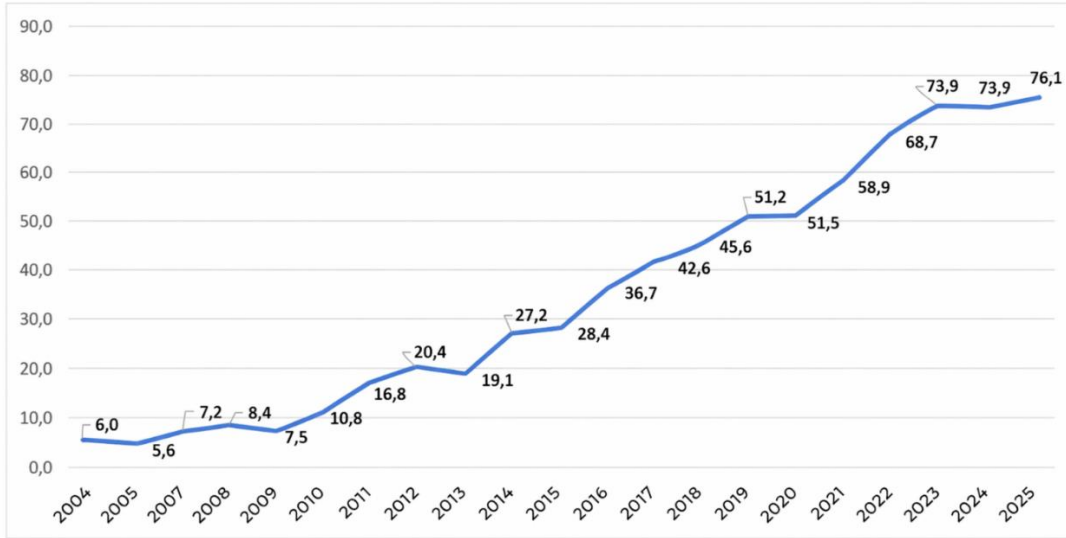
E-Devlet kavramı, ilk kez Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007-2013) “Kamu Hizmetlerinde Kalite ve Etkinliğin Artırılması” başlığı altında, bir kalkınma planı metninde münhasır bir alt başlık olarak “e-Devlet Uygulamalarının Yaygınlaştırılması ve Etkinleştirilmesi” şeklinde yer almıştır.

Bugün geline nokta, uluslararası çerçevedeki gelişmelere koşut olarak ülkemizde de e-devlet anlayışının gelişimine bakacak olursak; kamu kurumlarının/hizmetlerin elektronik dönüşümünden, kamu hizmet sunumunun vatandaş odaklı ve katılımcı dönüşümüne doğru evrildiği görülecektir. Günümüzde e-devlet, toplumsal gelişim sürecinde sanayi toplumunu takip eden bilgi toplumuna topyekûn dönüşümün bir bileşeni olmaktadır.

Bu dönüşümün somut yansımaları ise e-Devlet hizmetlerinin kullanım düzeyi ve kamu bilişim yatırımlarındaki artış ile açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Nitekim dijital kamu hizmetlerine olan talebin giderek artması, vatandaşların bu platformları günlük yaşamlarının bir parçası haline getirdiğini ortaya koyarken; kamu tarafında gerçekleştirilen bilişim yatırımları da bu dönüşümün sürdürülebilirliğini sağlayan temel unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, e-Devlet hizmetlerinden faydalanma oranları ile kamu bilgi teknolojileri yatırımlarına ilişkin istatistikler, söz konusu dijital dönüşümün nicel boyutunu ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

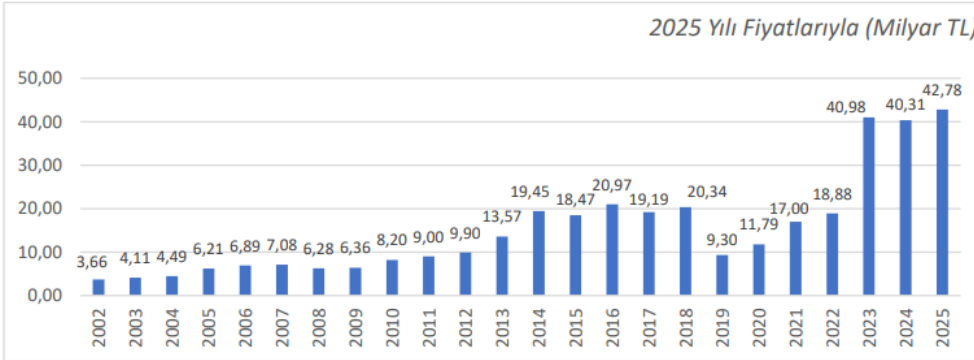
2025 yılı TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına göre e-devlet hizmetlerini kullananların oranı, geçtiğimiz beş yıla göre 20 puandan fazla artarak yüzde 76,1 olmuştur (Grafik 1). Araştırmaya göre e-devlet hizmetlerini kullanım amaçları arasında, yüzde 68,5 ile resmi makamlar veya kamu hizmetleri tarafından kullanılan kişisel bilgilere erişim ilk sırayı almıştır. Bunu, yüzde 53,6 ile kamu kurumlarından veya kamu hizmetlerinden bir randevu alma veya rezervasyon yaptırma ve yüzde 46,4 ile kamu kuruluşlarına ait internet sitelerinden bilgi edinme takip etmiştir.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Grafik 1: Hanehalkı E-Devlet Hizmetlerini Kullanım Oranı, 2025 (TÜİK)

E-devlet hizmet ve uygulamalarının temelini kamu kurumları tarafından yapılan bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yatırımları oluşturmaktadır. Türkiye’de merkezi yönetim kurumlarının BİT yatırımları 2002 yılından itibaren düzenli olarak takip edilmektedir. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan 2025 Yılı Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yatırımları Raporuna göre, 2002 yılında merkezi yönetim bütçesinden 203 adet BİT yatırım projesi için tahsis edilen ödenek 2025 yılı fiyatlarıyla 3 milyar 663 milyon TL iken 2025 yılında 367 proje için tahsis edilen ödenek 42 milyar 775 milyon TL’dir. Bu artış yalnızca bütçesel büyümeyi değil, aynı zamanda kamu hizmetlerinin dijital altyapılarla desteklenmesine yönelik stratejik bir yönelimi de ifade etmektedir. 2002 yılında 200 civarında olan proje sayısının 2025’te 350’nin üzerine çıkması, kamu kurumlarının dijitalleşme süreçlerine daha aktif şekilde dahil olduğunu ve BİT yatırımlarının kurumlar genelinde yaygınlaştığını göstermektedir. Bu durum, e-Devlet hizmetlerinin çeşitlenmesi ve kalitesinin artmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yıllar itibarıyla BİT yatırımları ödeneklerinin değişimi Grafik 2’de gösterilmektedir.

Grafik 2: Kamu BİT Yatırımları, 2002-2025

BİT yatırımlarındaki bu güçlü artış trendi, Türkiye’de e-Devlet ekosisteminin gelişimini destekleyen temel unsurlardan biri olmuş; kamu hizmetlerinin daha hızlı, etkin ve kullanıcı odaklı sunulmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu yatırımlar, sadece mevcut hizmetlerin dijital ortama taşınmasını değil, aynı zamanda yeni nesil akıllı kamu hizmetlerinin geliştirilmesini mümkün kılan bir altyapı oluşturmuştur. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin en yoğun ve sistematik kullanıcılarından birinin kamu sektörü olduğu görülmekte; gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde kamu hem dijital dönüşümün itici gücü hem de en büyük uygulayıcılarından biri konumuna yükselmektedir. Bu bağlamda, e-Devlet uygulamalarının tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi, söz konusu dönüşümün hangi aşamalardan geçerek bugünkü yapısına ulaştığını ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

1.4.1. E-Devlet Uygulamalarının Tarihçesi

Türkiye’de e-devletin tarihsel gelişimi, sadece teknolojik bir altyapı kurulumu değil, aynı zamanda devletin kurumsal işleyişini modernize etme çabalarının bir sonucudur. 1990’lı yıllardan itibaren ivme kazanan bu süreç, uluslararası iş birlikleri ve ulusal planlama stratejileriyle şekillenmiştir.

Türkiye’de kamu yönetiminin dijitalleşme vizyonu, 1993 yılında Dünya Bankası ile gerçekleştirilen iş birliği neticesinde somutlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde hazırlanan “Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Raporu”, kamu sektöründe bilişim teknolojilerinin sadece bir araç değil, ekonomik kalkınmanın ve verimliliğin anahtarı olduğunu vurgulamıştır. Raporda yer alan eylem planı, Türkiye’nin e-devlet yolculuğundaki ilk kapsamlı yol haritası niteliğindedir.

1990’ların ortasında, Türkiye’nin en kapsamlı teknik ve stratejik hamlelerden biri başlatılmıştır. Ulaştırma Bakanlığı ve TÜBİTAK iş birliğiyle yürütülen Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Master Planı (TUENA), 1995-1999 yılları arasında kapsayan bir vizyon belgesi olarak hazırlanmıştır. TUENA’nın temel amacı, Türkiye’nin ulusal enformasyon altyapısını geliştirmek, bilişim teknolojilerinin ekonomik ve toplumsal alanlara entegrasyonunu sağlamak ve ülkenin küresel bilgi ekonomisiyle uyumlu hale gelmesini desteklemektir. Bu kapsamda proje yalnızca teknik altyapı geliştirmeyi değil, aynı zamanda hukuki, kurumsal ve ekonomik dönüşüm gereksinimlerini de analiz eden çok boyutlu bir strateji olarak tasarlanmıştır.

Bilişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, kurumlar arası entegrasyonu sağlayacak bir üst yapı ihtiyacı doğmuştur. 1996 yılında Başbakanlık tarafından koordine edilen ve dönemin Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde yürütülen “Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı” (TUEP) çalışmaları başlatılmıştır. Üç yıl süren titiz araştırmaların ardından 1999 yılında yayımlanan sonuç raporu, Türkiye’nin bilgi toplumu olma hedefindeki teknik ve hukuki eksiklikleri saptayarak modern e-devlet kapısının mimari temellerini atmıştır.

Kamu kurumlarının güvenli ve hızlı bir ağ üzerinden birbirine bağlanması amacıyla 1998 yılında yayımlanan 1998/13 sayılı Başbakanlık Genelgesi, bu alandaki kurumsallaşma sürecini hızlandırmıştır. Genelge ile hayata geçirilen KamuNet Teknik Kurulu, kamu bilgisayar ağının teknik standartlarını belirleme görevini üstlenmiştir. Bu kurulun çalışmaları, 2000’li yılların başında Avrupa Birliği müktesebatıyla uyumlu hale getirilmiştir. Bu doğrultuda;

eAvrupa+ hedefleriyle paralel olarak yürütülen “e-Türkiye” çalışmaları,

2002 yılında hazırlanan “e-Devlet’e Geçiş Eylem Planı” ile sonuçlanmıştır.

Bu eylem planı, dağınık haldeki dijitalleşme çabalarını tek bir çatı altında toplamış ve günümüzdeki modern e-devlet kapısının operasyonel başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Türkiye’nin dijitalleşme sürecindeki bu tarihsel gelişim, 2000’li yılların başında daha stratejik ve merkezi bir yapıya bürünmüştür. Dağınık haldeki çalışmaların bir çatı altında toplanması, e-devletin kâğıt üzerindeki bir plandan somut bir devlet politikasına dönüşmesini sağlamıştır. 2001 yılında, Avrupa Birliği’nin dijital stratejisi olan eAvrupa+ Eylem Planı’nın Türkiye’ye adapte edilmesi amacıyla “e-Türkiye Girişimi” resmen başlatılmıştır. Bu girişim, Türkiye’nin bilgi toplumuna geçiş sürecini uluslararası standartlarla uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir. 2002 yılına gelindiğinde, bu vizyonun operasyonel çerçevesini çizen e-Türkiye Girişimi Eylem Planı Taslağı kamuoyuyla paylaşılmış; böylece dijitalleşme hedefleri ilk kez bu denli geniş bir kapsamda belgelendirilmiştir.

2003 yılına kadar geçen süreçte pek çok eylem planı ve strateji belgesi hazırlanmış olsa da, bu çalışmaların hayata geçirilmesinde ciddi engellerle karşılaşmıştır. Bu dönemdeki girişimlerin birçoğunun;

Uygulama aşamasına geçemediği,

Kurumlar arası koordinasyon eksikliği nedeniyle parçalı kaldığı,

Hedeflenen sosyo-ekonomik katkıyı yaratmakta yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir.

Bu durum, dijital dönüşümün tek bir merkezden ve daha güçlü bir siyasi iradeyle yönetilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

2003 yılını Türkiye'nin e-devlet serüveninde bir dönüm noktası olarak değerlendirmek mümkündür. Yayımlanan 2003/12 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile o güne kadar farklı kurum ve kuruluşların bünyesinde parçalı şekilde yürütülen tüm bilgi ve iletişim teknolojileri çalışmaları birleştirilmiştir. Bu devasa operasyonun koordinasyon yetkisi, dönemin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığına verilmiş ve süreç "e-Dönüşüm Türkiye Projesi" adı altında markalanmıştır.

e-Dönüşüm Türkiye Projesi'nin ilk somut ürünü, "Kısa Dönem Eylem Planı (2003-2004)" olmuştur. Önceki planların aksine bu eylem planı, hızlıca hayata geçirilerek kamu hizmetlerinin dijitalleşmesinde "acil eylem" mantığıyla hareket edilmesini sağlamıştır. Bu planın başarıyla uygulanması hem kurumsal direncin kırılmasında hem de vatandaşların dijital hizmetlerle tanışmaya başlamasında öncü bir rol oynamıştır.

Türkiye'nin dijitalleşme süreci, 2005 yılından itibaren kısa vadeli hedeflerden daha geniş ufuklu, stratejik ve yapısal bir vizyona evrilmiştir. Bu dönem, e-devletin sadece bir altyapı çalışması olmaktan çıkıp, "bilgi toplumu" hedefinin ana taşıyıcısı haline geldiği bir evreyi temsil etmektedir.

Kısa Dönem Eylem Planı'nın (2003-2004) yarattığı ivmeyi korumak amacıyla 2005 yılında, bir yıllık geçiş niteliğinde olan e-Dönüşüm Türkiye Projesi 2005 Eylem Planı yürürlüğe konulmuştur. Bu plan, önceki dönemde atılan temelleri sağlamlaştırmış ve daha kapsamlı olan beş yıllık strateji belgesine köprü vazifesi görmüştür.

Türkiye'nin dijital dönüşümünde teknik odaklılıktan toplumsal dönüşüme geçiş kapsamında, 2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmış; e-devlet çalışmaları iki ana sütun üzerine inşa edilmiştir:

Vatandaş Odaklı Hizmet Dönüşümü: Kamu hizmetlerinin vatandaşın ihtiyaçlarına göre tasarlanması ve erişilebilirliğin artırılması hedeflenmiştir.

Kamu Yönetiminde Modernizasyon: Devletin hantal yapısının teknoloji aracılığıyla daha şeffaf, hızlı ve verimli bir hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Bu strateji belgesi, Türkiye'nin sadece e-devlet sistemlerini değil, genel anlamda dijital bir ekosistemi hedeflediğinin en somut kanıtıdır. Stratejinin uygulama süreci sonunda hazırlanan Nihai Değerlendirme Raporu (Haziran 2012), Türkiye'nin dijital karnesini de ortaya koymuştur. Raporun verilerine göre Haziran ayı itibarı ile "Vatandaş Odaklı Hizmet Dönüşümü" eksenindeki eylemlerde başarı oranı %65,6, "Kamu Yönetiminde Modernizasyon" eksenindeki eylemlerde başarı oranı ise %50 olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılında yürürlüğe giren 655 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile e-Devlet politikalarına yönelik görev ve sorumluluk Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'na (UDHB) verilmiştir. Bakanlık bünyesinde Haberleşme Genel Müdürlüğü çatısı altında e-Devlet çalışmalarının yapılması için e-Devlet Hizmetleri Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nın e-Devlet kapsamındaki görevi 655 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

"Bilgi toplumu politika, hedef ve stratejileri çerçevesinde; ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla gerekli iş birliği ve koordinasyonu sağlayarak e-Devlet hizmetlerinin kapsamı ve yürütülmesine ilişkin usul ve esasları belirlemek, bu hizmetlere ilişkin eylem planları yapmak, koordinasyon ve izleme faaliyetlerini yürütmek, gerekli düzenlemeleri yapmak ve bu kapsamda ilgili faaliyetleri koordine etmek."

2014 yılında yayımlanan Onuncu Kalkınma Planı, e-devlet vizyonunu devletin en üst politika seviyesinde yeniden tanımlamıştır. Bu planda e-devlet, artık sadece bir "hizmet sunum kanalı" değil, modern bir kamu yönetiminin omurgası olarak kurgulanmıştır. Planda hedeflenen e-devlet yapısının temel bileşenleri şunlardır:

Kapsayıcılık: Dezavantajlı kesimler de dâhil olmak üzere toplumun her kesimine ulaşan bir yapı.

Güven ve Mahremiyet: Kişisel verilerin gizliliği ve bilgi güvenliğinin en üst seviyede korunması.

Bütünleşik Hizmet: Kurumların birbirinden kopuk değil, "birlikte işler" ve entegre bir sistemle hizmet sunması.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Yönetişim Desteği: Şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir bir kamu yönetimi inşa etmek için dijital araçların kullanılması.

2014 yılında hazırlık çalışmaları tamamlanan ve 2015 yılında yürürlüğe giren ikinci Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, Türkiye'nin dijital dönüşümündeki odağı daha keskin bir hale getirmiştir. Bu stratejinin merkezine büyüme ve istihdamı artırma hedefi yerleştirilmiştir. Bu plan kapsamında e-devlet çalışmalarının ana eksenini “Kamu Hizmetlerinde Kullanıcı Odaklılık ve Etkinlik” olarak belirlenmiştir. Bu eksen için belirlenen temel amaç şu şekilde ifade edilmiştir:

“E-Devlet hizmetlerinin sunumunda tasarımdan uygulama aşamasına kadar hizmetlerde etkinliğin sağlanması ve kullanıcı odaklılık ilkesinin benimsenmesi temel amaçtır. Bu çerçevede; öncelikle vatandaş ve girişimlerin ihtiyaç ve beklentileri analiz edilecek, kamu iş süreçleri bu anlayış çerçevesinde basitleştirilecek, hizmetler kullanıcıya en yüksek faydanın sağlanacağı şekilde tasarlanacaktır. Benzer şekilde, e-Devlet hizmetlerinin; kamu yönetiminde şeffaflığın, güvenilirliğin, hesap verebilirliğin ve katılımcılığın artırılması için bir araç olması sağlanacaktır.”

2016-2019 E-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı, Türkiye’de dijital kamu hizmetlerinin daha sistematik, ölçülebilir ve sürdürülebilir bir çerçevede geliştirilmesini amaçlayan önemli bir politika belgesidir. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan bu plan, Türkiye’nin e-devlet kapasitesini artırmayı ve kamu hizmetlerini daha bütünleşik bir dijital yapıya kavuşturmayı hedeflemiştir. Bu strateji belgesi, özellikle 2010’lu yıllarda hızla genişleyen e-Devlet Kapısı sisteminin daha etkin yönetilmesi ve kamu kurumları arasındaki dijital dönüşümün koordinasyonunun güçlendirilmesi ihtiyacından doğmuştur. 2016–2019 E-Devlet Stratejisi’nin ana hedefleri şu şekilde özetlenebilir:

Kamu hizmetlerinin dijital ortama taşınmasının hızlandırılması

Kurumlar arası veri paylaşımının artırılması ve entegrasyonun güçlendirilmesi

Vatandaş odaklı hizmet anlayışının geliştirilmesi

Hizmetlerde standartlaşma ve kalite artışı sağlanması

Bürokratik süreçlerin azaltılması ve maliyetlerin düşürülmesi

Dijital güvenlik ve kişisel veri koruma altyapısının güçlendirilmesi

Türkiye’nin dijitalleşme süreci, 2016 yılından itibaren teknik bir hazırlık evresinden tam anlamıyla hukuki ve kurumsal bir yapılanma evresine geçmiştir. 2016 yılında 655 sayılı KHK’ya dayanılarak hazırlanan e-Devlet Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Yönetmelik Türkiye’deki e-devlet hizmetlerinin kurumsal zemini niteliğinde olup; e-Devlet hizmetlerinin yürütülmesin başlıca ilkeleri ortaya koymuştur:

Hizmet Standartları: Kamu hizmetlerinin e-Devlet Kapısı üzerinden sunulurken uyması gereken asgari teknik ve idari standartları belirlemiştir.

Birlikte İşlerlik: Kurumların birbirinden bağımsız sistemler kurması yerine, birbirleriyle veri alışverişi yapabilmelerini yasal bir zorunluluk haline getirmiştir.

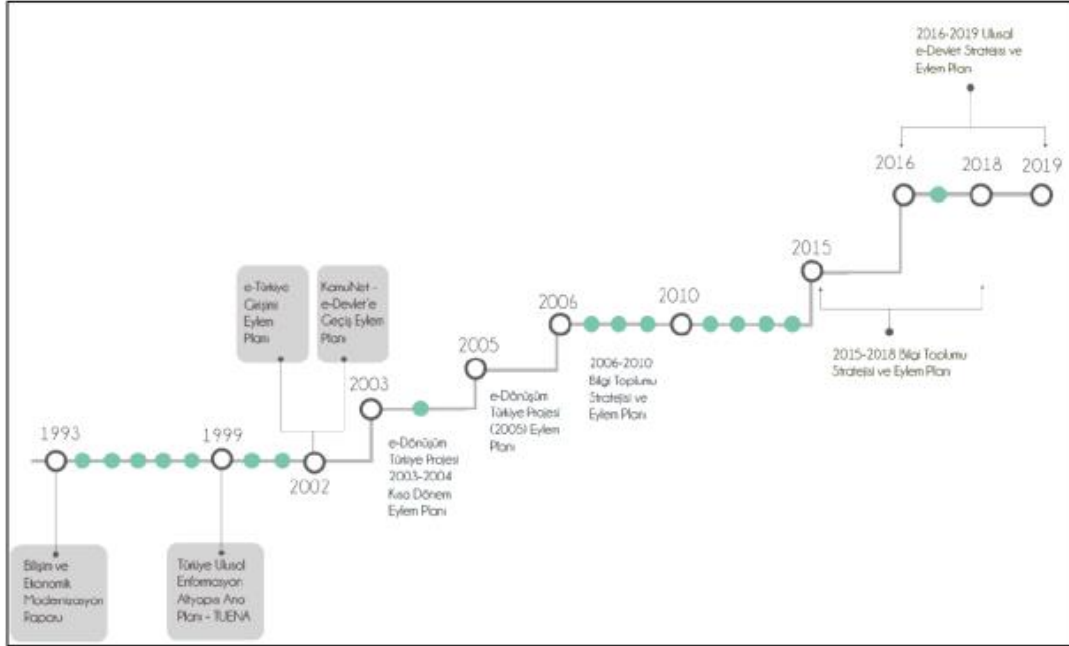
Tek Durak Noktası: e-Devlet Kapısı’nın (turkiye.gov.tr) tüm kamu hizmetleri için ana giriş kapısı olduğu tescillenmiş ve her kurumun kendi dijital süreçlerini bu kapıya entegre etme yükümlülüğü tanımlanmıştır.

6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun (KVKK) 2016 yılında yürürlüğe girmesi ile e-devletin en hassas noktaları arasında yer alan “güven” ve “mahremiyet” konuları kanunla hukuksal bir korumaya alınmıştır. Hukuki güvence sağlanarak, vatandaşların kamu kurumlarıyla paylaştığı dijital verilerin (kimlik, sağlık, finans vb.) hangi şartlarda işlenebileceği ve korunacağı netleşmiştir. E-Devletin ön şartı olarak “verinin dijitalleşmesi” ile “kişi haklarının korunması” arasındaki denge kurulmak istenmiştir. Kişisel Verileri Koruma Kurumu kurularak, kamu ve özel sektörün veriyi işleme biçimleri denetim altına alınmıştır.

2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile birlikte Türkiye’nin yönetim sisteminde yaşanan yapısal değişim, dijitalleşme vizyonunu da doğrudan etkilemiş; süreci merkezi ve güçlü bir

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

koordinasyon yapısına kavuşturmuştur. 1 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018) ile dijital dönüşüm çalışmaları, bakanlıklar arası bir koordinasyon konusu olmaktan çıkarılarak doğrudan Cumhurbaşkanlığı bünyesine alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'nin (CBDDO) kurulması ile e-Devletin yürütücüsü ve strateji belirleyicisi kurumsallaştırılmıştır.

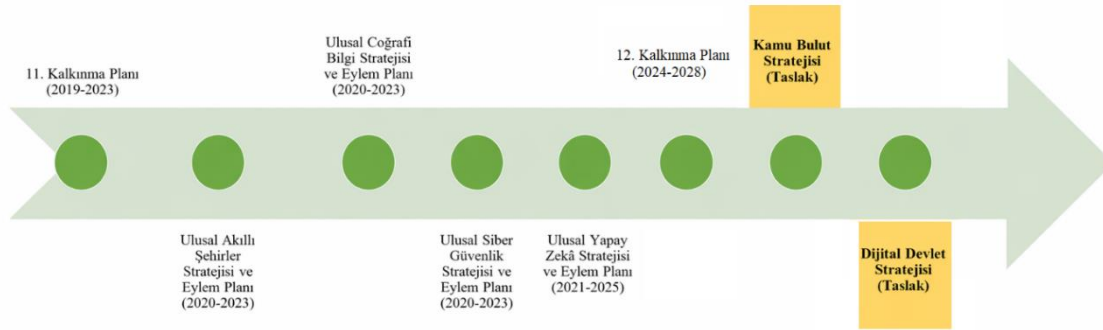
Şekil 9: Türkiye e-Devlet Stratejileri Tarihçesi

24 Ekim 2019 tarihli düzenlemeler sonucu kararname değişiklikleriyle, e-devletin kapsamı geleneksel hizmet sunumunun ötesine, ileri teknolojilere taşınmıştır. CBDDO'nun görev tanımı; yapay zekâ, büyük veri ve blok zincir gibi teknolojileri kamu yönetimine entegre etmeyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ulusal siber güvenlik stratejilerinin belirlenmesi ve siber tehditlere karşı kamunun direncini artırma görevi bu merkezi yapıya devredilmiştir.

On Birinci Kalkınma Planı döneminde (2019-2023), e-devlet artık kamu yönetiminin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüş ve “Dijital Dönüşüm” kavramı merkeze alınmıştır. Kurumlar arası veri paylaşımının önündeki engellerin kaldırılması ve “bürokrasisiz devlet” ilkesi doğrultusunda hizmetlerin uçtan uca dijitalleştirilmesi hedeflenmiştir. Kamu yönetiminde karar alma süreçlerinin veriye dayalı hale getirilmesi için büyük veri analitiği ve yapay zeka uygulamalarının kamuya entegrasyonu başlatılmıştır. Dijitalleşen altyapıların siber tehditlere karşı korunması, planın temel önceliklerinden biri olarak tanımlanmıştır.

On Birinci Kalkınma Planı'nı takiben; akıllı şehirler, coğrafi bilgi sistemleri, siber güvenlik ve yapay zekâ gibi e-devlet ekosistemini doğrudan ilgilendiren kritik alanlarda temel strateji belgeleri yayımlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu kapsayıcı dönüşümün bir sonraki aşamasını teşkil eden “Kamu Bulut Stratejisi” ve “Dijital Devlet Stratejisi” belgeleri ise halihazırda taslak aşamasında olup, nihai formuna kavuşturulması yönündeki çalışmalar sürdürülmektedir (Şekil 10).

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Şekil 10: On Birinci Kalkınma Planı ve Sonrası Stratejiler

Türkiye, 2019 yılından itibaren genel e-devlet vizyonunu alt sektörlerle ve ileri teknolojilere yaymıştır. Bu dönemde dijitalleşme sadece merkezi yönetimle sınırlı kalmamış, yerel yönetimlere ve mekânsal verilere yayılmıştır. Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı (2020-2023), şehirlerin ulaşım, enerji ve atık yönetimi gibi hizmetlerinin sensörler ve nesnelerin interneti (IoT) ile akıllı hale getirilmesi hedeflenmiştir. Temel amaç, kentsel yaşam kalitesini teknolojiyle artırmaktır. Ulusal Coğrafi Bilgi Stratejisi ve Eylem Planı (2020-2023), Türkiye'nin arazi, mülkiyet ve harita verilerinin tek bir standartta toplanması sağlanmıştır. Bu durum, afet yönetiminden imar planlamasına kadar tüm süreçlerde “doğru konum” bilgisiyle karar verilmesini mümkün kılmıştır.

Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi (2020-2023), dijitalleşen devletin savunma kalkanıdır. Kamu kurumlarının siber tehditlere karşı direncini artırmak, kritik altyapıları korumak ve siber olaylara müdahale birimlerinin (SOM) kapasitesini geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu belge, 2025'te kurulacak olan Siber Güvenlik Başkanlığı'nın kavramsal temelini oluşturmaktadır.

Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (2021-2025), Türkiye'nin bu alandaki ilk üst politika belgesidir. Türkiye'nin dijital dönüşüm yolculuğunda bir “teknoloji kullanıcısı” olmaktan çıkıp “teknoloji üreticisi” ve “kural koyucu” olma vizyonunu temsil eden en üst düzey politika belgesidir. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı eş güdümünde hazırlanan bu strateji, yapay zekâyı ekonomik büyüme ve kamu verimliliğinin ana motoru olarak konumlandırmaktadır. Strateji, altı temel stratejik öncelik alanına odaklanmaktadır:

Yapay Zekâ Uzmanlarını Yetiştirmek ve İstihdamı Artırmak: Yapay zekâ ekosisteminin en büyük ihtiyacı olan insan kaynağını geliştirmek amaçlanmaktadır. Üniversitelerde ilgili bölümlerin kontenjanlarının artırılması ve sektörün ihtiyaç duyduğu “nitelikli uygulayıcı” kapasitesinin oluşturulması bu önceliğin merkezindedir.

Araştırma, Girişimcilik ve İnovasyonu Desteklemek: Akademik araştırmaların ticari değere dönüşmesi için teknoparklar ve kuluçka merkezleri desteklenmektedir. Özellikle yerli yapay zekâ girişimlerinin küresel pazara açılması hedeflenmektedir.

Kaliteli Veriye ve Teknik Altyapıya Erişim: Yapay zekânın “yakıtı” olan veri, bu stratejide stratejik bir varlık olarak ele alınmaktadır.

Sosyo-Ekonomik Uyumu Hızlandıracak Düzenlemeleri Yapmak: Teknolojinin toplumsal etkilerini yönetmek için yasal ve etik çerçeveler oluşturulmaktadır. Yapay zekânın iş gücü piyasasına etkileri analiz edilir ve çalışanların dijital yetkinliklerinin artırılması sağlanmaktadır.

Uluslararası İş Birliklerini Güçlendirmek: Avrupa Birliği (Horizon Europe vb.) ve diğer uluslararası kuruluşlarla ortak projeler yürütülmesi, küresel standartların belirlenmesinde Türkiye'nin aktif rol alması amaçlanmaktadır.

Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü Hızlandırmak: Kamu kurumlarında yapay zekâ odaklı bir çalışma kültürü benimsenmektedir. Bu kapsamda, kamu verimliliğini artıracak “Büyük Veri” analiz birimlerinin kurulması teşvik edilmektedir.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

Türkiye'nin güncel vizyonunu yansıtan On İkinci Kalkınma Planı, e-devleti “Akıllı Türkiye” ve “Dijital Egemenlik” ekseninde yeniden kurgulamaktadır. Vatandaşın kamu hizmetine başvurmasını bekleyen sistemden; vatandaşın ihtiyacını (örneğin emeklilik, sosyal yardım veya okul kaydı) önceden fark edip vatandaşı bilgilendiren ve hizmeti sunan “proaktif e-devlet” modeline geçiş hedeflenmektedir. Kamu hizmetlerinin tasarımı ve sunumuna kadar her aşamada yapay zekâ algoritmalarından yararlanılması ve kamu verimliliğinin bu yolla maksimize edilmesi planlanmaktadır. Milli siber güvenlik kalkanının güçlendirilmesi ve dijital egemenliğin tam anlamıyla tesisi planının temel amaçları arasında yer almaktadır. Hizmetlerin kurum bazlı değil, “hayat olayları” (doğum, evlilik, iş kurma gibi) bazlı bütünleşik bir yapıda sunulması vizyonu pekiştirilmiştir.

8 Ocak 2025 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan kararla hayata geçen Siber Güvenlik Başkanlığı, doğrudan Cumhurbaşkanlığı’na bağlı olarak faaliyetlerine başlamıştır. Bu kurumun faaliyet alanı ve yetki sınırları, 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu ile yasal bir zemine oturtulmuştur. Mart 2025’te kapanan CBDDO’nun görev ve yetkilerinin de Siber Güvenlik Başkanlığı’na devredilmesiyle, e-Devlet yapısının güvenliğini sağlamanın ötesinde, stratejik bir karar merkezi olarak konumlanmıştır.

1.4.2. Kapsam ve Mevzuat

Ülkemizde e-devlet alanında yürütülen faaliyetlere ilişkin yasal çerçeve incelendiğinde, ilk yapılan düzenlemeler arasında 31.07.2009 tarihli ve 27305 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 5583 sayılı Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik yer almaktadır. Yönetmelik ile “etkin, verimli, hesap verebilir, vatandaş beyanına güvenen ve şeffaf bir kamu yönetimi oluşturmak; kamu hizmetlerinin hızlı, kaliteli, basitleştirilmiş ve düşük maliyetli bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak üzere, idarelerin uyması gereken usul ve esaslar” düzenlenmiştir. Ayrıca yönetmelik kapsamında Kamu hizmetlerinin elektronik ortamda sunulmasına ilişkin hususlara yer verilmiştir.

E-devlet alanına ilişkin doğrudan bir yasal düzenleme olarak 03.09.2016 tarihli ve 29820 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan e-Devlet Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik ile “bilgi toplumu politika, hedef ve stratejileri çerçevesinde, e-Devlet hizmetlerinin kapsamı ve yürütülmesine ilişkin usul ve esasları belirlemek, bu hizmetlere ilişkin eylem planları yapmak, koordinasyon ve izleme faaliyetleri yürütmek” amaçlanmıştır. Yönetmelik kapsamında e-Devlet hizmetlerinin sunulması ve e-Devlet hizmetlerinin izleme ve değerlendirilmesine ilişkin usul ve esaslar tanımlanmıştır.

E-Devlet ile ilgili olan mevzuat aşağıda sunulmuştur:

- 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu
- 49 sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
- Kimlik Paylaşımı Sistemi Yönetmeliği
- Kamu Bilişim Hizmet Alımı Kapsamında Katılımcıların Yetkilendirilmesi Hakkında Yönetmelik
- 2019/12 sayılı Bilgi ve İletişim Güvenliği Tedbirleri Genelgesi
- 2009/4 sayılı Kamu Bilgi Sistemlerinde Birlikte Çalışabilirlik Esasları Genelgesi
- 2022/18 sayılı Devlet Teşkilat Merkezi Kayıt Sistemi (DETSİS) Genelgesi
- 2025/ 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu
- Taslak Mevzuat Çalışmaları
- Açık Veri Genelgesi Taslağı
- Açık Kaynak Kullanımı Genelge Taslağı
- Veri Merkezi Teşvik Kanunu Taslağı
- Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi Yönetmeliği Taslağı
- Kamu Hizmetlerinin Sunumu, İzlenmesi ve Değerlendirilmesi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Taslağı

1.4.3. E-Devletin Kurumsal Yapılanması

Türkiye'nin dijital dönüşüm hedefleri doğrultusunda, kamu hizmetlerinin merkezi bir yapıda bütünleşmesi ve teknolojik altyapının sürdürülebilir yönetimi amacıyla dinamik ve çok paydaşlı bir kurumsal yapılanma modeli benimsenmiştir. Bu model içinde yer alan kurum ve kuruluşlar bu bölümde ele alınmaktadır.

1.4.3.1. Bürokrasinin Azaltılması ve Dijital Türkiye Toplantıları

2018 yılında Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında ve CBDDO koordinasyonunda başlatılan “Bürokrasinin Azaltılması ve Dijital Türkiye” toplantıları dönemsel olarak gerçekleştirilmekte olup toplantılara katılım bakan yardımcıları ve ilgili kamu kurum ve kuruluşların temsilcileri seviyesinde olmaktadır. Toplantı, bürokrasiyi en aza indirmek ve e-devlet öncelikleri ve girişimleri konusunda iş birliğini ve uyumu teşvik etmek için devlet kurumlarından üst düzey temsilcileri bir araya getirmektedir. Toplantıda ilgili paydaşlar ortak sorunları tartışmakta ve olası çözümlere karar verilmektedir. Bu mekanizma aynı zamanda toplantılarda alınan kararlar ve e-devlet çalışmalarına ilişkin ilerlemenin izlenmesinde en üst seviye yönetim mekanizmasını temsil etmektedir. 2025 yılında CBDDO'nun kapatılarak görevlerinin Siber Güvenlik Başkanlığı'na devredilmesiyle toplantıların koordinasyonundan Başkanlık sorumlu olmuştur.

1.4.3.2. Cumhurbaşkanlığı Siber Güvenlik Başkanlığı

08.01.2025 tarihli ve 177 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında siber güvenliğin sağlanmasına yönelik ulusal politika, strateji ve hedefleri belirlemek; bu doğrultuda eylem planları hazırlamak; mevzuat çalışmalarını yürütmek; kamu kurumları arasında koordinasyonu sağlamak ve kritik altyapıların korunmasına ilişkin faaliyetleri koordine ederek siber güvenlik kapasitesinin geliştirilmesini temin etmek temel görevleri ile Cumhurbaşkanlığı teşkilatı bünyesinde Siber Güvenlik Başkanlığı kurulmuştur.

Bu kurumsal yapı, 12.03.2025 tarihli ve 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu ile birlikte yasal bir çerçeveye kavuşturulmuş; söz konusu Kanun ile siber uzayda milli güvenliğe yönelik tehditlerin önlenmesi, kritik altyapıların korunması ve kamu ile özel sektörün siber güvenlik yükümlülüklerinin belirlenmesine ilişkin esaslar düzenlenmiştir.

25 Aralık 2025 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 192 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Başkanlığın teşkilat yapısında kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Başkanlığın görev tanımı “siber güvenlik” ifadesinden “siber güvenlik ve dijital devlet” olarak genişletilmiş, teşkilat yapısına Kamu Yapay Zekâ Genel Müdürlüğü ve Dijital Devlet Genel Müdürlüğü eklenmiştir. Kararnamesinde yapılan değişiklikler kapsamında Siber Güvenlik Başkanlığına e-Devlet ile ilgili olarak verilen görev; “e-Devlet Kapısı dâhil olmak üzere dijital devlet ortak ürün, hizmet ve sistemlerinin geliştirilmesi, işletilmesi ve bu sistemlerin kurumsal mimarisinin oluşturulmasına yönelik standartların belirlenmesi ve koordinasyonun sağlanması” şeklinde düzenlenmiştir.

1.4.3.3. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, ülkemizin kalkınma planı, yıllık program, orta vadeli program ve kamu yatırım programı gibi üst düzey politika belgeleri ile gerekli gördüğü durumlarda sektörel plan ve programların hazırlanmasından sorumludur. E-devlet politikaları, ilgili kamu kurum/kuruluşlarıyla koordinasyon halinde belirlenen politika belgeleri aracılığıyla en üst düzeyde tasarlanmakta ve şekillendirilmektedir.

Sektörler ve Kamu Yatırımları Genel Müdürlüğü bünyesinde yapılandırılan Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi Başkanlığı; kamu BİT yatırım projelerinin uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek, bu projelerin etkili, etkin, ekonomik ve verimli olmasını ve zamanında tamamlanmasını sağlamak üzere gerekli tedbirleri alarak uygulamayı yönlendirmek ve uygulamayı izlemekle sorumludur.

1.4.3.4. TÜBİTAK Kamu Sertifikasyon Merkezi (Kamu SM)

TÜBİTAK Kamu SM, 5070 sayılı kanuna uygun Nitelikli Elektronik Sertifikaları hazırlamak ve bu sertifikaları imza oluşturma verileriyle birlikte Güvenli Elektronik İmza Donanım Araçlarına yükleyerek alıcılarına teslim etmekle yükümlüdür.

1.4.3.5. Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK)

Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK), Türkiye’de kişisel verilerin korunmasını sağlamak ve gözetmek için kurulmuş olan düzenleyici ve denetleyici bir kurumdur. Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet sunduğu sistemler ve e-Devlet Kapısı da dâhil olmak üzere tüm alanlarda kişisel verilerin korunması mevzuatına uyulmasından sorumludur.

1.4.3.6. TÜRKİSAT A.Ş.

Özel hukuk hükümlerine tabi kamu işletmesi niteliğine haiz Türksat A.Ş. tarafından CBDDO ile yapılan 17 Ağustos 2020 tarihli sözleşme kapsamında “e-Devlet Kapısı sisteminin geliştirilmesi ve işletilmesi” faaliyetlerine devam edilmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör kuruluşlarına ait hizmetlerin e-Devlet Kapısı’na entegrasyonunda ve idamesinde teknik bilgi birikimi ile aktif rol almaktadır. Ayrıca e-Devlet Kapısı üzerinde dönemsel olarak düzenlenmekte olan çevrim içi memnuniyet anketleri sonucunda belirlenen iyileştirme çalışmaları Türksat A.Ş. tarafından yürütülmektedir.

1.4.3.7. Diğer Kurum ve Kuruluşlar

Ülkemizde bakanlıklar ve bağlı/ilgili/ilişkili kurum ve kuruluşlar bünyesinde dijital dönüşüm faaliyetlerinin yürütülmesi genel olarak Strateji Geliştirme Daire Başkanlıkları ve Bilgi Teknolojileri Daire Başkanlıkları sorumluluğunda yürütülmektedir. Bakanlıklar düzeyinde “bilgi işlem birimi” Genel Müdürlük olarak yapılandırılmıştır.

Yerel yönetimlerde ise benzer yapıda Bilgi Teknolojileri Daire Başkanlıkları ilgili çalışmaları yürütürken sadece Akıllı Şehirler odağında ayrıışan birimler bulunmaktadır.

1.4.3.8. Yerel Yönetimlerde Dijital Dönüşüm Koordinasyonu

a) Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’na bağlı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, Ulusal Coğrafi Bilgi Sisteminin kurulması, kullanılması ve geliştirilmesi, yerel yönetimlere ait kent bilgi sistemlerinin standart ve yaygın bir şekilde oluşturulması ve Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemi ile entegre olması için gerekli düzenlemelerin yapılması, coğrafi veri ve bilginin ulusal düzeyde üretimine, kalitesine ve paylaşımına yönelik standartlar ile bunlara ilişkin temel politika ve stratejilerin belirlenmesi, Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemi kapsamında resmi ve özel kurum ve kuruluşlarca üretilen mekânsal verilerin sunulduğu portalin kurulması ve işletilmesi görevlerinden sorumludur.

Bununla birlikte genel müdürlüğe bağlı Akıllı Şehirler Dairesi Başkanlığı ile birlikte akıllı şehirler konusu ülkemizde kurumsal bir yapı ve politika sahipliği kazanmış olup bu alanda ulusal strateji geliştirilmesi ve uygulanmasının sağlanması görevleri verilmiştir.

Vatandaş odaklı bir yerel yönetim yapısının oluşturulması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin şekilde kullanılması, belediyelerin iş süreçlerinin kısaltılması ve daha hızlı hale getirilmesi ile zaman, emek ve mali kayıpların önlenmesini amaçlayan e-Belediye projesi İçişleri Bakanlığı ile birlikte yürütülmektedir.

b) Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’na bağlı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, yerel yönetimlerin ve bunların merkezi yönetim ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi, yerel yönetimlerin iş ve işlemlerine dair mevzuatla verilen görev ve hizmetlerin yapılması, takip edilmesi, sonuçlandırılması ve geliştirilmesi, yerel yönetim yatırım ve hizmetlerinin kalkınma planları ile yıllık programlara uygun şekilde yapılmasının gözetilmesi, yerel yönetimlerin idari ve teknik kapasitesinin geliştirilmesi amacıyla araştırmalar yapılması, istatistiki bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi ve yayımlanması, yerel

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

yönetim personelinin hizmet içi eğitiminin planlanması ve takip edilmesi ile yerel yönetimlerin teşkilat ve kadro standartlarının tespit edilmesi görevlerinden sorumludur.

1.4.3.9. Yönetişim Mekanizmaları

Ülkemizde e-devlet ile ilgili konularda karar alan kurumlar üstü dört yönetim mekanizması söz konusudur.

a) Bürokrasinin Azaltılması ve Dijital Türkiye Toplantıları

2018 yılında yayınlanan 13 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi'ni dayanak alarak, Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında ve CBDDO koordinasyonunda başlatılan “Bürokrasinin Azaltılması ve Dijital Türkiye” toplantıları dönemsel olarak gerçekleştirilmekte olup toplantılara katılım bakan yardımcıları ve ilgili kamu kurum ve kuruluşların temsilcileri seviyesinde olmaktadır. CBDDO'nun 28 Mart 2025 tarihli ve 183 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan kararname ile kapatılmasının ardından, görev ve yetkilerinin Siber Güvenlik Başkanlığı’na devredilmesiyle birlikte, söz konusu toplantılara ilişkin sekretarya hizmetleri de Başkanlık tarafından yürütülmektedir.

Toplantı, bürokrasiyi en aza indirmek ve e-devlet öncelikleri ve girişimleri konusunda iş birliğini ve uyumu teşvik etmek için devlet kurumlarından üst düzey temsilcileri bir araya getirmektedir. Toplantıda ilgili paydaşlar ortak sorunları tartışmakta ve olası çözümlere karar verilmektedir. Bu mekanizma aynı zamanda toplantılarda alınan kararlar ve e-devlet çalışmalarına ilişkin ilerlemenin izlenmesinde en üst seviye yönetim mekanizmasını temsil etmektedir.

b) Türkiye Coğrafi Bilgi Sistemi Kurulu

2019 yılında yayınlanan 49 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’ne dayanarak Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında toplanan “Türkiye Coğrafi Bilgi Sistemi Kurulu”nun sekretarya görevini Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü yürütmektedir. Kurul üyeleri: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının, Hazine ve Maliye Bakanlığının, İçişleri Bakanlığının, Kültür ve Turizm Bakanlığının, Milli Savunma Bakanlığının, Sağlık Bakanlığının, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının, Tarım ve Orman Bakanlığının, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının ilgili Bakan Yardımcılarından, Siber Güvenlik Başkanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Başkanlarından, Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığının ve Strateji ve Bütçe Başkanlığının ilgili Başkan Yardımcılarından oluşur. Kurul, Ulusal Coğrafi Veri Sorumluluk Matrisi ve Ulusal Coğrafi Veri Paylaşım Matrisi etrafında mekânsal veri konusundaki ulusal hedefleri belirlemek ve ülke çapında uygulanmasını sağlamak üzere yılda bir kez bir araya gelmektedir.

c) Ulusal Yapay Zekâ Yönlendirme Kurulu

2021 yılında yayınlanan 18 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi’ne dayanarak Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında toplanan “Ulusal Yapay Zekâ Yönlendirme Kurulu”nun sekretarya görevini Siber Güvenlik Başkanlığı ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Milli Teknoloji ve Yapay Zekâ Genel Müdürlüğü yürütmektedir. Kurul üyeleri bakanlıkların ilgili bakan yardımcılarında oluşmaktadır. Kurul, yapay zekâ teknolojilerinin üretilmesine ve yaygınlaştırılmasına yönelik belirlenen ulusal politikalar çerçevesinde yapılacak çalışmaların etkin olarak yürütülmesi, Ulusal Yapay Zekâ Stratejisinde belirlenen tedbirlerin uygulanmasının üst seviyede izlenmesi ve gerekli koordinasyonun sağlanması amacıyla bir araya gelmektedir.

d) Siber Güvenlik Kurulu

7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu esas alınarak Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan “Siber Güvenlik Kurulu”nun sekretarya görevini Siber Güvenlik Başkanlığı yürütmektedir. Cumhurbaşkanının katılmadığı hallerde Kurul’a Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlık etmektedir. Kurul üyeleri arasında Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı, Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı, Savunma Sanayii Başkanı ve Siber Güvenlik Başkanı yer almaktadır.

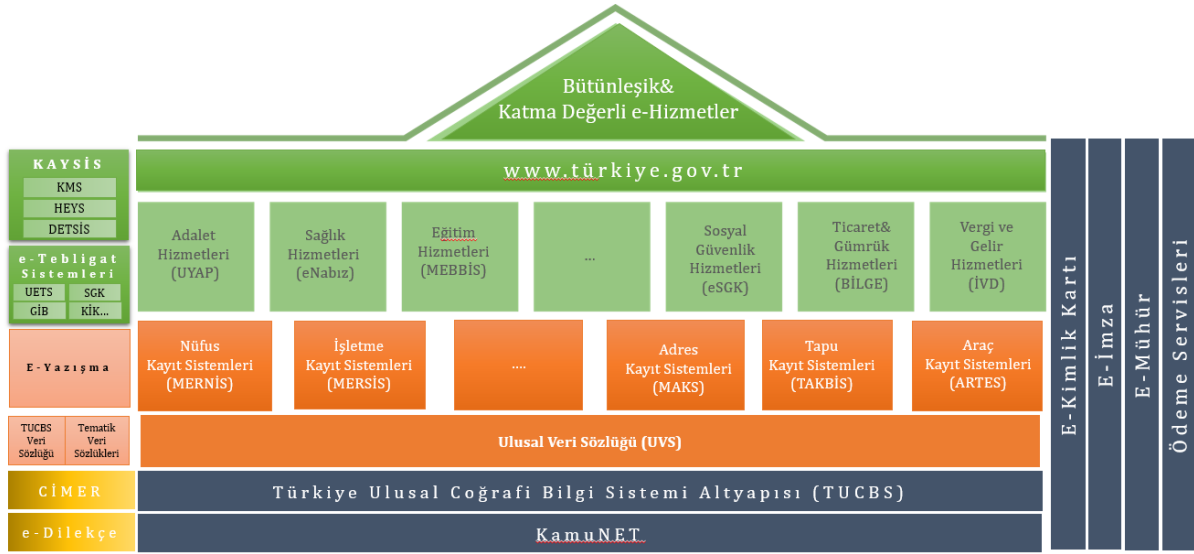
Kurul, siber güvenlikle ilgili politika, strateji, eylem planı ve diğer düzenleyici işlemlere yönelik kararları almak, alınan kararların tamamından veya bir kısmından istisna tutulacak kurum ve kuruluşları

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

belirlemek; Siber Güvenlik Başkanlığı tarafından hazırlanan siber güvenlik alanına ilişkin teknoloji yol haritasının ülke çapında uygulanmasına yönelik kararlar almak; siber güvenlik alanında teşvik verilecek öncelikli alanları belirlemek, siber güvenlik alanındaki insan kaynağının geliştirilmesine yönelik karar almak; kritik altyapı sektörlerini belirlemek ve Siber Güvenlik Başkanlığı ile kamu kurum ve kuruluşları arasında meydana gelebilecek ihtilaflar hakkında karar almak ile görevlidir.

1.4.3.10. Mevcut E-Devlet Mimarisi

E-Devlet hizmetlerinin sunumu, kurumsal yapılanmanın yanı sıra bu yapıların üzerinde çalıştığı teknik mimari ile ilişkilidir. Bu nedenle, Türkiye’de kamu hizmetlerinin dijital ortamda nasıl sunulduğunu ortaya koymak amacıyla mevcut e-Devlet mimarisinin incelenmesi gerekmektedir. Mevcut e-Devlet mimarisi, farklı katmanlardan oluşan bir yapı içerisinde kamu hizmetlerinin sunumunu ifade etmektedir. Bu yapı, altyapı bileşenlerinden başlayarak veri katmanı, uygulama katmanı (kullanılan bilişim sistemleri) ve hizmet sunum katmanı şeklinde kurgulanmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11: Mevcut e-Devlet Mimarisi

En alt katmanda, kamu kurumları arasındaki ağ altyapısını temsil eden KamuNET (Kamu Sanal Ağı) yer almaktadır. KamuNET, kamu kurum ve kuruluşları arasında veri iletişiminin internete kapalı bir ağ üzerinden gerçekleştirilmesini sağlayan bir altyapıdır. Bu yapı, kurumlar arası veri alışverişinin belirli güvenlik standartları çerçevesinde yürütülmesi, ortak uygulamalar için altyapı oluşturulması ve planlanan veri merkezlerinin bu yapıya dâhil edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. KamuNET üzerinde, mekânsal veri altyapısı olarak Türkiye Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemi (TUCBS) bulunmaktadır. Bu sistem, coğrafi verilerin üretimi, paylaşımı ve kullanımı için bir altyapı sunmaktadır. Bu katmanın üzerinde, veri yönetimine ilişkin bileşenler yer almaktadır. Bu kapsamda Ulusal Veri Sözlüğü (UVS), kamu kurumları arasında veri tanımlarının ortak bir çerçevede tutulmasını sağlamaktadır. UVS ile birlikte, farklı kamu hizmetlerine ilişkin temel veri kaynakları olan kayıt sistemleri bulunmaktadır. Bunlar arasında:

MERNİS (Nüfus Kayıt Sistemleri),

MERSİS (İşletme Kayıt Sistemleri),

MAKS (Adres Kayıt Sistemleri),

TAKBİS (Tapu Kayıt Sistemleri),

ARTES (Araç Kayıt Sistemleri) yer almakta olup, bu sistemler ilgili alanlara ait verilerin tutulduğu temel veri kaynaklarıdır.

Veri katmanının yanında, veri sözlükleri ve tematik veri sözlükleri de konumlandırılmaktadır. Bu yapılar, veri elemanlarının standart tanımlarını içermektedir. Bir üst katmanda, kamu hizmetlerinin

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

üretildiği uygulama sistemleri yer almaktadır. Bu sistemler, belirli hizmet alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Örnek olarak:

Adalet hizmetleri kapsamında UYAP,

Sağlık hizmetleri kapsamında e-Nabız,

Eğitim hizmetleri kapsamında MEBBİS,

Sosyal güvenlik hizmetleri kapsamında e-SGK,

Ticaret ve gümrük hizmetleri kapsamında BİLGE,

Vergi ve gelir hizmetleri kapsamında İVD sistemleri bulunmaktadır.

Bu uygulamalar, ilgili kurumlar tarafından yürütülen hizmet süreçlerini destekleyen bilgi sistemleridir.

Hizmet katmanıyla ilişkili olarak mimarinin sol tarafında, “Elektronik Kamu Bilgi Yönetim Sistemi” bileşenleri yer almaktadır. KAYSİS, kamu kurum ve kuruluşlarına ait organizasyonel yapı, görev, yetki ve hizmet bilgilerinin merkezi olarak tutulmasını sağlayan bir sistemdir. KAYSİS kapsamında yer alan alt sistemlerden Kamu Hizmet Standartları Yönetim Sistemi (KMS), kamu hizmetlerinin sunumuna ilişkin standartların tanımlandığı yapıyı ifade etmektedir. Hizmet Envanteri Yönetim Sistemi (HEYS), kamu kurumları tarafından sunulan hizmetlere ilişkin bilgilerin kayıt altına alındığı ve güncellendiği sistem olarak kullanılmaktadır. Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (DETSİS) ise kamu kurum ve kuruluşlarının teşkilat yapısına ilişkin bilgilerin tutulduğu merkezi kayıt sistemidir. Bu bileşenler, kamu hizmetlerine ilişkin kurumsal yapı, hizmet tanımı ve süreç bilgilerini ortak bir çerçevede sunmaktadır.

Aynı katmanda yer alan e-Tebligat sistemleri, kamu kurumları tarafından yapılan resmi bildirimlerin elektronik ortamda iletilmesini sağlamaktadır. e-Yazışma yapısı ise kurumlar arası resmi yazışmaların elektronik ortamda oluşturulması, iletilmesi ve arşivlenmesine yönelik bir altyapı sunmaktadır. Bu sistemler, kamu kurumları arasındaki belge ve bilgi akışının dijital ortamda yürütülmesine imkân tanımaktadır.

Söz konusu bileşenler birlikte değerlendirildiğinde, bu katman; kamu hizmetlerine ilişkin tanımlayıcı bilgilerin tutulduğu, kurumsal yapıların kayıt altına alındığı ve kurumlar arası resmi iletişimin elektronik ortamda gerçekleştirildiği bir yapı olarak konumlanmaktadır.

Hizmet sunum katmanında, tüm bu sistemlere erişim sağlayan ulusal portal olan e-Devlet Kapısı (www.turkiye.gov.tr) yer almaktadır. Bu portal, farklı hizmet alanlarına ait uygulamalara tek bir erişim noktası üzerinden ulaşılmasını sağlamaktadır. Kullanıcılar, portal üzerinden ilgili kamu kurumlarının bilgi sistemlerine yönlendirilmekte ve hizmet işlemlerini bu sistemler aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Bu yapı ile ilişkili olarak mimarinin sağ tarafında yer alan ortak servisler, hizmet sunumu sırasında kullanılan yatay bileşenleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda yer alan e-Kimlik doğrulama mekanizmaları, kullanıcıların sisteme erişiminde kimlik bilgilerinin doğrulanmasını sağlamaktadır. e-İmza ve e-Mühür altyapıları, elektronik ortamda gerçekleştirilen işlemlerin onaylanması ve resmiyet kazanmasına yönelik olarak kullanılmaktadır. Ödeme servisleri ise kamu hizmetleri kapsamında gerçekleştirilen mali işlemlerin elektronik ortamda yürütülmesine imkân tanımaktadır.

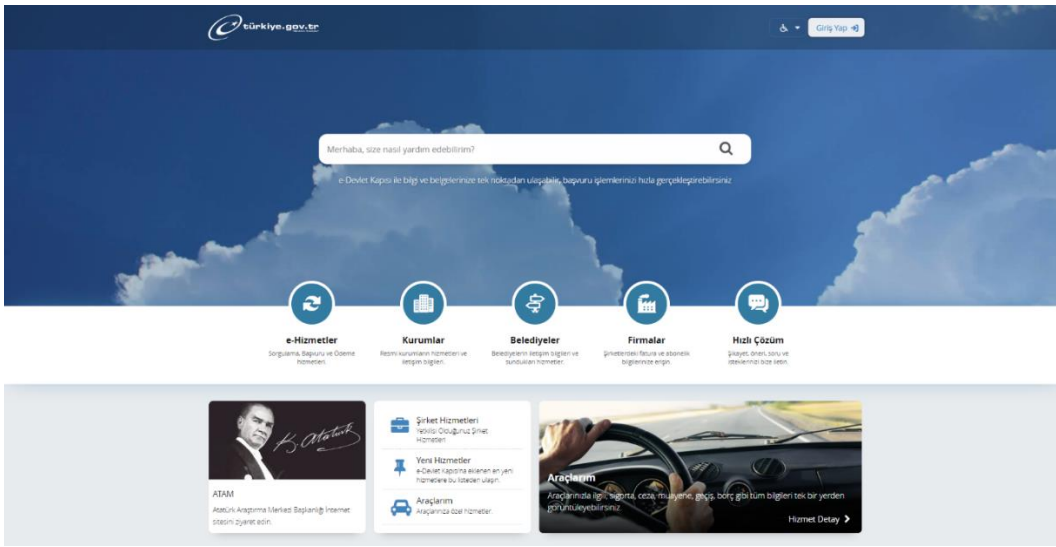
E-Devlet Kapısı üzerinden sunulan hizmetlerde, kullanıcı erişimi, işlem doğrulama ve ödeme süreçleri bu ortak servisler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda, hizmet sunum katmanı ile ortak servisler arasında doğrudan bir ilişki bulunmakta olup, portal üzerinden erişilen hizmetler sırasında bu servisler farklı uygulamalar tarafından kullanılmaktadır.

Mimaride sol alt tarafta konumlandırılan Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) ve e-Dilekçe gibi yapılar, kamu hizmetlerinin sunumuna doğrudan dâhil olmayan ancak vatandaş başvurularının iletilmesi ve kurumlarla iletişimin sağlanmasına yönelik kanallar olarak yer almaktadır. Bu yapılar, hizmet üretim sistemlerinden bağımsız bir konumda bulunmakla birlikte, ilgili başvuruların değerlendirilmesi sürecinde farklı kamu bilgi sistemleri ile ilişki kurmaktadır.

1.4.4. E-Devlet Kapısı ve Dijital Kamu Hizmeti

Türkiye, 2000’li yılların başında “e-Dönüşüm Türkiye Projesi” ile dijitalleşmeyi ulusal bir strateji haline getirmiştir. Bu kapsamda, kamu kurumlarının dijitalleşme çabaları hız kazanmıştır. Ancak, ilk yıllarda bu hizmetler dağınık ve kurum tabanlı sistemler üzerinden yürütülmüştür. Bu durum, vatandaşların farklı hizmetler için ayrı ayrı platformlara erişmesini gerektirmiş ve kullanım zorluğu yaratmaya başlamıştır. Kamu kurumlarının kendi içindeki dijital veri tabanlarının (MERNİS gibi) olgunlaşmasıyla birlikte, merkezi bir platformun kurulması için gerekli zemin oluşmuştur. Tüm bu ihtiyaçlar dâhilinde, Türkiye’de dijital kamu hizmetlerinin tek noktadan sunulmasını hedefleyen e-Devlet Kapısı (turkiye.gov.tr), bilgi toplumuna dönüşüm vizyonunun önemli bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.

18 Aralık 2008 tarihinde “turkiye.gov.tr” adresinin resmi açılışı yapılarak e-Devlet Kapısı faaliyete geçmiştir. Başlangıçta 22 kamu kurumu ile yola çıkılmış ve temel olarak sabıka kaydı sorgulama gibi bilgi amaçlı hizmetlere odaklanılmıştır. Tekil kimlik doğrulama sistemi ile vatandaşların her kurum için ayrı şifre alma zorunluluğu ortadan kaldırılmış; şifre, mobil imza ve elektronik imza gibi katmanlı güvenlik yöntemleri sisteme entegre edilmiştir.

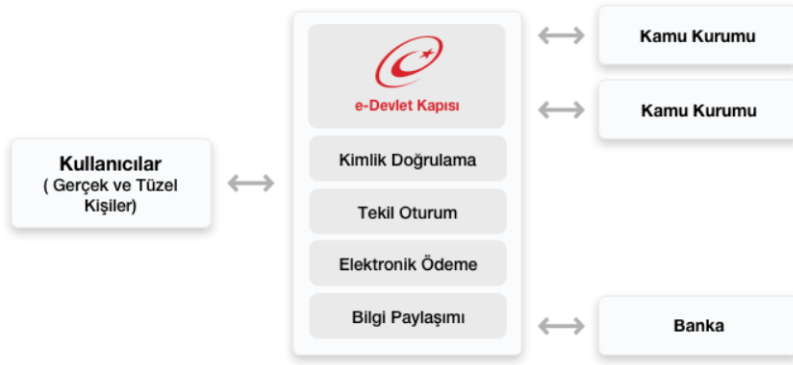

Şekil 12: E-Devlet Kapısı

2010’lu yıllarla birlikte platform hızla büyümüş, kamu kurumlarının dijital dönüşüm projeleri e-Devlet ile entegre hale getirilmiştir. Özellikle sosyal güvenlik, adalet, eğitim ve sağlık gibi kritik alanlarda sunulan hizmetlerin sisteme dâhil edilmesiyle platformun kullanım oranı ciddi şekilde artmıştır. Belediyelerin ve altyapı hizmeti sunan kurumların da sisteme katılması, e-Devlet’i yalnızca merkezi idarenin değil, yerel yönetimlerin de dijital hizmet noktası haline getirmiştir. Bu dönemde, sadece bilgi alma değil, “başvuru-ödeme-sonuçlandırma” döngüsünün tamamının dijital ortamda tamamlandığı “tam etkileşimli” hizmetlere geçilmiştir.

1.4.4.1. E-Devlet Kapısı’nın İşleyişi

E-Devlet Kapısı kullanıcıların internet üzerinden sunulan kamu hizmetlerinden tek noktadan faydalanabilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu çerçevede e-Devlet Kapısı, kamu hizmetlerinin internet ve mobil teknolojiler üzerinden hızlı, kesintisiz, güvenli bir şekilde, kullanıcı ihtiyaçları göz önüne alınarak sunulduğu, kullanıcıların hayatlarını kolaylaştırmayı amaçlayan bir platformdur.

Şekil 13: E-Devlet Kapısı'nın Çalışma Sistemi

Şekil 13'te e-Devlet Kapısı'nın çalışma sistemi bütünleşik bir yapı içerisinde gösterilmektedir. Sistemin merkezinde yer alan e-Devlet Kapısı, kullanıcılar ile kamu kurumları ve diğer hizmet sağlayıcılar arasında bir aracı platform görevi üstlenmektedir. Solda yer alan kullanıcılar (gerçek ve tüzel kişiler), sağ tarafta bulunan kamu kurumları ve bankalar ile doğrudan değil, e-Devlet Kapısı üzerinden etkileşime geçmektedir.

Sistem, dört temel işlev üzerinden çalışmaktadır. İlk olarak kimlik doğrulama aşamasında kullanıcıların sisteme güvenli bir şekilde erişimi sağlanmaktadır. Bu doğrulama; e-Devlet şifresi, mobil imza, elektronik imza veya internet bankacılığı gibi yöntemlerle gerçekleştirilebilmektedir. İkinci olarak tekil oturum yapısı sayesinde kullanıcılar, sisteme bir kez giriş yaptıktan sonra farklı kamu hizmetlerine tekrar giriş yapmadan erişebilmektedir. Üçüncü aşama olan elektronik ödeme sistemi, kullanıcıların vergi, harç veya çeşitli kamu hizmetlerine ilişkin ödemelerini güvenli bir şekilde gerçekleştirmesine imkân tanımaktadır. Son olarak, bilgi paylaşımı fonksiyonu sayesinde kurumlar arasında veri alışverişi sağlanarak kullanıcıdan tekrar tekrar aynı bilgilerin talep edilmesi önlenmektedir. Bu yapı sayesinde e-Devlet Kapısı, kullanıcılar ile kamu kurumları ve bankalar arasında hızlı, güvenli ve entegre bir hizmet akışı sağlayarak kamu hizmetlerinin merkezi bir platform üzerinden sunulmasını mümkün kılmaktadır.

31 Mart 2026 verilerine göre platform (Şekil 14), Türkiye’de dijital kamu hizmetlerinin en yaygın kullanılan altyapılarından biri haline gelmiştir. Sistem bugün yaklaşık 69 milyona yakın kullanıcıya ulaşmış durumdadır. Kullanıcı dağılımı incelendiğinde kadın ve erkek kullanıcı sayılarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmekte, bu da platformun toplumun geniş kesimleri tarafından aktif biçimde kullanıldığını göstermektedir. Kullanım yoğunluğu açısından değerlendirildiğinde, e-Devlet Kapısı’na yapılan toplam giriş sayısı 26 milyarın üzerinde olup, bunun önemli bir kısmı web üzerinden gerçekleşirken, 10 milyardan fazla girişin mobil cihazlar aracılığıyla yapılması dikkat çekmektedir. Bu durum, mobil erişimin kamu hizmetlerinde giderek daha merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Hizmet kapsamı bakımından platformda sunulan toplam dijital hizmet sayısı 9 binden fazla seviyesine ulaşmıştır. Bu hizmetlerin büyük çoğunluğu web ortamında sunulurken, mobil uygulama üzerinden erişilebilen hizmet sayısı da yaklaşık 6 bine yakın düzeydedir.

Kurumsal entegrasyon açısından bakıldığında ise e-Devlet Kapısı; 200’ün üzerinde merkezi kamu kurumu, 200’e yakın üniversite, 500’den fazla belediye ve çeşitli özel kurumların dahil olduğu geniş bir ekosistem sunmaktadır. Bu yapı, platformun yalnızca merkezi yönetim değil, yerel yönetimler ve farklı hizmet sağlayıcılar açısından da bütünlük bir dijital hizmet noktası haline geldiğini göstermektedir.

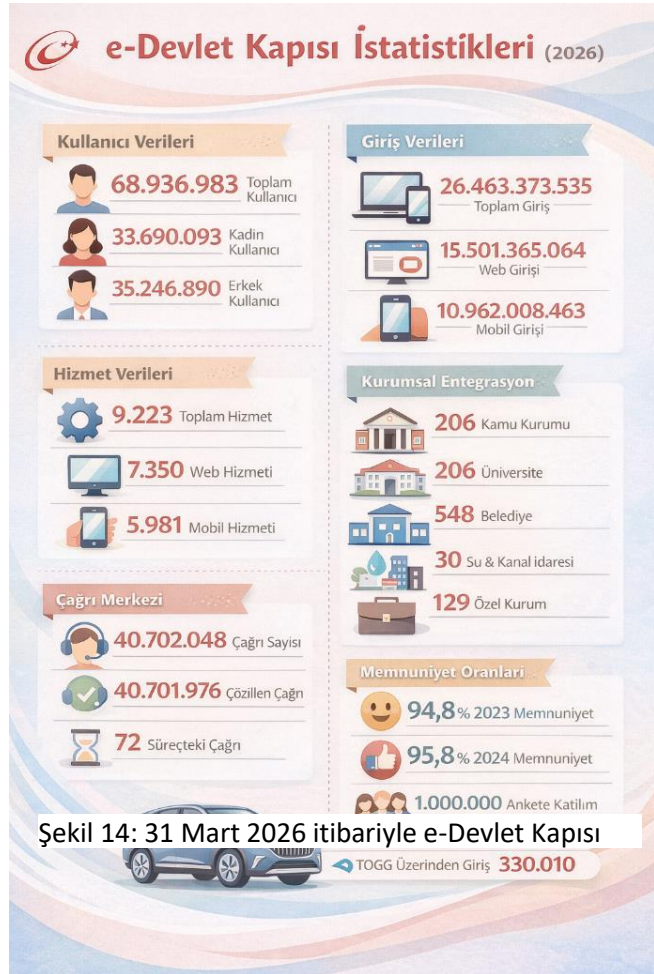
Vatandaş etkileşimi ve geri bildirim mekanizmaları da sistemin önemli bir parçasıdır. Çağrı merkezi üzerinden alınan başvuruların toplam sayısı 40 milyona yaklaşmış, bunların neredeyse tamamı çözüme kavuşturulmuştur. Ayrıca yapılan memnuniyet anketlerine göre kullanıcı memnuniyet oranı %95’in üzerinde seyretmektedir.

Tüm bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, e-Devlet Kapısı’nın sadece bir hizmet platformu olmanın ötesine geçerek, yüksek kullanım oranı, geniş hizmet yelpazesi ve güçlü kurumsal entegrasyonu ile Türkiye’de dijital kamu yönetiminin temel yapı taşlarından biri haline geldiği görülmektedir.

1.4.4.2. E-Devlet Kapısı’nın Güvenliği

E-Devlet Kapısı, vatandaşların kişisel ve hassas verilerine erişim sağladığı bir platform olması nedeniyle, en üst düzey güvenlik önlemleri ile tasarlanmış ve işletilmektedir. Sistem; kimlik doğrulama süreçlerinden veri iletimine, fiziksel altyapıdan yazılım güvenliğine kadar çok katmanlı bir güvenlik yaklaşımı benimsemektedir. Kullanıcı bilgilerinin korunması, veri gizliliğinin sağlanması ve hizmet sürekliliğinin garanti altına alınması amacıyla hem teknik hem de idari düzeyde kapsamlı güvenlik politikaları uygulanmaktadır. Bu kapsamda e-Devlet Kapısı, uluslararası standartlara uygun olarak sürekli denetlenen, geliştirilen ve güncellenen bir güvenlik mimarisi ile hizmet sunmaktadır.

Sisteme giriş yapan kullanıcılar sadece kendisine ait bilgilere erişebilmekte ve kendilerine ait verileri kurumlardan anlık olarak sorgulamaktadır. E-Devlet Kapısı vatandaşların profil bilgileri dışında herhangi kişisel bir bilgi tutmamaktadır. Kişilerin, e-Devlet Kapısı ile paylaşmış olduğu bilgiler, kişilerin onayı dışında ya da yargı kararı ve/veya yasal bir yükümlülük altında bulunmadığı sürece herhangi bir üçüncü şahıs, kurum ve kuruluşa hiçbir nedenden ötürü paylaşılmamaktadır. Yasal

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

düzenlemelerle bu bilgilerin açıklanmasını gerektiren bir durum olmadığı sürece hiçbir istisna ile bu bilgiler açıklanmamaktadır.

E-Devlet Kapısı üzerinde sunulan tüm bilgiler anlık olarak ilgili kurumlardan alınmakta ve derlenerek vatandaşlarımıza sunulmaktadır. E-Devlet Kapısı sadece vatandaşın kimlik doğrulamasını yapmakta ve güvenli iletişim ağları üzerinden verinin sahibi olan kuruma ait sistemlerden bilgileri alarak vatandaşla göstermektedir. E-Devlet Kapısı üzerinden erişilebilen hizmetlere ait bilgilerin hepsi ilgili kamu kurumu tarafından sunulmaktadır. E-Devlet Kapısı sistemleri üzerinde bilgi tutulmadığı ve anlık olarak kurumlardan alınarak gösterildiği için kurumlar ve e-Devlet Kapısı sistemleri arasındaki veri trafiği mümkün olan en yüksek seviyede korunmaktadır. Tüm sistem 7/24 esasına göre izlenmekte ve sıra dışı tüm olaylara hızlı bir şekilde müdahale edilmektedir. Bazı durumlarda Kurumların kendi verilerini sunarken veya diğer kurumlar ile paylaşırken aldıkları güvenlik önlemleri haricinde e-Devlet Kapısı tarafından da ek güvenlik önlemleri de alınabilmektedir.

E-Devlet Kapısında tutulan günlük kayıtlar, zaman damgası ile damgalanarak saklanmakta ve bütünlüğü korunmaktadır. İnternet tarayıcısının erişimi SSL (Güvenli Yuva Katmanı) protokolü ile şifrelenmektedir. Şifreler güçlü algoritmalar gizlenmektedir.

1.4.4.3. Türkiye’de Dijital Kamu Hizmetleri

Türkiye’de kamu bilişim sistemleri, kamu kurumlarının görev alanlarına göre geliştirdikleri müstakil dijital yapılar ile ortaya çıkmıştır. Kamu yönetiminde artan hizmet çeşitliliği, işlem hacmi ve veri ihtiyacı; her kurumun kendi faaliyet alanına özgü bilgi sistemleri geliştirmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle Türkiye’de kamu bilişim ekosistemi, tek bir merkezi sistemden ziyade farklı kurumların ihtiyaçlarına göre tasarlanmış, ancak zamanla birbirleriyle veri alışverişi yapabilen çok katmanlı bir yapı olarak gelişmiştir.

Vergi yönetimi, nüfus hizmetleri, sağlık hizmetleri, adalet hizmetleri, sosyal güvenlik işlemleri, eğitim yönetimi ve belediye hizmetleri gibi alanlarda geliştirilen müstakil bilişim sistemleri, kamu hizmetlerinin dijitalleşmesinde temel rol üstlenmiştir. Bu bölümde, söz konusu kamu hizmet alanlarında Türkiye’de öne çıkan bilişim sistemleri incelenmektedir.

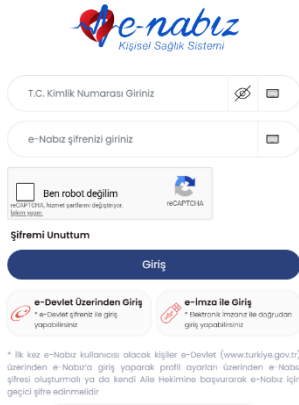
Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP): Adalet Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatının, bağlı ve ilgili kuruluşlarının, adli ve idari tüm yargı ve yargı destek birimlerinin donanım ve yazılım olarak iç otomasyonunu ve benzer şekilde bilgi otomasyonu sistemlerini kurmuş kamu kurum ve kuruluşları ile dış birim entegrasyonunu sağlayan bir bilişim sistemidir.

Bugün itibariyle UYAP ülkemizde Bakanlık teşkilatı ile yargı birimlerinin tamamında işletimde olup bu birimlerin her türlü yargısal, idari ve denetim faaliyetleri bu sistemle elektronik ortamda yürütülmektedir. Başarısını hem ulusal hem de uluslararası platformlarda ispatlamış olan UYAP, 1990’lı yılların sonunda bu yana sürekli olarak geliştirilmektedir. Adli hizmetlerde önemli kolaylıklar sağlayan sistemde, 70.000’in üzerinde e-imza aktif olarak kullanılmaktadır. Sadece e-tebligat uygulaması ile yıllık yaklaşık 450 milyon TL tasarruf yapılmaktadır.

E-Nabız Kişisel Sağlık Sistemi: Sağlık Bakanlığı'nın dijital sağlık platformu e-Nabız, sağlık kuruluşlarından toplanan kişisel sağlık verilerine vatandaşlar ve sağlık çalışanları tarafından yetkilendirilmiş olarak erişilebilmesini sağlamakta ve tıbbi özgeçmiş tek bir yerden yönetilebilmektedir. 2015 yılında uygulamaya giren sistemin kullanıcı sayısı 78,5 milyona ulaşmıştır.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLİŞİM VE E-DEVLET UYGULAMALARI

The image shows the login interface of the e-Nabız system. It includes fields for T.C. Kimlik Numarası (T.C. Identity Number) and e-Nabız şifrenizi giriniz (Enter your e-Nabız password). There are also links for 'Ben robot değilim' (I am not a robot) and 'Şifremi unuttum' (I forgot my password). Below these are buttons for 'Giriş' (Login) and 'e-Devlet Üzerinden Giriş' (Login via e-Devlet). At the bottom, there is a note about the system's security and a link to 'e-Devlet Üzerinden Giriş'.

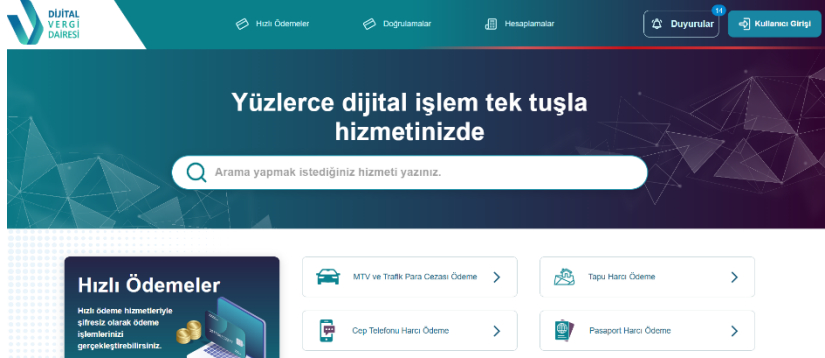
The image shows the dashboard of the e-Nabız system. It features several service tiles: 'Aile Hekimi Girişi' (Family Doctor Login), 'Örnek e-Nabız Hesabı' (Example e-Nabız Account), 'En Yakın Hastane' (Nearest Hospital), 'En Yakın Nöbetçi Eczane' (Nearest 24-hour Pharmacy), 'Vücut Kitle İndeksi' (Body Mass Index), and 'Kardiyovasküler Hastalık Riski' (Cardiovascular Disease Risk). Each tile provides a brief description of the service and a link to access it. At the bottom, there is a note about the system's security and a link to 'e-Devlet Üzerinden Giriş'.

Koronavirüs sürecinde salgınla dijital mücadelede de aktif rol oynayan e-Nabız sisteminde koronavirüs vakalarının numune sonuçları ve izlem bilgileri pandeminin yönetilmesinde önemli rol oynayan veriler yer almıştır. 2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremlerinin ardından da depremden sonra yakınlarını arayan vatandaşlar için e-Nabız

üzerinde aktifleştirilen “Doğal Afet Bilgilendirme” sekmesine, “fotoğrafla sorgulama” özelliği eklenmiştir. TÜBİTAK’ın geliştirdiği yazılımla, Sağlık Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın koordineli olarak yürüttüğü çalışmayla, dijital sağlık platformu e-Nabız’da aktif hale getirilen bu özellik sayesinde, vatandaşlar, birinci ve ikinci derece yakınlarının hangi sağlık kuruluşunda olduğunu uygulama üzerinden fotoğraflarını yükleyerek öğrenebilmiştir. Vatandaşların sağlık geçmişlerine (tahlil, rapor, reçete) 7/24 erişimini sağlayan sistem, Türkiye’nin en kapsamlı dijital sağlık projelerinden biri olarak 30 binden fazla sağlık tesisiyle entegre çalışmaktadır.

Dijital Vergi Dairesi: Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından 7 Ekim 2023'te kullanıma sunulan Dijital Vergi Dairesi, tüm vergi işlemlerinin elektronik ortamda tek çatı altında yapıldığı, robotik süreçler ve yapay zekâ ile desteklenen modern bir platformdur. İnternet ve İnteraktif Vergi Dairelerini birleştiren bu sistemle borç ödeme, belge doğrulama ve başvuru işlemleri hızla yapılabilmektedir.

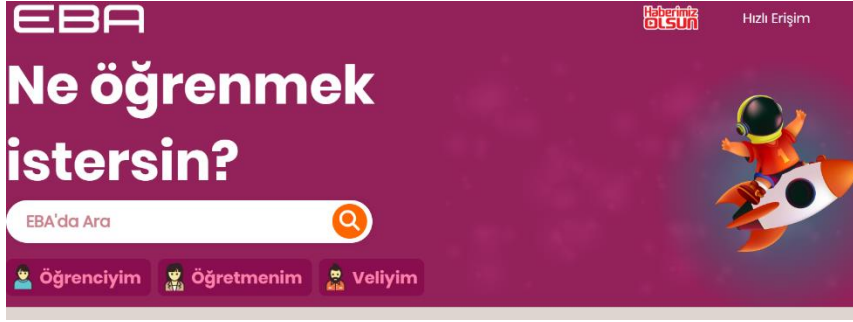
Sisteme dijital.gib.gov.tr adresi üzerinden veya e-Devlet Kapısı aracılığıyla kimlik doğrulaması yapılarak erişilebilmektedir. Platform üzerinden vergi borcu sorgulama ve ödeme, mükellefiyet durumunu görüntüleme, belge doğrulama, dilekçe gönderme ve çeşitli başvuruları tamamlama gibi çok sayıda işlem

The image shows the interface of the Digital Tax Authority (Dijital Vergi Dairesi). It features a search bar with the text 'Arama yapmak istediğiniz hizmeti yazınız.' (Write the service you want to search for). Below the search bar, there are several service tiles: 'Hızlı Ödemeler' (Fast Payments), 'MTV ve Trafik Para Cezası Ödeme' (MTV and Traffic Fine Payment), 'Tapu Harcı Ödeme' (Land Registry Fee Payment), 'Gep Telefonu Harcı Ödeme' (Gep Phone Fee Payment), and 'Pasaport Harcı Ödeme' (Passport Fee Payment). Each tile has a brief description and a link to the service.

gerçekleştirilebilmektedir. Bu yapı sayesinde kullanıcılar vergi dairelerine fiziksel olarak gitmeden işlemlerini tamamlayabilmekte, böylece zaman kaybı azalmakta ve bürokratik süreçler sadeleşmektedir. Sistem aynı zamanda kısmi ödeme yapılabilmesi, elektronik belgelerin doğrulanması ve gerçek faydalancı bilgisine ilişkin işlemler gibi çeşitli hizmetleri de içermektedir. Dijital Vergi Dairesi’nin en önemli yeniliklerinden biri, daha önce ayrı platformlar olarak hizmet veren İnteraktif Vergi Dairesi ile İnternet Vergi Dairesi’nin işlevlerini tek bir dijital çatı altında birleştirerek kullanıcı deneyimini kolaylaştırmış olmasıdır.

Eğitim Bilişim Ağı (EBA): Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından sunulan, öğrencilere ve öğretmenlere zengin dijital eğitim içerikleri sağlayan, güvenli ve ücretsiz bir sosyal eğitim platformudur. 2012’den beri faaliyet gösteren bu platform, ders kitapları, videolar, sesler, görseller ve canlı dersler sunarak öğrenme sürecini desteklemektedir.

EBA'nın en dikkat çekici yönlerinden biri, öğretim sürecini yalnızca belge paylaşımıyla sınırlamayıp etkileşimli öğrenme ortamı sunmasıdır. Sistem içerisinde animasyonlar, simülasyonlar, konu anlatım videoları, soru bankaları ve oyunlaştırılmış öğrenme

araçları yer almaktadır. Böylece öğrencilerin derse katılımı artırılmakta ve farklı öğrenme stillerine uygun içerik sunulabilmektedir. Özellikle COVID-19 pandemic döneminde EBA, Türkiye'de uzaktan eğitimin temel altyapılarından biri hâline gelmiştir. Okulların kapalı olduğu dönemde canlı dersler, çevrim içi içerikler ve televizyon destekli eğitim yayınlarıyla milyonlarca öğrencinin eğitim sürecine devam etmesine katkı sağlamıştır. Bu süreçte platformun kullanıcı sayısı ve hizmet kapasitesi önemli ölçüde artmıştır.

EBA'ya öğrenciler ve öğretmenler genellikle okul bilgileriyle tanımlanan kullanıcı hesapları üzerinden giriş yapabilmekte, bazı hizmetlere ise e-Devlet Kapısı entegrasyonu ile erişim sağlanabilmektedir. Sistem, web tarayıcısı üzerinden kullanılabildiği gibi mobil uygulamalar aracılığıyla da erişilebilir durumdadır.

İKİNCİ KISIM

MİLLÎ GÜVENLİK BİLGİLERİ

Bu kısım Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğince hazırlanmıştır.

2. MİLLÎ GÜVENLİK BİLGİLERİ

2.1. Güvenlik ve Millî Güvenlik

2.1.1. Güvenlik Kavramı

Güvenlik kavramı, insanlığın başlangıcından itibaren birey, toplum ve devlet düzeyinde varlığın korunması ve devamlılığın sağlanması bakımından temel unsurlardan biri olmuştur. Bu yönüyle güvenlik, hem bireysel hem de toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir gereği olarak kabul edilmektedir. Bireysel açıdan güvenlik, bireyin varlığına ve sahip olduklarına yönelik tehdit ve endişe algısının ortadan kaldırılmasını ifade ederken; işlevsel anlamda güvenlik, varlığın korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik iradeyi tanımlamaktadır. Bu çerçevede güvenlik, bireyler ve toplumlar açısından en temel ihtiyaçlardan biri olup, bu ihtiyacın karşılanamadığı durumlarda özgürlük ve refahın tesis edilmesi mümkün değildir.

Sözlük anlamıyla güvenlik; “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi ve bireylerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu; emniyet” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu çerçevede güvenlik, yalnızca tehditlerin yokluğu ile sınırlı olmayıp istikrar, düzen ve sürdürülebilir yaşam koşullarını da kapsayan çok katmanlı bir olgudur. Bu husus, güvenliğin yalnızca mevcut tehditlerin bertaraf edilmesine indirgenemeyeceğini; aynı zamanda potansiyel risklerin öngörülmesi ve yönetilmesini de içeren daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tarihsel süreç içerisinde güvenlik anlayışı önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Toplumsal örgütlenmenin gelişmesine paralel olarak güvenlik ihtiyacı kurumsal bir nitelik kazanmış; devletleşme süreciyle birlikte güvenliğin sağlanması, devletin temel görevlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönemde tesis edilen kurumsal yapılar çerçevesinde güvenlik, askerî kapasite ve savaş gücü üzerinden tanımlanmış; bu doğrultuda şekillenen klasik güvenlik anlayışı ise güvenliğin temel amacını devletin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması olarak kabul etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında güvenlik kavramı, sosyal bilimler içerisinde sistematik bir inceleme alanı hâline gelmiş; Soğuk Savaş sonrası dönemde ise kapsamı önemli ölçüde genişlemiştir. Devlet dışı aktörlerin artan etkisi, teknolojik gelişmelerin hızlanması ve küreselleşme sürecinin derinleşmesi, güvenliğin yalnızca askerî tehditlerle sınırlı olmayan bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Bu dönüşümle birlikte güvenlik; ekonomik, çevresel, toplumsal ve teknolojik boyutları da içeren geniş bir perspektifle ele alınmaya başlanmıştır.

Günümüzde güvenlik, sınırları kesin çizgilerle belirlenmesi güç, dinamik ve çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası literatürde güvenliğin kapsamına ilişkin tam bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, söz konusu kavramın çok katmanlı bir yapı arz ettiği hususunda genel bir kabul mevcuttur. Bu bağlamda, güvenliğin göreceli niteliği ön plana çıkmakta; farklı aktörler ile çeşitlenen tehdit türleri arasındaki karşılıklı etkileşimin, güvenlik politikalarının şekillendirilmesinde belirleyici bir rol oynadığı değerlendirilmektedir. Bu anlayışın yansımaları uluslararası belgelerde de açıkça görülmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması’nın 55 inci maddesinde uluslararası barış ve güvenliğin korunmasının ekonomik ve sosyal gelişmelerle doğrudan bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır. Benzer şekilde Avrupa’da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nın 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi ile BM Genel Kurulu’nun 1987 tarihli Silahsızlanma ve Kalkınma Konferansı’nda güvenliğin kapsamlı bir kavram olduğu ifade edilmiştir.

Söz konusu dönüşüm sürecinin bir sonucu olarak “insani güvenlik” kavramı, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkmış ve BM Kalkınma Programı tarafından 1994 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporu ile kuramsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Bu yaklaşımda güvenlik, bireylerin korkudan ve yoksulluktan uzak bir yaşam sürdürebilmesi ile ilişkilendirilmiş; böylece güvenlik anlayışı devlet merkezli yaklaşımdan birey merkezli bir perspektife doğru genişlemiştir. Küreselleşme, terörizm, pandemiler ve iklim değişikliği gibi sınır aşan tehditlerin artmasıyla birlikte insani güvenlik yaklaşımı çağdaş güvenlik çalışmalarının temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir.

Sonuç olarak güvenlik kavramı, tarihî süreç içerisinde askerî odaklı dar bir yaklaşımdan çok boyutlu ve disiplinler arası bir anlayışa evrilmiştir. Bu dönüşüm, güvenliğin yalnızca devletlerin varlığının korunmasına indirgenemeyeceğini; aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesi, toplumsal istikrar ve sürdürülebilir kalkınma ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu itibarla güvenlik,

günümüzde çok katmanlı ve dinamik bir yapı içerisinde ele alınması gereken temel bir kavram niteliği taşımaktadır.

2.1.2. Millî Güvenlik Kavramı ve Kapsamı

Millî güvenlik, devletin varlığını, bağımsızlığını ve sürekliliğini korumayı amaçlayan temel bir kavramdır. Bu yönüyle söz konusu kavram, yalnızca askerî tehditlere karşı korunmayla sınırlı olmayıp, aynı zamanda toplumsal yapının sürdürülebilirliğini de kapsayan bütüncül bir stratejik çerçeve sunmaktadır.

Millî güvenlik kavramı, modern devlet anlayışıyla birlikte şekillenmiş olup, tarihsel süreç içerisinde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde büyük ölçüde “millî savunma” anlayışıyla sınırlı kalan kavram, savaş sonrası dönemde elde edilen tecrübeler doğrultusunda genişlemiştir. Güvenliğin yalnızca askerî unsurlarla sağlanamayacağını anlaşılmaması, “topyekûn güvenlik” anlayışının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece güvenlik, askerî boyutun ötesine geçerek siyasi, ekonomik ve toplumsal unsurları da kapsayan daha geniş bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır.

Küreselleşme süreci, teknolojik gelişmeler ve devlet dışı aktörlerin artan etkisi, tehditlerin çeşitlenmesine ve karmaşılaşmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, Soğuk Savaş döneminde hâkim olan askerî güce dayalı klasik yaklaşımın dönüşmesine neden olmuştur. Sonuç olarak kavram, kapsamı sürekli genişleyen dinamik bir nitelik kazanmıştır. Günümüzde millî güvenlik, dış tehditlere karşı korunmanın ötesinde iç istikrarın sağlanmasını ve farklı alanlardaki risklerin yönetilmesini de içeren çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Bu yaklaşım ışığında millî güvenlik; askerî, ekonomik, toplumsal, hukuki ve siyasi boyutları kapsayan çok yönlü bir kavramdır.

Askerî boyut, devletin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını dış tehditlere karşı koruma kapasitesini ifade etmektedir. Bu bağlamda askerî güç; personel mevcudu, silah ve sistem envanteri ile savunma bütçesi gibi niceliksel unsurların yanı sıra teknolojik altyapı, eğitim düzeyi, lojistik imkânlar ve harekât kabiliyeti çerçevesinde bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Söz konusu unsurlar, devletin caydırıcılık kapasitesinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde askerî boyut, geleneksel savaş anlayışının ötesine geçerek daha karmaşık ve çok katmanlı bir nitelik kazanmıştır. Özellikle asimetrik tehditler, terörizm, siber saldırılar ve hibrit savaş yöntemleri, askerî güvenliğin kapsamını genişletmiş; bu doğrultuda istihbarat kapasitesi, siber savunma yetkinlikleri ve kriz yönetimi mekanizmaları askerî güvenliğin ayrılmaz bileşenleri hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra, uluslararası ittifaklar ve kolektif güvenlik mekanizmaları, devletlerin askerî kapasitelerinin güçlendirilmesinde önemli bir işlev üstlenmektedir.

Ekonomik boyut, günümüzde güvenliğin sağlanmasında belirleyici unsurlardan biri hâline gelmiştir. Devletin sahip olduğu kaynakların iç ve dış tehditlere karşı nasıl planlanacağı ve kullanılacağı meselesi, aynı zamanda bir ekonomi ve maliye politikası sorunudur. Bu husus, ekonomik kırılganlıkların güvenliği doğrudan etkileyebildiğini göstermektedir. Nitekim 1970’li yıllardan itibaren devletler, güvenliklerini sağlamak amacıyla ekonomik araçları daha etkin biçimde kullanmaya başlamıştır. Ekonomik ambargo, ticaret kısıtlamaları ve boykot gibi yöntemler, güvenlik politikalarının önemli araçları hâline gelmiştir. Bu gelişmeler, ekonominin güvenliği ve güvenliğin ekonomisi gibi kavramların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Toplumsal boyut ise toplumun iç bütünlüğünün, sosyal barışın ve ortak değerler etrafında bütünlüğünün korunmasını ifade etmektedir. Küreselleşme ve artan toplumsal etkileşim, kimlik, aidiyet ve sosyal uyum gibi unsurların güvenlik açısından daha belirleyici hâle gelmesine yol açmıştır. Bu çerçevede toplumsal yapının zayıflaması, iç çatışmaların artması ve toplumsal kutuplaşma gibi olgular, devlet güvenliğini doğrudan etkileyebilecek riskler arasında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla toplumsal istikrarın korunması, çağdaş güvenlik anlayışının temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Hukuki boyut da bu yapının ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında millî güvenliğin, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında meşru bir gerekçe olarak kabul edilmesi, kavramın hukuki niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye’de millî güvenlik alanındaki görev, yetki ve sorumluluklar Anayasa ve ilgili mevzuat hükümleri doğrultusunda düzenlenmektedir. Nitekim 195 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile değiştirilen 6 sayılı Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde millî güvenlik “Devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alandaki siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel tüm menfaatlerinin ve ahdî hukukunun her türlü iç ve dış tehdide karşı korunması ve kollanması ile vatandaşların güven, huzur ve refah içerisinde hayatlarını sürdürebilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.

Siyasi boyut ise güvenlik politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasının devletin en üst düzey karar alma mekanizmaları tarafından yürütülmesini ifade etmektedir. Tanımda yer alan unsurlar, Türkiye Cumhuriyeti’nin hayati öneme sahip temel değerlerini yansıtmakta olup, bu değerlerin korunması devletin sürekliliği ve toplumsal istikrar açısından kritik önemi haizdir. Bu kapsamda millî güvenlik anlayışının temel unsurları olan söz konusu değerler, aşağıda ele alınmaktadır:

2.1.2.1. Anayasal Düzen

Anayasal düzen, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin 1982 Anayasası’nda yer alan temel ilke ve hükümler doğrultusunda şekillenen siyasal, hukuki ve kurumsal yapıyı ifade etmektedir. Bu doğrultuda egemenliğin millete ait olması, devletin bağımsızlığı, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve hukukun üstünlüğü ilkesi anayasal düzenin başlıca unsurlarını oluşturmaktadır. Anayasal düzenin korunması, devletin sürekliliği ve meşruiyetinin teminatı niteliğinde olup, söz konusu düzene yönelik her türlü tehdit, millî güvenliğe doğrudan yönelmiş bir risk olarak değerlendirilmektedir.

2.1.2.2. Millî Varlık

Türk Dil Kurumu’nun tanımına göre millî varlık, “bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel değerler ile yer altı ve yer üstü zenginliklerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü”dür. Dil, kültür, tarih, gelenek ve göreneklerin yanı sıra ekonomik, bilimsel ve teknolojik birikim de millî varlığın temel unsurları arasında yer almaktadır. Bu yönüyle millî varlığın korunması toprak, nüfus ve devlet yapısı gibi somut unsurlara ek olarak kültürel kimliğin ve toplumsal hafızanın sürdürülebilirliğini de gerektirmektedir. Günümüzde küreselleşme, kültürel etkileşim ve dijitalleşme süreçleri, millî varlığa yönelik yeni risk alanları ortaya çıkarmaktadır. Kültürel erozyon, kimlik aşınması ve değerler sisteminin zayıflaması gibi olgular, millî varlığın korunması açısından önemli tehditler teşkil etmektedir.

2.1.2.3. Millî Bütünlük

Millî bütünlük, Türkiye Cumhuriyeti’nin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkesine dayanan coğrafi ve toplumsal birliği ifade etmektedir. Kavram, siyasi ve toprak bütünlüğünün yanı sıra millî birlik ve beraberlik bilincini, ortak kimlik duygusunu ve toplumsal dayanışmayı da kapsamaktadır. Bu çerçevede millî bütünlük, vatandaşların ortak tarih ve kültür bilinci doğrultusunda hareket etmesini ve devletin temel değerleri etrafında kenetlenmesini tanımlamaktadır. Ayrılıkçı hareketler, toplumsal kutuplaşma ve iç istikrarsızlık gibi unsurlar, millî bütünlüğe yönelik başlıca tehditler arasında yer almaktadır.

2.1.2.4. Milletlerarası Alandaki Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Menfaatler

Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası sistem içerisindeki konumunu sürdürebilmesi, sahip olduğu millî menfaatlerin etkin biçimde korunmasına bağlıdır. Bu çerçevede siyasi menfaatler; diplomatik ilişkilerin yürütülmesi ve uluslararası alanda temsiliyetin sürdürülmesini; iktisadi menfaatler; ekonomik bağımsızlığın temini, ticari faaliyetlerin devamlılığı ve enerji güvenliğinin sağlanmasını; sosyal ve kültürel menfaatler ise uluslararası etkileşim kapasitesinin geliştirilmesi ile toplumsal değerlerin muhafazasını kapsamaktadır. Bununla birlikte, uluslararası sistemde ortaya çıkan siyasi baskılar, ekonomik bağımlılıklar, yaptırımlar ve küresel güç dengelerinde yaşanan değişimler, söz konusu menfaatlerin korunmasına yönelik başlıca risk unsurlarını teşkil etmektedir.

2.1.2.5. Ahdî Hukuk

Ahdî hukuk, Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer devletlerle imzaladığı uluslararası anlaşmalar çerçevesinde doğan hak ve yükümlülüklerini ifade etmektedir. Uluslararası anlaşmalar, devletin egemenlik alanını ve uluslararası statüsünü belirleyen temel hukuki çerçeveyi oluşturmaktadır. Lozan Antlaşması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi gibi hukuki düzenlemeler, Türkiye'nin uluslararası alandaki hak ve yetkilerini güvence altına alan başlıca örneklerdir. Bu nedenle ahdî hukukun korunması, millî güvenliğin uluslararası hukuk boyutunun ayrılmaz bir parçası niteliğindedir.

2.1.2.6. Vatandaşların Güven, Huzur ve Refah İçerisinde Hayatlarını Sürdürebilmesi

Millî güvenliğin nihai amacı, devletin varlığını korumanın ötesinde, vatandaşların güvenli, huzurlu ve refah içinde bir yaşam sürdürebilmelerini temin etmektir. Bu yaklaşım, güvenliğin birey merkezli boyutunu ifade etmektedir. Bu çerçevede, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, fiziksel ve psikolojik tehditlerden arındırılmış bir yaşam ortamının tesis edilmesi, toplumsal düzen ve istikrarın sağlanması ile ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması büyük önem taşımaktadır. Bu yönüyle millî güvenlik, yalnızca devletin değil, aynı zamanda toplumun ve bireyin güvenliğini de kapsayan çok katmanlı anlayışı yansıtmaktadır.

Millî güvenlik kavramının tanımında yer alan bu unsurlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin hayati nitelik taşıyan temel değerlerini ve önceliklerini ortaya koymaktadır. Söz konusu değerlerin korunması, devletin sürekliliğinin teminatı ve toplumsal istikrarın sürdürülebilirliği bakımından kritik öneme sahiptir.

2.2. Millî Güvenlik Kavramının Temel Unsurları

Millî güvenlik kavramının ilk ve en temel unsurunu millî menfaatler oluşturmaktadır. Menfaat kavramı genel anlamda yarar, çıkar ve fayda olarak tanımlanmakta olup, bu çerçevede millî menfaat; devletin bekasını ve milletin refahını temin etmek amacıyla korunması ve gerçekleştirilmesi gereken temel değerler bütünüdür. Bu yönüyle millî menfaatler, devletin güvenliğinin yanı sıra toplumun refahı ve yaşam kalitesini de içeren geniş kapsamlı bir niteliğe sahiptir. Nitekim tarihî süreç incelendiğinde, devletler arasında meydana gelen çatışmaların önemli bir bölümünün ekonomik nedenlere ve refah düzeyini artırma amacına dayandığı görülmektedir. Bu durum, millî menfaat kavramı içerisinde ekonomik refahın ve toplumsal gelişmişliğin merkezî bir konumda yer aldığını göstermektedir.

Millî menfaat kavramıyla doğrudan ilişkili olan millî hedefler ise söz konusu menfaatlerin gerçekleştirilmesi amacıyla belirlenen somut politika ve stratejileri ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle millî hedefler, millî menfaatlere ulaşılmasını sağlayan eylem ve kazanımları temsil etmektedir. Devletlerin millî menfaatleri ve buna bağlı olarak belirledikleri hedefler; tarihî, coğrafi, siyasi, ekonomik ve sosyokültürel farklılıklara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu farklılıklar, devletler arasında rekabeti artırmakta ve çeşitli niteliklerde tehditlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Millî güvenlik kavramının ikinci temel unsurunu tehditler ve riskler oluşturmaktadır. Günümüzde güvenlik anlayışı, henüz ortaya çıkmamış ancak ortaya çıkma ihtimali bulunan risklerin de dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda risk; henüz gerçekleşmemiş olmakla birlikte gerçekleşme ihtimali bulunan ve güvenliği olumsuz etkileyebilecek durumları ifade etmektedir. Potansiyel tehdit, belirli koşullar altında tehdit oluşturma kapasitesine sahip unsurları; açık tehdit ise doğrudan ve somut biçimde ortaya çıkan tehlikeleri kapsamaktadır. Bu ayrım, güvenlik politikalarının önceliklendirilmesi ve kaynakların etkin kullanımı açısından ehemmiyet arz etmektedir. Günümüzde potansiyel tehditlerin kısa sürede fiilî tehditlere dönüşebilmesi ve risklerin benzer şekilde tehdit boyutu kazanabilmesi, bu unsurların sürekli izlenmesini ve çok boyutlu biçimde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Küreselleşmenin çok yönlü etkileri ve teknolojik gelişmelerin hız kazanması, tehditlerin kapsamını genişletmiş ve niteliğini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Soğuk Savaş döneminde daha çok devletler arası ve askerî nitelikli olan tehdit anlayışının yerini günümüzde; terörizm, bölgesel ve ülke içi çatışmalar, kitle imha silahlarının yayılması, balistik füze sistemleri, siber saldırılar, deniz haydutluğu ve sınır aşan suç örgütleri gibi çok boyutlu ve asimetrik tehditler almıştır. Buna ek olarak küresel ısınma ve iklim değişikliği, enerji, su ve gıda kaynakları üzerindeki rekabet, salgın hastalıklar ve tabii afetler

de güvenlik ortamının önemli unsurları arasında yer almaktadır. Tehdit ve risklerin doğru biçimde tespiti ve analizi, millî güvenliğin sağlanması açısından kritik önem taşımaktadır. Bu kapsamda yapılan değerlendirmeler, devletin karşı karşıya bulunduğu iç ve dış güvenlik unsurlarının sistematik biçimde incelenmesini ve önceliklendirilmesini içermektedir. Bu süreçte istihbarat faaliyetleri, stratejik analizler ve politika oluşturma mekanizmaları etkin rol oynamaktadır.

Millî güvenlik kavramının üçüncü temel unsuru, tespit edilen tehdit ve risklere karşı gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Güvenliğin sağlanması, devletin en temel görevlerinden biri olup, bu doğrultuda her devletin kendi tehdit algılamalarına uygun bir güvenlik siyaseti belirlemesi ve bunu kararlılıkla uygulaması gerekmektedir. Bu çerçevede alınacak tedbirler; askerî, ekonomik, diplomatik, hukuki ve toplumsal araçların eş güdüm içerisinde kullanılmasını gerektirmektedir. Günümüzde devletler yalnızca reaktif değil, aynı zamanda proaktif güvenlik politikaları benimsemekte; tehditleri ortaya çıkmadan önce öngörmeye ve önlemeye yönelik stratejiler geliştirmektedir. Bu kapsamda caydırıcılık, kriz yönetimi ve risk azaltma politikaları güvenliğin sağlanmasında temel araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak millî güvenlik kavramı; millî menfaat ve hedeflerin belirlenmesi, tehdit ve risklerin değerlendirilmesi ile bu unsurlara karşı gerekli tedbirlerin alınması süreçleri üzerinden şekillenen bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşımın etkin biçimde hayata geçirilebilmesi ise devletlerin sahip olduğu millî güç unsurlarının doğru, dengeli ve koordineli bir şekilde kullanılmasına bağlıdır.

2.3. Millî Güç ve Unsurları

Millî güvenliğin tesis edilmesi, devletlerin karşı karşıya bulunduğu tehdit ve risklere karşı toplumlarını koruyabilme kapasitesine bağlı olup, söz konusu kapasite “millî güç” kavramı ile ifade edilmektedir. Devletlerin millî hedeflerine ulaşmak amacıyla seferber ettikleri maddi ve manevi imkân ve kabiliyetlerin bütünü olarak tanımlanan millî güç, toplumsal yapıdan beslenmekte ve millete ait bir potansiyeli yansıtmaktadır.

Genel kabul gören yaklaşıma göre millî güç; birbirini tamamlayan ve karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan bileşenlerden oluşmakta, herhangi bir unsurda meydana gelen zayıflığın toplam gücü doğrudan etkilediği kabul edilmektedir. Bu doğrultuda millî güç; siyasi (politik), askerî, ekonomik, coğrafi, demografik, psiko-sosyal ve kültürel ile bilimsel ve teknolojik güç olmak üzere yedi temel unsurdan oluşmaktadır. Anılan unsurların her biri, millî gücün oluşumuna farklı açılardan katkı sağlamakta ve devletin ulusal ve uluslararası düzeydeki etkinliğini belirlemektedir.

Millî güç, aynı zamanda millî güvenlik siyasetinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Bu nedenle millî hedeflerin sağlıklı ve gerçekçi bir şekilde belirlenebilmesi, millî gücün tüm unsurlarıyla birlikte doğru, kapsamlı ve bütüncül bir biçimde analiz edilmesine bağlıdır. Bu değerlendirme süreci, devletlerin mevcut imkânlarını sağlıklı biçimde değerlendirmesine ve geleceğe yönelik stratejik planlamalarını daha sağlam temeller üzerine inşa etmesine imkân tanımaktadır.

2.3.1. Siyasi (Politik) Güç

Siyasi (politik) güç, bir devletin toplumsal, kurumsal ve uluslararası düzeyde karar alma süreçlerini yönlendirme, kamu politikalarını belirleme ve uygulama kapasitesini ifade etmektedir. Siyasi gücün temel bileşenleri arasında kurumsal kapasite, kamu yönetiminin etkinliği ve verimliliği, hukukun üstünlüğü, demokratik meşruiyet ve politika üretme kabiliyeti yer almaktadır. Güçlü ve istikrarlı siyasal yapıların kamu politikalarının etkin biçimde oluşturulmasını ve uygulanmasını mümkün kılması, siyasi gücün yalnızca karar alma yetkisiyle sınırlı olmadığını; aynı zamanda bu kararların uygulanabilirliği ve toplumsal kabulüyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Siyasi güç, millî gücün diğer unsurlarıyla etkileşim içerisinde ekonomik, askerî ve bilimsel-teknolojik kapasitenin yönlendirilmesi ve etkin biçimde kullanılmasını sağlayan, bu unsurları koordine ederek stratejik düzeyde belirleyici rol oynayan temel güç unsurudur. Bu yönüyle siyasi güç, millî gücün bütüncül yapısı içerisinde merkezî bir konuma sahiptir. Uluslararası ilişkiler bağlamında ise siyasi güç, devletlerin dış politika tercihlerini şekillendirme, uluslararası norm ve süreçlere etki edebilme ve çok taraflı mekanizmalarda etkin rol üstlenme kapasitesini ifade etmektedir. Bu çerçevede siyasi güç, diplomatik etkinlik ve uluslararası meşruiyet üretme kapasitesiyle birlikte değerlendirilmektedir.

2.3.2. Askerî Güç

Askerî güç, bir devletin silahlı kuvvetlerinin sahip olduğu insan kaynağı, silah sistemleri, teknoloji, organizasyon yapısı ve stratejik planlama kapasitesiyle millî menfaatlerini koruma, caydırıcılık sağlama ve gerektiğinde güç kullanma yeteneğini tanımlamaktadır. Millî gücün temel unsurlarından biri olan askerî güç; savunma harcamaları, askerî personel, teknolojik üstünlük ve güç projeksiyonu kabiliyeti gibi göstergeler üzerinden değerlendirilmektedir. Askerî gücün temel bileşenleri arasında konvansiyonel ve çağın gerektirdiği silah sistemleri, nitelikli ve hazırlık seviyesi yüksek personel, askerî teknoloji, istihbarat kapasitesi, lojistik altyapı ve komuta-kontrol sistemleri yer almaktadır. Modern askerî güç anlayışı, nicel büyüklüklerin ötesinde operasyonel etkinlik ve teknolojik entegrasyon düzeyine dayanmakta; bu kapsamda krizlere hızlı müdahale ve farklı coğrafyalarda güç aktarımı yeteneğini içermektedir. Askerî güç, millî güvenliğin sağlanmasında merkezî bir rol oynamakta; devletler bu kapasite aracılığıyla egemenliklerini korumakta ve dış tehditleri caydırmaktadır. Bu bağlamda caydırıcılık, muhtemel hasımlar açısından ağır maliyetlere yol açmak suretiyle çatışma riskini azaltan temel bir işlev görmektedir. Askerî güç aynı zamanda, devletlerin uluslararası sistemdeki konumunu belirleyen başlıca unsurlardan biridir. Nitekim yüksek askerî kapasiteye sahip devletler, uluslararası krizlere müdahale edebilmekte ve küresel düzeyde etki üretebilmektedir.

2.3.3. Ekonomik Güç

Ekonomik güç, millî gücün temel unsurlarından biri olup bir devletin üretim kapasitesi, finansal sağlamlığı, ticaret hacmi, insan kaynağı niteliği ve ekonomik yönetim kapasitesinin bütününe ifade etmektedir. Bu güç; kamu gelirlerinin sürdürülebilirliği, yatırım ve tasarruf düzeyi, sanayi ve tarım altyapısı, enerji arz güvenliği ve finansal sistemin istikrarı gibi bileşenler üzerinden şekillenmektedir. Günümüzde ekonomik kapasite, devletlerin hem iç politikalarını etkin biçimde yürütebilme hem de dış politikada hareket alanı oluşturabilme imkânını doğrudan etkilemektedir. Ekonomik güç, krizlere karşı dayanıklılık ve ekonomik bağımsızlık açısından önem taşımaktadır. Güçlü ve çeşitlendirilmiş ekonomik yapıya sahip ülkeler, küresel şoklara daha hızlı uyum sağlamakta ve politika esnekliğini koruyabilmektedir. Bu kapsamda ekonomik güç; savunma harcamalarının finansmanı, kritik altyapıların korunması, enerji ve gıda arz güvenliğinin sağlanması ile teknoloji geliştirme kapasitesinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Güçlü bir ekonomi, devletlerin kriz dönemlerinde stratejik esneklik kazanmasına ve uluslararası alanda daha etkin bir aktör olarak hareket edebilmesine imkân tanımaktadır.

2.3.4. Coğrafi Güç

Coğrafi güç, bir devletin coğrafi konumu, fiziki çevre koşulları, doğal kaynakları ve mekânsal özellikleri aracılığıyla millî menfaatlerini şekillendirme ve uluslararası sistemde avantaj elde etme kapasitesini belirtmektedir. Coğrafi gücün temel bileşenleri arasında coğrafi konum, ülke büyüklüğü, topoğrafya, iklim, doğal kaynaklar, denizlere erişim ve ulaşım ile enerji hatları üzerindeki konum yer almaktadır. Özellikle stratejik geçiş noktaları, boğazlar, limanlar ve enerji koridorları, devletlerin bölgesel ve küresel düzeyde etki kapasitesini artıran başlıca unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede coğrafya, ekonomik faaliyetlerin ve güvenlik politikalarının şekillendiği temel bir platform niteliği taşımaktadır. Coğrafi güç, coğrafi imkânların nasıl değerlendirildiği ile de doğrudan ilişkilidir. Keza coğrafi özellikler siyasal ve ekonomik stratejilerle bütünleştirildiği ölçüde anlam kazanmaktadır. Diğer yandan, coğrafi güç, devletlerin jeostratejik konumları üzerinden uluslararası güç dengelerindeki yerini belirlemektedir. Klasik jeopolitik yaklaşımlar coğrafyanın güç dağılımı üzerindeki etkisini vurgularken, günümüzde enerji hatları, lojistik ağlar ve kritik altyapılar üzerinden şekillenen yeni jeopolitik dinamikler coğrafyanın önemini daha da artırmaktadır.

2.3.5. Demografik Güç

Demografik güç, bir devletin nüfusunun büyüklüğü, yapısı, niteliği ve dinamikleri aracılığıyla ekonomik, siyasal ve askerî kapasitesini şekillendirme ve millî menfaatlerini destekleme kabiliyetidir. Demografik gücün temel bileşenleri arasında nüfus büyüklüğü, yaş yapısı, eğitim düzeyi, iş gücü niteliği, kentleşme oranı ve sağlık durumu yer almaktadır. Genç ve dinamik nüfus yapısı üretim kapasitesi ve askerî insan kaynağını artırırken, yaşlanan nüfus yapıları ekonomik sürdürülebilirlik ve sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Bu nedenle demografik yapı, ekonomik

büyüme ve toplumsal refah üzerinde doğrudan etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Eğitimli, sağlıklı ve üretken bir nüfus ekonomik kalkınmayı ve teknolojik gelişmişliği desteklerken, niteliksel açıdan zayıf demografik yapılar ekonomik ve sosyal kapasiteyi sınırlandırmaktadır. Bu çerçevede demografik faktörler, millî güvenlik ve siyasal istikrar üzerinde etkili olmakta; nüfus artışı, kentleşme ve genç nüfus yoğunluğu, toplumsal hareketlilik ile siyasal risklerin ortaya çıkmasında doğrudan rol oynamaktadır.

2.3.6. Psiko-Sosyal ve Kültürel (Sosyokültürel) Güç

Psiko-sosyal ve kültürel güç, bir devletin değerler sistemi, toplumsal yapısı, kültürel birikimi, kolektif kimliği ve psikolojik dayanıklılığı aracılığıyla hem iç bütünlüğünü güçlendirme hem de uluslararası düzeyde etki üretme kapasitesini ifade etmektedir. Psiko-sosyal ve kültürel gücün başlıca bileşenleri arasında toplumsal bütünleşme, ortak değerler, eğitim ve kültür düzeyi, medya ve iletişim araçları, dil birliği ve kültürel faaliyetler yer almaktadır. Bu unsurlar, toplumun krizlere karşı direnç geliştirmesini, sosyal uyumun korunmasını ve kolektif hareket kapasitesinin güçlenmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle güçlü bir sosyokültürel yapı, toplumsal istikrarın sürdürülmesi ve kamu politikalarının toplumsal meşruiyet kazanması açısından önem arz etmektedir. Küreselleşme ve dijitalleşme süreçleri, psiko-sosyal ve kültürel gücün sınır ötesi etkisini artırarak devletlerin uluslararası algı yönetimi ve etki kapasitesini de güçlendirmiştir. Bu çerçevede söz konusu güç unsuru, hem toplumsal bütünlüğü hem de uluslararası düzeyde görünürlük ve etki kapasitesini belirleyen dinamik bir unsurdur.

2.3.7. Bilimsel ve Teknolojik Güç

Bilimsel ve teknolojik güç, bir ülkenin bilimsel bilgi üretme kapasitesi ile bu bilgiyi teknolojiye, yeniliğe ve katma değere dönüştürme kabiliyetini ifade etmektedir. Bu güç; araştırma-geliştirme altyapısı, nitelikli insan kaynağı, yenilik ekosistemi ve geliştirilen teknolojilerin ekonomik, askerî ve toplumsal alanlarda etkin biçimde kullanılabilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Günümüzde bilim ve teknoloji, kalkınma, rekabet gücü ve millî güvenliğin temel unsurları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede bilimsel ve teknolojik kapasite, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda ulusal egemenliğin ve bağımsızlığın korunmasını da doğrudan etkilemektedir. Kritik teknolojilerde dışa bağımlılığın azaltılması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve küresel rekabet ortamında güçlü bir konum elde edilmesi, bu kapasitenin geliştirilmesine bağlıdır. Savunma sanayiinden siber güvenliğe, enerji güvenliğinden yapay zekâ ve uzay teknolojilerine kadar geniş bir alanda teknoloji üretebilen ülkeler, güvenlik risklerine karşı daha dirençli hâle gelmektedir.

Öte yandan bilimsel ve teknolojik yetkinlik, ülkelerin uluslararası sistemdeki konumunu da belirleyen önemli bir unsurdur. Bilgi üreten, teknoloji ihraç edebilen ve küresel standartların oluşumuna katkı sunabilen ülkeler, diplomatik etki alanlarını genişletmekte ve uluslararası iş birliği mekanizmalarında da daha güçlü bir rol üstlenmektedir. Bilimsel ve teknolojik güç; ekonomik kalkınma, millî güvenlik, teknolojik bağımsızlık ve uluslararası etkinlik bakımından ülkeler için hayati öneme sahiptir. Bu nedenle söz konusu alanın bütüncül, sürdürülebilir ve uzun vadeli bir devlet politikası olarak ele alınması gerekmektedir.

Millî güç unsurları, her biri tek başına belirli bir kapasiteyi ifade etmekle birlikte, etkinlik ve sürdürülebilirlik bakımından karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisindedir. Coğrafyanın bir güç unsuru hâline gelebilmesi, üzerinde insan unsurunun bulunmasına ve bu alanın etkin biçimde değerlendirilmesine bağlıdır. Bu çerçevede insan toplulukları, belirli bir coğrafya üzerinde demografik güç oluşturmakta; bu topluluğun millet niteliği kazanması ise ortak bir psiko-sosyal ve kültürel yapı etrafında bütünleşmeyle mümkün olmaktadır. Bununla birlikte bir toplumun siyasi olarak örgütlenmemesi durumunda devlet niteliği kazanması mümkün değildir. Bu nedenle devletlerin; iç ve dış politikada etkinlik sağlayan bir siyasi yapıya, caydırıcılık ve savunma kapasitesi sunan askerî imkânlarla, kaynaklarını verimli biçimde değerlendiren bir ekonomik güce ve gelişimini sürdürebilecek bilimsel-teknolojik kapasiteye sahip olmaları zorunludur. Bu unsurlar arasındaki karşılıklı etkileşim, herhangi bir alandaki zayıflığın diğer alanları da olumsuz yönde etkilemesine yol açmaktadır. Ekonomik gücün siyasi, askerî ve teknolojik unsurlarla desteklenmemesi ya da askerî gücün ekonomik, teknolojik ve toplumsal temellerden yoksun kalması, bu alanların işlevselliğini azaltmaktadır.

Sonuç itibarıyla millî güç, birbirini tamamlayan unsurlardan oluşan bütüncül bir sistem niteliği taşımaktadır. Bu kapsamda devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve millî hedeflerine ulaşabilmeleri, söz konusu unsurların dengeli, uyumlu ve etkin bir şekilde geliştirilmesine ve kullanılmasına bağlıdır.

2.4. Millî Güvenlik Sistemi ve Esasları

Millî güvenlik, devletin varlığını, bağımsızlığını ve anayasal düzenini koruma amacına yönelik olarak geliştirilen politika, kurum ve mekanizmaların bütünüdür. Bu çerçevede millî güvenliğin sağlanması, yalnızca kavramsal bir yaklaşımı değil, aynı zamanda kurumsal ve işlevsel bir yapıyı gerektirmektedir. Bu yapı, “millî güvenlik sistemi” olarak adlandırılmakta olup, devletin güvenlik politikalarını belirleme, uygulama ve yönlendirme kapasitesini ifade etmektedir.

Devletler, bekalarına ve güvenliklerine yönelen tehdit ve risklere karşı, kendi tehdit algılamaları doğrultusunda gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Bu tedbirler, çoğu zaman ivedilik ve gizlilik gerektiren, aynı zamanda kapsamlı analiz ve uzmanlık isteyen niteliktedir. Ayrıca bu süreçte gizlilik ihlalleri, kurumsal zafiyetler, gecikmeler ve kurumlar arası uyumsuzluklar, telafisi güç ve yüksek maliyetli sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle söz konusu tedbirlerin, siyasi ve ideolojik etkilerden bağımsız biçimde belirlenmesi ve ilgili kurumlar arasında eş güdüm içinde uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede millî güvenlik sistemi, devletin ve toplumun hukuk düzenini, refahını ve bütünlüğünü korumaya yönelik faaliyetlerin koordineli olarak yürütülmesini sağlayan kapsamlı bir mekanizma niteliği taşımaktadır.

Bütüncül güvenlik anlayışı, kurumsal koordinasyon, hukuk devleti ilkesi ve proaktif yaklaşımın yanı sıra meşruiyet, orantılılık, esneklik ve hesap verebilirlik ilkeleri çağdaş güvenlik anlayışının temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Bu ilkeler, güvenlik politikalarının yalnızca tehditlere tepki veren bir yapıdan çıkarak, riskleri önceden tespit eden, farklı aktörler arasında iş birliğini esas alan ve toplumsal kabul ile hukuki temellere dayanan bir sistem içinde yürütülmesini gerekli kılmaktadır. Güvenlik ile temel hak ve özgürlükler arasında dengeli bir ilişkinin kurulması da millî güvenlik sisteminin meşruiyeti ve sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Millî güvenlik sistemi; tehdit ve risklerin belirlenmesi, analiz edilmesi ve bunlara karşı uygun politika ve stratejilerin geliştirilmesi süreci üzerinden işlemektedir. Bu süreçte istihbarat faaliyetleri, stratejik analizler, karar alma mekanizmaları ve uygulama aşamaları birbirini tamamlayan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Sistem, değişen güvenlik ortamına uyum sağlayacak şekilde sürekli güncellenen ve esnek bir yapıya sahiptir.

2.4.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Millî Güvenlik Sistemi ve Millî Güvenlik Kurulu

Türkiye’de millî güvenlik yapılanmasının tarihî temelleri, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yürütülen İstiklâl Savaşı dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde millî güvenliğe ilişkin meselelerin ele alınması amacıyla 1922 yılında “Harp Encümeni” teşkil edilmiş; Cumhuriyet’in ilanını müteakiben benzer nitelikteki yapılar farklı adlar altında varlığını sürdürmüştür. Kurumsal gelişim sürecinde önemli bir aşama, 1933 yılında “Yüksek Müdafaa Meclisi”nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu yapı, 1949 yılında “Millî Savunma Yüksek Kurulu” adını almış; 1961 Anayasası ile birlikte “Millî Güvenlik Kurulu”na dönüşerek günümüze kadar uzanan kurumsal evrimini sürdürmüştür.

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti’nin millî güvenlik sisteminin anayasal dayanağını 1982 Anayasası’nın 117 nci ve 118 inci maddeleri oluşturmaktadır. Anayasa’nın 117 nci maddesi uyarınca millî güvenliğin sağlanmasından ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin yurt savunmasına hazırlanmasından Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı Cumhurbaşkanı sorumludur. Bu sorumluluğun yerine getirilmesinde Cumhurbaşkanına yardımcı olmak üzere Anayasa’nın 118 inci maddesi ile Millî Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur. Bu madde uyarınca Millî Güvenlik Kurulu, devletin millî güvenlik siyasetinin belirlenmesi, tespiti ve uygulanmasına ilişkin tavsiye kararları almakta ve bu doğrultuda gerekli koordinasyonun sağlanmasına yönelik görüşlerini Cumhurbaşkanına sunmaktadır. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin

korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Cumhurbaşkanınca değerlendirilmektedir.

Kurul; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Cumhurbaşkanı yardımcıları, Adalet, Dışişleri, İçişleri ve Millî Savunma Bakanları, Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlarından oluşmaktadır. Toplantılara Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri de katılmaktadır. Gündemin niteliğine bağlı olarak ise ilgili bakanlar ve diğer yetkililer davet edilerek görüşleri alınabilmektedir. Millî Güvenlik Kurulu, kural olarak iki ayda bir toplanmaktadır. Bununla birlikte gerekli görülen hâllerde Cumhurbaşkanının çağrısı üzerine olağanüstü toplantılar da gerçekleştirilebilmektedir. Devlet teşkilatı içindeki konumu ve görevleri dikkate alındığında Kurul, millî güvenliğe ilişkin meselelerin en üst düzeyde ele alındığı ve bu alanda politika önerilerinin geliştirildiği anayasal bir istişare ve koordinasyon organı niteliği taşımaktadır. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ise Kurulun sekretarya hizmetlerini yürütmekte olup, teşkilatı ve görevleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmektedir.

Sonuç itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin millî güvenlik sistemi, anayasal çerçevede Cumhurbaşkanının sorumluluğunda yürütülen ve Millî Güvenlik Kurulu'nun istişare ve eş güdüm işlevi doğrultusunda şekillenen bütüncül bir yapı arz etmektedir. Bu kapsamda Kurul, millî güvenlik siyasetinin belirlenmesi ve uygulanması süreçlerinde karar alma mekanizmalarına katkı sunan; başta siyasi, askerî ve ekonomik unsurlar olmak üzere millî güç bileşenleri arasında koordinasyonun sağlanmasına imkân veren stratejik bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır.

2.5. Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu ve Değeri

2.5.1. Jeopolitik

Jeopolitik, mekânın siyaseti ve devletler arası ilişkileri nasıl şekillendirdiği sorusuna yanıt arayan bilim dalıdır. Coğrafi konum, yüz ölçümü, yer şekilleri, iklim özellikleri ile yer üstü ve yer altı doğal kaynakları, jeopolitiğin değişmez unsurlarını teşkil etmektedir. Buna karşılık demografik yapı, teknolojik gelişmişlik düzeyi, ekonomik kapasite, siyasi ve askerî örgütlenme ile sosyokültürel değerler ise jeopolitiğin değişken unsurlarını oluşturmaktadır. Devletler millî güvenlik politikalarını oluştururken tüm unsurları ile jeopolitiği göz önünde bulundurmaktadır. Kısaca jeopolitik bir devletin millî güvenlik siyasetini coğrafyasına göre planlaması olarak tanımlanabilir.

2.5.2. Coğrafi ve Jeopolitik Konum

Coğrafi konum, bir ülkenin yeryüzündeki fiziki yerini ifade eden ve siyasi değerlendirmelerden bağımsız olarak koordinatları ile doğal özelliklerini tanımlayan bir kavramdır. Türkiye Cumhuriyeti, 36°–42° kuzey paralelleri ile 26°–45° doğu meridyenleri arasında yer almakta; üç tarafının denizlerle çevrili oluşu ve Asya ile Avrupa kıtaları arasında doğal bir köprü konumunda bulunması, ülkenin coğrafi konumunun başlıca unsurlarını teşkil etmektedir.

Jeopolitik konum ise coğrafi konumun, uluslararası ilişkiler ve güç dengeleri açısından kazandığı stratejik anlamı ifade etmektedir. Bu çerçevede, coğrafyanın sunduğu fiziki imkân ve sınırlılıkların devletlerin dış politika tercihleri ile millî güvenlik stratejileri üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Bir devletin bulunduğu coğrafyanın; küresel ve bölgesel güç mücadeleleri, enerji arz hatları, ticaret koridorları ve sosyokültürel etkileşimler açısından taşıdığı önem, jeopolitik konumun temel belirleyicileri arasında yer almaktadır.

2.5.3. Jeostrateji

Jeostrateji, bir devletin jeopolitik hedeflerine ulaşmak amacıyla sahip olduğu siyasi ve askerî araçları, coğrafi koşullarıyla uyumlu biçimde planlama ve yönlendirme sürecini ifade etmektedir. Bu bağlamda jeopolitik, coğrafyanın millî güvenlik siyaseti üzerindeki etkilerini analiz ederken; jeostrateji, bu etkiler doğrultusunda devletin millî güç unsurlarının hangi araç ve yöntemlerle kullanılacağını belirleyen planlama sürecini ifade etmektedir. Bir diğer deyişle, jeopolitik “coğrafyanın siyaseti nasıl etkilediği” sorusuna yanıt ararken; jeostrateji, “coğrafi imkân ve sınırlılıkların stratejik hedefler doğrultusunda nasıl değerlendirileceği” sorusuna odaklanmaktadır.

2.5.4. Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Türkiye, küresel güç merkezleri ile enerji, göç ve ticaret hatlarının kesişim noktasında yer alması nedeniyle jeopolitik açıdan merkezi bir konuma sahiptir. Bu konum, Türkiye'yi yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel ölçekte de stratejik açıdan önemli bir aktör hâline getirmektedir.

Dünya genelinde ispatlanmış doğal gaz ve petrol rezervlerinin önemli bir bölümünü barındıran Hazar Havzası, Rusya ve Orta Doğu ile bu kaynakların başlıca tüketim merkezlerinden biri olan Avrupa arasında güvenli ve istikrarlı bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Türkiye, enerji arz güvenliği bakımından kritik bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede; Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı, Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonektörü, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı gibi projeler aracılığıyla üretici ve tüketici ülkeler arasında enerji akışı sağlanmaktadır.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en yakın olduğu coğrafi bölgede yer alan Türkiye, uluslararası ticaret ve ulaştırma ağları bakımından kritik bir geçiş noktası niteliği taşımaktadır. Bu kapsamda, Çin ile Avrupa arasında bağlantı kurmayı hedefleyen Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridor Girişimi ile Irak'tan Avrupa'ya uzanması planlanan Kalkınma Yolu Projesi, Türkiye'nin bu alandaki stratejik rolünü somutlaştıran önemli girişimlerdir. Bunun yanı sıra, bölgenin en önemli su kaynakları arasında yer alan Fırat ve Dicle nehirlerinin ülkemiz topraklarından doğması, Türkiye'nin bölgesel istikrar ve su güvenliği açısından jeopolitik ve jeostratejik önemini artıran bir diğer unsurdur. Türkiye'nin yakın coğrafyasıyla paylaştığı ortak tarih, din ve kültürel mirası ise ülkeye önemli bir yumuşak güç kapasitesi kazandırmakta; aynı zamanda bölgesel uyumsuzlukların barışçıl yollarla çözümüne yönelik arabuluculuk potansiyelini güçlendirmektedir.

Diğer taraftan, Karadeniz'in dünya denizlerine açılmasını sağlayan tek geçit niteliğindeki Türk Boğazları (İstanbul ve Çanakkale Boğazları), tarih boyunca ekonomik, ticari ve askerî açıdan stratejik önemini korumuş olup, günümüzde de küresel deniz ticaretinin en kritik geçiş hatlarından biri olma özelliğini sürdürmektedir. Ayrıca Türkiye, uluslararası göç hareketleri bakımından hem transit hem de hedef ülke konumundadır. Bu durum, göç yönetimine ilişkin politikaların yalnızca ulusal düzeyde değil, bölgesel ve küresel ölçekte de sosyal, ekonomik ve siyasal istikrar üzerinde belirleyici etkiler doğurmasına yol açmaktadır. Öte yandan, Türkiye'nin savunma sanayii alanında kaydettiği gelişmeler, ülkenin jeostratejik kapasitesini coğrafi sınırların ötesine taşıyan bir nitelik kazanmasına imkân sağlamış; bu durum, bölgesel güç dengeleri ve çatışma dinamikleri üzerinde etkili bir unsur hâline gelmiştir.

Sonuç olarak Türkiye, değişmez coğrafi konumunun sunduğu imkânları akılcı politikalar, teknolojik gelişmişlik ve etkin liderlik ile bütünleştirerek, mevcut jeopolitik ve jeostratejik önemini giderek pekiştirmektedir.

2.6. Başlıca Uluslararası Güvenlik Kuruluşları

2.6.1. Birleşmiş Milletler (BM)

BM, 1945 yılında kurulmuş olan ve günümüzde 193 üye devleti bünyesinde barındıran evrensel nitelikli bir uluslararası teşkilattır. BM'nin faaliyetleri, kurucu belgesi olan BM Antlaşması'nda belirtilen amaçlar doğrultusunda yürütülmektedir. Bu amaçlar; uluslararası barış ve güvenliğin korunması, devletler arasında dostane ilişkilerin geliştirilmesi, uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi ve bu hedeflere yönelik faaliyetlerin eş güdümünün sağlanmasıdır. Türkiye, BM'nin 51 kurucu üyesi arasında yer almaktadır.

BM, faaliyetlerini altı ana organ aracılığıyla yürütmektedir. Bu organlardan Genel Kurul, teşkilatın ana istişare, temsil ve karar alma organıdır. Genel Kurul'da tüm üye devletler eşit temsil edilmekte ve her bir üye bir oy hakkına sahip bulunmaktadır. Genel Kurul kararları hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte, uluslararası toplumun ortak iradesini ve vicdanını yansıtan tavsiye kararları niteliği taşımaktadır.

BM Güvenlik Konseyi ise uluslararası barış ve güvenliğin korunmasından başlıca sorumlu organdır. Konsey, 5'i daimî (ABD, Rusya, Çin, Birleşik Krallık ve Fransa) ve 10'u geçici olmak üzere toplam 15

üyeden oluşmaktadır. Geçici üyeler, BM Genel Kurulu tarafından iki yıllık süreler için “Adil Coğrafi Dağılım” ilkesi çerçevesinde seçilmektedir. Daimî üyelerin veto yetkisine sahip olması, Konseyin karar alma süreçlerinde belirleyici bir unsur teşkil etmektedir. Bu kapsamda, bir kararın kabul edilebilmesi için daimî üyelerden hiçbirinin olumsuz oy kullanmaması gerekmektedir. Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlar, tüm üye devletler açısından hukuken bağlayıcıdır.

Uluslararası Adalet Divanı, BM’nin temel yargı organıdır. Diğer ana organlardan farklı olarak merkezi ABD/New York’ta değil, Hollanda’nın Lahey şehrinde bulunmaktadır. Divan’ın temel görevi, devletler arasındaki hukuki uyuşmazlıkları karara bağlamak ve BM organlarına danışma görüşleri sunmaktır.

BM Genel Sekreterliği, teşkilatın idari ve operasyonel faaliyetlerinin yürütüldüğü organdır. Genel Sekreter, BM’nin en üst düzey idari yetkilisi olup, Güvenlik Konseyinin önerisi üzerine Genel Kurul tarafından atanmaktadır. Genel Sekreter; barışı destekleme harekâtlarının yönetimi, uluslararası krizlerin izlenmesi ve teşkilatın günlük işleyişinin sağlanması gibi görevleri üstlenmektedir.

Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC), Genel Kurul tarafından seçilen 54 üyeden oluşmakta ve BM’nin ekonomik, sosyal ve çevresel alanlardaki faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamaktadır.

Vesayet Konseyi ise kendi kendini yönetemeyen “vesayet altındaki bölgelerin” bağımsızlığa hazırlanması için kurulmuştur. Ancak, 1994 yılında son vesayet bölgesi olan Palau’nun bağımsızlığını kazanmasıyla faaliyetlerini askıya almıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan BM’nin, günümüz küresel sorunlarına etkin ve kapsayıcı çözümler üretme kapasitesi konusunda çeşitli eleştiriler gündeme gelmektedir. Özellikle Güvenlik Konseyi’nin yapısı ve daimî üyelerin veto yetkisi, karar alma süreçlerinde adalet ve temsil sorunlarına yol açtığı gerekçeleriyle eleştirilmektedir. Bu bağlamda, ülkemiz tarafından uluslararası düzeyde gündemde tutulan “Dünya beşten büyüktür” söylemi, söz konusu yapısal soruna yönelik eleştirel bir yaklaşım sunmakta ve Güvenlik Konseyinin reform ihtiyacına işaret etmektedir. Bununla birlikte Türkiye 1951-52, 1954-55, 1961 ve 2009-2010 dönemleri olmak üzere 4 kez BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmiştir. Bu husus, Türkiye’nin uluslararası barış ve güvenliğe katkı sağlama yönündeki aktif dış politika yaklaşımının bir göstergesidir.

2.6.2. Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1945-1949 döneminde Sovyetler Birliği’nin izlediği yayılmacı politikalar, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde ciddi güvenlik kaygılarına yol açmıştır. Bu güvenlik ortamı çerçevesinde, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı’nın (NATO) kuruluşuna temel teşkil eden Kuzey Atlantik (Vaşington) Antlaşması, 12 ülke (Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, Birleşik Krallık ve ABD) tarafından 4 Nisan 1949 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye ise 18 Şubat 1952 tarihinde İttifak’a katılmıştır.

Vaşington Antlaşması uyarınca NATO’nun asli görevi, üye ülkelerin özgürlük ve güvenliklerini siyasi ve askerî yöntemlerle korumaktır. İttifak, bir ortak değerler topluluğu teşkil etmekte; müttefikler demokrasi, bireysel özgürlük, hukukun üstünlüğü ve uyuşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü gibi ortak değerlere ve bu değerlerin Avrupa-Atlantik bölgesinde muhafazasına bağlı bulunmaktadır. NATO aynı zamanda, üyelerinin ortak ilgi alanına giren güvenlik konularında istişarelerde bulundukları ve ortak hareket ettikleri bir transatlantik forum işlevi görmektedir. Bu niteliği itibarıyla NATO, Kuzey Amerika ve Avrupa’nın güvenliğinin bölünmezliğini simgelemektedir. Bu kapsamda NATO’nun üç temel görevi; caydırıcılık ve savunma, krizlerin önlenmesi ve yönetimi ile iş birliğine dayalı güvenliktir.

Vaşington Antlaşması’nın 4 üncü maddesinde düzenlenen istişare mekanizması ile 5 inci maddede yer alan kolektif savunma ilkesi çerçevesinde NATO, üye devletlerin güvenliğini tehdit eden durumlar karşısında dayanışma ve ortak hareketi esas alan; bir üyeye yönelik silahlı saldırıyı tüm üyelere yapılmış kabul ederek ortak savunmayı öngören uluslararası bir güvenlik teşkilatıdır. Bu çerçevede, NATO’nun komuta yapısı içerisinde bulunan NATO Kara Komutanlığı (LANDCOM) Türkiye’de konuşlandırılmıştır. Türkiye ayrıca, millî imkânlarla İttifak’a katkı sunduğu NATO Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezine (TMMM/COE-DAT) ve Barış İçin Ortaklık Eğitim Merkezine (BioEM) Ankara’da; Çok Uluslu Deniz Güvenliği Mükemmeliyet Merkezine (MARSEC CoE) ise İstanbul’da ev sahipliği yapmaktadır.

2.6.3. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT)

Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT), Soğuk Savaş döneminde bloklar arasında düzenli diyalog tesis etmek suretiyle gerginliği ve anlaşmazlıkları azaltmak ve bu sayede Avrupa’da güvenliğin artırılmasını sağlamak amacıyla, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı (AGİK) adı altında bir müzakere forumu ve konferanslar diplomasisi olarak ortaya çıkmıştır.

Soğuk Savaş sırasında 1970’li yıllarda Yumuşama (Detente) döneminde Batı’nın “karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimleri” müzakerelerine başlanması yönündeki önerisinin Doğu Bloku tarafından kabul edilmesi üzerine, 1973 yılında Helsinki’de başlayan AGİK süreci sonucunda Helsinki Nihai Senedi 33 Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada tarafından 1975 yılında imzalanmıştır. Senet konferansların en önemli çıktısı niteliğindedir. Helsinki Nihai Senedi’nde güvenliğin birbiriyle irtibatlı üç boyutu (siyasi-askerî, ekonomi-çevre, insani) olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Teşkilat’ın Soğuk Savaş’ın sona ermesine kadar geçen dönemdeki faaliyetleri ağırlıklı olarak siyasi-askerî boyuta odaklanmıştır. AGİK nihayet 1994 yılında uluslararası teşkilata dönüşerek, AGİT adını almıştır.

Teşkilat’ın siyasi olarak işleyişinden, yönetiminden, idare ve eş güdümünden Dönem Başkanlığını üstlenen katılımcı devlet sorumludur. Teşkilat’ın işleyişinde bazı kararlar mevcut ile bir önceki ve bir sonraki Dönem Başkanı ülkelerin yer aldığı Troyka’da alınmaktadır. Dönem Başkanlığı, Bakanlar Konseyi tarafından oydaşmayla alınan karar çerçevesinde her yıl farklı bir AGİT katılımcı devleti tarafından yürütülmektedir. Söz konusu ülkenin Dışişleri Bakanı AGİT Dönem Başkanı sıfatını almaktadır.

Türkiye, AGİT içerisinde önemli bir ağırlığa sahip, sözüne ve görüşüne öncelikle başvurulmuş sayılı ülkeler arasında yer almaktadır. AGİT’in kurucu üyeleri arasında bulunan ülkemiz, Teşkilat’ın tüm boyutlarında (siyasi-askerî, ekonomi-çevre, insani boyut) aktif, yapıcı ve yüksek görünürlüğe sahip bir tutum sergilemektedir. Bu çerçevede ülkemiz, terörizm, polis faaliyetleri, sınır güvenliği ve yönetimi, ekonomi ve çevre konuları, hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadele, göç ve entegrasyon, insan ticaretiyle mücadele gibi alanlar başta olmak üzere AGİT çalışmalarına katkıda bulunmaktadır. Nitekim Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu, 2024 yılında AGİT Genel Sekreterliğine seçilerek bu görevi üstlenen ilk Türk vatandaşı olmuştur.

2.7. Seferberlik ve Savaş Hâli

2.7.1. Tanımlar

2.7.1.1. Seferberlik

Seferberlik; devletin tüm güç ve kaynaklarının başta askerî güç olmak üzere, savaşın ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde hazırlanması, toparlanması, tertiplenmesi ve kullanılmasına ilişkin faaliyetlerin uygulandığı, hak ve hürriyetlerin kanunlarla kısmen veya tamamen durdurulduğu hâldir. Seferberlik kendi içerisinde genel ve kısmi seferberlik olmak üzere coğrafi olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel seferberlik ülkeye yönelik bir tehdidin karşılanması, bütün güç ve kaynakların kullanılabilmesi için ülkenin bütününde uygulanan seferberlik hâliyen; kısmi seferberlik ülkenin bir veya birden çok bölgesinde uygulanan ve bütün güç ve kaynakların kullanılmasını gerektirmeyen seferberlik hâlidir.

2.7.1.2. Savaş

Savaş; devletin bekasını temin etmek, milli menfaatleri sağlamak ve milli hedefleri elde etmek amacıyla, başta askerî güç olmak üzere devletin maddi ve manevi tüm güç ve kaynaklarının hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan kullanılmasını gerektiren silahlı mücadeleyi tanımlamaktadır.

Savaş hâli; savaş ilanına karar verilmesinden, bu hâlin kaldırıldığına ilan edilmesine kadar devam eden süre içinde hak ve hürriyetlerin kanunlarla kısmen veya tamamen durdurulabildiği hâldir.

Sefer görev emri; seferi yükümlülük verilen personel ve araçlar için, gideceği yerin ve katılacağı birliğin seferberlik numarası ile gerekli diğer bilgilerin yazılı olduğu belgedir.

2.7.2. Seferberlik ve Savaş Hâli Hazırlıkları

Ülkemizin seferberlik ve savaş hâli hazırlıklarının en üst düzeyde yapılmasında ve uygulanmasında:

- Millî Savunma Bakanlığı; Türk Silahlı Kuvvetlerine ilişkin işlemlerde ve seferberlik ve savaş hâllerinde Cumhurbaşkanlığı kararıyla belirlenecek bölümleriyle kuvvet komutanlıklarının emrine girecek Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı birliklerine ilişkin işlemlerde,
- Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Türk Silahlı Kuvvetlerinin görev alanı dışında kalan işlemlerde,
- Cumhurbaşkanlığı ise bu işlemlerin ortaklaşa yürütülmesinde koordinatörlük görevini yerine getirmektedir.

2941 sayılı Seferberlik ve Savaş Hâli Kanunu uyarınca Cumhurbaşkanının görev, yetki ve sorumlulukları:

- Mevcut teşkilatlanmayı da dikkate alarak bu Kanun uyarınca yapılacak hazırlıkları yürütmek üzere gerekli teşkilatı kurmak ve çalıştırmak,
- Seferberlik ve savaş hazırlıklarını ülke çapında koordineli olarak yaptırmak,
- Seferberlik ve savaş hâli ile ilgili hazırlıkların denetlenmesi ve eğitimi amacıyla gerçek kişilerle, kamu ve özel kurum ve kuruluşlarının personel, mal ve hizmetlerine, kanunlarda gösterilen sınırlar içinde ve Cumhurbaşkanınca çıkarılan yönetmelikte belirtilecek esaslar dâhilinde, yükümlülüklerin uygulanmasını ve bu hazırlıkların tatbikatlarda denetlenmesini sağlamak,
- Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların gerektirdiği hâllerde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına, Millî Savunma Bakanının görüşlerini de alarak karar vermek,
- Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerinin yurt dışında kullanılmasına karar verildiği hâllerde, bu kuvvetlerle ilgili esasları tespit etmek,
- Seferberlik ve savaş hâlinin henüz ilan edilmemiş olduğu ancak savaşı gerektirebilecek bir durumun baş gösterdiği gerginlik ve buhran dönemlerinde, ihtiyaç duyulacak araç, mal ve hizmetlere ilişkin kamu kurum ve kuruluşlarına ait imkânların Genelkurmay Başkanlığının talebi üzerine Millî Savunma Bakanlığı koordinesinde Türk Silahlı Kuvvetleri harekât kontrolüne verilmesini sağlamaktır.

Anılan kanun uyarınca Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin görev ve yetkileri, seferberlik ve savaş hâli için yapılacak hazırlıklar ile seferberlik ve savaş hâllerinde ilgili mevzuatta belirtilen görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmaktır.

2941 sayılı Kanun çerçevesinde Millî Savunma Bakanının görev, yetki ve sorumlulukları:

- Türk Silahlı Kuvvetlerinin seferberlik ve savaş hâli hazırlıkları ile ilgili faaliyetlerini diğer bakanlıklarla koordine etmek,
- Seferberlik ilanını gerektirecek durumlarda, bu hâlin ilanı için Milli Güvenlik Kuruluna görüş bildirmek,
- Seferberlik ve savaş hâlinde ihtiyaç duyulan önlemlerin alınması için Cumhurbaşkanına görüş vermek ve teklifte bulunmak,
- Acil ihtiyaç duyulan yedek personelin, Cumhurbaşkanının oluruyla süresi yedi günü geçmemek üzere silahaltına alınmasını sağlamak,
- Seferberlik ve savaş hâlinin henüz ilan edilmemiş olduğu ancak savaşı gerektirebilecek bir durumun baş gösterdiği gerginlik ve buhran dönemlerinde, kısa zamanda hazırlıkların tamamlanabilmesi ve noksansız olarak üst düzeyde harbe hazır olunması amacıyla, ihtiyaç duyulacak araç, mal ve hizmetlere ilişkin olarak, seferberlik ve savaş hâlinde Türk Silahlı Kuvvetleri harekât kontrolüne girecek olan kamu kurum ve kuruluşlarının imkânlarından Cumhurbaşkanlığı kararı ile yararlanmaktır.

Anılan Kanun kapsamında Genelkurmay Başkanının görev, yetki ve sorumlulukları Türk Silahlı Kuvvetlerinin seferberlik ve savaş hâli ile ilgili hazırlıklarını yapmak ve yapılan hazırlıkların Cumhurbaşkanının oluruyla tatbikatlarda denetlenmesini sağlamaktır.

Diğer Bakanların görev, yetki ve sorumlulukları ise:

- Bakanlıkta seferberlik ve savaş hâli için yapılacak hazırlıklarla ilgili teşkilatı kurmak ve çalıştırmak,
- Bakanlığın kuruluşunda veya kontrolünde bulunan kaynakları saptamak ve bunlara görevler vermek,
- Kendi bakanlığındaki seferberlik ve savaş hâline ilişkin faaliyetlerin, ilgili diğer bakanlıklar ve Türk Silahlı Kuvvetleri seferberlik hazırlıkları ile koordineli olarak uygulanabilecek şekilde planlamasını yapmaktır.

Bunlara ek olarak tüm gerçek kişilerle, kamu ve özel kurum ve kuruluşları, seferberlik ve savaş hazırlıklarına ilişkin olarak kendilerine verilen görev ve yükümlülükleri yerine getirmek ve belirtilecek mülki ve askerî makamlar tarafından istenilen her türlü bilgileri vermek zorundadır. Bu yoldan temin edilen bilgiler seferberlik ve savaş planlaması dışında, başka maksatlarla kullanılamaz.

2.7.3. Genel ve Kısmi Seferberlik İlanı

Savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten ve dıştan tehlikeye düşüren davranışların ortaya çıkması hâllerinde, Cumhurbaşkanı genel veya kısmi seferberlik ilanına karar verir. Kararda seferberlik uygulanmasının başlayacağı gün ve saat belirtilir. Bu karar, derhal Resmî Gazete’de yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı hâlinde değilse hemen toplantıya çağırılır. Kısmi seferberlik ilanı hâlinde, seferberlik ilan edilen bölgeler dışında görev verilecek personel, mal ve hizmetlere de yükümlülük uygulanabilir.

2.7.4. Seferberlik Uygulaması

Seferberlik uygulamasında 2941 sayılı Seferberlik ve Savaş Hâli Kanunu uyarınca Cumhurbaşkanının görev, yetki ve sorumlulukları:

- Seferberlik için yapılan hazırlıkların uygulanmasına başlamak ile
- Kısmi seferberlik ilân edilen hâllerde, diğer bölgelerde uygulanacak yükümlülükleri belirlemektir.

Seferberlik ilânıyla birlikte seferberlik ilân edilen bölgelerde Cumhurbaşkanınca görevlendirilen komutanlar, kendi sorumluluk bölgelerinde Cumhurbaşkanınca belirlenen yetkileri kullanır.

Bu komutanlar, genel güvenlik, asayiş ve kamu düzeninin sağlanması ve devam ettirilmesi, hava ve deniz limanları ile hudutların kontrolü, yıkıcı faaliyetlerin önlenmesi, ajanların ve kaçakların aranıp bulunması için gerekli tedbirlerin tespitiyle bu faaliyetlerin icrasında mülki makamlar ile iş birliği yapar ve gerektiğinde kolluk kuvvetlerini emrine alır.

Seferberliğin kaldırılması hakkında da ilanına ilişkin usuller uygulanır. Seferberlik uygulamasına, kaldırılması kararının verildiği gün saat 24.00’te son verilir.

2.7.5. Savaş İlânı, Uygulamanın Başlatılması ve Savaş Hâlinin Kaldırılması

Savaş ilânına Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından karar verilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması hâlinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir.

Savaş ilanından itibaren Cumhurbaşkanı seferberlik ilan edilmemiş ise, seferberlik hâlinde uygulanacak tedbirlerden hangilerinin yürürlüğe konulacağına karar vermek ile seferberlik ilan edilmiş ise alınan tedbirlerin uygulanmasına devam etmek yetkilerine sahiptir.

Seferberlik ilanına gerek görülmeden savaşa girilmiş veya muhasamat fiilen başlamış ise, kanunlarda yazılı savaşa ve seferberliğe ait hükümler ile yine kanunlarda savaş hâli, savaş zamanı ve savaş esnası gibi hâllerde uygulanacağı yazılı hükümlerden hangilerinin, nerelerde veya ne zaman uygulanacağı ve

bunlardan ne suretle vazgeçileceği, Cumhurbaşkanı kararı ile belirtilir ve Resmî Gazete’de yayımlanır. Bu karar, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulur.

Bununla birlikte, savaş hâlinin suçun asli unsurunu teşkil ettiği durumlarda, fiilî silahlı çatışmanın başlamasıyla bu hükümler kendiliğinden yürürlüğe girer.

Savaş hâlinin kaldırılmasına Türkiye Büyük Millet Meclisince karar verilir. Savaş hâli uygulaması, savaş hâlini sona erdiren kararda belirtilen gün ve saatte son bulur.

ÜÇÜNCÜ KISIM

TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI

3. TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI

Yeryüzünde ortalama 4000 dil konuşulmaktadır. Bu diller arasında en çok konuşulanlar İspanyolca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve Türkçedir.

Türkçenin bir diğer özelliği devlet dili oluşudur. Sözünü ettiğimiz 4000 dilden sadece 118'i devlet dili olabilmektedir. MÖ 3. yüzyılda Hun İmparatorluğu'nda kullanılan dil Türkçe idi. Bu tarih esas alındığında Türkçeyi 2300 yıldır yazı dili olarak kullanılan bir dil olarak kabul edebiliriz. Böylece dünya dilleri arasında en eski ve köklü dil olma özelliğini de taşımaktadır.

3.1. Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri

Dünya dilleri biçim ve kaynakları bakımından iki ayrı grupta değerlendirilmektedir.

Biçim Bakımından Dünya Dilleri:

1.Tek heceli diller: Bu dillerdeki tüm sözler tek hecelidir. Sözler cümle içerisinde ek almadan kullanılırlar. Anlam, genellikle sözler üzerine yapılan vurgu ve ton değişiklikleri ile belirlenir. Çince, Vietnam dili, Bask dili, Himalaya ve Afrika dilleri bu grubun içindedir. Çince bir söze farklı biçimde yapılan vurgularla 10-15 değişik anlam elde edilebilir.

2.Bitişken diller: Bu dillerde kelime türetilirken genellikle kök değişmez. Değişmeyen bu kök üzerine yapım ve çekim ekleri eklenerek sözler oluşturulur. Bu grupta; Türkçe, Macarca, Moğolca gibi diller vardır.

3.Bükümlü diller: Bu dillerde çekim ve yeni bir sözün türetimi sırasında kök değişikliğe uğrar. Bükümlü diller kendi aralarında “kök bükümlü” ve “gövde bükümlü” olmak üzere ikiye ayrılır. Arapça kök bükümlü, Almanca, Fransızca, İngilizce gibi diller de gövde bükümlü dillerdendir.

Kaynakları Bakımından Dünya Dilleri:

1.Hint-Avrupa Dil Ailesi: Bu aile biri Avrupa'da, diğeri Asya'da olmak üzere iki büyük kola ayrılır. Bu kollar da kendi içinde başka gruplara ayrılır:

Avrupa kolu	Asya kolu
a.Germen dilleri	a.Sanskrit ve bugünkü Hint dilleri
Almanca	b.Farsça
Flemenkçe	c.Ermenice
İngilizce	
İskandinav dilleri	
b.Roman dilleri	
Latince	
Fransızca	
İspanyolca	
İtalyanca	
c.Slav dilleri	
Rusça	
Bulgarca	
Sırpça	
Lehçe	

2.Samî dil ailesi: Bu ailede; Arapça, İbranice, Akatça dilleri vardır.

3.Bantu dil ailesi: Bu ailede; Orta ve Güney Afrikada konuşulan diller vardır.

4.Çin-Tibet dil ailesi: Asya'da kullanılan Çince, Tibetçe, Tayland ve Burma dilleri bu dil ailesini oluşturur.

5.Ural-Altay dil ailesi: Bu gruptaki dillerin yakınlık ve benzerlikleri Hint-Avrupa Dil Ailesi'ndeki dillerin yakınlık ve benzerliği kadar net ortaya konulamamıştır. Ancak bu diller yapı bakımından birbirine benzer. Hepsini bitişken dillerdir. Hepsinde belli bir derecede ünlü uyumu vardır. Söz diziminde sözlerin sıralanışı aynıdır. (Türkçeye en çok benzeyen dil Moğolcadır) Bu aile iki ana gruba ayrılır. bu gruplarda kendi içlerinde başka gruplara ayrılır:

Ural kolu	Altay kolu
a.Fin-Ugor dilleri	a.Türkçe
Fince	b.Moğolca
Macarca	c.Mançu-Tunguz dilleri
Ugorca	
Permce	
b.Samoyed dilleri	

3.2. Türkçe Sözcüklerin Genel Özellikleri

1. Türkçe sözcüklerde â, î, û gibi uzun ünlü yoktur.

2. o ve ö ünlüleri Türkçe sözcüklerin yalnızca ilk hecesinde bulunur: *böbrek, böcek, köken*

Yabancı kökenli sözcükler: televizyon, horoz vb.

3. j, f Türkçe sözcüklerde yer almayan harflerdir.

İstisna: övke > öfke

yuvka > yufka

4. h, c, ğ, l, m, n, v, z harfleri Türkçe sözcüklerin başında yer almaz.

İstisna: kangı > hangi

katun > hatun

barmak > varmak

5. Türkçe sözcüklerde iki ünlü yan yana gelmez: *şair, zanaat, fiil, ideoloji*

6. Türkçe sözcüklerde aynı iki ünsüz yan yana bulunmaz:

Kubbe iddia Bakkal İzzet

İstisna: anne, elli, belli

7. Türkçe sözcüklerin başında iki ünsüz bulunmaz:

Tren Hristiyan Slav

8. Türkçe sözcüklerin sonlarında ancak aşağıda sıralanan çift ünsüzler bulunabilir:

lç - ölç	rk - kork
lk - ilk	rç - sürç
lp - alp	rp - sarp
lt - alt	rp - sarp
nç - sevinç	rs - ters
nk - denk	rt - ört
nt - ant	st - üst

3.3. Türkçe Dil Bilgisi Kuralları

3.3.1. Cümle Bilgisi

Cümle, bir düşüncüyü, bir dileği, bir haberi veya duyguyu tam olarak anlatan, bir veya birden çok sözcükten oluşmuş anlatım birimidir.

Cümlelerin Temel Öğeleri

Yüklem

Özne

Yüklem

Ben işlerimi zamanında yaparım.

Buradaki evlerin hepsi çok güzeldi.

Komşu, komşunun külüne muhtaçtır.

Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır.

Kadın, çocuğunu çok merak ediyordu.

Babamın çantası, arabanın bagajındaymış.

Özne

Yüklemin bildirdiği iş, oluş veya durumu yapan veya cümledeki olanı karşılayan öğeye özne denir.

“Yapan kim, olan ne?” sorularıyla bulunur.

Çocuklar bahçede neşeye koşuyor. (koşan kim?/ kim koşuyor?)

Bugün hava çok güzeldi. (güzel olan ne?)

Gerçek Özne: Yüklemin bildirdiği yargıyı gerçekleştiren veya yargının konusu olan varlığın cümlede açıkça ifade edildiği öznedir.

Bu konuyu bize Aydın anlatacak. (anlatacak olan kim?/ kim anlatacak?)

Gizli Özne: Cümlede bir sözcük olarak bulunmayan, yüklemın çekiminden anlaşılan öznelere gizli özne denir.

Bu konuyu size anlatacağım. (anlatacak olan kim?/ kim anlatacak?)

Sözde Özne: Eylemin kim tarafından yapıldığı belli olmayan cümlelerde işten etkilenen unsur özne kabul edilir. Böyle öznelere sözde özne denir.

Bu konu çok iyi anlaşıldı. (anlaşılan ne?)

Hırsız iki gün sonra yakalandı. (yakalanan kim?)

Cümlelerin Yardımcı Ögeleri

Nesne

Dolaylı tümleç (yer tamlayıcısı)

Zarf tümleci (zarf tamlayıcısı)

Edat tümleci

Nesne

Nesne, cümlede öznenin yaptığı işten etkilenen ögedir. Nesne, sadece yüklemi geçişli olan fiil cümlelerinde vardır. “Ne, kim? neyi, kimi?” sorularıyla bulunur.

Bugün seni çok aradım. (kimi aradım?)

Fuardan kardeşime kitap aldım. (ne aldım?)

Belirtili Nesne

Yükleme sorulan “neyi, kimi?” sorularına cevap veren sözcük veya sözcük gruplarıdır. Belirtili nesne durumundaki sözcük veya sözcükler yükleme belirtme hâl ekiyle (-i) bağlanır.

Bu maç **mutlaka** izlemeliyim. (neyi izlemeliyim?)

Özne/Nesne

Kalemi dün akşam kaybolmuş.

özne	yüklem
------	--------

cümlesinde özneyi bulmadan “Neyi kaybolmuş?” sorusunu sorar ve “kalemi” sözcüğüne nesne dersek yanlış oluruz. Çünkü önce özneyi bulmalıyız. Buna göre “Kaybolan ne?” sorusunu sorduğumuzda “(onun) kalemi” cevabını alırız. Demek ki “kalemi” sözcüğü nesne değil, öznedir.

Belirtisiz Nesne

“-i” belirtme hâl ekini almayan ve özneyi bulduktan sonra yükleme sorulan “ne?” sorusuna cevap veren sözcüklerdir.

Adam bir çuval taşıyordu? (ne taşıyordu?)

Dolaylı Tümeleç

Cümlede yaklaşma, bulunma, uzaklaşma bildiren, yüklemi yer anlamıyla tamamlayan ögedir. Bu da “-e, -de, -den” ekleriyle oluşan sözcük veya sözcük gruplarıdır. “Kime, kimde, kimden; nereye, nerede, nereden; neye, neyde, neyden?” sorularıyla bulunur.

Baş ucumdaki lambayı yakıp, saate baktım. (neye baktım?)

Seninle evde konuşacağım. (nerede konuşacağım?)

Zarf Tümleci

Yüklemi yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta ve şart bildirerek tamamlayan sözlerdir. “Ne zaman, nasıl, niçin, niye, neden, ne kadar, ne şekilde” sorularıyla bulunur.

Tam iki saat ayakta bekledik. (nerede bekledik?)

Unutma, aksama seninle buluşacağız. (ne zaman buluşacağız?)

Batuhan bugün derse gelmedi. (ne zaman gelmedi?)

Tuğçe derslerine çok çalışırdı. (ne kadar çalışırdı?)

Aşağı, yukarı, içeri, dışarı, ileri, geri vb.” sözcükler, yalın hâlde kullanıldığında zarf tümlecidir.

Bu sözcükler isimlere eklenen hâl eklerini aldıklarında zarf tümleci olmaz, cümleinin farklı bir ögesi olur.

Ahmet, dışarıya çıkmıştı. (nereye çıkmıştı?) (dolaylı tümleş)
Görevli, içeriği kontrol etti. (nereyi kontrol etti?) (nesne)
Aşağı bakma sakın. (nereye bakma?) (zarf tümleci)

Edat Tümleci

Yüklemin ne ile (hangi araçla), kiminle, hangi amaçla yapıldığını gösteren söz öbeklerine edat tümleci denir. “Ne ile, ne için, kiminle, kimin için” sorularıyla bulunur.
O, bütün yazılarını, kurşun kalemle yazar. (ne ile yazar?)
Bu araştırmayı arkadaşlarıyla yapmış. (kiminle yapmış?)
Bu yemekleri sizin için hazırladım. (kimin için?)

Ara Cümle

Herhangi bir ögenin açıklayıcısı olarak cümleye giren, iki virgül veya iki kısa çizgi arasında yer alan, cümleden çıkarıldığında cümlemin anlamında herhangi bir daralmaya yol açmayan, bazen bağımsız olarak da cümleye girebilen sözcük veya sözcük gruplarına ara cümle denir.
Dil, insanın en güçlü silahı, konuştuğunda etkisini gösterir. (özne)
İzmir’e -doğduğu kente- gidiyordu. (dolaylı tümleş)
Yaşlı adam onu, kara kuru çocuğu, bağrına bastı. (nesne)
Ülkenize, Belçika’ya, bizi de davet eder misiniz?
Dünyanın en yüksek noktasına, Everest’e, bir Türk sporcu da tırmandı.
O günün akşamı -sen de hatırlayacaksın- çay bahçesinde oturmuştuk.

3.3.2. Cümle Çeşitleri

Yüklemin Türüne Göre Cümle Çeşitleri:

Fiil cümlesi

İsim cümlesi

Yüklemin Yerine Göre Cümle Çeşitleri:

Kurallı cümle

Devrik cümle

Anlamlarına Göre Cümle Çeşitleri:

Olumlu cümle

Olumsuz cümle

Soru cümlesi

Yapılarına Göre Cümle Çeşitleri:

Basit cümle

Birleşik cümle

Bağlı cümle

Yüklemin Türüne Göre Cümle Çeşitleri:

Fiil cümlesi:

Az ateş çok odunu yakar.

Ava giden avlanır.

İsim cümlesi:

Her işin başı sağlıktır.

Teyzesinin oğlu öğretmenmiş.

Bu kitapların hepsi sizinmiş.

Ağaçta kuşlar var.

Çocuklar okulun bahçesindeydi.

Küçükken çok yaramaz bir çocukmuş.

Amacımız sınavı kazanmaktır.

Yüklemin Yerine Göre Cümle Çeşitleri:

Kurallı cümle:

Bu filmi daha önce izlemiştim.

Bu sabah çok erken kalktım.
Sınavlarımız haftaya başlayacak.
Sizi arayan bendim.

Devrik cümle:

Göçebeler buraya kurarmış çadırlarını.

Açılan bir gülsün sen.

Hoyrattır bu akşamüstüler.

Bir kuş sesi gelir dudaklarından.

Anlamlarına Göre Cümle Çeşitleri:

Olumlu cümle:

Kırtasiyeden kalem aldı.

Bugün hava güzeldi.

Olumsuz cümle:

Kırtasiyeden kalem almadı.

Bugün hava güzel değildi.

Bu yemek çok tuzsuz.

Bu kitap bende yok.

Soru cümlesi:

Sınav kaçta başlayacak?

Bu kitabı Ali mi getirdi?

Ünlem cümlesi:

A, sen yine mi geldin? (şaşma)

Aman çukura düşmeyelim! (uyarma)

Yazık, çocuk annesiz kalmış! (acıma)

Vah vah, bu yaşında başına gelene bak çocuğun! (üzülme)

Oğlum, şu kitabı getirsene! (seslenme)

Yapılarına Göre Cümle Çeşitleri:

Basit cümle:

Basit cümleler tek yargı bildirdiğinden tek yüklemden oluşur.

Akıl için yol birdir.

Eylül sonu ile ekim başlarında bu yaylalar şiddetli soğukların etkisine girerdi.

Birleşik cümle:

Tek bir yüklemi ve bu yükleme bağlı en az bir yan cümlecigi bulunan cümlelere birleşik cümle denir.

Son gülen iyi güler.

Gülmekten hiç hoşlanmaz.

Benimle görüşmeden sakın bir şey yapmayın.

Görüyorum ki ders çalışıyorsun.

Ders çalıştığını görüyorum.

Beni dikkatli dinlerseniz konuyu anlarsınız.

Herkes için en doğrusu bu olacak, dedi.

Sıralı cümle:

Basit ya da birleşik yapıli birden fazla cümleli bir birine virgül (,) veya noktalı virgülle (;) bağlanması sonucu oluşturulan cümlelere sıralı cümle denir.

Sıralı cümlelerin en az iki yüklemi vardır.

Demir ıslanmaz, deli ıslanmaz.

Güvenme dostuna, saman doldurur postuna.

Bağımlı sıralı cümle:

Sıralı cümlelerde herhangi bir öge ortaklığı varsa böyle cümlelere bağımlı sıralı cümle denir.

Babam Bursa'ya gitti, biz de gideceğiz.

dol. tüml. yüklem yüklem

(Dolaylı tümleçler ortak)

– Babam Bursa'ya gitti.

– Biz de Bursa'ya gideceğiz.

Bağımsız sıralı cümle:

Sıralı cümlelerde herhangi bir öge ortaklığı yoksa böyle cümlelere bağımsız sıralı cümle denir.

Dilin kemiği yok, bildiğini söyler.

özne yük. nesne yük.

Bağlı Cümle:

Aralarında anlam ilgisi bulunan basit veya birleşik cümlelerin bağlaçlarla birbirine bağlanmasıyla oluşan cümlelere bağlı cümle denir. “Ama, fakat, yalnız, ve, veya, ne...ne..., hem...hem...” kullanılır.

Hem çalışıyorum hem okuyorum.

Çok çalıştı fakat başaramadı.

Akşam bize geldiler ama fazla oturmadılar.

Ne annesine ne babasına haber vermiş.

Ne kızı verir ne dünürü küstürür.

3.4. Yazım Kuralları

3.4.1. Sesler ve Ses Uyumları

Türkçede sesler, ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana gruba ayrılır.

3.4.1.1. Ünlülerin Nitelikleri

Ses yolunda bir engele çarpmadan çıkan sese *ünlü* denir. Türkçede sekiz ünlü vardır: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*

Ünlüler şu biçimde sınıflandırılır:

A. Dilin durumuna göre:

Kalın ünlüler: *a, ı, o, u*

İnce ünlüler: *e, i, ö, ü*

B. Dudakların durumuna göre:

Düz ünlüler: *a, e, ı, i*

Yuvarlak ünlüler: *o, ö, u, ü*

C. Ağzın açıklığına göre:

Geniş ünlüler: *a, e, o, ö*

Dar ünlüler: *ı, i, u, ü*

Uzun Ünlü

Kökeni Türkçe olan kelimelerde bugün uzun ünlü yoktur. Uzun ünlü, Arapça ve Farsçadan Türkçeye giren kelimelerde görülür: *adalet (ada:let), beraber (bera:ber), ifade (ifa:de), kaide (ka:ide), numune (numu:ne), sade (sa:de), şair (şa:ir)* vb. Ancak bu uzun ünlüler yazıda herhangi bir işaretle gösterilmez.

Düzeltilme İşareti

Düzeltilme işaretinin kullanılacağı yerler aşağıda gösterilmiştir:

1. Yazılışları bir, anlamları ve söylenişleri ayrı olan kelimeleri ayırt etmek için okunuşları uzun olan ünlülerin üzerine konur: *adem* (yokluk), *âdem* (insan); *adet* (sayı), *âdet* (gelenek, alışkanlık); *alem* (bayrak), *âlem* (dünya, evren); *aşık* (eklem kemiği), *âşık* (vurgun, tutkun); *hal* (sebze, meyve vb. satılan yer), *hâl* (durum, vaziyet); *hala* (babanın kız kardeşi), *hâlâ* (henüz); *rahim* (esirgeme), *rahîm* (koruyan, acıyan); *şura* (şu yer), *şûra* (danışma kurulu) vb.

UYARI: *Katil* (<*katl* = öldürme) ve *kadir* (<*kadr* = değer) kelimeleriyle karışma olasılığı olduğu hâlde *katil* (*ka:til* = öldüren) ve *kadir* (*ka:dir* = güçlü) kelimelerinin düzeltme işareti konmadan yazılması yaygınlaşmıştır.

2. Arapça ve Farsçadan dilimize giren birtakım kelimelerle özel adlarda bulunan ince *g, k* ünsüzlerinden sonra gelen *a* ve *u* ünlüleri üzerine konur: *dergâh, gâvur, karargâh, tezgâh, yadigâr, Nigâr; dükkân, hikâye, kâfir, kâğıt, Hakkârî, Kâzım; gülgün, merzengûş; mahkûm, mezkûr, sükûn, sükût* vb. Kişi ve yer adlarında ince *l* ünsüzünden sonra gelen *a* ve *u* ünlüleri de düzeltme işareti ile yazılır: *Halûk, Lâle, Nalân; Balâ, Elâzığ, İslâhiye, Lâdik, Lâpseki, Selânik* vb.

3. Nispet ekinin, belirtme durumu ve iyelik ekiyle karışmasını önlemek için kullanılır: (*Türk*) *askeri* ve *askerî* (okul), (*İslam*) *dini* ve *dinî* (bilgiler), (*fizik*) *ilmi* ve *ilmî* (tartışmalar), (*Atatürk'ün*) *resmi* ve *resmî* (kuruluşlar) vb.

Nispet eki alan kelimelere Türkçe ekler getirildiğinde düzeltme işareti olduğu gibi kalır:

millîleştirmek, millîlik, resmîleştirmek, resmîlik vb.

Büyük Ünlü Uyumu

TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI

Bir kelimenin birinci hecesinde kalın bir ünlü (*a, ı, o, u*) bulunuyorsa diğer hecelerdeki ünlüler de kalın, ince bir ünlü (*e, i, ö, ü*) bulunuyorsa diğer hecelerdeki ünlüler de ince olur: *adım, ayak, boyunduruk, burun, dalga, dudak, kırlangıç; beşik, bilezik, gelincik, gözlük, üzengi, vergi, yüzük* vb. Büyük ünlü uyumuna aykırı olan Türkçe kelimeler de vardır: *anne, dahi, elma, hangi, hani, inanmak, kardeş, şişman* vb.

Alıntı kelimelerde büyük ünlü uyumu aranmaz: *ahenk, badem, ceylan, çiroz, dükkân, fidan, gazete, hamsi, kestane, limon, model, nişasta, otomatik, pehlivan, selam, tiyatro, viraj, ziyaret* vb.

Bitişik yazılan birleşik kelimelerde büyük ünlü uyumu aranmaz: *açıkgöz, bilgisayar, çekyat, hanımeli* vb.

-gil, -ken, -leyin, -mtırak, -yor ekleri büyük ünlü uyumuna uymaz: *akşam-leyin, bakla-gil-ler, çalışır-ken, ekşi-mtırak, yürü-yor* vb.

-daş (-taş) eki bazı kelimelerde büyük ünlü uyumuna uymaz: *din-daş, gönül-daş, meslek-taş, ülkü-daş* vb.

-ki aitlik eki büyük ünlü uyumuna uymaz: *akşamki, duvardaki, karşıki, onunki, yarınki, yoldaki* vb.

Büyük ünlü uyumuna girmeyen kelimelere gelen ekler, kalınlık incelik bakımından son hecenin ünlüsüne uyar: *adalet-li, anne-si, kardeş-lik, meslektaş-ımız, şişman-lık* vb.

Bazı alıntı kelimelerde ekler bu uyuma girmez: *idrak-i, meçhul-e, mentol-de, sembol-ler* vb.

Son ünlüleri kalın sıradan olmasına karşın son sesleri ince söylenen bazı alıntı kelimeler ince ünlülü ekler alır: *alkol / alkoli, hakikat / hakikati, helal / helalimiz, idrak / idrakimiz, kabul / kabulü, kontrol / kontrolü, protokol / protokole, saat / saate, sadakat / sadakati, santral / santraller* vb.

Küçük Ünlü Uyumu

Bir kelimede düz ünlüden sonra düz (*a, e, ı, i*), yuvarlak ünlüden sonra yuvarlak dar (*u, ü*) veya düz geniş (*a, e*) ünlüler bulunur: *anlaşmalı, bilek, çilek, ısırmak, ılıklaşmak, kayıkçı, seslenmek, yeşil; boyunduruk, börekçi, çocuk, güreşmek, ocakçı, odun, özlemek, sürmek, vurmak, yoklamak, yorgunluk, yumurta, yüreksiz* vb.

Küçük ünlü uyumuna aykırı Türkçe kelimeler de vardır: *avuç, avurt, çamur, kabuk, kavuk, kavun, kavurmak, kavuşmak, savurmak, yağmur* vb.

Küçük ünlü uyumu, alıntı kelimelerde aranmaz: *aktör, alkol, bandrol, daktilo, kabul, doktor, muzır, mühim, mümin, müzik, profesör, radyo, vakur* vb.

Küçük ünlü uyumuna aykırı bazı kelimelere getirilen ekler, kelimenin son ünlüsüne uyar: *kavun-u, konsolos-luk, muzır-lık, müzik-çi, yağmur-luk* vb.

Bazı alıntı kelimelerde ekler bu uyuma girmez: *alkol-lü, kabul-ü, bandrol-lü, saat-lik* vb.

-ki aitlik eki yalnızca birkaç örnekte küçük ünlü uyumuna uyar: *bugünkü, dünkü, öbürkü* vb.

Ünlü Daralması

Türkçede *a, e* ünlüleri ile biten fiillerin şimdiki zaman çekiminde, söyleyişte de yazımda da *a* ünlüsü *ı, u; e* ünlüsü *i, ü* olur: *başlıyor (<başla-yor), oynuyor (<oyna-yor), doymuyor (<doyma-yor), izliyor (<izle-yor), diyor (<de-yor), gelmiyor (<gelme-yor), gözlüyor (<gözle-yor)* vb.

Birden çok heceli ve *a, e* ünlüleri ile biten fiiller, ünlüyle başlayan ek aldıklarında bu fiillerdeki *a, e* ünlülerinde söyleyişte yaygın bir daralma (*ı* ve *i* 'ye dönme) eğilimi görülür. Ancak söyleyişteki *ı, i* ünlüleri yazıya geçirilmez: *başlayan, yaşayacak, atlayarak, saklayalı, atmayalım; gelmeyen, izlemeyecek, gitmeyerek, gizleyeli, besleyelim* vb.

Buna karşılık tek heceli olan *demek* ve *yemek* fiillerinde, söyleyişteki *i* ünlüsü yazıya da geçirilir: *diyen, diyerek, diyecek, diyelim, diye; yiyecek, yiyelim, yiye, yiyince, yiyip* vb. Ancak *deyince, deyip* sözlerindeki *e* yazılıştaki korunur.

Ünlü Düşmesi

1. İki heceli bazı kelimeler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında ikinci hecelerindeki dar ünlüler düşer: *ağız / ağzı, alın / alını, bağır / bağırm, beniz / benzi, beyin / beynimiz, boyun / boynu, böğür / böğrüm, burun / burnu, geniz / genzi, göğüs / göğsün, gönül / gönlünüz, karın / karnı, oğul / oğlu; çevir- / çevril-, devir- / devril-* vb.

2. Ünlüyle başlayan ek aldıklarında vurgusuz orta hecesindeki dar ünlüsü düşen kelimelerle oluşturulan ikilemelerde ikinci kelimenin dar ünlüsü düşmez: *ağız ağıza, burun buruna, koyun koyuna (yatmak), omuz omuza, devirden devire, nesilden nesile, oğuldan oğula, şehirden şehire* vb.

3. İçeri, dışarı, ileri, şura, bura, ora, yukarı, aşağı gibi sözler ek aldıklarında sonlarında bulunan ünlüler düşmez: *içerde değil içeride, dışardan değil dışarıdan, ilerde değil ileride, şurda değil şurada, burda değil burada, orda değil orada, yukarda değil yukarıda, aşağıda değil aşağıda* vb.

3.4.1.2. Ünsüzlerin Nitelikleri

Ses yolunda bir engele çarparak çıkan seslere ünsüz denir.

Dilimizde yirmi bir ünsüz vardır: *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z*

Ünsüzler ses tellerinin titreşime uğrayıp uğramamasına göre iki gruba ayrılır:

1. Ses tellerinin titreşmesiyle oluşan ünsüzlere *yumuşak (ötümlü, tonlu) ünsüzler* adı verilir: *b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z*

2. Ses telleri titreşmeden oluşan ünsüzlere *sert (ötümsüz, tonsuz) ünsüzler* denir: *ç, f, h, k, p, s, ş, t*
Köküni Türkçe olan kelimelerin sonunda *b, c, d, g* ünsüzleri bulunmaz. Ancak anlam farkını belirtmek üzere *ad, od, sac* gibi birkaç kelimenin yazılışında bu kurala uyulmaz: *ad* (isim), *at* (binek hayvanı); *od* (ateş), *ot* (bitki); *sac* (yassı demir), *saç* (kıl).

Dilimizdeki *hac, şad, yâd* gibi birkaç örnek dışında, alıntı kelimelerin özgün biçimlerinin sonlarında bulunan yumuşak ünsüzler sertleşir: *kitap* (<*kitab*), *sebe* (<*sebeb*); *bant* (<*band*), *bent* (<*bend*), *cilt* (<*cild*), *etüt* (<*etüd*), *metot* (<*metod*), *standart* (<*standard*); *ahenk* (<*aheng*), *hevenk* (<*aveng*), *renk* (<*reng*) vb. Bu gibi alıntılar ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında kelime sonlarındaki sert ünsüzler yumuşar: *kitap / kitabı, sebe / sebei; bant / bandı, bent / bendi, cilt / cildi, etüt / etüdü, metot / metodu, standart / standardı; ahenk / ahengi, hevenk / hevengi, renk / rengi* vb.

UYARI: Bazı alıntı kelimelerde yumuşama olmaz: *ahlak / ahlakın, cumhuriyet / cumhuriyete, evrak / evrakı, hukuk / hukuku, ittifak / ittifaka, sepet / sepeti, tank / tankı* vb.

Çok heceli kelimeler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında sonlarında bulunan *p, ç, t, k* ünsüzleri yumuşayarak *b, c, d, ğ*'ye dönüşür: *kelep / kelesi; ağaç / ağacı, kazanç / kazancı; geçit / geçidi, kanat / kanadı; başak / başağı, bıçak / bıçağı* vb. Ancak birden fazla heceli olduğu hâlde sonlarındaki ünsüzleri yumuşamayan kelimeler de vardır: *anıt / anıtı, bulut / bulutu, kanıt / kanıtı, ölçüt / ölçütü* vb. Tek heceli kelimelerin sonunda bulunan *p, ç, t, k* ünsüzleri ise iki ünlü arasında korunur: *ak / akı, at / atı, bük / bükü, ek / eki, et / eti, göç / göçü, ip / ipi, kaç / kaçını, kök / kökü, ok / oku, ot / otu, saç / saçı, sap / sapı, suç / suçu, süt / sütü* vb. Buna karşılık tek heceli olduğu hâlde sonlarındaki ünsüzleri yumuşayan kelimeler de vardır: *but / budu, dip / dibi, gök / göğü, kap / kabı, kurt / kurdu, uç / ucu, yurt / yurdu* vb.

Ünsüz Uyumu

Dilimizde sert ünsüzle biten kelimeler sert ünsüzle başlayan ekler alır: *aç-tı, aş-çı, bak-tım, bas-ki, çiçek-ten, düş-kün, geç-tim, ipek-çi, seç-kin, seç-ti, süt-çü* vb. Yumuşak ünsüzle biten kelimeler ise yumuşak ünsüzle başlayan ekler alır: *al-dı, an-dı, bil-gi, del-gi, göz-cü, ver-di, yol-da* vb.

Ünsüz Türemesi

Arapçadan dilimize giren ve özgün biçimlerinde sonunda ikiz ünsüz bulunan kelimeler Türkçede tek ünsüzle kullanılır. Bu kelimeler ünlüyle başlayan ek veya yardımcı fiille kullanıldıklarında sondaki ünsüz ikizleşir: *hak* (*hakki*), *his* (*hissi*), *ret* (*reddi*), *şer* (*şerri*), *tıp* (*tıbbı*), *zam* (*zammı*), *zan* (*zannı*); *af* (*affetmek*), *his* (*hissetmek*) vb.

3.4.2. Bazı Kelime ve Eklerin Yazılışı**Soru Eki *mı / mi / mu / mü*'nün Yazılışı**

Bu ek gelenekleşmiş olarak ayrı yazılır ve kendisinden önceki kelimenin son ünlüsüne bağlı olarak ünlü uyumlarına uyar: *Kaldı mı? Sen de mi geldin? Olur mu? İnsanlık öldü mü?*

Soru ekinde sonra gelen ekler, bu eke bitişik olarak yazılır: *Verecek misin? Okuyor muyuz? Çocuk muyum? Gelecek miydi? Güler misin, ağlar mısın?*

Bu ek sorudan başka görevlerde kullanıldığında da ayrı yazılır: *Güzel mi güzel! Yağmur yağdı mı dışarı çıkamayız.*

UYARI: Birleşik fiillerde *mi* soru eki iki kelimenin arasına da gelebilir: *Vaz mı geçtin?*

Bağlaç Olan *da / de*'nin Yazılışı

Bağlaç olan *da / de* ayrı yazılır ve kendisinden önceki kelimenin son ünlüsüne bağlı olarak büyük ünlü uyumuna uyar: *Kızı da geldi gelini de. Durumu oğluna da bildirdi. Sen de mi kardeşim? Güç de olsa. Konuşur da konuşur.*

UYARI: Ayrı yazılan *da / de* hiçbir zaman *ta / te* biçiminde yazılmaz: *Gidip de gelmemek var, gelip de görmemek var (Gidip te gelmemek var, gelip te görmemek var değil)*

UYARI: Ya sözüyle birlikte kullanılan *da* ayrı yazılır: *ya da*

UYARI: *Da / de* bağlacını kendisinden önceki kelimeden kesme ile ayırmak yanlıştır: *Ayşe de geldi (Ayşe'de geldi değil). Kitabın kapağına da dikkat et (Kitabın kapağına'da dikkat et değil).*

Bağlaç Olan *ki*'nin Yazılışı

Bağlaç olan *ki* ayrı yazılır: *bilmem ki, demek ki, kaldı ki* vb.

Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. (Atatürk)

Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer.

Birkaç örnekte *ki* bağlacı kalıplaşmış olduğu için bitişik yazılır: *belki, çünkü, hâlbuki, mademki, meğerki, oysaki, sanki*. Bu örneklerden *çünkü* sözünde ek aynı zamanda küçük ünlü uyumuna uymuştur.

Şüphe ve pekiştirme göreviyle kullanılan *ki* sözü de ayrı yazılır: *Ders bitti, zil çaldı mı ki? Seni öyle göreceğim geldi ki.*

ile'nin Yazılışı

ile, ayrı olarak yazılabildiği gibi kelimelere eklenerek de yazılabilir.

ile, ünsüzle biten kelimelere getirildiğinde *i* ünlüsü düşer ve büyük ünlü uyumuna uyar: *bulut-la (bulut ile), çiçek-le (çiçek ile), kuş-la (kuş ile)* vb.

ile, ünlüyle biten kelimelere bitişik olarak yazıldığında araya *y* ünsüzü girer ve başındaki *i* ünlüsü düşer: *arkadaşı-y-la (arkadaşı ile), çevre-y-le (çevre ile), sürü-y-le (sürü ile), yapı-y-la (yapı ile)* vb.

Bulunma Durumu Eki *-da / -de / -ta / -te*'nin Yazılışı

Bulunma durumu eki getirildiği kelimeye bitişik yazılır: *devede (deve-de) kulak, yolda (yol-da) kalmak, ayakta (ayak-ta) durmak, işte (iş-te) çalışmak* vb.

Yurtta sulh, cihanda sulh. (Atatürk)

Fiil Çekimi ile İlgili Yazılışlar

-a / -e, -acak / -ecek, -ayım / -eyim, -alım / -elim, -an / -en vb. eklerden önce gelen ünlü veya ekin geniş ünlüsü söyleyişe bakılmaksızın *a / e* ile yazılır: *başlaya, gelmeye; başlayacağım, gelmeyeceksin; başlayayım, geleyim; başlayalım, gelmeyelim; başlayan, gelmeyen* vb.

Masterlara Gelen Eklerin Yazılışı

-ma / -me ile biten masterlardan sonra *-a / -e, -ı / -i* eklerinden biri geldiğinde araya *y* koruyucu ünsüzü girer: *çalışma-y-a, darılma-y-ı, kalaylama-y-a, okuma-y-a; görme-y-i, gülme-y-i, sevme-y-e, silme-y-i* vb.

Ek Fiilin Yazılışı

Ek fiilin çekimli biçimleri (*idi, imiş, ise*) ayrı yazılabildiği gibi bitişik olarak da yazılabilir.

Ünsüzle biten kelimelere bitişik olarak yazıldığında *i* ünlüsü düşer, ayrıca büyük ünlü uyumuna uyar: *yorgun-du (yorgun idi), güzel-miş (güzel imiş), gelir-se (gelir ise)* vb.

Ünlüyle biten kelimelere bitişik olarak yazıldığında araya *y* ünsüzü girer ve başındaki *i* ünlüsü düşer, ayrıca büyük ünlü uyumuna uyar: *sonuncu-y-du (sonuncu idi), yabancı-y-mış (yabancı imiş), ne-y-se (ne ise)* vb.

Ek-fiilin zarf-fiil eki almış biçimi olan *iken* ayrı yazılabildiği gibi kelimelere eklenerek de yazılabilir.

Eklenerek yazıldığında baştaki *i* düşer. Eklendiği kelimenin ünlüleri kalın olsa da *-ken* zarf-fiil ekinin ünlüsü ince kalır: *başlayacak-ken (başlayacak iken), çalışıyor-ken (çalışıyor iken), durgun-ken (durgun iken), okur-ken (okur iken), olgun-ken (olgun iken), uyur-ken (uyur iken), yazar-ken (yazar iken); geliyor-ken (geliyor iken), gülmüş-ken (gülmüş iken), öğretmen-ken (öğretmen iken)* vb.

iken, ünlüyle biten kelimelere bitişik olarak yazıldığında araya *y* ünsüzü girer ve başındaki *i* ünlüsü düşer: *evde-y-ken (evde iken), okulda-y-ken (okulda iken), okumakta-y-ken (okumakta iken), yolda-y-ken (yolda iken)* vb.

Pekiştirmeli Sözlerin Yazılışı

Sıfat veya zarf görevindeki pekiştirmeli sözler bitişik yazılır: *apaçık, apak, büsbütün, çepeçevre, çırılçıplak, dümdüz, düpedüz, gömgök, güpegündüz, kapkara, kupkuru, masmavi, mosmor, paramparça, sapasağlam, sapsarı, sırlıklam, sırsıklam, sipsivri, yemyeşil* vb.

3.4.3. Sayıların Yazılışı

1. Sayılar harflerle de yazılabilir: *bin yıldan beri, on dört gün, haftanın beşinci günü, üç ayda bir, yüz soru, iki hafta sonra, üçüncü sınıf* vb.

Buna karşılık saat, para tutarı, ölçü, istatistik verilere ilişkin sayılarda rakam kullanılır: *17.30'da, 11.00'de, 1.500.000 lira, 25 kilogram, 150 kilometre, 15 metre kumaş, 1.250.000 kişi* vb.

Saatler ve dakikalar metin içinde yazıyla da yazılabilir: *saat dokuzu beş geçse, saat yediye çeyrek kala, saat sekizi on dakika üç saniye geçse, mesela saat onda* vb.

TÜRKÇE DİL BİLGİSİ KURALLARI

Dört veya daha çok basamaklı sayıların kolay okunabilmesi amacıyla içinde geçen *bin, milyon, milyar* ve *trilyon* sözcükleri harfle yazılabilir: *1 milyar 500 milyon kişi, 3 bin 255 kalem, 8 trilyon 412 milyar vb.*

2. Birden fazla kelimeden oluşan sayılar ayrı yazılır: *iki yüz, üç yüz altmış beş, bin iki yüz elli bir vb.*

3. Para ile ilgili işlemlerle senet, çek vb. ticari belgelerde geçen sayılar bitişik yazılır: 650,35 (*altıyüzelliTL, otuzbeşkr.*)

4. Yüzde ve binde işaretleri yazılırken sayılarla işaret arasında boşluk bırakılmaz: %25, %50 vb.

5. Adları sayılardan oluşan iskambil oyunları bitişik yazılır: *altmışaltı, ellibir, yirmibir vb.*

6. Romen rakamları tarihî olaylarda, yüzyıllarda, hükümdar adlarında, tarihlerde ayların yazılışında, kitap ve dergi ciltlerinde, kitapların asıl bölümlerinden önceki sayfaların numaralandırılmasında, maddelerin sıralandırılmasında kullanılır: *II. Dünya Savaşı, XX. yüzyıl, III. Selim, XIV. Louis, II. Wilhelm, V. Karl, VIII. Edward, 1.XI.1928, I. Cilt, I)... II) ... vb.*

7. Dört veya daha çok basamaklı sayılar sondan sayılmak üzere üçlü gruplara ayrılarak yazılır ve aralarına nokta konur: 4.567, 326.197, 49.750.812, 28.434.250.310.500 vb.

8. Sayılarda kesirler virgülle ayrılır: 15,2 (15 tam, onda 2); 5,26 (5 tam, yüzde 26) vb.

9. Sıra sayıları yazıyla ve rakamla gösterilebilir. Rakamla gösterilmesi durumunda ya rakamdan sonra bir nokta konur ya da rakamdan sonra kesme işareti konularak derece gösteren ek yazılır: 15., 56., XX.; 15'inci, 56'ncı, XX'nci vb.

UYARI: Sıra sayıları ekle gösterildiklerinde rakamdan sonra sadece kesme işareti ve ek yazılır, ayrıca nokta konmaz: 8. 'inci değil 8'inci, 2. 'nci değil 2'nci vb.

10. Üleştirme sayıları rakamla değil yazıyla belirtilir: 2'şer değil *ikişer*, 9'ar değil *dokuzar*, 100'er değil *yüzer* vb.

11. Bayağı kesirlere getirilecek ekler alttaki sayı esas alınarak yazılır: 4/8'i (*dört bölü sekizi*), 1/2'si (*bir bölü ikisi*) vb.

12. Bir zorunluluk olmadıkça cümle rakamla başlamaz.

3.4.4. Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler

Cümle büyük harfle başlar:

Ak akçe kara gün içindir.

Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir. (Atatürk)

Cümle içinde tırnak veya yay ayraç içine alınan cümleler büyük harfle başlar ve sonlarına uygun noktalama işareti (nokta, soru, ünlem vb.) konur:

Atatürk "Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!" diyor.

Anadolu kentlerini, köylerini (Köy sözünü de çekinerek yazıyorum.) gezsek bile görmek için değil, kendimizi göstermek için geziyoruz. (Nurullah Ataç)

UYARI: İki çizgi arasındaki açıklama cümleleri büyük harfle başlamaz:

Bir zamanlar -bu zamanlar çok da uzak değildir, bundan on, on iki yıl önce- Türk saltanatının maddi sınırları uçsuz bucaksız denilecek kadar genişti. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Bu sefer de onları -her zamanki yerlerinde bulmak ihtimaliyle- farkında olmadan aramıştım. (Ahmet Hamdi Tanpınar)

İki noktadan sonra gelen cümleler büyük harfle başlar:

Menfaat sandalyeye benzer: Başında taşırsan seni küçültür, ayağının altına alırsan yükseltir. (Cenap Şahabettin)

UYARI: İki noktadan sonra cümle ve özel ad niteliğinde olmayan örnekler sıralandığında bunlar büyük harfle başlamaz:

Bu eskiliği siz de çok evde görmüşsünüzdür: duvarlarda çiviler, çivi yerleri, lekeler... (Memduh Şevket Esendal)

UYARI: Rakamla başlayan cümlelerde rakamdan sonra gelen kelime özel ad değilse büyük harfle başlamaz: *2007 yılında Türk Dil Kurumunun 75. yılını kutladık.*

Örnek niteliğindeki kelimelerle başlayan cümlede de ilk harf büyük yazılır: *"Banka, bütçe, devlet, findık, kanepa, menekşe, şemsiye" gibi yüzlerce kelime, kökenleri yabancı olmakla birlikte artık dilimizin malı olmuştur.*

"Et-, ol-" fiilleri, dilimizde en sık kullanılan yardımcı fiillerdir.

Dizeler büyük harfle başlar:

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi. (Muhibbi)

*Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak. (Mehmet Akif Ersoy)
Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik. (Yahya Kemal Beyatlı)*

Özel adlar büyük harfle başlar:

1. Kişi adlarıyla soyadları büyük harfle başlar: *Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Kâzım Karabekir, Ahmet Haşim, Sait Faik Abasıyanık, Yunus Emre, Karacaoğlu, Aşık Ömer, Wolfgang von Goethe, Vilhelm Thomsen* vb.

Takma adlar da büyük harfle başlar: *Muhibbi* (Kanuni Sultan Süleyman), *Demirtaş* (Ziya Gökalp), *Tarhan* (Ömer Seyfettin), *Aka Gündüz* (Hüseyin Avni, Enis Avni), *Kirpi* (Refik Halit Karay), *Deli Ozan* (Faruk Nafiz Çamlıbel), *Server Bedi* (Peyami Safa), *İrfan Kudret* (Cahit Sıtkı Tarancı), *Mehmet Ali Sel* (Orhan Veli Kanık) vb.

2. Kişi adlarından önce ve sonra gelen ünvanlar, saygı sözleri, rütbe adları ve lakaplar büyük harfle başlar: *Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Kaymakam Erol Bey, Dr. Alâaddin Yavaşca; Sayın Prof. Dr. Hasan Eren; Mustafa Efendi, Zeynep Hanım, Bay Ali Çiçekçi; Mareşal Fevzi Çakmak, Yüzbaşı Cengiz Topel; Mimar Sinan, Fatih Sultan Mehmet, Genç Osman, Deli Petro* vb.

Akrabalık adı olup lakap veya ünvan olarak kullanılan kelimeler büyük harfle başlar: *Baba Gündüz, Dayı Kemal, Hala Sultan, Nene Hatun; Gül Baba, Susuz Dede, Telli Baba* vb.

UYARI: Akrabalık bildiren kelimeler küçük harfle başlar: *Tülay ablama gittim. Ayşe teyzemin keki çok güzel.*

UYARI: Cümle içinde özel adın yerine kullanılan makam veya ünvan sözleri büyük harfle başlar: *Uzak Doğu'dan gelen heyeti Vali dün kabul etti.*

3. Saygı bildiren sözlerden sonra gelen ve makam, mevki, ünvan bildiren kelimeler ile mektuplarda ve resmî yazışmalarda hitaplar büyük harfle başlar:

*Sayın Bakan,
Sayın Başkan,
Sayın Rektör,
Sayın Vali,*

Sevgili Kardeşim, Aziz Dostum, Değerli Dinleyiciler,

4. Hayvanlara verilen özel adlar büyük harfle başlar: *Boncuk, Fındık, Minnoş, Pamuk* vb.

5. Millet, boy, oymak adları büyük harfle başlar: *Alman, Arap, İngiliz, Japon, Rus, Türk; Kazak, Kırgız, Oğuz, Özbek, Tatar; Hacımusalı, Karakeçili* vb.

6. Dil ve lehçe adları büyük harfle başlar: *Türkçe, Almanca, İngilizce, Rusça, Arapça; Oğuzca, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Tatarca* vb.

7. Devlet adları büyük harfle başlar: *Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan, Azerbaycan, Kırım Özerk Cumhuriyeti* vb.

8. Din ve mezhep adları ile bunların mensuplarını bildiren sözler büyük harfle başlar: *Müslümanlık, Müslüman; Hristiyanlık, Hristiyan; Musevilik, Musevi; Budizm, Budist; Hanefilik, Hanefi; Katoliklik, Katolik* vb.

9. Din ve mitoloji ile ilgili özel adlar büyük harfle başlar: *Tanrı, Allah, İlah, Cebrail, Zeus, Osiris, Kibele* vb. Ancak "Tanrı, Allah, İlah" sözleri özel ad olarak kullanılmadıklarında küçük harfle başlar: *Eski Yunan tanrıları. Müzik dünyasının ilahı.*

"Amerika'da kaçakçılığın allahları vardır." (Tarık Buğra)

10. Gezegen ve yıldız adları büyük harfle başlar: *Merkür, Neptün, Satürn; Halley* vb.

UYARI: *Dünya, güneş, ay* kelimeleri gezegen anlamı dışında kullanıldıklarında küçük harfle başlar: *Biz dünyadan ayrı yaşarken dünya epey değişmiş.* (Hüseyin Cahit Yalçın)

11. Düşünce, hayat tarzı, politika vb. anlamlar bildirdiğinde *doğu* ve *batı* sözlerinin ilk harfleri büyük yazılır: *Batı medeniyeti, Doğu mistisizmi* vb.

UYARI: Bu sözler yön bildirdiğinde küçük yazılır: *Bursa'nın doğusu, Ankara'nın batısı* vb.

12. Yer adları (kita, bölge, il, ilçe, köy, semt vb.) büyük harfle başlar: *Afrika, Asya; Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu; İstanbul, Taşkent; Turgutlu, Ürgüp; Akçaköy, Çayırbağı; Bahçelievler, Kızılay, Sarıyer* vb.

TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI

13. Yer adlarında ilk isimden sonra gelen ve *deniz, nehir, göl, dağ, boğaz* vb. tür bildiren ikinci isimler büyük harfle başlar: *Ağrı Dağı, Aral Gölü, Asya Yakası, Çanakkale Boğazı, Dicle Irmağı, Ege Denizi, Erciyes Dağı, Fırat Nehri, Süveyş Kanalı, Tuna Nehri, Van Gölü, Zigana Geçidi* vb.

UYARI: Özel ada dâhil olmayıp tamlama kuran şehir, il, ilçe, belde, köy vb. sözler küçük harfle başlar: *Konya ili, Etimesgut ilçesi, Uzungöl beldesi, Taflan köyü* vb.

14. Mahalle, meydan, bulvar, cadde, sokak adlarında geçen mahalle, meydan, bulvar, cadde, sokak kelimeleri büyük harfle başlar: *Halit Rifat Paşa Mahallesi, Yunus Emre Mahallesi, Karaköy Meydanı, Zafer Meydanı, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, Ziya Gökalp Bulvarı, Nene Hatun Caddesi, Cemal Nadir Sokağı, İnkılap Sokağı* vb.

15. Saray, köşk, han, kale, köprü, kule, anıt vb. yapı adlarının bütün kelimeleri büyük harfle başlar: *Dolmabahçe Sarayı, İshakpaşa Sarayı, Çankaya Köşkü, Horozlu Han, Ankara Kalesi, Alanya Kalesi, Galata Köprüsü, Mostar Köprüsü, Beyazıt Kulesi, Zafer Abidesi, Bilge Kağan Anıtı* vb.

UYARI: Yer bildiren özel isimlerde kısaltmalı söyleyiş söz konusu olduğunda, yer adının ilk harfi büyük yazılır: *Hisar'dan, Boğaz'dan, Köşk'e* vb.

16. Kurum, kuruluş ve kurul adlarının her kelimesi büyük harfle başlar: *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Devlet Malzeme Ofisi, Millî Kütüphane, Çocuk Esirgeme Kurumu, Atatürk Orman Çiftliği, Çankaya Lisesi, Anadolu Kulübü, Mavi Köşe Bakkaliesi, Türk Ocağı, Yeşilay Derneği, Muharip Gaziler Derneği, Emek İnşaat, Bakanlar Kurulu, Türk Dili Dergisi Yayın Danışma Kurulu, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü* vb.

17. Kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge adlarının her kelimesi büyük harfle başlar: *Medeni Kanun, Türk Bayrağı Tüzüğü, Telif Hakkı Yayın ve Satış Yönetmeliği* vb.

UYARI: Kurum, kuruluş, kurul, merkez, bakanlık, üniversite, fakülte, bölüm, kanun, tüzük, yönetmelik ve makam sözleri asılları kastedildiğinde büyük harfle başlar:

Türkiye Büyük Millet Meclisi her yıl 1 Ekim'de toplanır. Bu yıl ise Meclis, yeni döneme erken başlayacak.

Türk Dil Kurumu çalışmalarını titizlikle sürdürüyor. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Kurumun 21 Mayıs 2009 tarihinde Kars'ta düzenlediği toplantıda kullanıma açıldı.

2876 sayılı Kanun bu yıl yeniden gözden geçiriliyor.

Yazarlara ödenecek telif ücreti, Telif Hakkı Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre düzenlenmektedir.

Yapılan işlem Yönetmelik'in 4'üncü maddesine aykırı düşmektedir.

18. Kitap, dergi, gazete ve sanat eserlerinin (tablo, heykel, beste vb.) her kelimesi büyük harfle başlar: *Nutuk, Safahat, Kendi Gök Kubbemiz, Anadolu Notları, Sinekli Bakkal, Türk Dili, Türk Kültürü, Varlık, Resmî Gazete, Hürriyet, Milliyet, Türkiye, Yeni Asır, Kaplumbağa Terbiyecisi, Yorgun Herkül, Saraydan Kız Kaçırma, Onuncu Yıl Marşı* vb.

UYARI: Özel ada dâhil olmayan gazete, dergi, tablo vb. sözler büyük harfle başlamaz: *Milliyet gazetesi, Türk Dili dergisi, Halı Dokuyan Kızlar tablosu* vb.

UYARI: Kitap, makale, tiyatro eseri, kurum adı vb. özel adlarda yer alan kelimelerin ilk harfleri büyük yazıldığında ve, ile, ya, veya, yahut, ki, da, de sözleriyle *mi, mi, mu, mü* soru eki küçük harfle yazılır: *Mai ve Siyah, Suç ve Ceza, Leyla ile Mecnun, Turfanda mı, Turfa mı?, Diyorlar ki, Dünyaya İkinci Geliş yahut Sır İçinde Esrar, Ya Devlet Başa ya Kuzgun Leşe, Ben de Yazdım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu* vb. Özel adın tamamı büyük yazıldığında ve, ile, ya, veya, yahut, ki, da, de sözleriyle *mi, mi, mu, mü* soru eki de büyük harfle yazılır: *DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ* vb.

19. Ulusal, resmî ve dinî bayramlarla anma ve kutlama günlerinin adları büyük harfle başlar: *Cumhuriyet Bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Nevruz Bayramı, Miraç Kandili, Anneler Günü, Öğretmenler Günü, Dünya Tiyatro Günü, 14 Mart Tıp Bayramı, Hıdırellez* vb.

20. Kurultay, bilgi şöleni, çalıştay, açık oturum vb. toplantıların adlarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılır: *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Kitle İletişim Araçlarında Türkçenin Kullanımı Bilgi Şöleni, Karamanlı Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı* vb.

21. Tarihî olay, çağ ve dönem adları büyük harfle başlar: *Kurtuluş Savaşı, Millî Mücadele, Cilalı Taş Devri, İlk Çağ, Lale Devri, Cahiliye Dönemi, Buzul Dönemi, Millî Edebiyat Dönemi, Servetifünun Dönemi'nin, Tanzimat Dönemi'nde* vb.

22. Özel adlardan türetilen bütün kelimeler büyük harfle başlar: *Türklük, Türkleşmek, Türkçü, Türkçülük, Türkçe, Avrupalı, Avrupalılaştırmak, Asyalılık, Darvinci, Konyalı, Bursalı* vb.

UYARI: Özel ad kendi anlamı dışında yeni bir anlam kazanmışsa büyük harfle başlamaz: *acem* (Türk müziğinde bir perde), *hicaz* (Türk müziğinde bir makam), *nihavent* (Türk müziğinde bir makam), *amper* (elektrik akımında şiddet birimi), *jul* (fizikte iş birimi), *allahlık* (saf, zararsız kimse), *donkişotluk* (gereği yokken kahramanlık göstermeye kalkışma) vb.

UYARI: Para birimleri büyük harfle başlamaz: *avro, dinar, dolar, lira, kuruş, lîret* vb.

UYARI: Özel adlar yerine kullanılan "o" zamiri cümle içinde büyük harfle yazılmaz.

UYARI: Müzikte kullanılan makam ve tür adları büyük harfle başlamaz: *acemaşiran, acembuselik, bayati, hicazkâr, türkû, varsağı, bayatı* vb.

23. Yer, millet ve kişi adlarıyla kurulan birleşik kelimelerde sadece özel adlar büyük harfle başlar: *Antep fıstığı, Brüksel lahanası, Frenk gömleği, Hindistan cevizi, İngiliz anahtarı, Japon gülü, Maraş dondurması, Van kedisi* vb.

Belirli bir tarih bildiren ay ve gün adları büyük harfle başlar:

29 Mayıs 1453 Salı günü, 29 Ekim 1923, 28 Aralık 1982'de göreve başladı. Lale Festivali 25 Haziran'da başlayacak.

Belirli bir tarihi belirtmeyen ay ve gün adları küçük harfle başlar: *Okullar genellikle eylülün ikinci haftasında öğretime başlar. Yürütme Kurulu toplantılarını perşembe günleri yaparız.*

Tabela, levha ve levha niteliğindeki yazılarda geçen kelimeler büyük harfle başlar:

Giriş, Çıkış, Müdür, Vezne, Başkan, Doktor, Otobüs Durağı, Dolmuş Durağı, Şehirler Arası Telefon, 3. Kat, 4. Sınıf, 1. Blok vb.

Kitap, bildiri, makale vb.nde ana başlıktaki kelimelerin tamamı, alt başlıktaki kelimelerin ise yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılır.

Kitap, dergi vb.nde bulunan resim, çizelge, tablo vb.nin altında yer alan açıklayıcı yazılar büyük harfle başlar. Açıklayıcı yazı, cümle niteliğinde değilse sonuna nokta konmaz.

3.4.5. Birleşik Kelimelerin Yazılışı

Belirtisiz isim tamlamaları, sıfat tamlamaları, isnat grupları, birleşik fiiller, ikilemeler, kısaltma grupları ve kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan ifadeler yeni bir kavramı karşıladıklarında birleşik kelime olurlar. Birleşik kelimeler belirli kurallar çerçevesinde bitişik veya ayrı olarak yazılır.

Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler

Birleşik kelimeler aşağıdaki durumlarda bitişik yazılırlar:

1. Ses düşmesine uğrayan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *birbiri* (< biri biri), *kaynana* (< kayın ana), *kaynata* (< kayın ata), *nasıl* (< ne asıl), *niçin* (< ne için), *pazartesi* (< pazar ertesi), *sütlaç* (< sütlü aş) vb.

2. Özgün biçimleri tek heceli bazı Arapça kökenli kelimeler *etmek, edilmek, eylemek, olmak, olunmak* yardımcı fiilleriyle birleşirken ses düşmesine, ses değişmesine veya ses türemesine uğradıklarında bitişik yazılır: *emretmek, menolunmak, cemetmek; kaybolmak; affetmek, darbetmek, dercetmek, hamdetmek; hissetmek, reddetmek* vb.

3. Kelimelerden her ikisi veya ikincisi, birleşme sırasında anlam değişmesine uğradığında bu tür birleşik kelimeler bitişik yazılır.

a. Bitki adları: *aslanağzı, civanperçemi, keçiboynuzu, kuşburnu, turnagagası, açığağz, akkuyruk* (çay), *alabaş, altınbaş* (kavun), *altıparmak* (palamut), *beşbıyık* (muşmula), *çobançantası, karnıkara* (börülce), *katırtırnağı, kuşyemi, şeytanarabası, yılanıyastığı, akşamsefası, camgüzeli, çadırıuşağı, ayşekadın* (fasulye), *hafızali* (üzüm), *havvaanaeli, meryemanaeldiveni* vb.

b. Hayvan adları: *danaburnu* (böcek), *akbaş* (kuş), *alabacak* (at), *bağrıkkara* (kuş), *beşparmak* (deniz hayvanı), *çakırkanat* (ördek), *kababurun* (balık), *kamçıkuyruk* (koyun), *kamışkulak* (at), *karagöz* (balık), *karafatma* (böcek), *kızılkanat* (balık), *sarıkuyruk* (balık), *yeşilbaş* (ördek), *sazkayası* (balık), *sırtıkara* (balık), *şeytaniğnesi, yalıçapkını* (kuş), *bozbakkal* (kuş), *bozyürük* (yılan), *karadul* (örümcek) vb.

c. Hastalık adları: *itdirseği* (arpacık), *delibaş, karabaş, karabacak* vb.

ç. Alet ve eşya adları: *balıkgözü* (halka), *deveboynu* (boru), *domuztırnağı* (kanca), *horozayağı* (burgu), *kargaburnu* (alet), *kedigözü* (lamba), *leylekgagası* (alet), *sıçankuyruğu* (törpü), *gagaburun* (gemi), *kancabaş* (kayık), *adayavrusu* (tekne) vb.

- d. Biçim, tarz, tür, motif vb. adlar: *ayıbacığı* (yelken biçimi), *balıksırtı* (desen), *civankaşı* (nakış), *eşeksırtı* (çatı biçimi), *kazkanadı* (oyun), *kırlangıçkuyruğu* (işaret), *koçboynuzu* (desen), *köpekkuyruğu* (yağlı güreş), *sıçandışi* (dikiş), *balgümeci* (dikiş), *beşikörtüsü* (çatı biçimi), *turnageçidi* (fırtına) vb.
- e. Yiyecek adları: *hanımgöbeği* (tatlı), *kadınbudu* (köfte), *kedidili* (bisküvi), *dilberdudağı* (tatlı), *tavukgöğsü* (tatlı), *vezirparmağı* (tatlı), *bülbülyuvası* (tatlı), *kuşlokumu* (kurabiye), *alinazik* (kebab) vb.
- f. Oyun adları: *beştaş*, *dokuztaş*, *üçtaş* vb.
- g. Gök cisimlerinin adları: *Altınkardeş* (yıldız kümesi), *Arıkovanı* (yıldız kümesi), *Büyükayı* (yıldız kümesi), *Demirkazık* (yıldız), *Küçükayı* (yıldız kümesi), *Kervankıran* (yıldız), *Samanyolu* (yıldız kümesi), *Yedikardeş* (yıldız kümesi) vb.
- ğ. Renk adları: *baklaçiçeği*, *balköpüğü*, *camgöbeği*, *devetiyü*, *fildişi*, *gülkurusu*, *kavuniçi*, *narçiçeği*, *ördekbaşı*, *ördek gagası*, *tavşanağzı*, *tavşankanı*, *turnagözü*, *vapurdumanı*, *vişneçürüğü*, *yavruağzı* vb.
- h. Oğlu, kızı sözleri: *çapanoğlu*, *eloğlu*, *hinoğluhin*, *elkızı* vb.
4. -a, -e, -ı, -i, -u, -ü zarf-fiil ekleriyle bilmek, vermek, kalmak, durmak, gelmek ve yazmak fiilleriyle yapılan tasvirî fiiller bitişik yazılır: *düşünebilmek*, *sevebilmek*; *alıvermek*, *gülüvermek*; *uyuyakalmak*; *gidedurmak*, *yazadurmak*; *çıkagelmek*, *süregelmek*; *düşeyazmak*, *öleyazmak* vb.
5. Bir veya iki ögesi emir kipiyle kurulan kalıplaşmış birleşik kelimeler bitişik yazılır: *albeni*, *ateşkes*, *çalçene*, *çalyaka*, *dönbaba*, *gelberi*, *incitmebeni*, *sallabaş*, *sallasırt*, *unutmabeni*; *batçık*, *çekyat*, *geçgeç*, *kaçgöç*, *kapkaç*, *örtbas*, *seçal*, *tutkal*, *veryansın*, *yapboz*, *yazboz* vb.
6. -an/-en, -r/-ar/-er/-ır/-ir, -maz/-mez ve -mış/-miş sıfat-fiil ekleriyle kurulan kalıplaşmış birleşik kelimeler bitişik yazılır: *alaybozan*, *cankurtaran*, *çöpçatan*, *dalgakıran*, *demirkapan*, *gökdelen*, *yelkesen*; *akımtoplar*, *altıpatlar*, *barışsever*, *basınçölçer*, *özezer*, *pürüzalır*; *baştanımaz*, *değerbilmez*, *etyemez*, *hacıyatmaz*, *kadirbilmez*, *karıncaezmez*, *kuşkonmaz*, *külyutmaz*, *tanrıtanımaz*, *varyemez*; *çokbilmiş*, *güngörmüş* vb.
7. İkinci kelimesi -dı (-di / -du / -dü, -tı / -ti / -tu / -tü) kalıplaşmış belirli geçmiş zaman ekleriyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *albastı*, *ciğerdeldi*, *çitkırıldım*, *dalbastı*, *fırdöndü*, *gecekondu*, *gündöndü*, *hünkârbeğendi*, *imambayıldı*, *karyağdı*, *külbastı*, *mirasyedi*, *papazkaçtı*, *serdengeçti*, *şıpsevdi*, *zıpçıktı* vb.
8. Her iki kelimesi de -dı (-di / -du / -dü, -tı / -ti / -tu / -tü) belirli geçmiş zaman veya -r / -ar / -er geniş zaman eklerini almış ve kalıplaşmış bulunan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *dedikodu*, *kaptıkaçtı*, *oldubitti*, *uçtuuçtu*; *biçerbağlar*, *biçerdöver*, *göçerkonar*, *kazaratar*, *konargöçer*, *okuryazar*, *uyurgezer*, *yanardöner*, *üzergezer* vb.
- Aynı yapıda olan *çakaralmaz* kelimesi de bitişik yazılır.
9. Somut olarak yer bildirmeyen *alt*, *üst* ve *üzeri* sözlerinin sona getirilmesiyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *ayakaltı*, *binçaltı*, *gözaltı* (gözetim), *şuuraltı*; *akşamüstü*, *akşamüzeri*, *ayaküstü*, *ayaküzeri*, *bayramüstü*, *gerçeküstü*, *ikindiüstü*, *olağanüstü*, *öğleüstü*, *öğleüzeri*, *suçüstü*, *üzüstü* vb.
10. İki veya daha çok kelimenin birleşmesinden oluşmuş kişi adları, soyadları ve lakaplar bitişik yazılır: *Alper*, *Birol*, *Gülnehal*, *Gülseren*, *Gündoğdu*, *Şenol*, *Varol*; *Abasıyanık*, *Adivar*, *Atatürk*, *Gökaltı*, *Güntekin*, *İnönü*, *Karaosmanoğlu*, *Tanpınar*, *Yurdakul*; *Boynueğri Mehmet Paşa*, *Tepedelenli Ali Paşa*, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet*, *Yedisekiz Hasan Paşa* vb.
11. İki veya daha çok kelimeden oluşmuş il, ilçe, semt vb. yer adları bitişik yazılır: *Çanakkale*, *Gümüşhane*; *Acıpayam*, *Pınarbaşı*, *Şebinkarahisar*; *Beşiktaş*, *Kabataş* vb.
- Şehir*, *kent*, *köy*, *mahalle*, *dağ*, *tepe*, *deniz*, *göl*, *ırmak*, *su*, *çay* vb. kelimelerle kurulmuş sıfat tamlaması ve belirtisiz isim tamlaması kalıbındaki yer adları bitişik yazılır: *Akşehir*, *Eskişehir*, *Suşehri*, *Yenişehir*; *Atakent*, *Batıkent*, *Konutkent*, *Korukent*; *Çengelköy*; *Yenimahalle*; *Karadağ*, *Uludağ*; *Kocatepe*, *Tınaztepe*; *Akdeniz*, *Karadeniz*, *Kızıldeniz*; *Acıgöl*; *Kızılırmak*, *Yeşilirmak*; *İncesu*, *Karasu*, *Sarısu*; *Akçay* vb.
12. Kişi adları ve ünvanlarından oluşmuş mahalle, meydan, köy vb. yer ve kuruluş adlarında, ünvan kelimesi sonda ise gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır: *Abidinpaşa*, *Bayrampaşa*, *Davutpaşa*, *Gazi Osmanpaşa* (mahalle); *Ertuğrulgazi* (ilçe), *Kemalpaşa* (ilçe); *Mustafabey* (cadde), *Necatibey* (cadde) vb.
13. Ara yönleri belirten kelimeler bitişik yazılır: *güneybatı*, *güneydoğu*, *kuzeybatı*, *kuzeydoğu*
14. Dilimizde her iki ögesi de asıl anlamını koruduğu hâlde yaygın bir biçimde gelenekleşmiş olarak bitişik yazılan kelimeler de vardır:

TÜRKÇE DİL BİLGİSİ KURALLARI

- a. *Baş* sözüyle oluşturulan sıfat tamlamaları: *başağırlık, başbakan, başbayan, başçavuş, başeser, başfiyat, başhekim, başhemşire, başkahraman, başkent, başkomutan, başköşe, başmüfettiş, başöğretmen, başparmak, başpehlivan, başrol, başsavcı, başyazar* vb.
- b. Bir topluluğun yöneticisi anlamındaki *başı* sözüyle oluşturulan belirtisiz isim tamlamaları: *aşçıbaşı, binbaşı, çarkçıbaşı, çeribaşı, elebaşı, mehterbaşı, onbaşı, ustabaşı, yüzbaşı* vb.
- c. *Ağa, baba, bey, efendi, hanım, nine* vb. sözlerle kurulan birleşik kelimeler: *ağababa, ağabey, beyefendi, efendibaba, hanımanne, hanımefendi, hacıağa, kadinnine, paşababa* vb.
- ç. *Biraz, birçok, birçoğu, birkaç, birkaçı, birtakım, herhangi, hiçbir, hiçbir* belirsizlik sıfat ve zamirleri de gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır.
15. *Ev* kelimesiyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *aşevi, bakımevi, basımevi, doğumevi, gözlemevi, huzurevi, kahveevi, konukevi, orduevi, öğretmenevi, polisevi, yayınevi* vb.
16. *Hane, name, zade* kelimeleriyle oluşturulan birleşik kelimeler bitişik yazılır: *çayhane, dersane, kahvehane, yazıhane; beyanname, kanunname, seyahatname, siyasetname; amcazade, dayızade, teyzezade* vb.
17. *-zede* ile oluşturulmuş birleşik kelimeler bitişik yazılır: *depremzede, afetzede, selzede, kazazede* vb.
18. Farsça kurala göre oluşturulan sözler bitişik yazılır: *âlemşümül, cihanşümül; darıdünya, ehlibeyit, ehvenişer, erkânıharp, gayrimenkul, gayrimeşru, Kuvayımilliye, Misakımillî, suikast; cürmümeşhut, hamdüsenâ, hercümerç, hüsnükuruntu, hüsnüniyet* vb.
19. Arapça kurala göre oluşturulan sözler bitişik yazılır: *aliyyülâla, ceffalkalem, darülaceze, darülfünun, daüssıla, fevkalade, fevkalbeşer, hıfzıssıhha, hüvelbaki, şeyhülislam, tahtelbahir, tahteşşuur; aleykümselam, Allahualem, bismillah, fenafillah, fisebilillah, hafazanallah, inşallah, maşallah, velhasıl* vb.
20. Müzikte kullanılan makam adları bitişik yazılır: *acembuselik, hisarbuselik, muhayyerkürdi* vb.
- UYARI: Bir sıfatla oluşturulan usul adlarında sıfat ayrı yazılır: *ağır aksak, yürük aksak, yürük semai* vb.
21. Kanunda bitişik geçen veya bitişik olarak tescil ettirilmiş olan kuruluş adları bitişik yazılır: *İçişleri, Dışişleri, Genelkurmay, Yükseköğretim Kurulu, Açıköğretim Fakültesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi* vb.
22. Renk adlarıyla kurulan bitki, hayvan veya hastalık adları bitişik yazılır: *akağaç, alacamenekşe, karadut, sarıçiçek; alabalık, beyazsinek, bozayı; aksu, akbasma, mavihastalık, maviküf* vb.
- Ayrı Yazılan Birleşik Kelimeler**
1. *Etmek, edilmek, eylemek, olmak, olunmak* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiiller, ilk kelimesinde herhangi bir ses düşmesi veya türemesine uğramazsa ayrı yazılır: *alt etmek, arz etmek, azat etmek, dans etmek, el etmek, göç etmek, ilan etmek, kabul etmek, kul etmek, kul olmak, not etmek, oyun etmek, söz etmek, terk etmek, var olmak, yok etmek, yok olmak* vb.
2. Birleşme sırasında kelimelerinden hiçbirisi veya ikinci kelimesi anlam değişikliğine uğramayan birleşik kelimeler ayrı yazılır.
- a. Hayvan türlerinden birinin adıyla kurulanlar:
ada balığı, ateş balığı, dil balığı, fulya balığı, kedi balığı, kılıç balığı, köpek balığı, ton balığı, yılan balığı; acı balık, bıyıklı balık, dikenli balık vb.
ardıc kuşu, arı kuşu, çalı kuşu, deve kuşu, muhabbet kuşu, saka kuşu, tarla kuşu, yağmur kuşu; alıcı kuş, boğmaklı kuş, makaralı kuş vb.
ağustos böceği, ateş böceği, circır böceği, hamam böceği, ipek böceği, uçuç böceği, uğur böceği; ağılı böcek, çalgıcı böcek, sümüklü böcek vb.
at sineği, et sineği, meyve sineği, sığır sineği, su sineği, uyuz sineği vb.
deniz yılanı, ok yılanı, su yılanı; Ankara keçisi, dağ keçisi, yaban keçisi, findık faresi, tarla faresi; dağ sıçanı, tarla sıçanı; Beç tavuğu, dağ tavuğu; ada tavşanı, yaban tavşanı; kaya örümceği, şeytan örümceği; bal arısı, yaprak arısı; Pekin ördeği, deniz ördeği; Ankara kedisi, bozkır kedisi; Afrika domuzu, yer domuzu vb.
- b. Bitki türlerinden birinin adıyla kurulanlar:
ayrık otu, beşparmak otu, çörek otu, eğrelti otu, güzelavrat otu, kelebek otu, ökse otu, pisipisi otu, taşkıran otu, yüksük otu; acı ot, sütlü ot vb.
ateş çiçeği, çuha çiçeği, güzelhatun çiçeği, ipek çiçeği, küpe çiçeği, lavanta çiçeği, mum çiçeği, yayla çiçeği, yıldız çiçeği; ölmez çiçek vb.

TÜRKÇE DİL BİLGİSİ KURALLARI

avize ağacı, ban ağacı, dantel ağacı, kâğıt ağacı, mantar ağacı, öd ağacı, pelesenk ağacı, tespih ağacı vb.

altın kökü, eğer kökü, helvacı kökü, meyan kökü; ek kök, saçak kök, yumru kök vb.

dağ elması, yer elması; çalı diken, deve diken; köpek üzümü, kuş üzümü; çakal armudu, dağ armudu; at kestanesi, kuzu kestanesi; can eriği, gövem eriği; kuzu mantarı, yer mantarı; su kamışı, şeker kamışı; dağ nanesi, taş nanesi; ayı gülü, Japon gülü; Antep fıstığı, çam fıstığı; sırık fasulyesi, soya fasulyesi; Amerikan bademi, taş bademi; Afrika menekşesi, deniz menekşesi; Japon sarmaşığı, kuzu sarmaşığı; Hint inciri, kavak inciri; armut kurusu, kayısı kurusu; kaya sarımsağı, köpek sarımsağı; şeker pancarı, yaban pancarı vb.

kuru fasulye, kuru incir, kuru soğan, kuru üzüm vb.

UYARI: Çiçek dışında anlamlar taşıyan *bakla çiçeği* (renk), *nar çiçeği* (renk), *su çiçeği* (hastalık); ot dışında anlamlar taşıyan *ağızotu* (barut), *sıçanotu* (arsenik); ses düşmesine uğramış olan *çöreotu* ve yazımı gelenekleşmiş olan *semizotu*, *dereotu* bitişik yazılır.

c. Nesne, eşya ve alet adlarından biriyle kurulan birleşik kelimeler:

alçı taşı, bileği taşı, çakmak taşı, Hacıbektaş taşı, kireç taşı, lüle taşı, Oltu taşı, sünger taşı, yılan taşı; buzul taş, damla taş, dikili taş, kayağan taş, yaprak taş vb.

arap sabunu, el sabunu; kahve değirmeni, yel değirmeni; kahve dolabı, su dolabı; müzik odası, oturma odası; duvar saati, kol saati; duvar takvimi, masa takvimi; kriz masası, yemek masası; itfaiye aracı, kurtarma aracı; masa örtüsü, yatak örtüsü; el kitabı, okuma kitabı; Frenk gömleği, İngiliz anahtarı, İngiliz sicimi; alt geçit, tüp geçit, üst geçit, çekme demir, çekme kat, dolma kalem, dönme dolap, kesme kaya, toplu iğne, vurmali çalgılar, vurmali sazlar, yapma çiçek vb.

afyon ruhu, katran ruhu, lokman ruhu, nane ruhu, tuz ruhu vb.

ç. Yol ve ulaşım ile ilgili birleşik kelimeler: *Arnavut kaldırımı; çevre yolu, deniz yolu, hava yolu, kara yolu, keçi yolu; köprü yol vb.*

d. Durum, olgu ve olay bildiren sözlerden biriyle kurulan birleşik kelimeler: *açık oturum, açık öğretim, ana dili, Ay tutulması, baş ağrısı* (hastalık), *baş belası, baş dönmesi, çıkış yolu, çözüm yolu, dil birliği, din birliği, güç birliği, iş birliği, iş bölümü, madde başı, ses uyumu, yer çekimi vb.*

e. Bilim ve bilgi sözleriyle kurulan birleşik kelimeler: *anlam bilimi, dil bilimi, edebiyat bilimi, gök bilimi, halk bilimi, ruh bilimi, toplum bilimi, toprak bilimi, yer bilimi; dil bilgisi, halk bilgisi, ses bilgisi, şekil bilgisi vb.*

f. Yuvar ve küre sözleriyle kurulan birleşik kelimeler: *göz yuvarı, hava yuvarı, ısı yuvarı, ışık yuvarı, renk yuvarı, yer yuvarı; hava küre, ışık küre, su küre, taş küre, yarı küre, yarım küre vb.*

g. Yiyecek, içecek adlarından biriyle kurulan birleşik kelimeler: *bohça böreği, talaş böreği; badem yağı, kuyruk yağı; arpa suyu, maden suyu; tulum peyniri, beyaz peynir; Adana kebabı, tas kebabı; İnegöl köftesi, İzmir köftesi; ezogelin çorbası, yoğurt çorbası; ırmık helvası, koz helva; acı badem kurabiyesi; Kemalpaşa tatlısı, yoğurt tatlısı; badem şekeri, kestane şekeri; balık yumurtası, lop yumurta vb.*

burgu makarna, yüksük makarna; kakaolu kek, üzümlü kek; çiğ köfte, içli köfte; dolma biber, sivri biber; esmer şeker, kesme şeker; süzme yoğurt, yarma şeftali; kuru yemiş vb.

ğ. Gök cisimleri: *Çoban Yıldızı, Kervan Yıldızı, Kutup Yıldızı, kuyruklu yıldız; gök taşı, hava taşı, meteor taşı vb.*

h. Organ veya organ yerine geçen sözlerden biriyle kurulan birleşik kelimeler: *patlak göz, süzgün göz; aşık kemiği, elmacık kemiği; serçe parmak, şehadet parmağı, yüzük parmağı; azı dişi, köpek dişi, süt dişi; kuyruk sokumu, sahra kesesi; çatma kaş, takma diş, takma kirpik, takma kol; ekşi surat, kepçe surat; gaga burun (kimse), karga burun, kepçe kulak vb.*

ı. Benzetme yoluyla insanın bir niteliğini anlatmak üzere bitki, hayvan ve nesne adlarıyla kurulan birleşik kelimeler: *çetin ceviz, çöpsüz üzüm; eski kurt, sarı çıyan, sağmal inek; eski toprak, eski tüfek, kara maşa, sapsız balta, çakır pençe, demir yumruk, kuru kemik vb.*

i. Zamanla ilgili birleşik kelimeler: *bağ bozumu, gece yarısı, gün ortası, hafta başı, hafta sonu vb.*

3. -r / -ar / -er, -maz / -mez ve -an / -en sıfat-fiil ekleriyle kurulan sıfat tamlaması yapısındaki birleşik kelimeler ayrı yazılır: *bakar kör, çalar saat, çıkar yol, döner sermaye, güler yüz, koşar adım, yazar kasa, yeter sayı; çıkmaz sokak, geçmez akçe, görünmez kaza, ölmez çiçek, tükenmez kalem; akan yıldız, doyuran buhar, uçan daire vb.*

4. Renk sözü veya renklerden birinin adıyla kurulmuş isim tamlaması yapısındaki renk adları ayrı yazılır: *bal rengi, duman rengi, gümüş rengi, portakal rengi, saman rengi; ateş kırmızısı, boncuk mavisi, çivit mavisi, gece mavisi, limon sarısı, sahra yeşili, süt kırması vb.*
5. Rengin tonunu belirtmek üzere renkten önce kullanılan sıfatlar ayrı yazılır: *açık mavi, açık yeşil, kara sarı, kirli sarı, koyu mavi, koyu yeşil vb.*
6. Yer adlarında kullanılan *batı, doğu, güney, kuzey, güneybatı, güneydoğu, kuzeybatı, kuzeydoğu, aşağı, yukarı, orta, iç, yakın, uzak* kelimeleri ayrı yazılır: *Batı Trakya, Doğu Anadolu, Güney Kutbu, Kuzey Amerika, Güneydoğu Anadolu, Aşağı Ayrancı, Yukarı Ayrancı, Orta Anadolu, Orta Asya, Orta Doğu, İç Asya, İç Anadolu, Yakın Doğu, Uzak Doğu vb.*
7. Kişi adlarından oluşmuş *mahalle, bulvar, cadde, sokak, ilçe, köy vb.* yer ve kuruluş adlarında, sondaki ünvanlar hariç şahıs adları ayrı yazılır: *Yunus Emre Mahallesi; Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, Ziya Gökalp Bulvarı; Nene Hatun Caddesi; Fevzi Çakmak Sokağı, Cemal Nadir Sokağı; Koca Mustafapaşa; Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sütçü İmam Üniversitesi vb.*
8. *Dış, iç, sıra* sözleriyle oluşturulan birleşik kelime ve terimler ayrı yazılır: *ahlak dışı, çağ dışı, din dışı, kanun dışı, olağan dışı, yasa dışı; ceviz içi, hafta içi, yurt içi; akli sıra, ardı sıra, peşi sıra, yanı sıra vb.*
9. Somut olarak yer belirten *alt* ve *üst* sözleriyle oluşturulan birleşik kelime ve terimler ayrı yazılır: *deri altı, su altı, toprak altı, yer altı (yüzey); böbrek üstü bezi, tepe üstü (en yüksek nokta) vb.*
10. *Alt, üst, ana, ön, art, arka, yan, karşı, iç, dış, orta, büyük, küçük, sağ, sol, peşin, bir, iki, tek, çok, çift* sözlerinin başa getirilmesiyle oluşturulan birleşik kelime ve terimler ayrı yazılır: *alt kurul, alt yazı; üst kat, üst küme; ana bilim dalı, ana dili; ön söz, ön yargı; art damak, art niyet; arka plan, arka teker; yan cümle, yan etki; karşı görüş, karşı oy; iç savaş, iç tüzük; dış borç, dış hat; orta kulak, orta oyunu; büyük dalga, büyük defter; küçük harf, küçük parmak; sağ açık, sağ bek; sol açık, sol bek; peşin fikir, peşin hüküm; bir gözeli, bir hücreli; iki anlamlı, iki eşeyli; tek eşli, tek hücreli; çok düzlemli, çok hücreli; çift ayaklılar, çift kanatlılar vb.*

Deyimlerin Yazılışı

Deyimler ayrı yazılır: *akıntıya kürek çekmek, çam devirmek, çanak tutmak, gönlünden geçirmek, göz atmak, kulak asmak, kulak vermek, çantada keklik, devele kulak, yağlı kuyruk, yüz görümlüğü vb.*

İkilemelerin Yazılışı

İkilemeler ayrı yazılır: *adım adım, ağır ağır, akın akın, allak bullak, aval aval (bakmak), çeşit çeşit, derin derin, gide gide, güzel güzel, karış karış, kös kös (dinlemek), kucak kucak, şıpır şıpır, tak tak (vurmak), takım takım, tıkr tıkr, yavaş yavaş, kırk elli (yıl), üç beş (kişi), yüz yüz elli (yıllık) vb.*

bata çıka, çoluk çocuk, düşe kalka, eciş bücüş, eğri büğrü, enine boyuna, eski püskü, ev bark, konu komşu, pılı pırtı, salkım saçak, sere serpe, soy sop, süklüm püklüm, yana yakıla, yarım yamalak vb.

m ile yapılmış ikilemeler de ayrı yazılır: *at mat, çocuk mocuk, dolap molap, kapı mapı, kitap mitap vb.*

İsim durum ekleri ve iyelik ekiyle yapılan ikilemeler de ayrı yazılır: *baş başa, diz dize, el ele, göz göze, iç içe, omuz omuza, yan yana; baştan başa, daldan dala, elden ele, günden güne, içten içe, yıldan yıla; başa baş, bire bir (ölçü), dişe diş, göze göz, teke tek; ardı ardına, boşu boşuna, günü gününe, peşi peşine, ucu ucuna vb.*

3.4.6. Alıntı Kelimelerin Yazılışı

Alıntı kelimelerin yazılışlarıyla ilgili bazı noktalar aşağıda gösterilmiştir:

1. Çift ünsüz harfle başlayan Batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konulmadan yazılır: *francala, gram, gramer, gramofon, grup, Hristiyan, kral, kredi, kritik, plan, pratik, problem, profesör, program, proje, propaganda, protein, prova, psikoloji, slogan, snop, spiker, spor, staj, stil, stüdyo, trafik, tren, triptik vb.*

Bu tür birkaç alıntıda, söz başında veya iki ünsüz arasında bir ünlü türemiştir. Bu ünlü söylenişte de yazılışta da gösterilir: *iskarpın, iskele, iskelet, istasyon, istatistik, kulüp vb.*

2. İçinde yan yana iki veya daha fazla ünsüz bulunan Batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konmadan yazılır: *alafranga, apartman, biyografi, elektrik, gangster, kilogram, orkestra, paragraf, telgraf vb.*

3. İki ünsüzle biten Batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konmadan yazılır: *film, form, lüks, modern, natürmort, psikiyatr, seks, slayt, teyp vb.*

4. Batı kökenli alıntıların içindeki ve sonundaki *g* ünsüzleri olduğu gibi korunur: *biyografi, diyagram, dogma, magma, monografi, paragraf, program; arkeolog, demagog, diyalog, filolog, jeolog, katalog, monolog, psikolog, ürolog* vb.

Ancak *fotoğraf* ve *topoğraf* kelimelerinde *g*’ler, *ğ*’ye döner.

* * *

Aşağıdaki durumlarda Batı kökenli kelimeler özgün biçimleri ile yazılırlar:

1. Bilim, sanat ve uzmanlık dallarında kullanılan bazı terimler: *andante* (müzik), *cuprum* (kimya), *deseptyl* (eczacılık), *quercus*, *terminus technicus* (teknik terim) vb.
2. Latin yazı sistemini kullanan dillerden alınma deyim ve sözler: *Veni, vidi, vici* (Geldim, gördüm, yendim.); *conditio sine qua non* (Olmazsa olmaz.); *eppur si muove* (Dünya her şeye rağmen dönüyor.); *to be or not to be* (olmak veya olmamak); *l’art pour l’art* (Sanat sanat içindir.); *l’Etat c’est moi* (Devlet benim.); *traduttore traditore* (Çevirmen haindir.); *persona non grata* (istenmeyen kişi) vb.

Mesele falan değildi öyle,

To be or not to be kendisi için;

Bir akşam uyudu;

Uyanmayiverdi. (Orhan Veli Kanık)

3.4.7. Yabancı Özel Adların Yazılışı

Latin Harflerini Kullanan Dillerdeki Özel Adlar

1. Latin harflerini kullanan dillerdeki özel adlar özgün biçimleriyle yazılır: *Beethoven, Byron, Cervantes, Chopin, Eminescu, Grimm, Horatius, Molière, Puccini, Rousseau, Shakespeare; Bologna, Buenos Aires, Iorga, Ile-de-France, Karlovy Vary, Latium, Loire, Mann, New York, Nice, Rio de Janeiro, Vaasa, Wuppertal* vb. Ancak Batı dillerinde kullanılan adların okunuşları ayrıca içinde gösterilebilir: *Shakespeare* (Şekspir) vb.
2. Eskiden dilimize yerleşmiş bazı Batı kökenli kişi ve yer adları Türkçe söylenişlerine göre yazılır: *Napolyon, Şarlken, Şarl (Demirbaş Şarl); Atina, Brüksel, Cenevre, Londra, Marsilya, Münih, Paris, Roma, Selânik, Venedik, Viyana, Zürih; Hollanda, Letonya, Lüksemburg* vb.
3. Yabancı özel adlardan türetilmiş akım adları Türkçe söylenişlerine göre yazılır: *Dekartçılık, Epikürcülük, Kalvenci, Kalvencilik, Kalvenizm, Kartezyenizm, Lüterci, Lütercilik, Marksçılık, Marksist, Marksizm* vb.
4. Ait olduğu dilde ayrı yazılan yer adları Türkçede de ayrı yazılır: *Buenos Aires, Frankfurt am Main, Freiburg im Breisgau, Hyde Park, Mont Blanc, New Orleans, New York, Rio de Janeiro, San Marino, Wiener Neustadt, Titov Veles* vb.

Arapça ve Farsça Özel Adlar

Kökeni Arapça ve Farsça olan kişi ve yer adları Türkçenin ses ve yapı özelliklerine göre yazılır: *Ahmet, Bedrettin, Fuat, Mehmet, Necmettin, Nizamettin, Ömer, Saadettin; Cezayir, Fas, Filistin, Mısır, Suudi Arabistan; Bağdat, Cidde, Erdebil, Halep, İsfahan, İskenderiye, Medine, Mekke, Şam, Şiraz, Tahran, Tebriz, Trablusgarp* vb.

Yunanca Özel Adlar

Yunanca adlar yazılırken Yunan harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır: *Homeros, Herodotos, Euripides, Pindaros, Solon, Sokrates, Aristoteles, Platon, Venizelos, Karamanlis, Papandreu, Onasis* vb.

Ancak *Herodotos, Sokrates, Aristoteles, Platon, Pythagoras, Eukleides* adları dilimize *Herodot, Sokrat, Aristo, Eflatun, Pisagor, Öklid* biçimlerinde yerleşmiştir.

Rusça Özel Adlar

Rusça özel adlar yazılırken Rus harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır: *Bolşevik, Brejnev, Çaykovski, Çehov, Dostoyevski, Gogol, Gorbaçov, İlminski, İlyiç, Katayev, Klyastornıy, Malov, Mendeleyev, Prokofyev, Puşkin, Şolohov, Tolstoy, Yeltsin; Moskova, Omsk, Orenburg, Petersburg, Volga, Yenisey* vb.

Uzak Doğu Dillerindeki Özel Adlar

1. Çince adlar, Türkçede yerleşmiş biçimlerine göre yazılır: *Huangho, Kanton, Nankin, Pekin, Şanghai.*

TÜRKÇE DİL BİLGİSİ KURALLARI

Çince soyadları küçük adlardan önce gelir. Soyadları çoklukla tek hecelidir, küçük adlar ise bir veya iki heceden oluşur. Bu adlar büyük harfle başlar; heceler arasına çizgi konur: *Sun Yat-sen, Lin Yutang*. Yalnız *Konfüçyüs* gibi yaygınlık kazanmış adlar bitişik yazılır.

2. Japonca adlar da Türkçede yerleşmiş biçimlerine göre yazılır: *Tokyo, Hiroşima, Nagazaki, Osaka, Kyoto; Hirohito, Kayako Hayashi, Sbuishi Kato, Masao Mori*.

Türk Devletleri ve Topluluklarındaki Özel Adlar

Türk devletleri ve topluluklarındaki kişi ve yer adları Türkçede yerleşmiş biçimlerine göre yazılır: *Azerbaycan, Özbekistan; Taşkent, Semerkant, Bakü, Bişkek; Abdullah Tukay, Abdür-rauf Fitrat, Bahtiyar Vahapzade, Baykonur, Cafer Cebbār, Cemal Kemal, Cengiz Aytmatov, İslam Kerimov, Muhtar Avazov, Osman Nasır vb.*

3.4.8. Noktalama İşaretleri

Duygu ve düşünceleri daha açık ifade etmek, cümlelerin yapısını ve duraklama noktalarını belirlemek, okumayı ve anlamayı kolaylaştırmak, sözün vurgu ve ton gibi özelliklerini belirtmek üzere noktalama işaretleri kullanılır.

Noktalama işaretlerinden nokta, virgül, noktalı virgül, iki nokta, üç nokta, soru, ünlem, tırnak, ayraç ve kesme işaretleri ait oldukları kelimelere bitişik olarak yazılır ve kesme dışındaki işaretlerden sonra bir harf boşluğu ara verilir.

Nokta (.)

1. Cümlelerin sonuna konur: *Türk Dil Kurumu, 1932 yılında kurulmuştur.*

Saatler geçtikçe yollara daha mahzun bir ıssızlık çökiyordu. (Reşat Nuri Güntekin)

2. Bazı kısaltmaların sonuna konur: *Alb.* (albay), *Dr.* (doktor), *Yrd. Doç.* (yardımcı doçent), *Prof.* (profesör), *Cad.* (cadde), *Sok.* (sokak), *s.* (sayfa), *sf.* (sıfat), *vb.* (ve başkası, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi), *Alm.* (Almanca), *Ar.* (Arapça), *İng.* (İngilizce) vb.

3. Sayılardan sonra sıra bildirmek için konur: *3.* (üçüncü), *15.* (on beşinci); *II. Mehmet, XIV. Louis, XV. yüzyıl; 2. Cadde, 20. Sokak, 4. Levent vb.*

4. Arka arkaya sıralandıkları için virgülle veya çizgiyle ayrılan rakamlardan yalnızca sonuncu rakamdan sonra nokta konur: *3, 4 ve 7. maddeler; XII – XIV. yüzyıllar arasında vb.*

5. Bir yazının maddelerini gösteren rakam veya harflerden sonra konur:

I.	1.	A.	a.
II.	2.	B.	b.

6. Tarihlerin yazılışında gün, ay ve yılı gösteren sayıları birbirinden ayırmak için konur: *29.5.1453, 29.X.1923 vb.*

UYARI: Tarihlerde ay adları yazıyla da yazılabilir. Bu durumda ay adlarından önce ve sonra nokta kullanılmaz: *29 Mayıs 1453, 29 Ekim 1923 vb.*

7. Saat ve dakika gösteren sayıları birbirinden ayırmak için konur: *Tren 09.15'te kalktı. Toplantı 13.00'te başladı.*

Tören 17.30'da, hükûmet daireleri kapandıktan yarım saat sonra başlayacaktır. (Tarık Buğra)

8. Kitap, dergi vb.nin künyelerinin sonuna konur:

Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, TDK Yayınları, Ankara, 1960.

8. Dört ve dörtten çok rakamlı sayılar sondan sayılmak üzere üçlü gruplara ayrılarak yazılır ve araya nokta konur: *1.000, 326.197, 49.750.812 vb.*

9. Genel Ağ adreslerinde kullanılır: <http://tdk.org.tr>

10. Matematikte çarpma işareti yerine kullanılır: *4.5=20, 12.6=72 vb.*

Virgül (,)

1. Birbiri ardınca sıralanan eş görevli kelime ve kelime gruplarının arasına konur:

Fırtınadan, soğuktan, karanlıktan ve biraz da korkudan sonra bu sıcak, aydınlık ve sevimli odanın havasında erir gibi oldum. (Halide Edip Adıvar)

Sessiz dereler, solgun ağaçlar, sarı güller

Dillenmiş ağızlarda tutuk dilli gönüller (Faruk Nafiz Çamlıbel)

Zindana atılan mahkûmlar gibi titreşerek, haykırarak geri geri kaçmaya uğraşıyorduk. (Hüseyin Rahmi Gürpınar)

Köyde kim çaresiz kalırsa, kimin işi bozulursa İstanbul yolunu tutar. (Ömer Seyfettin)

2. Sıralı cümleleri birbirinden ayırmak için konur:

Umduk, bekledik, düşündük. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

TÜRKÇE DİL BİLGİSİ KURALLARI

3. Uzun cümlelerde yüklemden uzak düşmüş olan özneyi belirtmek için konur:

Saniye Hanımefendi, merdivenlerde oğlunun ayak seslerini duyar duymaz, hasretlisini karşılamaya atılan bir genç kadın gibi koltuğundan fırlamış ve ona kapıyı kendi eliyle açmaya gelmişti. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

4. Cümle içinde ara sözleri veya ara cümleleri ayırmak için ara sözlerin veya ara cümlelerin başına ve sonuna konur:

Şimdi, efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sorayım. (Atatürk)

5. Anlama güç kazandırmak için tekrarlanan kelimeler arasına konur:

Akşam, yine akşam, yine akşam,

Göllerde bu dem bir kamyş olsam! (Ahmet Haşım)

6. Tırnak içinde olmayan alıntı cümlelerinden sonra konur:

Adana'ya yarın gideceğim, dedi.

Şehirde ilk önce hükümet doktoruyla karşılaştım,

Bugünlerde başımı kaşımaya vakit bulamıyorum, dedi. (Reşat Nuri Güntekin)

Aç karnına sigara içmekle hiç de iyi etmiyorsun, dedi. (Necati Cumalı)

7. Konuşma çizgisinden sonraki alıntı cümlesinin bitimine konur:

– *Bu akşam Datça'ya gidiyor musunuz, diye sordu.*

8. Edebi eserlerde konuşma bölümünden önceki ifadenin sonuna konur:

Bahçe kapısını açtı. Sermet Bey'e,

– *Bu anahtar köşkü de açar, dedi.* (Ömer Seyfettin)

9. Kendisinden sonraki cümleye bağlı olarak ret, kabul ve teşvik bildiren *hayır, yok, evet, peki, pekâlâ, tamam, olur, hayhay, başüstüne, öyle, haydi, elbette* gibi kelimelerden sonra konur: *Peki, gideriz.*

Olur, ben de size katılırım. Hayhay, memnun oluruz. Haydi, geç kalıyoruz.

Evet, kırk seneden beri Türkçe merhale merhale Türkleşiyor. (Yahya Kemal Beyatlı)

10. Bir kelimenin kendisinden sonra gelen kelime veya kelime gruplarıyla yapı ve anlam bakımından bağlantısı olmadığını göstermek ve anlam karışıklığını önlemek için kullanılır:

Bu, tek gözlü, genç fakat ihtiyar görünen bir adamcağızdır. (Halit Ziya Uşaklıgil)

Bu gece, eğlenceleri içlerine sinmedi. (Reşat Nuri Güntekin)

11. Hitap için kullanılan kelimelerden sonra konur:

Efendiler, bilirsiniz ki hayat demek, mücadele, müsademe demektir. (Atatürk)

Sayın Başkan,

Sevgili Kardeşim,

Değerli Arkadaşım,

12. Sayıların yazılışında kesirleri ayırmak için kullanılır: 38,6 (otuz sekiz tam, onda altı), 0,45 (sıfır tam, yüzde kırk beş)

13. Metin içinde art arda gelen zarf-fiil eki almış kelimelerden sonra konur: *Ancak yemekte bir karara varıp, arkadaşına dikkatli dikkatli bakarak konuştu.*

UYARI: Metin içinde zarf-fiil eki almış kelimelerden sonra virgöl konmaz:

Cumaları bahçede buluştukça kıza kendisinin adı bir mektep talebesi olmadığını anlatmaya çalışıyordu. (Halide Edip Adıvar)

Şimdiye dek, ben kendimi bildim bileli kimse Değirmenoluk köyünden kaçıp da başka köyde çobanlık, yanaşmalık etmedi. (Yaşar Kemal)

Meydanlığa varmadan bir iki defa İsmail kendisini gördü mü diye kahveye baktı. (Necati Cumalı)

14. Özne olarak kullanıldıklarında *bu, şu, o* zamirlerinden sonra konur: *Bu, benim gibi yazarlar için hiç kolay olmaz.*

O, eski defterleri çoktan kapatmış, Osmanlıya kucağını açmıştı. (Tarık Buğra)

15. Kitap, dergi vb.nin künyelerinde yazar, eser, basımevi vb. maddelerden sonra konur:

Falih Rıfkı ATAY, *Tuna Kıyıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1938.

Yazarın soyadı önce yazılmışsa soyadından sonra da virgöl konur:

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara, 1958.

UYARI: Metin içinde *ve, veya, yahut, ya ... ya* bağlaçlarından önce de sonra da virgöl konmaz:

Nihat sabaha kadar uyuyamadı ve şafak sökerken Faik'e bol teşekkürlerle dolu bir kâğıt bırakarak iki gün evvelki cephe dönüşü kıyafeti ile sokağa fırladı. (Peyami Safa)

Ya şevk içinde harap ol ya aşk içinde gönül

Ya lale açmalıdır göğsümüzde yahut gül! (Yahya Kemal Beyatlı)

TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI

UYARI: Tekrarlı bağlaçlardan önce ve sonra virgül konmaz:

Hem gider hem ağlar.

Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli. (Atasözü)

Gerek nesirde gerek nazımda yeni bir söyleyişe ulaşılmıştır.

Siz ister inanın ister inanmayın, bir gün bile durmam.

Ne kız verir ne dünürü küstürür.

Bu kurallar bugün de yarın da geçerli olacaktır.

UYARI: Cümlede pekiştirme ve bağlama görevinde kullanılan *da / de* bağlacından sonra virgül konmaz:

İmlamız lisanımız düzelince, lisanımız da kafamız düzelince düzelecek çünkü o da ancak onlar kadar bozuktur, fazla değil! (Yahya Kemal Beyatlı)

UYARI: Metin içinde *-ınca / -ince* anlamıyla zarf-fiil görevinde kullanılan *mı / mi* ekinden sonra virgül konmaz:

Ben aç yattım mı kötü kötü rüyalar görürüm nedense. (Orhan Kemal)

Öyle zekiler vardır, konuştular mı ağızlarından bal akıyor sanırsın. (Attila İlhan)

UYARI: Şart ekinden sonra virgül konmaz:

Tenha köşelerde ağız ağıza konuşurken yanlarına biri gelecek olursa hemen susuyorlardı. (Reşat Nuri Güntekin)

Gör gözlerinle de aklın yatarsa anlatıver millete. (Tarık Buğra)

Noktalı Virgül (;)

1. Cümle içinde virgüllerle ayrılmış tür veya takımları birbirinden ayırmak için konur: *Erkek çocuklara Doğan, Tuğrul, Aslan, Orhan; kız çocuklara ise İnci, Çiçek, Gönül, Yonca adları verilir. Türkiye, İngiltere, Azerbaycan; Ankara, Londra, Bakü.*

2. Ögeleri arasında virgül bulunan sıralı cümleleri birbirinden ayırmak için konur: *Sevinçten, heyecandan içim içime sığmıyor; bağırarak, kahkahalar atmak, ağlamak istiyorum.*

At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, şan kalır. (Atasözü)

3. İki den fazla eş değer ögeler arasında virgül bulunan cümlelerde öznenin sonra noktalı virgül konabilir:

Yeni usul şiirimiz; zevksiz, köksüz, acemice görünüyordu. (Yahya Kemal Beyatlı)

İki Nokta (:)

Kendisiyle ilgili örnek verilecek cümlelerin sonuna konur:

Millî Edebiyat akımının temsilcilerinden bir kısmını sıralayalım: Ömer Seyfettin, Halide Edip Adivar, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Canip Yöntem.

2. Kendisiyle ilgili açıklama verilecek cümlelerin sonuna konur:

Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi: Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. (Atatürk)

Kendimi takdim edeyim: Meclis kâtiplerindenim. (Falih Rıfkı Atay)

3. Ses bilgisinde uzun ünlüyü göstermek için kullanılır: *a:ile, ka:til, usu:le, i:cat.*

4. Karşılıklı konuşmalarda, konuşan kişiyi belirten sözlerden sonra konur:

Bilge Kağan: Türklerim, işitin!

Üstten gök çökmedikçe,

alttan yer delinmedikçe

ülkenizi, törenizi kim bozabilir sizin?

Koro: Göğre erer başımız

başınla senin!

Bilge Kağan: Ulusum birleşip yücelsin diye

gece uyumadım, gündüz oturmam.

Türklerim Bilge Kağan der bana.

Ben her şeyi onlar için bildim.

Nöbetteyim! (A. Turan Oflazoğlu)

5. Edebî eserlerde konuşma bölümünden önceki ifadenin sonuna konur:

– Buğdayla arpadan başka ne biter bu topraklarda?

Ziraatçı sayar:

– Yulaf, pancar, zerzevat, tütün... (Falih Rıfkı Atay)

6. Genel Ağ adreslerinde kullanılır: <http://tdk.org.tr>

7. Matematikte bölme işareti olarak kullanılır: $56:8=7$, $100:2=50$ vb.

Üç Nokta (...)

1. Anlatım olarak tamamlanmamış cümlelerin sonuna konur:

Ne çare ki çirkinliği hemencecik ve herkes tarafından görüldüyordu da bu yanı... (Tarık Buğra)

2. Kaba sayıldığı için veya bir başka sebepten dolayı açık yazılmak istenmeyen kelime ve bölümlerin yerine konur: *Kılavuzu karga olanın burnu b...tan çıkmaz.*

Arabacı B... 'a yaklaştığını söylüyor, ikide bir fırsat bularak arabanın içine doğru başını çeviriyordu. (Ahmet Hamdi Tanpınar)

3. Alıntılarda başta, ortada ve sonda alınmayan kelime veya bölümlerin yerine konur:

... derken şehrin öte başından boğuk boğuk sesler gelmeye başladı... (Tarık Buğra)

4. Sözü bir yerde kesilerek geri kalan bölümün okuyucunun hayal dünyasına bırakıldığını göstermek veya ifadeye güç katmak için konur:

Sana uğurlar olsun... Ayrılıyor yolumuz! (Faruk Nafiz Çamlıbel)

Binaenaleyh, biz her vasıttan, yalnız ve ancak, bir noktadan istifade ederiz. O noktadan şudur: Türk milletini, medeni cihanda, layık olduğu mevkiye isat etmek ve Türk cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün, daha ziyade takviye etmek... (Atatürk)

5. Ünlem ve seslenmelerde anlatımı pekiştirmek için konur:

Gölgeler yaklaştılar. Bir adım kalınca onu kıyafetinden tanıdılar:

Koca Ali... Koca Ali, be!.. (Ömer Seyfettin)

UYARI: Ünlem ve soru işaretinden sonra üç nokta yerine iki nokta konulması yeterlidir. *Gök ekini biçer gibi!.. Başaklar daha dolmadan.* (Tarık Buğra)

Nasıl da akşam oldu?.. Nasıl da yavrucaklar sustu?.. Nasıl da serçecikler yuvalarına sığındı?.. (Necip Fazıl Kısakürek)

6. Karşılıklı konuşmalarda, yeterli olmayan, eksik bırakılan cevaplarda kullanılır:

— *Yabancı yok!*

— *Kimsin?*

— *Ali...*

— *Hangi Ali?*

— ...

— *Sen misin, Ali usta?*

— *Benim!..*

— *Ne arıyorsun bu vakit buralarda?*

— *Hiç...*

— *Nasıl hiç? Suyu çekicini mi düşürdün yoksa !..*

— *!..* (Ömer Seyfettin)

UYARI: Üç nokta yerine iki veya daha çok nokta kullanılmaz.

Soru İşareti (?)

1. Soru eki veya sözü içeren cümle veya sözlerin sonuna konur:

Ne zaman tükenecek bu yollar, arabacı? (Faruk Nafiz Çamlıbel)

Atatürk bana sordu:

— *Yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz?* (Fali Rıfkı Atay)

2. Soru bildiren ancak soru eki veya sözü içermeyen cümlelerin sonuna konur:

Gümrükteki memur başını kaldırdı:

— *Adınız?*

3. Bilinmeyen, kesin olmayan veya şüpheyle karşılanan yer, tarih vb. durumlar için kullanılır: *Yunus Emre (1240 ?-1320), (Doğum yeri: ?) vb.*

1496 (?) yılında doğan Fuzuli...

Ankara'dan Antalya'ya arabayla üç saatte (?) gitmiş.

UYARI: *mi / mi* ekini alan yan cümle temel cümle zarf tümleci olduğunda cümle sonuna soru işareti konmaz: *Akşam oldu mu sürüler döner. Hava karardı mı eve gideriz.*

Bahar gelip de nehir çağıl çağıl kabarmaya başlamaz mı içimi geri kalmış bir saat huzursuzluğu kaplardı. (Haldun Taner)

UYARI: Soru ifadesi taşıyan sıralı ve bağlı cümlelerde soru işareti en sona konur:

Çok yakından mı bu sesler, çok uzaklardan mı?

Üsküdar'dan mı, Hisar'dan mı, Kavaklardan mı? (Yahya Kemal Beyatlı)

Ünlem İşareti (!)

1. Sevinç, kıvanç, acı, korku, şaşma gibi duyguları anlatan cümle veya ibarelerin sonuna konur: *Hava ne kadar da sıcak! Aşk olsun! Ne kadar akıllı adamlar var! Vah vah!*

Ne mutlu Türk'üm diyene! (Atatürk)

2. Seslenme, hitap ve uyarı sözlerinden sonra konur:

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri! (Atatürk)

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen; Türk istiklalini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. (Atatürk)

Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: İlerle! (Yahya Kemal Beyatlı)

Dur, yolcu! Bilmeden gelip bastığın

Bu toprak bir devrin battığı yerdir. (Necmettin Halil Onan)

UYARI: Ünlem işareti, seslenme ve hitap sözlerinden hemen sonra konulabileceği gibi cümlelerin sonuna da konabilir:

Arkadaş, biz bu yolda türküler tuttururken

Sana uğurlar olsun... Ayrılıyor yolumuz! (Faruk Nafiz Çamlıbel)

3. Alay, kinaye veya küçümseme anlamı kazandırılmak istenen sözden hemen sonra yay ayrıç içinde ünlem işareti kullanılır:

İsteseymiş bir günde bitirirmiş (!) ama ne yazık ki vakti yokmuş (!).

Adam, akıllı (!) olduğunu söylüyor.

Kısa Çizgi (-)

1. Satıra sığmayan kelimeler bölünürken satır sonuna konur:

Soğuktan mı titriyordum, yoksa heyecandan, üzüntüden mi bil-
mem. Havuzun suyu bulanık. Kapının saatleri 12'yi geçmiş. Kanepe-
lerde kimseler yok. Tramvay ne fena gıcırdadı! Tramvayda-
ki adam bir tanıdık mı idi acaba? Ne diye öyle dönüp dönüp baktı? Yoksa kimseciklerin oturmadığı
kanepelerde bu saatte pek başıboş-
lar mı oturur? (Sait Faik Abasıyanık)

2. Cümle içinde ara sözleri veya ara cümleleri ayırmak için ara sözlerin veya ara cümlelerin başına ve sonuna konur, bitişik yazılır:

Küçük bir sürü -dört inekle birkaç koyun- köye giren geniş yolun ağzında durmuştu. (Ömer Seyfettin)

3. Kelimelerin kökleri, gövdeleri ve eklerini birbirinden ayırmak için kullanılır: *al-ış, dur-ak, gör-gük-süz-lük vb.*

4. Fiil kök ve gövdelerini göstermek için kullanılır: *al-, dur-, gör-, ver-; başar-, kana-, okut-, taşıla-, yazdır- vb.*

5. İsim yapma eklerinin başına, fiil yapma eklerinin başına ve sonuna konur: *-ak, -den, -ış, -lık; -ımsa-, -la-, -tır- vb.*

6. Heceleri göstermek için kullanılır: *a-raş-tır-ma, bi-le-zik, du-ruş-ma, ku-yum-cu-luk, prog-ram, ya-zar-lık vb.*

7. *Arasında, ve, ile, ila,...-den ...-e* anlamlarını vermek için kelimeler veya sayılar arasında kullanılır: *Aydın-İzmir yolu, Türk-Alman ilişkileri, Ural-Altay dil grubu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 09.30-10.30, Beşiktaş-Fenerbahçe karşılaşması, Manas Destanı'nda soy-dil-din üçgeni, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, Türkçe-Fransızca Sözlük vb.*

UYARI: Cümle içinde sayı adlarının yinelenmesinde araya kısa çizgi konmaz: *On on beş yıl. Üç beş kişi geldi.*

8. Matematikte çıkarma işareti olarak kullanılır: *50-20=30*

9. Sıfırdan küçük değerleri göstermek için kullanılır: *-2 °C*

Uzun Çizgi (—)

Yazıda satır başına alınan konuşmaları göstermek için kullanılır. Buna *konuşma çizgisi* de denir.

Frankfurt'a gelene herkesin sorduğu şunlardır:

— *Eski şehri gezdin mi?*

— *Rothschild'in evine gittin mi?*

— *Goethe'nin evini gezdin mi?* (Ahmet Haşim)

Oyunlarda uzun çizgi konuşanın adından sonra da konabilir:

Sıtkı Bey — Kaleyi kurtarmak için daha güzel bir çare var. Gerçekten ölecek adam ister.

TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI

İslam Bey — Ben daha ölmedim. (Namık Kemal)

UYARI: Konuşmalar tırnak içinde verildiğinde uzun çizgi kullanılmaz.

Arabamız tutarken Erciyes'in yolunu:

"Hancı dedim, bildin mi Maraşlı Şeyhoğlu'nu?" (Faruk Nafiz Çamlıbel)

Eğik Çizgi (/)

1. Dizeler yan yana yazıldığında aralarına konur: *Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak / Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak / O benim milletimin yıldızıdır parlayacak / O benimdir, o benim milletimindir ancak.* (Mehmet Akif Ersoy)

2. Adres yazarken apartman numarası ile daire numarası arasına ve semt ile şehir arasına konur: *Altay Sokağı No.: 21/6 Kurtuluş / ANKARA*

Ülke adı yazılacağına ise:

Atatürk Bulvarı No.: 217

06680 Kavaklıdere / Ankara

TÜRKİYE

3. Tarihlerin yazılışında gün, ay ve yılı gösteren sayıları birbirinden ayırmak için konur: *18/11/1969, 15/IX/1994 vb.*

4. Dil bilgisinde eklerin farklı biçimlerini göstermek için kullanılır: *-a /-e, -an /-en, -lık /-lik, -madan /-meden vb.*

5. Genel Ağ adreslerinde kullanılır: *http://tdk.gov.tr*

6. Matematikte bölme işareti olarak kullanılır: *70/2=35*

7. Fizik, matematik vb. alanlarda birimler arası orantıları gösterirken eğik çizgi araya boşluk konulmadan kullanılır: *g/sn (gram/saniye)*

Ters Eğik Çizgi (\)

Bilişim uygulamalarında art arda gelen dizinleri birbirinden ayırt etmek için kullanılır:

C:\Belgelerim\Türk İşaret Dili\Kitapçık.indd

Tırnak İşareti (“ ”)

1. Başka bir kimseden veya yazıdan olduğu gibi aktarılan sözler tırnak içine alınır: *Türk Dil Kurumu binasının yan cephesinde Atatürk'ün "Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir." sözü yazılıdır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin ön cephesinde Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." vecizesi yer almaktadır. Ulu önderin "Ne mutlu Türk'üm diyene!" sözü her Türk'ü duygulandırır.*

Bakınız, şair vatani ne güzel tarif ediyor:

"Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır.

Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır."

UYARI: Tırnak içindeki alıntının sonunda bulunan işaret (nokta, soru işareti, ünlem işareti vb.) tırnak içinde kalır:

"İzmir üzerine dünyada bir şehir daha yoktur!" diyorlar. (Yahya Kemal Beyatlı)

2. Özel olarak vurgulanmak istenen sözler tırnak içine alınır: *Yeni bir "barış taarruzu" başladı.*

3. Cümle içerisinde eserlerin ve yazıların adları ile bölüm başlıkları tırnak içine alınır:

Bugün öğrenciler "Kendi Gök Kubbemiz" adlı şiiri incelediler.

"Yazım Kuralları" bölümünde bazı uyarılara yer verilmiştir.

UYARI: Cümle içerisinde özel olarak belirtilmek istenen sözler, kitap ve dergi adları ve başlıkları tırnak içine alınmaksızın eğik yazıyla dizilerek de gösterilebilir:

Höyük sözü Anadolu'da tepe olarak geçer.

Cahit Sıtkı'nın Şairin Ölümü şiirini Yahya Kemal çok sevmişti. (Ahmet Hamdi Tanpınar)

UYARI: Tırnak içine alınan sözlerden sonra kesme işareti kullanılmaz: *İstanbul'da "Topkapı Sarayı'nın manzarası harikadır.*

4. Bilimsel çalışmalarda künye verilirken makale adları tırnak içinde yazılır.

Tek Tırnak İşareti (‘ ’)

Tırnak içinde verilen cümlelerin içinde yeniden tırnağa alınması gereken bir sözü, ibareyi belirtmek için kullanılır:

Edebiyat öğretmeni "Şiirler içinde 'Han Duvarları' gibisi var mı?" dedi ve Faruk Nafiz'in bu güzel şiirini okumaya başladı.

TÜRKÇE DİL BİLGİSİ KURALLARI

“Atatürk henüz ‘Gazi Mustafa Kemal Paşa’ idi. Benden ona dair bir kitap için ön söz istemişlerdi.”
(Fahri Rıfkı Atay)

Denden İşareti (")

Bir yazıdaki maddelerin sıralanmasında veya bir çizelgede alt alta gelen aynı sözlerin, söz gruplarının ve sayıların tekrar yazılmasını önlemek için kullanılır:

- a. Etken *fil*
- b. Edilgen "
- c. Dönüşlü "
- ç. İşteş "

Yay Ayraç ()

1. Cümledeki anlamı tamamlayan ve cümlelerin dışında kalan ek bilgiler için kullanılır. Yay ayraç içinde bulunan ve yargı bildiren anlatımların sonuna uygun noktalama işareti konur:

Anadolu kentlerini, köylerini (Köy sözünü de çekinerek yazıyorum.) gezsek bile görmek için değil, kendimizi göstermek için geziyoruz. (Nurullah Ataç)

2. Özel veya cins isme ait ek, ayraçtan önce yazılır:

Yunus Emre'nin (1240?-1320)...

İmek fiilinin (ek fiil) geniş zamanı şahıs ekleriyle çekilir.

3. Tiyatro eserlerinde ve senaryolarda konuşanın hareketlerini, durumunu açıklamak ve göstermek için kullanılır:

İhtiyar – (Yavaş yavaş Kaymakama yaklaşır.) Ne oluyor beyefendi? Allah rızası için bana da anlatın...
(Reşat Nuri Güntekin)

4. Alıntıların aktarıldığı eseri, yazarı veya künye bilgilerini göstermek için kullanılır:

Cihanın tarihi, vatani uğrunda senin kadar uğraşan, kanını döken bir millet daha gösteremez. Senin kadar kimse kendi vatanına sahip olmaya hak kazanmamıştır. Bu vatan ya senindir ya kimsenin.

(Ahmet Hikmet Müftüoğlu)

Eşin var, aşiyânın var, baharın var ki beklerdin

Kıyametler koparmak neydi ey bülbül, nedir derdin? (Mehmet Akif Ersoy)

Bir isim kökü, gerektiğinde çeşitli eklerle fiil kökü durumuna getirilebilir (Zülfikar 1991: 45).

5. Alıntılarda, alınmayan kelime veya bölümlerin yerine konulan üç nokta, yay ayraç içine alınabilir.

6. Bir söze alay, kinaye veya küçümseme anlamı kazandırmak için kullanılan ünlem işareti yay ayraç içine alınır.

7. Bir bilginin şüpheyile karşılandığını veya kesin olmadığını göstermek için kullanılan soru işareti yay ayraç içine alınır.

8. Bir yazının maddelerini gösteren sayı ve harflerden sonra kapama ayraç konur:

I)	1)	A)	a)
II)	2)	B)	b)

Köşeli Ayraç ([])

1. Ayraç içinde ayraç kullanılması gereken durumlarda yay ayraçtan önce köşeli ayraç kullanılır:

Halikarnas Balıkcısı [Cevat Şakir Kabaağaçlı (1886-1973)] en güzel eserlerini Bodrum'da yazmıştır.

2. Metin aktarmalarında, çevirilerde, alıntılarda çalışmayı yapanın eklediği sözler için kullanılır:

“Eldem, ‘Osmanlıda en önemli fark[ın], mezar taşının şeklinde ortaya çık[tığını] söyledikten sonra...”
(Hilmi Yavuz)

3. Kaynak olarak verilen kitap veya makalelerin künyelerine ilişkin bazı ayrıntıları göstermek için kullanılır: *Reşat Nuri [Güntekin], Çalıkuşu, Dersaadet, 1922.*

Server Bedi [Peyami Safa]

Kesme İşareti (')

1. Özel adlara getirilen iyelik, durum ve bildirme ekleri kesme işaretiyle ayrılır: *Kurtuluş Savaşı'nı, Atatürk'üm, Türkiye'mizin, Fatih Sultan Mehmet'e, Muhibbi'nin, Gül Baba'ya, Sultan Ana'nın, Mehmet Emin Yurdakul'dan, Kâzım Karabekir'i, Yunus Emre'yi, Ziya Gökalp'tan, Refik Halit Karay'mış, Ahmet Cevat Emre'dir, Namık Kemal'se, Şinasi'yle, Alman'sınız, Kırgız'ım, Karakeçili'nin, Osmanlı Devleti'ndeki, Cebrail'den, Çanakkale Boğazı'nın, Samanyolu'nda, Sait*

TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI

Halim Paşa Yalısı'ndan, Resmî Gazete'de, Millî Eğitim Temel Kanunu'na, Telif Hakkı Yayın ve Satış Yönetmeliği'ni, Eski Çağ'ın, Yükselme Dönemi'nin, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'na vb.

“Onun için Batı'da bunlara birer fonksiyon buluyorlar.” (Burhan Felek)

1919 senesi Mayıs'ının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. (Atatürk)

Yer bildiren özel isimlerde kısaltmalı söyleyiş söz konusu olduğu zaman ekten önce kesme işareti kullanılır: Hisar'dan, Boğaz'dan vb.

Belli bir kanun, tüzük, yönetmelik kastedildiğinde büyük harfle yazılan kanun, tüzük, yönetmelik sözlerinin ek alması durumunda kesme işareti kullanılır: Bu Kanun'un 17. maddesinin c bendi...

Yukarıda adı geçen Yönetmelik'in 2'nci maddesine göre... vb.

Özel adlar için yay ayraç içinde bir açıklama yapıldığında kesme işareti yay ayraçtan önce kullanılır:

Yunus Emre'nin (1240?-1320), Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) vb.

Ek getirildiğinde Avrupa Birliği kesme işareti ile kullanılır: Avrupa Birliği'ne üye ülkeler...

UYARI: Sonunda 3. teklik kişi iyelik eki olan özel ada, bu ek dışında başka bir iyelik eki getirildiğinde kesme işareti konmaz: Boğaz Köprümüzün güzelliği, Amik Ovasının bitki örtüsü, Kuşadamlardaki liman vb.

UYARI: Kurum, kuruluş, kurul, birleşim, oturum ve iş yeri adlarına gelen ekler kesmeyle ayrılmaz: *Türkiye Büyük Millet Meclisine, Türk Dil Kurumundan, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığının; Bakanlar Kurulunun, Danışma Kurulundan, Yürütme Kuruluna; Türkiye Büyük Millet Meclisinin 112'nci Birleşiminin 2'nci Oturumunda; Mavi Köşe Bakkaliyesinden vb.*

UYARI: *Başbakanlık, Rektörlük vb.* sözler, ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde *Başbakanlığa, Rektörlüğe vb.* biçimlerde yazılır.

UYARI: Özel adlara getirilen yapım ekleri, çokluk eki ve bunlardan sonra gelen diğer ekler kesmeyle ayrılmaz: *Türklük, Türkleşmek, Türkçü, Türkçülük, Türkçe, Müslümanlık, Hristiyanlık, Avrupalı, Avrupalılaşmak, Aydın, Konyalı, Bursalı, Ahmetler, Mehmetler, Yakup Kadri, Türklerin, Türklüğün, Türkleşmekte, Türkçenin, Müslümanlıkta, Hollandalıdan, Hristiyanlıktan, Atatürkçülüğün vb.*

UYARI: Sonunda *p, ç, t, k* ünsüzlerinden biri bulunan *Ahmet, Çelik, Halit, Şahap; Bosna-Hersek; Kerkük, Sinop, Tokat, Zonguldak* gibi özel adlara ünlüyle başlayan ek getirildiğinde kesme işaretine rağmen *Ahmedi, Halidi, Şahabı; Bosna-Herseği; Kerküğü, Sinobu, Tokadı, Zonguldağı* biçiminde son ses yumuşatılarak söylenir.

UYARI: Özel adlar yerine kullanılan “o” zamiri cümle içinde büyük harfle yazılmaz ve kendisinden sonra gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmaz.

2. Kişi adlarından sonra gelen saygı ve ünvan sözlerine getirilen ekleri ayırmak için konur: *Nihat Bey'e, Ayşe Hanım'dan, Mahmut Efendi'ye, Enver Paşa'ya; Türk Dil Kurumu Başkanı'na vb.*

3. Kısaltmalara getirilen ekleri ayırmak için konur: *TBMM'nin, TDK'nin, BM'de, ABD'de, TV'ye vb.*

4. Sayılara getirilen ekleri ayırmak için konur: *1985'te, 8'inci madde, 2'nci kat; 7,65'lik, 9,65'lik, 657'yle vb.*

5. Belirli bir tarih bildiren ay ve gün adlarına gelen ekleri ayırmak için konur: *Başvurular 17 Aralık'a kadar sürecektir. Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu'nun veri tabanının Genel Ağ'da hizmete sunulduğu gün olan 12 Temmuz 2010 Pazartesi'nin TDK için önemi büyüktür.*

6. Seslerin ölçü ve söyleyiş gereği düştüğünü göstermek için kullanılır:

Bir ok attım karlı dağın ardına

Düştü m'ola sevdiğimin yurduna

İl yanmazken ben yanarım derdine

Engel aramızı açtı n'eyleyim (Karacaoğlu)

Güzelliğin on par'etmez

Bu bendeki aşk olmasa (Âşık Veysel)

7. Bir ek veya harften sonra gelen ekleri ayırmak için konur: *a'dan z'ye kadar, Türkçede -lık'la yapılmış sözler.*

Hece Yapısı ve Satır Sonunda Kelimelerin Bölünmesi

Türkçede kelime içinde iki ünlü arasındaki ünsüz, kendinden sonraki ünlüyle hece kurar: *a-ra-ba, bi-çi-mi-ne, in-sa-nın, ka-ra-ca vb.*

Kelime içinde yan yana gelen iki ünsüzden ilki kendinden önceki ünlüyle, ikincisi kendinden sonraki ünlüyle hece kurar: *al-di, bir-lik, sev-mek vb.*

TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KURALLARI

Kelime içinde yan yana gelen üç ünsüz harften ilk ikisi kendinden önceki ünlüyle, üçüncüsü kendinden sonraki ünlüyle hece kurar: *alt-lık, Türk-çe, kork-mak* vb.

Batı kökenli kelimeler, Türkçenin hece yapısına göre hecelere ayrılır: *band-rol, kont-rol, port-re, prog-ram, sant-ral, sürp-riz, tund-ra, volf-ram* vb.

Türkçede satır sonunda kelimeler bölünebilir fakat heceler bölünemez. Satıra sığmayan kelimeler bölünürken satır sonuna *kısa çizgi (-)* konur.

Burasını ilk defa görüyormuş gibi duvarlara, perdelere, möblelere, eşyalara bakıyor, hayret ediyordu. Bütün bu muhitte Türk hayatına, Türk ruhuna ait bir gölge, bir çizgi bile yoktu. Birden Bursa'daki çocukluğunun geçtiği babaevini hatırladı; sofada rahat ve beyaz örtülü divanlar vardı. (Ömer Seyfettin)

İlk heceden sonraki heceler ünsüzle başlar. Bitişik yazılan kelimelerde de bu kurala uyulur: *ba-şöğ-ret-men, il-ko-kul, Ka-ra-os-ma-noğ-lu* vb.

Ayırmada satır sonunda ve satır başında tek harf bırakılmaz:

..... *u-*
çurtma değil,

.....*uçurt-*
ma;

..... *müdafa-*
a değil,

..... *müda-*
faa;

Kesme işareti satır sonuna geldiğinde yalnız kesme işareti kullanılır; ayrıca çizgi kullanılmaz.

..... *Edirne'*
nin...

..... *Ankara'*
dan...

..... *1996'*
da...

DÖRDÜNCÜ KISIM

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ

4. ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ

4.1. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile ilgili Kavramlar

Atatürk İlkeleri ve inkılap tarihi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini ve bu sürecin temelini oluşturan fikri yapıyı anlama açısından büyük önem taşır. Türk inkılabı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, özellikle Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen siyasi, sosyal, hukuki ve kültürel köklü değişimlerin bütününe verilen addır. Bir diğer ifadeyle Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki eski ve geleneksel yapının yerine, modern, laik ve çağdaş bir devlet düzeninin kurulmasıdır. Mustafa Kemal Paşa inkılapların amacını 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da yaptığı bir konuşmasında şu sözleriyle ifade etmiştir: “Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve eşkaliyle medenî bir heyet-i ictimaiyye haline isâl etmektir...”.

4.1.1. İnkılap

Arapça bir sözcük olan inkılap, “değişme”, “bir halden başka bir hale dönüşme” anlamına gelmektedir. Kavram, ihtilalden daha geniş ve daha köklü bir değişimi ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle inkılap; bir milletin sahip olduğu siyasi, sosyal, askeri ve benzeri alanlardaki kurumların devlet eliyle makul ve ölçülü metotlarla köklü bir şekilde değiştirilmesidir. İnkılap sözcüğü Devrim sözcüğü ile de birlikte kullanılmıştır. Devrim, kelimesi Türkçe “devirmek” kökünden, Fransızca “révolution” kelimesinin karşılığı olarak daha çok ihtilal anlamında kullanılmıştır. Atatürk, Türk İnkılabını, Osmanlı Devleti'ni son asırlarda geride bırakmış kurumları yıkarak yerlerine milletin en yüksek medeni gereklere göre ilerlemesini temin edecek yeni kurumlar koymak şeklinde tanımlamıştır.

4.1.2. İhtilal

Arapça kökenli bir sözcük olan İhtilal; bir devletin siyasi teşkilatını yasal yollara uymadan değiştirmek üzere zor kullanarak yapılan geniş halk hareketi anlamına gelmektedir. Kavram olarak inkılap gelişmeye, tekamüle doğru bir değişikliği ifade ederken ihtilal bütünlüğü, uyumu bozma, düzeni çöktürmeye yönelik bir anlam taşır. Bu kavram, inkılabın ilk aşamasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Kısa sürede gerçekleştirilen sosyal ve siyasal değişimle ihtilal inkılapa geçiş sürecini başlatır.

4.1.3. İslahat

İslahat sözcüğü Arapçada düzeltmeler, iyileştirmeler ve eksiklikleri tamamlama anlamına gelmektedir. Fransızca reform sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu sözcüğün karşılığı olarak Osmanlı Devleti son döneminde ıslahat sıkça kullanılmış olup, çeşitli alanlarda işlerliğinin yitiren kurum ve yapıların çağın şartlarına göre ıslah edilmesi, yenilenmesi ve düzeltilmesi anlamına gelmektedir.

4.1.4. Modernleşme

Modernleşme kavramı; sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel değişimi ifade eden modernliğe ulaşmaya dönük süreçlerin adıdır. Modernleşme kavramı hukuki, siyasi alanlarla birlikte toplumsal değişme sürecine de işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın neredeyse bütün alanlardaki üstünlüğü, kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhine döndürmüş durumdaydı. Osmanlı yöneticileri dengeyi yeniden kurmak üzere çözüm yolları aramaya başladılar.

18. ve 19. yüzyıllarda askeri, idari ve ekonomi alanında çeşitli ıslahatlar/reformlar yapıldı. İlk reformlar Lale Devri'nde hayata geçirilmeye başladı. Reform ihtiyacına karşı çeşitli direnişler ve gelenekçilerin itirazları oldu. Ancak modernleşmeye duyulan ihtiyaç, Osmanlı Devleti'ni yeniden reformlar yapmaya yöneltmiştir. I. Mahmut, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemlerinde özellikle askeri ağırlıklı reformlar gerçekleştirilmiş ve bazı ekonomi tedbirleri alınmıştır. Ancak söz konusu düzenlenmeler kötü gidişi durduramadığı gibi, öze dönük kalıcı tedbirler de olmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde yenileşme ve modernleşme dönemini ve sistematik yenilikleri III. Selim dönemi ile başlatmak yerinde olur.

4.2. 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Gelişmeler

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve toplumsal bakımdan dönüşüm sürecine girdiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve devleti

modernleştirmek amacıyla reform hareketine hız verildi. Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ile hukuk, yönetim ve vatandaşlık alanlarında düzenlemeler yapılmış; Osmanlılık anlayışıyla devletin dağılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Siyasal alanda I. Meşrutiyet (1876) ile meşruti anayasal yönetime geçilmiş, ancak bu kısa süreli olmuştur. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile yeniden meşruti yönetime dönmüştür, bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasal hayatta etkili olmuştur. Dış politikada ise milliyetçilik akımının etkisiyle Balkanlarda isyanlar artmış, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan gibi devletler bağımsızlıklarını kazanmıştır. 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti Avrupa’daki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Nihayet Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’na katılmış, savaşın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile fiilen sona erme sürecine girmiştir. Genel olarak bu dönem, Osmanlı Devleti’nin dağılmasını önleme, devleti kurtarma çabaları ile modernleşme girişimlerinin iç içe geçtiği bir süreci ifade etmektedir.

4.2.1. II. Mahmut Döneminde Yapılan Yenilikler

Sultan II. Mahmut, iktidarını ayanların desteğiyle elde etmiş ve bu durumun sonucu olarak 1808’de Sened-i İttifak’ı imzalamıştır. Bununla ayanların siyasal varlığını hukuken tanıdı. Ancak merkezi otoriteyi zayıflatan bu gelişmeyi kabul etmeyen padişah, uygun fırsatı beklemiştir. Askeri alanda yaşanan yetersizlikler, köklü reformları zorunlu kıldı, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ile modern ordu kurma süreci başladı. Bu doğrultuda Asakir-i Mansure-i Muhammediye kuruldu ve askeri eğitim kurumları açıldı.

Bu dönemde idari ve toplumsal alanda gerçekleştirilen yeniliklerle merkeziyetçi yapı güçlendirilerek Divan-ı Hümayun teşkilatı kaldırıldı ve kabine sistemine geçildi. Nazırlıklar kurulup, müsadere usulü kaldırılarak mülkiyet hakkı güvence altına alındı. Eğitim alanında da bir dizi reform yapıldı. Medreseler dışında rüştiye mektepleri açıldı, Avrupa’ya öğrenci gönderildi. Ayrıca bu dönemde Takvim-i Vekayi’nin yayımlanması, posta teşkilatının kurulması, memurlara kıyafet uygulaması ve ilk nüfus sayımının yapılması modernleşme sürecinde önemli adımlardır. Mekteb-i Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi okullar için yurt dışından öğretmenler getirildi, ders kitapları tercüme ettirildi, Babialı Tercüme Odası kuruldu. Devlet işleri yeni oluşturulan bu merkez kalemlerinden yürütülmeye çalışıldı. Ekonomi alanında tımar sistemi kaldırılmış, sınırlı da olsa yerli üretim teşvik edilmiştir. Buna karşılık Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi gibi gelişmeler ekonomik bağımlılığı artırmıştır.

II. Mahmut dönemi, Osmanlı Devleti’nde merkeziyetçi ve modern bir yapının kurulmasına yönelik kapsamlı reformların gerçekleştirildiği bir dönemdir. Reform dönemi başarılarından daha çok başlangıçlar dönemidir. Ancak zihniyet değişikliğinin önündeki engeller, iç isyanlar ve dış baskılar nedeniyle bu dönüşümün sınırlı kaldığı bir dönemdir. Avrupa’daki gelişmelerin ruhu iyi kavranmadığı için yenilik hareketleri genelde şekli kalmış, istenilen sonuç alınamamıştır.

4.2.2. Tanzimat Fermanı

II. Mahmut’un 1839’da vefat etmesinden sonra yerine büyük oğlu Abdülmecit tahta geçmiştir. Osmanlı Devleti’nde Sultan Abdülmecit dönemiyle başlayan Tanzimat Dönemi (1839-1876) bir dizi ıslahatın yapıldığı reform sürecini ifade etmektedir. Dönemin Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa günümüzde Gülhane Parkı olarak bilinen yerde, 3 Kasım 1839 günü Padişah Abdülmecit’in iradesi olan Tanzimat Fermanı’nı okudu. Bu dönem Osmanlı Devleti’nde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Mustafa Reşit Paşa’nın Sultan Abdülmecit adına kaleme aldığı ferman devlet idaresinde kökten birtakım değişiklikleri öngörmüştü. Fermanın amacı bütün Osmanlı tebaasını dil, din ve milliyet farkı gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlığı içinde kaynaştırmak ve devletin parçalanmasını önlemektir. Fermanda yayınlanma amacı belirtildikten sonra hedeflenen reformlar sıralanmıştır. Buna göre; Müslüman ve gayrimüslim bütün tebaanın can, mal ve ırz güvenliği sağlanacaktı. Bütün Osmanlı yurttaşları kanun önünde eşit olacaktı. Vergi konusundaki adaletsizliği ortadan kaldırmak için birtakım düzenlemeler yapılacak ve Osmanlı tebaası kazancına göre vergi ödeyecekti. Ordu için asker toplama konusunda yaşanan sıkıntılar ortadan kaldırılacaktı. Bu düzenlemeyle asker toplama usulü düzenlenecek, askerlik süresi 4-5 yıl gibi bir zamanı içerecekti. Mahkemeler açık ve bağımsız olacak ve müsadere usulü kaldırılacaktı.

Ferman'ın önemli kılan husus modern anayasalarda yer alan en temel ilkelere yer verilmesidir. Bu dönemde ilk defa bir Osmanlı sultanı geniş yetkilerinin üstünde bir kanun gücünün varlığını kabul etmiş ve uygulanmasını kabul etmiş oldu. Bu durum, Türk tarihinde Batı hukukunun benimsenmesi alanında önemli bir adımdır. Nihai seviyede olmasa da modernleşme yolunda anayasa içerikli ve laik bir gelişmeyi başlatmıştır.

4.2.3. Islahat Fermanı

Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı yönetim yapısını temelden etkileyen ve değiştiren bir düzenleme 28 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı olmuştur. Kırım Savaşı'ndan sonra Viyana'da kabul edilen barışın ön şartlarından birisi Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaaya tanıdığı hakların teyit edilmesiydi. Osmanlı yönetimi barış antlaşmasında bu konuda bir hükmün yer almasını istemiyordu. Bu sebeple savaşın oluşturduğu olumlu uluslararası ortamdan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı'nı ilan ederek Avrupa devletler sistemi içinde yer alma çabasını sürdürdü.

Fermanda eski haklar teyit edilirken gayrimüslim unsurlara yeni haklar tanındı. Ferman, gayrimüslimlerin askeri ve sivil bütün okullara girmeleri, ceza ve ticari davalar için karma mahkemelerin kurulması, gayrimüslim tebaanın da askerlik hizmetiyle yükümlü tutulması gibi konuları içermektedir. Ancak bu gelişme, Batılı güçlerin Osmanlı iç işlerine müdahalesini artırdı ve Berlin Antlaşması ile birlikte uluslararası denetimin kabulü, imparatorluğun çözülme sürecini hızlandırdı.

Fermanda Hristiyan tebaaya bazı haklar tanınmasına karşın büyük Avrupa devletlerinin bu hususta yeni isteklerde bulunmalarının önüne geçilemedi. 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkan mali ihtiyaçlar sebebiyle Osmanlı Devleti dış borçlanmaya yöneldi. Bu süreç zamanla mali bağımsızlığın zayıflamasına ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına zemin hazırladı. Öte yandan, II. Mahmut ve Tanzimat reformlarıyla güçlenen yeni bürokrasi ve hukuk düzeni, Batı düşüncesinin yayılmasına zemin hazırladı, Tanzimat ve Islahat Fermanları hürriyet taleplerinin artmasına, Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısında yeni beklentilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Ayrıca Islahat Fermanı'nın getirdiği uygulamaların millî devlet yapısına giden yolda dolaylı katkısı vardır.

4.2.4. I. Meşrutiyet Dönemi

I. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde padişahın yetkilerinin anayasa ile belirlendiği dönemdir. Avrupa'yı yakından görüp tanıyan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi bazı Osmanlı aydınları gidişatı düzeltmek için Meşrutiyet idaresinin kurulması yönünde bir kanaate sahiptiler. Yeni Osmanlılar meşrutiyet yönetimi ile müslim gayrimüslim bütün unsurları içine alan bir Osmanlı milletin oluşacağına inanmıştı. Böylece Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmayacağını düşünüyorlardı.

Nihayet II. Abdülhamit'in tahta geçmesinden sonra sadrazam olarak atanan Mithat Paşa'nın başkanlığındaki bir komisyonun hazırladığı Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876'da ilan edildi. Yapılan seçimler sonunda Osmanlı Devleti'nin ilk Meclisi, 19 Mart 1877'de açıldı. Ancak Meclis, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe gösteren II. Abdülhamit tarafından 14 Şubat 1878 tarihinde tatil edildi. Bu gelişmeyle birlikte anayasal düzen fiilen askıya alındı ve muhalefetin istibdat dönemi olarak görüldüğü 1908'e kadar sürecek olan yeni bir dönemi başladı.

Bu dönemde mutlakiyet yönetim anlayışı hâkim oldu, meşrutiyet taraftarı olanlar kontrol altında tutuldu, basında sansür uygulamaları oldu. Bununla birlikte, siyasi baskılara rağmen eğitim, haberleşme ve ulaştırma alanlarında modernleşme faaliyetlerine devam edildi. Özellikle eğitim alanında önemli ilerlemeler kaydedildi, çeşitli mesleki okulları açıldı, 1900 yılında "Darülfünun-ı Şahane" adıyla Darülfünun yeniden açıldı. Ayrıca haberleşmede telgrafın yaygınlaştırılması ve ulaştırma alanında Berlin-Bağdat ile Hicaz Demiryolu projeleri, idari merkezileşmeyi güçlendiren önemli adımlar oldu. Bu dönemde Osmanlıcılık anlayışına ek olarak İslamcılık fikri ön plana çıktı, II. Abdülhamit halifelik makamını daha etkin kullanarak İslam birliği siyasetini devletin temel politikası haline getirmeye çalıştı.

4.2.5. II. Meşrutiyet Dönemi

Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefet Rumeli topraklarında giderek daha da kuvvetlenmiştir. Padişah, bu muhalefeti etkisiz kılabilmek için bölgenin idari ve askeri yönetim kademelerine kendine sadık olarak gördüğü kişileri göreve getirmiş, bu kişiler İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından saf dışı edilmiştir.

1908 Temmuz başlarında dört yüz kişilik askeri birliği ile Kolağası Resneli Niyazi'nin, ardından Enver (Paşa) ve Ohrili Eyüp Sabri'nin de dağa çıkmaları ile Rumeli bir ihtilal ortamına girmiştir.

Rumeli'de yaşanan bu gelişmeler karşısında Makedonya'nın kontrolünü yitiren II. Abdülhamit, kısa bir süre sonra geri adım atarak, 23 Temmuz 1908'de 1878'den beri tatil edip ertelediği Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılacağını kabul ve ilan etmek zorunda kalmıştır. Kısa zamanda seçimler yapıldı ve Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinde açıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde ağırlığını koymuş ve birçok seçim bölgesinden mebus çıkarmıştır. 1909 yılında II. Meşrutiyet'in yıldönümü resmi ve millî bayram olarak ilan edilmiştir.

II. Meşrutiyet yılları (1908-1918) Osmanlı modernleşme süreci yeniden canlandı, devletin sosyal ve siyasal bütün kurumları üzerinde etkili oldu. İlki 1908'de olmak üzere dört genel seçim yapıldı, bir kısmı çok partili bir kısmı tek partili dönemler yaşandı, Cumhuriyet dönemi için meclis çalışmaları ve siyasi bakımdan örnek bir tecrübe oldu.

4.2.6. Fikir Akımları

Meşrutiyet dönemi çeşitli alanlardaki gelişmeler sebebiyle sonraki dönemi derinden etkilemiş ve örnek olmuştur. Bu dönemde edinilen tarihi tecrübe cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplara zemin hazırlamıştır. Meşrutiyet döneminde Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük devletin kurtuluşu için öne çıkan başlıca fikir akımları olmuş, modernleşme konusunda genel bir ortak anlayış olmakla birlikte, bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin buhrandan çıkışı için Batı'ya yönelmesi gerektiği düşüncesinin üç fikir akımı üzerinde de etkisi olmuştur. Batıcılık fikri, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Batı'da gören ve modernleşme adına Batı'nın örnek alınmasını savunuyordu. Ancak Batı'dan hangi unsurların alınacağı konusunda bir görüş birliği yoktu. Batıcılık içinde iki temel eğilim öne çıkmıştır. Bir kısım aydınlar Batı'nın bilim ve tekniğinin alınmasını savunurken yerli kültürel değerlerin korunmasını gerekli görmüştür. Buna karşılık diğer bir kesim ise, Avrupa medeniyetinin bir bütün olarak benimsenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda Celal Nuri teknik unsurların alınmasını yeterli görürken, Abdullah Cevdet Batı medeniyetinin bir bütün olduğunu savunmuştur. Bu düşüncenin önde gelen temsilcileri arasında Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı ve Celal Nuri yer almaktadır. İctihad dergisi önemli bir yayın organı konumunda olmuştur. Ancak iç görüş ayrılıkları ve dönemin iktidarının farklı fikri yönelimi nedeniyle Batıcılık düşüncesi devlet yönetiminde belirleyici bir etki oluşturamamıştır.

Osmanlıcılık: Fransız İhtilali ile birlikte eşitlik, özgürlük, adalet, insan hakları, demokrasi ve milliyetçilik gibi fikirler dünyaya yayılmıştı. Bunlar içinde 19. ve 20. yüzyıllarda dünyayı en fazla etkileyen fikir akımı milliyetçilik oldu. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin bundan etkilenmemesi mümkün değildi. Dış müdahaleler ve milliyetçi hareketlerin teşviki, imparatorluk içindeki çözülme sürecini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler karşısında ortaya çıkan Osmanlıcılık, farklı din ve etnik kökenlere mensup toplulukları eşit haklara sahip "Osmanlı milleti" çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan bir düşünce akımıydı. Bütün unsurların birliği anlamına gelen "İttihad-ı Anasır" anlayışına dayanan bu fikir, özellikle Tanzimat Dönemi'nde Yeni Osmanlılar tarafından sistemleştirilmişti. 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bu fikir prensip olarak tespit ve teşvik edildi. Daha sonra Avrupa'ya öğrenci gönderildi, Batıyı yakından tanıyan bir kuşak yetişti. Bu kuşak arasında Osmanlıcılık bir fikir akımı olarak ortaya çıktı. 1865 yılında, Abdülaziz döneminde Osmanlı tarihinde ilk kez bazı aydınlar tarafından Yeni Osmanlılar adlı bir cemiyet kuruldu.

Osmanlıcılığa göre, tüm vatandaşlara eşit hakların tanınmasıyla toplumsal bütünleşme sağlanacak, milliyetçi ve ayrılıkçı hareketler engellenerek devletin bütünlüğü korunacaktı. Bu doğrultuda en uygun yönetim biçimi olarak Meşrutiyet rejimi öngörülmüştü. Nitekim 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ile bu düşünce uygulamaya konulmuş, ancak 93 Harbi de denen Osmanlı Rus Savaşı sonrasında askıya alınmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden gündeme gelse de Balkanlardaki ayrılıkçı hareketler ve Balkan Savaşları sürecinde yaşanan gelişmeler, Osmanlıcılığın birleştirici bir ideoloji olarak başarısız olduğunu göstermiştir. Bu süreçte akım, etkisini kaybederek yerini Türkçülüğe bırakmıştır.

İslamcılık: Osmanlıcılık düşüncesinin gayrimüslim milliyetçi hareketler karşısında etkisiz kalması, devletin birliği için yeni bir ideolojik yönelimi gündeme getirmiş ve Müslüman unsurları merkeze alan

İslamcılık fikrinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. İslamcılık, Osmanlı egemenliği altında yaşayan Müslümanları bir arada tutmaya çalışan ve halife önderliğinde dünya Müslümanları arasında bir birlik kurmaya çalışan fikir akımıdır.

Bu düşünce, Müslüman toplumların Batı karşısında sömürgeleştirilmesine tepki olarak ortaya çıkmış hem siyasi birlik hem de modernleşme ihtiyacını birlikte savunmuştur. İslamcılara göre Osmanlı'nın gerilemesinin temel nedeni, İslami esaslardan uzaklaşılmasıydı. Bu nedenle çözüm, Batı'yı bütünüyle taklit etmek değildi, sadece teknik ve bilimsel gelişmelerin alınması gerekiyordu. Kültürel ve hukuki alanlarda ise İslami temellere bağlı kalınması gerektiği vurgulanmıştır. Mehmet Akif ve Sait Halim Paşa gibi aydınlar bu akımın en önemli temsilcileriydi. II. Abdülhamit Dönemi'nde Sırat-ı Müstakim, Meşrutiyet Dönemi'nde ise Sebilürreşad ve Beyanülhak gibi dergiler İslamcılık akımının en önemli yayın organları oldu. Eğitimde medreselerin ıslahı, modern derslerin eklenmesi ve Mecelle örneğinde yerli hukuk geleneğinin korunması temel öneriler arasındaydı.

II. Abdülhamid döneminde İslamcılık akımı resmi bir hüviyete büründü. İslamcılık hem iç hem de dış politikada Osmanlı'nın resmî ideolojisi oldu. Osmanlı padişahlarının aynı zamanda halife olarak kabul edilmeleri II. Abdülhamit'e hem ülke içerisindeki hem de dünyanın diğer bölgelerindeki Müslümanları etkileme imkânı vermektedir. Halifelik makamının sağladığı meşruiyet üzerinden dünya Müslümanlarıyla bağ kurulmaya çalışılmış, özellikle sömürge altındaki Müslüman topluluklar üzerinde etki oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda dini kurumlar desteklenmiş, eğitim ve dini yapıların güçlendirilmesine yönelik politikalar uygulanmıştır. Buna rağmen İslamcılık, Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecini durdurmada kalıcı bir başarı sağlayamamış ve Müslüman unsurlar arasında da milliyetçi hareketlerin güçlenmesi karşısında etkisini giderek kaybetmiştir.

Türkçülük: Osmanlı egemenliğindeki toplulukların millî kimlik bilinciyle hareket etmeye başlamaları ve kaybedilen topraklardan göç eden Türklerin yaşadıkları acı olaylar Türk aydınları arasında millî bilinç düşüncesinin canlanmasında büyük pay sahibi oldu. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmelerin etkisiyle Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinin devletin karşılaştığı sorunların çözümünde yeterli olamayacağı inancı kuvvetlendi. Başlangıçta kültürel bir hareket olarak doğan Türkçülük düşüncesi giderek yükselen bir fikir akımı haline geldi.

Türkçülük, II. Abdülhamit Dönemi'nde kültürel bir hareket olarak ortaya çıkmış, Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eseriyle teorik çerçevesi güçlenmiştir. Ziya Gökalp'in katkılarıyla sosyolojik bir nitelik kazanmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti aracılığıyla siyasal bir programa dönüşmüştür. Bu akımın temsilcileri arasında Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Yurdakul gibi isimler yer almaktaydı. Türkçülük, Osmanlı sınırları içindeki Türklerin millî bilinç kazanmasını ve zamanla dış Türklerle kültürel bir birlik kurulmasını hedeflemiştir. Bu çerçevede Türk Yurdu dergisi ve Türk Ocağı aracılığıyla örgütlenme faaliyetleri yürütülmüştür. Bu akıma göre Batılılaşma, Batı'nın tüm kurumlarını taklit etmek değil, bilim ve tekniğin alınarak millî kültürün geliştirilmesi süreciydi. Bu anlayışta Türk-İslam kültürü temel alınarak modernleşme hedeflenmiştir. Örneğin Ziya Gökalp, medeniyet ile kültürü birbirinden ayırarak kültürde Türk kalmayı savunmuştur. Balkan Savaşları sürecinde Osmanlıcılığın çözülmesiyle birlikte Türkçülük daha etkili hale gelmiş, devlet politikalarında belirleyici olmuştur. Uzun süre Osmanlıcılığı savunarak imparatorluk toprakları içerisindeki farklı etnik unsurları bir arada tutmaya çalışan İttihatçılar, bunun mümkün olmadığını görünce Türk milliyetçiliğine yöneldiler.

Türkçülük akımının temsilcileri Türk milletinin önce bir millet vücuda getirme, ardından da Batı medeniyeti içerisinde seçkin bir mevkiye yer alma kabiliyetine sahip olduklarına inandılar. Bu dönemde bazı bölgelerde isyanlar olmuş, imparatorluğun çözülme süreci hızlanmıştır. Türkçülük, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş evresinde ideolojik temeli oluşturmuştur. Millî devlete giden yolda Turan birliği yaklaşımdan ziyade millî ve bağımsız bir devlet anlayışı benimsenmiştir. Ancak "Pantürkizm" düşüncesi yerine daha gerçekçi, sadece millî ve bağımsız bir Türk devletinin kurulması hedeflendi.

4.2.7. Trablusgarp Savaşı

Almanya gibi millî birliğini geç tamamlayan İtalya da sömürgeciliğe geç başlamıştır. İtalya, büyük devletlerle çeşitli antlaşmalar yaptı. Rusya, Boğazlar meselesinde uluslararası dengeyi kendi lehine çevirebilmek amacıyla Balkanlar'da rekabet halinde bulunduğu Avusturya dışında bir müttefik arayışına yöneldi ve İtalya ile yakınlaştı. İki devlet arasında imzalanan Racconigi Antlaşması ile taraflar,

Trablusgarp ve Boğazlar üzerindeki karşılıklı çıkarlarını tanımayı taahhüt ettiler. Bu sırada İtalya, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki toprağı olan Trablusgarp ve Bingazi'ye göz koydu. Bu anlaşmadan yaklaşık iki yıl sonra İtalya, buraların İtalya'ya terk edilmesi için 28 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota verdi. Bu isteğinin reddi üzerine Trablusgarp'a saldırarak işgali başlattı. Bu sırada Rusya da Boğazlar konusunda Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını artırdı. 1911 Eylül'ünde başlayan Trablusgarp Savaşı sırasında İngiltere, Osmanlı kuvvetlerinin Mısır üzerinden bölgeye sevk edilmesini engelleyerek devletin askeri hareket kabiliyetini sınırlandırmıştır. Bu şartlar altında Kurmay Kolağası Mustafa Kemal Bey, Enver Bey, Ali Fethi Bey ve Aziz Ali el-Mısırî gibi genç ve idealist Osmanlı subayları gizlice bölgeye geçerek yerel kuvvetleri teşkilatlandırmış ve etkili olmuşlardır. İtalyanlar beklemedikleri bu direniş karşısında zorlanmış, ancak Balkan Savaşları'nın başlaması, Osmanlı Devleti'nin farklı bir cepheye yönelmesi İtalya'nın işini kolaylaştırmıştır. İtalya, 1912 yılında Rodos ve On İki Adayı işgal etti.

Sonuçta 1912 yılı Ekim ayında İtalyanlarla Uşi Antlaşması imzalandı, Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya bıraktı. Osmanlı Hükûmeti buradaki askeri ve sivil memurlarını çekecek, buna karşılık işgal edilen adalar geri verilecekti. Ancak savaş bitene kadar Adalar İtalya'nın kontrolünde kalacaktı. Bu tarihten sonra adaların geri alınması mümkün olmamış, On İki Ada İtalya'nın kontrolüne geçmiştir. Rodos ve On İki Ada Lozan Antlaşması ile İtalya'ya bırakıldı, 1947 yılında da İtalya Barış Antlaşması'yla Yunanistan'a devredildi.

4.2.8. I. ve II. Balkan Savaşları

II. Meşrutiyet yılları Balkanlardaki iç karışıklıkların ve ayrışmanın üst seviyeye çıktığı bir dönem oldu. Bulgaristan, bağımsızlığını kazanmasının ardından Balkanlar'da etkin bir politika izlemeye başladı. Osmanlı Devleti ve İtalya arasındaki savaş fırsat bilen Balkan devletleri, Rusya'nın da katkılarıyla aralarında ittifak antlaşması imzaladılar. 13 Mart 1912'de Sırp-Bulgar ittifakı, 29 Mayıs 1912'de Bulgar-Yunan ittifakı, 1912 yılı ağustos ayında da Karadağ ve Bulgaristan arasında bir ittifakın ardından 6 Ekim 1912'de Karadağ-Sırbistan ittifakı yapıldı. Bu süreçte Rusya, Bulgaristan ile Sırbistan arasında bir çatışmayı önlemek amacıyla arabuluculuk yapmış ve her iki devleti Osmanlı Devleti'ne karşı iş birliğine yönlendirmiştir. Büyük devletlerden, muhtemel bir yenilgi durumunda sınırların değişmeyeceğine dair güvence alan Balkan devletleri 1912 yılı ekim ayında Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtılar.

Osmanlı Devleti seferberlik ve tahkimat işlerini zamanında yapamadı, ordu içindeki siyasi çekişmeler ve emir komuta zincirinde ortaya çıkan aksaklıklar nedeniyle askeri etkinliğini önemli ölçüde yitirmiş ve savaşın hemen her cephesinde ağır yenilgiler almıştır. Savaş sona erdiren Londra Antlaşması, 1913 yılı mayıs ayında imzalandı. Bu antlaşmaya göre Arnavutluk bağımsızlığını kazandı, Girit Yunanistan'a bırakıldı ve Osmanlı Devleti'nin Trakya sınırı, Midye-Enez Hattı olarak belirlendi. Birinci Balkan Savaşı'nda beklenenden daha kolay bir zafer elde eden Balkan devletleri, kazanılan toprakların paylaşımı konusunda anlaşmazlığa düşmüş ve bu durum İkinci Balkan Savaşı'nın başlamasına yol açmıştır. Bu gelişmeden yararlanan Osmanlı Devleti, askerî harekât düzenleyerek Edirne'yi yeniden hakimiyeti altına almıştır.

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin iç politikası ve toplumsal yapısı üzerinde derin etkiler bıraktı. Bu süreçte daha önce sınırlı bir etkiye sahip olan Türkçülük düşüncesi güçlendi, özellikle Balkanlar'dan Anadolu'ya yoğun göçler oldu. Bununla birlikte Balkan bozgunu, yalnızca askeri bir yenilgi değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde derin bir yara açtı. Vatan olarak kabul edilen Balkan topraklarından Anadolu'ya yönelen yüz binlerce insan, salgın hastalıklar, açlık ve yoksulluk nedeniyle büyük kayıplar verdi. Bu durumun bir neticesi olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti, Babıali Baskını ile yönetime el koyarak siyasal iktidarı fiilen denetimi altına aldı.

4.2.9. Birinci Dünya Savaşı

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı kısa süre içerisinde yayılarak dünyanın büyük bir kısmını içerisine alan uzun süreli bir savaşa dönüşmüştür.

4.2.9.1. Savaşın Nedenleri

Savaşın en önemli nedenlerinden biri ekonomik rekabet ve sömürgecilik yarışıdır. XV. yüzyılda Rönesans ile birlikte bilim alanındaki gelişmeler insanları yeni uygarlıklar keşfetmeye yönlendirmiş ve

keşfedilen yerlerdeki zenginlikler Avrupa'ya getirilmiştir. Sanayi inkılabıyla birlikte artan hammadde ve pazar ihtiyacını karşılamak isteyen devletler kurdukları uluslararası şirketler vasıtasıyla sömürgecilğe başlamışlardır. İngiltere “Hint Levant”, Fransa “Hint ve Kanada”, Hollanda ise “Batı ve Doğu” şirketlerini kurmuşlardır. İngiltere sömürge edindiği topraklarını genişleterek, kendi ülke topraklarının 104 katı büyüklüğüne ulaşarak “üzerinde güneş batmayan ülke” unvanını almıştır. Fransa ise Fas, Tunus, Cezayir ve Çin Hindi gibi toprakları sömürmesine alarak, Fransa'nın 20 katı büyüklüğe ulaşmıştır. Hollanda ve Belçika'nın yanı sıra Rusya da sömürge edinmek amacıyla Kafkasya, Hazar Denizi kıyıları, Sibirya, Mançurya ile Türkistan bölgesine yayılmıştır. XX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde Afrika'nın %90'ı Pasifik'in ise %99'u sömürgeleştirilmiştir.

Avrupa'da Almanya ile Fransa arasındaki Alsace-Lorraine anlaşmazlığı da savaşın diğer bir nedenini oluşturmakta olup, Almanya'nın yeraltı kaynakları bakımından zengin bu bölgeyi Fransa'dan almasını, Fransa hiçbir zaman hazmedememiş ve bu toprakları geri almayı kutsal amaç haline getirmiştir.

Balkanlarda Rusya ile Avusturya arasında nüfuz mücadelesi olup, Rusya'nın panislavizm politikasını boşa çıkarmak amacıyla Avusturya önleyici bir politika takip etmiştir. Avusturya da Balkanlara sahip olarak, Güneydoğu Avrupa'da yayılmak ve sıcak denizlere ulaşmak istemiştir.

Dini ve kültürel yayılmanın dünya devletlerinin önemli amacı haline gelmesi ile birlikte sömürgeci devletler misyonerler vasıtasıyla kendi din ve kültürlerini yaymaya başlamışlardır. Bu amaçla okullar, sağlık kurumları ve kiliseler açarak hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaları rekabeti arttırmıştır.

1789 Fransız ihtilali sonucu yayılan milliyetçilik fikri millî devletler kurmak düşüncesini ortaya çıkararak, bağımsızlık savaşları başlamıştır. Özellikle milliyetçilik fikirleri birçok milleti bünyesinde barındıran Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı Devleti üzerinde etkili olmuştur. Büyük devletlerin dünyadaki çok uluslu devletler içerisindeki çeşitli milletleri kışkırtmaları, kendi ırkını üstün görmek anlayışı düşmanlıkları ve rekabeti arttırmıştır.

Silahlanma ve militarizm de savaşın çıkışında etkili olmuştur. Almanya'nın millî birliğini kurduktan sonra hızlı bir silahlanma yarışı içerisine girerek, silah fabrikalarında top ve çeşitli silahların, tersanelerde denizaltıların yapılması Avrupa devletlerinin de silahlanmalarına neden olmuştur. Almanya ile İngiltere arasında denizcilik alanındaki rekabet artmıştır. Çünkü büyük devletler edindikleri silah gücüyle uluslararası sistem içerisindeki dengeyi korumanın yanı sıra kendi güvenliklerini sağlamayı hedeflemişlerdir. Silahlanma yarışı ülkeler arasındaki güvensizliği arttırırken, sorunların diplomasi yerine savaşla çözüleceği fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Diğer sebepler kadar olmasa da savaşın çıkışında hanedan çekişmeleri de etkili olmuştur. Rusya'da Romanoflar, Avusturya'da Habsburglar, Almanya'da Hohenzollern, İngiltere'de Hanover hanedanları olup, birbirleriyle akraba olan bu hanedanlar başka ülkelerde nüfuz kurmak amacıyla kendi hanedanlarından birini seçtirmek istemeleri rekabeti doğurmuştur.

Savaşın çıkışında etkili olan hususlardan biri de bloklaşmadır. Bu bloklardan biri 1879 yılında Almanya ve Avusturya arasında yapılmış olup, daha sonra İtalya da bu bloka dahil olarak İttifak devletleri oluşmuştur. Bu ittifaka karşı Fransa, 1904 yılında İngiltere ile bir antlaşma imzalamış ve 1907 yılında da İngiltere, Rusya ile antlaşma yapmıştır. Böylece İttifak devletlerine karşı İtilaf devletleri blokunun kurulması gittikçe kutuplaşmayı arttırmıştır.

4.2.9.2. Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Birinci Dünya Savaşı Avusturya Macaristan Veliahdı Franz Ferdinand'ın Saraybosna'yı ziyareti sırasında Sırp bir milliyetçi olan Principe tarafından öldürülmesi savaşı başlatan kıvılcım olmuştur. Avusturya'nın 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a bir ultimatom vermesi ve Sırbistan'ın bu notaya kaçamak cevap vermesi üzerine Avusturya-Macaristan 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a saldırarak, savaşı başlatmıştır. İngiltere savaşın büyümesini önlemek amacıyla Almanya nezdinde girişimde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. 31 Temmuz 1914'te Rusya seferberlik ilan etmiştir. Almanya 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya, 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya, 4 Ağustos 1914'te Belçika'ya savaş açmıştır. İngiltere'de 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir. 6 Ağustos 1914'te de Avusturya, Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Uzakdoğu'da Japonya da 23 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan ederek, bu devletin Uzakdoğu'daki sömürgelerini almıştır. Böylece savaş hem Avrupa hem de Uzakdoğu'ya yayılmıştır. 1915 yılında İtalya kendi ortaklarını bırakarak, İtilaf Devletleri safında savaşa girmiştir. 1916 yılı

içerisinde de Romanya, 1917 yılında ise Yunanistan İtilaf Devletlerine katılmıştır. Savaş sırasında Bulgaristan İttifak Devletleri, Amerika Birleşik Devletleri ise İtilaf Devletleri yanında yer almıştır.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında Osmanlı Devleti il etapta tarafsız kalmayı düşünmüştür. İtilaf Devletleri de Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını ve böylece karşılarındaki cephelerin genişlemesini önlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin sebepleri şunlardır;

İtilaf Devletleri'nin XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı'ya karşı izlemiş oldukları düşmanca politikalar,
Osmanlı Devleti'nin son savaşlarda kaybettiği toprakları geri alma düşüncesi, Almanya'nın savaşı kazanacağı düşüncesi,

Türk-Alman dostluğu,

Rusya'nın savaşı kaybetmesi durumunda bir Turan Devleti kurmak ideali.

2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ittifak antlaşması yapılmıştır. Osmanlı Devleti seferberlik ilan ederek Meclis-i Mebusan'ı da kapatmıştır. Seferberlik emri asker alımlarının başlaması ile uygulanmaya başlanmıştır. Avrupa'da savaşın yayılmaya başladığı ağustos ayının ilk haftasında İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parasını ödediği "Sultan Osman" ve "Reşadiye" zırhlılarının Osmanlı Devleti'ne verilmeyeceğini bildirmiştir. Bu arada Osmanlı Devleti kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiştir. Almanya ve İtilaf Devletleri kapitülasyonların kaldırılmasına oldukça sert tepki göstermişlerdir.

Almanya Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesini sağlamaya çalışmış olup bunun sebepleri ise şunlardır;

Osmanlı Devleti savaşa girince yeni cepheler açılarak, Almanya'nın yükünün hafifletilmek istenmesi,

Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafi ve stratejik konum,

Osmanlı Padişahının cihad ilan etmesinden faydalanmak istenmesi,

Osmanlı asker sayısından faydalanılmak istenmesi.

Almanya, İtalya'yı savaşa ikna etmek amacıyla Goeben ve Breslau adlı iki savaş gemisini Akdeniz'e yollamıştır. Bu savaş gemileri İngilizlerin takibinden kaçarak, Enver Paşa'nın izniyle Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara Denizi'ne gelmiştir. İngiltere bu durumun tarafsızlık politikasına uymadığını ileri sürerek protesto etmiştir. Osmanlı Devleti ise bu gemilerin satın alındığını açıklamıştır. Satın alınan Goeben'e "Yavuz", Breaslau'a ise "Midilli" adı verilmiştir. Daha sonra bu iki savaş gemisi Enver Paşa'nın izniyle Karadeniz'e çıkarak, Rus liman ve gemilerine ateş açmıştır.

Bu olay üzerine 2 Kasım 1914'te Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. 5 Kasım 1914'te de İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

4.2.9.3. Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler

Kafkas Cephesi

Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı 2 Kasım 1914'te savaş ilan ederek, Doğu Anadolu'daki 3. Ordu üzerine askerî harekât düzenlemiştir. Rus kuvvetleri geri püskürtülerek Rusların yönetimindeki Kotur alınmış ve Köprüköy civarındaki savaşlarda da büyük başarı kazanılarak Rusların kuzeye çekilmeleri sağlanmıştır. Kafkas Cephesindeki Türk kuvvetlerinin asıl amacı Rusların Avrupa cephesine kuvvet sevk etmesini engellemektir. Ancak Enver Paşa'nın amacı Kafkas Cephesi'nde Rusların durdurulmasının yanı sıra Kafkasya'da üstünlük sağlayarak, Orta Asya'daki Türklerle birleşerek büyük bir Turan Devleti kurmak, Rus Çarlığını yıkarak, kaybedilen toprakları geri almaktır.

Enver Paşa, Rus ordusunun en önemli ikmal üssü olan Sarıkamış üzerinden Kar-Gümrü yoluyla Kafkasya'ya taarruzu planlamıştır. Enver Paşa taarruz planına karşı çıkan 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'yı 18 Aralık 1914'te görevden alarak komutanlığı kendisine bağlamış ve taarruz hazırlıklarını hızlandırmıştır. Askerî harekât 22 Aralık 1914'te başlamış, 25 Aralık 1914'te Sarıkamış kuzeyindeki Bardız geçidi ele geçirilmiştir. 26 Aralık 1914 sabahı yoğun sis ve başlayan soğuk nedeniyle Osmanlı askerî kuvvetlerinde donma olayında artışlar başlamıştır. Türk kuvvetlerine takviye kuvvetlerin gelmemesi ve Rusların direnişinden dolayı Sarıkamış alınamamış ve Türk taarruzu 27 Aralık 1914

akşamı durdurulmuştur. Rusların karşı taarruzları Türk kuvvetlerinin 18 Ocak 1915'te Azap bölgesine çekilmesi ile Sarıkamış askerî harekâtı Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisi ile sonuçlanmıştır.

Bu askeri yenilginin yaşanmasında olumsuz hava şartları, askeri lojistiğin yetersizliği ile sevk ve idaredeki eksiklikler etkili olmuştur.

Rusya'nın karşı saldırısından cesaret alan Ermeniler Doğu Anadolu'da büyük katliam hareketlerine başlamışlardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti 27 Mayıs 1915 yılında Tehcir Kanunu'nu çıkarmıştır.

Rus kuvvetleri daha sonra 17 Mayıs 1915'te Van'a girmiştir. Rus askeri kuvvetleri tekrar ileri harekate geçerek, 17 Ocak 1916'da Köprüköy'e ve 19 Ocak'ta Hasankale'yi işgal etmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerinin direnişine rağmen Rus askeri kuvvetleri 16 Şubat 1916'da Erzurum, 17 Şubat'ta Muş, 3 Mart'ta Bitlis, 15 Temmuz'da Bayburt ve 25 Temmuz'da da Erzincan'ı almışlardır.

16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1916 gecesi Muş'u ve 8 Ağustos'ta da Bitlis'i Ruslardan almıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya bu başarıdan dolayı altın kılıçlı imtiyaz madalyası verilmiştir.

1917 yılında Rusya'da Bolşevik ihtilalinin çıkışı Rusya'nın savaştan ayrılmasına neden olmuştur. 18 Aralık 1917'de yapılan Erzincan mütarekesi ile Osmanlı Rus muharebelerine son verilmiştir. 3 Mart 1918'de yapılan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum'dan Rusya'nın çekilerek halkoylamasına gidilmesi kabul edilirken, Rusya Doğu Anadolu'dan çekilecekti. Osmanlı Devleti Maveray-ı Kafkas Cumhuriyetleri'nin feshedilmesi ile kurulan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile 4 Haziran 1918'de anlaşmalar imzalamıştır. Bakü, Kafkas İslam Ordusu tarafından 15 Eylül'de Ermeniler ile İngilizlerden alınmış ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti Kafkasya'da 1914 yılı sınırlarına çekilmiştir.

Çanakkale Cephesi

Çanakkale ve İstanbul Boğazları Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağlarken, Avrupa ile Asya kıtalarını da birbirinden ayırmaktadır. Rusya, Boğazlar vasıtasıyla sıcak denizlere açılmak, İngilizler Boğazları geçerek Rusya'ya yardım göndermek istemiştir. Çanakkale cephesinin açılması Türkiye'nin Kafkas cephesindeki askeri hareketinin zayıflamasına neden olacaktı. İtilaf Devletleri, Boğazları geçince İstanbul işgal edilerek, Osmanlı Devleti savaş dışı bırakılacaktı. Süveyş yolu emniyet altına alınacak ve Rusya Kafkas Cephesi'nin kapanması ile kuvvetlerini Batı'daki cephelere gönderecekti. Osmanlı topraklarından Alman savaş endüstrisi için gerekli olan ham madde ile diğer maddelerin gönderilmesi engellenecek ve bazı Balkan devletlerinin İtilaf Devletleri safına geçmeleri sağlanacaktı. Aslında İngilizlerin asıl amacı Rusya'ya yardım maskesi altında Ruslardan önce Boğazları ele geçirmektir.

Osmanlı Devleti Boğazların savunulması için gerekli silah ve cephane gücünün yanında nitelikli insan gücü ile tahkim etmeye başlayarak, Mustafa Kemal 20 Ocak 1915'te 3. Kolorduya bağlı 19. Fırka Kumandanlığına tayin edilmiştir. İngiliz ve Fransız zırhlı savaş gemileri boğaz önünde gezmeye başlayınca İngiliz filosunun saldıracağı endişesinden dolayı Çanakkale Boğazı 28 Ekim 1914'te kapatılmıştır. Çanakkale Boğazı önündeki İngiliz gemileri Boğaz'ın girişini bombalamışlarsa da gerekli karşılık verilmiştir.

İtilaf Devletleri askerlerinin karadan ilerlemesini de engellemek amacıyla Gelibolu Yarımadası etrafına döşenmiş tellerle düşmanın karaya çıkarak rahat hareket etmesi engellenmiştir. Gelibolu ile Seddülbahir ve Kumkale sahillerine siper ağırları kurulmuştur. Türk savunma siperleri makineli tüfeklerle desteklenirken, Anadolu yakasına da tabyalar kurulmuştur.

İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazına ilk taarruzu 3 Kasım 1914'te yapmıştır. Ertuğrul ve Orhaniye tabyalarından atılan toplar üzerine İtilaf Devletleri zırhlıları geri çekilmek zorunda kalmıştır. 15 Ocak 1915'te de Çanakkale'nin girişine sokulmaya çalışmışlarsa da başarısız olarak geri çekilmişlerdir. Akdeniz'deki güçlerini arttıran İtilaf Devletleri 19 Şubat 1915'te tekrar taarruza başlamışlar, 24-26 Şubat tarihleri arasında taarruza devam etmişlerse de Barbaros ve Turgut zırhlılarımızın ateşle müdahalesi üzerine düşman zırhlıları tekrar geri çekilmişlerdir. Düşman zırhlılarının saldırıları 1 Mart'tan 18 Mart'a kadar sürmüştü de her defasında gerekli karşılık verilmiştir. 17 Mart gecesi Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey Boğaz'ı mayınlamıştır.

18 Mart günü Çanakkale Boğazı en kanlı çarpışmalara sahne olmuştur. Fransız gemisi Bouvet isabet alarak batmıştır. Ocean gemisi de isabet alarak personeli boşaltılmış ve Irresistible muharebe gemisi batmıştır. İtilaf Devletlerinin 5 muharebe gemisi savaş dışı kalırken, Boğaz'ı geçme teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Çanakkale deniz savaşlarında başarısız olan İtilaf Devletleri kuvvetleri bu sefer de karaya asker çıkarma hareketlerinde bulunmuşlardır. 3 Nisan'da karaya çıkarak Arıburnu'nda taarruz eden düşman birlikleri geri püskürtülmüştür. Arıburnu cephesinde Mustafa Kemal, emrindeki kuvvetlerle önemli mücadeleler vermiştir. Conkbayırı muharebelerinde de düşmana büyük kayıplar verdirilmiştir. Anafartalar Grup Kumandanı Mustafa Kemal, 9 Ağustos'ta taarruza geçerek, Anafartalar'da düşmanı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya kadar süren Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Devletleri insan, gemi, silah ve teçhizat bakımından çok ağır kayıplar vermişlerdir. İtilaf Devletleri, Rusya'ya silah ve malzeme yardımı yapamadığı için ekonomik ve sosyal sarsıntılar geçiren Rusya'da iç karışıklıklar başlamıştır. Daha sonra Çarlık yönetimi yıkılarak, Bolşevik rejimi kurulmuştur. Savaşın erken bitmesi ümidi kesilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesi'nde başarılı olmasıyla İngiliz sömürgelerinde millî uyanış başlamıştır. Osmanlı Devleti tarafından Boğazların açılmaması uluslararası ticari ilişkiler ile Karadeniz'e komşu devletlerin ticaretini olumsuz etkilemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya başarılarından dolayı Osmanlı Nişanı verilmiştir. Aynı zamanda Çanakkale muharebeleri Mustafa Kemal Paşa gibi bir askeri dehanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Irak Cephesi

İngiltere, Irak bölgesinin bulunduğu coğrafi ve stratejik konum, zengin petrol yatakları, Basra Körfezi üzerinden açık denizlere ulaşılması, Avrupa ve Asya'yı karadan Orta ve Uzak Doğu'ya bağlayan yollar üzerinde olması ve Hindistan yolunun emniyetini sağlamak amacıyla bu cepheyi açmıştır.

Irak Cephesi İngilizlerin 6 Kasım 1914'te Fav limanını işgal etmesi ile açılmıştır. İngilizler 22 Kasım 1914'te Basra'ya girerek, Şattü'l-Arab'a doğru ilerlemişlerdir. Basra'dan sonra Kurna işgal edilip, İngiliz askeri kuvvetleri Dicle ve Fırat nehirleri vasıtasıyla Bağdat'a doğru hareket etmişlerdir. Süleyman Askeri Bey 12 Nisan 1915'te Şuayyibe'de İngilizlere karşı saldırıda bulunmuşsa da başarısız olmuştur. Nurettin Bey, Selman-ı Pakt'ta İngiliz kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğratmış ve General Towshend askeri kuvvetlerini 25 Kasım 1914'te Kutu'l-Amare'ye çekmek zorunda kalmıştır. İngilizler 22 Mayıs 1915'te Amâre'yi temmuz ayında da Nasıriye'yi almışlardır. 28 Eylül 1915'te de General Townshend, Kutu'l-Amare'yi alarak Aziziye'ye kadar ilerlemiştir. Nurettin Bey'den komuta görevini Ocak 1916'da devralan Halil Bey, Kut'u kuşatmıştır. İngilizler, Kut'ta kuşatma altında bulunan kuvvetlerini kurtarmak amacıyla yaptıkları askeri hareketlerde başarısız olmuşlar ve 29 Nisan 1916'da General Townshend, 13.300 kişilik askeri kuvvetiyle teslim olmuştur. İngilizler Aralık 1916'dan itibaren tekrar taarruz hareketine başlamış ve 25 Şubat 1917'de Kutu'l-Amare İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. İngilizler ileri harekate devam ederek, 11 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal etmişlerdir. İngilizler Bağdat'ı aldıktan sonra Kuzey Irak'a doğru ilerleyerek işgallerini devam ettirmişlerdir. Ancak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul hala Türk kuvvetlerinin elindeydi.

Sina-Filistin Cephesi

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda savaştığı cephelerden biri de Sina-Filistin Cephesi'dir. Bu cephenin açılmasının amacı Süveyş Kanalı'nın ele geçirilerek İngiltere'nin sömürgeleri ile olan bağlantısının kesilmesi, İngiltere kuvvetlerinin Mısır'da kalması sağlanarak diğer cephelerin yükünün hafifletilmesiydi.

Osmanlı Bahriye Nazırı Cemal Paşa 4. Ordu Komutanlığına atanarak bölgeye gönderilmiştir. Türk kuvvetleri çok zor şartlar altında Sina Çölü'nü ilerleyerek, Süveyş Kanalı'nı 2 Şubat 1915'te sabaha karşı geçmeye çalışmışlarsa da İngilizlerin karşı saldırıları sonucu geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Türk kuvvetleri İkinci Kanal harekâtı için 22 Nisan 1916'da taarruza geçerek Katya ve Romani'yi ele geçirerek, Kanalin yakınlara kadar keşif akınlarında bulunmuşlardır. Ancak İngilizlerin karşı saldırıları ile bu bölgeleri İngilizler Türklerden almışlardır. 22 Aralık 1916'da İngilizler, El-Ariş'i işgal etmişlerdir.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin İngilizlerle beraber hareket ederek, Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiştir. İsyançı Arap kuvvetleri İngilizlerin de desteği ile Cidde, Rabi, Yanbu ve Akabe'yi

almıştır. Şerif Hüseyin liderliğindeki Arap isyancı kuvvetleri aynı zamanda telgraf hatlarına, demiryollarına saldırılar düzenleyerek, haberleşme ve ulaşımı kesmeye çalışmışlardır. Şerif Hüseyin bölgedeki tüm Arap aşiretlerini kışkırtmışsa da istediği desteği bulamamış ve savaş süresince Şerif Hüseyin isyanı toplu bir Arap isyanına dönüşmemiştir. İngilizler, Filistin ve Suriye'nin işgali için Gazze'nin alınması gerektiğini anlayarak, Birinci ve İkinci Gazze muharebelerini gerçekleştirdilerse de 20 Nisan 1917'de başarısız olarak geri çekilmişlerdir. Üçüncü Gazze muharebesini kaybeden Türk kuvvetleri 6/7 Kasım 1917 gecesi Gazze'yi boşaltmışlardır. İngiltere, 2 Kasım 1917'de Balfour Deklarasyonu ile İngiliz yönetimi altında Filistin'de bir Yahudi yurdu oluşturma planını resmen kabul etmiştir. İngilizler bir an önce Kudüs'ün alınması için harekete geçerek, 9 Aralık 1917'de Kudüs'ü almışlardır. Kudüs'ün düşüşü Hristiyan dünyasında büyük sevinçle karşılanmıştır. 1918 yılı Nisan ve Mayıs aylarındaki Şeria muharebelerinde de Türk kuvvetleri direnişlerini sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu kuvvetlerinin kayıp verdimeden düzenli bir şekilde geri çekilmesini sağlamıştır. İngilizler 21 Eylül 1918'de Nablus'u, 25 Eylül'de Amman'ı, 30 Eylül'de Şam'ı ve 19 Ekim 1918'de de Hama ve Lazkiye'yi işgal etmişlerdir. 25 Ekim 1918'de Halep'in güneyinde şiddetli çarpışmalar olurken daha sonra da Halep'te sokak çarpışmaları yapılmıştır. Halep'ten çekilen Türk kuvvetleri İskenderun-Beylan-Dere'l-Cemal-Telle'l-Rıfat ve Antakya'yı içerisine alan bir savunma hattı oluşturmuştur. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesini imzalayarak savaştan çekilmiştir.

Galiçya-Romanya ve Makedonya Cephesi

Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna yardım için savaşmıştır. Rusya verimli toprakları ve zengin maden yataklarını ele geçirmek amacıyla 20 Ağustos 1914'te saldırıya geçerek, Galiçya'yı işgal etmiştir. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ortak askerî harekâtı ile bölge tekrar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Rusların 1916 yılı haziran ayında başlattıkları taarruzla tekrar başarılı olmaya başlamaları Romanya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesine eden olmuştur.

Osmanlı Devleti 15. Kolordu'yu 23 Temmuz 1916'da Galiçya'ya yollamıştır. 15. Kolordu Rus saldırılarının durdurulmasını ve önemli askeri kayıplar vermesini sağlamıştır. Rus askeri kuvvetlerinin Ocak-Nisan aylarında yaptıkları saldırılar da durdurulmuştur. Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılması, askeri kuvvetlerin savaşma isteğinin azalması ile 15. Kolordu kuvvetleri 12 Haziran 1917 tarihinden itibaren cepheden ayrılmıştır. Türk kuvvetlerinden 20. Tümen ise bölgede kalarak Ruslara karşı mücadeleye devam etmiş, Rusya'nın geri çekilmesi ile Ağustos 1917'de yurda dönemeye başlamıştır.

Romanya ilk etapta iki yıl tarafsız kaldıktan sonra İtilaf Devletleri safında savaşa girmiştir. Türk kuvvetleri bu cephede Bulgar ordularına yardım için cephede savaşmıştır. Bu cephede Alman ve Avusturyalılar kuzeyden, Türkler ve Bulgarlar güneyden saldırıya geçmişlerdir. Türk kuvvetleri cephede başarılı mücadeleler vermiştir. Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin çıkması sonucu Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile 15 Aralık 1917'de bir mütareke imzalamıştır. Bunun üzerine bu cephedeki Türk kuvvetleri yurda geri dönmüştür.

İtilaf Devletleri Makedonya Cephesi'ni Sırlara yardım etmek amacıyla açmışlardır. Almanya'nın isteği üzerine buraya Türk kuvvetleri gönderilmiştir. Türk kuvvetleri ile Bulgar kuvvetleri Kavala-Serez hattına yapılan tüm saldırıları geri püskürtmüş ve 28 Haziran 1918 tarihine kadar bölgede kaldıktan sonra yurda dönmüştür.

4.2.9.4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Yapılan Gizli Antlaşmalar

Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmak amacıyla birtakım gizli antlaşmalar yapmışlardır. Bu antlaşmalarla İtilaf Devletleri savaş sonrası Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek istemişlerdir. Ayrıca bu yolla savaş sonrası çıkacak anlaşmazlıkları önlemiş ve bazı devletleri taraflarına çekmişlerdir. Bu antlaşmalar İstanbul Antlaşması, Londra Antlaşması, Sykes-Picot Antlaşması ve St. Jean de Maurienne Antlaşması'dır.

İstanbul Antlaşması'nın ortaya çıkışına baktığımızda; Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Cephesini açmalarından endişelenerek 3 Mart 1915'te İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerini İngiltere ve Fransa'ya bildirmiştir. 8 Mart'ta Fransa, 10 Mart'ta da İngiltere Rusya'nın isteklerini kabul ettiğini bildirmiştir. Yapılan İstanbul Antlaşması'yla Rusya, İstanbul ve Çanakkale boğazları, Marmara

Denizi, Gelibolu Yarımadası, Midye-Enez çizgisine kadar Trakya, Bozcaada, Gökçeada ve Kocaeli Yarımadası'nı alacaktı. Buna karşılık Ruslar da İngiltere ve Fransa'nın Anadolu ve Ortadoğu'daki Osmanlı toprakları üzerindeki haklarını kabul etmiştir.

Osmanlı topraklarının paylaşılması amacıyla yapılan diğer bir antlaşma da Londra Antlaşması'dır. İngiltere ve Fransa İtalya'yı kendi tarafına çekmek amacıyla 26 Nisan 1915'te Londra Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşma ile İtalya'ya Antalya ve çevresi verilecekti. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Osmanlı topraklarının paylaşımında değişiklikler olursa İtalya'nın hakları gözetilecekti. Ayrıca Trablusgarp ve On İki Ada üzerinde İtalya'nın hakimiyeti kabul edilmiştir.

Gizli antlaşmalardan Sykes-Picot Antlaşması ise 16 Mayıs 1916'da Fransa ve İngiltere arasında yapılmıştır. Bu antlaşma ile Suriye ve Irak'ın tamamı ve Anadolu'nun güneyi İngiliz ve Fransız nüfuz bölgelerine ayrılmıştır. Akka'dan kuzeye doğru Suriye'deki tüm kıyı bölgeleri, Adana ve Mersin dahil Fransa'ya verilecekti. Dicle-Fırat bölgesi ve Mezopotamya İngiltere'ye verilecekti. Geriye kalan yerlerde bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulacaktı. Akka-Kerkük çizgisinin kuzeyi Fransız güneyi İngiliz nüfuz bölgesi olurken, İskenderun Limanı serbest liman olurken, Filistin'de ise uluslararası bir yönetim kurulacaktı. Antlaşmadan haberdar olan Rusya'nın da Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz vilayetleri üzerindeki istekleri kabul edilmiştir.

St. Jean de Maurienne Antlaşması ise Sykes-Picot Antlaşması'nın yapıldığını öğrenen İtalya'nın yeni taleplerde bulunması ile gündeme gelmiştir. Bunun üzerine 17 Nisan 1917'de yapılan bu antlaşma ile Antalya'nın içerisinde bulunduğu Güneybatı Anadolu'nun büyük kısmı, İzmir dahil Batı Anadolu'dan İstanbul'a kadar İtalyan nüfuz alanı olacaktı. Rusya'nın onayı şart koşulmuşsa da Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin çıkması onaylamasını imkânsız kılmıştır.

4.2.9.5. Birinci Dünya Savaşı Sonuçları

Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişi ile birlikte İtilaf Devletleri büyük moral ve güç kazanmıştır. İtilaf Devletleri savaş cephelerinde üstünlük kurunca barış meselesi gündeme getirilmeye başlanmıştır. Amerika Başkanı Woodrow Wilson 18 Ocak 1918'de yapılacak barışın temel prensiplerini oluşturacak 14 maddelik görüşlerini açıklamıştır. Bu ilkelere uyulacağı düşüncesiyle zaten yenilme aşamasına gelen İttifak Devletleri antlaşma yaparak savaştan çekilmişlerdir. Romanya, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Almanya barış istemiştir.

Romanya 7 Mayıs 1918'de İttifak Devletleri ile Bükreş Antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiştir. Bu antlaşma ile Romanya, Almanya ve Avusturya'nın nüfuzu altına girerken, Karpatlar'da Avusturya'ya toprak verecek ve Dobruca'dan çekilecekti. Ancak İttifak Devletlerinin İtilaf Devletleri karşısında yenilmesi ile bu antlaşma geçersiz kalmıştır.

Bulgaristan ile İtilaf Devletleri 27 Nisan 1919'da Neully Antlaşmasını imzalamışlardır. Topraklarından Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Gümlüce ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a, Tsaribrod ve Sturmitsa'yı Yugoslavya'ya kaptırmıştır. Askeri sınırlamaların yanı sıra savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştır.

Almanya ise Versailles Antlaşmasını 28 Haziran 1919'da imzalamıştır. Almanya, Alsace-Lorraine ve Saar bölgesini Fransa'ya, Batı Prusya Polonya'ya, Eupen, Malmedy, Moresnet Belçika'ya, Dantzig serbest şehir yapılarak Milletler Cemiyeti'ne bırakılırken, askeri sınırlamalar ile savaş tazminatına mahkûm edilmiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu savaş sırasında parçalanmıştır. Avusturya 10 Eylül 1919'da St. Germain Antlaşması'nı imzalamıştır. Avusturya-Macaristan toprakları üzerinde Çekoslovakya kurulmuştur. Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Galiçya'yı Polonya'ya, Hırvatistan'ı Yugoslavya'ya Trol ve Trieste'yi İtalya'ya, Bukovina'yı ise Romanya'ya bırakmış ve mecburi askerlik kaldırmıştır.

Macaristan ile 4 Haziran 1920'de Trianon Antlaşması imzalanmıştır. Macaristan, Presburg'u Çeklere, Bosna Hersek'i Yugoslavya'ya, Burgerlan'ı Avusturya'ya, Transilvanya'yı Romenlere bırakmıştır. Askeri kısıtlamaların yanı sıra savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonucunda imparatorluklar yıkılmış, yeni devletler ve sınırlar oluşmuştur. Devletler büyük bir ekonomik bunalıma girmiş ve uluslararası barışı sağlamak amacıyla Milletler Cemiyeti kurulmuştur.

4.2.9.6. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)

Mondros Mütarekesi görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni Rauf Bey, İtilaf Devletleri'ni Amiral Arthur Dough-Calthorpe temsil etmiştir. Görüşmeler 27 Ekim 1918'de başlamış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mondros Mütarekesi maddelerini egemenliği sınırlayan, askeri ve ekonomik hükümler olmak üç sınıfa ayırarak vereceğiz.

Mondros Mütarekesi'nin egemenliği sınırlayan hükümleri içerisinde boğazlar açılacak ve müstahkem mevkiiler işgal edilecek, İtilaf devletleri güvenliklerini tehlikeye düşürecek herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecekler (7. Madde), Doğu Anadolu'da altı vilayette karışıklık çıkarsa bu vilayetler de işgal edilecek, tüm haberleşme İtilaf Devletleri kontrolünde olacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin askeri hükümleri ise güvenliği sağlamak dışındaki tüm askeri kuvvetler terhis edilecek, savaş gemileri, ordunun taşıt, silah ve cephanesine el konulacak, Osmanlı elindeki tüm savaş tutsakları, Ermeni vatandaşı tutuklu Ermeniler de dahil olmak üzere serbest bırakılacak, İtilaf Devletleri Türk tutsakları serbest bırakmayacak, Brest-Litovsk antlaşmasından sonra İran ve Kafkasya'ya giren Osmanlı kuvvetleri geri çekilip terhis edilecek, Anadolu dışındaki Osmanlı askeri kuvvetleri ise en yakın İtilaf Devletleri garnizonlarına teslim olacaktır.

Mütarekenin ekonomik hükümleri; İtilaf Devletleri tüm liman ve tersanelerde faydalanabilecek, ülkenin ihtiyaçları karşılandıktan sonra kömür, akaryakıt ve deniz malzemelerinin satın alınması kolaylığı sağlanacak, demiryolları İtilaf Devletleri kontrolü altına alınacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin ateşkesten öte bir barış antlaşması niteliğinde olan maddeler içerdiği görülmektedir. Ayrıca bu mütareke Osmanlı Devleti'nin fiilen sona erdiğini göstermektedir. İtilaf Devletleri tüm işgallerini 7. maddeye dayanarak yapmışlardır.

4.3. Mütareke Sonrası Anadolu'nun Genel Durumu ve İşgaller

İtilaf devletleri Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen ardından Mütarekeyi uyguluyoruz bahanesiyle İstanbul Hükûmeti'nden Osmanlı ordusu ve topraklarıyla ilgili kendileri lehinde çeşitli taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Osmanlı toraklarının işgalini kolaylaştırmaya dönük bu talepler karşısında İstanbul Hükûmeti ise çaresiz teslimiyet tavrı içinde olmuştur. Bu ortamda İtilaf Devletleri başta İngiltere olmak üzere, Mütarekenin 7. maddesine dayanarak daha savaş devam ederken kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalarda kendilerine düşen Osmanlı topraklarını işgal etmişlerdir.

Bu çerçevede;

İngiltere: Musul, Urfa, Antep, Maraş, İzmit, Eskişehir, Afyon, Samsun, Merzifon ve Batum'u işgal etmiştir. Ancak daha sonra Antep ve Maraş'ı Fransa'ya bırakmıştır.

Fransa: Adana, Antep, Maraş, Urfa, İskenderun ve Hatay'ı,

İtalya: Antalya, Muğla ve Konya çevresini,

Yunanistan: İzmir, Aydın, Manisa ve Bursa çevresini,

İtilaf Donanması ve Orduları: Boğazlar ve İstanbul'u işgal etmiştir.

Mütarekeyi izleyen ilk altı ay içerisinde İstanbul İtilaf Devletleri'nin bir üssü durumuna gelmiştir. Ama işgallerin en önemlisi İzmir'dir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline Paris Barış Konferansında karar verilmiştir. Yunan istekleri, İtalya'nın istekleri ile çakışmıştır. Ancak İngiltere, Antalya ve Batı Anadolu'da bazı toprak parçalarını alacak olan İtalya'nın İzmir ve Aydın'da yerleşmesini istememiş, bu sebeple İzmir Yunanistan'a bırakılmıştır.

4.3.1. Millî Varlığa Faydalı Cemiyetler

Kuruluş sebepleri: Düşman işgalleri karşısında savunma yapmak ve bölgesel kurtuluş çareleri aramaktır.

Millî Mücadele taraftarı olarak, daha çok bölgesel kurtuluş çareleri kapsamında kuruldukları şehir ya da bölgenin düşman işgalinden kurtarılması amacıyla Kuva-yı Milliye ruhuyla faaliyet yürütmüşlerdir. Genellikle zararlı cemiyetlerin faaliyetlerine karşı mücadele vermişlerdir. Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmişler ve Millî Mücadelenin tek merkezden yürütülmesine katkı sağlamışlardır.

Trakya ve Paşaeli Cemiyeti:

Trakya ve çevresini savunmak özellikle Mavri Mira Cemiyetinin faaliyetlerine karşı korumak amacıyla kurulmuştur, ilk kurulan millî cemiyettir.

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti:

Batı Anadolu'yu Rumlara karşı korumak amacıyla kurulmuştur. İzmir'in İşgali sonrası Anadolu'ya millî mücadele için cephaneye taşınmışlardır.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti:

Bir yandan Rum Pontus Cemiyeti'ne diğer yandan Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne karşı faaliyet gösteren, Trabzon ve çevresini korumaya çalışan cemiyettir.

Kilikyalılar Cemiyeti:

Adana ve Çukurova bölgesini Ermeni ve Fransızlara karşı savunmak amacıyla kurulmuştur.

İzmir Harekât-ı Milliye ve Reddi ilhak Cemiyeti

İzmir'in Yunanlarca işgaliyle beraber ilhakı önlemek amacıyla kurulmuştur. İşgallere karşı fiilen karşı koymuşlardır.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti:

Merkezi Sivas olmak üzere kurulmuş ve kısa sürede bütün vatana yayılmıştır. İşgalleri protesto ettikleri gibi Millî Mücadele'ye para ve mal yardımı sağlamışlardır.

Millî Kongre Cemiyeti:

Türk halkının haklılığını basın yayın yoluyla Dünya kamuoyuna duyurmayı amaçlayan bir cemiyettir. Silahlı direniş gerçekleştirmemiştir.

Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti:

Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti'nin kurulmasına engel olmak amacıyla ortak savunma kararı almış bir cemiyettir.

Cemiyetlerin hemen hemen hepsinin kuruluşunda dayandıkları nokta Wilson İlkeleri'dir, Millî cemiyetler kendi bölgelerini kurtarmak için kurulmuş Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmişlerdir, Milliyetçilik ve bağımsızlık amacıyla kurulmuşlardır, Basın-yayın yoluyla mücadeleyi gerekirse silahlı direnişe geçmeyi amaçlamışlardır.

4.3.2. Millî Varlığa Düşman Cemiyetler

Kuruluş sebepleri: Millî Mücadelenin aleyhine olarak faaliyet göstermek, İtilaf Devletlerinin işgallerine ortam hazırlamak ve Türk toprakları üzerinde çeşitli emellerini gerçekleştirmektir.

Millî Mücadele döneminde Millî Varlığa Düşman cemiyetler olarak adlandırılan cemiyetleri, Rumlar tarafından kurulan (Mavri Mira, Etnik-i Eterya, Pontus Rum) cemiyetler, Ermeniler tarafından kurulan (Hınçak ve Taşnak) cemiyetler, Yahudiler tarafından kurulan (Alyans - İsrailit) cemiyetler ve Türk ve Müslümanlar tarafından kurulan (İngiliz Muhibleri, Teali İslam, Wilson Prensipleri, Sulh ve Selamet-i Osmaniye, Kürt Teali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Trabzon Adem-i Merkeziyet) cemiyetler olarak sınıflandırmak mümkündür.

Mavri Mira:

Rumlar tarafından kurulmuştur. Batı Anadolu ve Trakya'yı Yunanistan'a dahil ederek "Megalo idea'yı (Büyük Yunanistan'ı kurmak ve Bizans İmparatorluğunu yeniden canlandırmak) gerçekleştirmek istemişlerdir. Yunan Kızıl Haçı, Fener Rum Patrikhanesi, okullardaki izci teşkilatları ve diğer Rum cemiyetleriyle iş birliği yapmıştır.

Etnik-i Eterya Cemiyeti:

"Megalo idea" amacıyla 19. yy. başlarında kurulmuş, aynı amaçla Mondros'tan sonra da faaliyetlerini sürdürmüş bir Rum cemiyetidir.

Rum Pontus Cemiyeti:

Fatih'in 1461'de ortadan kaldırdığı Trabzon Rum Pontus İmparatorluğu'nu yeniden kurmak için çalışmalar yapmıştır.

Hinçak ve Taşnak Cemiyeti:

Çukurova'dan Trabzon'a çizilen bir hattın doğusunda kalan bütün topraklarda bir Ermeni Devleti (Magna Armenia) kurmak için çalışmalar yapmışlardır.

Alyans- İsrailit (Makkabi) Cemiyeti:

Yahudi azınlık tarafından ekonomik dini ayrıcalıklar elde etmek amacıyla kurulmuştur.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti:

İngilizlerle iyi geçinerek ülkeyi en az zararla kurtarmak isteyen ve İngiliz mandasını savunan bu cemiyete Padişah Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit yakın ilgi göstermişlerdir. Üyeleri arasında pek çok devlet adamı da vardır.

Teali İslam Cemiyeti:

Halifeye ve İslamiyet'e kesin bağlılıkla kurtuluşun gerçekleşeceğini, Millî Mücadeleye gerek olmadığını savunmuşlardır.

Wilson Prensipleri Cemiyeti:

Ülkenin kurtuluşunun Amerikan mandasının kabul edilmesiyle mümkün olacağını savunmuşlardır.

Sulh ve Selamet-i Osmaniye Cemiyeti:

Kurtuluşun Osmanlı saltanatına bağlılık ve padişaha kesin itaatle mümkün olacağına inanmışlardır. Meşruti demokrasiyi ilke edinmişlerdir.

Kürt Teali Cemiyeti:

Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürt devleti kurmak için kurulmuşsa da halkın fazla desteğini alamamıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası:

İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak kurulmuş, Mondros'tan sonra da millî mücadeleye karşı faaliyet sürdürmüştür.

Trabzon Adem-i Merkeziyet Cemiyeti:

Trabzon ve çevresinde bağımsız bir Türk Devleti kurmak istemişler, zamanla millî mücadele safına geçmişlerdir.

Sonuç: Hedefleri doğrultusundaki faaliyetleriyle Millî Mücadeleye zarar vermişler, bir bakıma zaferi geciktirmişlerdir.

4.4. Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919)

Toplanma sebebi: İtilaf Devletleri'nin mağlup devletlerle yapacakları barış antlaşmalarının şartlarını belirlemektir.

İtilaf Devletleri'nin temsilcileri savaş sonrası yapılacak düzenlemeler belirlemek amacıyla 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanmıştır.

Konferansta İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya'nın istekleri ön planda tutulmuştur. Söz konusu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan *Onlar Konseyi*, 10 ay kadar sürecek olan konferansın en yetkili kurulu olarak kabul edilmiştir. ABD'nin, Wilson İlkeleri ile öncülük ettiği uluslararası bir barış örgütünün çalışma şekli belirlenmiştir. Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) çalışma ilkelerinin belirlenmesinden sonra, ABD Başkanı Wilson, Paris'ten ayrıldığı için Konferans kararları büyük çapta İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına göre şekillenmiştir.

Sevr hariç diğer barış antlaşmalarının şartları belirlenmiş, Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda anlaşmadıkları için Sevr sonraya bırakılmıştır. Gizli anlaşmalar feshedilmiştir. Daha önce İtalya'ya vaat edilen Batı Anadolu, İngiltere'nin çıkarına ters düştüğü için ve Yunan propagandasının etkisinde kalarak Yunanistan'a verilmiştir. Bu olay İtilaf Devletleri arasında ilk defa ikilik çıkmasına sebep olmuştur.

Sonuç: İzmir ve çevresini Yunanistan'ın işgal etmesine karar verilmiştir. Wilson İlkeleri'nin "sömürgecilik yapılmayacak" maddesine karşı "manda ve himaye" fikri ilk kez burada ortaya atılmıştır.

4.5. İzmir'in İşgali (15 Mayıs 1919)

Sebebi: Paris Barış Konferansında İzmir'in Yunanistan'ın işgal etmesine karar verilmesidir.

Rusya, Şubat 1917 ihtilali ile savaş dışı kalınca itilaf devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli bir anlaşma ile İzmir ve havalisini İtalyanlara bırakmışlardır. Fakat mütarekeden sonra İngiltere, İtalyanların Anadolu'da geniş ölçüde yayılmasından rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bu sebeple İzmir'in İtalyanlar tarafından değil, Yunanlılar tarafından işgalini uygun bulmuştur. Öte yandan 5 Mayıs 1919'da Paris'te toplanan üçler konseyinde İngiliz başbakanı Lloyd George, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini ABD başkanı ve Fransız başbakanına kabul ettirmiştir. 7 Mayıs'ta itilaf gemileri İzmir limanında toplanmıştır. İtalyanlar, üçler konseyinin kararını gayri resmi yollardan öğrenmişler, Yunanlılardan önce davranarak 11 Mayıs'ta Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i işgal etmişler ve 12 Mayıs'ta Yunan işgalini onaylamışlardır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberi halkın harekete geçmesine sebep olmuştur. Halk 14-15 Mayıs gecesi Maşatlık meydanında toplanarak Yunanistan'a katılmayı kabul etmeme kararı almıştır.

Ancak İtilaf donanmasının desteğindeki Yunan birlikleri Paris Konferansı'nda alınan karara dayanarak 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmişler, Hasan Tahsin'in attığı ilk kurşunla beraber çok kan dökerek katliamlara girişmişler ve şehrin işgalini tamamlamışlardır. Böylece İzmir Yunanlıların eline geçmiştir.

İzmir'in işgali ülke genelinde büyük tepki ile karşılanmıştır. İşgale karşı ülkenin her tarafında mitingler düzenlenmiş ve ilgili makamlara işgali protesto eden telgraflar çekilmiştir. 23 Mayıs'ta Sultan Ahmet meydanında büyük bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda şair Mehmet Emin Beyle Halide Edip Hanım birer konuşma yapmışlardır. İngilizler Hükûmete baskı yaparak mitinglerin yasaklanmasını sağladılar. 30 Mayıs'ta ikinci defa Sultan Ahmet meydanında toplanan halk, Türk'ün haklı sesini tüm dünyaya duyurmuştur. Bütün bu faaliyetler Türk milletinin yapılan işgaller ve haksızlıklara boyun eğmeyeceğini göstermiştir.

Sonuçlar: Kuva-yı Milliye'nin doğmasına sebep olmuştur, İlhak amacı taşıdığı için Türk halkı büyük tepki göstermiştir, Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuştur.

4.6. Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı (19 Mayıs 1919)

Sebepe: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve yöresinde baş gösteren asayişsizliğin nedenlerini tespit etmek ve asayişsizliği ortadan kaldırmak, dağınık durumdaki silah ve cephanenin toplanarak koruma altına alınması ve başlamış bulunan direniş hareketlerini engellemek için görevlendirilmesidir.

Mustafa Kemal Paşa 5 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları grup komutanlığı görevinden ayrılarak 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiştir. O, İstanbul Boğazı'nda bulunan İtilaf Devletleri gemilerini görünce "Geldikleri gibi giderler!" tarihi sözünü söyleyerek, mevcut durumu kabullenmediğini ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunduğu sürede ülkenin kurtuluşuna yönelik planlar yapmaya ve kendisi gibi düşünen kimselerle görüş alışverişinde bulunmaya başlamıştır. İşte bu sırada İtilaf Devletleri gerçek durum tersine olmakla beraber Samsun ve yöresinde Türklerin Hristiyanlara saldırdıklarını iddia etmişler ve Osmanlı Devleti'nden bu durumun önlenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine bölgeye yüksek rütbeli bir askerin gönderilmesi düşünülmüş, Damat Ferit Paşa hükûmeti de kendisini bir bahaneyle İstanbul'dan uzaklaştırmak istediği için Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi elde etmesi fazla güç olmamıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa Samsun ve yöresinde baş gösteren asayişsizliğin nedenlerini tespit etmek ve asayişsizliği ortadan kaldırmakla görevlendirilmiştir. Kendisine verilen görevler arasında dağınık durumdaki silah ve cephanenin toplanarak koruma altına alınması, başlamış bulunan direniş hareketlerinin kesinlikle engellenmesi de bulunmaktadır.

Bu arada İtilaf Devletleri Anadolu'da yeni yerleri işgal ederlerken, millî varlığımıza düşman cemiyetler de onlara ortam hazırlamıştır. 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Yunanlılar İzmir'i işgal etmişlerdir. İzmir'in işgal edilmesi yurtda büyük bir heyecan uyandırmıştır. Her yanda mitingler yapılarak işgal protesto edilmiştir. Anadolu'da bu olaylar cereyan ederken 16 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Bandırma Vapuruna binerek Samsun'a doğru hareket etmiş, 19 Mayıs'ta da Samsun'a çıkmıştır. Bu tarih aynı zamanda Millî Mücadelenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Onun daha sonra Büyük Nutuk'unda ifade ettiği; "Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada, bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da paylaşımını sağlamaya çalışmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklali, padişah, halife, hükûmet, bunların hepsi anlamsız sözlerden ibaretti. Neyin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne gibi bir yardım isteniyordu? O halde, ciddi ve gerçek bir karar ne olabilirdi? Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı; o da, millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak. İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur." şeklindeki düşünceleri yol haritasının oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu müfettişliğine geniş yetkilerle tayin edilmiştir. Görevi özetle, Samsun çevresindeki Türklerin silahlanmasını ve teşkilatlanmasını engellemek, Karadeniz Bölgesinde çıkardıkları karışıklığa son vermek, halkın elindeki silahları toplamak ve böylece, İngiltere'nin, Mondros Mütarekesinin 7. maddesine dayanarak, bölgeyi işgal etmesini kolaylaştırmaktır. Bölgedeki durumu gördükten sonra 22 Mayıs 1919'da millî mücadelenin ilk ana programını da teşkil eden bir rapor yayımlamıştır. Rapor şöyledir: "Samsun bölgesi Rumları, siyasi emellerinden vazgeçerlerse, asayiş kendiliğinden düzelir. Türklüğün, yabancı mandasına ve kontrolüne tahammülü yoktur. Yunanlıların İzmir'de hakları yoktur, işgal geçicidir. Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir, bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır." Bu rapor üzerine İngilizler, padişaha baskı yapmış ve Mustafa Kemal Paşa yeniden İstanbul'a çağırılmıştır.

Sonuç: Mustafa Kemal Paşa resmi görevinin tam tersine hareket ederek, Millî Mücadeleyi başlatmıştır.

4.7. Genelgeler ve Kongreler

4.7.1. Havza Genelgesi (28 Mayıs 1919)

Yayınlanma sebebi: Halkın başta İzmir'in işgali olmak üzere işgallere karşı protesto mitingleri düzenlemeleri ve İtilaf Devletleri temsilciliklerine protesto telgrafları çekmelerini sağlamaktır.

Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs 1919'da Samsun'dan Havza'ya geçmiştir. 12 Haziran'a kadar Havza'da kalan Mustafa Kemal, bu dönemde İstanbul'daki fikirlerini sistemleştirmiştir. Ulusal varlığa vurulan darbelerle karşı milletin etkin biçimde uyandırılması ve harekete geçirilmesini, ordunun millî harekete desteğini sağlamak, millî cemiyetleri bir ortak amaç etrafında toplamak amacıyla mülki ve askeri makamlarla olan görüşmelerini buradan sürdürmeye başlamıştır.

Bu bağlamda 28 Mayıs'ta mülki ve askeri amirlere gönderdiği genelgeyle:

Büyük ve heyecanlı mitinglerle işgallerin protesto edilmesini,

Gösteriler sırasında düzenin korunmasına dikkat edilmesi ve Hristiyan halka karşı saldırı ve düşmanlık yapılmamasını,

Büyük devletlerin temsilcilerine ve İstanbul Hükûmeti'ne uyarı telgraflarının çekilmesini istemiştir.

Sonuç: İşgallere karşı mitingler düzenlenerek işgaller protesto edilmiş, işgalleri reddeden telgraflar çekilmiş, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yaygınlaştırılmış, Mustafa Kemal Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a çağrılmışsa da dönmemiş Amasya'ya hareket etmiştir.

4.7.2. Amasya Genelgesi (22 Haziran 1919)

Yayınlanma sebebi: Ülkenin düşman işgalinden kurtarılması için millî birliği gerçekleştirmek ve halkın Millî Mücadeleyi desteklemesine dönük çağrıda bulunmaktır.

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran'da, Havza'dan Amasya'ya geçmiştir. Orada, eski Bahriye Nazırı Rauf Bey, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ve 3. Kolordu Komutanı Refet Beyle buluşup ülkenin durumu ve kurtuluş çareleriyle ilgili toplantılar yapmıştır. Görüşmeler sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın önceden hazırladığı prensipleri kapsayan bir metin üzerinde anlaşma sağlanmıştır. 12. Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa ve 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşaların da görüşleri alındıktan sonra, bazı düzeltmelere uğrayan metin, Amasya Genelgesi olarak 22 Haziran 1919'da asker ve sivil ilgililere telgrafla bildirilmiştir.

Amasya Genelgesinin (Tamimi) içeriği şu maddelerden oluşmaktadır:

Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.

İstanbul hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi göstermektedir.

Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

Milletin hal ve durumunu gözden geçirmek ve hak isteyen sesini dünyaya duyurmak için her türlü tesir ve denetimden uzak millî bir heyetin kurulması gerekmektedir.

Anadolu'nun her yönden güvenilir merkezlerinden biri olan Sivas'ta millî bir kongre düzenlenmelidir.

Bunun için bütün vilayetlerin her sancağından, milletin güvenini kazanmış üç delegenin mümkün olan süratle yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

Her ihtimale karşı bu durumun bir sır halinde tutulması ve gereken yerlerde yolculuğun kimlik değiştirerek yapılması gerekir.

Amasya genelgesinde, 1. maddede, millî iradenin üstünlüğüne işaret edilmektedir. Nitekim burada "milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" cümlesi esastır. Tamim, Türk millî mücadelesinin ana programını teşkil etmiş, maddeleri Mustafa Kemal Paşanın siyasî ve askerî kabiliyeti sayesinde adım adım gerçekleştirilmiştir.

Sonuçlar: Bu genelge ile Millî Mücadelenin yöntem ve gerekçeleri ortaya konulmuştur. Türk inkılabının ihtilal safhası başlamıştır.

İlk kez millet egemenliğine dayalı bir yönetim kurulacağından bahsedilmiştir.

Halk Millî Mücadeleye davet edilmiştir.

Millî Mücadele ruhunu harekete geçiren ilk belgedir.

Sivas Kongresi'ne çağrı yapılmış, Erzurum Kongresi'nin toplanacağı duyurulmuştur.

Mustafa Kemal'in Amasya Genelgesi ile yetkilerini aşması önce İstanbul Hükûmeti tarafından daha sonra padişah tarafından geri çağırılmıştır.

Mustafa Kemal, İstanbul'a dönmemiş 7-8 Temmuz gecesi askerlikten istifa etmiştir.

4.7.3. Erzurum Kongresi (23 Temmuz – 7 Ağustos 1919)

Toplanma sebebi: Doğu Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından Ermenilere verilmesinin önüne geçmek ve bir Türk yurdu olarak kalması için yapılması gerekenleri görüşmektir.

Mustafa Kemal Paşa, Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Erzurum'da Ermeni isteklerinin önüne geçmek için yapılması gerekenleri görüşmek üzere bölgesel nitelikte düzenlenecek kongreye katılmak üzere Amasya'dan Rauf Beyle birlikte Erzurum'a gitmiştir. İngilizlerin baskısı neticesinde, 8 Temmuz gecesi askerlikten ayrılmak zorunda kalan Mustafa Kemal Paşa, sivil bir vatandaş olarak 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da toplanan doğu vilayetleri temsilcilerinin kongresine katılmış ve kongreye başkan seçilmiştir. Onun ustaca yönetimi sayesinde on beş gün süren Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919'da yayınlanan beyannamesi, Amasya kararlarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlardan önemlileri şunlardır:

Millî sınırlar inde vatan birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı hükûmetinin dağılması halinde millet topyekûn olarak savunacak ve direnecektir.

İstanbul hükûmeti vatanın bütünlüğünü koruyamadığı takdirde gayeyi temin için Anadolu'da geçici bir hükûmet kurulacaktır.

Kuvay-ı millîye'yi etkin, irade-i millîyeyi hâkim kılmak esastır.

Hristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.

Manda ve himaye kabul olunamaz.

Millî meclisin bir an önce toplanmasını ve hükûmet işlerinin meclisin denetimi altında yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Erzurum Kongresi'nde, millî mücadelenin hedefleri daha ayrıntılı olarak belirlenmiş ve bu hedeflere ulaşmak için yapılması gerekenler ortaya konulmuştur. Erzurum Kongresi toplanış itibariyle bölgesel; fakat yukarıda da görüldüğü gibi almış olduğu kararlar bakımından ulusal bir nitelik taşımaktadır.

Sonuçlar: Kongrede, 7 kişilik bir Heyeti Temsiliye kurulmuş ve başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.

Vilayeti Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti'nin adı Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.

Sivas kongresi kararlarının ve Misak-ı Millî'nin temelini oluşturmuştur.

Ermenistan ve Pontus hayalleri suya düşmüştür.

Manda ve himaye ilk defa reddedilmiştir.

4.7.4. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri

Balıkesir Kongresi (26-30 Temmuz 1919)

Toplanma sebebi: Batı Cephesi'nde Yunan ordusu karşısında mücadele eden millî birliklerin bir düzen altına alınarak sevk ve idaresini ve işlerini sağlamak için yapılması gerekenleri görüşmektir.

Erzurum Kongresi'nden önce Batı Cephesi'nde millî birliklerin sevk ve idaresini ve işlerini sağlamak amacıyla ilk olarak 28 Haziran 1919'da bölgesel nitelikte Balıkesir Kongresi toplanmıştır. Bu toplantıda bir merkez heyeti kurularak başkanlığına Hacı Muhittin Bey seçilmiştir. Kongrede cephedeki kuvvetlerin hangi ilçelerin yardımıyla beslenecekleri, Reddi İlhak heyetlerinin yetki ve bağlantıları gibi

konular görüşülmüştür. Daha sonra Erzurum Kongresi devam ederken 26-30 Temmuz 1919'da Balıkesir'de yeniden Hareket-i Milliye Kongresi adıyla bir kongre daha toplanmıştır.

Kongrede alınan kararlar:

Yunanlara karşı mücadele devam ettiği sürece seferberlik vardır.

İdareyi tek elden sağlamak için merkez heyeti kurulacaktır.

Sancaklarda ve kazalarda levazım birlikleri oluşturulacaktır.

İtilaf Devletleri'ne işgallerin kabul edilemeyeceğine dair telgraflar çekilecektir.

Sonuç: Kongre sonunda Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesini önlemek amacıyla, Ayvalık kıyılarından başlayarak Soma, Akhisar, Salihli, Nazilli kasabalarından geçen bir hat üzerinde Batı Cephesi oluşturulmuştur.

Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)

Toplanma sebebi: Balıkesir Kongresi kararlarını pekiştirmek ve askeri teşkilatlanmayı genişletip güçlendirmektir.

Balıkesir Kongresi kararlarını daha güçlü hayata geçirmek amacıyla 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında bölgesel olarak Alaşehir Kongresi toplanmıştır. Kongrede Balıkesir Kongresi kararları onaylanmıştır.

Sonuç: Batı Anadolu'nun savunulması için daha önce oluşturulan Batı Cephesi güçlendirilmiştir.

4.7.5. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

Toplanma sebebi: Amasya Genelgesinde toplanacağını ifade edilmiş olması ve ülkenin kurtuluşu için yapılması gerekenleri planlamaktır. Millî Mücadelenin plan ve programını belirlemektir.

Erzurum Kongresi'nden güçlenerek çıkan Mustafa Kemal Paşa, bundan sonraki çalışmalarını Sivas Kongresi'ni gerçekleştirmeye yöneltmiştir. Amasya Genelgesi'nde toplanması istenilen Sivas Kongresi, yurdun her yerinden gelen delegelerin katılımıyla, İtilaf Devletleri'nin Sivas'ı işgal etme tehdidi ve Elâzığ Valisi Ali Galip'in kongreyi basma girişimine rağmen 4 Eylül 1919'da Mektep-i Sultanide toplanmış ve 11 Eylül'e kadar sürmüştür. Kongre üyeleri toplantı başında, vatanın kurtuluşu ve milletin mutluluğundan başka hiçbir kişisel maksat izlemeyeceklerine, mevcut siyasi partilerden hiçbirinin amaçlarına hizmet etmeyeceklerine dair yemin etmişlerdir. Kongre toplanma şekli ve aldığı kararlar yönüyle millî bir nitelik taşımaktadır.

Kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Erzurum'da alınan kararlar burada aynen kabul edilmiştir.

Sivas Kongresi'nde alınan kararlardan en önemlileri şunlardır:

Mondros Ateşkes Antlaşması'yla belirlenen sınırlarımız içinde kalan topraklar ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Millî gücü etken, millî iradeyi egemen kılmak esastır.

Her türlü işgal ve müdahaleye, özellikle Rumluk ve Ermenilik teşkilini amaçlayan hareketlere karşı birlikte savunma ve direnme esası kabul edilmiştir.

Gayrimüslimlere her türlü vatandaşlık hakları saklı kalacağından siyasi egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozucu ayrıcalıklar verilemez.

İstanbul Hükûmeti bir dış baskı karşısında vatanın herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek zorunda kalırsa hilafet ve saltanatın vatan ve milletin korunmasını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbir ve karar alınmıştır.

İtilaf Devletleri'nden ülkemizin bölünmesi düşüncesinden tamamen vazgeçerek bu topraklar üzerindeki haklarımıza saygı gösteren haklı ve adaletli bir karara varmalarını bekleriz.

Devletimizin ve milletimizin bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak kaydıyla herhangi bir devletin fenni, sanayi ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılıyoruz.

Millî meclisin bir an önce toplanması ve millet geleceğinin bu meclisin kontrolüne bırakılması gerekmektedir.

Millî vicdandan doğan bütün ulusal cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir.

Kongrenin seçtiği Temsil Heyeti millî meclis açılana kadar durumu idare edecektir.

Manda ve himaye kesinlikle kabul edilemez.

Sivas Kongresinin önemi, Erzurum'da sadece Anadolu'nun kuzey ve doğu bölgeleri temsilcileri tarafından alınan kararların, vatanın tamamı için hukuken geçerli hale getirilmiş ve burada millî cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş olmasıdır.

Sonuçlar: İrade-i Milliye" adıyla bir gazete çıkarılmasına karar verilmiştir.

Ermeni ve Rum Devleti kurmayı amaçlayan cemiyetlerin çalışmalarına izin verilemeyeceği belirtilmiştir.

Mustafa Kemal'in güç ve otoritesi artmış, millî bir lider olarak ortaya çıkmıştır.

Millî Mücadele bütün vatana yayılmış, millete mal edilmiştir.

Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Komutanlığı'na getirilmiş, böylece Temsil Heyeti ilk defa yürütme yetkisini kullanmıştır.

İstanbul ile haberleşme kesilmiştir.

Padişah'tan Mebusan Meclisi'nin bir an önce toplanması ve Damat Ferit'in istifası istenmiştir.

Damat Ferit Paşa istifa etmiş ve yerine Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulmuştur.

4.8. Amasya Görüşmesi Öncesi ve Sonrası Yaşanan Gelişmeler

4.8.1. Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin İstifası ve Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Kurulması

Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele karşıtı faaliyetlerde bulunan Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin istifasını sağlamak adına İstanbul hükûmeti ile Anadolu'nun her türlü irtibatının kesilmesini sağlamıştır. Alınan bu karar sonrasında Damat Ferit Paşa hükûmeti istifasını vermiş, 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa yeni hükûmeti kurmuştur.

4.8.2. Amasya Görüşmeleri (Protokolü)

Ali Rıza Paşa Hükûmetinde Harbiye Nazırı olarak görev alan Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafında, kendileriyle aynı fikirde olduklarını ve millî iradenin hakimiyetini kabul ettiklerini bildirerek, Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Temsil Heyeti ile görüşmek üzere Anadolu'ya geleceğini ifade etmiştir. İki taraf arasında görüşmeler Amasya'da gerçekleşmiştir. 20-22 Ekim 1919'da tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonrası taraflar arasında protokoller imzalanmıştır. Böylece İstanbul Hükûmeti tarafından Temsil Heyeti resmen tanınmıştır. Amasya Görüşmelerinde seçimlerin derhal yapılarak, Mebusan Meclisi'nin bir an önce açılması karar altına alınmıştır.

4.8.3. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Gelişi

Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, heyet üyeleriyle birlikte Sivas'tan hareket ederek, idari ve askeri çalışmaları daha verimli yürütmek adına, ulaşım ve haberleşme olanaklarının daha elverişli olduğu Ankara'ya 27 Aralık 1919'da gelmiştir.

4.9. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanması ve Misak-ı Millî (12 Ocak 1920)

Amasya görüşmeleri sonrasında Anadolu'da seçim çalışmalarına başlanmıştır. Meclis'in nerede toplanacağı tartışma konusu olmuş, işgal güçlerinin başkentte bulunmasının alınacak kararları etkileyeceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in İstanbul'da toplanmasını uygun görmemiştir. O'nun itirazlarına rağmen gerek İstanbul hükûmeti gerekse ordu komutanlarının isteği sonrasında

Meclis'in İstanbul'da toplanması kararlaştırılmıştır. Meclis'e gidecek vekiller gruplar halinde Ankara'ya uğrayıp, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerde bulunmuştur. Mebusan Meclisi'nde ulusal istekleri dile getirecek bir "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu"nın kurulması karar altına alınmış, fakat sonrasında "Felah-ı Vatan" ismi altında bir grup kurulmuştur.

Yürütülen çalışmalar sonrasında Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da törenle açılmıştır. Erzurum'dan vekil seçilen Mustafa Kemal Paşa, meclis çalışmalarını Ankara'dan takip etme kararı almıştır. Sivas'tan vekil seçilen Rauf Orbay, Anadolu hareketi adına Meclis çalışmalarına katılmıştır. 28 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi'nin gizli toplantısında Misak-ı Millî (Ahd-ı Millî) bir beyanname olarak tespit ve kabul edilmiştir. Misak-ı Millî kararları 17 Şubat 1920'de kamuoyu ile paylaşılmıştır.

4.10. İstanbul'un İşgali

Misak-ı Millî'nin Mebusan Meclisi tarafından kabulünü kendi siyasal amaçları ve çıkarları açısından tehlikeli bulan İtilaf devletleri, meclisi çalışamaz hale getirmek adına başkent İstanbul'u resmen işgal etmenin hazırlıklarına başlamışlardır. 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa hükûmeti istifa etmiş ve yerine Salih Paşa Hükûmeti göreve gelmiştir. İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmiştir. Şehzadebaşı Karakolu'na baskın düzenleyerek, askerlerimiz şehit eden işgalciler, bakanlıklar ile Osmanlı kurumlarını tamamen kontrol altına almıştır. Mebusan Meclisi'nin çalışmaları engellenmiş, aralarında Rauf Orbay, Kara Vasıf olmak üzere pek çok vekil tutuklanarak, Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. İşgalin sonrasın Salih Paşa hükûmeti istifa etmiş, yerine Damat Ferit Paşa hükûmeti tekrar göreve gelmiştir. İşgali protesto eden Mebusan Meclisi, 11 Nisan 1920'de padişahın iradesiyle feshedilmiştir.

4.11. TBMM'nin Açılması (23 Nisan 1920)

Telgraf memuru Manastırlı Hamdi Efendi'den başkent İstanbul'un işgal haberini alan Mustafa Kemal Paşa, "uygarlık ve insaniyet asrının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan ilkelere ve bu ilkeleri oluşturan insanlığın umumî vicdanına yöneliktir" sözleri ile nitelediği işgali protesto etmiştir. Ardından yayınladığı beyannamesinde yer verdiği "Ankara'da olağanüstü yetkiye sahip bir Meclis, millet işlerini yönetmek ve denetlemek üzere toplanacaktır!" ifadeleriyle ülkenin bütün millî güçlerini Ankara'ya davet etmiştir. Bu çağrı sonrası pek çok isim çeşitli yollarla İstanbul'dan Ankara'ya hareket ederken, ülke genelinde açılacak Meclis'te görev alacak vekillerin seçimine başlanmıştır. Yapılan seçimler ile Mebusan Meclisi'nden gelen vekillerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da törenlerle açılmıştır. 24 Nisan günü Ankara Milletvekili olan Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı olarak seçilmiştir. "İcra Vekilleri Heyeti" adıyla bir hükûmet kurulmuştur. Meclis başkanının hükûmetin de başında bulunduğu, vekillerin tek tek meclisten seçildiği ve meclise karşı sorumlu olduğu hükûmet, bir an önce iç güvenliği sağlayarak, işgallere karşı vatani savunmanın adımlarını atmaya başlamıştır. Olağanüstü yetkilere sahip olan TBMM, "Güçler Birliği" olarak da niteleneceği üzere yasama, yürütme ve yargı gücünü kendi bünyesinde toplamıştır. Meclisin yürüttüğü çalışmalar sonrasında iç güvenlik yeniden sağlanmış, isyanlar bastırılmış, düşman karşısına çıkan Kuva-yı Milliye ve düzenli ordu birliklerinin arkada bıraktıklarının can güvenliğinden, mal güvenliğinden, namus güvenliğinden endişe duymamaları sağlanmıştır.

4.12. İstanbul ve Ankara Hükûmetleri Arasında Karşılıklı Fetvalar

İstanbul'un işgali sonrası dördüncü kez göreve gelen Damat Ferit Paşa Hükûmeti, yayınlamış olduğu beyannamelerle isyancı olarak nitelediği millî teşkilatın devleti istilaya uğrattığını, devletin başını gövdesinden ayırma felaketini hazırladığını ve yalancı milliyet davası altında vatan ve milleti şahsi hırslarına feda ettikleri yönünde propaganda yürütmüştür. Millî hareketi eşkıyalık ve dine aykırı olarak değerlendiren Damat Ferit Paşa hükûmeti, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah tarafından hazırlanan ve padişah tarafından onaylanan bir fetvayı 10 Nisan 1920'de yayımlamıştır. Söz konusu fetvada padişahın emirlerine aykırı olarak silah ve asker toplayan ve etrafa saldırdığı iddia edilen millî hareketin eşkıyalık ve İslam dinine aykırı olduğu, bu hareketi yapanların halifeye dolayısıyla dine ve Allah'ın emirlerine aykırı hareket ettikleri, bu dünyada ve öteki dünyada cezayı hak ettikleri, bunlarla savaşmanın dinin emri olduğu, bunlara karşı savaşanların ölürse şehit kalırsa gazi olacakları iddia edilmiştir. Fetva çeşitli yollarla Anadolu'nun dört bir yanına dağıtılmıştır. Bu fetva ülke genelinde iç isyanların çıkmasına, Türk'ün Türk'e kırıdırılmasına sebep olmuştur.

İstanbul hükûmeti tarafından yayınlanan fetva üzerine Millî Mücadele'ye taraftar olan din adamları Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin liderliği altında karşı bir fetva kalem almışlardır. İstanbul'da padişah ve halifenin esir olduğu, cebren ve kerhen verilen fetvanın geçerli olamayacağını vurgulandığı Anadolu fetvasında, esir olan halifenin kurtarılmasının İslam dini bakımından farz olduğu, bu mücadeleye katılanların asi olmadığı, mücadeleye katılanların ölürse şehit kalırsa gazi oldukları, düşmanın baskısı altında verilen fetvaların geçerli olmadığı ifade edilmiştir. 155 müftü ve din bilgini Anadolu fetvasını onaylayıp imzalamıştır.

4.13. TBMM'ne Karşı Ayaklanmalar

Millî Mücadele yıllarında millî varlığa karşı en büyük tehlikelerin başında iç ayaklanmalar gelmiştir. İç ayaklanmaların ortaya çıkmasında pek çok neden vardır. İşgal güçleri ile Saray ve İstanbul Hükûmetlerinin özellikle din üzerinden yürüttükleri yıkıcı faaliyetlerin yanı sıra uzun savaş yıllarının halk arasında yaratmış olduğu yokluk ile psikolojik ve ekonomik zorluklar ayaklanmaların çıkmasında başlıca etkenler olarak öne çıkmıştır. Böyle bir tablo içinde TBMM açıldığı günden itibaren ayaklanmaları bastırmak ve ülke içinde otoriteyi ve güvenliğini sağlamak adına bir dizi yasal düzenlemeye gitmiştir. Bu yasal düzenlemelerden ilki 29 Nisan 1920'de TBMM tarafından kabul edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'dur. Bu kanunla meclisin meşruluğu açıklanarak buna karşı duranlarla, bozgunculuk yapanlar ve onlara yardım edenler vatan haini olarak nitelenmiştir. Vatan haini olanlara idam cezasının verilmesi karar altına alınmıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan beklenen sonuç elde edilememesi, asker kaçaklarının artması ve asayişin yeterince sağlanamaması sonrası İstiklal Mahkemelerinin kuruluşunu sağlayan Firariler Hakkında Kanun 11 Eylül 1920'de TBMM'de kabul edilmiştir.

TBMM'nin asayişi sağlama ve asker kaçaklarını önlemeye yönelik aldığı her türlü tedbire karşı Millî Mücadele dönemi boyunca Anadolu'da ortaya çıkan belli başlı ayaklanmalar şunlardır: Bozkır'da Zeynelabidin Ayaklanması, Şeyh Eşref (Hart) Ayaklanması, Ahmet Anzavur Ayaklanması, Ali Batı Ayaklanması, Düzce Ayaklanması, Kuva-yı İnzibatiye, Yenihan'da Postacı Nazım Ayaklanması, Yozgat'ta Çapanoğulları Ayaklanmaları, Zile Ayaklanması, Çopur Musa (Çivril) Olayı, Konya'da Delibaş Ayaklanması, Cemil Çeto Olayı, Millî Aşireti Ayaklanması, Koçkiri Ayaklanması.

4.14. Düzenli Ordunun Kurulması

Mondros Mütarekesi sonrası İtilaf Devletlerinin Anadolu'yu işgali karşısında direniş gösteren Türk milleti, "Millî Kuvvetler" olarak nitelenecek Kuva-yı Milliye hareketini vücuda getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın söylemlerinde Kuva-yı Milliye millî siyasi hareket olarak tanımlanırken, kimi zaman "milis kuvvetler, işgalcilere karşı mücadele veren tüm kuvvetler" anlamında da ifade edilmiştir. İşgalin ilk zamanlarında düşmana karşı direnişin simgesi olan Kuva-yı Milliye birlikleri önce Temsil Heyetine, daha sonra TBMM'nin açılması ve hükûmetin kurulması ile Millî Müdafaa Vekâletine bağlanmıştır. Fakat tüm uğraşılara karşı bir disiplin ve düzene sokulamayan, düşmana karşı kesin sonuç alamayan bu birliklerin tasfiye edilerek, düzenli orduya bağlanması işlerine 1920 yılı içinde hız verilmiştir.

TBMM tarafından 26 Haziran 1920'de yeni oluşturulan Batı Cephesi Komutanlığına Ali Fuat (Cebesoy) Paşa atanmıştır. Ali Fuat Paşa'nın, Çerkez Ethem'in başında bulunduğu Kuva-yı Seyyare birliklerinin desteği ile 24 Ekim 1920 tarihinde Yunanlara karşı başlattığı Gediz Taarruzu'nun başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından düzenli ordu birlikleri ile millî kuvvetler arasındaki irtibatsızlık ve güven kaybı daha da artmıştır. 10 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığına İsmet (İnönü) Bey'in atanması ile birlikte "düzensiz teşkilat fikir ve siyaseti" terk edilerek, "süratle düzenli ordu ve süvari birlikleri meydana getirme" sürecine geçilmiştir.

4.14.1. Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe Ayaklanmaları

Başarısız Gediz Taarruzu sonrasında Kuva-yı Milliye'nin tasfiyesi süreci hız kazanmıştır. Demirci Mehmet Efe, Sarı Efe ve Yörük Ali Efe gibi millî müfrezeleri ordu kuruluşu içine alma ve süvari birlikleri kurma teşebbüslerine süratle başlamıştır. Yörük Ali Efe Meclis'in aldığı kararlar sonrası düzenli orduya katılım sağlarken; Demirci Mehmet Efe, Çerkez Ethem'inde girişimleri sonrasında, başlangıçta düzenli ordunun kuruluş çalışmalarına muhalif olmuştur. Fakat sonrasında kendisine yönelik yürütülen bir dizi askeri tertibatın ardından Meclis'in otoritesine boyun eğmiştir.

Çerkez Ethem, düzenli ordu kuruluncaya kadar önemli bir askeri boşluğu doldurmuştur. Ankara hükûmetinin bir anlamda askeri kanadını oluşturan Çerkez Ethem birlikleri hem isyanlarının

bastırılmasında hem de düşmana karşı mukavemet gösterilmesinde önemli faydalar sağlamıştır. Fakat Ethem'in kuvvetlerinin disiplinsizlikleri yanında uyguladığı şiddet yöntemleri, birliklerine mensup olanların yağma ve talanları TBMM'yi halkın nazarında zor durumda bırakmıştır. Ayrıca Ethem yandaşlarının Meclis içinde ve dışında düzenli ordu aleyhindeki propagandaları, cephe komutanının emirlerini dinlememeleri, hükûmetin aldığı kararlara uymamaları ve bağımsız hareket etmeleri sonrasında Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu değişmiştir ve Ethem'e karşı hareket hazırlıkları başlamıştır. Çerkez Ethem'in, 29 Aralık 1920'de TBMM Başkanlığına çektiği telgrafla Meclis üyelerine yaptığı hakaret, ilişkileri koparma noktasına getirmiştir. TBMM Hükûmeti, Çerkez Ethem ile kardeşleri Reşit ve Tevfik Beylerin asi duruma düştüklerini orduya ve kamuoyuna duyurmuştur. Çerkez Ethem, Yunan ordusu ile iş birliğine girmiştir. 6 Ocak'ta Yunan birlikleri Bursa ve Uşak üzerinden, Çerkez Ethem de Kütahya üzerinden saldırarak Türk ordusunu iki ateş arasında bırakmıştır. Yunan birliklerinin geri çekilmesi sonrasında Çerkez Ethem Yunan ordusuna sığınmıştır. Savaş bitene kadar İzmir'de kalan Çerkez Ethem, Türk zaferinin ardından yurt dışına kaçmış, 1948 yılında vefat etmiştir.

4.15. Sevr Barış Antlaşması (10 Ağustos 1920)

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasının ardından İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında devam eden barış görüşmeleri uzun bir zaman almıştır. Aylar süren müzakerelerin sonucunda 433 maddeden oluşan Sevr Barış Antlaşması 10 Ağustos 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa hükûmeti tarafından imzalanmıştır. İngiltere Başbakanı Lloyd George'nin "Türkiye artık yoktur" diyerek memnuniyetini ifade ettiği ve Türk tarihinde eşî görülmemiş bir yıkım belgesi olan Sevr antlaşma metni içinde askeri ve ekonomik kısıtlamalar, sınırlar, tazminat, hakimiyetin paylaşılması gibi birçok konu hakkında hükme yer verilmiştir. İstanbul ve civarından oluşan küçük bir bölge ile Orta Anadolu'nun küçük bir kısmı Kastamonu kıyılarına kadar alan Türklere bırakılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği altında yürütülen Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla birlikte Sevr Barış Antlaşması uygulanma imkânı bulunmadan, hükümsüz kalan bir metin olarak tarihteki yerini almıştır.

4.16. Millî Mücadelede Cephele

4.16.1. Doğu Cephesi ve Gümrü Barış Antlaşması (2/3 Aralık 1920)

Birinci Dünya Savaşı'nın stratejik anlamda en mühim sahasından birisi olan ve Türklük şuurunun muhafaza edildiği Elviye-i Selâse Bölgesi, 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması gereğince yapılan halk oylaması sonucunda Türkiye'ye katılmaktadır. Ancak Elviye-i Selâse'de sağlanan Türk hâkimiyeti uzun sürmedi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bölge boşaltılmak mecburiyetinde bırakıldı. Türk ordusunun Doğu Kafkas bölgesini boşaltırken yapabildiği tek önemli manevra; Yakup Şevki Paşa'nın Kars'ın tahliyesini iki ay geciktirmesi oldu. Bu gecikme, bölgede 17 Ocak 1919'da millî bir kongrenin toplanmasına ve "Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkat-i Milliyesi"nin kurulmasına zemin hazırladı. Ancak Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmetinin ömrü İngilizlerin Ermeni politikası yüzünden fazla uzun ömürlü olmadı.

Millî Mücadele Dönemi'nde Doğu Cephesi'nin en önemli komutanı, 15. Kolordu'yu komuta eden ve Ermenistan ile Gümrü Antlaşması'nı imzalayan Kazım Karabekir Paşa'dır. Karabekir'in yanı sıra, Rüştü Paşa, Osman Nuri (Koptagel), Halit Paşa (Halit Karsıalan), Kazım (Orbay) ve Cavit (Erdel) bu cephe görev üstlenmiş olan komutanlardır.

İngilizlerin bölgede giriştiği işgal hareketlerinin ardında yatan amaç; Kafkasya'da İngiliz hâkimiyetini tesis ederek Türkistan üzerinden Hindistan'ı kontrol etmeyi sağlamaktır. İngilizler, diğer taraftan Doğu Anadolu'da inisiyatifi ele alarak Orta Doğu'da nüfuzunu artırmak suretiyle bölge siyasetini yönlendirmeyi ve boşaltılan bölgelerde Ermenileri ön plana çıkarmayı planlamaktadır. Doğu Cephesinin açılmasının sebepleri özetle şu şekildedir:

- 1919 yazından itibaren Ermeni kuvvetlerinin Doğu Anadolu'da Türklere yönelik sistemli saldırı ve katliamlara başlaması ile birlikte, Zengezur, Oltu gibi bölgeleri işgal ederek saldırılarını 1920 boyunca sürdürmesi,
- Kâzım Karabekir Paşa'nın 22 Mart 1920'de Erivan Hükûmeti'ne nota vermesine rağmen saldırıların durmaması ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Ermeni mezalimini uluslararası alanda protesto etmesine rağmen sonuç alınamaması,

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ

- TBMM'nin başlangıçta Sovyet Rusya ile ilişkileri zedelememek için askerî harekâtı ertelemesi ve Haziran 1920'de Ermenilere verilen notalara rağmen Oltu'nun boşaltılmaması ve saldırıların devam etmesi,
- 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın Ermenileri cesaretlendirmesi üzerine Sovyet Rusya'nın Ermenilerle anlaşarak Kafkas yolunu kapatması ve Ankara Hükûmeti'ni zor durumda bırakması,
- Ermenilerin Doğubayazıt'ta Türk kuvvetlerine saldırmasıyla askerî müdahalenin kaçınılmaz hâle gelmesi ve uluslararası şartların (İngilizlerin Batum'dan çekilmesi, Sovyetlerin zayıflaması, Yunan ilerleyişinin durması) TBMM lehine değişmesi

TBMM'nin kararıyla Doğu Cephesi'nde 28 Eylül 1920 tarihinde başlayan askerî harekâtın sonucunda da şu gelişmeler yaşanmaktadır:

- Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki ordunun Sarıkamış, Kars ve Gümrü'yü ele geçirmesi ile birlikte Gürcistan ile diplomatik temas kurularak tarafsızlığının sağlanması,
- Ermenilerin 6 Kasım ve 17 Kasım 1920'de ateşkes istemek zorunda kalması sonrasında 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması'nın imzalanması ve TBMM'nin uluslararası alanda imzaladığı ilk antlaşma ile siyasi meşruiyet kazanması,
- Misak-ı Milli doğrultusunda doğu sınırlarının büyük ölçüde güvence altına alınması ile birlikte Ermenistan'ın askerî gücünün sınırlandırılması ve TBMM denetimini kabul etmesi,
- Doğu Cephesi'nin kapanmasıyla buradaki kuvvetlerin Batı Cephesi'ne kaydırılması,
- Sevr Antlaşması'nın geçersizliğinin fiilen kabul ettirilmesinin yanında Gümrü antlaşması yürürlüğe girmese de elde edilen kazanımların daha sonra da Moskova Antlaşması ile büyük ölçüde korunması.

Yukarıda sıralanan bu gelişmeler, Doğu Cephesi'nde kazanılan askerî ve diplomatik başarının Millî Mücadele'nin genel seyrine önemli katkı sağladığını göstermektedir.

4.16.2. Güney Cephesi

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri, gizli antlaşmalar ve “Şark Meselesi” doğrultusunda Anadolu'yu işgale başladı. Mütarekenin 7. maddesine dayanarak İngiltere Musul, İskenderun ve çevresini; Fransa ise Sykes-Picot Antlaşması'na dayanarak Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'yu işgal etti.

1919'daki Suriye İtilafnamesi ile İngilizler bölgeden çekilerek Adana, Maraş, Antep ve Urfa'yı Fransızlara bıraktı. Böylece hem Türk direnişi Fransızlara yönlendirilmiş hem de İngiltere, Fransa'nın dikkatini petrol bölgelerinden uzaklaştırmayı amaçlamaktadır. Millî Mücadele'de Güney Cephesi'nde Fransızlara ve Ermeni çetelerine karşı düzenli ordu yerine çoğunlukla yerel Kuvâyı Milliye birlikleri ve halk direnmıştır. Bölgede öne çıkan komutanlar ve liderler sırasıyla; Ali Saip Bey (Urfa), Şahin Bey (Antep), Sütçü İmam (Maraş), Tufan Bey (Adana/Maraş), Kılıç Ali (Maraş) ve Tayyar Rahmiye (Osmaniye)'dir.

Maraş Savunması

İngiltere, stratejik önemi nedeniyle Maraş'ı 22 Şubat 1919'da işgal etti; halkın Aksu Köprüsü'nü yıkarak direniş göstermesine rağmen şehre girerek Amerikan Koleji'ni karargâh yaptı. İngilizlerin Ermeni taşkınlıklarına karşı tarafsız kalması ve Müslüman askerlerin ılımlı tutumu nedeniyle bu dönemde büyük çatışmalar yaşanmadı. Ancak İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşma sonrası 29 Ekim 1919'da Fransızların, Ermeni gönüllülerle birlikte Maraş'a girmesi ve artan baskı ile saldırılar halk direnişini başlattı. Sütçü İmam'ın ilk silahlı müdahalesi, bayrağın kaleden indirilmesi ve Ulu Camii'nden yapılan çağrılar, millî direnişi kitlesel hâle getirdi.

Bu gelişmeler sonunda halk örgütlenerek Fransızlara karşı mücadele etmiş; artan direniş karşısında Fransızlar 10-11 Şubat 1920 gecesi şehri terk etmek zorunda kalmaktadır. Maraş direnişi, Millî Mücadele'nin ilk önemli yerel başarılarından da biri olmakla birlikte, diğer bölgelerde direnişi teşvik etti ve şehir daha sonra “Kahraman” unvanını aldı.

Urfa Savunması

Ocak 1919'da başlayan İngiliz işgali Kasım 1919'a kadar sürdü. İngilizlerin muhtemel bir direnişin de önünü almak için Türk idaresine müdahale etmemesi nedeniyle bölgede ciddi bir olay yaşanmadı. Ancak Fransız işgaliyle birlikte idare ve adalet işlerine müdahale edilmesi ve Fransızların silahlandığı Ermenilerin halka zulmetmesi, halkın tepkisini artırarak direnişe yol açtı. Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk'ün gerilla savaşı talimatı ve Kuvâ-yı Milliye kumandanı Ali Saip Bey'in teşkilatlandırma çalışmaları sayesinde direniş düzenli hâle geldi ve yaklaşık üç bin kişilik bir kuvvet oluşturuldu. 7 Şubat 1920'de Fransızlara verilen ultimatomun reddedilmesi üzerine çatışmalar yeniden başladı; 9 Şubat'ta şehrin yarısı kurtarıldı. Direniş karşısında tutunamayan Fransızlar, 11 Nisan 1920'de Urfa'yı terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu başarı sonucunda Urfa'ya 1984'te TBMM tarafından "Şanlı" unvanı verildi.

Antep Savunması

Güney Cephesi'nin önemli merkezlerinden Antep, 15 Ocak 1919'da İngilizler, onların çekilmesiyle 29 Ekim 1919'da Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransızların, bölgedeki Türkleri sindirmek amacıyla Ermenileri kullanması ve artan saldırılar, halkın direnişe yönelmesine ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına neden oldu. 1 Nisan 1920'de başlayan direnişte Şahin Bey önemli başarılar kazandı; onun şehit edilmesinden sonra Fransızların şehri kuşatmasına rağmen halk uzun süre direnişini sürdürdü. Üstün düşman kuvvetlerine karşı verilen bu mücadele sonucunda TBMM, 6 Şubat 1921'de şehre "Gazi" unvanını verdi. Ancak 10 ayı aşkın direniş, açlık nedeniyle sona erdirildi ve şehir 8 Şubat 1921'de Fransızların eline geçti. Ankara Antlaşması sonrasında Fransızların çekilmesiyle Antep, 25 Aralık 1921'de kesin olarak düşman işgalinden kurtarıldı.

Adana ve Çevresinde Mücadele

Mondros Mütarekesi sonrasında Mustafa Kemal Atatürk'ün işgalleri önleme girişimlerine rağmen görevden alınmasıyla, 11 Kasım 1918'de İskenderun'un İngilizler tarafından işgal edilmesini takiben Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin Dört Yol, Adana ve Pozantı'yı işgal etmesi, bölgede baskı ve zulmün artmasına yol açtı. Fransızların Dört Yol'da halka yönelik saldırıları, Karaköse köylülerinin silahlı direnişe geçmesine neden oldu. Bu olay Millî Mücadele'deki ilk silahlı halk direnişi olarak kabul edilmektedir.

Adana'da ise Ermeni taşkınlıklarının artması ve "İntikam Alayları"nın kurulması, gerginliği tırmandırarak Türk halkını örgütlü direnişe sevk etti. Bu gelişmeler sonucunda Kuvâ-yı Milliye birlikleri, özellikle Pozantı ve Toroslar'da Fransızlara ağır kayıplar verdirdi; Tekelioğlu Sinan Bey önderliğinde direniş bu sayede güçlendirilirken, Fransızların askeri ve siyasi açıdan zor duruma düşmesi, Suriye'deki karışıklıklar ve İngiliz-Fransız anlaşmazlıklarıyla birleşince, 29-30 Mayıs 1920'de geçici bir mütareke yapıldı. Bu mütareke ile TBMM Hükûmeti ilk kez fiilen muhatap alınmaktadır. Ancak Fransızların ateşkesine uymaması ve Ermenilerle birlikte saldırılarını sürdürmesi çatışmaların yeniden başlamasına neden oldu. 10 Temmuz 1920'de Adana'da yaşanan ve "Kaç-Kaç Olayı" olarak bilinen saldırılar, halkın büyük kayıplar vererek göç etmesine yol açtı.

Sonuç olarak Türk direnişinin kararlılığı karşısında tutunamayan Fransa, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile bölgeden çekilmeyi kabul etti ve Adana, 5 Ocak 1922'de kesin olarak kurtarıldı.

4.16.3. Batı Cephesi

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve ardından yerli Rumların Türk köylerine yönelik saldırıları, bölgede ilk direnişi başlatmaktadır. Bu gelişmeler üzerine 16 Mayıs'ta Urla'da Yarbay Kazım (Özalp) öncülüğünde savunma yapıldı; halkın silahlanmasıyla Batı Anadolu'da ilk Kuvâ-yı Milliye hareketi ortaya çıktı. Yunan işgallerinin kısa sürede genişleyerek Manisa, Aydın ve Nazilli'ye yayılması ve yaşanan katliamlar, halkın tepkisini artırarak Kuvâ-yı Milliye'nin hızla örgütlenmesine neden oldu. Bu birlikler, 1920 ortalarına kadar işgali yavaşlatan en önemli güç olmasına rağmen Yunan ordusunun düzenli ve güçlü yapısı karşısında Kuvâ-yı Milliye'nin yetersiz kalması, düzenli orduya geçişi zorunlu hâle getirdi. Ekim 1920 tarihinden itibaren Kuvâ-yı Milliye'nin tasfiyesiyle, 9 Kasım'da Batı Cephesi, Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrıldı ve Albay İsmet (İnönü) Bey Batı Cephesi Komutanlığına, Albay Refet (Bele) Bey de Güney Cephesi Komutanlığına atandılar. Tasfiye sürecinde Çerkes Ethem ve kuvvetleriyle sorun yaşanırken; Ethem Bey'in Yunanlılara sığınmasına rağmen birliklerinin büyük kısmı düzenli orduya katıldı.

Sonuç olarak düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte Batı Cephesi'nde mücadele yeni bir aşamaya geçerken Yunan kuvvetleriyle ilk büyük çatışmalar İnönü'de gerçekleşmektedir.

4.16.3.1. Birinci İnönü Savaşı (6 Ocak – 10 Ocak 1921)

Düzenli ordunun Batı Cephesi'nde Yunan ordusuna karşı yaptığı ilk muharebe I. İnönü Muharebesi'dir. Yunanlılar, Çerkes Ethem isyanının oluşturduğu karışıklıktan yararlanarak yeni kurulan Türk ordusunu güçlenmeden dağıtmak ve Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek amacıyla saldırıya geçmektedir. 6 Ocak 1921'de Bursa ve Uşak yönlerinden ilerleyen Yunan kuvvetleri, 9 Ocak'ta İnönü'de Türk ordusuyla karşılaşırken; sayıca üstün olmalarına rağmen Türk direnişi karşısında tutunamayarak 11 Ocak'ta geri çekilmek zorunda kaldılar. Türk kuvvetleri düşmanı takip ederek önemli kayıplar da verdirmektedir.

Londra Konferansı (23 Şubat – 12 Mart 1921)

Bu zafer sonucunda TBMM'nin iç ve dış itibarı artarken, Ankara Hükûmeti rahatlatılır ve düzenli orduya olan güven güçlendirilmektedir. Ayrıca bu başarı, İtilaf Devletleri'nin politikalarını gözden geçirmesine yol açarken Sevr'i kabul ettirmek amacıyla Londra Konferansı düzenlendi. Konferansta Tevfik Paşa söz hakkını TBMM temsilcisine bıraktı, Bekir Sami Bey ise Türk tezini Misak-ı Milli çerçevesinde savundu. Ancak İtilaf Devletleri'nin Sevr'de sınırlı değişiklik önerileri reddedilince konferans sonuçsuz kaldı.

Türk Afgan Dostluk Antlaşması (1 Mart 1921)

1919'da bağımsızlığını kazanan Afganistan, Sovyet Rusya'dan destek sağlamak amacıyla Moskova'ya heyet gönderdi. Burada Yusuf Kemal Tengirşenk başkanlığındaki Türk heyetiyle temas kurulması, Türk-Afgan yakınlaşmasının temelini oluşturdu. Afgan tarafının dostluğu resmileştirme isteği, tarafları antlaşma yapmaya yöneltti ve bu doğrultuda, Rıza Nur tarafından hazırlanan, Afgan heyetince de kabul edilen Türk-Afgan Dostluk Antlaşması, 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalandı. Antlaşma ile iki ülke birbirini tanıırken emperyalizme karşı iş birliği kararı aldılar.

Bu gelişme sonucunda Afganistan, Türkiye'nin desteğiyle İngiltere'ye karşı moral güç kazanırken; Ankara Hükûmeti de uluslararası alanda itibarını artırdı. Böylelikle İstanbul Hükûmeti karşısında siyasi üstünlük de elde etti. Ayrıca antlaşma, Millî Mücadele'ye İslam dünyasında saygınlık kazandırırken, antlaşmanın eğitim alanında iş birliğini öngörmesi ve karşılıklı büyükelçi atamaları, ilişkileri daha da güçlendirmektedir. Böylece Türkiye, ilk uluslararası tanınma adımlarından birini attı; antlaşma TBMM tarafından 21 Temmuz 1921'de onaylanarak yürürlüğe girdi.

İstiklâl Marşı'nın Kabulü (12 Mart 1921)

İstiklal Marşı'nın kabulü, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin en önemli sembollerinden biri olarak kabul edilir. Millî Mücadele'nin en çetin dönemlerinde, milletin moralini yükseltmek ve ortak bir ruh oluşturmak amacıyla bir millî marş yazılması ihtiyacı doğdu. Bu doğrultuda 1921 yılında bir yarışma düzenlendi, ancak para ödülü olduğu için katılmak istemeyen Mehmet Akif Ersoy, ödülün kaldırılması üzerine yarışmaya katıldı. Mehmet Akif'in kaleme aldığı şiir, Türk milletinin bağımsızlık azmini, vatan sevgisini ve inancını en güçlü şekilde yansıtmaktadır. Yazdığı bu eser, 12 Mart 1921 tarihinde TBMM tarafından millî marş olarak kabul edilirken millî şair, kazandığı para ödülünü yoksul kadın ve çocuklara iş öğreten, cepheye elbise diken Darü'l-Mesâi (İş Evi) vakfına bağışladı. İstiklal Marşı, Mehmet Akif Ersoy tarafından Kahraman Türk Ordusuna ithaf edilmektedir.

İstiklal Marşı'nın önemi yalnızca bir marş olmasından değil, taşıdığı derin anlamdan kaynaklanır. Marşta, Türk milletinin bağımsızlığa olan sarsılmaz inancı, işgallere karşı direniş ruhu ve kutsal değerleri ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle "Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl" mısrası, bağımsızlığın Türk milleti için vazgeçilmez bir hak olduğunu vurgular. Bu yönüyle marş, sadece bir şiir değil, aynı zamanda Millî Mücadele'nin ideolojik ve manevi manifestosu niteliğindedir. Ayrıca İstiklal Marşı, toplumsal birlik ve beraberliği güçlendiren bir unsurdur. Farklı kesimlerden insanların ortak değerler etrafında birleşmesini sağlarken, mücadele azmini artırmaktadır. Savaş yıllarında cephedeki askerlere moral kaynağı olurken, halkın da direnişe olan inancını pekiştirmektedir.

Sonuç olarak İstiklal Marşı, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin ruhunu yansıtan, tarihî ve millî kimliğin en güçlü sembollerinden biridir. Kabul edildiği günden bu yana sadece bir marş olarak değil, aynı zamanda milletin özgürlük iradesinin ve ortak hafızasının ifadesi olarak varlığını sürdürmektedir.

Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Doğu Cephesi'nde savaşın sonlarına doğru Ankara Hükûmeti ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler, Sovyetlerin Ermenistan üzerindeki planları ve Gümrü Antlaşması'na karşı tutumları nedeniyle gerginleşmektedir. Ayrıca Ankara'nın İtilaf Devletleri ile anlaşabileceği yönündeki söylentiler, Sovyetlerde strateji değişikliğine neden oldu. Buna karşılık Türk ordusunun Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı kazandığı zafer ve I. İnönü Muharebesi sonrası Ankara Hükûmeti'nin güçlenmesi, iki tarafın yeniden yakınlaşmasına zemin de hazırladı. Sovyetlerin Ankara'nın Batı ile anlaşmasından endişe duyması, Ankara'nın ise Sovyet tepkisini azaltma isteği, görüşmelerin yeniden başlamasına neden oldu.

Bu süreçte Ali Fuat Cebesoy Moskova'ya büyükelçi olarak atanırken; Yusuf Kemal Tengirşenk, Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa'dan oluşan Türk heyeti Sovyet temsilcilerle müzakerelere başladı. Yapılan görüşmeler sonucunda Moskova Antlaşması 16 Mart 1921'de imzalandı. Antlaşma ile Sovyet Rusya, Misak-ı Millî'yi tanıdı; doğu sınırı büyük ölçüde kesinleşirken, Nahçıvan Azerbaycan'a bağlı özerk bölge oldu, Batum ise Gürcistan'a bırakıldı. Ayrıca kapitülasyonlar reddedilmekle birlikte taraflar birbirlerine karşı faaliyet gösteren grupları desteklemeyi kabul etmektedir.

Sonuç olarak Moskova Antlaşması, TBMM Hükûmeti'nin uluslararası alanda kazandığı önemli bir siyasi başarı olmak üzere kabul görünürken; Sovyet yardımlarıyla Millî Mücadele desteklendi ve Türkiye'nin doğu sınırı büyük ölçüde güvence altına alındı.

4.16.3.2. İkinci İnönü Savaşı (23 Mart – 1 Nisan 1921)

Yunan ordusu daha Londra Konferansı'nın yapılan önerileri kabul etmek için verdiği süre dolmadan ve Türk heyeti henüz Ankara yolunda iken 23 Mart 1921'de Bursa ve Uşak istikametinden harekete geçti ve 23 Mart'ta Bilecik'i ardından Adapazarı'nı işgal etti. 27 Mart'ta iki ordu arasında şiddetli çarpışmalar yaşanırken, 30 Mart'a kadar geçen sürede Yunan kuvvetleri üstünlük sağlamaktadır. 23 Mart'tan 30 Mart'a kadar Yenişehir, Pazarcık, Bozüyük, Bilecik ve Dumlupınar Yunanlar'ın eline geçmektedir. 31 Mart günü karşı saldırıya geçen Türk ordusu Yunanlar'ı geri çekilmek zorunda bıraktı. Ancak Yunan ordusu bu çekiliş sırasında Türk şehir ve köylerini ateşe verdi. Türk ordusunun II. İnönü'de gösterdiği başarı siyasi, askeri ve psikolojik açıdan Millî Mücadele'nin seyrini olumlu yönde etkiledi ve bu zafer ülke genelinde heyecanlı ve coşkulu bir şekilde kutlandı.

4.16.3.3. Kütahya – Eskişehir Muharebeleri (10 Temmuz – 24 Temmuz 1921)

Yunan kuvvetleri, I. İnönü Muharebesi ve II. İnönü sonrası oluşan olumsuz durumu telafi etmek, Türk ordusunun güçlenmesini engellemek ve Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını sağlamak amacıyla 8 Temmuz 1921'de İngilizlerin de desteğiyle büyük bir taarruza başladı. Bu saldırı sonucunda Türk ordusu Eskişehir, Kütahya ve Afyon hattında geri çekilmek zorunda kalırken; bu durum hem cephede hem de toplumda ciddi bir moral çöküntüsüne yol açtı. Yenilgiler, Meclis içinde de tartışmalara neden oldu ve Ankara'nın boşaltılması gibi görüşler gündeme geldi. Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Atatürk, ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilerek yeniden toparlanmasını ve düşmanın yıpratılmasını sağlayacak stratejik bir savunma planı uygulanmasını önermektedir. Artan eleştiriler ve askeri başarısızlıklar sonucunda Meclis içinde Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi fikri güçlendi. Bu sayede hem güven duyan hem de çözüm arayan milletvekillerinin ortak talebiyle Başkomutanlık gündeme geldi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 4 Ağustos 1921'de TBMM tarafından verilen yetkiyle Başkomutanlığı kabul etti ve ordunun sevk ve idaresini üstlendi. Ayrıca hızlı karar alabilmek için Meclis yetkilerinin bir kısmını geçici olarak kullanma yetkisini de istemektedir.

Sonuç olarak bu gelişmeler, Millî Mücadele'de yeni bir dönemin başlamasına yol açarken, Türk ordusunun yeniden toparlanması ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne giden sürecin hazırlanması sağlandı.

Başkomutanlık ve Tekalif-i Milliye Emirleri

Mustafa Kemal Atatürk, Başkomutanlığı fiilen üstlendikten sonra, ordunun sevk ve idaresini tek merkezde toplamak amacıyla Genelkurmay ve Millî Savunma Bakanlığı kadrolarını da içeren bir Başkomutanlık karargâhı kurdu. Yunan saldırıları karşısında ordunun acil olarak insan gücü, araç, gereç, gıda ve giyecek bakımından güçlendirilmesi gerektiği için olağanüstü tedbirler alındı. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda 7–8 Ağustos 1921’de Tekâlif-i Milliye Emirleri yayımlandı. Bu emirlerle; halktan temel giyim ve gıda malzemeleri toplanmış, stokların bir kısmına devlet adına el konuldu, taşıma araçları ve hayvanlar ordunun hizmetine alındı, sanayi ve zanaat üretimi askeri ihtiyaçlara yönlendirildi ve ulaşım desteği zorunlu hâle getirildi. Bu düzenlemeler sonucunda ordunun lojistik gücü hızla artırıldı ve Sakarya öncesi savunma hazırlıkları güçlendirildi. Emirlerin uygulanmasını sağlamak amacıyla bazı bölgelerde İstiklal Mahkemeleri kurulurken denetim de sıkılaştırıldı.

Sonuç olarak Tekâlif-i Milliye uygulamaları, Millî Mücadele’de ordunun yeniden toparlanmasını sağladı ve Sakarya Meydan Muharebesi’ne giden süreçte Türk ordusunun direnme gücünü önemli ölçüde artırmaktadır.

4.16.3.4. Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos – 13 Eylül 1921)

Kütahya-Eskişehir Savaşları sonrasında Yunan ordusu, Türk ordusunu kesin yenilgiye uğratıp Sevr Antlaşması’nı kabul ettirmek amacıyla yeni bir taarruz hazırlığına başladı. Buna karşılık Türk ordusu, Tekâlif-i Milliye Emirleri ile lojistik açıdan güçlendirildi ve bazı birlikler Batı Cephesi’ne kaydırıldı. Bu hazırlıklar devam ederken Mustafa Kemal Atatürk ve Fevzi Çakmak cepheyi denetlemek için Polatlı’ya gitti, bu sırada Yunan ordusu 23 Ağustos 1921’de büyük bir taarruza başladı. Türk ordusu başlangıçta geri çekilmek zorunda kalsa da savunmayı sürekli yenileyerek direnişi sürdürdü. Bu süreçte Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’nın komuta kademesinde yer aldığı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın “Savunma hattı yoktur, savunma sathı vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.” emriyle, tüm vatanın savunulması anlayışı benimsenmiş ve geri çekilme yerine sürekli direnme stratejisi uygulanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün Sakarya Meydan Muharebesi sırasında ifade ettiği, hat yerine tüm vatanın (satıh) savunulmasını öngören askeri stratejisi, Yunan ilerleyişini yavaşlatmış ve ordunun yıpranmasını sağladı. Uzun süren yıpratma savaşları sonucunda Yunan ordusunun taarruz gücü kırıldı; Türk ordusu karşı taarruza geçerek düşmanı Sakarya Irmağı’nın doğusundan tamamen çıkardı. 22 gün süren bu mücadele sonunda Sakarya Meydan Muharebesi Türk zaferiyle sonuçlandı, Ankara işgal tehlikesinden kurtuldu. Bu başarı üzerine Mustafa Kemal Atatürk’e TBMM tarafından “Mareşal” ve “Gazi” unvanı verildi.

Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Moskova Antlaşması sonrasında Sovyet Rusya aracılığıyla Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı doğdu, bu doğrultuda 26 Eylül 1921’de Kars’ta görüşmeler başladı. Ankara Hükûmeti, heyet başkanlığına Kâzım Karabekir’i görevlendirdi. Görüşmelerde Türk tarafı Misak-ı Millî ve Moskova Antlaşması esaslarını savundu; Sovyet delegasyonu ve Kafkas cumhuriyetleri temsilcileri ise Türkiye ile dostluk ve iş birliğini vurgulamaktadır. Bu durum, tarafların çatışma yerine uzlaşma arayışına yönelmesine neden oldu. Yapılan müzakereler sonucunda 13 Ekim 1921’de Kars Antlaşması imzalandı. Antlaşma ile Türkiye’nin doğu sınırları kesinleşti, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Türkiye’nin belirlediği sınırları kabul etmektedir. Bu gelişme, Türkiye’nin doğu sınır güvenliğini sağlarken; Sovyetlerin Kafkasya’daki askeri varlığını azaltmasına ve bölgede istikrarın artmasına katkı da sağlamaktadır. TBMM tarafından 1922’de onaylanan antlaşma, Millî Mücadele’nin doğu cephesindeki son diplomatik başarılarından biridir.

Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921)

I. İnönü Muharebesi sonrasında Ankara Hükûmeti’nin Sovyet Rusya ile antlaşma imzalaması, Fransa’yı endişelendirdi ve Ankara ile uzlaşma arayışlarını hızlandırdı. Bunun temel nedeni; Güney Cephesi’nde Antep ve Maraş başta olmak üzere güçlü Türk direnişinin bulunması, Fransa’nın ekonomik sıkıntılar yaşaması, kamuoyunun savaş karşıtı baskısı ve İngiltere ile ilişkilerinin zayıflamasıdır. Bu koşullar altında Fransa, ekonomik çıkarlarını korumak ve Anadolu’daki yükünü azaltmak amacıyla Ankara ile antlaşma yoluna gitti. Bu amaçla Henri Franklin-Bouillon Ankara’ya gönderildi, görüşmelerde Mustafa

Kemal Atatürk, Yusuf Kemal Tengirşenk ve diğer Türk yetkililerle müzakereler yapıldı. Türkiye, Misak-ı Millî esas alınmadan bir anlaşmayı kabul etmeyeceğini belirtmektedir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucunu bekleyen Fransa, bu süreçten sonra yeniden görüşmelere başladı ve TBMM ve Fransa arasında 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Türk-Fransız savaş hali sona erdirilmekte, Türkiye-Suriye sınırı büyük ölçüde belirlenmekte ve İskenderun bölgesi için özel bir idari düzenleme kabul edilmektedir.

Sonuç olarak Fransa, TBMM'yi ve Misak-ı Millî'yi resmen tanımaktadır. Anlaşma sayesinde Güney Cephesi güvence altına alınmakta, Türk ordusu Batı Cephesi'ne kaydırılmakta ve Fransa'nın bölgeden çekilmesiyle Millî Mücadele önemli bir diplomatik ve askerî başarı kazanmaktadır.

Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması (2 Ocak 1922)

Moskova Antlaşması sonrasında Sovyet Rusya, Ankara Hükûmeti'nin Batılı devletlerle (özellikle Fransa ile) yakınlaşmasından endişe duymakta ve Türkiye'nin Batı'ya yönelmesini engellemeye çalışmaktadır. Bu nedenle Sovyet yönetimi, bu temasları dikkatle izledi ve zaman zaman baskı unsuru oluşturdu. Bu süreçte Ali Fuat Cebesoy aracılığıyla Türkiye'nin amacı, Sovyet desteğini kaybetmeden aynı zamanda Batılı devletlerle denge politikası kurmak olarak açıklanmaktadır. Sovyetlerin güven kaygılarını gidermek için karşılıklı temaslar sürdürüldü. Sovyetlerin yeni bir diplomatik denge kurma girişimi sonucunda Ukrayna ile Türkiye arasında görüşmeler başladı. Yusuf Kemal Tengirşenk başkanlığındaki Türk heyeti ile Sovyet temsilcileri arasında 2 Ocak 1922'de Türk-Ukrayna Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Ukrayna, Türkiye'nin bağımsızlığını tanıdı, Moskova Antlaşması esasları teyit edildi ve taraflar arasında diplomatik ve askerî iş birliği güçlendirildi.

Sonuç olarak Türkiye'ye Sovyet yardımları arttı ve Millî Mücadele'nin uluslararası desteği genişletildi. Bu gelişmeler, Ankara Hükûmeti'nin, Batı'ya karşı denge politikası yürüttüğünü ve Sovyetlerle stratejik iş birliğini sürdürerek Millî Mücadele'yi güçlendirdiğini göstermektedir.

4.16.3.5. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi (26 Ağustos Eskişehir-18 Eylül 1922)

Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Yunan ordusu saldırı gücünü kaybetmekle birlikte TBMM'de bazı milletvekilleri Türk ordusunun hemen taarruza geçmesini istemektedir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk ve kurmay heyeti, hazırlıklar tamamlanmadan yapılacak bir saldırının başarısızlıkla sonuçlanacağını düşünerek genel taarruz için zaman kazanmayı tercih etti. Bu süreçte diplomatik girişimler de sürdü; fakat İtilaf Devletleri'nin sunduğu barış teklifleri Misak-ı Millî ile bağdaşmadığı için kabul edilmedi, böylece diplomatik çözüm imkânı ortadan kalkmış oldu. Askerî açıdan Yunan ordusu Afyon-Eskişehir hattında güçlü bir savunma hattı kurarken Türk ordusu da yeniden organize edilmiş olmakta, kuvvet dengesi sağlanmakta ve taarruz planı gizlilik içinde hazırlanmaktadır. Büyük Taarruz, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa liderliğinde, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü Paşa'nın yönetiminde planlandı. Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa ve İkinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın da yer aldığı komuta kademesi, Akşehir'de plana son şekli verildi. Bu hazırlıkların ardından 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlatıldı; kısa sürede Yunan savunması kırıldı ve 30 Ağustos'ta Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile düşman ordusunun ana kuvvetleri imha edildi.

Sonuç olarak Yunan ordusu geri çekildi, Türk ordusu hızla ilerleyerek 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi ve Batı Anadolu işgalden tamamen temizlendi. Bu zafer, Millî Mücadele'nin askerî safhasını sona erdirdi ve Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu güçlendirdi.

4.17. Mudanya Mütarekesi

Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanması ve Türk ordusunun Batı Anadolu'da ilerlemesi üzerine Yunan ordusu ağır bir bozgun yaşadı, geri çekilmek zorunda kaldı. Bu gelişme üzerine İtilaf Devletleri, Türk ordusunun Boğazlar ve Doğu Trakya'ya yönelme ihtimalini dikkate alarak diplomatik girişimlere hız verdi. Özellikle Fransa ve İtalya, İngiltere'nin aksine çatışmanın devamını istemedi ve Türkiye ile uzlaşma yoluna gitti. İngiltere Başbakanı Lloyd George'un sert tutumuna rağmen, İngiliz kamuoyu ve dominyonların savaşa karşı çıkması Londra'nın da geri adım atmasına neden oldu.

Bu süreçte İtilaf temsilcileri Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yaptı, Türkiye'ye barış konferansı çağrısı iletilti. Aynı dönemde Yunanistan'da yaşanan iç siyasi kriz ve askeri çöküş, Yunan hükûmetini Doğu Trakya'yı boşaltma ve Meriç'in gerisine çekilme şartlarını kabul etmeye zorladı. Türkiye, görüşmelere katılmayı kabul ederken Trakya'nın Meriç'e kadar boşaltılması şartını öne sürdü; bu durum İtilaf Devletleri tarafından büyük ölçüde kabul edildi. Yapılan müzakereler sonucunda 3-11 Ekim 1922 arasında Mudanya Konferansı gerçekleştirildi ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Mütarekeye göre Yunan ordusu Doğu Trakya'yı boşaltacak, bölge İtilaf Devletleri aracılığıyla Türkiye'ye teslim edilecekti. İstanbul ve Boğazlar bölgesinde ise geçici İtilaf kontrolü devam edecekti. Ayrıca Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki çatışmalar sona erecekti. Mütarekenin imzalanmasıyla Yunan ordusu Doğu Trakya'dan çekilmeye başladı, Edirne dâhil bölge kısa sürede Türk yönetimine geçti. Böylece 1918'den beri süren Millî Mücadele'nin askerî safhası sona erdi, Türk-Yunan savaşı resmen bitmektedir.

Mudanya Mütarekesi, Büyük Taarruz'un sağladığı askerî üstünlüğün diplomatik başarıya dönüştürülmesini sağladı; İtilaf Devletleri ilk kez Ankara Hükûmeti'ni resmen muhatap kabul etti. Bu yönüyle anlaşma, Millî Mücadele'nin önemli bir diplomatik zaferi olarak değerlendirilmektedir.

4.18. Lozan Barış Antlaşması

Avrupa Kamuoyunda Barış Konferansının Gündeme Gelmesi ve Lozan Heyetinin Tespiti

Mudanya Mütarekesi'nin ardından barış görüşmeleri gündeme gelirken Ankara Hükûmeti aynı anda üç temel sorunla karşı karşıya kaldı. Bunlardan ilki, barış konferansının nerede ve ne zaman toplanacağı meselesidir. TBMM, konferansın 20 Ekim 1922'de İzmir'de yapılmasını teklif etti; ancak İtilaf Devletleri, bu öneriyi kabul etmeyerek konferansın Lozan'da toplanmasını uygun gördü. Böylece 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanması kararlaştırıldı. İkinci önemli sorun, barış görüşmelerine hem TBMM'nin hem de İstanbul Hükûmeti'nin davet edilmesidir. İtilaf Devletleri'nin bu tutumu, Türkiye'yi iki ayrı hükûmet tarafından temsil edilme durumuyla karşı karşıya bıraktı. Bu durum, Türk tarafının temsil yetkisi ve siyasi meşruiyeti konusunda bir kriz doğurdu.

İstanbul Hükûmeti, konferansa birlikte katılma önerisiyle Ankara ile ortak hareket etmeyi teklif etti; ancak Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi yalnızca TBMM'nin temsil edebileceğini açıkça ifade etmektedir. Buna rağmen İstanbul Hükûmeti, İtilaf Devletleri'nin de etkisiyle konferansta yer alma girişimlerini sürdürdü. Bu gelişme, İtilaf Devletleri'nin Türk tarafını ikiye bölerek pazarlık gücünü zayıflatma çabası olarak değerlendirilmektedir. Ortaya çıkan bu ikilik, Ankara Hükûmeti tarafından kesin bir şekilde çözüldü ve 1 Kasım 1922'de çıkarılan kanunla saltanat kaldırıldı. Saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı Hükûmeti hukuken sona erdi, Türkiye'nin uluslararası barış görüşmelerinde tek temsilcisinin TBMM olduğu resmen ortaya konmaktadır. Halifelik makamı ise devam ettirildi ve Abdülmecid Efendi halife olarak seçildi. Bu karar, hem barış görüşmelerinde temsil birliğini sağladı hem de Millî Mücadele sonrası siyasi yapının kesinleşmesinde önemli bir dönüm noktasıdır.

TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında Hükûmet, Lozan delegasyonunun kendileri tarafından seçilmesi gerektiğini savunduysa da bazı milletvekilleri bu yetkinin TBMM'ye ait olduğunu öne sürdüler. İsmet Paşa'nın baş delege, Maliye Bakanı ve Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey ve Sağlık Bakanı ve Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur'un delege olarak seçilmesinden sonra Vekiller Heyeti, danışman, uzman, basın danışmanı, mütercim ve sekreter olmak üzere 33 kişiden oluşan Türk delegasyonuna adli, siyasi, askerî, ticari ve denizcilikle ilgili konularda destek sağlayacak danışmanlar grubu oluşturuldu.

Konferansın Başlaması ve İlk Safhada Ele Alınan Temel Müzakere Konuları

İsmet Paşa, Lozan Konferansında Türkiye için ortaya çıkan temel müzakere konularını şu şekilde özetlemektedir:

- Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin ana vatana katılması,
- Batı Trakya'nın ana yurda katılması,
- Azınlıklara Türkiye'nin sosyal düzenini bozucu haklar verilmemesi,
- Kapitülasyonların kaldırılması

- Boğazlar ile İstanbul'un güvenliğinin sağlanarak Türk hâkimiyetine girmesi.

Yukarıda yer alan bu konular esasında Misak-ı Millînin gerçekleşmemiş olan diğer maddeleridir.

Konferansın ilk safhasında hemen her konuda çetin müzakereler meydana gelmiş olmasına rağmen üç temel konuda çıkmaza girildi. Görüş ayrılığının had safhaya ulaştığı bu konulardan ilki Türk Boğazlarının statüsü meselesidir. İngiltere ile doğrudan ilgili olan bu konudaki uyuşmazlık Boğazlar'ın Türkiye'nin hükümrânlığı altında yönetilmesine karşı çıkılması sebebiyle meydana geldi. İkinci itilaf konusu ise muhataplarının İngiltere ve Fransa olduğu ve Türkiye'ye bırakılmak istenmeyen Musul meselesidir. Üçüncü konu ise hemen hemen bütün katılımcı devletlerin muhatabı olduğu ve Türk görüşüne karşı olunan kapitülasyonlar konusudur.

Lozan'da İkinci Safhada Ele Alınan Temel Müzakere Konuları

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci aşamasında Türk tekliflerinin daha sistemli incelenmesi için üç ayrı komite kuruldu. Bu komitelerde; sınır ve toprak meseleleri, kapitülasyonlar, azınlıklar, borçlar, ekonomik ve ticari konular gibi temel başlıklar ayrı ayrı ele alınmaktadır. Yoğun müzakereler sonucunda 16 Temmuz 1923'te anlaşma sağlanmış ve antlaşmanın 24 Temmuz 1923'te imzalanması kararlaştırıldı. Bu süreçte Ankara Hükûmeti'nde ortaya çıkan yetki tartışması, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya verdiği destekle aşıldı ve Türk heyeti yetkilendirildi. Bunun üzerine 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandı.

Antlaşma ile Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya başta olmak üzere birçok devlet arasında savaş hâli sona ermiş ve barış ortamı sağlandı. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi ise taraf devletlerin onay sürecine bağlanmaktadır. Türkiye, antlaşmayı ilk onaylayan taraf olurken diğer devletlerin onay süreçleri 1924 yılına kadar devam etti. Böylece Lozan Antlaşması 1924 yılında hukuken yürürlüğe girdi. Sonuç olarak Lozan Antlaşması, Türkiye'nin bağımsızlığını uluslararası alanda tescilleyen ve Millî Mücadele'yi diplomatik olarak tamamlayan temel belgedir.

Lozan Konferansının Hükümleri

Lozan Antlaşmasında yer alan hükümleri şu alt başlıklar altında incelemek Misak-ı Millî ile de mukayeseyi kolaylaştırması bakımından isabetli olacaktır: Sınırlarla ilgili meseleler, Türk Boğazları meselesi, azınlıklarla ilgili meseleler, mali ve iktisadi meseleler.

1. Sınırlar ve Arazi Meseleleri

a) Trakya Sınırı: Yunanistan ile sınır, Karaağaç dâhil olmak üzere Meriç Nehri hattı olarak belirlendi. Bulgaristan ile 1915 sınırı esas alınmış, Trakya'nın iki yakasında askerî sınırlama (silahsızlandırma) yapılması kabul edildi.

b) Suriye Sınırı: 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması esas alınarak mevcut sınırın geçerliliği kabul edil ve böylece Güney sınırı hukuken kesinleşti.

c) Irak Sınırı: Lozan'a göre Türkiye ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesi ertelenirken 9 ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında görüşmeler yapılması, sonuç alınamazsa meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırıldı.

d) Adalar: On İki Ada: İtalya'da kalmıştır. İmroz (Gökçeada), Bozcaada ve Tavşan Adaları: Türkiye'ye bırakıldı. Diğer Ege Adaları: Yunanistan'a verilmiştir. Tüm adalar askerî bakımdan silahsızlandırıldı.

e) Mezarlıklar: Gelibolu Yarımadası'ndaki yabancı mezarlıklar uluslararası güvence altına alındı.

2. Boğazlar Rejimi

Boğazlar uluslararası bir statüye bağlanırken, Türkiye başkanlığında uluslararası bir Boğazlar Komisyonu kuruldu. Barış ve savaş zamanında ticaret gemilerine serbest geçiş hakkı tanındı ve Boğazların iki yakası askerî bakımdan silahsızlandırıldı. Bu durum Türkiye'nin egemenliğini kısmen sınırlandırsa da uluslararası tanınma açısından önemli bir aşamadır.

3. Kapitülasyonlar

Kapitülasyonlar kesin olarak kaldırılmıştır. Bu karar ile:

- Yabancı devletlerin ekonomik ayrıcalıkları sona erdi,
- Türkiye tam ekonomik egemenlik kazandı. Müttefiklere tanınan bazı teknik düzenlemeler ise geçici sözleşmelere bağlandı.

4. Yabancı Okullar ve Kurumlar

Türkiye’de bulunan yabancı eğitim, sağlık ve dini kurumlar: Türk kanunlarına uymak şartıyla faaliyetlerine devam etti. Türkiye’nin iç hukuk üstünlüğü kabul edildi.

5. Azınlıklar Meselesi

- a) Ermeni Yurdu Talebi: Ermeni yurdu kurulması teklifi Türkiye tarafından kesin olarak reddedildi.
- b) Patrikhane: Fener Rum Patrikhanesi İstanbul’da bırakılmış, siyasi yetkilerden arındırılmaktadır.
- c) Genel Af: Savaş dönemine ilişkin genel af ilan edilmiştir. Ancak “Yüzellilikler” bu aftan hariç tutuldu.

6. Nüfus Mübadelesi (Türk–Yunan Ahali Değişimi)

Türkiye’deki Rumlar ile Yunanistan’daki Türkler karşılıklı olarak değiştirilecektir.

- İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri mübadele dışında bırakıldı
- Mübadiller, izin almadan geri dönüp yerleşemeyeceklerdir.

7. Osmanlı Borçları

Osmanlı borçları: Osmanlı’dan ayrılan devletler arasında paylaştırıldı. Düyûn-u Umumiye İdaresi kaldırıldı. Borçların ödenmesi uluslararası bir komisyon gözetiminde düzenlendi.

8. Savaş Tazminatı ve Tamirat

İtilaf Devletleri Türkiye’den savaş tazminatı istemekten vazgeçti ve Türkiye de Yunanistan’dan Karaağaç karşılığı dışında ayrıca tazminat talep etmedi.

Lozan Antlaşması’nın Önemi

24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile:

- Türkiye’nin bağımsızlığı ve egemenliği uluslararası alanda tanınmaktadır.
- Osmanlı Devleti’nin hukuken sona erdiği kabul edilmektedir.
- “Şark Meselesi” olarak bilinen Avrupa politikası başarısız oldu.
- Misak-ı Milli büyük ölçüde gerçekleşti.
- Kapitülasyonlar kaldırılarak ekonomik bağımsızlık sağlandı.
- Sevr Antlaşması tamamen geçersiz hâle gelmektedir.
- Modern Türk dış politikasının temelleri atılmaktadır.

Lozan Antlaşması bu yönleriyle, Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlık senedi niteliğindedir ve günümüze kadar geçerliliğini koruyan en önemli uluslararası belgelerden biridir.

4.19. İnkılaplar

4.19.1. Siyasi Alanda Yapılan İnkılaplar

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanmış ve yüzlerce yıldır Türk ve İslam dünyasının öncüsü olan Anadolu Türklüğü bir ölüm kalım mücadelesine girmiştir. Bu mücadelenin askeri safhası Mudanya Mütarekesi ile sona ermiş, ardından önemli siyasal inkılaplar yapılmaya başlamıştır. İlk olarak saltanat kaldırılmakla birlikte bir gecede düşünülüp ortaya çıkmış bir durum değildir. Aşağıda bu süreç gidişin dönüm noktalarına vurgu yapılmış, süreç açıklanmıştır.

4.19.1.1. Saltanatın Kaldırılması

Saltanat kelimesi Türkçe sözlükte bir ülkede hükümdarın, padişahın, sultanın egemen olması; sultanlık olarak ifade edilmiştir. Bu tür yönetimlere mutlakiyet, monarşi ismi de verilmiştir. Siyasi gücün yönetme erkinin kişide toplandığı ve genellikle babadan oğula geçen bir sistem olup tarih boyunca bu tür yönetimler birçok coğrafyada görülmüş, genellikle meşruiyetlerini tanrıdan aldıklarını iddia etmiş, hiçbir iş ve eylemleri sorgulanamaz mutlak yönetimlerdir. Farklı kültür ve coğrafyalarda kral, şah, padişah, sultan gibi farklı isimlendirmeler taşıyan ve her türlü siyasi, askeri, hukuki vs. gücün tek kişide toplandığı bu yönetim şekli 19. Yüzyıldan itibaren yıkılma sürecine girmiştir. Bu yönetimler aynı zamanda imparatorluklar olup farklı dil, din, kültürden toplumları da yönetmişlerdir. Fransız İhtilalinin yaydığı eşitlik, özgürlük, milliyetçilik, demokrasi, insan hakları gibi kavramların gelişmeye ve yayılmaya başlamasıyla 19. Yüzyılda kişi egemenliğine dayanan sistemler sarsılmaya başlamıştır. Önce Avrupa'da başlayan bu süreç giderek tüm dünyayı etkilemiş, dünyanın hemen yer yerinde görülebilen eşitliğe dayanmayan sınıflı toplumsal yapılar eşitlik, özgürlük, insan hakları, demokrasi kavramlarının yayılmasıyla yıkılma sürecine girmişlerdir. Feodal sınıflı toplumsal yapıların yıkılması siyasal alana yansımış, millet, milliyetçilik, millî irade kavramları gelişmiştir ki bunun anlamı artık devlet yönetiminde eşit hak ve görevlere sahip olan toplumun dolayısıyla milletin söz sahibi olması demektir. Bu durum kişi egemenliğine dayanan siyasi sistemleri yıkmış, yeni yönetim şekilleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi en genel şekliyle anayasalı ve saltanatı elinde tutan monarkın yetkilerinin sınırlandırıldığı meşrutî sistemlerdir. Bu sistemde halkın iradesinin yansıdığı seçim yoluyla meydana gelen bir meclis ya da parlamento vardır. Demokrasinin işletildiği bir sistem olmakla birlikte yetkileri sınırlandırılmış saltanat anlayışı devam etmiştir. Geleneksel saltanat sahiplerinin isteğiyle değil toplumsal tepkiler ve kanlı ihtilaller nedeniyle saltanat sahipleri ile millet arasında yönetme yetkisi paylaştırılmış olup saltanat sahipleri varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bir diğer yönetim şekli ise anayasalı ve meclisli fakat saltanatın olmadığı halkın yöneticilerini belirli dönemde yönetmek üzere demokrasi yoluyla seçtiği cumhuriyet yönetimi ise saltanat kavramını tamamen ret eder. Meşrutiyet ve cumhuriyet gibi yönetimler toplumların kendi tarihi, coğrafı, kültürel koşullarına göre gelişmişlerdir. Bu tarihsel olaylar göz önünde tutulduğu zaman tarihsel ve toplumsal bir gerçek olarak saltanat ile millî irade kavramı aslında birbirine tamamen ters olgular olduğunu görmek gerekir. Millî iradenin devlet yönetimine yansımaları en iyi sağlayabilen yönetim şekli anayasa, seçim ve meclis kavramının bulunduğu cumhuriyet olup insan aklının şimdilik bulabildiği en iyi yönetim şeklidir. Dolayısıyla kişi egemenliğine dayalı mutlak yönetim şekilleri tarihi ömrünü doldurmaya başlamışlar, artık çağın yönetim anlayışında meşruiyetin kaynağını millet, millî irade kavramları almıştır.

Orta çağda hâkimiyetin kaynağı genellikle dine dayandırılmıştır. Osmanlı'da hâkimiyetin kaynağı İslamiyet öncesi Türk devlet ve toplum gelenekleri ile İslam kültür çevresinin etkisi altında gelişmiştir. Saltanat ile yönetilen Osmanlı Devleti'nde dinsel anlam kazanmış olan hilafet kavramı da kullanılmıştır. Bu yapı içerisinde egemenlik, millete değil, doğrudan doğruya hanedanın meşruiyetine dayandırılmış; devletin idaresi padişahın iradesiyle özdeşleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet yönetimi iki defa uygulanmışsa da devleti yıkılmaktan kurtaramamış, tarihsel bir deneyim olarak Millî Mücadeleyi yapan kuşak bundan yararlanmıştır. İlk meşrutiyet denemesinde yetkileri sınırlandırılmamış olan padişah II. Abdülhamit meclisi feshetmiş fakat 1908'de Meşrutiyetin ikinci defa ilanından sonra Kanun-i Esaside padişah-halifenin yetkileri sınırlandırılmıştır. Padişah-halife sembolik olarak devletin başı iken yönetim fiilen iktidarda olan İttihat ve Terakki Fırkasında bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesinin imzasından kısa bir süre sonra padişah-halife olan Vahdettin Meclisi feshetmiştir. Ardından başlayan işgaller nedeniyle canını, malını, namusunu, dinini korumak için kendisini yönlendirecek meşru bir yönetim ortada

kalmayınca Türk halkı, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere liderlerinin öncülüğüyle harekete geçmiştir. Mütarekeden 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışına kadar geçen sürede Millî Mücadelenin örgütlenme aşaması olup Türk milleti kendini temsil edecek liderlerini seçmiştir. Bu süreçte Türk halkı kongrelerde liderlerini seçerken haklarını savunacak meşru bir yönetimi çıkarmak üzere son Osmanlı Mebuslar Meclisinin açılmasını sağlamıştır. Ancak bu meclisin işgalciler tarafından basılması ve bazı milletvekillerinin tutuklanması Türk halkının iradesinin reddedilmesi olup Millî Mücadele liderleri yeni TBMM’ni 23 Nisan 1920’de Ankara’da toplamıştır. TBMM aldığı ilk kararlarda hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir diyerek meclisin üzerinde hiçbir güç tanımadığını ortaya koymuştur. Bu madde ile açıkça olmasa da aslında padişahı dahi meclisin üzerinde kabul etmediğini üstü kapalı olarak ifade etmiştir. İlk aldığı kararlar arasına TBMM padişah-halifenin baskı ve zordan kurtulduğu zaman yasalar çerçevesinde yerini alacağını eklemiştir. Bu madde ilk anda mecliste saltanat yanlılarını rahatlatıyor, saltanatı koruyor gibi görünse de padişah-halifeyi millî iradenin tecelli ettiği TBMM’nin kanunlarına tabi kılmıştır. Yasama organı olan ve millî iradenin gerçekleştiği meclis bu kararla padişah-halifeyi hukuken millî iradeye tabi hale getirmiştir. Hukuki açıdan sonraki yapılacakların kilometre taşlarını oluşturmuş, diğer yandan da askeri mücadeleyi yürütmüştür.

Mütarekenin imzasından askeri mücadelenin kazanıldığı Mudanya Mütarekesine kadar olan süreçte işgalcilerin Türk milletine karşı vahşi insanlık dışı uygulamaları karşısında padişah-halifenin Millî Mücadeleye karşı tutumu, iç isyanları desteklemesi, işgalcilerle zaman zaman işbirliği yapması, fetva ile Millî Mücadeleyi din karşıtı göstermesi gibi olgular şüphesiz toplumun padişah-halifeye karşı geleneksel siyasal bağlılığını güçlendirecek değil aksine zayıflatacak nitelikte tarihsel gerçeklerdir. Dolayısıyla acı tarihi tecrübelerle Türk milletinin zihinsel ve duygusal olarak padişaha bağlılığı azalırken meclise ve Millî Mücadele liderlerine bağlılığı artmıştır. Bu durum toplumu bir nevi saltanatın kaldırılmasına psikolojik olarak hazır hale getirmiştir denilebilir. Öte yandan tüm bu tarihsel ve hukuki birikim saltanatın hemen kaldırılması için yeterli olmamıştır. Çünkü saltanatın kaldırılmasına toplumun ve meclisin bütün bireylerinin hazır olduğu da iddia edilemez. Bu sürede TBMM ile İstanbul’daki padişah hükûmetleri arasında milletin hakiki ve meşru temsilcisi kim olacak mücadelesi yaşanmıştır. Bir başka deyişle saltanat anlayışı ile millî irade anlayışı birbiriyle mücadele etmiştir. Millî irade kavramının geliştiği dünya koşullarında Türk milleti de kendine özgü tarihi, kültürel, toplumsal, siyasi, askeri şartlarda bu mücadelenin içine girmiştir. Türk Millî Mücadelesi askeri dışarıya karşı askeri bir mücadele olduğu kadar içeride egemenliğin kaynağının değişmesini içeren bir mücadeledir. Türk milletinin yönetim şeklinin belirlenmesi sürecidir. Bu meşruiyet mücadelesinin kırılma noktası bir tarihi olayla gerçekleşmiştir. Mudanya Mütarekesinden sonra kesin barış antlaşması yapmak için hazırlıklar başlamıştır. İtilaf Devletlerinin Lozan’da toplanacak barış konferansına hem Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’ni hem de İstanbul’daki Tevfik Paşa Hükûmeti’ni davet etmesi ve Tevfik Paşa’nın Lozan’a birlikte gitmek için Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği telgraflar meselenin hukuki ve siyasi bakımından TBMM’de ele alınmasını kolaylaştırmıştır.

Saltanatın kaldırılması sürecinde siyaset, hukuk ve düşünce alanlarında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Türkiye’de yönetim biçiminin ne olacağına ilişkin tartışmalar, meşrutiyet, cumhuriyet ve meclis hükûmeti sistemi gibi farklı modeller etrafında şekillenmiştir. Refet Paşa’nın İstanbul’da yaptığı konuşmalarda, TBMM Hükûmeti’nin İstanbul’daki padişah ve hükûmeti tanımadığı açıkça ifade edilmiş; Anadolu’da kurulan yeni sistemin millî egemenlik esasına dayandığı vurgulanmıştır. Buna karşılık Lütfi Fikri Bey gibi bazı aydınlar, meşrutiyet sisteminin devam etmesi gerektiğini savunmuş ve bu görüşlerini çeşitli risaleler aracılığıyla kamuoyuna sunmuşlardır. Bu tartışmalar, Türkiye’de yeni kurulacak siyasal düzenin niteliğine ilişkin farklı görüşlerin varlığını ortaya koymuştur.

Öte yandan İstanbul Hükûmetinin Lozan’a katılmak isteği basına da yansımış, Lozan’da siyasi bir ikilik çıkmaması için İstanbul hükûmetinin temsilci göndermemesi gerektiğine dair yazılar çıkmıştır. Sadrazam Tevfik Bey’in Lozan’a davet edildikleri ve birlikte gitme isteğini içeren telgraflar TBMM’de 30 Ekim 1922’de gündeme alınmış ve tartışılmıştır. İstanbul hükûmetinin bütün engellemelerine rağmen kazanılan bu başarıya İstanbul hükûmeti dahil edilmemiştir. Hatta sadrazam, İstanbul hükûmeti ve padişah-halifenin meşruiyeti tartışılmaya başlamıştır. TBMM üyeleri Lozan’a iki ayrı hükûmet temsilcileri ile gitmenin elde edilen büyük başarıya siyasi zaaf getireceğinin farkında olup Türk milletinin tek hakiki temsilcisinin TBMM ve onun görevlendirdiği üyeler olduğunu, Millî Mücadele boyunca padişah ve hükûmetlerinin engellemelerini dile getirmişlerdir. Tartışmalar sonunda İstanbul

hükûmetinin meşruiyetini ret eden çeşitli teklifler verilmiştir. Bunlardan birisi de Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle 78 arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığına ve yeni Türkiye Hükûmetinin onun vârisi bulunduğuna ve Hilâfetin esaretten kurtulacağına dair teklifidir. Teklif incelenmek üzere ilgili komisyona gönderilmiştir. Nutukta anlatıldığına göre saltanatsız hilafet İslam dinine uygun mu tartışmaları uzayınca Mustafa Kemal Paşa'nın açıklayıcı ve biraz sert konuşmasıyla teklif komisyondan geçerek TBMM genel kuruluna gelmiştir. 1 Kasım 1922'de genel kurula gelen teklife hilafetin Osmanlı sultanlarına ait olduğu, halifeyi bu aileden TBMM'nin seçeceği maddesi ilave edilmiştir. Genel kurulda Mustafa Kemal Paşa hilafetin saltanata dönüşmesi, Selçuklu sultanlarının Abbasi halifelerine dönük uygulamalarını içeren uzun ve ayrıntılı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında saltanatsız hilafetin dine aykırı bulunmadığını tarihten örneklerle anlatmıştır. Böylece hilafet saltanattan ayrılarak saltanat kaldırılmış, halifenin seçilmesi TBMM'ne bırakılmış yani halife millî iradeye tabi kılınmıştır. Halifelik siyasi güçten mahrum bir makam haline getirilmiştir. Bu durum, bir yandan geleneksel yapıyla ani bir kopuşun önüne geçmeyi hedeflerken, diğer yandan yeni siyasi sistemin inşasına imkân tanımıştır. Saltanatın kaldırılması, egemenliğin millete ait olduğu ilkesinin hukuki bir düzenleme ile pekiştirilmiş, Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığı resmen sona ermiştir.

Bu süreçte basında Vahdettin'in kaçacağına dair bazı haberler yer almışsa da saraydan yalanlanmıştır. Ancak Vahdettin kendi hakkındaki TBMM'nin kararını beklemeden gizlice işgalci İngilizlerle anlaşarak saltanat ve hilafetten vazgeçmeyerek en çok Müslüman tebaaya sahip İngiltere'den himaye ve yardım istemiş, siyasi sığınma talep etmiştir.

Saltanatın kaldırılmasının gerekçeleri arasında, millî egemenlik ilkesinin hayata geçirilmesi, yönetimdeki çift başlılığın ortadan kaldırılması ve Türkiye'nin uluslararası alanda tek bir otorite tarafından temsil edilmesinin sağlanması yer almaktadır. Bunun yanı sıra İstanbul Hükûmeti'nin işgal güçleriyle olan ilişkileri ve Millî Mücadele sürecinde etkin bir rol üstlenememesi de bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda saltanatın kaldırılması, fiili olarak ortadan kalkmış olan bir siyasi yapının hukuki olarak da sona erdirilmesi şeklinde değerlendirilmiştir.

Saltanatın kaldırılması kararı hem yurt içinde hem de yurt dışında geniş yankı uyandırmıştır. Türkiye'de özellikle aydın çevrelerde hilafetin geleceği ve yeni yönetim biçiminin niteliği üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Buna karşılık dış Müslüman toplulukların önemli bir kısmı, TBMM'nin bu kararını olumlu karşılamış ve halifenin seçimle belirlenmesini desteklemiştir. Şam, Mısır, Hindistan ve diğer İslam coğrafyalarından gelen mesajlarda, Türkiye'nin aldığı bu kararın benimsendiği ve desteklendiği görülmektedir. Saltanatın kaldırılması nedeniyle Mustafa Kemal Paşanın konuşmasına basında yer verilmiştir. İstanbul'da saltanat-ı milliye mitingi yapılması halkın millî egemenlik anlayışına evrildiğini göstermektedir.

Avrupa basınında ise saltanatın kaldırılması, Türkiye'de yeni bir siyasal düzenin kurulmakta olduğunun göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Özellikle İtalyan basınında yer alan haberlerde, bu gelişmenin Cumhuriyet'in ilanına giden sürecin önemli bir aşaması olduğu ifade edilmiş ve Türkiye'deki dönüşüm süreci dikkatle takip edilmiştir.

Saltanatın kaldırılması, Türk siyasi tarihinde köklü bir dönüşümün başlangıcını oluşturmuştur. Bu karar ile birlikte egemenlik anlayışı hanedan merkezli yapıdan millî egemenlik esasına dayalı bir yapıya dönüşmüştür; yönetim yetkisi millete devredilmiştir. Bu gelişme, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesine zemin hazırlamış ve yeni devletin yönetim biçimi kesinlik kazanmıştır. Ardından 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin kaldırılmasıyla birlikte eski rejimin temel kurumları tamamen ortadan kaldırılmış ve Türkiye'de modern, laik ve millî egemenliğe dayalı bir devlet yapısı kesin biçimde tesis edilmiştir.

4.19.1.2. Cumhuriyetin İlanı

Saltanatın kaldırılmasından sonra birtakım tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu ilk TBMM'de her türlü siyasi fikrin temsilcisi vardır. Saltanat, Lozan görüşmelerine Türk milleti adına kimin gitmesi gerektiği, dışarıda temsil sorunu nedeniyle kaldırılmıştır. Tarihi siyasi bir soruna hukuki ve siyasi pratik bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla saltanat yıllarca süren uzun tarihi, felsefi, siyasi, ahlaki, dini vs. tartışmaların entelektüel ve zihinsel birikimin sonucu olarak kaldırılmamıştır. Nitekim zabıtlarda görüldüğü üzere TBMM'de mesele bir sistem değişikliği, gerekliliği sorunu olarak tartışılmaktan ziyade daha çok Vahdeddin'in Millî Mücadeleye karşıtlığı ve hainliği noktasında tartışılmıştır. Saltanat ve

hilafetin ayrılması ile kanun görüşmelerinde halifeliğin saltanattan ayrılması ve hilafetin Osmanlı'na ait olduğu şeklindeki madde ile Osmanlı'nın siyasi gücü elinden alınmıştır. Dolayısıyla bu madde hükmü nedeniyle siyasi şartlar değiştiğinde veya yeni bir halife geldiğinde halifelik makamına yeniden siyasi bir yer veya güç verme imkânı her zaman söz konusu olabilirdi. Şimdilik Lozan görüşmeleri nedeniyle saltanat kaldırılmışsa da TBMM'de hala saltanat yanlıları vardı. Nitekim saltanatın kaldırılmasıyla ortaya birtakım tepkiler çıkmıştır. Sonraki başlık altında anlatılacak olan Halifeye dini gerekçelerle siyasi güç kazandırma faaliyetleri başlamıştır.

Saltanatın kaldırılmasından kısa bir süre sonra 2 Aralık 1922 günü meclise seçim kanunu hakkında bir değişiklik teklifi gelmiştir. Bu teklife göre milletvekili adayının, o günkü mevcut misak-ı millî sınırları içinde doğmuş olması ve en az 5 sene belirli bir yerde ikamet etmesi şartı vardı. Bu değişiklik teklifinin Mustafa Kemal Paşayı hedef aldığı açıktı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın doğduğu yer misak-ı millî sınırları dışında kalmış ve beş yıl boyunca sabit bir yerde ikamet edememişti. Dr. Adnan Adıvar öneriyi hemen komisyona göndermeye çalışmış, Mustafa Kemal Paşa bu teklif aleyhinde sert bir konuşma yapmıştır. TBMM içinden bir gün birilerinin çıkıp kendisinin vatandaşlık haklarını elinden almaya çalışacağını beklemediğini söylemiş, uzun süre görev nedeniyle sabit bir yerde oturamadığını, savaş nedeniyle doğduğu yerin misak-ı millî sınırları dışında kaldığını ifade etmiş, bu teklifi yapan milletvekillerinin kendi seçildikleri yerler halkının isteklerini mi yerine getirdiklerini sormuştur. Bu gelişme Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi bakımdan tasfiye edilmesi yönünde atılmış bir adımdır.

Bu dönem aynı zamanda Lozan görüşmelerinin yapıldığı bir dönem olup TBMM 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar vermiş ve ikinci TBMM 11 Ağustos 1923'te toplanmıştır. Bu ikinci TBMM 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanmış olan Lozan Barış Antlaşmasını 23 Ağustos 1923'te onaylamıştır. Bu süreçte çeşitli meseleler hakkında millî mücadele liderleri arasında görüş ayrılıkları, siyasi güç mücadeleleri ortaya çıkmıştır. Mesela Dışişleri Bakanı ve Lozan Heyet Başkanı İsmet Paşa ile Başvekil Rauf Bey arasında sorun çıkmış, Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Hükûmetin talimatlarını yeterince dikkate almamasından ve Hükûmeti atlayarak doğrudan TBMM başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'yla iletişim içine girmesinden rahatsız olmuştur. Rauf Bey başvekillikten istifa etmiş Fethi Bey başvekil olmuştur. Birinci Meclisten beri I. ve II. Grup arasındaki siyasi mücadele partileşmeye dönerek Mustafa Kemal Paşa'nın lideri olduğu I. Grup 9 Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkasının temelini oluşturmuştur. Ardından Ankara'nın başkent olması siyasi gerginlikleri arttırmıştır. Ekim ayında çıkan hükûmet krizi meclis hükûmeti sistemi denilen vekillerin tek tek belirlenmesindeki zorluklardan da kaynaklanmıştır. Hiçbir aday gerekli çoğunluğu alıp seçilemediği için hükûmet kurulamamıştır. Başvekil Fethi Bey'in istifasıyla iki gün boyunca yeni hükûmetin kurulamaması bir krize sebep olmuştur. Bunun neticesinde Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarıyla meseleyi ele almış ve cumhuriyetin ilanını içeren anayasa değişikliği hazırlanmıştır. Ertesi gün 29 Ekim 1923'te kanun teklifi kabul edilmiştir. 1921 tarihli Anayasa'da yapılacak değişiklik teklifi şöyledir: Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın kendi kaderini kendisinin tayin edeceği temeline dayanır. Devletin hükûmet şekli Cumhuriyettir. Türkiye Devleti'nin dini İslam dinidir. Resmi dili Türkçedir. Başkenti Ankara'dır. Türkiye Devleti TBMM tarafından yönetilir. Türkiye Cumhurbaşkanı, TBMM genel kurulunca kendi üyeleri arasından seçilir. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin de başkanıdır. Gerekğinde Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından seçilir. Krize sebep olan meclis hükûmeti sisteminden hükûmet üyelerinin toplu olarak güvenoyuna sunulduğu kabine sistemine geçilmiştir. Bu değişikliklerle rejimin adı konmuş ve Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İsmet Paşa ise hükûmeti kurmakla görevlendirilerek Cumhuriyetin ilk başbakanı olmuştur. Cumhuriyet Türk milletinin karakterine uygun en iyi hükûmet şekli olarak tercih edilmiştir.

Ayrıca devlet başkanlığı müessesesi belirlenmesiyle halifelik kurumuna siyasi güç kazandırma ihtimalinin önüne bir adım daha geçilmiştir. Kanunun kabul edilmesiyle cumhuriyetin ilanı 101 pare top atışıyla halka bildirilmiştir. Cumhuriyetin ilanı TBMM'nin açıldığı ve hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ifade ettiği ilk kararların bir devamı olarak nitelendirmek doğru bir yaklaşımdır.

Cumhuriyetin ilanı, egemenliğin kaynağının millete ait olduğu ilkesinin açık ve kesin bir biçimde ifade edilmesini sağlamış, böylece siyasal sistemin meşruiyet temeli yeniden tanımlanmıştır. Bu gelişme, yalnızca yönetim biçiminin değişimini değil, aynı zamanda devletin kurumsal yapısının modern anlamda yeniden düzenlenmesini de beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyetin ilanı süreci, çeşitli düşünsel ve siyasal tartışmaları da içermektedir. Cumhuriyetin ilan edilme biçimi, Cumhurbaşkanının yetkileri ve yeni sistemin işleyişine ilişkin konular hem meclis içerisinde hem de kamuoyunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle İstanbul basınında yer alan bazı yayın organları, Cumhuriyetin ilanını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiş ve bu süreci farklı yönleriyle tartışmaya açmıştır. Bu eleştiriler, zaman zaman Cumhuriyetin ilanının zamanlaması, yöntemi ve siyasal sonuçları üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna karşılık, Cumhuriyet yanlısı basın organları ise yeni yönetim biçiminin gerekliliğini vurgulayarak kamuoyunda destek oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak Cumhuriyetin ilanı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren gelişen ıslahat hareketlerinin, düşünsel tartışmaların ve siyasal dönüşüm süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat'tan itibaren ıslahatlar, Meşrutiyet deneyimleri, basının etkisiyle yayılan fikirler ve Millî Mücadele sürecinde ortaya çıkan ulusal egemenlik anlayışı, Cumhuriyetin ilanına zemin hazırlayan temel unsurlar olmuştur. 29 Ekim 1923 tarihinde gerçekleştirilen bu düzenleme ile birlikte devletin yönetim biçimi kesinlik kazanmış ve egemenliğin millete ait olduğu ilkesine dayanan yeni bir siyasal yapı kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur.

4.19.1.3. Halifeliğin Kaldırılması

Hizmeti Muhammed'in vefatından sonra Müslüman toplumu yönetmek amacıyla oluşturulan siyasal-dini liderlik makamı olarak hilafet kavramı ortaya çıkmıştır. İslam tarihinde peygamberden sonra siyasi iktidarı, devlet gücünü veya hâkimiyeti elinde tutacak olan kişinin dinsel bakımdan meşrulaştırılmaya çalışılmasındaki görüş ayrılıkları İslam toplumlarını iki ana kol Sünni ve Şia olarak bölmüştür. İslam'ın Sünni geleneğinde hilafet dünyevi ve içtihadî bir mesele olarak görülmüş, Sünni geleneği tercih eden Osmanlı Devleti'nde I. Murad'dan itibaren halife unvanı kullanılmıştır. Öteden beri kullanılan hilafet kavramı "Allah'ın kendisini yeryüzünde halife kıldığı inancıyla" temellendirilmiş, Mısır'ın fethi ile yönetimde İslami vurgular artmıştır. Esasen hilafet kavramı ile Osmanlı padişahları hakimiyetlerinin meşruiyetini güçlendirmişlerdir.

"Halife-sultan" sıfatını birlikte kullanmış ve böylece dini ve siyasi otorite tek bir merkezde birleşmiştir. Özellikle devletin güç kaybetmeye başladığı dönemlerde halifelik, İslam dünyası üzerindeki etkisi nedeniyle daha belirgin bir siyasal araç olarak öne çıkarılmış ve uluslararası ilişkilerde de meşruiyet unsuru olarak kullanılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Panislamizm politikaları çerçevesinde halifelik kurumu daha etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılmış, ancak I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî açıdan zayıflaması, bu kurumun işlevini yeniden tartışmaya açmıştır.

Millî Mücadele sürecinde ortaya çıkan yeni siyasal yapılanma, egemenliğin kaynağına ilişkin anlayışta köklü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasıyla birlikte egemenliğin millete ait olduğu ilkesi benimsenmiş, bu durum halifelik gibi geleneksel kurumların siyasal sistem içerisindeki konumunun yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bununla birlikte, Millî Mücadele'nin yürütüldüğü dönemde halifelik kurumu tamamen ortadan kaldırılmamış, daha çok mevcut koşullar çerçevesinde varlığını sürdürmesine izin verilmiştir. Ancak bu süreçte kurucu kadro içerisinde halifeliğin geleceğine ilişkin farklı yaklaşımların bulunduğu görülmektedir. Mecliste bazı milletvekilleri halifenin siyasi güçten mahrum edilemeyeceğine dair risale hazırlamışlardır.

1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen "Saltanatın Kaldırılmasına Dair Kanun" ile Osmanlı Devleti'nin hanedan temelli siyasal yapısı sona erdirilmiş, ancak halifelik kurumu varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 17 Kasım 1922'de Sultan Vahdeddin'in ülkeyi terk etmesinin ardından, Şer'iyye Vekili Vehbi Efendi, halife unvanını taşıyan, Müslümanların başı olarak tanınan kişinin, düşman olan İngilizlere sığınması ve onların vapuru ile firar etmesi İslamiyet namına utanç verici bulmuştur. Hilafet makamının terk edildiği ve makamın boş olduğu için halife seçilmesine dair fetvası kabul edilmiş, Abdülmecit'i halife seçilmiştir.

18 Kasım 1922 tarihinde TBMM tarafından Abdülmecid Efendi halife olarak seçilmiştir. Bu yeni dönemde halifelik kurumu siyasi yetkilerden arındırılmış, yalnızca dini ve sembolik bir makam hâline getirilmiştir. Böylece bir tarafta ulusal egemenliğe dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, diğer tarafta dini otoriteyi temsil eden halifelik kurumu olmak üzere ikili bir yapı ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetin 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilmesiyle birlikte devletin yönetim biçimi açık bir şekilde belirlenmiş, ancak halifelik kurumunun varlığı yeni rejim içerisinde tartışılmaya devam etmiştir. Saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanı ile Halifeliğin hukuken olmasa da geleneksel olarak sahip olduğu dini otoritenin, siyasal sistem açısından alternatif bir meşruiyet kaynağı oluşturabileceği düşüncesi bu tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Özellikle halife Abdülmecid Efendi'nin yetki ve bütçe talepleri ile ilgili gelişmeler, halifelik kurumunun sınırlarının yeniden belirlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca Hintli Emir Ali ve Ağa Han'ın halifeliğin muhafazası konusunda yeni Türk devletinin yöneticilerine gönderdiği mektup yöneticilerin eline geçmeden muhalif basında yayınlanması tepkileri arttırmıştır. Devleti kuran kadro Osmanlı'nın yıkılmasında yabancıların devletin iç işlerine karışmasının büyük etkisi olduğunu gördükleri için meseleyi bir dış müdahale olarak kabul etmişlerdir.

Bu gelişmelerin ardından, 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 431 sayılı "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun" ile halifelik kurumu resmen kaldırılmıştır. Söz konusu kanunla birlikte halifelik makamı tamamen ortadan kaldırılmış, Osmanlı hanedanına mensup kişilerin Türkiye sınırları dışına çıkarılması kararlaştırılmıştır. Kanunun kabul edilmesini takiben halife Abdülmecid Efendi ve hanedan üyeleri kısa süre içerisinde yurt dışına gönderilmiştir.

Aynı gün kabul edilen diğer önemli düzenlemeler de devlet yapısında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Bunlar arasında 429 sayılı "Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin Kaldırılmasına Dair Kanun" ile dini işlerin devlet yönetimi içerisindeki ayrı bir otorite tarafından yürütülmesine son verilmiş ve bu görevler Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği'ne devredilmiştir. Ayrıca 430 sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile eğitim sistemi birleştirilmiş ve tüm eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu düzenlemeler, halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte değerlendirildiğinde, devletin laik ve merkezi bir yapıya kavuşturulması yönünde atılmış bütüncül adımlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Halifeliğin kaldırılması kararı, yalnızca Türkiye'de değil, uluslararası düzeyde de geniş yankılar uyandırmıştır. Türk basınında bu karar farklı şekillerde değerlendirilmiş; bazı yayın organları kararı desteklerken, bazıları eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. İslam dünyasında ise özellikle Hindistan Müslümanları başta olmak üzere çeşitli tepkiler ortaya çıkmış ve halifeliğin kaldırılması farklı coğrafyalarda dikkatle takip edilmiştir. Avrupa kamuoyunda ise bu gelişme, Türkiye'nin laikleşme sürecinin önemli bir aşaması olarak değerlendirilmiş ve yeni devletin siyasal yönelimi bu çerçevede analiz edilmiştir.

Sonuç olarak halifeliğin kaldırılması, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde gerçekleştirilen yapısal dönüşümlerin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 431 sayılı kanun ile birlikte yalnızca bir kurum ortadan kaldırılmamış, aynı zamanda egemenlik anlayışı tek merkezde toplanarak siyasal sistemdeki ikili yapı sona erdirilmiş ve Cumhuriyet rejiminin kurumsal bütünlüğü sağlanmıştır.

4.19.1.4. Partiler ve Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

Cumhuriyet Halk Partisi

Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesi ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin işgale uğraması, yerel direniş hareketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, farklı bölgelerde kurulan müdafaa-i hukuk cemiyetleri başlangıçta dağınık ve yerel nitelik taşımıştır. Ancak bu dağınık yapı, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen örgütlenme faaliyetleri sonucunda birleştirilmiş ve özellikle Sivas Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda tüm bu cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmıştır.

Bu cemiyet, yalnızca bir direniş örgütü değil, aynı zamanda siyasi bir organizasyon niteliği kazanmıştır. Erzurum ve Sivas kongreleriyle şekillenen bu yapı, halk iradesine dayalı bir meşruiyet anlayışı üzerine kurulmuş; köylerden vilayet merkezlerine kadar uzanan bir temsil sistemi oluşturulmuştur. Böylece Millî Mücadelenin örgütsel temeli oluşturulurken, aynı zamanda yeni bir siyasi yapılanmanın zemini hazırlanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, meclis içindeki çalışmaların düzenli yürütülmesi ve ortak bir siyasi çizginin oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Mecliste Yeşil Ordu, Halk Zümresi, Islahat Grubu, İstiklal Zümresi, Tesanüd Grubu gibi gruplar çeşitli konulardaki fikir ayrılıklarından

doğmuştur. Mecliste grupların olumsuz tavrından rahatsız olan milletvekilleri meclisin daha düzenli çalışması için kendi aralarında grup kurmaya karar verip Refet Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iletmışlerdir. Bu doğrultuda milletvekilleriyle ve Müdafaa-i Hukuk örgütleriyle görüşen Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Bu grup, meclis içerisinde bir siyasi parti gibi hareket etmiş; alınacak kararların belirli bir program ve disiplin çerçevesinde şekillenmesini sağlamayı amaçlamıştır.

Zamanla meclis içinde görüş ayrılıklarının belirginleşmesiyle birlikte, bu yapı I. Grup olarak adlandırılmıştır. I. Grup, genellikle Millî Mücadelenin temel ilkelerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini destekleyen milletvekillerinden oluşmuştur. Buna karşılık, farklı siyasi yaklaşımları ve eleştirileri dile getiren milletvekilleri ise II. Grup olarak ortaya çıkmıştır. II. Grup, hükûmet uygulamalarını eleştiren ve daha farklı bir siyasal yönelim öneren bir muhalefet unsuru niteliği taşımıştır. İkinci Grup aynı zamanda meclis egemenliği kavramına dayanmış, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel iktidara karşı tepki göstermiş, meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda duyarlı davranmıştır. Millî Mücadele'nin sona ermesinden sonra yapılan 1923 seçimlerine kendi iradesiyle katılmayan II. Grup siyasal yaşamdan silinmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Lozan görüşmelerinin devam ettiği dönemde I. Grubun kalıcı bir siyasi partiye dönüştürülmesi gerektiğini düşünmüş ve bu doğrultuda girişimlerde bulunmuştur. 6 Aralık 1922 tarihinde yaptığı açıklamada, kurulması planlanan partinin adının Halk Fırkası olacağını belirtmiştir. Bu açıklama dönemin basını aracı olan Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün ve Ögüt gazeteleriyle kamuoyuna duyurulmuş ve yeni bir siyasi teşkilatlanmanın habercisi olmuştur.

Parti fikrinin toplumda karşılık bulmasını sağlamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine geziler düzenlemiştir. Bu geziler sırasında halkla doğrudan temas kurarak, kurulacak siyasi yapının amaçlarını ve ilkelerini anlatmıştır. Yapılan konuşmalarda, egemenliğin millete ait olduğu ve kurulacak partinin bu ilke doğrultusunda hareket edeceği vurgulanmıştır. Bu geziler, hem kamuoyu oluşturma hem de siyasi meşruiyet sağlama açısından önemli bir işlev görmüştür. 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla imzalayıp yayımladığı Dokuz Umde Beyannamesinde Birinci Grup'un, Halk Fırkasına dönüştürüleceğini bildirmiştir.

Halk Fırkası'nın programının temelini oluşturan Dokuz Umde olarak adlandırılan esaslar şöyledir:

1. Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir.
2. Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakiki mümessilidir.
3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.
4. Hükûmet, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.
5. Kanunlar, milletin ihtiyaçlarına göre yapılacaktır.
6. Adliye teşkilâtı ıslah olunacaktır.
7. İktisadî istiklâl esastır.
8. Maarif, millî ve asrî esaslara göre tanzim olunacaktır.
9. Asayiş ve memleketin müdafaası temin edilecektir.

Bu ilkeler, millî egemenlik, halkçılık ve devlet yönetimine ilişkin temel prensipleri içermektedir. Aynı zamanda bu esaslar, Müdafaa-i Hukuk hareketinin ideolojik ve siyasi çizgisinin devamı niteliğinde olup, kurulacak partinin siyasi yönelimini belirlemiştir.

Halk Fırkası'nın kuruluş süreci, çeşitli siyasi ve diplomatik gelişmeler nedeniyle gecikmiştir. Özellikle Lozan Barış Konferansı'nın devam ettiği dönemde, yeni bir siyasi partinin kurulması ertelenmiştir. Bunun yanında, yeni devletin kurumsal yapısının henüz tamamlanmamış olması ve iç siyasi dengelerin şekillenme süreci de bu gecikmede etkili olmuştur.

Halk Fırkası, 9 Eylül 1923 tarihinde resmen kurulmuş ve kısa süre içinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerini alarak onun örgütsel yapısını devralmıştır. Bu dönüşümle birlikte cemiyet

yapısından siyasi parti yapısına geçilmiş; yerel teşkilatlar parti bünyesine katılmıştır. Kuruluş sürecinin olgunlaşmasının ardından, partinin örgütsel yapısını belirlemek amacıyla bir tüzük hazırlanmıştır. Bu tüzükte partinin teşkilatlanma esasları, üyelik koşulları ve yönetim organları ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütsel mirası büyük ölçüde bu tüzüğe yansımış; yerel teşkilatlanma modeli ve temsil sistemi parti yapısına aktarılmıştır. Partinin kuruluşundan sonra Mustafa Kemal Paşa, parti içinde belirleyici bir siyasi rol üstlenmiştir. Parti teşkilatının oluşturulması, programın belirlenmesi ve siyasal hedeflerin tespit edilmesi süreçlerinde doğrudan etkili olmuş; parti, onun liderliği etrafında şekillenen bir siyasi yapı niteliği kazanmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra partinin adında değişiklik yapılmış ve 1924 yılında Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik, yeni devletin yönetim biçimi ile parti arasındaki doğrudan ilişkiyi açıkça ortaya koymuştur. Partinin ideolojik yapısı ise zaman içerisinde daha belirgin hale gelmiştir. Bu çerçevede Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri parti programına dahil edilmiştir. Altı ilke, 1931 yılında parti programına resmî olarak girmiş ve partinin temel yönetim ilkelerini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile başlayan örgütlenme süreci, meclis içindeki grup yapılanmaları aracılığıyla siyasi bir karakter kazanmış ve nihayetinde Halk Fırkası'nın kurulmasıyla kurumsal bir siyasi partiye dönüşmüştür. Bu süreç, Millî Mücadele döneminde oluşan siyasi kadronun Cumhuriyet döneminin siyasal yapısını şekillendirmesinde belirleyici olmuştur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet'in ilanını takip eden dönemde Türkiye'de meydana gelen iç ve dış gelişmeler, yeni kurulan devletin siyasal yapısının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, özellikle Halifeliğin kaldırılması gibi köklü düzenlemeler ve 1924 Anayasası devletin siyasal ve toplumsal yapısında önemli dönüşümler meydana getirmiştir. Bu değişim süreci, yeni rejimin niteliği ve uygulanma biçimi konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuş; özellikle halifeliğin kaldırılması, toplumun çeşitli kesimlerinde ve siyasal çevrelerde tartışmaları yoğunlaştırmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tek parti görünümü hâkim olmakla birlikte, bu yapı içerisinde tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesinde yer alan milletvekilleri arasında zamanla belirgin fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu ayrılıklar özellikle inkılapların uygulanma yöntemi, merkeziyetçi yönetim anlayışı ve siyasal karar alma süreçleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Meclis içindeki tartışmalar, farklı siyasal eğilimlerin belirginleşmesine yol açmış ve muhalif bir grubun oluşumunu hızlandırmıştır. Söz konusu muhalif yapı, yalnızca siyasal görüş ayrılıklarının bir sonucu olmayıp, aynı zamanda Millî Mücadele kadroları arasında yönetim anlayışı ve liderlik konularında ortaya çıkan farklılaşmalarla da ilişkilidir. Cumhuriyet'in ilanından sonra siyasal sistemin şekillenmesi sürecinde yaşanan bu gelişmeler, muhalefetin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde asker-siyaset ilişkisi de önemli bir tartışma konusu hâline gelmiştir. Hem ordu hem de meclis içerisinde görev yapan bazı komutanların, bu iki görevi birlikte yürütmelerinin uygun olmadığı yönündeki görüşler doğrultusunda askerlik görevlerinden ayrıldıkları görülmektedir. Bu gelişme, söz konusu kişilerin siyasal alanda daha aktif rol üstlenmelerine imkân sağlamış ve muhalefet hareketinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Muhalefet hareketinin önde gelen isimleri arasında Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi Millî Mücadele'nin önemli isimleri yer almıştır. Bu isimler, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın uygulamalarına karşı özellikle inkılapların uygulanma biçimi, laiklik politikalarının hayata geçirilmesi ve ekonomik tercihlerin belirlenmesi konularında eleştiriler yöneltmişlerdir.

Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde yaşanan bu görüş ayrılıkları, zamanla parti içinden ayrılımları beraberinde getirmiştir. Parti yönetimi ile yaşanan fikir uyuşmazlıkları özellikle yönetim anlayışı, merkeziyetçilik ve siyasal karar süreçleri üzerinde yoğunlaşmış; bu durum bazı milletvekillerinin partiden istifa etmelerine yol açmıştır. Bu ayrışma süreci, yeni bir siyasal oluşumun ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda muhalif kadrolar tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuştur. Parti, Cumhuriyet tarihinin ilk örgütlü muhalefet partisi

olarak siyasal hayata katılmıştır. Kuruluşuyla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyasal rekabet yeni bir boyut kazanmış ve çok partili siyasal hayatın ilk örneği ortaya çıkmıştır.

Partinin kurulmasının ardından meclis içerisindeki faaliyetleri, hükûmet politikalarına yönelik eleştiriler çerçevesinde şekillenmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, siyasal sistem içerisinde farklı bir yaklaşımı temsil etmiş ve bu durum meclis tartışmalarında belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu süreç, siyasal çoğulculuğun ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Partinin kuruluşu, basın ve kamuoyu üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Basında geniş yer bulan bu gelişme, bir yandan demokratikleşme sürecinin bir göstergesi olarak değerlendirilirken, diğer yandan özellikle inkılaplara yönelik eleştiriler nedeniyle tartışmalara konu olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı, dönemin siyasal ve ekonomik anlayışını yansıtan temel ilkeleri içermektedir. Programda özellikle liberal ekonomik anlayışın benimsendiği görülmektedir. Bu çerçevede program maddeleri şöyledir:

1. Fırka, hâkimiyet-i milliyeyi esas kabul eder.
2. Fırka, cumhuriyet idaresini kabul eder.
3. Fırka, efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkârdır.
4. Fırka, hürriyet-i şahsiyeyi esas kabul eder.
5. Fırka, teşebbüsât-ı şahsiyeye müstenit bir iktisat siyaseti takip eder.
6. Fırka, devlet müdahalesinin hududunu tayin eder.
7. Fırka, adem-i merkeziyet esasını kabul eder.
8. Fırka, adaletin teminine ve hukukun hâkimiyetine taraftardır.
9. Fırka, vergi yükünün adaletle tevziini esas kabul eder.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetleri sürerken, 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, ülkenin siyasi ve güvenlik ortamını doğrudan etkilemiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortaya çıkan bu isyan, kısa sürede geniş bir alana yayılmış ve yeni millî devleti tehdit etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Söz konusu kanun, hükûmete kamu düzenini sağlama amacıyla geniş yetkiler tanımış ve muhalefet faaliyetlerini sınırlandıran bir hukuki çerçeve oluşturmuştur. Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, basın ve siyasal faaliyetler üzerinde sıkı denetim uygulanmış ve muhalif hareketler kontrol altına alınmıştır. İsyanın yeni siyasal yapıya karşı olması ve bu düşünceleri destekleme ihtimali olan her türlü muhalefet faaliyetleri yeniden değerlendirilmiş ve özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı söylem ve faaliyetleri bu bağlamda tartışma konusu olmuştur. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun uygulanması sürecinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı üyeleri ve faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilmiş; parti, kamu düzeni açısından sakıncalı görülen gelişmelerle ilişkilendirilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında yer alan "dinî inançlara saygı" vurgusu ve parti çevresinde oluşan muhalif söylemler, isyan sürecinde hükûmet tarafından dikkatle izlenmiştir. İsyanın bastırılması sürecinde, bazı çevreler tarafından partinin isyanla doğrudan veya dolaylı ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu durum, partinin siyasal faaliyetlerinin güvenlik bağlamında ele alınmasına yol açmıştır. İstiklal Mahkemesi partinin irticai faaliyetlerine dikkat çekmiş, isyan bölgesindeki şubelerini kapatma kararı vermiştir.

Partinin programındaki dini inançlara saygı vurgusunun inkılap karşıtlarına çağrı niteliği taşıdığı gerekçesiyle sert eleştirilmiş, 3 Haziran 1925 yılında irticai körüklediği gerekçesiyle kapatılmıştır. Parti kurucularının isyancılarla bir ilişkisi olmamakla birlikte isyancıların partiye büyük bir sempati besledikleri açıktır. Öte yandan isyancıların hilafetin geri getirileceğine dönük faaliyetleri, irticai ve ayrılıkçı etnik nitelikler taşıması nedeniyle yeni millî devlet anlayışını korumakta hassas olan hükûmet inkılapları korumak için partinin kapatılmasına karar vermiştir.

Bu çerçevede alınan kararlar doğrultusunda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Böylece Şeyh Sait İsyanı sonrasında oluşan güvenlik politikaları ile parti faaliyetleri arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş ve bu süreç partinin siyasi hayattan çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

Şeyh Sait İsyanı

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin sosyal, etnik ve ekonomik yapısı, merkezi otoritenin sınırlı etkisi, aşiret düzeni ve dini liderlik kurumları etrafında şekillenmiştir. Bölge, farklı etnik ve mezhepsel unsurların bir arada yaşadığı, ekonomik açıdan geri kalmış, ulaşım ve iletişim imkânlarının sınırlı olduğu bir yapıya sahipti. Aşiret bağlarının güçlü olması ve dini liderlerin toplumsal hayattaki belirleyici konumu, merkezi yönetimin bölge üzerindeki denetimini zorlaştıran unsurlar arasında yer almıştır.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında yeni devlet, millî-devlet anlayışı çerçevesinde merkeziyetçi bir yönetim modeli benimsemiş ve ülke genelinde idari, hukuki ve sosyal alanlarda köklü inkılaplar gerçekleştirmiştir. Bu inkılaplar bazı tepkilere yol açmış, yeni devlet için en tehlikeli olanı Doğu Anadolu bölgesinde çıkmıştır. Doğu Anadolu bölgesinin geleneksel yapısı ile uyumsuzluk göstermiştir. Yeni millî devletin laiklik esasına dayanan politikaları, halifeliğin kaldırılması ve eğitim alanındaki düzenlemeler, bölgedeki dini ve geleneksel otorite ve bazı toplumsal kesimlerde rahatsızlık yaratmış ve muhalif hareketlerin zeminini hazırlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte siyasal sistemin köklü bir değişime uğraması, özellikle Osmanlı dönemindeki dini-siyasi yapıya bağlı çevrelerde tepkiyle karşılanmıştır. Halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapatılması ve laik hukuk sistemine geçiş gibi uygulamalar, isyanın ideolojik arka planını oluşturan unsurlar arasında yer almıştır. Bu gelişmeler, dini söylemler üzerinden şekillenen bir muhalefet anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye'nin uluslararası konumunun belirlenmesiyle birlikte, Musul meselesi Türkiye'nin dış politikasında önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin Musul üzerindeki hâkimiyetini sürdürme çabası, Türkiye ile İngiltere arasında ciddi bir diplomatik gerilim yaratmıştır. Bu süreçte İngiltere'nin bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiği ve Türkiye'nin iç sorunlarla meşgul edilmesinin Musul meselesinde avantaj sağlayacağı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.

İsyanın ortaya çıkışında iç ve dış faktörlerin birlikte etkili olduğu görülmektedir. İç faktörler arasında bölgenin sosyo-ekonomik geri kalmışlığı, aşiret yapısı, dini liderlerin etkisi ve inkılaplara karşı duyulan tepki yer alırken; dış faktörler arasında özellikle İngiltere'nin Musul politikası çerçevesinde bölgedeki gelişmeleri etkileme çabaları dikkat çekmektedir.

İsyanın hazırlık sürecinde örgütlü bir yapı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Azadî örgütü, isyanın planlanması ve örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu örgüt, aşiretler ve dini liderler aracılığıyla bölgesel bir destek ağı oluşturmayı hedeflemiş ve isyanın altyapısını hazırlamıştır. Bu süreç, aynı zamanda Musul meselesi çerçevesinde şekillenen uluslararası gelişmelerle paralellik göstermektedir. İngiltere'nin Musul üzerindeki hâkimiyetini sürdürme politikası doğrultusunda, Türkiye'nin iç siyasi ve askeri bakımdan zayıflamasının kendi çıkarları açısından önem taşıdığı açıktır. Bu bağlamda İngiltere bölgedeki gelişmeleri yakından izlemiş ve ortaya çıkan karışıklık ortamından diplomatik düzeyde fayda sağlamıştır. Nitekim isyanın meydana geldiği dönemde Türkiye'nin Musul üzerindeki hak iddialarının zayıflaması, bu durumun dış politika açısından sonuç doğurduğunu göstermektedir.

Şeyh Sait İsyanı, 13 Şubat 1925 tarihinde Diyarbakır'ın Piran (Dicle) bölgesinde başlamıştır. İsyanın lideri Şeyh Sait, Nakşibendi tarikatına mensup bir dini lider olarak bölge halkı üzerinde önemli bir etkiye sahipti. İsyanın başlangıcında dini söylemler ön planda tutulmuş ve “dinin elden gittiği” yönündeki propagandalarla halkın desteği sağlanmaya çalışılmıştır. İsyanın kısa sürede geniş bir alana yayılmasında, bölgenin coğrafi yapısı, ulaşım zorlukları, merkezi otoritenin bölgede gücünün sınırlı kalması ile yakından ilişkilidir. İsyan, Diyarbakır, Elâzığ, Bingöl ve çevresinde etkili olmuş; bazı yerleşim birimleri isyancıların kontrolüne geçmiştir. Bu durum, devlet otoritesinin bölgede ciddi bir tehdit altında olduğunu göstermiştir.

İsyanın yayılmasıyla birlikte hükûmetin aldığı önlemler ve uyguladığı politikalar tartışma konusu hâline gelmiştir. Dönemin Başbakanı Ali Fethi (Okyar), isyanın bastırılması konusunda daha temkinli bir yaklaşım benimsemiş; ancak isyanın genişlemesi ve kamuoyundaki baskı nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bu süreçte hükûmet içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve sert tedbirler alınması gerektiği yönündeki görüşler ağırlık kazanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Ali Fethi Bey hükûmeti istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmuştur. Yeni hükûmet, isyanın bastırılması

için daha sert ve kapsamlı önlemler almıştır. Bu çerçevede çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, hükûmete geniş yetkiler tanımış ve ülke genelinde sıkı bir denetim mekanizmasının kurulmasını sağlamıştır.

Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuş ve isyan bölgesinde Şark İstiklal Mahkemeleri görev yapmıştır. Bu mahkemeler, isyana katılanlar ve isyanla bağlantılı olduğu düşünülen kişiler hakkında yargılama yapmış ve hızlı kararlar almıştır. İsyanın bastırılması sürecinde askeri tedbirler alınmıştır. İsyancılarla yapılan çatışmalar sonucunda isyanın etkisi giderek azaltılmış ve isyan kontrol altına alınmıştır.

İsyanın lideri Şeyh Sait ve beraberindeki kişiler yakalanarak yargılanmıştır. Yargılama sürecinde, isyana katılanların yanı sıra isyanı desteklediği düşünülen kişiler de belirlenmiş ve çeşitli cezalar verilmiştir. Yargılama sonucunda Şeyh Sait ve isyanın önde gelen isimleri idam cezasına çarptırılmış ve cezalar infaz edilmiştir. Bu süreç, devletin otoritesini yeniden tesis etmeye yönelik bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. İsyan süreci, yalnızca askeri ve hukuki sonuçlar doğurmamış, aynı zamanda siyasi alanda da önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu bağlamda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bazı faaliyetleri ve söylemleri, isyan süreci ile ilişkilendirilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sağladığı yetkiler doğrultusunda yapılan değerlendirmeler sonucunda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1925 yılında kapatılmıştır. Bu gelişme, Türkiye'de iç siyasette çok partili siyasal hayata geçiş sürecinin kesintiye uğramasına neden olmuştur.

Sonuç olarak Şeyh Sait İsyanı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan en önemli iç güvenlik sorunlarından biri olmuş hem iç politikada hem de dış politikada önemli etkiler yaratmıştır. İsyanın görünüşte dini iddialar taşımasına karşın arka planında Kürtçü ayrılıkçı nitelikleri millî ve laik yeni Türkiye Devleti için yıkıcı bir amaç güttüğü açıktır. Yeni devletin yöneticileri isyanı İngiliz destekli olarak değerlendirmişlerdir. İsyan, yeni devletin merkezi otoriteyi güçlendirme yönündeki politikalarını hızlandırmış; aynı zamanda siyasal hayatın yeniden şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya Suikast Girişimi

Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte Türkiye'de siyasal yapı yeniden şekillenirken, gerçekleştirilen inkılaplar ve yeni rejimin yerleşme süreci çeşitli muhalefet hareketlerini de beraberinde getirmiştir. Millî Mücadele sonrasında ortaya çıkan siyasal ayrışmalar, özellikle eski İttihat ve Terakki mensupları ile Cumhuriyet yönetimi arasında zaman zaman gerilimlere yol açmıştır. Bu çerçevede Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan muhalif hareketler, yalnızca siyasal düzeyde kalmamış, bazı durumlarda rejimi hedef alan girişimlere dönüşmüştür. İzmir Suikastı teşebbüsü de bu bağlamda ortaya çıkan en önemli olaylardan biri olarak değerlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast teşebbüsü, 1926 yılının haziran ayında İzmir'de gerçekleştirilmek üzere planlanmıştır. Ancak suikast girişimi, planın uygulanmasından önce açığa çıkarılmıştır. Olayın ortaya çıkmasında en önemli gelişme, suikast planına dahil olan kişilerden Giritli Şevki'nin durumu yetkililere bildirmesi olmuştur. Bu ihbar sonucunda suikast girişimi engellenmiş ve olay geniş çaplı bir soruşturmaya konu olmuştur. Suikast planının merkezinde, eski Milletvekili Ziya Hurşit yer almıştır. Ziya Hurşit ve beraberindeki kişiler, Mustafa Kemal'in İzmir'e yapacağı ziyaret sırasında konaklayacağı yer ve geçeceği güzergâhı dikkate alarak bir plan hazırlamışlardır. Buna göre suikastın, Mustafa Kemal Paşa'nın otomobilinin yavaşlayacağı bir noktada silahlı saldırı şeklinde gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Plan kapsamında suikastçılar, saldırı sonrasında deniz yoluyla kaçmayı da öngörmüşlerdir. Nitekim kaynaklarda, suikastın İzmir'de bir dar geçitte, Mustafa Kemal Paşa'nın aracına ateş açılması şeklinde planlandığı; olay sonrasında ise faillerin motorla Sakız Adası'na kaçmayı hedefledikleri belirtilmektedir. Ancak plan, Paşa'nın İzmir'e gelişinin gecikmesi ve ihbarın yapılması nedeniyle uygulanamamıştır.

Suikast girişiminin ortaya çıkarılmasının ardından başlatılan soruşturma sürecinde, yalnızca doğrudan suikast planına katılan kişiler değil, aynı zamanda olayla bağlantılı olduğu düşünülen daha geniş bir çevre de incelemeye alınmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, olayın arkasında daha geniş bir örgütlenmenin bulunduğu kanaatine varılmıştır. Bu çerçevede özellikle eski İttihat ve Terakki mensupları ile Cumhuriyet'e muhalif bazı çevrelerin suikastla ilişkilendirilmiştir. İzmir Suikastının yalnızca bireysel bir girişim olmadığı, daha geniş siyasal hedefler taşıdığı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda suikastın, Cumhuriyet rejimini ortadan kaldırmak veya mevcut siyasal yapıyı değiştirmek amacıyla planlandığı ileri sürülmüştür. Nitekim bazı kaynaklarda, suikast girişiminin

arkasında eski İttihatçı kadroların yeniden siyasal güç elde etme çabalarının bulunduğu ifade edilmektedir.

Suikast girişiminin açığa çıkarılmasının ardından İzmir’de İstiklal Mahkemesi kurulmuş ve yargılamalar başlatılmıştır. Mahkeme sürecinde suikast planına katıldığı belirlenen kişiler yargılanmış; sorgulamalar sonucunda olayın detayları ortaya çıkarılmıştır. İzmir’de yapılan yargılamalarda, suikastın doğrudan failleri ve organizatörleri hakkında kararlar verilmiştir. Yargılamaların İzmir aşamasının ardından süreç Ankara’ya taşınmış ve burada daha geniş kapsamlı bir yargılama gerçekleştirilmiştir. Ankara’daki yargılamalarda, yalnızca suikast planına doğrudan katılan kişiler değil, aynı zamanda olayla bağlantılı olduğu düşünülen siyasal çevreler de değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilişkili bazı isimler ve eski İttihatçılar da yargılanmıştır.

Mahkeme sürecinde birçok sanık hakkında çeşitli cezalar verilmiştir. Suikastın başlıca failleri arasında yer alan Ziya Hurşit ve beraberindeki bazı kişiler idam cezasına çarptırılmış, farklı derecelerde suça karıştığı belirlenen kişiler hakkında da çeşitli cezalar uygulanmıştır. İzmir Suikastı yargılamaları, yalnızca adli bir süreç olarak kalmamış; aynı zamanda siyasal sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçte, Cumhuriyet’in ilk yıllarında etkili olan muhalif çevrelerin önemli bir kısmı tasfiye edilmiş ve özellikle İttihatçı kadroların siyasal etkisi büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Suikast girişimi, dönemin basınında geniş yankı uyandırmış ve kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa’ya yönelik böyle bir girişim, yalnızca bir şahsa karşı değil, aynı zamanda Cumhuriyet rejimine yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle olay, kamuoyunda Cumhuriyet’e bağlılık duygularını güçlendiren bir etki de yaratmıştır. Mustafa Kemal Paşa suikast girişimi sonrasında yaptığı açıklamalarda, Cumhuriyet’in ve inkılapların bir kişinin ortadan kaldırılmasıyla yok edilemeyeceğini vurgulamış; bu tür girişimlerin başarısız olacağını ifade etmiştir. Bu açıklamalar hem siyasal kararlılığın hem de yeni rejimin meşruiyetinin altını çizen önemli ifadeler olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak İzmir Suikastı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ortaya çıkan en önemli siyasal olaylardan biri olmuş; yalnızca bir suikast girişimi olarak değil, aynı zamanda erken Cumhuriyet dönemindeki siyasal mücadelelerin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bu olay hem muhalefetin sınırlarını ortaya koymuş hem de Cumhuriyet yönetiminin siyasal otoritesini pekiştiren bir gelişme olarak tarihsel süreçte yerini almıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ve Şeyh Sait İsyanı nedeniyle kapanmıştı. Çok önemli inkılapların yapıldığı bu dönemde cumhuriyet için tehlike oluşturabilecek muhalefete izin verilmemiştir. Ancak bu durum cumhuriyet yönetimine uygun değildi. Cumhuriyet yönetiminde mutlak bir iktidar anlayışı bulunmadığı için iktidarı denetleyecek eleştirecek hem de seçimlerde iktidar ile yarışacak bir muhalefet partisine ihtiyaç vardı. 1923 sonrasında gerçekleştirilen inkılaplar ve devletin yeniden yapılandırılması süreci, merkeziyetçi bir yönetim anlayışını beraberinde getirmiştir. Bu yapı, kısa vadede siyasal istikrarı sağlamakla birlikte, zamanla hem toplumsal hem de siyasal düzeyde muhalefet ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye açısından önemli bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Küresel ölçekte etkili olan bu ekonomik kriz, Türkiye ekonomisini de doğrudan etkilemiş; özellikle tarımsal üretim ve dış ticarete ciddi daralmalar meydana gelmiştir. Tarım ürünlerinin fiyatlarında yaşanan düşüş, kırsal kesimin gelir seviyesini azaltmış; buna bağlı olarak ekonomik sıkıntılar geniş toplum kesimlerine yayılmıştır. Ekonomik daralma karşısında özel teşebbüsün yetersiz kalması, devletin ekonomik hayata daha aktif müdahalesini beraberinde getirmiş ve devletçilik politikalarının güçlenmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, ekonomik buhranın yarattığı toplumsal hoşnutsuzluk, siyasal sistem üzerinde de baskı oluşturarak mevcut yönetimin eleştirilmesine neden olmuştur.

Ekonomik sorunlara paralel olarak, Cumhuriyet Halk Fırkasına yönelik eleştiriler de artış göstermiştir. Özellikle yerel teşkilatların uygulamaları, bürokratik keyfiyet ve halkın yönetime yeterince katılamadığı yönündeki değerlendirmeler, siyasal sistemde bir denetim mekanizmasının gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bununla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Şeyh Sait İsyanı henüz zihinlerde

tazeliğini koruyordu. Esasen yurt gezilerinde halkın rahatsızlıklarını gören Atatürk cumhuriyet rejimini bütün kurum ve kurullarıyla kurumsallaştırmak istiyordu.

Bu gelişmeler doğrultusunda, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan inisiyatifiyle yeni bir siyasi fırkanın kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, ülkede biriken toplumsal muhalefeti sistem içerisinde yönlendirmek, tek parti yönetiminin denetimsizliğini gidermek ve halkın taleplerini meclise yansıtmak amacıyla güven duyduğu isimlerden biri olan Ali Fethi (Okyar) Bey'i görevlendirmiştir. Paris Büyükelçiliği görevinden dönen Fethi Bey, hem Mustafa Kemal Paşa ile olan yakın ilişkisi hem de liberal eğilimleri nedeniyle bu görev için uygun görülmüştür.

Ali Fethi Bey'in siyasal bakışı, fırkanın kuruluş sürecinde belirleyici olmuştur. Uzlaşmacı bir siyaset anlayışına sahip olması, Batı ile ilişkilerinin güçlü olması ve liberal görüşleri, onun hem iç kamuoyunda güven uyandıran hem de dış dünyada Türkiye'nin demokratikleşme yönünde adım attığını gösterebilecek bir figür olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Fırkanın kurucuları da benzer şekilde dikkatle seçilmiş; rejime bağlılıkları bilinen, ancak farklı toplumsal kesimlerle temas kurabilecek isimlerden oluşturulmuştur. Bu durum, Serbest Cumhuriyet Fırkasının ilkesel olarak cumhuriyet karşıtı olmayan kontrollü bir muhalefet hareketi olarak kurulmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulmuştur. Fırkanın kuruluşu, kısa sürede hem basında hem de halk arasında geniş yankı uyandırmıştır. Özellikle ekonomik sıkıntıların yoğun olduğu bir dönemde ortaya çıkan bu yeni siyasi oluşum, halk tarafından bir umut olarak görülmüş ve kısa sürede geniş bir destek bulmuştur.

Fırkanın kuruluşuyla birlikte ilan edilen program ve tüzük esasları, dönemin siyasal ve ekonomik tartışmalarını yansıtan bir içerik taşımaktadır. Bu çerçevede fırka; Cumhuriyet rejimine bağlılığını vurgulamakta, millî egemenlik ilkesini esas almakta ve laiklik ilkesini benimsemektedir. Bununla birlikte ekonomik alanda devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını savunarak liberal bir yaklaşımı ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda fırkanın temel esasları şu şekilde sıralanmıştır:

- Cumhuriyet rejimine bağlılık
- Millî egemenlik ilkesinin korunması
- Laiklik ilkesinin benimsenmesi
- Ekonomik alanda liberal politikaların uygulanması
- Devlet müdahalesinin sınırlandırılması
- Özel teşebbüsün teşvik edilmesi
- Yabancı sermayenin desteklenmesi
- Vergi yükünün hafifletilmesi
- Bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi
- Hukukun üstünlüğünün esas alınması

Bu esaslar, özellikle devletçilik politikalarından rahatsız olan kesimler açısından fırkayı cazip bir alternatif hâline getirmiştir.

Fırkanın kuruluşunun ardından Ali Fethi Bey, ülke genelinde çeşitli geziler düzenleyerek fırkanın tanıtımını gerçekleştirmiştir. Bu geziler içerisinde İzmir ziyareti özel bir önem taşımaktadır. İzmir'de Fethi Bey'e gösterilen yoğun ilgi, fırkanın beklenenden daha geniş bir toplumsal destek bulduğunu ortaya koymuş ve siyasal dengeler açısından dikkat çekici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ancak kısa süre içerisinde, Cumhuriyet Halk Fırkasına ve inkılaplara karşı olan farklı toplumsal ve siyasal unsurların Serbest Cumhuriyet Fırkası etrafında toplanmaya başlaması, fırkanın rejim karşıtı güçlerin eline geçmesi ve kontrol dışına çıkabileceği yönünde endişelere yol açmıştır. Özellikle rejim karşıtı unsurların bu fırka içerisinde yer almaya başlaması, önemli bir risk olarak değerlendirilmiştir.

Ali Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde fırkayı kendi kararıyla feshettiğini açıklamıştır. Bu durum, fırkanın doğrudan bir kapatma kararıyla değil, kurucusu tarafından sona erdirildiğini göstermektedir. Fırkanın kapanmasının ardından basında ve kamuoyunda farklı tepkiler ortaya çıkmıştır. Bazı kesimler

bu durumu demokratikleşme açısından bir kayıp olarak değerlendirirken, bazıları siyasal istikrarın korunması açısından gerekli bir adım olarak görmüştür.

Sonuç olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş sürecinin önemli bir aşamasını teşkil etmektedir. Kısa ömürlü olmasına rağmen, hem siyasal sistemin sınırlarını ortaya koymuş hem de toplumdaki muhalefet dinamiklerini görünür hâle getirmiştir. Bu deneyim, ilerleyen yıllarda gerçekleştirilecek çok partili hayata geçiş süreci açısından önemli bir tarihsel birikim oluşturmıştır.

Menemen Olayı

Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’de gerçekleştirilen siyasal ve toplumsal dönüşüm süreci, devletin yapısında olduğu kadar toplumun sosyal yapısında da önemli değişimlere yol açmıştır. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet’in ilanı, halifeliğin ilgası, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü ve tekke ile zaviyelerin kapatılması gibi düzenlemeler, yeni rejimin laik ve merkezîyetçi karakterini ortaya koymuştur. Bu inkılaplar, millî devlet kurma sürecinin temelini oluşturmakla birlikte, dinsel geleneksel yapılarla bağlantılı olan bazı toplumsal kesimlerde uyum sorunlarına ve tepkilere neden olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan tepkilerin daha görünür hâle gelmesinde ekonomik gelişmeler de etkili olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemiş; özellikle tarım sektöründe üretim düşüşü, fiyat gerilemeleri ve köylü kesimin gelir kaybı gibi sonuçlar doğurmuştur. Köylülerin vergi yükünü karşılamakta zorlanmaları, borçlanma oranlarının artması ve bazı durumlarda topraklarını kaybetmeleri, ekonomik huzursuzluğu derinleştirmiştir. Devletin ekonomik hayata müdahalesinin artması ve belirli sektörlerde tekel uygulamalarının yaygınlaşması da bu süreci destekleyen unsurlar arasında yer almıştır.

Ekonomik sıkıntıların yanı sıra siyasal alanda yaşanan gelişmeler de toplumsal huzursuzluğu artırmıştır. 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması ve Takrir-i Sükûn Kanunu’nun uzun süre yürürlükte kalması, siyasal muhalefetin sınırlandırılmasına yol açmıştır. Bu durum, halkın siyasal taleplerini ifade edebileceği kanalların daralmasına neden olmuştur. 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ise bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla ortaya çıkmış; ancak kısa süre sonra kurucusunun desteğiyle kapatılmıştır. Fırkanın kapanması, özellikle ekonomik sıkıntılardan etkilenen kesimlerde hayal kırıklığı yaratmış ve mevcut hoşnutsuzluğun farklı biçimlerde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Toplumsal yapıda meydana gelen bu gelişmeler, dini unsurların da etkisiyle farklı yönlerde şekillenmiştir. Ayrıca tekke ve zaviyelerin kapatılmasına rağmen, bazı tarikat mensupları faaliyetlerini gizli şekilde sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Menemen Olayının ortaya çıkışında, Nakşibendi tarikatına mensup bazı kişilerin etkili olmuştur. Bu kişiler, Cumhuriyet’in laiklik esasına dayanan reformlarına karşı bir tepki geliştirmiş ve bu tepkiyi dini söylemler aracılığıyla ifade etmiştir.

Menemen Olayı, 23 Aralık 1930 tarihinde İzmir’in Menemen ilçesinde meydana gelmiştir. Olayın lideri olarak öne çıkan Giritli Derviş Mehmet, beraberindeki küçük bir grupla birlikte Manisa’dan hareket ederek Menemen’e gelmiştir. Bu grup, Menemen’de halkı etkilemek amacıyla dini içerikli propaganda faaliyetlerinde bulunmuş ve kendisini “mehdi” olarak tanıtan söylemler geliştirmiştir. Bu çerçevede yapılan çağrılarda, Cumhuriyet rejiminin dine zarar verdiği iddia edilmiş ve halkın dini duyguları harekete geçirilmeye çalışılmıştır. Bu propaganda sürecinde özellikle “din elden gidiyor” ve “şeriat isteriz” şeklindeki sloganların dile getirilmiştir. Bu ifadeler, Cumhuriyet’in laiklik temelinde gerçekleştirdiği inkılaplara karşı duyulan tepkinin açık bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu söylemler, isyancı grubun halkı harekete geçirmek için dini hassasiyetleri ön plana çıkardığını göstermektedir. Bu durum, Menemen Olayının yalnızca bir asayiş meselesi değil, aynı zamanda ideolojik ve toplumsal boyutları olan bir hareket olduğunu ortaya koymaktadır.

Olayın gelişimi sırasında, isyancı grup Menemen’de bir meydana toplanarak çevredeki halkı etkilemeye çalışmış ve dini sloganlar eşliğinde bir kalabalık oluşturmuştur. Bu durum üzerine, bölgede bulunan askeri birlikler olaya müdahale etmek üzere harekete geçirilmiştir. Yedek subay Mustafa Fehmi Kubilay, isyanı bastırmak amacıyla görevlendirilmiş ve küçük bir askeri birlikle olay yerine gönderilmiştir. Ancak Kubilay’ın müdahalesi sırasında, isyancılar tarafından silahlı saldırı gerçekleştirilmiş ve Kubilay ağır şekilde yaralanmıştır. Daha sonra isyancılar tarafından öldürülen Kubilay’ın başı kesilerek bir sopaya takılmış ve kalabalığa gösterilmiştir. Bu olay, Menemen Olayının

en çarpıcı ve sembolik yönlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Aynı süreçte olaya müdahale etmeye çalışan bekçiler Hasan ve Şevki de hayatını kaybetmiştir.

Olay sırasında bazı yerel unsurların pasif kalması ya da isyancılara karşı aktif bir direniş göstermemesi, olayın toplumsal boyutunun da tartışılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte kısa süre içerisinde bölgeye sevk edilen askeri takviye birlikler, isyanı bastırmış ve kontrolü sağlamıştır. İsyanı katılan kişilerden bazıları olay sırasında etkisiz hâle getirilmiş, kaçanlar ise daha sonra yakalanarak adli sürece dâhil edilmiştir. Olayın bastırılmasının ardından hükûmet, kamu düzenini sağlamak ve benzer olayların tekrarını önlemek amacıyla Menemen, Balıkesir ve Manisa bölgelerinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu uygulama, devletin olay karşısında kararlı bir tutum benimsediğini göstermektedir. Sıkıyönetim ile birlikte bölgede askeri ve idari denetim artırılmıştır.

Yargılama sürecinde Divan-ı Harp mahkemeleri kurulmuş ve olayla bağlantılı olduğu belirlenen kişiler bu mahkemelerde yargılanmıştır. Yapılan soruşturmalar sonucunda geniş çaplı tutuklamalar gerçekleştirilmiş; yalnızca doğrudan isyana katılanlar değil, aynı zamanda olayla ilişkili olduğu düşünülen kişiler de yargılanmıştır. Yargılamalar sonucunda suçlu bulunanlar çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

Menemen Olayı, basında ve kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Dönemin gazetelerinde olay, Cumhuriyet rejimine karşı gerçekleştirilen ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve sert ifadelerle eleştirilmiştir. Basında olay lanetlenmiş, Cumhuriyet’e bağlılık vurgulanmıştır. Bu durum, kamuoyunun büyük ölçüde Cumhuriyet rejimi lehine bir tutum sergilediğini göstermektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, Menemen Olayı sonrasında yaptığı açıklamalarda Cumhuriyet rejiminin korunması konusunda kararlı olduklarını ifade etmiş ve bu tür girişimlerin başarısız olacağını vurgulamıştır. Menemen Olayının siyasal sonuçları, erken Cumhuriyet dönemi açısından önemli olmuştur. Olay sonrasında rejimin güvenliğine yönelik kaygılar artmış ve bu durum siyasal sistemin daha kontrollü bir yapıya yönelmesine neden olmuştur. Özellikle çok partili siyasal hayata geçiş süreci bu gelişmelerden etkilenmiş ve ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Sonuç olarak Menemen Olayı, ekonomik sıkıntılar, siyasal sınırlılıklar, toplumsal huzursuzluk ve dini temelli tepkilerin birleşmesi sonucunda ortaya çıkan önemli bir olaydır. Olay, kısa sürede bastırılmış olmakla birlikte, Cumhuriyet rejiminin korunması ve merkezi otoritenin güçlendirilmesi sürecinde belirleyici bir rol oynamış; aynı zamanda Türkiye’nin siyasal gelişim sürecinde kalıcı etkiler bırakmıştır.

4.19.2. Hukuk Alanında Yapılan İnkılaplar

4.19.2.1. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Kabul Edilme Sebepleri:

- 16 Mart 1920’de İstanbul’un resmen işgali ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın dağıtılması, Osmanlı anayasal düzeninden kopuşu zorunlu kılmıştır.
- 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasıyla, yeni bir devletin kuruluş sürecine girilmiş; Meclis’in geçici nitelik taşımadığının ve milletin gerçek temsilcisi olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.
- Erzurum ve Sivas Kongrelerinde temelleri atılan “millî iradeyi hâkim kılmak” hedefinin somut bir anayasal metne dönüştürülmesi amaçlanmıştır.
- “Meclis Hükûmeti” sisteminin ve millî egemenlik anlayışının, var olan 1876 Anayasası ile tam olarak uygulanabilmesi mümkün görülmemiştir.

Hazırlık ve Kabul Edilme Süreci:

- Meclis’in açılışından hemen sonra 24 Nisan 1920’de Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis’te yaptığı konuşmayla, yeni hükûmetin temelleri atılmıştır.
- **Halkçılık Programı:** Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan ve devletin siyasi, sosyal ve idari görüşlerini özetleyen “Halkçılık Programı”, 18 Eylül 1920’de Meclis’te okunmuştur.

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ

- Halkçılık Programı'nın incelenmesi için kurulan Encümen-i Mahsus, çalışmalarını tamamladıktan sonra, hazırladığı tasarıyı 18 Kasım 1920'de Meclis'e sunmuştur.
- Meclis'te iki ay süren yoğun bir çalışma sürecinin ardından tasarı, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmiştir.

Sonuç:

- **Millî Egemenlik:** 1. maddesiyle egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilan edilmiştir. Türk hukuk tarihinde egemenliğin millete geçtiğini ve doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi tarafından temsil olunduğunu ifade eden ilk belgedir.
- **Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükûmeti:** Yasama ve yürütme yetkileri milletin tek temsilcisi olan TBMM'de toplanmıştır. Bakanlar (İcra Vekilleri Heyeti), Meclis tarafından tek tek seçilmiş ve Meclis'e karşı sorumlu olmuştur.
- **Kısa ve Çerçeve Anayasa:** Toplam 23 madde ve bir ayrı maddeden oluşmuş; bu yönüyle detaycılıktan uzak şekilde devletin biçimi, teşkilatlanması ve yönetim anlayışına ilişkin hükümler getirmemiştir. Bu açıdan içinde bulunulan olağanüstü dönemin ihtiyaçlarını karşılayan kısa bir metindir.
- **Yerinden Yönetim:** Anayasanın pek çok hükmü, taşra yönetimine ve mahalli idarelerin özerkliğine ayrılmıştır. Vilayetlere geniş yetkiler tanınırken, en önemli organı olarak vilayet şuraları oluşturulmuştur.
- **Yumuşak Anayasa:** Türk anayasa tarihinin tek yumuşak anayasasıdır; değiştirilmesi için kanun yapım usulünden farklı özel bir yöntem öngörülmemiştir.
- **İkili Anayasa Dönemi:** 1921 Anayasası, 1876 Kanun-ı Esasî'yi açıkça yürürlükten kaldırmamıştır; bu nedenle 1924'e kadar 1921 Anayasası'nın düzenlemediği hususlarda Kanun-ı Esasî'nin hükümleri uygulanmıştır.
- 29 Ekim 1923 tarihinde 1921 Anayasası'nda gerçekleştirilen bir anayasa değişikliğiyle Cumhuriyet ilan edilmiştir.
- 1921 Anayasası döneminde ayrıca saltanat kaldırılması, I. Meclis'in seçime giderek II. TBMM'nin toplanması, Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve hilafetin kaldırılması gibi önemli siyasi ve hukukî adımlar atılmıştır.

4.19.2.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Sebep:

- Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, yeni devletin organlarını ve işleyişini düzenleyecek daha kapsamlı ve kalıcı bir anayasal çerçeveye ihtiyaç duyulmuştur.
- 1921 Anayasası'nın Millî Mücadele'nin olağanüstü koşullarında hazırlanmış, kısa bir metin olması, olağan koşullara geçildikten sonra yeni bir anayasanın kabulünü zorunlu kılmıştır.

Hazırlık ve Kabul Edilme Süreci:

- **İkinci TBMM'nin Rolü:** Anayasa, bir kurucu meclis tarafından değil, 1923 seçimleriyle oluşan ve olağan nitelikteki İkinci Dönem TBMM tarafından hazırlanmıştır.
- Milletvekillerinden oluşan "Kanun-ı Esasî Encümeni" (Anayasa Komisyonu) tasarıyı hazırlayarak Meclis'e sunmuştur.
- Tasarı hazırlanırken özellikle Polonya ve Fransa (Üçüncü Cumhuriyet) anayasalarından yararlanılmış; ancak bu metinler olduğu gibi benimsenmemiştir.
- Komisyonun Cumhurbaşkanı'na Meclis'i fesih gibi geniş yetkiler tanıyan önerileri, Meclis çoğunluğu tarafından millî egemenliğe aykırı görülerek reddedilmiş; bu yönde çeşitli tartışma ve değerlendirmeler sonucunda metne son şekli verilmiştir.

- Tasarı, 20 Nisan 1924 tarihinde “ittifaka yakın bir ekseriyetle” kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Sonuç:

- 1876 Anayasası ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu yürürlükten kaldırmıştır.
- Cumhuriyetin devletin temeli olduğu anayasanın ilk maddesinde yer almış; değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği esası benimsenmiştir.
- Kuvvetler birliği ilkesi, 1921 Anayasasındaki kadar katı olmamakla birlikte korunmuştur.
- **Meclis’in Üstünlüğü:** Kuvvetler birliği, Meclis üstünlüğü üzerinden geliştirilmiştir. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve milletin yegâne temsilcisi TBMM’dir. Tüm devlet yetkileri Meclis’te toplanmış; ancak yürütme yetkisi, Meclis adına seçilen Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’na bırakılmıştır.
- Teorik olarak kuvvetler birliği ilkesine dayansa da uygulamada parlamenter rejime yaklaşmıştır.
- **Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı:** Temel hak ve özgürlükleri koruyacak fren ve denge mekanizmalarından (İkinci Meclis veya Anayasa Mahkemesi gibi) yoksun, çoğunluğun iradesini mutlak sayan bir çoğunlukçu demokrasi anlayışı hakimdir.
- **Temel Hak ve Özgürlükler:** 1789 Fransız Bildirisi’nden etkilenen liberal bir hürriyet anlayışına sahiptir; ancak sosyal haklara yer vermemiş, hakların sınırlandırılmasını ise tamamen Meclis’in iradesine (yasaya) bırakmıştır.
- **Önemli Anayasa Değişiklikleri:** 1928’de Anayasa’dan devletin dininin İslam olduğuna dair ifade çıkarılmış; 1934’te kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmış ve 1937’de ise Cumhuriyet Halk Partisi’nin programında bulunan ve “Altı Ok” olarak da bilinen Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Halkçılık anayasa maddesi haline getirilmiştir.
- 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen bir askeri darbe sonucunda uygulamadan kaldırılmış ve yeni Anayasa hazırlıklarına girişilmiştir.

4.19.2.3. Türk Medeni Kanunu’nun Kabulü (17 Şubat 1926)

Sebepleri:

- **Hukukta ve Yargıda Birliğin Sağlanması:** Osmanlı döneminde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için özellikle aile hukuku alanında farklı hukuk kurallarının uygulanması, kanun önünde eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesini imkânsız kılmıştır.
- **Mecelle, çoğunlukla** borçlar ve eşya hukukunu düzenleyen hükümlerden oluşmuş; aile ve miras hukukunu kapsamamıştır.
- Cumhuriyet yöneticileri, dinî farklılıklara dayanan çok hukukluluk yerine, eşit, modern ve **laik bir hukuk düzeni** kurmak istemişlerdir.

Hazırlık ve Kabul Süreci

- **Yerli Kanun Girişimleri:** 1923 ve 1924 yıllarında çeşitli komisyonlar kurularak kanun hazırlıkları yapılmıştır. Ancak eşitlik ilkesi doğrultusunda tüm vatandaşları kapsayan bir medeni kanunun kabulü hedeflendiği için, şer’î hükümleri de dikkate alarak hazırlanan çalışmalar sonuca ulaştırmamıştır.
- **İsviçre Medeni Kanunu’nun Seçimi:** En yeni tarihli ve modern esaslara dayalı, kadın-erkek eşitliğini ön plana çıkaran, yalın bir dile sahip ve hakimlere takdir yetkisi tanıyan bir yapıya sahip olması nedeniyle İsviçre Medeni Kanunu’nun **tercüme edilerek benimsenmesine (resepsiyon)** karar verilmiştir.

- Bir komisyon tarafından kısa sürede Türkçe'ye tercüme edilen metin, TBMM'nde 17 Şubat 1926 tarihinde **madde madde görüşülmeden** bir bütün halinde kabul edilmiştir. Kanun, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sonuç ve Etkileri

- **Hukuk ve yargı birliği sağlanmıştır.**
- **Kadın-Erkek Eşitliği:** TMK ile çok eşlilik yasaklanmış, tek eşlilik esası gelmiştir. Kadınlara miras paylaşımında erkeklerle eşit haklar tanınmış; şahitlikteki eşitsizlikler kaldırılmış ve kadınlara erkeklerle aynı şekilde boşanma hakkı verilmiştir.
- **Resmi Nikah Zorunluluğu:** Evliliğin geçerli olması için devlet memuru huzurunda resmi nikah kıyılması şart koşulmuş, dini nikahın tek başına hukuki sonuç doğurması mümkün olmamıştır.
- **Lozan Antlaşması'nda gayrimüslimlerin kendilerine tanınan haklardan Kanun'un kabulü sürecinde feragat etmeleri, Müslüman-gayrimüslim tüm vatandaşların aynı hükümlere tabi olmasını sağlamıştır.**

4.19.3. Ekonomi Alanında Yapılan İnkılaplar

1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye ekonomisi, uzun süren savaşlar nedeniyle oldukça zayıf bir durumdadır. Osmanlı Devleti'nden miras alınan ekonomik yapıda üretim kapasitesi düşük, sermaye birikimi yetersiz ve ekonomi dışa bağımlıdır. Nüfusun büyük bir çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta ve geçimini tarımla sağlamaktadır. Ancak tarım modern yöntemlerle yapılmamakta ve bu nedenle verimlilik düşük kalmaktadır.

Sanayi, ulaşım ve bankacılık gibi sektörler de yeterince gelişmemiştir. Ekonomi büyük ölçüde yabancıların denetimi altındadır ve bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlığını tehdit etmektedir.

Bu çerçevede, güçlü ve bağımsız bir ekonomi kurmak amacıyla bazı temel hedefler belirlenmiştir. Bunlar:

- Yerli üretimin artırılması
- Sanayileşmenin hızlandırılması
- Yabancı ülkelere olan ekonomik bağımlılığın azaltılması

4.19.3.1. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından ve Lozan Barış Görüşmeleri 'ne ara verildiği bir dönemde, 17 Şubat 1923'te İzmir'de "Türkiye İktisat Kongresi" toplanmıştır. Kongre 4 Mart 1923'e kadar sürmüş ve 1.135 kişi katılmıştır. Çiftçiler, işçiler, tüccarlar, sanayiciler, sanatkarlar ile banka ve şirket temsilcileri kongrede yer almıştır.

Kongrenin ana amacı, savaş sonrası üretim ve ticaret hayatının başlıca temsilcilerini bir araya getirerek, ekonomik durumu ve ihtiyaçları belirlemek, sorunları ortaya koymak ve gelecekte izlenecek ekonomi politikalarına yön vermektir. Kongrede şu kararlar alınmıştır:

- Sanayinin geliştirilmesi için yasal düzenlemelerin yapılması
- Gümrük sisteminin millî sanayiye uygun hale getirilmesi
- Yerli ürünlerin taşınmasının desteklenmesi
- Sanayiye kredi sağlayacak bankaların kurulması
- Teknik eğitimin geliştirilmesi
- Denk bütçe ilkesinin benimsenmesi ve ithalatın ihracatı aşmamasının sağlanması
- Kırsal kesim üzerindeki vergi yükünün azaltılması amacıyla Aşar vergisinin kaldırılması
- Reji idaresine son verilmesi

Ancak Kongrede alınan en önemli karar, Misak-ı İktisadi ilkesinin kabul edilmesidir. Bu ilke, ekonomik bağımsızlığın siyasi bağımsızlık kadar önemli olduğunu ifade etmektedir.

İzmir İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti'nde millî ekonominin temellerinin atıldığı ve iktisadi bağımsızlık anlayışının kabul edildiği bir dönüm noktasıdır.

4.19.3.2. Teşvik-i Sanayi Kanunu

Genç Türkiye Cumhuriyeti, yerli üretimin geliştirilmesini temel hedef olarak belirlemiştir. Ancak savaşımlardan yeni çıkmış olması nedeniyle ülkede yeterli sermaye birikimi bulunmamaktadır. Bu durum, özel sektörün büyük sanayi yatırımlarını tek başına gerçekleştirmesini zorlaştırmıştır.

Bu ekonomik koşullar altında sanayileşmeyi hızlandırmak ve üretimi artırmak amacıyla 1927 yılında “Teşvik-i Sanayi Kanunu” yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun, Cumhuriyet döneminde sanayiye geliştirmeye yönelik çıkarılmış ilk teşvik kanunudur.

Kanunun temel amacı; sanayinin gelişmesini sağlamak, yerli üretimi artırmak, özel sektörü sanayi yatırımlarına yönlendirmek ve ekonomik kalkınmayı desteklemektir. Bu kapsamda özel sektöre şu teşvikler sağlanmıştır:

- Vergi ve gümrük kolaylıkları
- Devlet arazilerinin sanayiye tahsisi
- Düşük faizli kredi ve mali destekler
- Ulaşımda (demiryolu) indirimler
- Altyapı (enerji ve haberleşme) kolaylıkları
- Devlet alımlarında yerli üretimin korunması
- İmtiyaz ve uzun süreli işletme hakları

Kanunun uygulanması sonucunda sanayi alanında bazı olumlu gelişmeler yaşanmış ve çeşitli işletmeler kurulmuştur. Ancak dönemin ekonomik şartları ve sermaye yetersizliği nedeniyle sanayileşme istenilen düzeye ulaşamamıştır.

4.19.3.3. Bankaların Kurulması

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı ve sermaye birikimi sınırlıdır. Bu durum, ekonomik kaynakların ülke içinde tutulmasını ve yatırımların finansmanını zorlaştırmıştır.

Bu nedenle güçlü ve millî bir bankacılık sistemi oluşturmak ekonomik kalkınmanın temel şartlarından biri olarak görülmüş ve bankacılık alanında şu adımlar atılmıştır:

- 26 Ağustos 1924'te Cumhuriyet döneminin ilk millî özel bankası olan Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün desteğiyle hayata geçirilen banka, özellikle ticaret ve sanayi alanında faaliyet gösteren girişimcilere kredi sağlayarak yatırımların artmasına katkıda bulunmuştur.
- Tarım sektörünü desteklemek amacıyla Ziraat Bankası yeniden düzenlenmiş ve yalnızca tarım kredisi veren bir kurum olmaktan çıkıp kapsamlı bankacılık hizmetleri sunan bir yapıya kavuşmuştur.
- Sanayi yatırımlarını teşvik etmek amacıyla 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ancak 1932 yılında faaliyetlerine son verilmiş ve 1933 yılında Sümerbank'a devredilmiştir.
- Kentleşme ve konut ihtiyacını karşılamak için 22 Mayıs 1926'da Emlak ve Eytam Bankası faaliyete başlamıştır.
- Para politikalarının düzenlenmesi ve banknot basımı gibi temel görevleri üstlenmek üzere 11 Haziran 1930'da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur. Merkez Bankası'nın kurulması, yalnızca finansal sistemin kurumsallaşması açısından değil, aynı zamanda parasal alanda bağımsızlığın sağlanması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

1930'lu yıllarda da sanayi ve altyapı yatırımlarını destekleyen yeni bankalar kurulmaya devam edilmiştir. 3 Haziran 1933'te kurulan Sümerbank, başta tekstil olmak üzere çeşitli sanayi kollarında üretim tesisleri kurup işletmiştir. Aynı yıl, küçük esnafı desteklemek amacıyla Halk Bankası ve yerel

yönetimlerin altyapı projelerine finansman sağlamak üzere İller Bankası (o dönemde Belediyeler Bankası) faaliyete geçmiştir.

Madencilik sektörünü geliştirmek amacıyla 20 Haziran 1935'te Etibank, denizcilik alanında ise 30 Kasım 1937'de Denizbank kurulmuştur.

Bu dönemde ayrıca çok sayıda yerel banka kurulmuş olsa da bu bankaların çoğu sınırlı sermaye ve küçük ölçekli yapıları nedeniyle büyüyememiştir. Aynı süreçte ülkede bulunan yabancı bankaların sayısı azalmış ve bir kısmı da faaliyetlerini sonlandırmıştır.

Sonuç olarak, bankacılık alanında atılan bu adımlar yalnızca ülkenin finansal yapısını güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda yabancı bankalara olan bağımlılığı azaltmıştır.

4.19.3.4. Topraklandırma Kanunu

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Türkiye ekonomisinin temel dayanağı tarım sektörüdür. Nüfusun çoğu kırsal alanlarda yaşamakta ve geçimini tarımdan sağlamaktadır. Ancak tarımsal üretim, toprak dağılımındaki adaletsizlik nedeniyle verimsiz bir yapı göstermektedir. Geniş topraklar sınırlı sayıda kişinin elinde toplanırken, köylülerin önemli bir bölümü ya topraksız kalmış ya da geçimini sağlamaya yetmeyen arazilere sahip olmuştur.

Devlet, tarımın geliştirilmesi ve toprak meselesinin çözümü amacıyla çeşitli politikalar uygulamaya koymuştur. Bu amaçla atılan en önemli adımlardan biri, 1925 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır. Aşarın kaldırılması büyük toprak sahiplerini ve küçük köylüleri ağır bir vergi yükünden kurtarmıştır. Ardından köylerdeki arazi, hayvan varlığı, üretim ve tarımsal durumu tespit etmek üzere 1927 yılında ilk kapsamlı tarım sayımı yapılmıştır.

Toprak sorununa yönelik önemli düzenlemelerden biri, 1929 yılında yapılmış; yapılan bu düzenlemeyle topraksız köylülerin toprak sahibi yapılması ve tarımsal üretimin artırılması amaçlanmıştır. Bunu izleyen süreçte, 1930 yılında yürürlüğe giren "Arazi Tevzi Kanunnamesi" ile devlet arazilerinin çiftçilere dağıtılması planlanmış ve topraklandırma politikalarının daha düzenli uygulanması hedeflenmiştir.

1934–1938 yılları arasında muhacirler, göçmenler, az topraklı çiftçiler ve ihtiyaç sahiplerine geniş çaplı arazi dağıtımları yapılmıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk de özellikle 1936 ve 1937 yıllarındaki Meclis konuşmalarında toprak meselesine dikkat çekmiş; her çiftçi ailesinin geçimini sağlayacak düzeyde toprağa sahip olması gerektiğini ifade etmiş ve büyük toprakların modern yöntemlerle işletilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, 1937'den itibaren reform çalışmaları hız kazanmış ve toprak mülkiyetinin daha geniş kesimlere yayılması hedeflenmiştir.

Ancak teknik yetersizlikler, mali kaynak eksikliği ve büyük toprak sahiplerinin direnci reformların etkisini sınırlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Atatürk'ün vefatı da çalışmaların kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bu nedenle, 1923–1938 yılları arasında Türkiye'de kapsamlı ve köklü bir toprak reformu gerçekleştirilememiştir. Daha sonra 1945 yılında çıkarılan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ile toprak reformu yeniden gündeme alınmış; ancak bu düzenleme de uygulamada beklenen sonucu tam anlamıyla verememiştir.

Tarıma yönelik çalışmalar yalnızca topraklandırma politikalarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda tarımı geliştirmek için önemli adımlar atılmıştır. Bu süreçte özellikle tohum çeşitliliğinin artırılması ve tarım eğitiminin modernleştirilmesi öne çıkmıştır. 1924'te Adana'da, 1926'da İstanbul Yeşilköy'de araştırma istasyonları açılmış; Ankara'da Umumi Ziraat Laboratuvarı kurulmuştur. 1934'te Ankara'da Merkez Mücadele Enstitüsü ve Antalya'da Sıcak İklim Bitkileri Islah İstasyonu açılmıştır.

Tarım alanında uzman yetiştirmek için 1930'da Ankara Yüksek Ziraat Okulu kurulmuştur. Bu kurum, 1933'te Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü adını alarak üniversite seviyesine yükseltilmiştir. Hem teorik hem uygulamalı eğitim veren bu okul, Cumhuriyet'in ilk ziraat mühendislerini ve veterinerlerini yetiştirmiştir.

4.19.3.5. Devletçilik ve Planlı Sanayileşme

1929 Dünya Ekonomi Buhranı Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Krizin ekonomi üzerindeki etkilerini azaltmak, ekonomik istikrarı sağlamak ve üretimi artırmak için devlet, korumacı ve devletçi ekonomi modeline yönelmiştir.

Devletçilik, devletin ekonomik faaliyetlerde doğrudan rol alması, büyük ölçekli üretim ve yatırım faaliyetlerini üstlenmesi anlamına gelmektedir. Bu model, özel sektörü desteklerken ekonomide devletin öncü olmasına dayanmaktadır. Uygulamada devletçiliğin en yoğun olarak görüldüğü alan sanayi sektörüdür.

Bir iktisat politikası olarak devletçiliğin temel hedefi, kendi kendine yetebilen bir ekonomi oluşturmaktır. Bu çerçevede 1933 yılından itibaren planlı ekonomi modeline geçilmiş ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Plan, 1934-1938 yılları arasında uygulanmıştır. Plan kapsamında gerçekleşen yatırımlar, büyük ölçüde devlet ve millî bankalar tarafından desteklenerek hayata geçirilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel hedefleri şunlardır:

- İthal edilen ürünlerin ülke içinde üretilmesi
- Dışa bağımlılığın azaltılması
- Sanayi altyapısının oluşturulması
- Bölgesel kalkınmanın sağlanması

1934-1938 arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile Türkiye'de sanayileşmenin temeli atılmıştır. Plan kapsamında tekstil, şeker, maden, kimya, kâğıt ve cam sanayilerine öncelik verilmiş, yerli üretimin artırılması ve ithalata bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir. Bu süreçte birçok temel tüketim maddesi ülke içinde üretilmeye başlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında açılan fabrikalar şunlardır:

- 1934 yılında Bakırköy Bez Fabrikası
- 1935 yılında Isparta Gülyağı Fabrikası
- 1935 yılında Keçiözümlü Kükürt Fabrikası
- 1935 yılında Kayseri Bez Fabrikası
- 1935 yılında Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası
- 1935 yılında Zonguldak Sömikok-Antrasit Fabrikası
- 1936 yılında İzmit Kâğıt Fabrikası
- 1937 yılında Konya Ereğli Mensucat Fabrikası
- 1937 yılında Nazilli Basma Fabrikası
- 1938 yılında Gemlik Suni İpek Fabrikası
- 1938 yılında Bursa Merinos Fabrikası
- 1939 yılında Karabük Demir ve Çelik Fabrikası
- 1939 yılında Malatya Bez Fabrikası

Devletçilik politikaları kapsamında millileştirmeler de yapılmış; yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryolları, limanlar, elektrik ve su işletmeleri devlet tarafından satın alınarak kamulaştırılmıştır.

Birinci planın başarılı sonuçlar vermesi üzerine 1936 yılından itibaren İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarına başlanmıştır. 1938-1942 dönemini kapsaması düşünülen ikinci plan, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır.

Sonuç olarak devletçilik politikaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısında köklü bir dönüşüm yaratmıştır. 1930'lu yıllarda uygulanan planlı ekonomi modeli sayesinde sanayi altyapısı oluşturulmuş, fabrikalar açılmış, millileştirmeler yapılmış, üretim artmış ve bağımsız iktisadi yapı güçlendirilmiştir. Kurulan fabrikalar ve kurumlar, Türkiye'nin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişinde etkili olmuş ve modern ekonomik yapının temellerini atmıştır.

4.19.4. Toplumsal Alanda Yapılan İnkılaplar

4.19.4.1. Kıyafet İnkılâbı ve Şapka İktisâsı (Şapka Giyilmesi) Hakkında Kanun

Kıyafetler, toplumların, sosyal, ekonomik, kültürel durumlarının bir göstergesidir. Osmanlı Devleti'nde kıyafetler, Müslüman ve Müslüman olmayan kimseleri ayırdığı gibi kişilerin sosyal statülerini de göstermekteydi. Modernleşmeyle birlikte kıyafet tercihi sembolik bir hâl almıştır. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde Avrupa tarzı üniformalar tercih edilmişti. 1828'de Kuzey Afrika kökenli “fes” orduya dağıtılmıştı. 1903'te Sultan II. Abdülhamit, topçu ve süvari askerlerine kalpağı getirmişti. Enver Paşa, kara ordusuna “Enveri” isimli bir serpuş giydirmişti.

Mustafa Kemal Paşa, yetiştiği ortam ve dönem açısından Avrupalılar gibi giyinme arzusu duymaktaydı. Daha 7-8 Temmuz 1919'da Erzurum'da, arkadaşı Mazhar Müfit Beye (Kansu) milleti için zaferden sonra rejim (Cumhuriyet'in İlanı), kıyafet ve başlık değişimini not ettirmişti. Kıyafet ve başlık değişimi, dönemin inkılapçıları için şark milletlerini “garplılaştırma”nın bir parçasıydı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu Belediyesi'nde yaptığı sohbette uluslararası kıyafetlerin daha ucuz olduğunu, milletin fikir ve zihninin medeni olması gerektiğini söylemişti. 28 Ağustos 1925'te İnebolu'da; milletin mevcut kıyafetinin Turan kıyafeti olmadığını, medeni ve uluslararası kıyafetin millet için uygun olacağını ifade etmişti. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket, başta siper-i şemslî serpuş (şapka) diyerek yeni kıyafetlere işaret etmişti. 1 Eylül 1925'te Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa artık bir daha çıkarmamak üzere şapka giymişti. Kendisini karşılayanlar da şapka giymişlerdi.

1925 yılı sonbaharında TBMM'nin açılışında bütün milletvekilleri, frak, gömlek, kravat ve siyah ayakkabı giymişlerdi ve başları açıktı. 16 Kasım 1925'te Konya Mebusu Refik [Koraltan] ve arkadaşları, “Şapka İktisâsı Hakkında Kanun” u Meclise teklif etmişlerdi. Kanunun gerekçesinde; şapkanın medeni uluslar tarafından giyildiğine işaret edilmişti. 25 Kasım 1925'te Resmî Gazetede yayınlanan Kanuna göre; milletvekilleri ve memurlara şapka giymek zorunluluğu getirilmişti. Serpuş (şapka) Türk halkının tamamının da başlığı idi. Buna aykırı başlık kullanımı yasaklanmıştı. Şapka Kanunun uygulanmasında, 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunun verdiği yetkiler kullanılmıştı. Şapkanın dinle ilgisi olmadığı, bir medeniyet sembolü olduğu vurgulanmaya çalışılmıştı. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığından da destek alınmıştı. Batı tarzı yeni giyim ve şapka giyme, yeni ve çağdaş Türk milletini “şeklen” inşa etmenin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

4.19.4.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması (30 Kasım 1925)

Tarikat mensubu şeyh ve dervişlerin yaşaması, gelip geçen yolcuların ücretsiz misafir olmaları için inşa edilmiş yapılar, 14-15.yüzyıllardan itibaren tekke, zaviye, hanigâh, medrese, dergâh isimleri ile tanımlanmışlardır. Siyasi otoriteye ters düştükleri için denetim altında tutulan tekkeler olduğu gibi; devlet tarafından desteklenen tekkeler de olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kontrolü 1866'da, Şeyhülislamlık makamına bağlanmış, Meclis-i Meşâyîhe verilmişti. 18 Temmuz 1918'de yayımlanan Meclis-i Meşâyîh Nizamnamesi ile İstanbul'daki tekke ve zaviyelerin idaresi Meclis-i Meşâyîhe taşradakilerin idaresi Müftülerin başkanlığında kurulacak Encümen-i Meşâyîhe verilmişti. Bu Nizamname hem mali hem de idari özerklikleri bitirilmiş, yönetimden temizliğine kadar kurallar getirilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele başladığında Anadolu'nun birçok yerindeki şeyh ve tekkelerle haberleşmiş, bunların Millî Mücadeleyi desteklemesini sağlamış, ilk Mecliste görev almışlardı. Cumhuriyetin ilanı sonrasında 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Kanun'un 5. maddesi hükmünce cami, mescit, tekke ve zaviyelerin idaresi ve çalışanlarının tayin ve azilleri Diyanet İşleri Reisliğine bağlanmıştı. Şeyh Sait isyanı (1925) ile tekke ve zaviyeler tartışmalı hale gelmiş, isyanının bastırılabilmesi için Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, Şeyh Sait ve adamları idama mahkûm edilmişti. Şark İstiklal Mahkemesi, bölgedeki tekke ve zaviyelerin birer fesat yuvası olduğunu, kendilerine kutsal anlamlar yükleyerek halkın inançlarını kötüye kullandıklarını ve kapatılmalarını istemişti.

Mustafa Kemal Paşa, Türk milleti için artık hakikatin medeniyetin emirlerine riayet olduğunu, halkın ilmin ve fennin irşadiyle aydınlanması gerektiğini söylemiş; “Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir” demişti. Türkiye Cumhuriyeti'nde bir Diyanet İşleri makamı olduğu, onun din görevlileri bulunduğu, cahil ve

okur yazar olmayan kimselerin din görevlilerinin kıyafetleri ile dolaşmasının uygun olmadığını sözlerinin devamına eklemişti. Kanun, “tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, naiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülüğü” bunlara ait kılık kıyafet giyilmesini yasaklamıştı. Ayrıca türbeler kapatılmış, türbedarlık kaldırılmıştı. Bunlara uymayanlara üç aydan az olmamak üzere hapis, elli liradan az olmamak üzere para cezası getirmişti.

677 sayılı Kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında 1 Mart 1950 tarih ve 5566 numaralı kanuna göre; “*Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur.*” denilerek Türk büyüklerine ait türbeler açılmıştı. Tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine; “tahsisatları kesilen meşâyıhtan ilim ehli olanlara maaş bağlanmasına, aranan şartlara haiz olmayanlara tekke ve zaviyeler tertibinden maaş bağlanamayacağına, vakıf tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki antika eşyaların korunmalarına itina gösterilmesine, tekke ve türbelerdeki taşınabilir tarihî eserlerin, Müzeler Müdüriyetine devir edilmesine” dair kararlar alınmıştı. 16.2.1990 tarih ve 3612/5 sayılı kanun ile değişikliği ile “Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir”, denilmektedir.

4.19.4.3. Takvim, Saat, Rakam ve Ölçülerde Değişiklik

İnsanların zamanı düzenlemesi toplumsal farklılıklar göstermiştir. Müslümanlar, takvimde Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicretini esas alan Hicri takvimi, 13 Mart 1840’tan itibaren Rumi takvimi, kullanmışlardı. Ortodoks ve Katolikler ise Miladi takvimi kullanmışlardı. Rumi takvimin yaygınlaşması 1876 sonrasında olmuştu. Rumi takvim ile Miladi takvim arasındaki fark kargaşalıklara sebep olmuştu.

Cumhuriyet idaresi, 26 Aralık 1925’te “Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun” ile Miladi Takvimi kabul etmişti. Kanun, 1 Ocak 1926’dan itibaren kullanılmaya başlamıştı. Meclisin 26 Aralık 1925’teki oturumunda; tarihte kullanılan takvimler ve Türklerin kullandığı takvimler anlatılmış, çağdaş ülkelerin kullandığı takvimi kullanmanın zorunluluğundan bahsedilmişti. 26 Aralık 1925 tarih

ve 1/748 numaralı Kanun teklifi ile alaturka saat uygulamasından 24 saat ve günün başlangıcını gece yarısı kabul eden Kanun kabul edilmişti.

20 Mayıs 1928 tarih ve 1288 sayılı, “Beynelmilel Erkâmın Kabulü Hakkında Kanun” ile devlet kurumlarında, belediyelerde beynelmilel rakamların kullanılması mecburi hale getirilmişti. Bu mecburiyetin şahıslar, üzerindeki takibine 1931 Haziran ayına kadar hükûmet görevliydi. Bu kanun, 1 Haziran 1929’dan itibaren yürürlüğe girmişti. 26 Mart 1931 tarih ve 1782 sayılı “Ölçüler Kanunu” ile Türkiye’de kullanılacak ölçüler için aşari metre sistemi kabul edilmişti. Kanun, 29 maddeden oluşmaktaydı. Madde 7’ye göre; akıcı maddelerin ölçülmesinde litre, kütle ölçüsü olarak gram, kilogram ve ton kullanımına geçilmekteydi.

27 Mayıs 1935 tarih ve 2739 sayılı “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”dur. Kanun, Resmî Gazete’de 1 Haziran 1935’te, yayımlanmıştı. Madde 1’e göre; ulusal bayram olarak 29 Ekim günü kabul edilmişti. Yalnız o gün tören yapılır denilmişti. Madde 2’ye göre; Zafer Bayramı, Ulusal Egemenlik Bayramı, Bahar Bayramı (Mayıs’ın Birinci günü), Şeker Bayramı, Kurban Bayramı, Yılbaşı günü tatil günleriydi. Tatil günlerinde ve Ulusal Bayramın 28 ve 30 Ekim günlerinde hususi yerler kapatılması mecburiydi.

Madde 3’e göre; “Hafta tatili pazar günü olup tatil, 35 saatten az olmamak üzere cumartesi günü saat 13.00’da başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zaruri ihtiyaçların karşılanabilmesi için Hafta Tatili Kanunu hükümleri tatbik edilmezdi.” Madde 4’e göre; Cuma günün daha önce hafta tatili olarak belirleyen (ilgili öncesi Kanunlar ve 2 Ocak 1924 tarih ve 394 sayılı) Kanunun birinci maddesinin son fıkrası kaldırılıyordu.

Millî ve dinî bayramların resmî tatil olarak düzenlenmesi, uluslaşma sürecini yaşayan bir toplumda ruh ve davranış birliği sağlamasını; hafta tatilinin Cuma gününden Pazara alınması ise Batı dünyasıyla iletişim ve uyumu kolaylaştırmasını amaçlıyordu. 10 Ocak 1945 tarih ve 4696 sayılı “Bazı Ay Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ile Teşrinievvel ayı Ekim, Teşrinisani ayı Kasım, Kânunuevvel ayı

Aralık, Kanunusani ayı da Ocak olarak değiştirilmiştir. Böylece Arapça ay adları Türkçe adlarla değiştirilmiş hem Türkçeleştirme sağlanmış hem de söyleyiş de kolaylık sağlanmıştır.

4.19.4.4. Soyadı Kanunu'nun Kabulü (21 Haziran 1934)

Soyadı, kişinin adından sonra gelen, soyun, mesleğin, kabilenin, yörenin hatta milletin belirginleşmesinde kullanılagelen bir aile adıdır. Soyadı seçiminde her toplumun, kültürünü, tarihini, tercihlerini görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nden 1934'e kadar fertler, baba isimleriyle ya da lakaplarıyla anılmışlardı. Askerî okullarda ise ismin sonuna öğrencinin doğduğu yer eklenmişti. Medeni Kanun'un, 25., 26., 126., 141., 153., 257., 259. ve 312. maddeleri, isim, aile ismi, evlenme ve boşanma hallerinde aile ismi, soyu belli olan ve belli olmayan çocukların aile ismi ile ilgiliydi. Kanun metni, içerik olarak vatandaşlar arasında unvan, rütbe vs. ayrımları kaldırmayı, vatandaşlık bağlamında hukuki eşitliği amaçlıyordu. Yabancı ırk ve millet isimlerinin kullanımını yasaklayarak, Türk kimliği ve Türk dilini önceliyordu. Kanunun yürürlüğe girmesi için düzenlenen Nizamnamede, yeni takılan soyadları, Türk dilinden alınır, yabancı ırk ve millet isimleri soyadı olarak kullanılamaz, bir aşirete veya kabileye ilişkin soyadları kullanılmaz ve yeniden takılmaz deniliyordu.

21 Haziran 1934 tarihli Kanuna göre; “Her Türk öz adından başka soyadını taşımaya mecburdur. Söyleyişte, yazışta, imzada öz ad önde soyadı sonda kullanılır. Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi ediplere uygun olmayan ve iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz. Kanunla belirlenmiş unvanlar mahfuzdur.” deniliyordu. 24 Kasım 1934 tarihli kanun teklifinde, Kemal öz adlı “Cumhur Reisimize Atatürk” soyadı verilmişti.

4.19.4.5. Kadınlara Siyasal Haklar Verilmesi

Osmanlı Devleti'nde kadının durumu, 19. yüzyıla gelene kadar genel olarak çok büyük farklılıklar göstermemiştir. Batı tesirindeki modernleşme süreci ve yapısal değişiklikler kadının durumu ve taleplerini tartışmaya açmış, basın ve dernekler yoluyla bunlar duyurulmuştu. Batıda kadın haklarının gelişimi ise, 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyıl boyunca Batı toplumunda yaşanan bireyselleşme, özgürleşme, geleneksel yaşam biçimlerinden ayrılma, siyasi ve ekonomik dönüşümlerle başlamıştı. Sonraki yıllarda kitlesel üretime katılan kadınlar, Sanayi İnkılabı ve kapitalizmin getirdiği meselelerle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Kadının toplumdaki meselelerinin tartışılması giderek kadın hareketine dönüşmüştü.

Millî Mücadele Dönemi'nde Türk kadını kitlesel bir biçimde, miting ve gösterilere katılmış, kürsüden halka seslenmiş, cephede ve cephe gerisinde askere destek olmuştur. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ve Kadınlar Cemiyeti, bu dönemde vatan müdafaasına destek amaçlı kurulmuştu. Kadınlar, Millî Mücadele sonrasında, siyasi, sosyal ve ekonomik haklarıyla var olabilmek için 16 Haziran 1923'te Kadınlar Halk Fırkası, 7 Şubat 1924'te Türk Kadınlar Birliği'ni kurmuşlardı.

Bununla birlikte, Türk milletinin bir ferdi ya da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir vatandaşı olarak kadınların hukuki ve siyasi varlıkları hemen düşünülememişti. 3 Nisan 1923'te İntihâb-ı Mebusân Kanunda, kadınlar göz ardı edilmişti. Kanuna göre TBMM'ye milletvekili seçme ve seçilme hakkı erkek nüfusa aitti. Kadınlar, 1923, 1927 ve 1931 seçimlerine katılamamışlardı. Bununla birlikte 1924'te Tevhid-i Tedrisât Kanunu ile her iki cins eşit eğitim hakkından yararlanma hakkı kazanmış, 17 Şubat 1926 tarih ve 743 Kanun Numarası ile yayımlanan Türk Medeni Kanunu ile tek eşlilik kabul edilmiştir. Evlilik, boşanma, miras ve şahitlikte eşit hak sahibi olabiliyordu. Kadınlara istedikleri işte çalışma hakkı verilmişti.

Mustafa Kemal Paşanın manevi kızı Afet Hanım, 1930'da Musiki Muallim Mektebinde Tarih ve Yurt Bilgisi derslerini okutmaktaydı. Kız ve erkek öğrencilere vatandaşlık hakları hakkında uygulama yaptırırken erkek öğrencilerin kızların oy kullanma hakkı olmamasına rağmen uygulamaya katılmasına itiraz etmesine üzülüyordu. Durumu Mustafa Kemal Paşaya aktarmıştı. Belediye Kanunu'nun değişiminin konuşulduğu bu günlerde Afet Hanım, Türk Ocağında yapılan bir toplantıda kadınların seçme ve seçilme haklarını anlatmış ve dünya kadınlarının durumunu değerlendirmişti.

3 Nisan 1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye Kanunun 23. maddesine göre; oy sahibi olabilmenin şartları arasında, “Türk olmak, intihap başlamadan evvel lâakal (en az) altı aydan beri beldede ikamet etmekte olduğunu vesâik ile ispat etmek, 18 yaşını bitirmiş olmak.” yer alıyordu. Kanunun 24. maddesine göre, Belediye Meclisine üye seçilmek için, “Türk olmak, 23. maddenin 2. fıkrasındaki vasıflara sahip olmak

seçimler başlamadan en az altı aydan beri beldede ikamet etmekte olduğunu belgelerle ispat etmek, 25 yaşını bitirmiş olmak...” gerekmektedir.

18 Mart 1924 tarihli ve 442 Kanun Numaralı Köy Kanununda (20 ve 30. maddeler) 26 Ekim 1933’te yapılan değişiklik ile kadınlara köy ihtiyar meclisi ve muhtarı seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı getirilmiştir. Köy Kanunu’nun 20. maddesine göre; “Her köyde bir köy derneği, bir köy muhtarı, bir de ihtiyar meclisi bulunur”. 24. maddeye göre; “*Köyde köy muhtarını ve ihtiyar meclisi azalarını seçmeye hakkı olan kadın ve erkek köylülerin toplanmasına köy derneği, derler. Köy Muhtarı ve ihtiyar meclisi azaları doğrudan doğruya köy derneği tarafından ve köylü kadın ve erkekler arasından seçilir. Köy muhtarı, ihtiyar meclisinin başıdır*” denilmiştir. 12 Kasım 1933 tarihli muhtarlık seçimlerinde Türkiye’de ilk kadın muhtar, Aydın’da seçilmişti. Karpuzlu nahiye merkezi olan Demircidere köyünde seçimler, 6 Kasım 1933’te yapılmıştı. Köyde seçme ve seçilme hakkına sahip bütün kadın ve erkeklerin katılımıyla sekiz kişi içinde tek kadın aday Gül Hanım seçimi kazanmıştı. Gül Hanım, okuryazardı. Evlendikten sonra Übbül soyadını almıştı.

Kadınların seçme ve seçilme hakkını alması, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve “İntihâb-ı Mebusân Kanunun”da değişiklik yapılması teklifi ile olmuştu. 5 Aralık 1934 tarih ve 2598 sayılı kanunla milletvekili seçilme hakkını elde etmiştir. 11 Aralık 1934’te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 10 ve 11. maddeleri;

“Madde 10: Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek, her Türk mebus seçme hakkını haizdir.

Madde 11: Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir.”

29 Ekim 1876 tarihli “İntihâb-ı Mebusân Kanunun” 2, 5, 11, 16, 23 ve 58, maddelerinde “zükur” erkek kelimesi yanına kadın kelimesi de ilave edilmiştir. Böylece iki dereceli sistemle uygulanan Seçim Kanunu’nda, seçme hakkı 18 yaşından 22’ye çıkarılmıştı. Bu onay, Türk kadınlarının gösteri yapmasına ve Meclise toplu olarak giderek teşekkür etmesine sebep olmuştu. Kadınların ilk kez oy kullandığı ve aday olabildiği TBMM seçimleri 8 Şubat 1935’te yapılmıştı. Bu seçimde 17 kadın milletvekili ilk defa Meclise girmişti. 1936 Ara seçiminde kadın milletvekili sayısı 18’e yükselmişti.

4.19.4.6. Sağlık Alanında Gelişmeler

Türkiye’de sağlık hizmetleri yüzlerce yıl Darüşşifalar üzerinden gerçekleştirilmişti. 19.yüzyılın sonlarından itibaren sağlık hizmetlerinin kitlelere yaygınlaştırılması amaçlanmıştı. Gülhane Hastanesi, 1898’te kurulmuştu. 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışının ardından, Sıhhiye ve İçtima-i Muavenet Vekaleti 2 Mayıs 1920’de kurulmuştu. İlk Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Adıvardı (11 Mayıs 1920). Ardından Dr. Refik Saydam Sıhhiye Vekili olmuştu (10 Mart 1921).

Cumhuriyet’in ilanının ardından ilk Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam idi (30 Ekim 1923). Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlıkta amaç, halk sağlığını korumaktı. Dr. Refik Saydam ikinci defa Sıhhiye Vekili seçilince (Mart 1925); sağlık teşkilatını genişletmeyi, doktor sayısını artırmayı, ebe yetiştirmeyi, Numune hastaneleri, doğum ve çocuk bakımevleri, verem sanatoryumları açmayı, salgın hastalıklar ile mücadele etmeyi amaçlamıştı. 27 Mayıs 1928’de “Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü” kurulmuştu. Enstitü, hekimleri, halk sağlığı, sağlık yönetimi, aşı ve serum konularında eğitmişti. 11 Nisan 1928 tarihli kanununla Türkiye Cumhuriyeti’nde doktorluk yapmak ve hasta tedavi etmek için tıp fakültesi diploması zorunlu hale getirilmişti. 1930’da çıkarılan ve 309 maddeden oluşan “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”nda, sağlık şartlarını iyileştirmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, gelecek neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamak, halk sağlığını ve sosyal yardımları desteklemek umumi devlet hizmeti olarak tanımlanmıştı. 1924 yılında Ankara, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas’ta, 1936’da İstanbul Haydarpaşa’da yatarak ve ayakta tedavi imkânı sunan uzman hekimlerin bulunduğu numune hastaneleri açılmıştı. Dispanserler, sağlık ocakları, laboratuvarlar bu dönemde açılan diğer sağlık teşkilatlarıydı.

1930’lu yıllarda Türkiye’de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi tek Tıp Fakültesiydi. Öğrenci sayısının artması, öğrencilerin Fakülteye girişinin güçleşmesi, hekim ihtiyacı ile yeni bir Tıp Fakültesi kurulmasına sebep olmuştu. Ankara’da bir Tıp Fakültesi kurulması hakkındaki kanun 9 Haziran 1937’de kabul edilmişti. 1945’te Sosyal Sigortalar Kurumu’nun temelini atan İş Güvenliği kanunu çıkarılmıştı.

1946'da toplanan 9. Milli Tıp Kongresi'nde dönemin Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz, «Birinci 10 Yıllık Sağlık Planı» nı açıklamıştı. Buna göre; ülke yedi sağlık bölgesine ayrılmış, her kırk köy için 10 yataklı bir sağlık merkezi kurulmuştu.

4.19.5. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan İnkılaplar

Eğitimin amacı; toplum ihtiyaçlarıyla, ferdin özellik, arzu ve ihtiyaçlarının etkileşiminden ortaya çıkar. Bu itibarla fert ve toplum ihtiyaçları değiştikçe eğitimin amacı, dolayısıyla eğitim sisteminin de değişmesi ve gelişmesi tabiidir. Nitekim Tanzimat ve Meşrutiyet aydınlarının maarife yükledikleri amaç farklıydı. Siyasi ve sosyal bütünlüğü temine yönelik bir eğitim esas gayeydi. Ama artık şartlar değişmişti. Cumhuriyet ilan edilmişti. Öyleyse bundan böyle eğitimin gayesi de cumhuriyet mefkûrelerine uygun adam yetiştirmek olmalıydı. Cumhuriyetin daha ilk haftasında Maarif Vekili İsmail Sefa Özler, Türk millî eğitiminin amaçlarını şöyle tespit ediyordu: Türk gençliği, milliyetçi, halkçı, inkılapçı, laik, cumhuriyet vatandaşı olarak yetiştirilecektir. İlköğretim yaygınlaştırılacak, herkese okuma yazma öğretilenecektir. Türk milleti, çağdaş uygarlık alanında en ileri düzeye çıkarılacak ve genç kuşaklar Türk olmak haysiyetinin zorunlu kıldığı bu gayeye en kısa zamanda ulaşabilmek için gerekli aşk, irade ve kuvvetle yetiştirilecektir.

4.19.5.1. Atatürk'ün Eğitime Bakışı

Atatürk için üç önemli özellik sıralamak gerekse herhâlde şöyle denmesi lazım gelir: Evvela o, büyük bir askerdir ki bunu millî mücadelede ispat etmiştir. İkinci olarak iyi bir diplomat ve devlet adamıdır ki bunun da en güzel ispatı, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Üçüncü önemli özelliği ise, iyi bir eğitimcidir. Bununla beraber onun eğitime duyduğu ilginin derecesini göstermesi bakımından Millî Mücadele'nin hemen sonrasında, kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevap çok manidardır. “İşte memleketi kurtardınız, şimdi ne yapmak istersiniz? sorusuna Atatürk: Maarif vekili olarak millî irfanı yükseltmeye çalışmak en büyük emelimdir.” cevabını verir. Gerçi Atatürk maarif vekili olmadı. Ancak kendi devrine damgasını vuran bir lider olarak kendi tespit ettiği ilkelere uygun kanunlar hazırlattı. Bu kanunları hayata geçirmek için oluşturulan komisyonlara başkanlık etti veya çalışmaları yakından takip etti. Hazırlanan programları inceleyip gerektiğinde düzeltmeler yaptı. Ders kitabı hazırladı. Hatta bizzat kara tahtanın başına geçerek öğretmenlik yaptı.

4.19.5.2. John Dewey'in Türkiye'ye Davet Edilmesi

Cumhuriyet'in ilanından sonra yabancı bilim adamları Türkiye'ye davet edilmiştir. Bunlardan biri de John Dewey'dir. İsmail Sefa'nın (Özler) Maarif Vekaleti döneminde mektup yazılarak Türkiye'ye davet edilen Dewey'e başvurulma nedenlerinde biri de demokrasi sisteminde nasıl bir eğitim uygulanacağı ve demokratik topluma uygun öğretmen kadrosunun nasıl yetiştirileceği konusunda fikirlerini almaktır. Dewey ise; Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milliye Gazetelerine verdiği demeçte, kendisinin Türkiye'ye danışman olarak görev almak için gelmediğini, Amerika'da Türkiye'yi sevmekle tanınan Mr. Charles R. Crain'in teşvikiyle bilimsel araştırma amacıyla geldiğini belirtmektedir.

J. Dewey Türkiye'yi ziyareti sonrası, Türkiye Maarifi ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. J. Dewey raporunda; okul sistemiyle ilgili olarak temel sorunlardan bazılarını da değinir; okul sisteminin her parçasının kendi içinde bir bütünlük arz etmesini, okulların ilkokuldan itibaren programlarını üniversiteye hazırlamak amacıyla düzenlediklerini ve bunun neticesinde “ilk ve ortaokulu bitiren ve üniversiteye gitmeyen öğrencilerin kendilerini ifade edebilecek ve bir mesleğe yönelecek imkanlardan yoksun olduğunu ve bunun için bir öğrenci ister üniversiteye gitsin, ister gitmesin kendine belli bir amaç edinmiş olmalıdır” demektedir.

M. Necati döneminde Dewey'in önerilerine uygun olarak, ortaokullara öğretmen, ilköğretime müfettiş yetiştirmek, araştırma ve incelemeler yaparak yayınlamak, dünyanın her yanındaki eğitim akımlarını izleyerek okullara yaymak amacı ile Gazi Öğretmen Okulu ve Gazi Eğitim Enstitüsü kuruldu. Mustafa Necati, Türkçeye çevirterek kendi imzasıyla öğretmenlere ve öğretmen okullarına armağan ettiği “Beyaz Zambaklar Memleketinde” Dewey' in “Demokrasi ve Eğitim” kitaplarıyla gözleri eğitime, halkın eğitimine, köye, topluma ve eğitimin gücüne çevirmek istiyordu.

4.19.5.3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924)

Adından da anlaşılacağı üzere eğitim ve öğretim faaliyetini birleştirmek, tek elde (Maarif Vekâlet'inde) toplamak gayesiyle çıkartılmış ve Cumhuriyet maarifinde ilk köklü değişikliği gerçekleştirecek kanundur. Bilindiği üzere Osmanlı'nın son dönemindeki eğitim öğretim alanında yenileşme gayretleri mektep-medrese ikiliğini ortaya çıkarmış, azınlıkların ve misyonerlerin kurduğu okullarla bu çokluğa dönüşmüştü. Bu okullarda birbirine zıt amaçlı ve muhtevalı öğretim yapılıyor, dolayısıyla birbirinden farklı hatta zıt dünya görüşüne sahip insanlar yetişiyordu. Osmanlı aydınları bu durumun zararlarını fazlasıyla çekmiş, fakat bunu bertaraf edecek ciddi adımlar atamamışlardır.

Atatürk daha millî mücadele yıllarında bu ikili öğretimin ortadan kaldırılacağını, bütün memleket evladının yükseköğretime kadar birlikte okutulacağını, aynı bilim ve tekniği öğreneceklerini, dolayısıyla medreseler ve diğer vakıf okulları probleminin çözüleceğini belirtiyordu. Nitekim öğrenim birliğini sağlamada gecikmenin doğuracağı zararlar hesap edilerek 3 Mart 1340 (1924) tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı. Buna göre;

1. Türkiye dâhilindeki bütün eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır.
2. Şeriye ve Evkaf Vekâleti veya özel vakıflar tarafından idare olunan bütün medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir.
3. Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mektep ve medreselere tahsis edilen kısım Maarif bütçesine nakledilecektir.
4. Maarif Vekâleti yüksek dinî uzman yetiştirmek üzere Darülfunun'da bir İlahiyat Fakültesi, imamet ve hitabet vazifesini yerine getirmek üzere ayrı mektepler açacaktır.

4.19.5.4. Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun (1926)

22 Mart 1926 tarihinde Türkiye'de, ilkökul lise ve yüksek öğretimin belli esaslara göre düzenlenmesi için kabul edildi. 3 Nisan 1926 tarihinde Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Devletin izni olmadan okul açılmayacağı belirtilerek okullarda hangi derslerin ne şekilde okutulacağı belirlendi. Eğitim sistemi düzenlendi. Bugünkü eğitim sistemi ana çizgileri ile kuruldu. Okul açma yetkisi Millî Eğitim Bakanlığına verildi. Yabancı okullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya ve Felsefe derslerinin Türk öğretmenler tarafından okutulması karara bağlandı. Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelâm Tarihi gibi dersler, müfredattan kaldırılmıştır. İlköğretimin ücretsiz ve zorunlu olduğu belirtildi. Karma eğitim ilkesi kabul edildi.

4.19.5.5. Yeni Latin Kökenli Türk Alfabesinin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılması

Atatürk daha öğrencilik yıllarındayken Latin alfabesine ilgi duymuş, askerlik yıllarında bunun incelemesini yapmış ve Latin alfabesine geçişi kafasına koymuştu. Daha Erzurum Kongresi'nde (7-8 Temmuz 1919 gecesi) Mazhar Müfit Bey'in (Kansu) not defterine yapmak istediği inkılapları şöyle yazıyordu:

1. Zaferden sonra şekli hükûmet Cumhuriyet olacaktır.
2. Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.
3. Tesettür kalkacaktır.
4. Fes kalkacak medeni milletler gibi şapka giyilecektir.
5. Latin harfi kabul edilecektir.

Mazhar Müfit, burada onu hayalperestlikle suçlayıp kâfi, kâfi, der ama bütün bunları da birer birer yaşar. Atatürk bu düşüncesine sadık kalarak 1926'da dilci, tarihçi, şair ve ediplerden oluşan dokuz kişilik bir dil encümeni kurdurdu. Şüphesiz Latin alfabesine dayalı çalışma yapılmasında 1922 yılında Azerbaycan'da, birkaç yıl sonra da Özbekistan'da Latin harflerine dayalı bir yazının kabul edilmesi önemli bir başka sebepti. Dil encümeni Latin harflerini kullanan pek çok alfabeyle inceledikten sonra bir

rapor hazırladı. Bu rapor üzerine Atatürk, 10 Ağustos 1928'de Gülhane Parkı'nda harf inkılabını millete şöyle duyuruyordu

“Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Bizim güzel ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir.”

Bu konuşmanın hemen ardından yeni harflerle okuma yazma seferberliği başlamıştır. Atatürk bu faaliyetleri yakından takip ederek bizzat kendisi de kara tahta başına geçip bu faaliyetlere katılmıştır. İnkılap millete iyice mal olduktan sonra Atatürk'ün teşvik ve desteğiyle 3 Kasım 1928'de kanun hâline geldi. Harf İnkılabıyla birlikte tüm ülkede okuma yazma seferberliği başlatılmış, bütün ilkokullar o zamanki adıyla “Millet Mektebi” haline dönüştürülmüş, gündüz çocukların, torunların okudukları dershaneleri, akşam ve geceleri anne, baba, büyükbaba ve büyükanneler doldurmuştur. Türk Milleti'ni okur-yazar hale getirmek ve temel bilgileri kazandırmak maksadıyla 1928-1929 ders yılı başında faaliyete başlayan Millet Mektepleri, halk eğitimi bakımından yararlı bir hareket olup halk eğitim seferberliğinin de ilk adımıdır.

4.19.5.6. Türk Dil Kurumunun Kurulması (12 Mart 1932)

Dil, millî varlığı destekleyen en büyük dayanak, millet dediğimiz en gelişmiş insan topluluğunun oluşmasında en önemli bir faktördür. Bir milletin konuştuğu ve yazdığı dilin, o millete ait olması ve gittikçe zenginleşmesi, o milletin millî duygularının gelişmesine tesir eder. Atatürk'e göre Türk dili, dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalıdır.

Cumhuriyet döneminde 1928'de harf inkılabı gerçekleştirildikten sonra, okullardan Arapça ve Farsça dersleri kaldırılmış, 1932'de kurulan Türk Dilini Tetkik Cemiyeti ile de dilde sadeleştirme faaliyetleri hız kazanmıştır. Cemiyetin ilk yıllardaki aşırı gidişine ve Türkçeyi kökten, bir anda değiştirme çabalarına 1934 ve 1935 yıllarında Atatürk de konuşma ve yazılarında, bu çok yeni ve alışılmadık kelimeleri kullanarak destek olmuştur. Ancak kısa zamanda bunun bir çıkmaz olduğunu anlayarak Güneş Dil Teorisi'ni yani esasta bütün dillerin Türkçeden doğduğuna dair teoriiyi kabul etmiştir.

4.19.5.7. Türk Tarih Kurumunun Kurulması (15 Nisan 1931)

Yeni Türk devleti kurulduktan sonra, artık sadece belli bir devreyi inceleyen tarih anlayışı ve Avrupalıların incelemesi neticesinde ortaya çıkan yanlış fikirleri ortadan kaldırmak için, bir millî tarih felsefesinin benimsenmesi gerekiyordu. Nitekim Prof. Dr. Afet İnan Atatürk'ün sürekli olarak tarih çalışmalarına başladığı zamanı şöyle tespit ediyor: 1928 yılında, Fransızca coğrafya kitaplarının birinde, Türklerin sarı ırka mensup olduğu ve Avrupa ırkına göre ikinci (secondaire) nevi bir insan tipi olduğu yazılı idi. Kendisine gösterdim.

“Bu böyle midir?” dedim. “Hayır, olamaz, bunun üzerinde meşgul olalım. Sen çalış” dediler. Bu andan itibaren Türk tarihini derinlemesine inceleyecek ve bir bütünlük içerisinde Türk tarihinin ana hatlarını ortaya koyacak bir çalışma yapılması yolunda faaliyetler başlar. Bu çalışmanın amacı da şöyle tespit edilir:

1. Türklerin sarı ırktan olduğuna dair dünyaya yayılmış olan yanlış bilgileri bertaraf etmek,
2. Bunun bir sonucu olarak doğan, Türklerin medeni istidat (akıllılık) ve kabiliyetten yoksun olduğu yolundaki hatalı görüş ve iddiaları yok etmek.

Bunu yaparken Türk milletinin ortaya koyduğu medeniyet verilerini ilmi delillerle tespit etmek,

3. Türk toprakları üzerindeki yabancıların iddialarının asılsızlığını ortaya koymak.

Bu amaçları gerçekleştirecek cemiyetin temeli 23 Nisan 1930'daki altıncı Türk Ocakları Kurultayı'nda atıldı. Bu kurultaya Atatürk'ün de talimatıyla Afet İnan tarafından Türk tarih ve medeniyetini ilmi surette tetkik etmek için hususi ve daimî bir heyetin oluşturulmasına karar verilmesini ve bu heyetin azasını seçmek yetkisinin Merkez Heyeti'ne bırakılmasını isteyen bir teklif sunuldu. Bu teklif doğrultusunda Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti oluşturuldu. Dil İnkılabından sonra cemiyetin adı, Atatürk tarafından 1935'te Türk Tarih Kurumu olarak değiştirildi. 1940 yılında da Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan dernek olarak kabul edilmiştir.

4.19.5.8. Üniversite Reformu (1933)

1930'lu yıllarda Darülfünun'a yönelik eleştiriler artmış, bu eleştiriler mecliste de dile getirilmeye başlanmıştır. Eleştirilerden en önemlisi, Darülfünun'un dışarıdaki gelişmelere karşı duyarsız olması ve kendi içinde sorunlarının artmasıdır. Bu nedenle Dar'ül Fünun'da inceleme yapmak ve bir rapor hazırlamak üzere, Türk Hükûmeti'nin talebiyle, İsviçre'den eğitim bilimci Prof. Albert Malche getirilmiştir. 1932 senesinin ocak ayında Türkiye'ye gelen, Malche Darülfünun ile ilgili tespitler yapmış, Darülfünun'da eğitimin istenilen düzeyde olamamasının nedenlerini araştırmıştır ve bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor doğrultusunda üniversite reformu için çalışmalar başlamıştır. Yaklaşık bir sene sonra, 1933 yılında Üniversite Reformu yapılmıştır. Bunun sonucu olarak, Darülfünun bütün fakülteleriyle beraber, 31 Temmuz 1933 tarihinde kaldırılmış ve yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi açılmıştır. Cumhuriyet sonrasında üniversite eğitiminin yeniden düzenlenmesi ve yapılan reformlar bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Gelişmiş ülkelerin birikimlerinden yararlanılmak amacıyla sahasında tanınmış ilim adamları ülkemize davet edilmiş ve üniversitede görevlendirilmişlerdir.

4.19.5.9. Güzel Sanatlar

Türk tarihi ve dili üzerine yapılan çalışmalar, ulusal kültürümüzün doğmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Güzel sanatlar alanında yapılan çalışmalar ile bu konudaki eksiklerin tamamlanması düşünülmüştür. Mustafa Kemal (ATATÜRK), 1933'te yüksek bir insan topluluğu olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir." sözleriyle bu konudaki çabaları desteklemiştir. Çünkü sanat ve daha somut biçimiyle güzel sanatlar, uygar olmanın işareti olup, düşünce hayatının can damarı ve kültürlü insan yetiştirmede en önemli eğitim araçlarından biridir. Bu nedenle, güzel sanatlar alanında yapılacak atılımların kültürel kalkınmanın ve çağdaşlaşmanın bir parçası olacağını düşünen ATATÜRK, güzel sanatlardaki başarıyı inkılapların başarısıyla eş tuttuğundan 1928'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi kurulmuştur. Bu Akademi "Türk Sanat Tarihi Enstitüsü" açılmıştır. Resim, heykel ve diğer sanat dallarında sanatçılar yetiştirilmeye başlanmıştır. 1937 yılında ise İstanbul'da Resim ve Heykel Müzesi açılmıştır.

Ankara'da 1936'da açılan Devlet Konservatuarı, müzik, opera, tiyatro alanlarında, batının en ünlü sanatçılarından yararlanarak eğitim vermeye başladı. Bugün dünya çapında tanınan sanatçılarımız bu okullardan yetişmiştir.

4.20. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)

Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 1923-1938 yılları arası genelde "Atatürk dönemi" olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle, Türk İstiklal Harbi döneminde (1918-1922) yaşanan iç ve dış politika gelişmelerinden daha önce söz edildiğinden, çalışmanın bu kısmında Atatürk dönemindeki (1923-1938) dış politika gelişmeleri ana hatlarıyla açıklanmıştır. Bu yapılırken; ilk olarak, Atatürk döneminde politikada yaşananları daha iyi anlayabilmek için, Atatürk'ün dış politikadaki temel ilkeleri ortaya konulmuştur. Sonrasında, bu dönemdeki Türk dış politikası, o sırada var olan olaylar ve gelişmeler, yapılan çalışmalar, dış politikayı meşgul eden konular incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken, ilk başta çekinceli olmakla birlikte, Türkiye'nin uluslararası kuruluşlara üye olması göz önünde bulundurularak iki dönem halinde ortaya konulmuştur. Bu dönemlerden ilki, Cumhuriyetin ilanından Türkiye'nin uluslararası bir kuruluş olan Milletler Cemiyeti'ne o günkü ifadeyle Cemiyet-i Akvâm'a üye olduğu tarihe kadar olan dönemdir. Bu dönem 1923-1932 yılları arasını kapsamaktadır. İkincisi ise, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu yıldan Atatürk'ün ölümüne kadar devam eden dönemdir.

4.20.1.1. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri

1- Millîlik: Atatürk, Türk milletinin içinde doğmuş, büyümüş ve yetişmiştir. Türk milletinin hem kültür sisteminden hem de inanç sisteminden beslenmiştir. Bu nedenle, Atatürk, Türk milletini seven, onun için çalışan, onun menfaatlerini her şeyin üzerinde tutan büyük bir Türk milliyetçisidir. Bu yüzden, Atatürk yaptığı ve yapacağı işlerde milliyetçiliği veya milliliği temel almıştır. Buradan hareketle, Atatürk; dış politika, eğitim, ekonomi gibi devletin ve toplumun temel alanlarında millî bir politika takip etmiştir. Bu bakımdan, Atatürk, millilik ilkesini içte olduğu gibi, dış politikada da ön plana çıkarmıştır.

2- Bağımsızlık: Atatürk'ün bağımsızlık ilkesi sadece Türk İstiklal Harbi dönemini ilgilendiren bir ilke olmayıp, bütün Türk dış politikasına egemen kılınan bir ilkedir. Bu ilke ile diğer ülkelerle olan ilişkilerde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının korunması hedeflenmiştir. Ülkelerin tam bağımsızlığının sağlanması ve devam ettirilmesi, bütün milletlerin üstünde titizlikle birleştiği temel konudur. Tam bağımsızlık, siyasi ekonomik, mali, adli, kültürel ve her alanda tam bir egemenlik ve özgürlük demektir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde her yönden dışa bağımlı hale geldiğini görmüş olan Atatürk için, tam bağımsızlık en başta gelen amaçlardan biri olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti kendisine yapılan dayatmalara karşı durmuş, onurlu duruş sergilemiş, sadece kendi özgür iradesi ile kendi çıkarları gereği kabullendiği ittifaklara girmiş, iş birlikleri yapmış, antlaşmalar imzalamış, yükümlülükler yerine getirmiştir.

3- Gerçekçilik: Atatürk dış politikada gerçekçidir. Bir başka ifade ile “*reel politik*”tir. Boş hayaller peşinde koşmaz, maceracılıktan uzak durmayı amaç edinmiştir. Ancak, Türkiye'nin millî çıkarları söz konusu olduğunda, onu gerçekleştirmek için kararlı olmak, caydırıcı davranmak ve gerektiğinde gücün sınırlarının zorlanabileceğini göstermek gereğini de zaman zaman dile getirmiştir. Atatürk söz konusu ülkenin ve Türk milletinin bağımsızlığı söz konusu olduğunda şartlar, eldeki imkanlar ne olursa olsun, sonuna kadar direnmeyi öngören cesur ve onurlu bir gerçekçiliktir. Atatürk teslimiyetçiliği ve yılgınlığı asla kabul etmez.

4- Barışçılık: Bu ilke; Atatürk'ün hayatı boyunca uluslararası ilişkilerde, dış politikada savunduğu, önem verdiği ilkelerden biri, belki de en önemlisi olmuştur. Atatürk'ün barışçılığı; 20 Nisan 1931'de seçim dolayısıyla Türk milletine yönelik yayınlamış olduğu beyannamesinde ilk defa dile getirilen, “*Cumhuriyet Halk Fırkasının müstakar umumi siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kâfidir zannedirim: 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' için, çalışıyoruz.*” cümlesindeki “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ifadesi ile net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bir anlamda, Atatürk'ün bu veciz ifadesi Türk dış politikasının bir temel ilkesi haline gelmiştir. Bu temel ilke çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti bölgesinde ve Dünyada barışı korumak için üzerine düşeni yapmış, yapmaya da devam etmektedir.

5- Akılcılık: Atatürk devlet ve toplum hayatının diğer alanlarında olduğu gibi, dış politikada da aklı ve bilimi merkeze almıştır. Akı ve bilimi en hakiki yol gösterici olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda aklın ve bilimin, devletlerin, toplumların ortaya çıkardığı, koyduğu, geliştirdiği uluslararası hukuku merkeze alıp, uluslararası hukuka bağlı kalmıştır. Bu yüzden, Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası ideolojik doğmalara, ön yargılara, saplantılara, duygusalılıklara değil, akı ve bilimi merkez alan bir temele oturtulmuştur. Bu çerçevede, uluslararası ilişkilerde, tarihi dostluk ve düşmanlık yerine, değişen şartlar, karşılıklı yarar ilişkileri dikkate alınmıştır.

6- Çağdaşlaşmacılık veya Medenileşmecilik: Dünya'daki çağdaşlaşma veya Atatürk'ün ifadesiyle “*medenileşme*” süreçleri dikkate alındığında Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine bir Türk çağdaşlaşmasından söz etmek mümkündür. Çağdaşlaşma genellikle Batılılaşma çabalarıyla özdeşleştirilse de başlangıçta Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa'ya karşı kendini savunma, Batı'ya rağmen kendini koruma mücadelesinde zorunlu olarak gündeme gelmiştir. Atatürk'ün önderliğinde Türk milleti Millî Mücadele'den zaferle çıkmış, Lozan Barış antlaşması sonrasında savaş sürecini bitirmiştir. Anadolu'daki istiklal mücadeleleri döneminde batılı devletlerin yaptığı her türlü kötülüğe karşın yönünü yine çağdaş uygarlık düzeyindeki batıya dönmüştür. Bir anlamda, Türk çağdaşlaşma süreci Atatürk ile zirveye ulaşma imkânı elde etmiştir. Özellikle İngiltere ile sorunların çözümünden sonra, batılı ülkelerle ilişkilerini daha da geliştirmiş, çağdaş dünyanın bir parçası olma yolunda kararlı bir Türkiye Cumhuriyeti görülmüştür.

7- Güvenlikçilik ve İttifakçılık: Türkiye Cumhuriyeti kıta geçiş bölgeleri olan Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanlar'a komşudur. Bu komşu oluş tarihi süreç içerisinde Türkiye'nin kaderini belirlemiş, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya gibi çeşitli emperyalist politikalar takip eden ülkelerin politikaları ve saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu coğrafyada yaşamının zorluklarını bilen Atatürk, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini koruyabilmesi yani savunması için gerekli güvenlik önlemlerini almasının gerekliliğine inanmıştır. Bu yüzden, Türk milletinin kendi gücüne dayalı askeri ve ekonomik yapılanmasını yeni ve sağlam esaslara oturtmak için çalışmalarda bulunmuştur. Bu bağlamda askeri harcamalar ve ordunun modernleştirilmesi, millî ve yerli silah, araç-gereç üretimi, ülkenin ekonomik yapılanması ile eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Atatürk hem bölgesel hem de Dünya barışının

korunması noktasında Türkiye'nin sadece kendi gücünün yetersiz kalabileceğinin farkında olarak çeşitli ülkelerle antlaşmalar imzalamış, ittifaklar kurmuştur.

Atatürk döneminde (1923-1938) Türkiye'nin dış politikasının temel ilkelerinden başka da ilkeler söz konusudur. Bu ilkeler; uluslararası alanda aktif ancak maceracılıktan uzak durma, geçmişte yaşananlardan dersler çıkararak ileriye yönelik öngörülerde bulunma, sömürgecilığe veya emperyalizme, ırkçılığa karşı durma, iletişime-müzakereye açık olmadır. Ayrıca; ekonomik açıdan güçlü olma, Dünya'da adaletli bir düzen kurma, uluslararası hukuka, antlaşmalara saygı gösterme ve uluslararası hukukun gelişimini sağlama, yayılmacı olmama, ırkçılığı reddetme ve insani değerleri koruma, laik, demokratik, sosyal hukuk devleti olarak iç sorunlarını çözerek dış müdahaleye açık olmama, düşkünleri ve yardıma muhtaçları koruyup kollamadır.

4.20.2. 1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası

Atatürk'ün önderliğindeki Türk milleti, hem I. Dünya Savaşı'nın galibi olan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Anadolu'da çeşitli emperyalist politikalar peşinde koşan ülkelere, hem de onların bu coğrafyada gerçekleştirmek istedikleri amaçlar için, Türklere karşı doğuda kullandıkları Ermenilere ve batıdaki Yunanlılara karşı örneği olmayan bir zafer kazanmıştır. Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasının ardından, Türk devleti 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı, kendisine karşı düşmanca politikalar takip etmiş olan I. Dünya Savaşı'nın galiplerine kabul ettirmiş, onlarla eşit şartlarda bir antlaşma imzalamıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Türkiye kendi bağımsızlığına sınırlama getirecek olan uluslararası bağlardan uzak kalarak, barışçı bir politika takip etmiştir. Bu sayede hem çevresindeki ülkelerle hem de özellikle batılı devletlerle ve Dünya ile olan ilişkilerini de geliştirmiştir. Türkiye'nin takip etmiş olduğu bu barışçı dış politikaya Atatürk fikir ve düşünceleriyle yön vermiştir. Ancak, Lozan sonrasında takip edilen barışçı ve millî dış politikaya rağmen, Türkiye bazı zamanlar birtakım engellemelerle de karşılaşmıştır. Çalışmanın bu bölümünde 1923-1932 yılları arasındaki Türk dış politikası ve bunun ortaya çıkardığı gelişmeler ele alınacak, daha çok Lozan Barış Antlaşması'nda çözüme kavuşturulamayan ve sonraya bırakılan meselelerin hallediliş yöntemi, Lozan'da kabul edilen şartların uygulanması sonrasında ortaya çıkan olaylar, Türk millî dış politikası çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.20.2.1. Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Musul Meselesi

Türk Milletinin Lozan Barış Antlaşması'nı başta İngiltere olmak üzere I. Dünya Savaşı'nın galiplerine kabul ettirmesinden sonra, Türk-İngiliz ilişkileri bambaşka bir konuma gelmiş, eşit iki ülke arasındaki ilişkiler şeklinde değişmiştir. Bu dönemde, Türkiye ile İngiltere arasındaki en önemli sorun Musul meselesi olmuştur. Türkiye'yi, İngiltere'yi ve bu devletin mandası (himayesi-koruması) altında olan Irak'ı ilgilendiren Musul meselesi, Lozan Barış Konferansı'nda çözüme kavuşturulamamış, Türk-İngiliz ilişkilerini savaşın eşiğine getirecek boyutlara ulaştırmıştır. Musul, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Türklerin, Osmanlı ordularının denetiminde olduğu için, kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin "*bağımsızlık bildirgesi*" durumunda olan Misâk-ı Millî (Millî Ant) sınırları içerisinde yer almıştır. Musul mütarekeden sonra, uluslararası hukuka aykırı bir şekilde, enerji kaynakları nedeniyle İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Millî Mücadele sırasında Musul ile istenildiği gibi ilgilenilememiştir. Ancak, El-Cezire Cephesi Komutanlığı tarafından yönetilen birlikler, Musul'da çeşitli tarihlerde İngilizler ile çatışmalara girmişler, Lozan Barış Konferansı öncesinde ele geçirmek için mücadeleler yapılmıştır.

Lozan Barış Konferansı sırasında Musul meselesi, ilk olarak Türkiye ile İngiltere arasında özel görüşmeler yoluyla halledilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu yöntemden herhangi bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine mesele konferansın resmî gündemine gelmiş, ilk olarak 23 Ocak 1923'te ele alınmıştır. Musul meselesi resmî görüşmelerde çözüme kavuşturulmaya çalışılırken, Türk heyeti Musul'un Türkiye'ye bırakılması gerektiğini savunmuş, Irak'ın mandateri (koruyucusu) sıfatıyla İngiltere Türkiye'nin bu isteğine karşı çıkmıştır. İsmet Paşa'nın bölgede halk oylaması yapılması fikri ise, İngiltere temsilcisi Lord Curzon tarafından reddedilmiştir. Türkiye kendi parçası olarak gördüğü, İngiltere de zengin petrolü ve Hint yolunun güvenliği nedenleriyle Musul'u bırakmak istememiştir. Bu yüzden Lozan Barış Konferansı'nın gündemini sürekli meşgul etmiş olan konu, Lozan Barış Konferansı'nın bir anlamda sonunu getirmiştir. İsmet İnönü'nün Musul'un kendilerine verilmemesi halinde barış antlaşmasını imzalamayacağını ifade etmesi üzerine, konferans kesintiye uğramıştır.

Musul meselesi Lozan Barış Konferansı'nın ikinci döneminde görüşülmemiş, sorunun çözümünü konferans sonrasına bırakılmıştır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Maddesinin 2. Fıkrasında, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında barışçı yollarla saptanması ön görülmüş, belirlenen zaman içinde iki devlet arasında bir anlaşma sağlanamazsa, meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırılmıştır.

Türk-Irak sınırının belirlenmesi hakkındaki Türk-İngiliz görüşmeleri 19 Mayıs 1924'te İstanbul'daki Denizcilik Bakanlığı eski binasında başlamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'yi Ali Fethi Okyar, İngiltere'yi Sir Percy Cox temsil etmiştir. Haliç Konferansı olarak adlandırılan bu görüşmeler 5 Haziran 1924'e kadar etmiştir. Bu süreçte, taraflar eski görüşlerinde ısrar etmiştir. İngiltere meselenin çözümü için iyi niyetini ortaya koymak yerine, konunun Milletler Cemiyeti'ne gitmesini sağlamak amacıyla, bırakın Musul'u Türkiye'ye vermeyi, Türkiye'den Hakkâri ilinin yarısını da istemiştir. Böyle olunca görüşmelerden bir sonuç alınamamış, İngiltere meselenin Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesi konusunda başarılı olmuş, hatta 7 Ağustos 1924'te Nasturî İsyanı'nın çıkartılmasında rolleri olmuş ve Musul meselesi İngiltere'nin etkin olduğu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir.

Musul meselesi 20 Eylül 1924'ten itibaren Türkiye'nin üyesi olmadığı Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmelerde, Türkiye eski görüşlerinde ısrar etmiş, Musul'da bir halk oylaması yapılmasını, Musul'un geleceği ile kararı burada yaşayan halkın vermesini istemiştir. Bu görüşe İngiltere yine karşı çıkarak, bölgede yaşayan halkın cahil olduğunu, sınır işlerinden anlamadığını ileri sürmüş, bu teklifi kabul etmemiştir. Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, konuyu incelemek üzere Milletler Cemiyeti tarafından bir Araştırma Komisyonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Buna göre; 15 Ekim 1924'te Macar Eski Başbakanı Kont Teleki, Belçikalı Albay Paulis ve İsveçli Wirsén'den meydana gelen bir "*Üçlü Komisyon*" oluşturulmuş ve 13 Kasım 1924'te göreve başlamıştır. Komisyon, bu bölgede çalışmalarını yürütürken Şeyh Sait İsyanının çıkmış olması çok düşündürücüdür ve arkasında kimlerin olduğuna ilişkin açık ipuçları vermektedir.

Üçlü Komisyon, hazırlamış olduğu raporu, Milletler Cemiyeti'ne 16 Temmuz 1925'te sunmuştur. Raporda, Musul'da bir halk oylaması yapılmasının imkânsız olduğu, Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması gerektiği, Irak'ın 25 yıl süreyle İngiltere'nin mandası (koruması) altında kalması ve Musul'un Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm yolu olduğu bildirilmiştir. Türkiye, Cenevre'deki temsilcilerini geri çekmesine, her türlü karşı koyma ve çabalarına rağmen, İngiltere'nin etkin olduğu Milletler Cemiyeti Meclisi son kararını 16 Aralık 1925'te açıklamıştır. Bu kararıyla Meclis, Üçlü Komisyon'un kararını benimsemiştir. Yani; Brüksel Hattı'nın güneyindeki toprakların Irak'a bağlanmasına karar vermiştir. Böylece, bir oldubitti ile geçici olarak kabul edilmiş olan Brüksel Hattı, Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından bu kararla resmîleştirilmiştir.

Bütün tepki ve karşı koyuşlara rağmen, Türkiye üyesi olmadığı ve İngiltere'nin en etkili üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti'nin bu kararına herhangi bir şey yapamamıştır. Uzun ve yıpratıcı bir savaştan çıktığı ve içeride çözüme kavuşturulması gereken pek çok sorun olduğu için, başlangıçta direttiği halde, daha sonra tutumunu yumuşatmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, Türkiye bu mesele ile uğraşırken içeride Şeyh Sait isyanı ve paşalar komplosu gibi sorunlar, Fransa ve İngiltere'nin istekleri karşısında dış politikadaki yalnızlığı nedeniyle, Türkiye, İngiltere ile yeniden görüşme kararı vermiştir. Türkiye-Irak (mandater sıfatıyla) İngiltere arasında Ankara'da 5 Haziran 1926'da Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre; Musul, Irak'ta dolayısıyla İngiltere'de kalmıştır. Türkiye'nin kazancı ise, petrol gelirlerinden pay almak olmuştur. Türkiye, antlaşma yürürlüğe girdikten sonra 25 yıl süreyle Irak petrol gelirlerinin %10'unu almıştır. Türkiye Irak petrol gelirlerinden elde edilen payını 1954 yılına kadar almaya devam etmiştir. Türkiye-Irak sınırının çözümünden sonra, Türk-İngiliz ilişkileri olumlu yönde gelişmiştir. Türk-İngiliz ilişkileri belli bir süre daha soğuk seyretmiş, ancak 1929 yılından sonra normalleşebilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin diğer batılı devletlerle olan ilişkilerinin gelişmesine de yardımcı olmuştur.

4.20.2.2. Türkiye-Fransa İlişkileri

Fransa, Lozan Barış Konferansı'nda özellikle kapitülasyonların kaldırılması konusunda en fazla direnen ülke olduğu için, Türkiye'de tepkiyle karşılanmış, iki ülke arasındaki ilişkiler bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Lozan'da çözümlenemeyen Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi yani İskenderun Sancağı (Hatay) meselesi ve Osmanlı'dan kalan

borçların ödenmesi, Türkiye ve Fransa arasındaki önemli sorunlardır. Bunların dışında; Türkiye'deki Fransız misyoner okullarının durumu, Bozkurt-Lotus davası ve Adana-Mersin Demiryolunun millileştirilmesi sırasında yaşananlar diğer dikkati çeken sorunlardır. Ankara Antlaşması ile Türkiye-Suriye sınırı belirlenirken, İskenderun Sancağı (Hatay) için özel bir yönetim oluşturulmuştu. Sınırı kesin olarak çizmek için de antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra bir karma komisyonun kurulması kararlaştırılmıştı. Bu durum, Lozan'da da kabul edildiğinden, karma komisyon ancak Eylül 1925'te toplanabilmiştir. Komisyonun çalışması sırasında sınır konusunda bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, Türkiye ile Fransa arasında Şubat 1926'da doğrudan görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerden sonra 18 Şubat 1926 tarihinde Ankara'da "*Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi*" adıyla bir antlaşma yapılmıştır. Fransa bu sözleşmeyi 30 Mayıs 1926'da Ankara'da imzalamıştır. Bu antlaşma, Türkiye-Suriye sınırını belirlediği gibi, Türkiye-Fransa arasındaki genel konularda da uzlaşma sağlamıştır.

Bu dönemde, Türkiye-Fransa ilişkilerini etkileyen bir diğer sorun da Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi konusudur. Lozan'da Osmanlı borçları sorununa bir çözüm yolu bulunamamış, bu borcun Türkiye tarafından ödenme şeklinin, alacaklılar ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelerle belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Bu nedenle, Türkiye ile çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu alacaklılar arasında görüşmeler başlamış, zaman zaman gerginlikler yaşanmış ve sonunda bir uzlaşmaya varılarak 13 Haziran 1928'de Paris'te Türkiye Büyükelçisi ile Osmanlı Duyûn-ı Umumiyesi (Genel Borçları) Adına Hareket Eden Kimseler arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Böylece, Osmanlı Duyûn-ı Umumiyesi kaldırılmış ve ekonomik bağımsızlık alanında önemli bir adım atılmıştır. Bu soruna ilişkin bir çözüm yolu bulunmasına rağmen, Türkiye, 1929 dünya ekonomik buhranı yüzünden, antlaşmada öngörülen borcun ödenmesinde çok sıkıntı yaşamıştır. Bu durum, Türk-Fransız ilişkilerini yeniden bozmuştur. Fakat, yapılan görüşmeler sonrasında Türkiye ile alacaklılar arasında 22 Nisan 1933'te yeni bir antlaşma imzalanmış ve borçların ödenmesi daha da kolaylaştırılmıştır. Türkiye payına düşen borcu, kâğıt para cinsinden ve taksitli olarak ödemeyi kabul etmiştir. Bu ödemeyi de 1952 yılına kadar yapacaktır.

Bu dönemde, Türk-Fransız ilişkilerinde sıkıntı yaratan bir diğer konu da Türkiye'deki Fransız misyoner okullar konusudur. Türkiye, bu okullardaki tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenleri tarafından Türkçe olarak okutulmasını istemişti. Fransa bu isteğe karşı çıkmış, ancak Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında geri adım atmak zorunda kalmış ve Türkiye'nin isteğini kabul etmiştir (TCDB, 1974). Türk-Fransız ilişkilerinde bu dönemde sıkıntı yaşatan bir başka konu da Bozkurt-Lotus davasıdır. Bu dava, Bozkurt adlı bir Türk gemisiyle, Lotus adındaki Fransız gemisinin 2 Ağustos 1926'da Midilli Adası açıklarında çarpışması ve konunun 1927'de Uluslararası Adalet Divanı'na gitmesiyle başlamıştır. Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in başarılı savunması sonrasında, La Haye Adalet Divanı'nın Türkiye lehine karar vermesiyle, iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir sorun daha çözümlenmiştir.

Bu yıllarda, iki ülke arasında yaşanan sorunlar bu kadar değildir. Söz konusu dönemde Fransızlar tarafından işletilen Adana-Mersin Demiryolunun "*Millileştirme politikası*" kapsamında satın alınmak istenmesi nedeniyle, iki ülke arasında yeni bir gerginlik yaşanmıştır. Fransa, yine başlangıçta bu karara tepki göstermiş, kısa bir süre sonra bu tutumundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. İki ülke arasında Haziran 1929'da yapılan bir antlaşmayla, Fransa, Adana-Mersin Demiryolu'nu Türkiye'ye satmıştır. Bütün bunlardan sonra, Türkiye ile Fransa arasındaki Lozan'dan arta kalan ve diğer sorunlar çözülmüş, iki ülke ilişkilerinin olumlu bir havada gelişmesi sağlanmıştır.

4.20.2.3. Türkiye-İtalya İlişkileri

İtalya, Türk İstiklal Savaşı sırasında kendi iç sorunları, İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile anlaşmazlığa düşmesi gibi nedenlerle, Mondros Mütarekesi'yle girmiş olduğu Anadolu topraklarını İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra terk etmeye başlamıştır. Bu durum, Türkiye'de memnunluk yaratmış ve Türk-İtalyan ilişkilerinin iyi yönde gelişmesini sağlamıştır. Ancak, İtalya, Mussolini'nin 1922 yılında iktidara gelmesinin ardından, yeniden sömürgeci ve saldırgan bir politika izlemeye başlamıştır. Benito Mussolini'nin "*Büyük İtalya*", "*Bizim Deniz*", "*Akdeniz*" gibi kavramlar ile dış politika hedeflerini ortaya koyması hem uluslararası alanda hem de Türkiye'de endişeyle karşılanmıştır.

Türkiye, takip ettiği dış politika ilkeleri çerçevesinde sömürgecilğe karşı olduğunu ve buna karşı koyacağını ifade ederek, gerekli tedbirleri de almaya başlamıştır. Türk-İngiliz-Fransız ilişkilerinin Musul meselesinin çözümünden sonra gelişmeye başlaması, Türk-İtalyan ilişkilerini de etkilemiştir. Bu sırada, İtalya'ya karşı, Fransa, Orta Avrupa ülkelerinin bazılarıyla ikili antlaşmalar imzalayarak Çekoslovakya ve Romanya'nın oluşturduğu Küçük Antanta katılmıştır. Bu gelişme İtalya'yı daha gerçekçi bir dış politikaya zorlamış, kendisine karşı oluşan bu blok karşısındaki kendi durumu, Türkiye'nin gittikçe sertleşen tutumu karşısında, amaçlarına ulaşamayacağını anlamış ve Türkiye'ye karşı dostluk politikası takip etmeye başlamıştır. Bu politika sonrasında, hem Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirme düşüncesi, hem de İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bir ittifak arayışı içerisinde olması nedeniyle, Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928'de Roma'da bir "*Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tasfiye Antlaşması*" imzalanmıştır.

Türkiye, İtalya ile anlaştıktan sonra, Yunanistan ile de aynı şekilde 23 Eylül 1928'de bir antlaşma imzalamıştır. İtalya, bundan sonra da Türk-Yunan anlaşmazlığının giderilmesinde etkili olmaya çalışmış, iki ülke arasında imzalanan 1930 antlaşmasının yapılmasında yapıcı rol üstlenmiştir (Akşin, 2005). Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaşma Adli Tasfiye Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu bir şekilde etkilemiş ve bir düzene sokmuştur. Ancak, bu durum çok uzun sürmemiş, ilişkiler kısa bir süre sonra yeniden bozulmaya başlamıştır. İtalya'nın 1930'lardan sonra sömürge siyasetine, genişleme ve yayılma amaçlarına geri dönmesi ve Doğu Akdeniz politikası Türkiye'yi yeniden endişelendirmiştir.

4.20.2.4. Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri

Millî Mücadele sürecindeki Türk-Sovyet dostluğu, Lozan Barış Konferansı sürecinde de devam etmiş, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı Türkiye'nin yanında yer almış, özellikle boğazlar meselesinin çözümü konusunda, kendi çıkarı nedeniyle, boğazlar üzerinde mutlak Türk egemenliğini savunmuştur. Moskova Antlaşması'yla başlayan Türk-Sovyet ittifakı, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişmiştir. Bu yüzden, Lozan sonrasında Türkiye'yi en çok uğraştıran ve zorlayan Musul meselesi sırasında, İngiltere'nin ve Milletler Cemiyeti'nin tutumu, Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya daha da yaklaştırmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın galiplerinin yanlarına Almanya'yı da alarak 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşması'nı imzalaması ve Almanya'nın, Sovyet Rusya'dan uzaklaşması, Sovyet Rusya'yı Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Ayrıca, Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesinde Türkiye'nin aleyhine olan kararını 16 Aralık 1925'te açıklaması nedeniyle, iki devlet birbirine daha çok yaklaşmıştır. Bunun sonucu olarak, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te "*Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması*" (TCDB, 1974) imzalanmıştır. Her iki ülkenin çıkarları göz önüne alınarak hazırlanan bu antlaşmadan sonra, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasî ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Ancak, bu dönemde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bazı sorunlar yaşanmıştır.

Türkiye, Stalin'nin ve Sovyet Rusya'nın rejim ihraç etme düşüncesine başından itibaren sıcak bakmadığı için, ilişkilerini komünizmden ayrı bir şekilde düşünmüş, buna göre dış politika geliştirmişti. Bu yüzden, Türkiye'deki komünistlere karşı bazı önlemler alınmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin, Lozan sonrasında Osmanlı'dan kalan borçlar konusunda, Batılı devletler ile yapmış olduğu antlaşmalar, örnek oluşturur kaygısıyla, Sovyet Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Bundan başka, her iki ülke de Milletler Cemiyeti'nin üyesi değillerdi. Ancak, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmak için girişimlerde bulunmaktaydı. Rusya ise, Milletler Cemiyeti'ni büyük devletler tarafından kendisine karşı girişilecek bir harekette kullanılacak bir araç olarak gördüğünden, Türkiye'nin cemiyete üye olmasını engellemeye çalışmıştır.

İki ülke arasındaki bu gibi konulardaki görüş ayrılıklarına rağmen, Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki siyasî yakınlaşma, özellikle İngiltere'nin Türkiye'ye karşı almış olduğu bazı ekonomik önlemler nedeniyle, gelişmeye devam etmiştir. Bu yüzden, iki ülke arasında 11 Mart 1927'de Ankara'da bir Ticaret ve Seyr-i Sefain (Deniz Ulaşım) Antlaşması imza edilmiş, ticarî ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır bu antlaşma, iki ülke arasındaki ticaret hacminin gelişmesinde etkili olmuş, fakat uygulamada bazı güçlükler çıkmıştır. Buna rağmen iki devlet, uluslararası ilişkilerde birbirlerini desteklemeye ve yakınlaşmaya devam etmişlerdir. 1928'den sonra uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin asıl belirleyicisi olmaya başlamıştır. Milletler Cemiyeti'nin muhtemel bir savaşı önleyemeyeceğinin anlaşılması üzerine, ABD ve Fransa'nın

girişimleri ile 27 Ağustos 1928'de Paris'te dokuz batılı ülke tarafından Kellogg-Briand Paktı imzalanmıştır. Türkiye savaşı yasaklayan bu belgeyi 19 Ocak 1929'da onaylamıştır. Sovyet Rusya o günlerin gergin ortamında daha da ileri giderek, bu pakta ilk imzalayan ülke olduğu ve bunu bir an önce yürürlüğe koymak istediği için, Doğu Avrupa'daki komşuları olan Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile 9 Şubat 1929'da Moskova'da Litvinov Protokolü'nü imzalamıştır. Türkiye de Türk-Sovyet yakınlaşması nedeniyle, bu protokolü imzalamaktan çekinmemiş ve TBMM de bu protokolü 1 Nisan 1929'da onaylamıştır.

Türkiye, Sovyet Rusya ile 1925 antlaşmasını onaylayan ve iki yıl daha uzatan protokolü 17 Aralık 1929'da yeniden imzalamıştır. 28 Temmuz 1929'da yürürlüğe giren bu protokol, Türkiye'nin batılı devletler ile olan ilişkilerine engel oluşturmamıştır. Çünkü, Türkiye bu dönemde İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile olan sorunlarını çözmüş ve bunlarla normal ilişkilere başlamıştı. Bu iyileşme, Sovyetleri memnun etmemesine rağmen, Türkiye yoluna devam etmiş, Sovyet Rusya'ya olan güvensizliği nedeniyle, Batılı devletler ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu yüzden, Sovyet Rusya yavaş yavaş Türkiye'nin dış politikada dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmaya başlayacaktır.

4.20.2.5. Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Yunanistan "*Megalo İdea*" hayali peşinde koşarak, I. Dünya Savaşı'nın galipleri özellikle İngilizlerin "*Şark meselesi*" bağlamında, "*Küçük Asya'da*" gerçekleştirmek istediği operasyon kapsamında Anadolu'yu işgal etmiş, Türk milletine büyük acılar yaşatmış, Türk-Yunan Savaşı'nın 11 Ekim 1922'de Türklerin zaferiyle sonuçlandığı bütün dünya tarafından kabul edilmiş, Lozan Barış Antlaşması'yla da kesin barış sağlanmıştı. Fakat, iki devlet arasında çözümlenmesi gereken pek çok sorun vardı. Bunların başında "*etabli (yerleşmiş) anlaşmazlığı*" yani Türkiye'de kalan "*Rumlar*" ile Yunanistan'da kalan Müslüman-Türk azınlığın mübadelesi (değişimi) sorunu gelmekteydi. Etabli (yerleşmiş) anlaşmazlığı, Lozan Barış Konferansı'nda görüşülmüş, iki ülke arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan bir sözleşme ve bir protokol ile çözüme kavuşturulmuştu. Buna göre, 1 Mayıs 1923'ten itibaren Türkiye'de kalan Rumlar ile Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimine başlanacaktı. Fakat, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediyesi sınırları içerisinde "*yerleşmiş*" bulunan Rumlarla, Batı Trakya'daki Müslüman-Türkler bu değişimin dışında kalacaklardı. Bunu gerçekleştirmek için de uluslararası bir komisyon kurulacaktı.

Türkiye, Yunanistan ve I. Dünya Savaşı'na girmemiş ülkelerden ve Milletler Cemiyeti tarafından seçilen Karma Komisyon, Ekim 1923'ten itibaren çalışmalarına başlamıştır. Çalışma sırasında antlaşmanın ikinci maddesinde yer alan, Batı Trakya Türkleri ile İstanbul'da yerleşmiş Rumların bu değişimin dışında tutulması, iki ülke arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Özellikle Yunanistan'ın, İstanbul'da daha çok Rum'un kalması için gayret göstermesi üzerine, karma komisyon bu konuda bir karara varamamıştır. Bu nedenle, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'nin tavsiyesi üzerine La Haye Daimî Adalet Divanı'na götürülmüştür. Adalet Divanı'nın 21 Şubat 1925'te "*etabli (yerleşmiş)*" ifadesi hakkında yapmış olduğu yorumlama sorunu giderememiştir. Bu durum, Türk-Yunan ilişkilerini gerginleştirmiştir. Bu süreçte, Yunanistan'ın Batı Trakya Müslüman-Türklerinin mallarına el koyarak, buralara Türkiye'den gelmiş olan Rumları yerleştirmesi, Türkiye'nin de buna karşılık vererek, İstanbul'daki Rumların mallarına el koyması iki ülke ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Bu mesele, iki ülke siyasî ilişkilerini tümünden etkilemeye başlayınca, sorunu siyasî açıdan çözmek amacıyla, Türkiye ile Yunanistan arasında 1 Aralık 1926'da Atina'da bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayla, iki ülke azınlıklarının taşınır ve taşınmaz malları hakkında yeni bazı kurallar saptanmış ve düzenleme yapılmış, ancak meseleler tamamen halledilememiştir.

Bu dönemde, Türkiye-Yunanistan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir başka olay da, İstanbul'da bulunan Ortodoks Kilisesi Patriği meselesidir. Patrikhane hem I. Dünya Savaşı, hem de Millî Mücadele sırasında Rumları Türkler aleyhine kışkırttığı için, Atatürk Lozan Barış Konferansı'nda patrikhânenin Yunanistan'a gönderilmesi için çok uğraşmıştı. Ancak, bu başarılammış, Lord Curzon'un teklifiyle siyasî meselelerle uğraşmaması şartıyla, İstanbul'da kalmasına izin verilmişti. 1924 yılında Konstantin Araboğlu "*patrik*" tayin edilmiştir. Bu kişinin mübadele (değişim) kapsamında bir kişi olması üzerine, Türkiye patriği sınır dışı etmiş, Yunanistan bu duruma tepki göstermiştir. Sorun, Patrik Konstantin Arapoğlu'nun 16 Mayıs 1925'te istifa etmesi ve yerine başka birinin seçilmesi üzerine çözüme kavuşturulmuştur. Bu sorunun çözümünün ardından, Türkiye-Yunanistan ilişkileri biraz düzelmiştir.

İtalya, 1930 yılında Doğu Akdeniz’de bir dostluk ve güvenlik sistemi kurmak istemiş, Atatürk ve Yunanistan Başbakanı Elefteros Venizeleos bu politikanın hayata geçirilmesinde olumlu bir yaklaşım sergilemiş, bu da Türk-Yunan ilişkilerindeki gerginliği ortadan kaldırmıştır. Bu gelişme üzerine Türkiye ve Yunanistan, İtalya’nın da desteğiyle, “*değişim*” sorununu çözümlmek için 10 Haziran 1930’da Ankara’da bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmayla; doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Müslüman-Türklerinin hepsi “*yerleşmiş*” sayılmış, bunların malları konusunda da düzenleme yapılmıştır.

Bu sorunların çözümünden sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmış, Yunanistan Başbakanı Elefteros Venizeleos Türkiye’ye davet edilmiştir. Davet kabul edilmiş ve Elefteros Venizeleos 27-31 Ekim 1930’da Ankara’yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında, yani 30 Ekim 1930’da üç ayrı belgeden oluşan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması imzalanmıştır. Venizeleos’un ziyaretinin ardından Türk Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras Ekim 1931’de Atina’yı ziyaret ederek, bu ziyarete karşılık vermişlerdir (Fırat, 2001). Bu ziyaret sırasında Yunanlılar İsmet İnönü’ye büyük sevgi gösterisinde bulunmuşlar, stadyumlarda karşılanmışlardır. Böylece, Türk-Yunan ilişkilerinde “*çatışmadan dostluğa*” varılmıştır. Bu antlaşmalar, ziyaretler ve dostluk ileride İtalyan

4.20.2.6. Türkiye-ABD İlişkileri

Amerika Birleşik Devletleri, Lozan Barış Konferansı’na “*gözlemci*” olarak katıldığı halde, bütün konferans sırasında hemen her sorunda tartışmalara aktif olarak katılmıştır. Bu da Lord Curzon’un işini kolaylaştırmıştır. Lord Curzon’un Türk delegasyonu ile anlaşmazlık yaşadığı durumlarda, Amerika’yı işin içine sokma fırsatını vermiştir. Rum Patrikhanesi, Ermeni, Boğazlar sorunlarında Amerika tamamen İngiltere’yi desteklemiştir. Bir anlamda ABD, bu süreçte İngiltere’nin politikalarına ve tezlerine destek vermeye devam etmiştir. ABD’nin Lozan Barış Konferansı’ndaki Başdelegesi Richard Child, özellikle boğazların bütün ülkelerin ticaret ve savaş gemilerine açık tutulması, din ve eğitim başta olmak üzere kapitülasyonların korunması gibi konularda görüşlerini açıklamış, bu konularda da İngiltere’den destek gelmiştir. Hatta, Ankara Hükûmeti, Lozan Barış Konferansı’nın ikinci döneminde özellikle Musul meselesinde ABD’nin desteğini almak amacıyla 9 Nisan 1923’te “*Chester Projesi*” yani “*Şarki Anadolu Demiryolları Anlaşması*”ni onaylamış, fakat İngilizlere karşı başarı elde edilememiştir.

Lozan Barış Konferansı sona erdikten sonra, ABD konferansa gözlemci gönderdiği ve ortaya çıkan antlaşmayı doğrudan imzalama durumunda olmadığı için, ABD heyeti ile Türk heyeti arasında 6 Ağustos 1923’te tarafların Lozan Barış Antlaşması’nı kabul ettiklerini içeren bir “*Genel Antlaşma*” imzalanmıştır. Ancak, Lozan Barış Antlaşması Ermenilerin isteklerine ve kapitülasyonlara geçit vermediğinden, ABD’deki Ermeni lobisi ve Türkiye’deki Osmanlı’dan Cumhuriyete eğitim-öğretim çalışmalarını yürüten misyonerlerin büyük bir kamuoyu oluşturması yüzünden, ABD Kongresi antlaşmanın onayı için gerekli üçte iki (2/3) çoğunluğu sağlayamamış, imzalanan antlaşma reddedilmiştir. Bu nedenle, ABD’nin Lozan Barış Antlaşmasını halen resmen tanımadığı söylenebilir.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki bu kötü gidişi ekonomik ve ticari ilişkiler yakınlaşmaya çevirmiştir. Diğer ülkelerin yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti ile olan ticari ilişkileri dikkate alan ABD diplomatik çevreleri Ankara Hükûmetiyle ilişkiler kurmaya başlamıştır. ABD’nin İstanbul’daki Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol Ankara’ya gelerek Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti (Aras) Bey ile görüşmüştür. Bu görüşme ve çalışmalar sonrasında 17 Şubat 1927’de “*Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlişkilerin Düzenlenmesine İlişkin Mektup-Nota*” adlı belge imzalanmıştır. Bu belge ABD-Türkiye arasındaki diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkilerin düzenli bir şekilde yürütülmesinin temelini oluşturmuştur. Bu kapsamda, Ankara’nın başkent olmasından sonra, Ankara’ya karşı biraz mesafeli olan ABD büyükelçilik açmış, Türkiye de aynı şekilde ABD’de elçilik açarak ilişkileri ilerletmiştir.

Bu diplomatik ilişkiler kısa sürede sonuçlar vermiş, iki ülke arasında 1 Ekim 1929’da “*Ticaret ve Seyfisefain (Deniz Taşımacılığı) Antlaşması*” imzalanmıştır. Ayrıca, bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinin gündemini belirleyen gelişme Kellogg-Briand Paktı’nın kurulmasıdır. ABD Dışişleri Bakanı Frank Kellogg ve Fransa Dışişleri Bakanı Briand öncülüğünü yaptığı, ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslovakya ve Japonya tarafından 28 Ağustos 1928’de oluşturulan pakt, her türlü sorunun savaşa başvurulmadan barışçıl yollarla çözümünü hedeflemiştir. 1929 yılında yürürlüğe

giren pakta Türkiye'nin de dahil edilmiş, antlaşma 19 Ocak 1929'da TBMM'de onaylanmıştır. Bu pakt, II. Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar varlığını devam ettirecektir

Özellikle 1927 yılından itibaren, siyasi konularda zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmasına rağmen, giderek gelişen Türk-ABD ilişkilerinin temelini ekonomik ve ticari ilişkiler oluşturmuştur. Giderek artan ekonomik ve ticari ilişkiler 1930 yılından itibaren Türkiye'nin ekmekte olduğu afyon yüzünden etkilenmeye başlamıştır. ABD, Türkiye'yi afyon ekimi ve kaçakçılığı konusunda gerekli önlemleri almamakla ve bu maddenin merkezi olmakla suçlamıştır. Bunun üzerine Türk Hükûmeti 1931 yılında afyon işleme fabrikalarını kapatarak gerilimi azaltmıştır.

4.20.2.7. Türkiye-Almanya İlişkileri

I. Dünya Savaşı sonrasında kesintiye uğrayan Türk-Alman ilişkileri, Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşmasını imzalamasının ardından tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Almanya ilk başta yeni Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini geliştirme noktasında İngiltere'nin ve Fransa'nın tepkisinden çekinmesi etkili olmuştur. Ancak, Almanya Osmanlı Devleti'nin son döneminde dostluk düzeyine çıkarılmış ilişkileri yeniden başlatma noktasında kararlı davranmış, bunun sonucunda 3 Mart 1924'te Ankara'da "*Türk-Alman Dostluk Antlaşması*" imzalanmış, tekrar ilişkilerin bu bağlamda devamı için bir alt yapı oluşturulmuştur.

Bu da Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur. ABD'nin 1924 yılında başlatmış olduğu ve Almanya'nın savaş borçlarını ödemesi için başlatmış olduğu Dawes Planı çerçevesinde Almanya'ya hızla dış kredi girmiş, bu da Almanya'da askeri yatırımlar dışında önemli bir üretim ve ihracat hareketini ortaya çıkarmıştır. Ancak, Almanya Versay Antlaşması gereği ülkesinde silah, savaş araç gereci üretmediğinden, silahlanmayla ilgili araştırma ve teknolojik çalışmaları ülke dışında yapmak istemiştir. Bu yüzden, bu dönemde Türk- Alman ekonomik, ticari ve askeri alandaki ilişkiler hız kazanmıştır. Bu kapsamda; Ağustos 1925'te Kayseri'de Alman Junkers firmasıyla bir uçak fabrikasının kurulması konusunda antlaşma imzalanmıştır. Firma mali güçlük içinde olduğundan, projeye Almanya destek vermiş, sonunda bu projenin gerçekleşmesi için Türk-Alman ortaklığı olan "*Teyyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ-TOMTASCH)*" üstlenmiştir.

Fabrikanın yapımı 1 yıl sürmüş ve 6 Ekim 1926'da Kayseri'de uçak üretimine başlanmıştır. Böylece; Türkiye, Atatürk döneminde uçak üreten bir ülke durumuna ulaşmıştır. Ayrıca, Türkiye ile Almanya arasındaki hava ulaşım sistemi gelişme göstermiş, Lufthansa Hava Yolu Şirketi ile yapılan anlaşmayla 1930 yılından itibaren İstanbul-Berlin seferleri başlamıştır. Bu antlaşmanın ardından, yine Ankara'da 12 Ocak 1927'de "*Karşılıklı İkamet Antlaşması*" imzalanmıştır. Bu antlaşma, iki ülke vatandaşlarının Türkiye ve Almanya'da hangi hukukî şartlar altında ikamet edebileceklerini veya oturabileceklerini düzenlemiştir. Bu antlaşma; özellikle ileriki yıllarda Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçlerin alt yapısını oluşturacaktır.

Bu dönem Türk-Alman ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlayan olaylardan biri Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti (Aras) Bey'in Almanya'yı Nisan 1929'ta ziyaret etmesi olmuştur. Türkiye bu yıllarda İngiltere, Fransa karşısında Almanya'nın güçlenmesini istediği için, görüşmeler dostane bir hava içerisinde gerçekleşmiştir. Görüşmelerde; Balkanlardaki gelişmeler, Milletler Cemiyetine üyelik, İtalya ile ilişkiler üzerinde durulmuştur. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, Türkiye ile Almanya arasında Ankara'da 16 Mayıs 1929'da "*Hakem ve Uzlaşma Antlaşması*" imzalanmıştır. Bu antlaşma ile taraflar karşılaştıkları sorunlarını özel olarak oluşturulacak bir hakem mahkemesinde ve ikili uzlaşma yöntemiyle çözmeyi kararlaştırmışlardır. Bu da Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da canlanmasına neden olmuştur. Bu canlılık 1930 yılına gelindiğinde, yukarıda ifade edildiği gibi, Türkiye-Almanya arasında havayolu taşımacılığının başlamasına neden olmuştur. Ancak, Lozan Barış Antlaşması sonrasında başlayan her alanda sorunsuz ilerleyen Türk-Alman ilişkileri, Hitlerin 1933 yılında Almanya'da iktidar koltuğuna oturmasının ardından farklı şekilde ilerleyecektir.

4.20.2.8. Türkiye- Orta Doğu İlişkileri

Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, tam bağımsız bir ülke olarak, uluslararasıdaki yerini aldığı süreçte, Suriye Fransa'nın, Irak İngiltere'nin, Azerbaycan Sovyet Rusya'nın yönetimi altında olduğu için, bu kısımda, bazı gelişmeler dikkate alınarak, ön plana çıkan Türkiye-Afganistan ve Türkiye-İran ilişkilerinden söz edilecektir.

Türkiye-Afganistan İlişkileri

Orta Doğu olarak kabul edilen bölgedeki ülkeler içerisinde, Türkiye'nin ilk ve yakın ilişkiler kurmuş olduğu devlet Afganistan olmuştur. Milli Mücadele devam ederken, Yusuf Kemal Tengirşenk başkanlığında Moskova'ya gitmiş olan TBMM Hükûmeti temsilcileri, Bolşevik yöneticileri ile görüşürlerken Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi Muhammed Veli Han ile de bir görüşme yapılmış, sonrasında Moskova'da 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir. Bun da Afgan Kralı Amanullah Han'ın Atatürk'ü ve O'nun devlet ve toplum hayatının tüm alanlarındaki modernleşme veya çağdaşlaşma anlayışını, projelerini, inkılaplarını örnek alması, bunları ülkesinde gerçekleştirmeye çalışması etkili olmuştur. Amanullah Han hem başkent Ankara'yı hem de yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk ziyaret eden devlet başkanı olmuştur. Bu ziyaret sırasında Ankara'da 25 Mayıs 1928'de "*Türk-Afgan Dostluk ve İş birliği Antlaşması*" imzalanmıştır.

Bu antlaşma; 1921 antlaşmasının benzeri durumunda olmuş ve Afganistan'a gönderilen subay, öğretmen, doktor, sayısı çoğaltılmıştır. Bu antlaşma ile aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmayan iki ülke arasında "*ebedî*" dostluk kurulmuştur. Ayrıca, bu ziyaret sırasında Atatürk, Türkiye Amanullah Han'a jest yaparak, Türkiye'nin Afganistan'a Büyükelçilik açılacağı ve Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'in Büyükelçi olarak atanacağı ifade edilmiştir. Bu nedenle, Yusuf Hikmet (Bayur) Bey 3 Haziran 1928'de Kabil'e Büyükelçi olarak atanmıştır. Fakat, Sovyet Rusya ilk olarak kendileri Kabil'e Büyükelçi atamak ve "*duayenlik hakkını*" elde etmek istemişler, engellemeye çalışmalardır. Ancak, Afganistan yönetimi bu hakkın Türkiye tarafından kullanılması yönünde tavır koymuştur. Böylece, Afganistan'ın başkenti Kabil'e Büyükelçi atayan ve "*duayenlik hakkını*" elde eden ilk ülke Türkiye olmuştur.

Ancak, Türkiye'yi örnek alan ve ilişkileri iyi düzeyde tutan Afganistan'da iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu iktidar mücadelesinde, Amanullah Han Türkiye'den döndükten kısa bir süre sonra ülkesinde yaşamış olduğu isyan sonrasında iktidarını kaybetmiştir. Bu isyan hareketinde ve kaybedişte Türkiye'deki çağdaşlaşma hareketinin örnek alınması etkili olmuş, takip ettiği politikası özellikle kadın-erkek eşitliğine yönelik çalışmaları, kızları Türkiye'ye eğitime göndermek istenmesi muhalefet tarafından aleyhine kullanılmıştır. Önce kardeşi İnyetullah Han, arkasından da Habibullah Han iktidarı ele geçirmiştir. Türkiye'yi eski yönetimin destekçisi olarak gören Habibullah Han ülkedeki Türk personeli sınır dışı etmiştir.

Ancak, kısa bir süre sonra sürgündeki Muhammed Nadir Şah ülkesine dönmüş, 16 Ekim 1929'da Afganistan'da yönetimi devralmıştır. Nadir Şah, Türkiye ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiş, Türkiye'yi ve Atatürk'ü örnek almaya devam etmiştir. Ayrıca, Türk uzmanlar ve personel yeniden Afganistan'a davet edilmiştir. Böylece, "*ebedî dostluk*" seviyesindeki Türk-Afgan ilişkileri yeniden eski çizgisine oturmuştur. Bu şekildeki dostane ilişkiler Muhammed Nadir Şah'ın koltuğundan indiği 1933 yılına kadar devam edecektir.

Türkiye-İran İlişkileri

Bu dönemde, Türkiye'nin kısmen aktif bir şekilde ilişki içinde bulunduğu diğer Orta Doğu ülkesi İran olmuştur. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye'de Atatürk tarafından yapılan inkılaplar veya devrimler Rıza Han'ın İran'ı için bir model oluşturmuştur. Hatta, Türkiye, İran için "*model ülke*" konumuna yükselmiştir. Ancak, Rıza Han, İran'da büyük engellerle karşılaşmıştır. Özellikle Türkiye'de 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı, TBMM'nin 3 Mart 1924'te halifeliği kaldırması ve İran'daki bazı kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır hatta, Rıza Han gelen tepkiler üzerine İran'da Cumhuriyetin ilan edilmeyeceğini açıklamak durumunda kalmıştır. Bunun üzerine Türkiye Rıza Han'a İran'da Cumhuriyet Rejimini görmek istediğini Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket (Esental) aracılığı ile iletmiştir. Fakat, İran'da Aralık 1925'te Kaçar Hanedanlığı yerine Pehlevi Hanedanlığı oluşturulmuş, Rıza Han da şahlığı kabul etmek durumunda kalmıştır. Bundan sonra da daha çok Şah Rıza Pehlevi olarak anılmaya başlamıştır.

Türkiye'de Türk milletinin egemenliğinin önündeki tüm engellerin kaldırılması sağlanırken, hem İran'da tam tersi gelişmeler yaşandığı için, hem de iki ülke arasındaki sınır meseleleri yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme gösterememiştir. Daha çok Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan kabile ve aşiretlerin kontrol edilememesinden kaynaklanan sınır meseleleri, Şeyh Sait İsyanından sonra da devam etmiştir. Bu olaylara ve anlaşmazlıklara bir son vermek amacıyla, iki ülke arasında Tahran'da 22 Nisan

1926'da Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye ve İran arasında imzalanan bu antlaşmanın bir başka önemli özelliği ise yeni kurulan bu iki devlet arasında imzalanan ilk belge olmasıdır. Ancak, bu antlaşma sınır sorunlarını kesin olarak çözümleyememiş, olaylar bundan sonra da devam etmiştir. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş, hatta daha ileri giderek diplomatik ilişkilerin kesilmesi noktasına varmıştır.

Yaşanan gelişmelerden sonra, Tahran'da 15 Haziran 1928'de imzalanan ek protokol ile, 1926 antlaşması daha etkin hâle getirilmiştir. Bunun ardından, yine Tahran'da 23 Ocak 1932'de iki ayrı antlaşma imzalanmış, bu antlaşmalar ile Türkiye-İran sınır anlaşmazlıkları kesin olarak çözümlenmiştir. Bu bağlamda, sınırda kargaşayı önlemek ve güvenliği sağlamayı kolaylaştırmak için, "*Küçük Ağrı Krizi*" olarak bilinen kriz çözülmüş, Ağrı bölgesindeki Türk-İran sınırında bazı değişiklikler yapılmıştır. Ağrı Dağı'nın tamamının Türkiye topraklarına katılması karşılığında İran'a Van sınırında bir toprak parçası (Kotur) verilmiştir. İki ülke arasındaki sınır sorunlarının çözümünden sonra, Türk-İran ilişkileri iyi yönde gelişmeye başlamıştır. Bu ilişkiyi daha da artırmak ve "*Dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek*" amacıyla, Türkiye-İran Dostluk Antlaşması 5 Kasım 1932'de Ankara'da imzalanmıştır (Soysal, 1989). Bu antlaşmadan sonra, Türkiye-İran ilişkileri ve dostluğu gelişme göstermiştir.

Görüldüğü gibi, Türkiye, bu dönemde hem Lozan'dan arta kalan hem de Lozan Barış Antlaşması'nın uygulanmasından doğan sorunları çözmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de batılı ve doğulu devletlerle iyi ilişkiler kurmuş, takip ettiği barışçı dış politika ile uluslararası toplumda saygınlık kazanmış, tam bağımsız devletler gibi, eşit duruma gelmiş ve karşılık görmüştür.

4.20.3. 1932-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

Bu dönemde; Türkiye, Lozan'dan arta kalan sorunlarını çözüme kavuşturduğu için, uluslararası ilişkilerde daha aktif bir dış politika takip edebilecek bir duruma gelmiştir. Bu nedenle, Türkiye sadece kendini ilgilendiren konularda değil, aynı zamanda dünya barışını korumak amacıyla, dünyadaki genel dış politika konularıyla ilgilenmekten geri kalmamıştır. 1932-1938 yılları arasındaki uluslararası ilişkilerin hem ekonomik hem de siyasî boyutu söz konusudur. 1929-1930 dünya ekonomik bunalımı devletlerin dış politikalarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Uluslararası ilişkilerde ekonomik çıkarlar önemli olduğu için, devletler arasında birtakım gruplaşmalar meydana gelmiştir. Bu nedenle, bir tarafta I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanmış olan antlaşmalar ile kurulmuş olan mevcut durumu korumaya çalışan galip yani anti-revizyonist, diğer tarafta mevcut durumu değiştirmek isteyen Almanya, Japonya ve galip devlet olmasına rağmen umduğunu bulamayan İtalya'dan oluşan revizyonist devletler yer almıştır. Söz konusu dönemde, mevcut durumu değiştirmek isteyen grup sürekli olarak saldırgan bir dış politika izlerken, statükonun korunmasını isteyen devletlerden oluşan grup yatıştırma ve ödün verme politikası takip etmiştir. Bu gelişme karşısında Türkiye, pek çok güçlkle elde etmiş olduğu kazanımları korumak istediği, dünyada barışın korunmasını hedef alan bir dış politika anlayışını benimsemiş olduğu için statükocu yani değişim istemeyen gruba yönelmiştir. Bu yöneliş belli bir süre sonra Türkiye'yi Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvâm) üyeliğine götürmüştür.

4.20.3.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girmesi

Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvâm), I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barışı korumak, iş birliğini geliştirmek, kurulmuş olan Versailles sisteminin sürekliliğini sağlamak amacıyla galip devletler tarafından 1918'de kurulmuştur. Türkiye, cemiyetin İngiltere'nin kontrolü altında olması, özellikle Musul meselesindeki taraflı tutum sergilemesi, İngiltere ile sorunların çözümlenememesi ve önemli müttefiki durumundaki Sovyet Rusya'nın 1932 yılına kadar cemiyet ile iyi ilişki kuramaması nedeniyle, üyeliğe pek sıcak bakmamıştır. Türkiye, 1928 yılından sonra uluslararası çalışmalara aktif olarak katılmış, uluslararası ilişkilerde ağırlığını hissettirmeye başlamış, Kellog-Briand Paketi'ni imzalamış, silahsızlanma Konferansı'na katılmıştır. Bu gelişmelerden sonra, Türkiye 1931 yılına gelindiğinde Milletler Cemiyeti'ne girmeyi prensip olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Bu konuda Sovyet Rusya'ya bir nota ile de güvence vermiştir. Ancak, Türkiye, Atatürk'ün isteği üzerine, Milletler Cemiyeti'ne kendi başvuru yaparak değil, cemiyet tarafından davet edilerek girmek istemiştir.

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de Çin-Japon anlaşmazlığını görüşmek amacıyla yapmış olduğu olağanüstü toplantıda, İspanya temsilcilerinin teklifi, Yunanistan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davetini öngören bir karar tasarısını kabul etmiştir. Bu kararın Türkiye'ye bildirilmesi üzerine TBMM 9 Temmuz 1932'de bu daveti kabul ettiğine ilişkin genel kurul

kararı almıştır. Bu karar, aynı gün içinde Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne bildirilmiş, işlemlerin tamamlanmasından sonra, Milletler Cemiyeti'nin 18 Temmuz 1932'de kırk üç üyesinin ittifakla aldığı olduğu kararla, Türkiye Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmuştur. Böylece, Türkiye "...dünyada barış" hedefine ulaşmak için uluslararası iş birliğine resmen katılmış, bundan sonra hem cemiyet içinde hem de dışında bu uğurda çalışmalarına devam etmiştir.

4.20.3.2. Türkiye-İngiltere İlişkileri

Türkiye-İngiltere ilişkileri 1932 yılından itibaren, Türkiye'nin batılı ülkelerle iş birliğine dönük barışçı dış politika takip etmesi ve ortaya çıkan yumuşama, uluslararası kuruluşlara üye olmaya başlaması gibi nedenlerle dostça ve karşılıklı anlayış içinde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde, Sovyet Rusya dış politikada yaslanılan tek güçlü devlet olmaktan çıkmıştır. Almanya'nın ve İtalya'nın bu dönemdeki Doğu ve Akdeniz politikası, özellikle İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan (Etiyopya)'a saldırması, ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Bunun sonucu olarak, Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve Yugoslavya Ocak 1936'da Akdeniz Paketi adıyla bir antlaşma imzalamıştır. Bu yakın ilişkiye bağlı olarak, Türkiye, Akdeniz'deki tehlikeli durumun devamı karşısında uzun vadeli bir ittifak antlaşmasını, aynı yıl içerisinde İngiltere'ye önermiştir. Ayrıca, İngiltere Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'nin tezlerine destek vermiş, ayrı bir boğazlar sözleşmesinin imzalanmasını sağlamıştır. Bu nedenle, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux sözleşmesi Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan yakınlaşma sonrasında, İngiltere Kralı VIII. Edward 3-6 Eylül 1936 tarihleri arasında Çanakkale ve İstanbul'u ziyaret etmiş, Atatürk ile bir görüşme yapmıştır. Bu siyasî yakınlaşma 1937 yılından sonra ekonomik alanda da kendini göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, İngiltere Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulmasına aynı yıl içinde destek vermiş, iki ülke arasında 27 Mayıs 1938'de 10 milyon sterlinlik kredi açılmasını öngören bir antlaşma imzalanmıştır. Söz konusu dönemde, bu gelişmelerden başka, Türkiye, yakın ilişki gereği, 1937 yılında yapılan Nyon Konferansı'nda İngiltere'yi desteklemiş, 19 Ekim 1939'a gelindiğinde, yani II. Dünya Savaşı'nın hemen başında Türkiye, İngiltere, Fransa Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, Türkiye'nin dış politika yolunu kesin olarak çizmiş, uluslararası barışı korumak için, II. Dünya Savaşı öncesinde statükocu (anti-revizyonist) yani düzenin değişimini istemeyen ülkelerin yanında yer almıştır.

4.20.3.3. Türkiye-Fransa ilişkileri ve Hatay Meselesi

Bu dönemde Türkiye-Fransa ilişkilerini etkileyen en önemli sorun İskenderun Sancağı (Hatay) meselesidir. Hatay, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilmiş olduğundan, Misâk-Millî sınırları içerisindeydi. Ancak, Millî Mücadele devam ederken, Sakarya Zaferi'nden sonra 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile İskenderun Sancağı (Hatay), Fransa'nın mandası altındaki Suriye'ye bırakılmıştı. Fakat, bu sanacağa özel bir statü verilmiş, buradaki Türklerin hakları korunmuştu. Hatay'da oluşturulmuş olan bu statü, ilk andan itibaren bölgede ve Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Hem Atatürk hem de Türkiye, bu topraklardan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Atatürk, 15 Mart 1923 yılında ziyaret ettiği Adana'da kendisini karşılamak için Antakya'dan gelenlere "*Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalmaz.*" diyerek, bunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Türkiye ile Fransa arasındaki Lozan'dan arta kalan sorunlar, 1933 yılına gelindiğinde çözüme kavuşturulmuş, dostluk ortamına girilmiştir. Bu yakınlaşmanın olmasında, 1933 yılında Hitlerin Almanya'da iktidara gelmesi, İtalya'nın Doğu ve Akdeniz siyaseti etkili olmuştur. Bu nedenle, Fransa, 22 Haziran-20 Temmuz 1936 Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'ye destek vermiş, İngilizler ile Sovyet Rusya arasındaki pürüzlerin giderilmesinde önemli rol oynamış, Türkiye'nin yararına bir çözüm bulunmasına çalışmıştır. Bunlara rağmen, Fransa, Suriye ve Lübnan üzerindeki mandaterlerini 1936 yılında kaldırınca, Suriye ile 9 Eylül 1936'da bir antlaşma yaparak, İskenderun Sancağı (Hatay) dahil, bütün haklarını ve yetkilerini Suriye Hükûmeti'ne devretmiştir. Türkiye, bu duruma sert bir şekilde karşı çıkmış, Fransa'dan 9 Ekim 1936'da Hatay'a bağımsızlık verilmesini istemiştir.

Türkiye'nin bu isteği üzerine Fransa, böyle bir karar verme yetkisi olmadığını 10 Kasım 1936'da Türkiye'ye bildirmiş, konunun Milletler Cemiyeti'nde çözümlenmesini önermiş, Türkiye'de bu öneriyi kabul etmiştir. Hatay meselesi 14-16 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti'nde görüşülmüş, görüşme sonrasında ve İsveç temsilcisi Rickard J. Sandler'in raporu doğrultusunda, bu sorunu çözmek için üç kişilik bir komisyonun kurulması noktasında uzlaşmaya varılmıştır. Bunun üzerine 22 Aralık 1936'da

komisyon üyeleri belirlenmiş, komisyonun Hollanda, İsveç ve Norveç’li üyelerden oluşması kararlaştırılmıştır. Komisyon, Ocak 1937’de bölgede çalışmalarına başlamış, hazırlamış olduğu raporları Milletler Cemiyeti’ne sunmuş, Hatay meselesi 20 Ocak 1937’de yeniden Milletler Cemiyeti’nde görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler sonrasında, iyi ilişkiler nedeniyle, İngiltere’nin desteği ile Türkiye’nin tezi kabul edilmiş, İskenderun Sancağı’na ayrı bir statü verilmiştir. Buna göre; İskenderun Sancağı (Hatay), içişlerinde serbest, dışişlerinde Suriye’ye bağlanmış, resmi dilinin Türkçe olması kararlaştırılmış, ayrı bir Anayasasının olması kabul edilmiştir. Ayrıca, Resmi dilin Türkçe olması ve toprak bütünlüğünün korunması konusu, Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir antlaşmayla garanti altına alınması öngörülmüştür.

Milletler Cemiyeti’nin Cenevre’de kurmuş olduğu komisyon, üç aylık çalışmadan sonra Hatay’ın yeni statüsünü ve Anayasasını hazırlamıştır. Bu Anayasanın 29 Mayıs 1937’de Milletler Cemiyeti’nde kabul edilmesinin ardından, aynı gün Türkiye ile İngiltere arasında öngörülen garanti antlaşması da imzalanmış, Türkiye-Suriye sınırı çizilmiş, diğer konularda garanti verilmiştir. Türkiye, Hatay’ın yeni statüsünün hemen uygulanmasını istemiştir. Ancak, Fransa buna karşı çıkmış, Türkiye’ye bazı güçlükler çıkarmıştır. Bu durum, Türk-Fransız ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş, Türkiye’de Fransa karşıtlığı yükselmeye başlamıştır. Hatta, Hatay’da yapılacak seçim sistemi hazırlıkları sürerken, ilişkiler kopma noktasına gelmiş, Türkiye sınıra asker yığmıştır hatta, Atatürk, Fransız Büyükelçisine “*Hatay benim şahsi davamdır. Şakaya gelmeyeceğini bilmelisiniz.*” diyerek kararlılığını göstermiştir.

Bu gelişmeler üzerine, Fransa ilişkileri daha da germeyi göze alamamıştır. Almanya’nın 1938 yılında Avusturya’yı yönetimi altına alması, Avrupa’da savaş tehlikesinin çoğalması gibi nedenlerle, Fransa Türkiye’ye karşı politikalarını yumuşatmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, iki ülke 3 Temmuz 1938’de gerçekleştirilmiş olan Askerî Antlaşma ile Hatay’ın statüsü aynı şekilde kabul edilmiş ve toprak bütünlüğünün ortak bir kuvvetle korunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, iki ülke arasında 4 Temmuz 1938’de Ankara’da Dostluk Antlaşması imzalanmış, taraflar birbirlerine karşı hiçbir siyasi ve ekonomik anlaşmaya girmemeyi, biri saldırıya uğrarsa, diğeri saldırana yardımcı olmamayı kabul etmiştir. Bu durum sorunun çözümünü kolaylaştırmış, askerî antlaşma gereğince de 2500 kişilik Türk askeri 5 Temmuz 1938’de Hatay’a girmiştir.

İki devletin gözetiminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nda Ağustos 1938’de seçimler yapılmıştır. Seçim sonrasında Türkler 40 milletvekilliğinden 22’sini kazanmışlardır. 2 Eylül 1938’te toplanan Sancak Meclisi milletvekilleri, yeminlerini Türkçe yapmışlar, Milletler Cemiyeti’nin hazırlamış olduğu Anayasa’yı kabul etmişler, devletin adını da “*Sancak*” yerine “*Hatay*” olarak değiştirmişlerdir. Yönetim şekli de cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Böylece, Hatay Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhurbaşkanlığı’na da Tayfur Sökmen getirilmiştir. Hatay Devleti bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye ile çok sıkı bir iş birliğine girmiştir. Kanunların, gümrük tarifelerini kabulü vb. her türlü konuda Türkiye ile bütünleşme çabası içinde olmuştur. Hatay Devleti yöneticileri bir yandan bu çalışmaları yaparken, diğer yandan da Türkiye’ye katılmak istediklerini beyan etmişlerdir. Bu istek, Türkiye tarafından memnurlukla karşılanmıştır.

Sonunda, Hatay Millet Meclisi 23 Haziran 1939’da yapmış olduğu toplantıda Türkiye’ye katılma kararı almış, Hatay Devleti’ne son verilmiştir. Aynı gün, Ankara’da Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırını kesin bir şekilde belirleyen bir antlaşma imzalanmıştır. Fransa da Hatay’ın Türkiye’ye katılımını bu antlaşmayla kabul etmiştir. Türkiye de 7 Temmuz 1939’da 3711 sayılı yasayla “*Hatay ilini*” kurarak bağlanma işlemini tamamlamış, 23 Temmuz 1939’da yapılan tören ile Hatay Türkiye’ye katılmıştır. Böylece, Türkiye, Hatay konusunda amacına ulaşmış, “*kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir*” kalmamış, Atatürk’ün bu konudaki isteği ve özlemi gerçekleşmiştir. Bu gerçekleşmede; II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa’nın içinde bulunduğu durum, Fransa’nın Türkiye’ye ihtiyaç duyması, İngiltere’nin Türkiye’yi desteklemesi ve Atatürk’ün akli merkeze alan, gerçekçi dış politikası etkili olmuştur.

4.20.3.4. Türkiye-İtalya İlişkileri

Bu dönemdeki Türkiye-İtalya ilişkilerinde 30 Mayıs 1928 Antlaşması etkili olmuş, iki ülke arasındaki dostluk ortamı bir süre daha devam etmiştir. Türkiye ile İtalya 4 Ocak 1932'de Ankara'da imzalamış oldukları bir antlaşmayla Meis ve Anadolu sahillerindeki birkaç küçük ada üzerindeki anlaşmazlığı çözümlenmiştir. Türk-İtalyan ilişkileri 1934 yılı başından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bunun nedeni, İtalya'nın Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Balkanlara dönük yayılma siyaseti ve isteğidir. Hatta, Mussoli'nin 19 Mart 1934'te yapmış olduğu konuşmada, İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi, bu amacı ortaya koymuş, bu da Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir. Bu anlayış sonrasında İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan (Etopya)'a saldırması, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerini geliştirmesine yol açmıştır. Milletler Cemiyeti, Habeşistan saldırısı nedeniyle İtalya'ya ekonomik ve malî zorlama koymuş, Türkiye'de bu karara uymuştur. Bu yüzden, İtalya, Türkiye'ye 11 Kasım 1935'te bir protesto notası göndermiş, Türkiye de cemiyet üyesi ve cemiyetin kararı olduğu için, bu karara uyduğunu bildirmiştir.

Türkiye'nin büyük fedakârlığı, barışı korumak için gösterdiği çaba, Türkiye'ye bazı yararlar sağlamış, Türkiye'nin Boğazların durumu ile ilgili hükümlerin değiştirilmesi için 1936 yılında yapmış olduğu teklif taraf ülkeler tarafından kabul edilmiş, Montreux Boğazlar Konferansı'nın toplanmasına karar verilmiştir. Ancak, Türkiye'nin davetine rağmen, İtalya Montreux Boğazlar Konferansı'na katılmamıştır. İtalya'nın 1936 yılında elindeki On iki Ada'yı, özellikle Leros Adası'nı silahlandırmaya başlaması, Türkiye-İtalya ilişkilerinde gerginliği uç noktaya taşımıştır. Türkiye-İtalya gerginliği, İtalya'nın 1928 Antlaşması'na bağlı olduğunu, Temmuz 1936'da Türkiye'ye bildirene kadar sürmüş, İngiltere'nin 2 Ocak 1937'de Akdeniz sorununda anlaşmaya varması ile bir anlamda son bulmuş, yeniden yakınlaşma sağlanmıştır. Bu yakınlaşma nedeniyle, Türkiye, İtalya'dan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamasını istemiştir.

Türk-İtalyan ilişkilerinin düzelmiş olması, Hatay sorunu nedeniyle Fransa ile arası açılmış olan Türkiye'nin de işine gelmiştir. Bu yakınlaşma sonrasında, iyi niyet gösterisi olarak, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras İtalya'yı ziyaret etmiş, Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile 2-3 Ocak 1937'de Milano'da bir araya gelmiştir. Görüşmede, İtalya'nın Montreux sözleşmesini kabul etmesi, İtalyan uyruklularına ve misyonerlerine ait malların durumu, İtalyan okulları ve ticaret serbestliği gibi konular görüşülmüştür. Bu görüşme, dönemin Avrupa basınında çok farklı şekilde yorumlanmıştır. İtalya, bu ziyaret ve iş birliğinden yararlanmak istemiş, Türkiye'nin Almanya yanında yer almasına çalışmıştır, ancak bu mümkün olmayacaktır. Çünkü, Türkiye, Akdeniz'de meydana gelen korsanlık olaylarını önlemek amacıyla, Avrupa devletlerinin katıldığı, Almanya, İtalya ve Arnavutluk'un katılmadığı 10-11 Eylül 1937 tarihli Nyon Konferansı'nda İngiltere'yi desteklemiştir. Bu görüşmeler ve çözümlenen bazı konular, iki ülke arasındaki gergin olan ilişkileri yumuşatmış, özellikle ticarî ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Ancak, İtalya'nın Akdeniz ve Orta Doğu politikası ve Türk ülkesi üzerindeki emelleri nedeniyle, aynı durum siyasî ilişkiler için söz konusu değildir, inişli-çıkışlıdır. Bu nedenle, Türkiye anti-revizyonist yani değişimden yana olmayan gruba doğru kaymıştır.

4.20.3.5. Türkiye-ABD İlişkileri

Bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde yaşanan en önemli gelişmelerden biri ABD Genelkurmay Başkanı General McArthur'un 25-28 Eylül 1932 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmesidir. Bu ziyaret o tarihe kadar ABD'den Türkiye'ye gerçekleştirilen en üst ziyaret olmuştur. Bu ziyaret sırasında General McArthur, Cumhurbaşkanı Atatürk ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Bey ile görüşmüştür. General McArthur Ankara'da iyi bir şekilde ağırlanmış, askeri birlikler onuruna geçit töreni düzenlemiş, Ankara'dan memnun bir şekilde ayrılması sağlanmıştır. Bu üst düzey ziyaret sonrasında Türk-Amerikan ilişkileri iyi yönde gelişme göstermiştir. Bu bağlamda, Türk Hükûmeti maliye eski bakanlarından Şükrü Saraçoğlu'nu ABD'ye göndermiştir. Saraçoğlu, ABD'de çeşitli iş çevreleriyle görüşmüş, bankacılıkta kullanılmak üzere kredi kullanımı imkanlarını araştırmış, pamuk işleme tesisleri kurma konularında destek istemiştir. Ayrıca, ABD'den Türkiye'ye uzmanlar gönderilmesi, çeşitli konularda ve alanlarda raporlar hazırlaması istenmiştir.

Atatürk önderliğindeki Türkiye'nin takip etmiş olduğu dış politika, özellikle 1932 yılından itibaren uluslararası alanda kendini hissettirmesi, ABD yönetimi Türkiye'ye karşı ilgisini daha da artırmıştır. Bu ilgi ve dostane bir şekilde devam eden Türk-ABD ilişkileri, 1933 yılında ABD'de Franklin D.

Roosevelt'in başkanlık koltuğuna oturmasından sonra artarak devam etmiştir. Bu dönemde, Cumhurbaşkanı Atatürk 1933 yılında Los Angeles'ta meydana gelen yıkıcı deprem ve Akron Zeplin'inin düşmesi nedenleriyle ABD Başkanı Roosevelt'e ve Amerikan halkına geçmiş olsun mesajlarını iletmıştır. Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde Roosevelt beklenmedik bir jest yaparak, Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in 19 Ekim 1933 akşamı New York da düzenlediği davete bir mesaj yollamış, Atatürk'ün dünyanın istikrar ve sulhu için attığı adımları Amerikan Milletinin sempatik bir alâka ile takip ettiğini söylemiştir. Atatürk ise bu mesaja cevabında, Türk Milletinin, Amerika'ya ve onların kudretli başkanına karşı sınırsız bir sevgi hissettiğini ifade etmiştir.

1933 yılında başlayan, artarak devam eden Atatürk-Roosevelt iyi ilişkileri Türk-Amerikan ilişkilerine de aynı şekilde yansımıştır. Birbirlerinin millî günlerini kutlamayı hiç ihmal etmeyen iki lider, yine başkanlık seçimleri dolayısıyla birbirini tebrik etmekten geri kalmamıştır. Örneğin Atatürk, 1935 yılında 4. kez Türkiye Cumhurbaşkanı, Roosevelt de 1936 yılında ikinci kez ABD Başkanı seçildiğinde, her iki lider yine birbirlerine mektuplar, telgraflar göndermişlerdir. 1937 yılı iki başkan arasındaki dostluğun daha da arttığı bir yıl olmuştur. 1937 yılında Türkiye ve Atatürk devrimleri hakkında bir film hazırlayan Amerikalı J. Bryan, Atatürk'ün Florya'da küçük Ülkü ile plajda oynarken filmini de çekmiş, hazırladığı filmin bir kopyasını Başkan Roosevelt'e vermiş, bu filmler gerek Roosevelt gerekse Amerikan halkı üzerinde olumlu etki yapmıştır. Filmden çok etkilenen Roosevelt, bu konudaki düşüncelerini 6 Nisan 1937 tarihinde Atatürk'e bir mektup yazarak ifade etmiştir.

Atatürk de içten yazılan mektuba verdiği cevapta, Roosevelt'in mektubunu büyük bir sevinçle aldığını, fırsattan istifade ABD hakkındaki hayranlığını tekrar belirtmek istediğini, Roosevelt'i Türkiye'de selamlayacağı günü sabırsızlıkla beklediğini belirtmiştir. Mektupların bir başka önemli yanı da, her liderin de şimdiye kadar mesajlarının altına sadece isimlerini yazarken, Roosevelt'in, söz konusu mektubunun altına isminden önce "*Yours Faithfully (Vefakârınız)*" diye yazmış olması ve Atatürk'ün de mektuba verdiği cevapta aynı ibareye yer vermesidir. Atatürk ve Roosevelt arasındaki insani, samimi, dostane ilişkiler kısa sürede sonuç vermiş, ABD'nin Büyükelçisi John Van A. Mac. Murray 1937 yılından itibaren Ankara'da sürekli olarak oturmaya başlamıştır. Bir anlamda, bu da ABD'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra koymuş olduğu çekinceleri ortadan kaldırdığı anlamı taşımıştır. Türkiye-ABD arasındaki iyi ilişkiler II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar aynı şekilde devam etmiştir.

4.20.3.6. Türkiye-Almanya İlişkileri

Hitlerin veya Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei-NSDAP)'sinin 1933 yılında Almanya'da iktidara gelmesinden sonra, Almanya ekonomik ve siyasî gücünü artırmaya başlamıştır. Böyle olunca, Türkiye ve Almanya için dış politika hedefleri bakımından birbirinden ayrılan bir süreç başlamıştır. Bu süreçte Almanya, Orta Avrupa ve Balkanları ekonomik ve siyasî nüfuzu altına almak istemiştir. Almanya'nın sınır değişikliği isteğini gerçekleştirmek için, Türkiye üzerinde emelleri olan İtalya'yı yanına alması, Türkiye'de önce ekonomik sonra siyasî alanda nüfuz mücadelesine girmesi, bir Balkan-Orta Doğu ve Akdeniz ülkesi olan Türkiye'yi rahatsız etmiştir.

Bu süreçte; Türkiye, Almanya'nın yayılmacı politikasına karşı olduğunu açıkça söylemekten çekinmemiştir. Türkiye'nin Balkan Paketi öncesinde Balkan devletleri ile yapmış olduğu görüşmeler, Almanları rahatsız etmiştir. Ancak, Atatürk, Hitlerin 1934 yılında Cumhurbaşkanlığını devralması sonrasında tebrik mesajı göndermiş, Hitlerden de karşı cevap gelmiştir. Devlet başkanları arasındaki iletişim nedeniyle, Almanya, 1934 yılından itibaren Türkiye ile sıkı ilişkiye girmiş, ekonomik gücünü kullanarak, Türkiye-Sovyet Rusya ve Türkiye-İngiltere ilişkilerinde gerginlik yaratmak ve Türkiye'yi revizyonist yani değişim isteyen gruba çekmek istemiştir. Bu süreçte Türk- Alman ilişkilerini etkileyen gelişmelerden biri de eğitim-öğretim alanında görülmüştür. Hitlerin iktidara gelmesi üzerine üniversitelerinden ayrılmak zorunda kalan bir grup bilim insanının, 1933 üniversite reformu sonunda kurulan İstanbul Üniversitesi'nde ihtiyaç duyulan öğretim üyesi açığını kapatmak üzere Türkiye'ye davet edilmeleri ve seksen beş kadar bilim adamının üniversitelerde istihdam edilmesi Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Almanya, bu dönem dış politikasında önemli bir gelişme olarak değerlendirilen Montreux (Montrö) Boğazlar Konferansı'na katılmamış, hatta imzalanan sözleşmeyi de tanımadığını açıklamıştır. Ancak, Türkiye, Almanya'nın Versay Antlaşması'na karşıtlığını, kendi Sevr Antlaşması karşıtlığı gibi

değerlendirmiş olduğundan, anlayışla karşılaşmış, siyasî ilişkilerden daha çok ekonomik ilişkilerini sürdürmekten çekinmemiştir. Bu nedenle, Almanya Ticaret Bakanı Funk 1938 yılında Ankara'yı ziyaret etmiş, bu ziyareti sırasında anlaşmaya varılan, Türkiye'ye 150 milyon mark kredi verilmesini öngören ticari antlaşma 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalanmıştır. Yüzde beş faizli olacak bu para, Almanya'dan alınacak askerî ve sanayi mallarında kullanılacaktır. Aynı şekilde, iki ülke arasında 25 Temmuz 1938'de Berlin'de imzalanmış olan Türkiye-Almanya Ticaret Antlaşması, Türk-Alman ekonomik ve ticarî ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Bu alandaki ilişkiler gelişmiştir, ancak Almanya ekonomik gücünü kullanarak Türkiye'ye karşı gerçekleştirmek istediği politikasında başarılı olamamış, revizyonist yani değişim isteyen gruba çekememiştir.

4.20.3.7. Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri

Türkiye, 1930 yılından sonra statükocu devletlere yönelmiş olduğundan, Sovyet Rusya, Türkiye'nin dış politikada dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştır. Ancak, Türkiye, sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasını tamamlamak için Sovyet Rusya ile iyi ilişkilerini devam ettirmiştir. Bu nedenle, 25 Nisan-10 Mayıs 1932'de Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras Moskova'yı ziyaret etmiş, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasî ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Bu ziyaret sırasında, Sovyet Rusya'nın sekiz milyon dolarlık faizsiz krediyi, sanayi maddeleri ve makine alımı için Türkiye'ye vermesi kararlaştırılmış, bu konudaki protokol 21 Ocak 1934'te Ankara'da imza edilmiştir. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir canlanma sağlamış, hatta Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girerken Sovyet Rusya'ya güvence vermiştir. Onun için, Türkiye ile Sovyet Rusya özellikle 1933'ten sonra sıkı bir iş birliği sürecine girmişlerdir.

Bu dönemde, Sovyet Rusya, Mart 1933 Silahsızlanma Konferansı'nda Türkiye'yi desteklemiş, yine aynı yıl Vorosilov başkanlığındaki bir Rus Heyeti'nin Ankara'yı ziyareti çok dostane bir biçimde sonuçlanmıştır. Sovyet Rusya'nın da Milletler Cemiyeti'ne 1934 yılında üye olmasından sonra, iki ülke arasında doğabilecek muhtemel çatışma önlenmiş, ilişkiler adeta zirve noktasına çıkmıştır. Bu süreçte, Sovyet Rusya Türkiye'nin ekonomik kalkınması için para, teknoloji ve uzman yardımında bulunması konuları ele alınmıştır. Nitekim, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 21 Ocak 1934'te Ankara'da yeni bir antlaşma imzalanmış, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye 8 milyon dolarlık faizsiz ve 20 yıl içerisinde tarım ürünleriyle geri ödemeli kredi vermesi, uzman ve teknoloji yardımında bulunması sağlanmıştır. Bu bağlamda; 1934'te Kayseri'de, 1937'te Nazilli'de dokuma fabrikaları açılmış, Türkiye'nin sanayileşmesinin temelini oluşturan ve ekonomik kalkınmasında büyük bir paya sahip olan I. Beş Yıllık Plan, Rusya'dan gelen uzmanlar tarafından hazırlanmıştır.

Türk-Rus ilişkileri 1934 yılından itibaren aşağı inmeye başlamıştır. Sovyet Rusya 9 Şubat 1934 Balkan Paktı'na karşı çıkmış, Türkiye'nin vermiş olduğu güvenceler ile rahatlamıştır. Her iki ülke de ilişkileri koparmamaya özen göstermiştir. Bu yüzden, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ile Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Lev Karahan arasında Ankara'da 7 Temmuz 1935'te bir görüşme yapılmış, 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ve yukarıda ifade edilen diğer protokoller, 1945 yılına kadar on yıl daha uzatılmıştır. Türkiye, yönünü batıya dönmeye ve Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini de iyi bir şekilde sürdürmeye özen göstermesine rağmen, Türk-Sovyet ilişkilerinde 1936 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin İngiltere ile iş birliğini geliştirmesi nedeniyle, bazı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu yüzden, Sovyet Rusya'nın 1935 yılında Türkiye'nin dış güvenlik sorunlarını Akdeniz'den gelebilecek bir İtalya tehlikesi olarak görmesi, 20 Temmuz 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi, yani Boğazları Türkiye ile birlikte savunmak istemesi bir dönüm noktası olmuş, yollar ayrılmıştır. Bütün bunlara rağmen Türkiye, dış politikasında hem Sovyet Rusya hem batılı güçler ile iyi ilişkiler içerisinde olabilmek amacıyla çaba göstermiştir. Hatta, Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras 12-19 Temmuz 1937'de Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş, fakat Sovyet Rusya'nın boğazlar konusunda ikili anlaşma yapmak istemesi ve Türkiye'nin buna sıcak bakmaması nedeniyle ziyaret ilişkileri geliştirmek yerine gerginleştirmiştir. Bu durum, Atatürk'ün ölümünden sonra ve II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinden itibaren Sovyet Rusya'nın dış politikasında değişim yaşanmıştır. Bu yüzden, Türkiye savaş öncesinde Fransa ve İngiltere'ye yaklaşırken, Sovyet Rusya ile mesafeli ilişki yürütmek durumunda kalmıştır.

4.20.3.8. Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri ve Balkan Antantı

Türkiye, bu dönemde takip etmekte olduğu dış politika gereği, hem dünya barışının korunmasına hizmet etmeye çalışmış, hem de bölgesel paktlar kurarak çevresindeki ülkeler ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu yüzden, Balkanlar ve Orta Doğu devletleri ile yakın ilişki içinde olmuştur. Bu nedenle, Türkiye sırasıyla 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan ve 25 Ekim 1925'te Yugoslavya ile birer Dostluk Antlaşmaları imzalamıştır. 1930 yılına gelindiğinde Türkiye-Yunanistan yakınlaşmasının gerçekleşmesi, Balkan Antantı'nın kurulmasında bir anlamda alt yapı vazifesi görmüştür. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın katılımıyla Atina'da 5 Ekim 1930'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştır. Sırasıyla, 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da, 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te, 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te Balkan Konferansları düzenlenmiştir. Bu konferanslarda, Balkan ülkeleri arasında çeşitli alanlarda iş birliği yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat, özellikle Arnavutluk ve Bulgaristan'ın dolaylı olarak Balkanların statüsünün değiştirilmesini istemesi nedeniyle siyasî birlik kurulamamıştır. Bu da diğer Balkan ülkelerini birbirine yaklaştırmıştır. Ayrıca, Almanya ve İtalya'nın takip ettiği saldırgan dış politika, Balkan devletlerini daha yakın iş birliğine zorlamıştır.

Bütün bunlardan sonra, "*Balkanlar Balkan halklarına aittir*" anlayışı çerçevesinde Balkan Paketi'nin kurulmasına giden yolda ilk siyasî girişim, Türkiye ile Yunanistan'ın 14 Eylül 1933'te "*Samimi (Dostluk) Antlaşma Pakti*" imzalamasıdır. Anadolu'da dört yıl savaştan iki ülkenin barış antlaşması imzalaması o dönemde çok önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Bu nedenle, Yunanistan Eski Başbakanı Elefterios Venizelos'un 12 Ocak 1934'te Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterirken Nobel Ödül Merkezi'ne yazdığı adaylık mektubunda savaştan tarafların böyle bir "*dostluk antlaşması*" imzalaması adaylık için gerekçe olarak sunulmuştur.

Bulgaristan'ın katılmadığı bu antlaşmayla, iki ülke sınırlarını karşılıklı olarak garanti etmişlerdir. Türk-Yunan Antlaşma Paketi, Romanya'yı harekete geçirmiştir. Bulgaristan'ın revizyonist yani değişimden yana takip ettiği politikaları, emelleri ve Türk boğazlarındaki çıkarları nedeniyle, Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması 17 Ekim 1933'te Ankara'da imza edilmiştir. Hem Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden hem de İtalya'nın saldırgan ve yayılmacı politikasından rahatsızlık duyan Yugoslavya, Türkiye ile 27 Kasım 1933'te Belgrad'ta Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması'nı yapmıştır. Böylece, Türkiye'nin yapmış olduğu bu antlaşmalarla, aslında dört Balkan devleti aralarında dolaylı olarak anlaşmışlardır. Bu nedenle, bu ikili antlaşmalar Balkan Antantı'nın temelini oluşturmuştur. Fakat, bütün ısrarlara rağmen, Bulgaristan bu ittifak sisteminin dışında kalmak istemiştir. Böyle olunca da Balkan Devletlerinin yaptığı ikili antlaşmalar bu amaca dönük olduğu için, bu dört devlet yani Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya tek bir antlaşma ile birbirlerine bağlanmak istemişlerdir. Bu yüzden, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile görüşmesinin ve bazı sorunları çözmesinin ardından, Balkan Antantı bu dört devlet tarafından 9 Şubat 1934'te imzalanmıştır.

Balkan Antantı, bu antlaşmayı imzalayan devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin sınırlarını korumayı, Balkanlardaki mevcut durumu değiştirmek isteyen devletlere karşı önlem almayı öngörmüştür. Ayrıca, taraflar, bu antlaşmayı imzalamamış olan başka bir Balkan devlete karşı birbirine haber vermeden herhangi bir siyasî harekete geçmemeyi ve siyasî bir yükümlülük altına girmemeyi garanti etmişlerdir. Balkan Antantı, hem Balkanlardaki mevcut durumun korunmasına yani dünya barışına, hem de Balkan ülkeleri arasındaki iş birliğini geliştireceği için, Atatürk, bu antantın kurulmasından sonra güçlenmesi için çaba harcamış, antantı imzalamamış olan Balkan ülkelerine çeşitli telkinlerde bulunmuştur. Bu yüzden Antant kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda başarılı olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin Habeşistan (Etiyopya) konusundaki politikası ve Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türkiye desteklenmiştir. Ancak, Antantın durumu 1936'dan itibaren değişmeye başlamıştır. Büyük devletlerin ekonomik, siyasî ve kendi yanına çekme politikası antantı zayıflatmıştır. Yugoslavya'nın 1937 yılında Bulgaristan ile dostluk antlaşması imzalaması, Yunanistan'ın İtalya tehdidi yüzünden bu devlet ile ilişkilerini geliştirmesi, antantı daha da zayıflatmıştır.

4.20.3.9. Boğazlar Meselesi ve Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi

Roma, Doğu Roma (Bizans) ve Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmiş, bulunmuş, Asya'yı Avrupa'ya ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Çanakkale ve İstanbul Boğazları ekonomik, ticarî, askerî

ve siyasî önemleri nedeniyle tarih boyunca pek çok devletin ilgisini çekmiş ve devamlı olarak mücadele konusu olmuştur. Uzun süre Osmanlı Devleti'nin tek söz sahibi olduğu ve “*Türk Boğazları*” olarak anılan boğazlar sorunu 1841 yılından itibaren uluslara konferanslarda görüşülmeye başlanmıştır. 1841’de Londra’da toplanan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri, Çanakkale ve Karadeniz boğazları konusunda Osmanlı Devleti Londra Boğazlar Antlaşmasını imzalamışlardır. Özellikle II. Sanayi Devrimi’nin ardından ortaya çıkan pazar için üretimin artması, ticaretin canlanması, emperyalist politikaların hızlanması, uluslararası rekabetin artması boğazların önemini daha da artırmıştır. Bu artış sonrasında boğazlara egemen olma, olmaz ize uluslararası denetime açık hale getirme anlayışı I. Dünya Savaşı’nın nedenleri arasında yer almıştır. Bunun en güzel göstergesi, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Mütarekesi’nin ilk maddesinin bu konuya ayrılmış olmasıdır.

Millî Mücadele döneminde Atatürk ve arkadaşlarının hazırladığı ve İstanbul’daki Meclis-i Mebusân tarafından bazı kısımları değiştirilerek 28 Ocak 1920’de kabul edilen Misâk-ı Millî’de; İstanbul’un, Marmara Denizi’nin, Boğazların tam olarak güvenliğinin sağlanması şartıyla, Boğazların dünya ticaretine ve ulaşımına açılması konusunda, ilgili diğer tüm devletlerin birlikte vereceği kararın geçerli olacağı bildirilmiştir. Bir anlamda; savaş döneminde Atatürk tarafından İstanbul, Marmara Denizi ve Boğazlar üzerinde tam anlamıyla egemenlik ve denetim istenmiş, ancak boğazların belirli şartlarda ticaret ve ulaşımında başka milletlerin de kullanılmasına izin verileceği duyurulmuştur. Ancak, Türkiye Lozan’da Çanakkale ve İstanbul Boğazları dünya ticareti ve güvenliği açısından önemli olduğundan, I. Dünya Savaşı’nın galiplerine ve onları destekleyen ülkelere karşı istediğini kabul ettirememiştir. Uluslararası ilişkilerde “*güç*” önemli olduğundan Türkiye Lozan’da boğazlar konusunda bir orta yol bulmuş, uzlaşmaya gitmiştir. Bir anlamda “*sulhu elde etmek için zaruretle katlandığı bir fedakârlık*” yapmak durumunda kalmıştır.

Lozan Barış Antlaşması’nın imzalandığı 24 Temmuz 1923’te Türkiye ile I. Dünya Savaşı’nın galipleri arasında Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme; Misâk-ı Millî’nin ilanından itibaren varılmak istenilen sonucu ortaya çıkarmamış, Türkiye’nin boğazlar üzerinde tam olarak egemenliğini, İstanbul’un, Boğazların, Marmara Denizi’nin güvenliğini sağlamamış, bazı kısıtlamalar içermiştir. Buna göre; boğazlarını yönetmek, kontrolünü sağlamak ve Milletler Cemiyeti adına bilgi vermek için uluslararası bir komisyon kurulmuş, boğazlar asker ve silahtan arındırılmış, barış zamanında geçişlerin serbest olması sağlanmış, savaş zamanında Türkiye’nin durumuna göre bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bir tehlike ortaya çıktığı zaman, Milletler Cemiyeti, özellikle İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya, Türkiye’ye garanti vermiştir. Ancak, bu durum Türkiye’nin bağımsızlığı, güvenliği, boğazların denetiminin sağlanması noktasında sürekli güvensizlik yaratmış, sorun olarak görülmüştür.

Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlayan bu sözleşmeyi, yeni bir devlet kurabilmek amacıyla, o günün şartlarında kabul etmişti. Ancak, Milletler Cemiyeti güvenlik sistemi başarı ile gerçekleştirilememiştir. Almanya, Versailles (Versay) Antlaşması’na aykırı bir şekilde Ren bölgesini silahlandırmış, İtalya revizyonist yani değişim isteyen grupta yer almış ve Milletler Cemiyeti’nin üyesi olan Habeşistan (Etiyopya)’ı işgal etmiş, Japonya Milletler Cemiyeti’nden ayrılmıştır. Dünya barışını tehlikeye sokacak bu gelişmeler, silahtan arındırılmış ve uluslararası komisyonun yönetmiş olduğu boğazlar hakkında Türkiye’yi endişeye düşürmüştür. Türkiye bu ortamı doğru değerlendirmiş, 11 Nisan 1936’da Lozan Boğazlar Sözleşmesi’ne taraf olan ülkelere bir nota vermiş, Boğazların silahtan arındırılması ve uluslararası komisyonun kurulmasını öngören boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesini istemiştir. Bu istek, İtalya dışındaki bütün taraf ülkeler tarafından olumlu karşılanmıştır.

Türkiye’nin bu değişiklik isteğini görüşmek üzere, Türkiye, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sovyet Rusya, Japonya, Romanya ve Yugoslavya temsilcileri 22 Haziran 1936’da İsviçre’nin Montreux şehrinde bir araya gelmişlerdir. Türkiye konferansta on üç maddeden oluşan tezini açıklamış, boğazlar üzerinde tam egemenlik istemiştir. Türkiye’nin tezine karşılık İngiltere ve Sovyet Rusya da birer tez ortaya atmışlardır. İki ay süren görüşmeler sonrasında özellikle İngiltere’nin, Sovyet Rusya’nın boğazlarda bazı ayrıcalıklar elde etmesini önlemek amacıyla, Türkiye’nin tezine destek olması nedeniyle, 20 Temmuz 1936’da Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Yukarıda adı geçen ülkelerin imzalamış olduğu, tamamı 29 madde, 3 ek ve 1 protokolden oluşan yeni boğazlar sözleşmesiyle, Türkiye’nin yapılmasını istediği önemli değişiklikler yerine getirilmiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle; Boğazlar Komisyonu ve boğazların askerden arındırılması ilkesi kaldırılmış, askerî hâle getirilebileceği hükme bağlanmıştır. Ticaret gemileri için tam serbestlik sağlanmıştır. Ayrıca, Boğazlardan geçiş ve deniz taşımacılığı Türkiye'nin ve Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin güvenliği korunacak şekilde düzenlenmiştir. Karadeniz'de kıyısı olmayan devletler, Karadeniz'e geçebilecek savaş gemilerinin cinsi, tonajı ve büyüklüğüne kısıtlama getirilmiştir. Ancak, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemileri için serbestlik sağlanmıştır. Böylece, boğazların güvenliği Türkiye'ye bırakılmıştır. Türkiye, kendi gücüne dayanarak Boğazlarda kendi savunmasını yapabilme hakkını elde etmiş, bu yüzden buralarda tam egemenliğini sağlamıştır.

Bu sözleşme, Boğazlar üzerindeki Türk hakimiyetini sağladığı gibi, Türk-İngiliz, Türk-Sovyet Rusya ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Boğazlar sözleşmesiyle başlayan İngiliz yakınlaşması, Sovyet Rusya'yı rahatsız etmiş, Türk-Sovyet ilişkilerinde soğukluk meydana getirmiştir. Montrö Sözleşmesi'nin yürürlük süresi yirmi yıldır. Fakat, bu sürenin bitiminden en az iki yıl önce, taraflardan hiçbiri sözleşmenin feshini istemez ise, sözleşme kendiliğinden yürürlükte kalacaktır. Süre 1956'da dolmasına rağmen, feshi istenmediği için Montrö Boğazlar Sözleşmesi günümüzde de yürürlüktedir. Bu da İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yönetimi konusunda söz sahibi olan Türkiye'ye stratejik yararlar sağlamaktadır ve sağlamaya devam edecektir. Ancak, bu avantajdan yararlanan sadece Türkiye değildir. Montrö Sözleşmesi'nin Karadeniz'i bir güvenli deniz haline getirmesi nedeniyle, burada önemli bir tehdit algılaması içinde olmayan Rusya Federasyonu'nu Doğu Akdeniz'de, Orta Doğu vb. yerlerde rahatlıkla politika takip edebilmektedir. Bu da Montrö Boğazlar Sözleşmesini uluslararası alanda gündemde tutmaktadır. Bu yüzden, Türkiye boğazlar konusunda elinde tutmuş olduğu avantajı kaybedecek, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi sözleşmeleri, Montrö Sözleşmesi'nin yerine geçirecek adımlara karşı dikkatli davranmalıdır.

4.20.3.10. Türkiye-Orta Doğu İlişkileri ve Sâdâbât Paktı

Türkiye batılı devletler ile bu girişimlerde bulunurken, Orta Doğudaki komşuları ve diğerleri ile de iyi ilişkiler kurma gayreti içinde olmuştur. Bu nedenle, Türkiye, 1930 yılından itibaren doğusundaki ülkeler ile çok taraflı bir iş birliğine girmiştir. Bu iş birliğine gitmesinde İran'ın ve Irak'ın içinde bulunduğu koşulların büyük etkisi olmuştur. 30 Haziran 1930 imzalanan İngiltere-Irak İttifak Antlaşması Irak'ın bağımsız olması sağlamıştır. Ancak, İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklara muhalefetin sert tepki göstermesi, Irak'ı, Türkiye ve İran ile iyi ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Bu bağlamda, Irak Kralı Faysal, Atatürk'e hayranlığını dile getirmiş, "...aynı evi paylaşan iki kardeş olduklarını" ifade ederek, Türkiye'yi ziyaret etmek istemiştir. Bu istek, geciktirilmeden kabul edilmiş ve Kral Faysal 6-7 Haziran 1931'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Aynı şekilde, Irak, İran ile de kendi arasındaki sorunları çözmek için harekete geçmiştir. Irak hükûmeti, 1933 yılı sonbaharında İran ile arasını düzeltmek amacıyla bir tarafsızlık paktı imzalamayı teklif etmiştir. İran, hem bölge barışı ve istikrarı, hem de Irak ile sorunların çözümüne yardımcı olur gerekçesiyle teklife sıcak bakmıştır. Bu politika ve anlayış ileride bir paktın ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır.

İran bir taraftan Irak ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan da Türkiye ile ilişkilerini sıkılaştırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, Şah Rıza Pehlevi 10 Haziran 1934-07 Temmuz 1934 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiş, yaklaşık bir ay Türkiye'de kalmış ve Atatürk'ün topyekün çağdaşlaşma veya modernleşme anlayışı çerçevesinde yapmış olduğu işlerden çok etkilenmiştir. Atatürk de ziyarete karşılık vermek için 1935 yılının ilkbaharında İran'a gitmek istemiş, Türkiye ve İran'da hazırlıklar yapılmış. Ancak, bu ziyaret gerçekleşmemiştir. Karşılıklı iyi ilişkiler sürecinde İran, Milletler Cemiyeti Konseyi adaylığından Türkiye lehine vazgeçmiştir. Türkiye, İran ve Irak'ın bölgesel iş birliğine gitmesinin en önemli nedeni, İtalya'nın takip etmiş olduğu Orta Doğu, Doğu Akdeniz ve Balkan politikasıdır. İtalya, 1935 yılında Habeşistan (Etopya)'a saldırınca yeni bir tehlike ortaya çıkmış, Doğu Akdeniz'de İtalya tehlikesini daha belirgin hâle getirmiş, tedbir alınmasını gerekli kılmıştır. Bu da Türkiye ile birlikte diğer Orta Doğu ülkelerini harekete geçirmiş, bölgesel iş birliğinin daha da güçlendirilmesini gündeme getirmiştir. Bu nedenle, Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafa edilmiş, antlaşmaya Afganistan'ın dahil edilmesine Sovyet Rusya'nın karşı çıkmaması sağlandıktan, İngiltere'nin de bu konuda oluru alındıktan sonra, Kasım 1935'te Afganistan da bu antlaşmaya katılmıştır.

Türkiye'nin öncülüğünde yapılan bu çalışmalar, İran-Irak anlaşmazlığı, Türkiye-İran arasındaki bazı sorunlar yüzünden hemen sonuç vermemiştir. Bu sorunları gidermek amacıyla, Türkiye komşuları ile olan ilişkilerini artırmış, bu çerçevede Ocak ve Nisan 1937'de çeşitli konularda Türk-İran antlaşmaları yapılmış, Türkiye-Irak arasında Nisan 1937'de imzalanan antlaşmayla, 5 Haziran 1926 Türk-Irak Dostluk Antlaşması iki yıl daha uzatılmıştır. İran-Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı da 4 Temmuz 1937'de imzalanan antlaşmayla, İran'ın istediği biçimde Şattül-arap sınır olarak belirlenmiştir. Engeller ortadan kalktıktan sonra, dünyadaki gerginlik, İtalya'nın saldırısı nedeniyle, Orta Doğu'daki tehlikelere karşı, bölgesel pakt konusu çok daha fazla sürüncemede bırakılmamıştır. Bunun üzerine, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sâdâbât Sarayı'nda bir araya gelmişler, "*Sâdâbât Paktı*" adını alacak olan Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalamışlardır. Türkiye adına Tefik Rüşti Aras'ın imza koyduğu Pakt 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girmiştir. Beş yıl süreli bu antlaşma ile taraflar; dostluk ilişkilerini devam ettirme, birbirlerine karşı saldırmama ve birbirlerinin içişlerine karışmama, Kellogg-Briand Paktı'na uyma konusunda söz vermişlerdir. Böylece, Türkiye, Batı'da Balkan Paktı, Doğu'da Sâdâbât Paktı ile her iki tarafta ve bölgede barışı, dengeyi ve istikrarı korumak için bir güvenlik sistemi kurmuştur.

Bu dönemde, bu ülkelerin dışında Türkiye'nin diğer doğulu ülkeler ile de ilişkileri söz konusudur. Mısır ile 7 Nisan 1937'de Dostluk Antlaşması imza edilmiş, 31 Mayıs-8 Haziran 1937'de Ürdün Emiri Abdullah, Atatürk'ün Ankara'da konuğu olmuştur. Suriye ve Lübnan, Fransa'nın yönetimi altında olduğu için, ilişkiler onlar üzerinden yürütülmüş, Arap dünyası ile mevcut ilişkilerde daima bir Avrupa'lı koruyucu devletin bulunması, Arap dünyasının tam bağımsız olamaması nedeniyle, Türkiye bu ülkelere dönük politikalarında çok ihtiyatlı davranmak durumunda kalmıştır. Bu da bu ülkeler ile ilişkilerin sağlıklı bir şekilde kurulmasına izin vermemiştir.

4.21. Atatürk İlkeleri

4.21.1. Temel İlkeler

Atatürk ilkeleri başlıca Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılâpçılıktan oluşmaktadır. Atatürk'ün devlet anlayışına hâkim olan millî devlet, tam bağımsızlık ve millî egemenlik esasına dayanan bu ilkeler, aynı zamanda gerçekleştirilen inkılapların temel hedefi olan çağdaşlaşmayı da kapsamaktadır. Bu ilkeler, 5 Şubat 1937 tarihli Anayasa değişikliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri (nitelikleri) haline getirilmiştir.

4.21.1.1. Cumhuriyetçilik

Cumhuriyet, Arapça cumhur kelimesinden türemiş olup “halk, insan topluluğu, büyük kalabalık” anlamına gelmektedir. Siyasî bir rejim olarak cumhuriyet, egemenliğin bir kişi veya zümreye değil, toplumun tümüne ait olduğu bir devlet şeklidir. Bir hükûmet (devlet yönetimi) olarak cumhuriyet, başta devlet başkanı olmak üzere, devletin temel organlarında görev yapan kişilerin seçimle işbaşına geldikleri, bunların belirlenmesinde veraset sisteminin kesinlikle rol oynamadığı bir yönetim biçimidir.

Cumhuriyet, temel olarak millet egemenliği fikri üzerine kurulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kurulmasıyla birlikte, “egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu” kabul edilmiştir. Bu sebeple TBMM Hükûmeti, adı henüz konmamış bir Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu yine TBMM tarafından kabul edilerek ilan edilmiştir.

Atatürk'e göre cumhuriyet; erdem (fazilet) ve ahlaka dayalı bir idare olarak bu niteliklere sahip vatandaşlar yetiştirdiğinden, Türk Milletinin karakter ve adetlerine en uygun idaredir. O, cumhuriyeti, Millî Hakimiyet temeline dayanan bir halk hükûmeti olarak görmüş ve vatandaşın devlete, devletin de vatandaşa karşı hak ve görevlerini en iyi şekilde düzenleyen yönetim şekli olarak benimsemiştir.

Türkiye'de cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların paylaştıkları ve faydalandıkları bir siyasî rejimdir. Bu rejimin özünü de eşitlik ilkesi teşkil etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anayasada ifadesini bulduğu şekliyle, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olmak gibi değişmez niteliklere sahiptir. Atatürk'e göre cumhuriyet ve demokrasi ayrılmaz bir bütündür. Demokrasi günümüzde en iyi idare şekli olarak kabul edilmektedir. Hiç şüphe yok ki, demokratik cumhuriyet, Türk Milletinin karakterine en uygun idare olarak, onun, çağdaş ve modern yaşamasını sağlayacak bir yönetim tarzıdır. Cumhuriyet, bütün vatandaşların eşitliği ve devlet yönetimine eşit olarak katılmaları esasına dayanır. Cumhuriyette devlet, vatandaşların ortak iradelerinin ürünüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nde ırk, dini, görevi ve makamına bakılmaksızın her Türk vatandaşına aynı oranda seçme ve seçilme hakkı tanınarak devlet yönetimine eşit şekilde katılma hakkı verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, “Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.” demiştir.

4.21.1.2. Milliyetçilik

Sosyal bir varlık olan insan ve insan topluluğu Yakınçağda bir millet karakteri kazandığı kabul edilmektedir. Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aynı kökten gelen, ortak bir tarih, kültür, geleneğe sahip olan, çoğu kez aynı dili konuşan topluluğa millet denir. Milleti tanımlamak ve onu diğer topluluklardan ayırt etmek için ortaya atılmış olan görüşler objektif ve sübjektif millet anlayışı şeklinde iki grupta toplanabilmektedir. Objektif millet anlayışına göre millet, aynı soydan gelen, aynı dili konuşan ve aynı dine mensup insanların meydana getirdiği bir topluluktur. Ancak millet ırk (soy), dil ve din benzerliği gibi birtakım objektif unsurların millet olgusunu yeterince açıklayamamaktadır. Bünyesinde çeşitli dil, din ve mezhep gruplarını barındırdığı halde millet niteliğine sahip toplumlar vardır. Bazı düşünürlere göre milletin oluşumunda manevi unsurlar öne çıkmaktadır. Fransız düşünürü Ernest Renan milletin, fertleri arasında birlikte yaşama duygusuna, bir ortak kültüre, ruh birliğine dayandığını belirtmiştir.

Atatürk'e göre, “aynı kültürden olan insanlardan oluşan topluluğa millet denir”. Atatürk, sübjektif veya kültürel millet anlayışına uygun düşen millet tanımını şöyle açıklamaktadır:

“-Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan,

-Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan,

-Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir.”

Atatürk, bu genel millet tanımına ek olarak siyasî varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği ve tarihî akrabalığın Türk milletinin oluşumunda çok önemli olduğunu belirtmiştir. Bağımsız bir devletin yönetimi altında birlikte yaşama düşüncesi Türk milletinin ortaya çıkışında ve varlığını sürdürmesinde birinci sırada yer almaktadır. Bu sebeple Türk milleti tarih boyunca farklı coğrafyalarda birçok devlet kurmuşlardır.

Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı;

-Milliyetçiliği reddeden düşünce akımlarına karşıdır.

-İrkçiliğe karşıdır.

-Laiktir.

-Sınıf kavgasına karşıdır.

-Barışçı ve insancıdır.

Millî Mücadele, milliyetçilik ve millî egemenlik etkisiyle kazanılmıştır. Atatürk, gücünü Türk milletinden aldığını, “Ben 1919 senesi mayıs ayı içinde Samsun’a çıktığım gün elimde maddî hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı. İşte ben bu millî kuvvete güvenerek işe başladım.” sözleriyle ifade etmiştir.

Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.” diyerek siyasî birliğin önemini vurgulamıştır. 1924 Anayasasında, Türkiye halkına din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk denir, ifadesi yer almıştır. 1961 ve 1982 Anayasasının 3. Maddesinde, “Türkiye devleti ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bir bütündür” ifadesine yer verilmiştir.

4.21.1.3. Halkçılık

Halk kelimesi, bir milletin belirli çevre içerisinde yaşayan kısmını, ya da milleti oluşturan çeşitli mesleklerin ve toplumsal grupların içinde bulunan insanları ifade eder. Türk halkı; Türkiye sınırları içinde yaşayan ve ortak özelliklere sahip, ortak menfaat ve değer sistemleri bulunan, insan topluluğu olarak tarif edilmektedir.

Halk kavramından kastedilen anlam aslında Türk Milletidir. Türk halkı, Türk devletinin en önemli unsuru olan beşerî unsurunu oluşturur. Türk devlet geleneğine göre, devlet, halk için vardır. Bu sebeple halka hizmet, devletin varlık sebeplerinden birisidir. Türk halkı, şehirlisi, köylüsü ile din ve ırk farkı gözetilmeksizin vatandaşların bütünlüğünü yani Türk Milletini ifade eder.

Halkçılık, milleti oluşturan çeşitli gruplar arasında eşitliğin sağlanması, ayırım yapılmaması, yasalardan ve hizmetlerden eşit olarak yararlanmasını öngörür. Halkçılık, cumhuriyetçilik ve milliyetçiliğin doğal bir sonucudur.

Halkçılığın temel özellikleri:

-Herkes eşittir, sınıf ve ayrıcalıklı gruplar yoktur.

-Meslek grupları arasında iş bölümü ve dayanışmanın geliştirilmesini amaçlar.

-Sosyal adalet ve fırsat eşitliğini öngörür.

-Her vatandaşın hakkını arama yolları anayasa ile güvence altına alınmıştır.

-Halkın refah düzeyini artırma, haklarının korunması, eşitliğini sağlayan her husus halkçılık ilkesiyle ilgilidir.

Atatürk, giriştiği Millî Mücadele hareketinde gücünü direk halktan almıştır. Bu sebeple halkçılık, Millî Mücadelenin ilk günlerinden beri üzerinde en çok durulan ve vurgulanan unsurlardan birisi olmuştur.

Atatürk'e göre halkçılık, kuvvetin, kudretin, hakimiyet ve idarenin doğrudan doğruya halka verilmesi ve yönetimin, ekonominin, politikanın, devlet ve toplum düzenlemelerinin halka dönük olmasıdır. Onun halkçılık anlayışında; kanunlar önünde mutlak eşitlik söz konusu olup, hiçbir fert, aile ve sınıfa ayrıcalık tanımamak ve Türkiye'de sınıf, sınıf kavgası ve imtiyaz kabul etmemek temel prensip olarak yer almışlardır.

Halkçılık; hürriyeti ve toplumsal düzenin sağlanmasını amaçlar. Ancak, halkçılık ile hiçbir zaman sonsuz bir hürriyet söz konusu olmamıştır. Bu kavram, kanunların çizdiği sınırlar çerçevesinde insanların özgürlüklerini kullanmalarını ve demokrat olmalarını öngörmüştür. Bu anlamda, fertlerin belli bir düzen ve disiplin içerisinde ve eşit şartlarda yaşamalarını ifade eder.

4.21.1.4. Laiklik

Batıda Hristiyan dünyasının teokratik yapısı içinde ortaya çıkan laiklik anlayışı, laik hukuk ve laik devlet yaklaşımlarıyla ilk defa Fransız İhtilaliyle görülmeye başlanmıştır. Fransa'da laik yapı, din ve mezhep çatışmaları karşısında devletin tarafsızlığı anlamın taşıyordu. Orta çağ Avrupa'sında olduğu gibi kilise her şeyin hâkimi olmaktan çıkarılarak, devlet kilisenin dışında farklı bir siyasî teşkilatlanma meydana getirmiştir.

Türkiye'de, egemenliğin kaynağı anlamında laik sistem oluşturulması Tanzimat döneminde başlanmıştır. Türkiye'de laikleşme süreci, Batıdan farklı olarak, kendi sosyal ve kültürel bünyesine uygun bir gelişme göstermiş ve sonuç olarak kendisine özgü laik bir model oluşturulmuştur. Laiklik sadece dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından ibaret değildir.

Atatürk'ün laiklik anlayışında, laikliğin Batıdaki gibi dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılarak, devletin din işlerinden tamamen soyutlandığını söylemek mümkün değildir. Aksine devlet, din işlerini Selçuklular ve Osmanlılarda olduğu gibi kendi çatısı altına alarak 1924 yılında Diyanet İşleri Başkanlığını kurmuştur. Devlet egemenliğin kaynağı konusunda hukuki anlamda laik bir yapıya sahiptir. Kişiler dinî inançlarını serbestçe uygulama özgürlüğüne sahiptirler. Ancak dinin siyasete alet edilmesi ve çeşitli menfaatler için din duygusunun istismar edilmesi yasaklanmıştır. Din ve vicdan hürriyeti devletin güvencesi altına alınmıştır. Atatürk'e göre, "Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir; tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir".

Laiklik ilkesinin özellikleri şunlardır:

Din hürriyeti: Laik toplumda herkes din hürriyetine sahiptir. Din hürriyeti, vicdan (inanç) ve ibadet hürriyetini kapsamaktadır. Herkes vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Anayasa hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir. Din ve vicdan hürriyeti devletin güvencesi altına alınmıştır.

Resmî bir devlet dinin bulunmaması: Devlet, bir gerçek kişi olmadığından onun resmi bir dine sahip olması kişilerinki ile aynı anlama gelmez. Laik devlet, belli bir dinin kurallarını vatandaşlarına benimsetmek ve uygulamak için çalışmaz; özellikle, bu yönde zorlayıcı kurallar koymaz.

Laiklikte dinler arasında ayırım gözetilmez. Anayasada, "Herkes din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir" ifadesi yer almaktadır.

Devlet yönetimi din kurallarına bağlı olamaz. Laik bir devlette yönetim, din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarının akılcı ve bilimsel yönden değerlendirilmesine göre yürütülür. Atatürk, pek çok konuşmasında, devlet yönetimine sadece aklın, bilimin ve çağın gereklerinin rehberlik etmesi gerektiğini vurgulamıştır. O'na göre, "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir, fendir."

Türkiye'de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması amacıyla, devletin laikleştirilmesi öngörülmüş ve bunun için bazı çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmiştir. Bu maksatla, 3 Mart 1924 tarihinde; Halifelik ve Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. 10 Nisan 1928'de Anayasada yer alan "Devletin dini İslam'dır." ibaresi çıkarılırken, 5 Şubat 1937 tarihinde de laiklik diğer Atatürk ilkeleriyle birlikte Anayasaya girmiştir. Böylece, Türkiye'de laikliğin önünde yer alan engeller ortadan kaldırılarak, Türkiye Cumhuriyeti resmen laik yapıda bir devlet haline getirilmiştir.

4.21.1.5. Devletçilik

Devletçilik, devlet yetkilerinin artması, genişlemesi, kamu hizmet ve faaliyetlerinin yayılmasıdır. Bu çerçevede, bir tür devlet müdahalesi anlamına da gelmektedir. Ancak en klasik tanımıyla devletçilik; devletin, daha önce kendi faaliyet alanına girmeyen alanlara da, kamu menfaati sebebiyle girmesi, katılması ve müdahale etmesi demektir.

Devletçilik, dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılır. Geniş anlamda devletçilik; Türkiye’de uygulanan ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın özelliklerini ortaya koyan bir politik uygulamadır. Dar anlamda ise; özel teşebbüse yer veren ekonomik prensiplere sahip, iktisadî alandaki uygulamalardır. Türkiye’de devletçiliğin asıl uygulamaları, ekonomide görüldüğünden, devletçilik, ekonomik bir mana ifade etmektedir.

Devletçilik ilkesi, Türkiye’nin içinde bulunduğu tarihi ve ekonomik şartların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Atatürk’e göre devletçilik, “bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun” görülmüştür. Şartların ve zorunlulukların değişmesiyle devletçi politikaların içeriğinde gerekli değişiklikler yapılabilir.

Devletçilik, sadece ekonomik hayatı düzenlemek değil, toplum-devlet ve devlet-karşı devletler arasındaki ilişkileri de kapsayan adaletçi, hoş görülü ve Türklerin geçmişlerinden gelen “Devlet Baba” geleneğinin devamı niteliğindedir. Ekonomik devletçilik, devletin ekonomisinin bazı sahalarına vatandaşların menfaatlerini gözeterek müdahale etmesi veya ekonomik hayatın içerisinde yer almasıdır. Devletçilikte diğer bir husus da devletin sosyal adaletçi olması, vatandaşlarının haklarını dünyanın her tarafında koruması ve Türk milletinin güvenliğini sağlamasıdır.

4.21.1.6. İnkılapçılık

İnkılapçılık, Türk inkılâbının korunması, bilimin yol göstericiliğinde çağın ihtiyaçlarına göre sürekli geliştirilmesi ve yenilenmesi demektir. Modernlik ile gelenekçi kurumlar arasında bocalayan Türk toplumu, inkılâplarla bu ikilikten kurtularak çağdaş medeniyet yolunu seçmiştir.

Atatürk’e göre, “inkılâp, var olan müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medenî gereklere göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktır”. Buna göre inkılâp, temel kurumlarda köklü bir değişikliği ve çağdaşlaşmayı ifade etmektedir.

Türk inkılâbıyla şunlar hedeflenmiştir:

- Yeni ve çağdaş bir Türk devletinin kurulması.
- Din ve mezhep ideolojisinin yerine milliyet anlayışının yerleştirilmesi.
- Batı uygarlığının dayandığı bilim ve bilimsel yöntemlere bağlanması.
- Yeni Türk devletinin kanun ve kurumlarının dünya ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi.
- Bilimin hayat için rehber olarak kabul edilmesi.

İnkılapçılık, Türk milletini çağdaş ve gelişmiş toplumlar düzeyine eristirecek gelişmeleri sağlamaktır. Atatürk Türk inkılâbının ana ilkesini, “Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görüşleriyle uygar bir toplum haline ulaştırmaktır.” şeklinde açıklamıştır.

4.21.2. Bütünleyici İlkeler

Temel ilkeleri (Atatürk ilkeleri) bütünleyici nitelikteki ilkeler Millî Egemenlik, Millî Bağımsızlık, Millî Birlik, Beraberlik ve Ülke Bütünlüğü, Yurtta Sulh Cihanda Sulh, Bilimsellik ve Akılcılık, Çağdaşlaşma ve Batılılaşma, İnsan ve İnsanlık Sevgisi olarak belirlenmiştir.

4.21.2.1. Millî Egemenlik

Millî egemenlik, devlet içinde en üstün buyurma kudreti olarak tanımlanan egemenliğin, millete ait olduğunu ifade etmekte olup, kişi ve zümre egemenliğine dayanan monarşik veya oligarşik yönetim biçimleriyle bağdaşmaz. Millî egemenlik, bir kişi veya sınıfın egemenliğinden uzak olarak, milletin

kendi yönetiminde söz sahibi olması anlamına geldiğinden, milletin genel iradesinin ortaya konulmasını sağlar ve iktidarın, kayıtsız şartsız millete ait olmasını ifade eder. Millî egemenlik anlayışında millet, kendisini oluşturan fertlerden ayrı, onların üstünde bir kişiliğe, bir iradeye sahiptir ve egemenlik bu kolektif kişiliğe aittir.

Millî egemenlik Atatürk'ün, Millî Mücadelenin ilk günlerinden itibaren açıkça ortaya koyduğu bir temel ilkedir. Nutukta; "...Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! İşte daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur." demektedir. Samsun'a çıktıktan sonra İstanbul'a gönderdiği ilk raporda, "Millet birlik olup, egemenlik esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir." diyerek Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde millî egemenliği gerçekleştirmeye kararlı olduğunu açıklamıştır. Amasya Genelgesinde, "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." ibaresine yer verilmiştir. Aynı şekilde Erzurum ve Sivas Kongresi'nde, "Kuva-yı milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır." kararı alınmıştır.

Anadolu'da kurtuluş mücadelesiyle millî egemenliğin kabulü ve uygulama süreci birlikte gerçekleşmiştir. Sivas'ta İrade-i Milliye, Ankara'da Hakimiyet-i Milliye gazetesi yayınlanmış, Son Osmanlı Mebuslar Meclisinde 28 Ocak 1920 tarihinde Misâk-ı Millî beyannamesi kabul edilmiştir. Bunlarda millî egemenliğe vurgu yapıldığı görülmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla, Türkiye'de millî egemenlik prensibi resmen ve de fiilen gerçekleştirilerek, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesi kabul edilmiştir.

Millî egemenlik, Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel unsurlarından birisi haline gelmiştir. Bu ilke, devlet yönetiminde en üstün gücün millete ait olduğunu ortaya koyması sebebiyle, cumhuriyetçilik ilkesini bütünler.

4.21.2.2. Millî Bağımsızlık (Tam bağımsızlık)

Bağımsızlık; bir devletin, bir başka devlete veya uluslararası bir kuruluşa tâbî olmaması ya da bağlı bulunmaması demektir. Millî bağımsızlık ise; bağımsızlığın milletçe benimsenmesi ve amaç edinilmesidir. Atatürk, tam bağımsızlık ile egemenlik kavramını çoğu kez beraber ve birbirini pekiştirici mahiyette kullanmıştır.

Atatürk'e göre, "Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas, ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla temin olunabilir." Atatürk, Millî Mücadeleye "ya istiklâl ya ölüm" parolasıyla başlamış olup Türk milletinin işgalden kurtularak tam bağımsız bir devlete kavuşmasını hedeflemiştir. Erzurum ve Sivas Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda kabul edilen Misak-ı Millî beyannamesin son maddesinde "tam bağımsızlık" vurgulanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Sevr'i reddederek Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirme kararı almıştır. Millî Mücadelenin kazanılması ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte hedefe ulaşılmıştır.

Türk Milletinin temel özelliklerinden olan tam bağımsız yaşama arzusu millî bağımsızlık ilkesini gerekli kılmıştır. Ayrıca Türk Milleti, kendi karakterine uygun olan ve tam bağımsızlığı öngören bu ilkeyi her zaman benimseyip destekleyerek ona millîlik vasfı da kazandırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, bu anlayışa uygun olarak, izlediği iç ve dış politikada tam ve millî bağımsızlık ilkesini esas almıştır.

4.21.2.3. Millî Birlik ve Beraberlik

Milleti oluşturan unsurlar arasında birlik, beraberlik ve dayanışma güçlü bir devlet olmanın en önemli şartlarından biridir. Millî Mücadele, Atatürk'ün önderliğinde Türk milletinin birlikte verdiği mücadele sayesinde kazanılmıştır.

Millî birlik ve beraberlik ilkesi, Atatürk'ün milliyetçilik, millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Millî birlik ve beraberlik aynı zamanda millî devletin kuruluş vasıtasıdır. Türk halkı arasında din ve mezhep ayrılıkları kaldırılarak milletin bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan laiklik ilkesi ile uyumludur. Millî birlik ilkesi, bir bütünlük içinde ayrılık ve bölücülük akımlarından uzak durma durumudur. Türk milletinin yaşaması, gelişmesi, büyümesi ve kalkınması millî birliğin korunmasına bağlıdır. Millî birliği sağladığımız ölçüde Türkiye Cumhuriyeti yaşayacaktır. Millî birlik Türk milletinin ortak amaçlara yönelmesi ve bir arada yaşamasını sağlayan en önemli hedeftir.

4.21.2.4. Yurtta Barış, Dünyada Barış (Yurtta sulh cihanda sulh)

Yurtta Barış, Dünyada Barış ilkesi; yurt içinde huzur ve sükûnu sağlayarak güven içinde yaşamayı ve aynı zamanda uluslararası barış ve güvenliği amaçlar.

Atatürk dönemi dış politika uygulamalarında barışçılık prensibine önem verilmiştir. Millî Mücadele döneminde bile uluslararası anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümlenmesine öncelik verilmiştir. Atatürk'e göre millet, geleceği tehlikeye düşmedikçe savaştan uzak durmalıdır. Atatürk, "Millet hayatı tehlikeye uğramadıkça savaş bir cinayettir" demiştir. Bu sebeple Atatürk dönemi dış politikasında "yurtta sulh cihanda sulh" prensibi hâkim olmuştur. Ancak, bu hiçbir zaman pasif bir dış politika yürütülmesi gerektiği anlamına gelmez. Montrö ve Hatay konusunda Atatürk'ün nasıl bir kararlı politika izlediği bilinmektedir.

Atatürk, 17 Mart 1937'de Romanya Dışişleri Bakanı ile Ankara'da yaptığı bir görüşmede, "yurtta barış, dünyada barış ilkesinin amacını açıklarken, "Dünyada ve dünya milletleri arasında huzur, vuzuh ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur. En uzakta bir hadisenin, bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir vücut ve her milleti bunun bir organı saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organlar müteessir olur" demiştir.

Yurtta sulh cihanda sulh ilkesiyle, insanlığın her zaman ihtiyaç duyduğu barış düzeninin korunması hedeflenmektedir. Bu hem ülkemiz hem de dünyadaki huzur ve güvenliğin teminatı olacaktır.

4.21.2.5. Akılcılık ve Bilimsellik

Türk milletini çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkarma hedefine akıl ve bilimin rehberliğinde ulaşmak mümkündür. Atatürk, Büyük Taarruzun kazanılmasından hemen sonra Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşmada, kazanılan askeri başarının sırrının akıl ve bilim olduğunu açıklamış ve "Milletimizin siyasi ve toplumsal hayatında, düşünce eğitiminde de kılavuzumuz bilim ve fen olacaktır." demiştir. Yine Samsun'da öğretmenlere seslenirken; dünyada tek başımıza yaşamadığımızı, ilim ve fen sayesinde medeniyet sahasında modern bir millet olarak yer alabileceğimizi, ilim ve fen nerede olursa olsun alınması gerektiğini belirterek, "dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlmin ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir." demiştir.

4.21.2.6. Çağdaşlaşma ve Batılılaşma

Atatürk tarafından asrileşme, muasır medeniyet seviyesine ulaşma, garplılaşma olarak ifade edilen çağdaşlaşma; Türk toplumunda değerler ve kurumların değiştirilmesidir. Memleketin çağdaş, medeni ve refah içinde olması bir hayat davasıdır. Türkiye'de çağdaşlaşma üç aşamada gerçekleşmiştir: Birinci aşama Millî Mücadele sonucu yurdun düşmandan kurtarılmasıdır. İkinci aşama eski kurumların tasfiyesi ve üçüncü aşama ise kaldırılan kurumların yerine çağdaş kurumların yerleştirilmesidir.

Atatürk yapılan yeniliklerin amacını, "Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun, bütün mana ve biçimiyle medeni bir toplum haline ulaştırmak" şeklinde açıklamıştır.

Batılılaşma ise; bazı ilim adamları tarafından, çağdaşlaşma ile aynı anlamda kullanılmakla beraber; Türk Milletini maddî ve manevî yönden çağın şartlarına uygun olarak, insanca yaşatmayı ifade eder. Atatürk, batılılaşmayı modernleşmek anlamında kullanırken, batılılaşmadan sadece medenileşmeyi kastetmiş, bunu Batının bütün değerlerini aynen almak olarak düşünmemiştir. Atatürk, çağdaşlaşma ve batılılaşma yolunda giriştiği hareketlerde, her zaman Türk Milletinin kendi millî değerlerine büyük önem vermiş ve yapılan işlerin millî esaslarımıza ters düşmemesine özen göstermiştir. O, batılılaşma ve çağdaşlaşma hareketinden Batının kültürel değerlerini değil bilim ve teknolojinin alınması gerektiğine işaret ederek, özellikle taklitten kaçınılmasını istemiştir.

Çağdaşlaşma ve batılılaşma, taassuptan uzak ve her zaman yeni gelişmelere, bilim ve teknolojiye açık olmayı ifade eder. Bu anlamda Türk Milletini en ileri seviyeye ulaştırmak hedefinden hareketle, inkılâpçılık ilkesini bütünler.

4.21.2.7. İnsan ve İnsanlık Sevgisi

İnsan; devlet, millet ve diğer bütün değerlerin temelini oluşturur. İnsanın düşünülmediği bir sistemde, hiçbir şeyin kıymeti yoktur. Bu sebeple, Türk inkılâbının en büyük özelliklerinden birisi de insana ve insanlık sevgisine verdiği değerde görülür. Atatürk, "Biz kimsenin düşmanı değiliz, yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanınız" sözüyle bunu açıkça ortaya koymuştur.

Atatürk'ün temel ilkelerinden birisi olan milliyetçilik, milletlerarası iyi ilişkileri ve sevgiyi gerektirir. O, her türlü meseleleri barış havası içinde çözmeyi amaçlamış ve barış için hoşgörü, karşılıklı güven ve sevginin olması gereğine inanmıştır. Atatürk başka milletlerinde bize ve bağımsızlığımıza saygı duymasını istemiş ve bu çerçevede her şeyin çözüleceğini düşünerek, Türk inkılâbına bütün insanlığa kucak açan, sevgi ve barışı arzulayan bir karakter kazandırmıştır.

BEŞİNCİ KISIM

İLETİŞİM VE PROTOKOL KURALLARI

Bu kısım İletişim Başkanlığının katkılarıyla hazırlanmıştır.

5. İLETİŞİM VE PROTOKOL KURALLARI

5.1. İletişim

5.1.1. Giriş

İletişim doğal, kaçınılmaz, olmazsa olmaz bir olgudur. Yaşantımız boyunca sürekli iletişim kurarız; çünkü yaşamımızı sürdürebilmek için çevremizle ilişkiye girmemiz, bilmemiz, anlamamız gerekir.

Günümüzün karmaşık toplumsal örgütlenmelerinde iletişimin önemi her geçen gün artmaktadır. Buna paralel olarak sözcük ve kavram olarak iletişimi değişik anlamlarda sürekli kullanıyoruz. Bu durum, iletişimin tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır.

İletişim sözcüğü dilimizde, Fransızca ve İngilizce'deki Communication sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Communication, Latince'deki communis sözcüğünden türemiştir. Communis, birçok kişiye ya da nesneye ait olan ve ortaklaşa yapılan anlamlarına gelmektedir. Bir başka deyişle, iletişim sözcüğünün özünde bir ortaklık, toplumsal nitelikli bir etkileşim ve paylaşım bulunmaktadır.

İletişim, çok farklı anlamlarda kullanılmasına karşın, genelde iletişim deyince insanlar arası iletişim ve bu amaçla kullanılan araçlar anlaşılmaktadır. Değişik etkileşimleri, anlamları karşılamak için kullanılan iletişim sözcüğü, iletişimi alışveriş anlamında tüm canlılar dünyasında gözlenir; ancak, yalnız insanlar arasında simgeler aracılığı ile duygu, düşünce, bilgi biriktirilip aktarılması söz konusudur.

İnsanların iletişim eylemlerinde bilgilenecek, ikna etmek, bilgilendirmek, yönetmek, eğlenmek gibi pek çok neden ve amaç vardır. Ancak, insanların iletişimdeki özel amaçları ne olursa olsun, temeldeki amaç, çevre üzerinde etkin olmak, başkalarında davranış, tutum geliştirmek ve değiştirmektir. İnsanlar, özünde amaçlı olarak etkilemek, değiştirmek için iletişim kurarlar.

Böylece, birey için iletişimin temel amacı, kendisi ile çevre arasında başlangıçta kendisi yönünden olumsuz olan ilişkiyi etkileyebilmek, yönlendirebilmek yani dış güçlerin hedefi olmak yerine kendini güçlü kılabilmeyi sağlayabilmektir. Çocukluğumuzdan beri gözlemlerimiz ve uygulamalarımız bize sözel ve sözel olmayan iletişim kullanarak çevre üzerinde etkili olunabileceğini öğretmiştir. Bu bağlamda iletişim, insanın çevresi ve kendi yaşamı üzerinde etkin ve belirleyici olabilme çabasını yansıtır.

İletişim, insan yaşamının tüm etkinlikleri ile ilgilidir, bu nedenle her zaman her yerde vardır. Toplumsaldır ve anlamların paylaşımıdır.

İletişim, 20. yüzyılda gelişen bir bilim dalı olmasına karşın, insanlar tarihin her döneminde iletişimle ilgilenmişler ve iletişim üzerine düşünmüşlerdir.

Emile Durkheim, iletişimi toplumun neyi nasıl yaptığını ve yapacağını belirleyen veya en azından etkileyen bir şebeke olarak nitelemektedir. İletişim şebekesi toplumdaki iç göçün ya da ticari alışverişin yönünü ve hatta yoğunluğunu düzenler.

Herbert Spencer, sosyolojinin ilgi alanını belirlerken, iletişim araçlarını eşgüdüm ve denetim aygıtıyla ilişkileri bazında ele almıştır.

Kari Marks, iletişimi konusunu, malların üretimi ve dağıtımını ve bunlar için gerekli teknolojiyi ve iletişim araçlarını üretim, dağıtım, tüketim, devlet, sınıfların oluşması ve toplamları değişmesi ile ilişkileri içinde incelemiştir. Örneğin, demiryolunu, telgrafi ve buharlı gemileri Marks, modern üretim araçları için gerekli ve yeterli iletişim araçları olarak nitelemektedir. Marks, iletişimi toplumsal üretim etkinlikleri içinde ele almakta ve insanın nasıl olduğunu insanın kendini nasıl ürettiğiyle, insandaki değişimi de üretim biçimindeki değişimle açıklamaktadır. Üretimi de sadece maddi hayatın üretimi, yani ekonomik üretim değil, aynı zamanda emeğin, fikirlerin, dinsel adetlerin vb. üretimi olarak ele alır ve bütün bu üretimin insanlar arası iletişimden geçerek geliştiğini belirtir.

1900'lerin başlarında, iletişim konusu özellikle sosyologlar ve sosyal/kültürel antropologlar tarafından ele alınmıştır. 1920lerde propagandanın kitleleri yönlendirmede etkin bir biçimde kullanılmaya başlanmasıyla siyasal bilimciler de iletişimle ilgilenmeye başlamışlardır. İletişim, 1940'larda enformasyon kuramı ve Harold Lasswell'in görüşünün egemenliğinde tanımlanmıştır.

Retorik, olanında iletişim, söylem sanatı olarak tanımlanır. Özellikle siyasal iletişim ve konuşma

İLETİŞİM VE PROTOKOL KURALLARI

iletişimi alanında retorik konusu üzerinde ayrıntılı olarak durulur.

Sibernetik alanında iletişim, canlı, cansız ve çalışan sistemlerdeki ögeler arasındaki etkileşimdir. Sibernetik anlayışa göre, örgütler temel karakterleri bakımından birbirine benzerler ve her örgüt iletişimi birlikte tutulur.

Sosyal psikolojide, iletişim toplum içinde yaşayan psikolojik bireyin kendini ve dışını algılaması ve karşılıklı etkileşimde kendini ifade etmesi ile anlamlandırılır.

Sosyolojide iletişim, toplumsal düzenin üretimi ve yeniden üretimi olarak ele alınır.

İletişime ilişkin çok sayıda tanım vardır. Örneğin, Berelson ve Steiner'a göre, iletişim bilginin, fikirlerin, duyguların, becerilerin vb. nin simgeler kullanılarak iletilmesidir.

Gerbner'e göre, iletişim mesajlar aracılığıyla gerçekleştirilen toplumsal etkileşimdir.

Marsterson, Bebe ve Watson'a göre iletişim, sayesinde dünyayı anlamlı kıldığımız ve bu anlamı başkalarıyla paylaştığımız İnsani bir süreçtir.

Trenholm ve Jensen'e göre, iletişim insanların kolektif olarak toplumsal gerçekliği yaratıp düzenledikleri süreçtir.

İletişime ilişkin tüm bu benzeri tanımlar, tanımlayanların yaklaşımlarına göre değişiklik gösterse de bu yaklaşımlar için iki düşünce çizgisini belirlemek olanaklıdır.

İlk çizgi iletişim sürecinin iletim yönünü öne çıkarır. Bu tür modeller bir fikrin, duygunun, tutumun vb. birinden bir başkasına nasıl aktarıldığını ortaya koyar.

Diğer yaklaşım ise karşılıklılık ve ortak algılama, paylaşma gibi ögelerin altını çizer iletişim kavramının tarihine bakıldığında, iletimsel/mekanik çizgisel bir iletişim tanımından karşılıklı/ortak algılamalar türündeki iletişim tanımına doğru bir eğilimin bulunduğunu belirlemek olanaklıdır.

5.1.2. İletişimin Temel Kavramları

Kaynak, mesajları yaratan kişi, küme, örgüt ya da aygıttır. Bir iletişim etkinliğinin kaynağı konuşan, yazan ya da bir hareket yapan bir birey ya da bir reklam politikası formüle eden bir grup veya bir sorunu çözen bir bilgisayar olabilir.

Alıcı, iletişim sürecinde göndericinin karşısına konumlanan ve iletilen mesajın ulaşması amaçlanan kategoridir. Alıcı, kullanılan iletişim modeline göre, ya mesajın hedefini ya da mesajın hedefe ulaşmasını sağlayacak kodaçıcı kategoriyi dile getirmektedir. Böylelikle örneğin televizyonla iletişimde alıcı televizyon sinyallerini izlenebilir hale dönüştüren televizyon setini dile getirebileceği gibi, televizyon programını izleyenleri de anlatabilir. Aradaki farkı belirtmek için kimi zaman programı izleyenler için alımlayıcı terimi de kullanılmaktadır.

Mesaj, iletişim sürecinde iletilen şeydir. Bir alıcı için bir uyaran olarak işlev gören bir sinyal ya da sinyaller birleşimidir. Örneğin mesaj, herhangi bir yerde bir biçimde açığa vurulan bir dizi sözcük ya da imgeyi tanımlar. Bir gazete reklamındaki sözcükler, bir şarkının sözleri ya da bir çizgi romandaki resimler mesaj terimiyle tanımlanır. Mesaj teriminin bir başka boyutu, iletişim içeriğinin bu içeriği dile getiren birey tarafından algılanan ve amaçlanan anlamıdır. Nihayet mesaj, mesajı alanlar tarafından içeriğe atfedilen anlamdır.

Sinyallerin aktarıldığı fiziksel araçlara kanal adı verilir. Işık dalgaları görsel sinyalleri, hava dalgaları ses sinyallerini aktarırlar. İletişim alanında kanal, esas olarak fizikçi ve mühendislerin işidir ve anlamla, dolayısıyla iletişim kuramcılarının ilgi alanlarıyla pek bir ilgisi yoktur. Kanallar fiziksel olabilir (sesimiz, bedenimiz), teknik olabilir (telefon) ya da toplumsal olabilir (okullarımız, gazeteler, vb).

Araç, temelde, iletiyi kanal aracılığıyla aktarılabilen bir sinyale dönüştüren teknik ya da fiziksel bir nesnedir. İnsan sesi bir araçtır; yayın teknolojisi radyo ve televizyon araçlarından oluşur. Araçları üç grupta toplayabiliriz.

Sunumsal Araçlar	Ses, yüz beden. Bu araçlar konuşulan sözcüklerin, ifadelerin, jest ve mimiklerin doğal dilini kullanırlar. İletişimcinin varlığını zorunlu kılarlar, çünkü araç kişidir.
Temsili Araçlar	Kitaplar, resimler, fotoğraflar, yazılar, heykel, iç mimari, peyzaj vb. Bir tür "metin" yaratmak için kültürel ve estetik uzlaşımları kullanan sayısız araç vardır. Bunlar temsildir, yaratıcıdır ve İletişimciden bağımsız biçimde var olabilirler.
Mekanik Araçlar	Telefon, radyo, televizyon, teletext. Bunalar birinci ve ikinci gruptakileri aktaran araçlardır.

Hedef, iletişim sürecinde mesajın ulaşması amaçlanan kişi, küme ya da kitledir. Örneğin, ders anlatan bir öğretmenin hedefi, sınıftaki öğrencilerdir. Televizyondaki bir çizgi filmin hedefi çocuklardır, bir reklam filminin hedefi tüketicilerdir.

Sinyal, mesaja iletilmesi amacıyla verilen fiziksel biçimdir. Sinyalin içerik ya da anlamla hiçbir ilgisi yoktur. Sadece mesajın fiziksel varlığını ya da biçimini anlatmaktadır.

Geribildirim, bir göndericinin iletişimine alıcı tarafından gösterilen bir tepkidir. Telefonda bir mesaj alan tarafın zaman zaman "evet", "tamam", "ahha" gibi söylenenlere tepki vermesi veya dergilere, gazetelere gönderilen okur mektupları en bilinen geribildirim örnekleridir. Geribildirim, kendiliğinden olabilir. Yani alıcılar kendi tepkilerini bir göndericiye iletirler. Ancak, kitle iletişiminde kendiliğinden dolaysız geribildirim çok ender olur. Göndericiler mesaja olan tepkileri kestirmek, bir takım başka gösterge ya da verilerden çıkarmak zorunda kalırlar. Bunlar, sözgelişi satış rakamları ya da bir araştırmada toplanan tepkiler olabilir.

Kod, insanların anlamlı mesajları değiş tokuş etmeleri için sistemle aşına olmalarına olanak verecek şekilde düzenlenmiş bir göstergeler sistemidir. Kod, bir anlam sistemidir ve belli bir kültürel uzlaşmaya dayanır. Tüm toplumsal ve kültürel etkinliklerimiz veya ürünlerimiz kodlanmıştır. İkili kodlar en yalın biçimli kodlardır. İkili kodlarda birimlerin paradigması ikiye sınırlıdır: Evet/Hayır; Açık/Kapalı; Artı/Eksi; 1/0. Bu yalın biçimlerine karşın ikili kodlar en karmaşık söz dizimlerine, anlamlara olanak vermektedirler. En gelişkin bilgisayarlar ikili bir kodla çalışırlar.

Kod açımı, mesajların doğasını yorumlama, çözümleme ve anlama sürecidir.

Kod açıcı, herhangi bir biçimdeki (söz gelişi ses dalgaları) bir mesajı alan ve onu anlamın formüle edilebileceği (örneğin sessel-ışitsel iletişim olarak) bir başka biçime (söz gelişi, duyma mekanizması) çeviren şeydir. Tanımda verilen örnekten yola çıkacak olursak, buradaki insan iletişiminde kod açıcı insanın işitme sistemidir; elektronik iletişimde ise kod açıcı örneğin telefon ahizesidir.

Kodlama, bir mesajın iletişim kanalının özelliklerine uygun olacak biçimde, bir simgeleştirme sistemi aracılığıyla fiziksel olarak iletebilecek veya taşınabilecek bir biçime çevrilmesidir. Kodlama, basit bir el hareketinden, karmaşık bir matematik formülüne kadar çok geniş bir alanı kapsayabilir.

İnsanlar arası iletişimde kodlama, iletişim kurabilmek için çeşitli görsel ve sessel sinyallerin belli kurallara veya kodlara göre düzenlenmesidir.

5.1.3. İletişim Türleri

Kişiler arası iletişim sözlü ve sözsüz iletişim olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir.

5.1.3.1. Sözlü İletişim

Kavram

Kişiler arası ilişkide sözlü iletişim, ses ve kulağa dayanan iletişimdir. Söz, burada iletişimin kendisi değildir, ilişkinin kurulması ve yürütülmesi için bir araçtır. Konuşma, bir yeti olarak biyolojik ve fizyolojik; içeriği açısından da toplumsal ve kültürel bir olgudur. İnsanlar arasında en yoğun ve yaygın olan sözlü iletişim, bireylerin aynı yer ve aynı zamanı paylaştığı, teknolojik olarak aracılanmamış, yüz yüze iletişimdir. Bu iletişim biçiminde yerde yakınlık (uzaysal mesafe) ancak kişilerin birbirlerini duyabilecek uzaklığa kadar gidebilir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, sözlü iletişimdeki yer ve zaman aynılığı üzerinde farklılaşma ortaya çıkmıştır. Örneğin, telefonun kullanımıyla, kişiler arası iletişimde aynı zamanda aynı yerde olma koşulu ortadan kalkmış ve farklı yerde olan iki kişi aynı anda telefonla iletişim kurabilecek duruma gelmiştir.

Sözlü İletişimin İşlevleri

Fiziksel nesneleri, duygusal durumları ve karmaşık ilişkileri temsil ederek insanlar arası ilişkiyi gerçekleştirir. Amaçlara ulaşma ve gereksinimleri gidermede vazgeçilmez ve zorunlu bir araçsal rol oynar. Diğer insanlarla olan ilişkilerin düzenlenmesini sağlar. Bireyin kendi kimliğini ve kişiliğini geliştirmeye yardım eder. İnsanın kendisini, toplumsal ve fiziksel çevresini anlamasına ve denetleyerek düzenlemesine yardım eder.

Konuşurken, dinlerken, düşünürken, yazarken, görsel iletleri anlamlandırırken sürekli dili, çoğunlukla da anadilimizi kullanırız. Konuşma bireysel, dil ise toplumsal ve kültürel bir araçtır. Belli bir dönemde ve toplumdaki bireysel ve toplumsal değerler, yaşantılar dil aracılığı ile toplumsallaşırlar ve yeni kuşaklara aktarılırlar.

İlk elden deneylerimiz, doğrudan gözlemlerimiz, duyu organlarımız aracılığıyla aldığımız duyular, bilgiler deneysel evrenimizi oluştururlar. Dil ise simgesel evrenimizi belirler. Sözcüklerle adlandırma, soyutlama ve sınıflama ile deneysel evrenimizi bir kargaşa olmaktan çıkarıp anlamlı bir düzen içine koyarız. Bu nedenle dil dünyaya bakış açımızın biçimlenmesinde rol oynar.

Çünkü birey, anadili aracılığı ile kültürün maddi donanımlarını olduğu kadar manevi donanımlarını da öğrenir. Bu donanımlar, belli bir düşünce biçimini de yansıtan deyişlerle aktarılır. Örneğin, erkeğin başat konumda olduğu kültürlerde "kadın gibi erkek" olmak bir tür hakaret ve küçümseme deyimidir. Buna karşılık, "erkek gibi kadınlar" "dürüst, mert, cesur" olan erkeğe benzeme şerefine ulaşanlardır. Kısaca, toplumlar doğal ve toplumsal çevrelerini nasıl anlamlandırıp değerlendiriyorlarsa dünya görüşleri de ona göre oluşur ve bunu da dillerine yansıtırlar.

Bir dilin yapısı ve sözcük dağarcığı kültürel sistemle yakından ilişkilidir. Avcı- toplayıcı bir kültürde tarım kültürüne özgü sözcükleri, tarım kültüründe ise sanayi kültürünün gerekli kıldığı sözcük çeşidini bulamayız. Örneğin Türkçe'de "kar" la ilgili tek sözcük varken, Eskimolar her biri "kar"ı özel bir biçimiyle, rengiyle anlatan 18 sözcüğü kullanırlar.

Dil bir tanımlama ve betimleme aracı olduğu kadar sınıflandırma ve değerlendirme aracıdır. Buna bağlı olarak da dil, bireylerin algılama biçimlerini etkiler. Çünkü sözcüklerin çoğu betimsel, kavramsal soyutlamalar olmaktan da öte kültürel anlamlar taşırlar. Kültürümüze göre toprak "ana"dır, devlet "baba"dır. Kutsal, vatan, güzel, günah gibi daha birçok sözcük duygularımızı ve davranışlarımızı yönlendiren değersel anlamlarla yüklüdür. Birey bu yargıları yansıtan dil ile çevresine bakmayı ve onu anlamlandırmayı öğrenir.

İnsanlar, çevrelerindeki şeyleri büyük ölçüde dillerinde var olan kavram ve kalıplarla görerek anlamlandırır. Dilin yapısı -grameri ve kavram dağarcığı- belli seçim ve eğilimleri yönlendirir. Bu nedenle, dil bazı yaşantıların farkında olmamızda, bazılarını ise algılamamamızda etkili bir filtre gibidir. Örneğin, Navaholular "yağmur yağıyor" cümlesini üç ayrı biçimde dile getirirler. Bunlardan biri bizim dilimizde "Yağmur yağıyor, bunu dışarı çıkıp ıslandığım için biliyorum" anlamını, bir diğeri "Yağmur yağıyor, bunu dışarıya bakıp gözlediğim için biliyorum" anlamını karşılar; üçüncüsü ise "Yağmur yağıyor, bunu bir başkası söylediği için biliyorum" demeye gelir. Burada deneysel, gözlemsel ve dolaylı bilmenin ve bunlara bağlı olarak bildirimin önem kazandığını görüyoruz.

Dil bir anlamlandırma haritasıdır, dile getirilmek istenen anlamlar için seçenekler sunduğu gibi, bu anlamları biçimlendirir ve sınırlandırır.

Dil ve konuşma kuralları, bir konuşmada/metinde söyleyeceklerimizi nasıl söylememiz gerektiğini belirlerler. Bu nedenle, biz başkalarının sözlerinin ardından neyin geleceğini, kesin olarak bilmesek de kestirebiliriz. Örneğin, yolda giderken bir arkadaşımızla karşılaşır "merhaba" dediğimizde, öngörülebilir bir ileti sunduğumuz gibi, onun da karşılık olarak, "iyiyim/fena değilim/sen nasılsın" gibi yanıtlar vermesini bekleriz ve bu beklentimiz çoğu kez doğrulanır.

Her insan, okuryazar olsun ya da olmasın, sözel yaşantısıyla, dilindeki heceleme ve tümce düzenleniş kurallarını, deyimleri, klişeleri, sözcüklerin birbirleriyle eşleşme ve yinelenme sıklığını içeren bir bilgi dağarcığı kazanır. Bu dağarcık, benzer dil yaşantılarına sahip insanlar arasında ortaktır. Dildeki bu ortaklık ise sözdizimsel düzeyde ve anlam düzeyinde artıkbilgi ile ilgilidir. Sözdizimsel artıkbilgi, bir iletinin aktarılması için vazgeçilmez olan dilsel öğelerin dışında varolan tüm öğelerle sağlanır. Anlam düzeyinde artıkbilgi ise, dilde birbirinin anlamını veren, pekiştiren sözcüklerin yinelenmesi ve ek açıklamalarla sağlanır. Örneğin, "Ben geliyorum" söyleyişinde hem "ben" zamiri hem de "-um" eki eylemle ilgili kişiyi belirlediklerinden artıkbilgi vardır. Bir iletide artıkbilgi ne kadar çoksa, iletinin kestirilebilir olma düzeyi de o kadar yüksek olur. Artıkbilgi, ortak dil yaşantılarına sahip olanlar için iletişimde öngörüyle olanaklı kılar.

5.1.3.2. Sözsüz İletişim

Kavram

Sözsüz iletişim, insanlar arasında konuşma dışındaki araçlarla gerçekleşen iletişimdir. Sözsüz iletişim, konuşulan sözü içermeyen ifade, enformasyon verme veya davranıştır. Jestler, yüz ifadeleri, giyiniş, duruş ve ses tonu ile anlatım sözsüz iletişim örnekleridir. Günlük yaşamda gerçekleştirilen ilişkilerde başvurulan simgesel kodlar içinde sözsüz olanlar, anlam yaratma ve paylaşmada çoğu kez bilincinde olmaksızın, ama kaçınılmaz olarak sürekli kullanılırlar. Bununla birlikte, sözsüz iletişimin bilimsel bir ilginin ve araştırmaların odağı haline gelmesi yeni sayılır. Sözsüz iletişime son yıllarda yüklenen önem büyük ölçüde geçersizdir, çünkü sözsüz olarak yürütülebilen ilişki kişiler arası iletişimde çok sınırlıdır. Kişiler arası iletişimde, kişilerin birbirini gördüğü ya da en azından birinin diğerini gördüğü iletişimde sözsüz mesajlar sürekli olarak vardır; fakat mesajın olması, o mesajların mutlaka alınıp anlamlandırıldığını göstermez. Çoğu kez de mesajların çoğu, alınıp anlamlandırılmaz.

Sözsüz iletişim, genel olarak ortak kodları olan ve olmayan biçiminde ikiye ayrılarak incelenebilir. Ortak kodları olan sözsüz iletişim, kodu paylaşan herkes tarafından aynı anlama geldiğinden bir dile sahiptir. Örneğin, onaylama veya onaylamama anlamına gelen baş sallamaları herkes tarafından aynı anlama gelir.

Ortak kodları olmayan sözsüz iletişim ise ilişkideki öznel bağlama göre ve kişiye göre değişir. Çoğu amaçlı ve bilinçli olarak kodlanmamıştır; belirsizdir, keyfidir ve soyuttur. Örneğin, bacak üstüne atma, kollarını kavuşturma, başını öne eğme, göz kırpması, göz göze gelmekten kaçınma gibi davranışların, kişiye ve ilişkiye göre değişen anlamları olabilir.

Sözsüz İletişimin İşlevleri

Kimlik tanımlama

Kişiyi giysileri, yedikleri, içtikleri gibi şeylerle yani kullanım ve tüketimleriyle ya da ses tonu, vücudunun duruşu, araya koyduğu mesafe gibi özelliklerle değerlendirme ilişkilerde önemlidir

Duygusal işlev

Sözcükler genelde içerik bilgisi taşırlar, sözsüz iletişim ise duygusal bilgiyi dışa vurur. Bir bakış, bir dokunuş içten gelen bir sevgi ya da hayranlık duygularını sözcüklerden daha güçlü dile getirebilir. Ya da akla gelebilecek en kötü sözler bile bazen tek bir bakış kadar etkili olamaz

Düzenleme işlevi

Yanıt verme, onaylama, kabul, ret, durdurma, devam et ve anladım gibi anlamlara gelen dokunma, baş sallama, bakış, el hareketleri kullanarak karşılıklı konuşmanın düzenlenmesine yardım eder

Resmetme işlevi

Sözsüz iletiler sözlü kelimelere eşlik eder ve vurgu ile ekleme yaparlar. Örneğin, kaçan balığın büyüklüğünü el ile gösterme

Pekiştirme

Sözü pekiştirme ya da dikkat çekerek vurgulamayı sağlar. Örneğin, masaya vurma ya da sesini birden yükseltme

Yadsıma

Sözlü olarak ifade edileni kasıtlı olarak yadsıma

Sözün yerini alma

İLETİŞİM VE PROTOKOL KURALLARI

Bazen sözlü bir anlatımın bir işaretle yapılmasıdır. Örneğin, evet anlamında baş sallama ya da Amerikalılarda küfür yerine orta parmağın gösterilmesi.

Sözsüz İletişimin Türleri

Sözsüz iletişim türleri şöyle gruplandırılabilir:

Uzamsal iletişim
Dokunma
Jestler
Bakışlar
Ses dili
Zaman kullanımı
Statü kullanımı
Maddeler ve eşyalar
Fiziksel görünüm
Sessiz iletişim (Susma)

a) Uzamsal İletişim

Uzam, iletişimde genellikle çok örtülü biçimlerde etkili olduğundan öneminin ve iletişimsel değerinin çoğu kez farkına varılmaz. Oysa, iletişimin ortamını oluşturan temel etkenlerden biridir. Uzamın dekor ediliş biçimi, mimari stili ve iç mekânın düzenlenişi örgütlü yaşamın bu yerdeki özelliklerine göre değişir. Mekânın kim tarafından, nasıl ve hangi koşulda kullanılacağı da örgütlü insan ilişkilerinin özelliklerine göre biçimlenir. Oda genişliği, koku, renk ve ışıklandırma her mekânda amaca göre az veya oldukça ayrıntılı düşünülmüş tasarlanır. Beklenen rolleri odanın düzenlenişi pekiştirir; bürodaki her şeyin yerleştirilme biçimi güç ve statü göstergesi olduğu gibi bununla ilgili davranış kalıpları beklentisini işaret eder. Kişiler, ilişkilerinde diğer insanlarla uzam kullanımında belli bir uzaklık koyarlar. Edward T. Hall, bu uzaklığı dört ana grup altında toplamıştır:

Samimi uzaklık

Kişinin kendine en yakın olan birkaç kişi için ayırdığı ve fiziksel uzaklık açısından en yakın alandır. Bu alanda dostluk ve sevgiler paylaşılır. İlişkinin tarafları birbirlerinin seslerini, kokularını ve soluklarını deneyimlerler

Kişisel uzaklık

Kişilerin yakın arkadaşlarıyla, yakınlarıyla ilişkide bulunduğu alandır. Burada, insanlar ancak kollarını uzatmak suretiyle birbirlerini tutabilirler.

Toplumsal uzaklık

Toplumsal uzaklıkta, insanlar kişisel uzaklıkta sahip oldukları görsel ayrıntıyı yitirirler. Bu daha çok kişisellikten uzak iş ilişkilerinde, kokteyl gibi toplumsal bir araya gelişlerdeki etkileşime elveren bir uzaklıktır.

Kamusal uzaklık

Genelde yabancılar için geçerli olan bir uzaklıktır. İnsanın kendisini tehdit edildiği takdirde koruyabileceği bir uzaklığı dile getirir. Örneğin, parkta insanlarla tutulan mesafe.

b) Dokunma

Dokunma belki de en ilkel iletişim biçimidir. Duyu gelişmesi bakımından olasılıkla ilk kullanılan İnsani duyu dokunma duyusudur. İletişimde İnsanlar, ilişkinin doğasına ve duygusal paylaşıma göre birbirlerine dokunurlar. Bir İletişim biçimi olarak dokunma birçok işleve hizmet edebilir. Bu İşlevler arasında cinsel anlatım, teselli etme, yatıştırma, destekleme, erk ve tahakküm anlatımları bulunmaktadır.

c) Jestler

Jest, bir izleyiciye görsel bir sinyal gönderen herhangi bir eylemdir. Jest el, ayak veya bedenin diğer

parçalarının hareketleridir. Bazıları belli mesajlar vermek amacıyla yapılır, bazıları ise alıcıların doğru olarak yorumlayabildikleri ya da yorumlayamadıkları istem dışı toplumsal işaretlerdir. İnsanın jestleri arasında, duygusal durumu ileten jestler, örneğin yumruk sıkma (saldırı), yüze dokunma (kuruntu), kaşınmak (kendini ayıplama), alın silme (yorgunluk), vb. bulunmaktadır. Sözlerin anlamını tamamlayan jestler; İnsanları veya nesneleri gösterme, vurgulama, biçimlerini ve boyutlarını veya hareketlerini örnekleme vb. de yine bu yaygın jestler arasında yer alırlar.

Herhangi bir nedenle konuşmanın çok güç ya da olanaksız olduğu durumlarda jest dili gelişir. Jestlerin doğru anlamlandırılması, kültüre ve kullanıldığı bağlama sıkı sıkıya bağlıdır. Ağlayan biri sevinçten ağlıyor olabilir. Gülen biri sevinçten değil, sinirinden gülüyor olabilir. Bağırma öfkeden veya acıdan kaynaklanabilir.

ç) Bakışlar

İnsanlar ilişkilerinde gözlerini görmenin ötesinde kullanırlar. Bakışma, göz süzme, bir anlık bakış, gözlerini yere indirme gibi davranışlar, ilişkiye isteyerek ya da farkında olmadan anlamlar katar. İletişimde bakışlar (veya gözle konuşma) iletişimdeki amaca, ilişkinin doğasına, duygulara, beklentilere, güç ilişkisine, iletişimin meydana geldiği yere ve özel bağlama göre farklı anlamlar taşır. Göz göze bakışma bir yakınlığı ifade edebileceği gibi, düşmanca bir bakışma da olabilir. Gözünü yere indirmenin de üzüntü, korku, kuşku, sakınma, çekinme, kabullenme gibi birden fazla anlamı olabilir.

d) Zaman ve Statü Kullanımı

Zaman, kişiler arası iletişimin önemli bir boyutudur. Zamanın kullanılmasıyla kişiler arası iletişimde önemli mesajlar iletilir. Mektuplara yanıt vermede dakiklik ya da gecikme, çağrılarını yanıtlamada zamanın kullanımı (er ya da geç), tüm bu ve benzeri zaman kullanımı diğer bireylere mesajlar iletir. Zaman diliminin beş vakit namaza göre belirlendiği bir kültürde, örneğin buluşma öğleyin olacaksa, bunun dakika olarak bir ölçüsü yoktur. Güneş tepede olduğunda gidilip beklenir. Zamanın kullanımı erk ilişkilerinde, örneğin güçsüzün randevuya veya işe erken ya da zamanında gelmesini gerektirir, geç gelmek risk almak demektir. İlişkide güçlü olan beklemez, bekletir. Bekletme, güç gösterisi olarak kullanılabilir. Güçlü, geç geleni zaman kaybına neden olduğu gerekçesiyle azarlayabilir veya maaşından kesinti yapabilir. Güçsüz olan ise beklemez, fakat bekler.

e) Ses Dili

Ses dili, konuşmanın sessel ama sözsüz boyutunu anlatır. İletişimde sözü kullanırken ses tonumuz, sesimizin yüksekliği, konuşmamızın yavaşlığı veya hızlılığı, vurgulamalar, sözsüz olmayan sesler, telaffuz, dili kullanma becerisi ilişkinin doğasının belirlenmesine ve yürütülmesine katkıda bulunur. Kişiler arası iletişimde çoğu kez ne söylendiğinden çok, söylenenin içeriğinin nasıl söylendiği önem taşır. Sesin dilimsi özellikleri sözlü anlamı vurgulayabilir, değiştirebilir, hattı bu anlamla çelişebilir. Örneğin, alaycılık çoğu zaman ses tonunun ve ses kullanımının bir ürünüdür.

Sesin söz dışında anlam yaratma özellikleri ses nitelikleri, ses niteleyiciler ve ses bölücülerini biçimindedir.

Ses nitelikleri sesin yüksekliği, tınısı, tonu, temposu, ritmi, telaffuz biçimiyle ilişkilidir.

Ses niteleyiciler, bizzat söz edimleri olarak anlaşılan özgül seslerdir. Bunlar gülme, ağlama, çığlık atma, inleme, sızlanma gibi sessel anlatımları içerir.

Ses bölücülerini ise konuşmayı kısa aralıklarla kesen seslerdir, "eee", "m" gibi seslerin yanı sıra, konuşurken konuşmayı kesintiye uğratan rahatsızlık verici uzunluktaki sessizlikler de ses bölücülerini örnekler.

f) Maddeler ve Eşyalar

Kapitalizmin, değeri tüketimden geçerek tanımlanmasıyla insanlar arası ilişkilerde giyilen, yenen, içilen ve kullanılan şeyler büyük önem taşımaya başlamıştır. Özellikle öz değerini yitirmiş insanlar, şeyler yoluyla değer kazanırlar ve kaybederler.

İnsanların giysileri, süsleri, kullandıkları ürünlerin markası, toplumsal statü ile ilgili özellikler kazanmıştır. Ayrıca, kişinin giyim kuşam biçimi, kullandıkları ürünler, izlenim yaratma açısından önemlidir; kişinin beğenilerini, ruhsal durumunu, karşındakilere verdiği önemi, değeri ya da üstünlük taslama çabası içinde olup olmadığını da yansıtır.

g) Fiziksel Görünüm

Fiziksel görünüm ilişkinin başlayıp başlamamasına ve sürdürülen ilişkinin niteliğine önemli ölçüde etki edebilir. Fiziksel görünüme göre değerlendirme göz renginden, saça, boya, kiloya, dişlerin düzgünlüğü veya aralıklı olmasına kadar çeşitlenir. Fiziksel görünümle ilgili değerlendirmelerde kültürel değerlerin

önemli bir rolü vardır. Günümüzde bu değerleri önemli ölçüde belirleyen ve yöneten kozmetik ve moda endüstrileridir. İletişim araçları da bu endüstrilerin mesajlarını, bireylere ileterek, fiziksel görünümle ilgili değerlendirmelerin biçimlendirilmesinde önemli rol oynarlar.

ğ) Sessiz İletişim (Susma)

Sessizlik ya da susma, istenilen ve gerekli olan durumlar dışında insana çoğu kez sıkıntı ve bazen de acı veren bir olgudur. Çok uzun süre susmak ya da başkalarının sürüp giden sessizliği dayanılmaz gerilimlere neden olabilir. Bazı durumlarda, örneğin henüz tanışılan kişilere, ne söyleneceğini bilememek de rahatsızlık yaratır. Karşılıklı uzayıp gitmesinden korkulan bu sessizliği doldurmak için insanlar kendilerini bir şeyler bulup söylemek zorunda hissederek ve anlamsız söyleşiler yaparlar.

T. J. Bruneau, "psikolinguistik susma", "etkileşimsel susma" ve "sosyokültürel susma" olmak üzere üç tip susma ayırt etmiştir.

Psikolinguistik susma

Konuşma süreci içinde sözlerin gerekli yerlerde ve değişik biçimlerde durdurulması olarak tanımlanabilir. Bu tip susmanın işlevi, hem kaynağa hem de hedefe düşünme süresi sağlamaktır

Etkileşimsel susma

Üç grupta incelenebilir.

"Karar verme ile ilgili susma", konuşmaya kimin başlayacağını, iletiye nasıl tepki verileceğinin bilinmemesi gibi belirsiz durumlarda ortaya çıkar. Tarafların birbirini tanımaması ya da aralarındaki statü farkının büyük olması, bu tür susmaya yol açar.

"Akıl yürütme ile ilgili susma" hedefin, kaynağın söylediklerini anlamaya ve yorumlamaya, amacını kavramaya yönelik sessizliktir.

"Denetim kurma amacıyla susma" ise dikkati çekmek ya da otoriteyi gerçekleştirmek için yapılır

Sosyo-kültürel susma

İletişimde bulunan kişilerle değil, iletişimin içinde gerçekleştiği toplum ve kültürle ilgilidir. Örneğin, geleneksel kültürlerde kadının erkekler meclisinde, küçüklerin büyüklerin yanında sessiz kalmaları törelerden kaynaklanmaktadır.

İletişimde susma, rastlantısal değildir, değişik nedenlerden kaynaklanır ve değişik tepkileri ifade eder.

5.1.3.3. Yazılı İletişim

Yazılı iletişim, kişilerarası iletişim sürecinde duygu, düşünce ve bilgilerin yazı aracılığıyla karşı tarafa aktarılmasıdır. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte yazılı iletişim; bireyler, kurumlar ve toplumlar arasında en yaygın kullanılan iletişim türlerinden biri hâline gelmiştir. E-posta, mesajlaşma uygulamaları ve sosyal medya platformları bu iletişimin temel araçlarını oluşturur.

Yazılı iletişim bazı ayırt edici özelliklere sahiptir. Öncelikle kalıcıdır; yazılı mesajlar saklanabilir, arşivlenebilir ve istenildiğinde tekrar incelenebilir. Bu durum özellikle resmî iletişimde büyük önem taşır. Yazılı iletişimde resmîyet düzeyi değişkenlik gösterebilir. Bir dilekçe ya da iş e-postası resmî bir dil gerektirirken, arkadaşlar arasında yapılan mesajlaşmalar daha samimi ve gayresmî olabilir.

Bununla birlikte, geri bildirim genellikle gecikmelidir. Sözlü iletişimde anında tepki alınabilirken, yazılı iletişimde karşı tarafın yanıtı zaman alabilir. Ayrıca yazılı iletişimde jest, mimik ve ses tonu bulunmadığı için yanlış anlaşılma durumu meydana gelebilir. Bu nedenle ifadelerin dikkatli seçilmesi gerekir.

5.1.4. Etkili İletişim Teknikleri

İletişim gündelik hayatımızın temelini oluşturan esas unsurdur. Türk Dil Kurumu, iletişimi, “duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması; bildirişim, haberleşme, iletişim”¹ olarak tanımlamaktadır. İletişimde kaynak ve alıcı arasındaki ilişkinin net ve doğru bir şekilde aktarılması, iletişimin akışını da belirlemektedir. Ayrıca iletişimde sözlü ve sözsüz iletişimin uyum içinde kullanılması iletişimin başarısını artıran unsurlardandır. İletişim bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Beden dili, ses tonu, jest ve mimikler, konuşmanın akıcılığı, mesafe gibi birçok

¹ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “İletişim” Erişim Tarihi: Nisan 22, 2026, <https://sozluk.gov.tr/>.

kavram iletişimin temel unsurları arasında yer alır. Etkili iletişim ise iletişim becerilerinin etkin kullanımını ifade eder. Bu bağlamda etkili iletişim algı ve algılama, etkin dinleme ve empati gibi önemli unsurları kendi içerisinde barındırır.

5.1.4.1. Algı ve Algılama

Bir insanın belli bir yönde eyleme geçebilmesi için ön koşul, o insanın o yönde bir seçeneğin varlığını bilmesi ve bu bilgiyi algılamasıdır. Algılama bilincin ilk ögesidir. Bu nedenle yüzyıllardır felsefeci ve bilim adamlarının başlıca ilgi alanlarından biri olmuştur.

İnsanın dış dünyadaki soyut/somut nesnelerle ilişki kurması, bu nesneler hakkında bir takım yargılarda bulunması, bu nesnelere ilişkin bir davranış benimsemesi, duyu organlarının bu nesnelere ilişkin olarak ilettiği mesajlar aracılığıyla olur. Algılama, insanın çevresindeki uyarıların ya da olayların ayırımında olması ve onları yorumlaması sürecidir. İnsanın yakınındaki dünyadan etkin bir şekilde malzeme seçimi yapması ve bu malzemeyi anlamlandırması anlamına gelmektedir. Bu yönüyle de duyu organlarıyla işleyen edilgin duyumsama sürecinden farklıdır. Duyular bize bir şeyin "soğuk", "tatlı", "yumuşak" ya da "mavi" olduğunu iletirler. Oysa bu nitelikler bazı nesnelere ait olan özelliklerdir. Örneğin, hava soğuktur, pasta tatlıdır. Buradaki "soğuk" ve "tatlı" gibi iletiler bizim duyu organlarıyla aldığımız iletileri, bu duyuların nesnelerle ilişkilendirilmesi ise algılarımızı oluşturur.

Algı çok sayıda psikolojik etmen tarafından etkilenir. Bu etmenler arasında geçmiş deneyimler, kültürel beklentiler, gereksinimler, ruh durumları ve tutumlar bulunur.

Algılama, duyuları anlam şemaları içine oturtma işlemidir. Yani çevremizdeki uyarıları anlamlandırmak için kategoriler içine yerleştirerek düzenleriz. Günümüzde modern kitle iletişim araçları, bireylerin hem kendilerini hem de dışlarındaki dünyayı algılamaları üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır.

5.1.4.2. Etkin Dinleme

Etkin dinleme; konuşmacıya odaklanmak, anlamak, empati kurmak ve geri bildirimde bulunma sürecini tarif eder. Etkin dinleme esnasında kişiler birbirlerini anlamaya çalışmalı ve var olan sorunları çözmek için çaba sarf etmelidir. Dinlemek bilişsel bir süreci ifade eder. Dolayısıyla dinlemek sadece kulağımızla duyduklarımızı ifade etmez, bunları zihinsel olarak işlemeyi ve bağlantı kurmayı da tarif eder². Etkin dinleme esnasında karşı tarafı yargılamamak, beden dilini okumak, konuşmacıyı dikkatle dinleyerek geri bildirimde bulunmak etkin dinlemeyi başarıya ulaştıran unsurlar arasında yer alır.

5.1.4.3. Empati

Empati bir kişinin kendisini karşısındakinin yerine koyması ve onun duygularını, düşüncelerini anlamasını ifade eder. İletişim sürecinde kaynak ve alıcı arasındaki karşılıklı anlayış empatinin gelişmesine de imkan tanır. Karşımızdaki kişiyi tanımak, onun içinde bulunduğu koşulları anlamak empatinin gerçekleşmesi için önemlidir. Bunun yanı sıra karşımızdakini dinlemekte empati zeminini oluşturacak diğer bir unsurdur. Empati gösteren kişilerin beden dili, ses tonu, sözleri ve duyguları uyumlu bir halde karşı tarafa aktarılır. Empati geliştiren kişi taraf tutmaz ve karşısındakini düşündürmeyi ve yeni fikirler geliştirmeyi amaçlar³. Empati iletişimin doğru bir şekilde ilerlemesinde, kişilerarası iletişimde çatışmaların azaltılmasında, duyguları anlamada ve güvenin tesis edilmesinde önemli bir rol oynar.

² Erhan Eroğlu, "Etkili İletişim ve Doğru Anlamak", Etkili İletişim Teknikleri içinde, ed. Erhan Eroğlu ve Ahmet Haluk Yüksel, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No 2775/Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1733, 2013), 10-11.

³ Eroğlu, "Etkili İletişim ve Doğru Anlamak", 10-11.

5.2. Protokol Kuralları

5.2.1. Giriş

Toplumsal yaşamın temeli belli kurallara dayanır. Her toplum, kendi güvenliğini, bütünlüğünü ve geleceğini sağlayan kurallar dizisine sahiptir. Çağdaş ve demokratik toplumlar, sosyal yaşamı düzenlemek amacıyla geliştirdikleri kurallar çerçevesinde yaşamlarını sürdürürler. İnsan ilişkilerini düzenleyen bu kuralların kaynağını, gelenek ve göreneklerin de içinde yer aldığı kültürel öğeler, yasa ve yönetmelikler oluşturmaktadır.

Birey, insan ilişkilerini düzenleyen kurallara uyarak hem kendisinin hem de çevresinin güvenliğini sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Her toplumsal düzende farklı özelliklere sahip olan bu kurallar genel hatlarıyla, hukuk kuralları, din kuralları, gelenek ve görenekler, ahlak ve görgü kuralları, protokol kuralları, kamuoyu ve moda şeklinde ele alınıp incelenebilir.

5.2.2. Protokol

Günümüzde, hemen her toplumda kurumsal ve kamusal yaşamda uyulması gereken protokol kuralları vardır. Protokol kuralları, resmî nezaket ve görgü kuralları olarak adlandırılabilir. Protokol, kamusal ve kurumsal alanda ve yaşamda düzenlenen bütün törenlerde ve törensel etkinliklerde, resmî ilişkilerde ve görüşmelerde, resmî yazışmalarda ve toplantılarda, resmî kabul ve ziyaretlerde, davet ve ziyaretlerde yöntem ve biçim yönünden uyulması ve uygulanması gereken kurallar bütünüdür.

Bu kurallar, devletin törensel saygınlığının koruyucusu olduğu kadar, devletler arası ilişkilerde biçim yönünden izlenmesi gereken yolu gösterir ve toplumsal yaşamda, toplumsal davranış kurallarıyla birlikte uygulanır. Her toplum kendi yapı ve işleyişine uygun resmî protokol kuralları geliştirmiştir. Ülkeler arası etkinliklerde ve yönetsel çalışmalarda uyulması gereken protokol kuralları vardır ve genellikle bu kurallar yazılıdır.

Kurumlarda çalışanların ve özellikle yöneticilerin protokol kurallarına uymaları, yönetimde “temsil” niteliklerinin doğal ve yasal bir gereğidir. Çünkü kurum yöneticisi, birim ya da kurumunu, her yerde ve her zaman üçüncü şahıslara karşı temsil eden kişidir. Temsil niteliği her yöneticinin sahip olması gereken bir özelliktir. Yöneticinin temsil niteliği ve işlevi, en çok protokol kurallarıyla yani kişinin resmî nezaket ve görgü kurallarına uyumuyla ortaya çıkar.

Kurumlarda çalışan yöneticiler başta olmak üzere tüm personelin, yönetimde protokol kurallarını bilmeleri gerekir. Kurumlar arası düzeyde resmî protokol kurallarının ihlali hâlinde, hem kurumlar arası ilişkiler bozulur hem de kurumun önemi, önceliği ve prestiji sarsılır. Bu nedenle, sosyal yaşamda olduğu kadar çalışma ve yönetim yaşamında da protokol kuralları önemli ve gereklidir.

Çalışma yaşamı, genellikle resmî ilişkiler sistemi olarak sürekli protokol kuralları içinde geçer. Protokol kuralları, resmî ve özel yaşamda, özellikle ilk karşılaşma ve tanışmalarda, resmî başvurularda, makamda, resmî görüşmelerde, toplantılarda ve törenlerde, yemeklerde ve kokteyllerde sürekli uygulanan kurallardır. Birey yaşamında ne tür bir görev ya da sorumluluk üstlenirse üstlensin resmî protokol kurallarını bilmek zorundadır. Ancak böylelikle kendini ve kurumunu etkili bir biçimde temsil edebilir.

5.2.2.1. Protokolde Dikkat Edilecek Başlıca Kurallar

Çalışanların iş ilişkilerinde dikkat etmesi gereken kurallar yalnızca yazılı değildir. Her çalışanın asgari düzeylerde dikkat ve özen göstermesi gereken kurallar vardır. Bu kurallar, konuşma, dinleme, kıyafet, beden dili, iş arkadaşlarıyla ilişkiler, üstlerle ve astlarla ilişkiler, halkla ilişkiler ve bireysel ilişkiler şeklinde ortaya çıkabilir.

1) Konuşma

Konuşma, bireyin duygu ve düşüncelerini, görüp yaşadıklarını karşısındakilere sözle iletme işidir. Konuşma iş yaşamının bir parçasıdır. Çalışan; açık, anlaşılır, canlı, akıcı, doğal ve anlam bütünlüğü içinde konuşmalı ve jest ve mimiklerden etkin bir biçimde yararlanmalıdır.

2) Dinleme

Bireyin çevresiyle kurduğu iletişim sürecinde dinlemenin çok önemli bir rolü vardır. Dinleme sağlıklı ve etkili bir iletişimin temelini oluşturur. Dinleme süreci, konuşan kişiye ve gönderilen mesaja odaklanmayı gerektirir. Etkili bir dinlemenin sağlanabilmesi için, çalışan dikkatini toplamalı, anlamaya çalışmalı ve konuşanın söylediklerini değerlendirmelidir.

3) Kıyafet

Bireyin yaşamında ve çevresiyle olan etkileşiminde kıyafetin özel bir yeri ve önemi vardır. Yerine ve zamanına uymayan giyim kuşam çok değerli sözlerin üstünkörü dinlenmesine ve yanlış algılanmasına yol açabilir. Bu nedenle çalışan, çevresiyle olan etkileşimlerinde yerine ve zamanına göre uygun kıyafeti seçmeli ve giyim kuşama gereken dikkati ve önemi göstermelidir.

4) Beden Dili

Beden dilimiz jestler, mimikler, oturuş, duruş gibi çeşitli tavırlarla kendini ortaya koyar. Çalışan, beden dilini kullanırken yüz ifadeleri, jestler ve mimikler ve baş hareketlerinden etkin bir şekilde yararlanmalıdır. Çalışan iş yaşamında beden dilini kullanırken ölçülü, saygılı ve dikkatli olmalıdır.

5) İş Arkadaşlarıyla İlişkiler

Çalışan, iş arkadaşlarıyla karşılıklı saygı ve iş birliğine dayalı, uyumlu ilişkiler geliştirmelidir. İş arkadaşlarıyla ilişkilerin sağlıklı olabilmesi için aşağıda belirtilen ilkelerin uygulanması gerekir.

- İş yerinde karşılıklı güven ve saygıya dayalı bir etkileşim ortamı oluşturulmalıdır.
- Çalışanlar arasında açık bir iletişim sistemi oluşturulmalıdır.
- Çalışanlar görev ve sorumluluklarının bilincinde olmalıdır.
- Ekipte çalışma ve iş birliği olanaklarından yararlanılmalıdır.
- İnsan ilişkilerinde etik kurallara uygun hareket edilmelidir.

6) Üstlerle İlişkiler

Bir kurum ya da kuruluştaki görev ya da sorumluluk üstlenen bireyler, üstlerle sürekli iletişim ve etkileşim hâlinde olmak zorundadırlar. Çalışanın üstlendiği görev ve sorumlulukları verimli ve etkili bir biçimde gerçekleştirebilmesi, üstleriyle saygılı ve güvene dayalı ilişkiler kurmasına bağlıdır.

Her kurumda üstlerle ilişkilerin belli ilke ve kurallara dayanması gerekir. Bu kurallar aşağıda verilmiştir:

- Çalışan üstlerine karşı saygılı, dikkatli ve ölçülü davranmalıdır.
- Üstlerle ilişkilerde üstlenilen görev ve sorumluluklar dikkate alınmalıdır.
- Üstler tarafından verilen görevler zamanında ve etkili bir biçimde yerine getirilmelidir.
- Çalışan, üstlerinin bilgisi ve talimatı dışında verilen görev ve sorumlulukların dışına çıkmamalıdır.
- Çalışan, gerektiğinde üstlerine danışmalı, onların bilgi ve becerisinden yararlanmalıdır.

7) Astlarla İlişkiler

Astlarla kurulan ilişkilerin niteliği, kurumun amaç ve ilkelerinin etkili bir biçimde gerçekleştirilmesinde belirleyici etkiye sahiptir. Kurumun yapı ve işleyişi içerisinde astlar da çok önemli görev ve sorumluluklar üstlenmektedir. Her üst ya da kurum, astlarına gereken önemi ve değeri vermelidir. Astlar üretilen ürün ya da hizmetlerin kalitesinin sağlanmasında çok önemli rol üstlenmektedirler. Astlarla ilişkilerin sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi, onlarla iş birliği yapılmasına ve seviyeli bir iletişim kurulmasına bağlıdır.

Astlarla nitelikli bir ilişkinin kurulması aşağıda belirtilen hususların dikkate alınmasına bağlıdır:

- Üstler, astlara gereken değeri ve önemi vermelidir.
- Üstler, astlarla iş birliği hâlinde çalışmalıdır.
- Gerektiğinde astlara görev ve sorumlulukları hatırlatılmalıdır.
- Üstler, astların iş doyumunu ve motivasyonunu arttırmalıdır.
- Üstler, astlara karşı iletişim kanallarını sürekli açık tutmalıdır.
- Üstler, astlara etik kurallara uygun davranmalıdır.

ALTINCI KISIM

HALKLA İLİŞKİLER

Bu kısım İletişim Başkanlığının katkılarıyla hazırlanmıştır.

6. HALKLA İLİŞKİLER

6.1. Giriş

İster kamu ister özel nitelik taşıyan, her kuruluş, belli amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilen ortak çabaların sistemli bir bütünüdür. Yine, ister özel ister kamu kuruluşu olsun, her kuruluş, toplumsal bir çevre içinde yer alır; bir yandan çevreyi etkiler, bir yandan da aynı çevreden etkilenir. Kuruluş-çevre arasındaki bu etkileşim de sistemli bir bütün olarak değerlendirilir. Bu belirleme, dış çevre açısından olduğu kadar, iç çevre (ya da kamu) olarak nitelenen çalışanlarla ilişkiler, kuruluş içi etkiler açısından da geçerlidir.

Halkla ilişkiler; kuruluşun çevresiyle ilişkilerini, çevrenin kuruluş amaçları, işlevleri ve örgütsel davranış üzerindeki etkilerini öğrenmesiyle, kuruluşun çevresini etkilemesiyle ilgili anlayış, davranış ve yöntemleri içeren bir kavramdır. Bu nedenle halkla ilişkiler her kuruluşun, kuruluş yönetiminin çevreyi bilmesi, değerlendirmesi ve çevredeki değişimler karşısında sürekli önlem alması açısından önem taşır. Halkla ilişkiler aynı zamanda kuruluşun amaç, politika ve etkinliklerinin çevreye anlatılması ve benimsetilmesinde önemli bir role sahip bulunmaktadır. Halkla ilişkileri bu iki yönlü özelliği ile, kuruluşların çevreleriyle ilişkileri içinde yer alan bir yönetsel işlev olarak kavramak gerekir.

6.2. Halkla İlişkilerde Sorunlar

Ancak halkla ilişkilerin kavranmasında, hatta tanımlanmasında bile birçok sorunla karşılaşılır ve bu sorunlar çoğu kez uygulamanın aksamasına yol açar. Bu nedenle karşılaşılan sorunlara eğilmek uygun olacaktır.

Tanımlamadan Kaynaklanan Sorunlar

Halkla ilişkilerin yüzlerce tanımı bulunmaktadır. Çoğu alanda tanım, tanımlanan olgunun amacı ve çerçevesi hakkında genel de olsa belli bir açıklama sağlar. Halkla ilişkilerde ise böyle bir açıklığa ulaşmak tanım çokluğu nedeni ile oldukça zordur. Halkla ilişkiler tanımlarının büyük bir bölümü çeşitli nedenlerle kapsayıcı bir içerikten yoksundur. Bu yoksunluk çoğunlukla yanlış anlamaya ya da eksik kavramaya neden olmaktadır.

a) Belirsiz Tanımlar

Çoğu halkla ilişkiler tanımı bir belirsizlik taşır. Halkla ilişkileri "dış dünyanın sempatisini kazanmak amacıyla yöneticilerin başvurdukları yöntemler" olarak tanımlamak, belirsiz tanımlamanın tipik bir örneğidir. Buna göre trafik polisinin kurallara uymayan sürücülere ceza yazmaması sempati kazanmanın bir yolu sayılabilir. Oysa böyle bir davranış trafik polisinin görevini yapmaması anlamını taşır.

Kimi kez halkla ilişkilerin "halkla iyi ilişki kurma" olarak tanımlandığı görülür: "Halkın neyi sevip neyi sevmediğini öğrenip ona göre davranmak" gibi bir tanım ilk bakışta kuruluşun, halkın beklentilerini, eğilimlerini dikkate alması ve buna göre davranması gerekliliğini vurgular görünmektedir. Ancak, halkla ilişkiler yukarıdaki gibi tanımlandığında ve "iyi ilişki"nin ne olduğu belirlenmediğinde bu tanım pek bir şey anlatmayacaktır. Trafik cezalarının amacı düzenli ve güvenli bir ulaşımın sağlanmasıdır. Ancak hemen hiç kimse, kurallara uymasa bile, ceza almaktan hoşlanmaz. Yukarıdaki mantıkla ele alındığında trafik müdürlüğünün halkın beklentilerine göre davranması, cezaların hatta trafik kurallarının kaldırılmasını gerektirecektir.

b) Yetersiz Tanımlar

Kimi tanımlar ise yukarıdakilerden farklı olarak belirsizliğe, anlamsızlığa yol açmasa da, halkla ilişkilerin içeriğini tam olarak yansıtmayan, yetersiz ya da eksik olarak nitelenebilecek tanımlardır. Örneğin halkla ilişkiler, "halkın ya da kamunun ilgisini çekmek, onu harekete geçirmek" ya da "belirlenmiş kitleleri etkilemek için hazırlanmış planlı, inandırıcı iletişim çabaları" olarak tanımlanabilir. Bu tanımlarda ikna edici iletişimin önemi vurgulanmakta, ikna etme öne geçmektedir. Ancak aynı vurgu reklam, propaganda ve tanıtma için de geçerlidir. Oysa halkla ilişkiler kendini bunlardan ayırmaya özen göstermektedir.

c) Kuruluşu Öne Alan Tanımlar

Çoğu tanım, halkla ilişkilerin, kuruluşun haklılığını kanıtlama aracı olarak algılanmasına yol açmaktadır. Örneğin, “Halkla ilişkiler kendi tutumumuzun doğru olduğuna halkı inandırmaktır.” denildiğinde halkla ilişkiler yalnızca uygulayan kuruluşa hizmet eden, kuruluş görüşünün doğru olduğuna ne pahasına olursa olsun halkı inandırmaya çalışan bir işlev olmaktadır. Kuşkusuz, halkla ilişkilerde kuruluşun politika ve etkinliklerinin doğru olduğunun anlatılmasını içeren bir yön bulunmaktadır. Ancak burada önemli olan bu tutumun gerçekten doğru olması, kamu yararını yansıtmasıdır. Oysa kuruluşlar da yanılabilir ve hatalı olabilir. Yanılgı ya da hatayı yok saymak, yaptığımızın her şeye karşın doğru olduğunu savunmak bağlamında bir anlayış halkla ilişkileri propaganda ile eş anlamlı kılar.

d) Olumlu İmaj Yaratmayı Öne Alan Tanımlar

Halkla ilişkilerde kimi tanımlar iyi bir imaj yaratmayı öne çıkarmakta, uygulamada ise tanıtım çalışmaları imaj yaratma ile bütünleşmektedir. Tanıtmada temel düşünce kuruluşun amaç, politika ve etkinliklerinin anlatılması, bu konularda genel ve özel kamuların bilgilendirilmesidir. Bununla birlikte "tanıtım", kuruluşun karşılaştığı sorularını çözmek ve neden olduğu sorunları gidermekten çok hem ayırıcı yönlerini belirlemeyi, hem de iyi yönlerinin anlatılması olumlu bir imaj yaratma gerekliliğini yansıtır.

Halkla ilişkiler bir yönüyle kuruluşun tanıtılmasını, olumlu yönlerinin öne çıkarılarak bir destek sağlanmasını gerektirir. Ancak imaj yaratma ya da tanıtım çabaları tek başlarına halkla ilişkiler anlamını taşımaz. Bu çabalar, halkla ilişkilerin bir parçası olarak alındığında, kendilerinden beklenen sonucu sağlama olasılığı artacaktır.

6.2.1. Halkla İlişkilerin Reklam ya da Propagandaya İndirgenmesinden Kaynaklanan Sorunlar

Halkla ilişkilerde bilgi verme, hem çeşitli kamuların gereksindiği konularda bilgi sahibi olmasına, hem de kuruluşun kimi konularda belli bilgileri aktararak ortak bir düşünce ya da davranışın geliştirilmesi amacıyla yönelebilir. Halkla ilişkilerde, bunlardan ilkinin halkın bilme-öğrenme hakkının gereği olduğu, ikincisinin ise kamu yararının gerçekleşmesine yönelik bulunduğu kabul edilir. Özellikle ikinci durumda bilgi vermenin etkilemeye, ikna etmeye yönelik oluşu halkla ilişkilerin reklam, propaganda ile karıştırılmasına neden olmaktadır.

Bir bakıma hem bunların kuruluşun niteliğine göre halkla ilişkilerde tarafından kullanılabilmesi, hem de ikna sürecinin işleyişi ve kullanılan iletişim araçları açısından bir fark bulunmaması karıştırılmalarını kolaylaştırmaktadır. Ancak aralarında ulaşmak istedikleri amaç ya da gerçekleştirmeye yöneldikleri çıkar açısından fark olduğu kadar, iletişimde iki ya da tek yönlülüğe verilen göreceli ağırlık veya amacın ahlakiliği açısından da fark bulunabilmektedir. Hepsinden önemlisi ise, halkla ilişkilerin kendisini reklam ve propagandadan ayırmaya özen göstermesidir.

6.2.1.1. Reklam

Reklam, pazar ya da piyasa koşullarının geçerli olduğu koşullarda ve daha çok özel sektörde kullanılan bir ikna edici iletişim türüdür. Bu koşullar kabaca tüketim mallarının birden çok kişi tarafından sunum-istem yasalarına göre üretildiği ve değiştirildiği, üreticiler arasında kendi malına istemi artırma yarışmasının yer aldığı koşullar olarak tanımlanabilir. Reklam kabaca bir ürünün satın alınmasını önerme, diğer ürünlerle karşılaştırılmasını sağlama ya da tüketicinin bir yaşam biçimi ile bütünleşmesine uzanan geniş bir yelpaze içinde çeşitlenebilir. Yarış ürünün kalitesini, estetiğini geliştirdiği sürece anlamlı olabilir. Böyle bir ortamda, tüketicinin önünde aynı gereksinmeyi giderebilmesi için, birden çok seçenek bulunmaktadır. Tüketicinin seçenekleri bilmesi, değerlendirmesi ve kendi gereksinimine uygun seçim yapması, bilgi edinmeyi ya da kendisine bilgi verilmesini gerektirir. Bu nedenle reklamın tüketicinin farklı tüketim malları, farklı markalar arasında seçme yapabilmesi için gerekli olan bilgileri verdiği kabul edilir.

İkna edici bir iletişim türü olan reklam, iletişim ve ikna süreci açısından bakıldığında halkla ilişkiler iletişim ile aynı özellikleri taşır; kitlenin tanınması, gereksinimlerinin ve yeğlemelerinin bilinmesi, kampanyaların planlanması ve sonucun değerlendirilmesi, aynı halkla ilişkiler sürecindeki gibi işler. Bilgi edinme-bilgilendirme reklam açısından da önem taşır.

Reklamın tüketicinin "seçme hakkı"nı kullanması ile özdeşleştirildiği görülse de, bu özdeşleştirme "seçme hakkı"nın çağrıştırdıkları ile bire bir aynı değildir; tüketicinin seçme hakkını kullanması

anlamını taşımadığı açıktır. Reklamda öne çıkarılan seçme hakkı, tüketici-kullanıcının çıkarının korunmasından ya da artırılmasından çok, kendisine sunulan, aynı gereksinmeyi gidermeye yönelik ve hemen hemen benzer ürünler arasında en iyi tanıtılanı seçmesi anlamını taşır. Reklamda üreten ya da satan tarafın yararının önde gelmesi, halkla ilişkiler iletişimi ile arasındaki temel farkı oluşturur. Daha da önemlisi, reklamın bir ürüne olan istemi artırmayı amaçlayan; özünde tüketim eğilimi yaratma, var olan bir eğilimi etkileme ve/veya destekleme olgusu bulunan, ürünün satışını artırma ve piyasa payını büyüme ve kâr oranını yükseltme endişesine dayanan bir iletişim olmasıdır. Bu nedenle ne seçme hakkı ile ne de salt tüketici yararı ile bütünleştirilmesi olanaksızdır. Aynı nedenle halkla ilişkiler iletişimi yerine de geçemez.

6.2.1.2. Propaganda

İkna edici iletişim türlerinden biri olan ve daha çok siyasal alandaki iletişimi anlatmada kullanılan propaganda "dikkat dağılımını etkileyerek, dikkatlerin belli konulara çekilmesine yönelik bir etkileme aracı" olarak tanımlanır. Bu iletişim türünde de, insanların düşünce ve davranışlarının etkilenmesi amaçlanır. Ancak propaganda karşılıklı anlayış yaratmak yerine, önerilen düşünce ya da davranışın kesin kabulünün sağlanmasına yönelmesi ve iki yönlü olmayışı açısından halkla ilişkiler iletişiminden farklılaşır. Propagandada kesin kabulün gerçekleşmesi için, kimi kez doğrular yanlış bir biçimde ve dengesiz olarak sunulur, kimi kez gerçekler saptırılabilir. Başka deyişle bir doğrudan hareket edilse bile, sunulan sonucun doğru olması gibi bir zorunluluk taşımamaktadır.

Propaganda gerek kullandığı araç, gerek varmak isteği sonuç açısından doğru ve ahlaki olma kaygısı taşımamaktadır. Bu nedenle olumsuz değer yüklü bir kavramdır. Propagandanın kamuoyunun ya da toplumun güdümünü etkilemek için gerçekleştirilmesi, özellikle siyasal alanda demokratik görüş birliğinin göz ardı edilmesine, sonuca mutlaka ulaşmanın öne çıkmasına neden olmaktadır. Propagandanın tanımında yer alan dikkat dağılımının etkilenmesi olgusu bu anlamı taşımaktadır.

Propaganda ikna etmeye dayanmaktadır. Asıl amacı, önerisinin kesin kabulü olmakla birlikte, karşılaştırma yapılabilecek başka bir görüşe ya da sorunun olumsuz yönlerine değinmemekte, kendi görüşünü "Şu görüş doğrudur." diyerek ve tek doğru olarak sunmaktadır. Propagandada iletişimle aşılacak istenen duygu, düşünce ya da inançların kesin kabulü, bunların sorgulanması, farklı duygu, düşünce ve inançların karşılaştırılma ve aralarında seçme yapılması olanaklarını ortadan kaldırılarak sağlanmaktadır. Bu nedenle propaganda daha çok duygusal mesajlar içerir, olguların yalnızca tek yönünü sunar, genellemelere dayanır, düşünceye değil eyleme yönelir, sembol ve sloganlara yaslanır. Kuşkusuz propagandanın başarısı, hitap ettiği duyguların hedef kitledeki gücüne bağlıdır.

Sunulan görüşü kabul etmeyenler, fiziksel şiddet kullanımından başka yollarla, örneğin toplumsal olarak kınanma ya da yalıtılma ile cezalandırılmaktadırlar.

6.2.2. Krizle Bağlantılı Görülme

Halkla ilişkiler kuruluşların asıl uğraş alanları (örneğin üretim, vb.) ve bu alanların teknik anlamda yönetiminden çok, onların uğraşları gereği çevreleri ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve ilişkilerde ortaya çıkan ya da çıkabilecek sorunların giderilmesiyle ilgilidir. Ancak sorunlarla ilgilenme halkla ilişkilerin yalnızca kriz ortaya çıktığında gerektiği gibi yanlış bir anlayışa yol açmaktadır.

Kuşkusuz, kriz halkla ilişkilerin başa çıkması gereken bir sorundur. Ancak, krizlerin yarattığı sorunların acilen karşılama zorunluluğu, genellikle kimi bilgilerin tek yanlış, dar kapsamlı olarak aktarılmasına yol açar. Böyle bir bakış, halkla ilişkileri kendisini ayırmaya çalıştığı diğer uygulamalara yaklaştıran bir alışkanlığı geliştirir ve halkla ilişkilerin anlaşılma ve uygulanmasında önemli bir engel oluşturur.

Oysa halkla ilişkilerde, kuruluşların çevrelerindeki oluşum ve değişimlerin izlenmesi, ileride ortaya çıkabilecek sorunları çıkar sanarak önlem önerilerinin geliştirilip yönetime sunulması öncelik taşır. Bu bağlamda halkla ilişkiler çağdaş yönetimin etkililiği ile ilişkilidir. Halkla ilişkilerin verimlilik ve etkililik ile ilişkisinin doğrudan gözlenememesi, kriz oluşmasını engellemeyi amaçlarından biri sayan işlevin bu yönünü perdelemekte ve onu kriz yönetimine indirgemektedir.

6.3. Halkla İlişkilerde Kapsayıcı Yaklaşım

Halkla ilişkilerin tek bir tanımının olmayışı rastlantı değildir. Halkla ilişkilerin gelişim çizgisi ve çeşitli dönemlerde belli uygulamalarla bütünleşmesi tek bir tanım vermeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kesin

bir tanımdan çok, kapsayıcı bir anlayışa yönelmek daha doğru olacaktır. Bu anlayış açıklayıcı bir nitelik taşımak zorundadır.

6.3.1. Seçilmiş Tanımlar

Halkla ilişkileri kavramak için onun temel amacını belirlemek gerekir. Bunun için kimi seçilmiş tanımlara gerek vardır. Edward L. Bernays halkla ilişkileri:

1. Halka bilgi verilmesi,
2. Halkın tutum ve davranışlarını etkilemeye yönelik ikna ve
3. Kuruluş ile ilgili olduğu toplulukların tutum ve eylemlerinin karşılıklı olarak bütünleştirilmesi çabası olarak tanımlamaktadır. Bu tanım halkla ilişkilerin hem farklı, hem de birbiri ile ilintili üç yönünü belirlemektedir. Buna göre bilgi verme, ikna ve bütünleşme halkla ilişkilerin niteliğini oluşturmaktadır.

Halkla ilişkilerin amaçlarına ulaşmak için izlenecek yolu, amaçların içeriğini Public Relations News vermektedir. Buradaki tanıma göre halkla ilişkiler "Kamunun tutumlarının değerlendirilmesi; kuruluş politika ve faaliyetlerinin kamu yararı ile bütünleştirilmesi; anlayış ve kabul sağlamaya yönelik planlı, programlı, sürekli bir yönetim sürecidir."

Bu tanımda ilk olarak kuruluşun çevresini tanıması, bilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. İkinci olarak kuruluş-kitle bütünleşmesi kamu yararı ile ilişkilendirilmektedir. Bilgi verme, bu nedenle kamu yararını belirlemeye yöneliktir. Üçüncü olarak halkla ilişkiler bir yönetim süreci olarak alınmaktadır. Buna göre halkla ilişkiler bilgi vermeyi, anlayış ve kabulün sağlanmasını, kuruluş yönetimince gerçekleştirilmesi gereken bir işlev, bunların yapılmasını da bir yönetsel süreç olarak almaktadır.

Halkla ilişkilerin işlevsel yönü ise Robinson'un tanımında yer almaktadır. Robinson halkla ilişkilerin:

- Bir kuruluşun ilgili olduğu toplulukların tutumlarını ölçme, değerlendirme ve yorumlama,
- Kuruluşun toplumda gördüğü kabul ve anlayışın artırılmasında yönetime yardımcı olma,
- Kuruluş amaçlarını ilgili olduğu topluluğun amaç, çıkar ve gereksinimi ile bütünleştirme,
- Kuruluşun anlayış ve kabul görmesini sağlayacak programlar geliştirme, uygulama ve değerlendirme olmak üzere dört temel işlevi yerine getirdiğini belirtmektedir.

6.3.2. Kapsayıcı Anlayışın İçerdiği Özellikler

Yukarıdaki tanımlarda, artık önceki gruplardakilerden daha farklı bir halkla ilişkiler tanımı yer almaktadır. Bu üç tanım halkla ilişkileri hem açıklamakta hem de belli özelliklerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Söz konusu özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

6.3.2.1. Etkileşim Olgusu

Dikkat edilirse bütün tanımlarda kuruluşlar çevreleriyle sürekli etkileşim içindeki örgütler olarak alınmakta, bir yandan çevreden etkilenen bir yandan da çevreyi etkileyen toplumsal birimler olarak kabul edilmektedir.

Bu nedenle halkla ilişkilerde de amaç yalnızca kuruluşu halka kabul ettirme ya da halkın her istediğini yapma değildir. Amaç her iki tarafın birbirini etkileyebilmesi, bunun için aralarında karşılıklı olarak bilgi akışının sağlanmasıdır. Bu amaçla bir taraftan halkın beklentileri, istemleri, çeşitli konularda tutum ve davranışları öğrenilmekte; programlar geliştirilerek kuruluşu yönelik kabul ve anlayışın artırılmasına çalışılmaktadır. Diğer taraftan da kuruluşun da kendini, amaç ve etkinliklerini gözden geçirmesi, gerektiğinde yeni düzenlemelere gitmesi, hatalı yönlerini düzeltmesi gerekmektedir. Bu gereklilik halkla ilişkilerin iki yönlü oluşu ile anlatılır.

6.3.2.2. Halk (Kamu) Kavramı

Halkla ilişkilerde halk ya da kamu, günlük yaşamda kullanıldığı anlamdan daha farklı bir kavramdır. Halkla ilişkilerde halk (kamu) sözcüğü ile teknik anlamda bir kuruluşun etkinliklerinden, davranışından doğrudan ya da dolaylı, olumlu ya da olumsuz olarak etkilenen; kanaat ve eylemleriyle kuruluşu olumlu ya da olumsuz, doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen; ortak kanılara, davranışlara ve çıkarlara sahip

birey, grup ve kuruluşlar anlatılmaktadır. Başka deyişle bir tek ve homojen bir halk ya da kamu söz konusu değildir.

Her kuruluş bu anlamda birden çok "kamu"ya sahiptir, onları etkiler ve onlardan etkilenirler. Çeşitli "kamular" kuruluşun amaç ve politikalarını kuruluştan farklı biçimde yorumlayabilir, bunların kuruluştan beklentileri, sorunları birbirlerinden farklıdır. Bu farklılık kuruluşun bilgi verme ve ikna etme etkinliklerinin de farklılaştırılmasını gerektirir.

6.3.2.3. Uzmanlık

Amaçlarını gerçekleştirebilmek için halkla ilişkiler farklı uzmanlık bilgilerini kullanmak zorundadır. Örneğin, çeşitli kamuların istem ve gereksinimlerini öğrenme, tutum ve davranışlarını değerlendirebilmek için geçerli insan ilişkileri; tutum ve davranışların nasıl oluşup değiştiği, nasıl ölçüleceği ve yorumlanacağı, nasıl etkileneceği konusunda bilgilere sahip olmak gerekir. Bu nedenle halkla ilişkiler uygulamalı toplumsal ve davranışsal bilimlerden, bu alanlardaki verilerden yararlanır.

Yine kitleye bilgi verme ve ikna etme işlevi halkla ilişkileri iletişim olgusuyla bütünleştirir. Her kuruluşun farklı özellikler taşıyan, farklı beklentileri olan çeşitli kamularının varlığı, çeşitli kitlelerin özelliklerine uygun iletişim programlarının ya da kampanyaların geliştirilmesini, uygulanmasını ve sonunda programın ne ölçüde etkili olduğunun saptanmasını gerektirir. Bunun için de, hem iletişim süreci, hem iletişim araçlarının temel özellikleri, iletişim örgütlerinin (medyanın) niteliği ve etkileri hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

6.3.2.4. Yönetim İşlevi Olma

Halkla ilişkiler içinde yer aldığı kuruluştaki kitlenin, kitlede kuruluşun amaçlarına uygun değişikliklerin gerçekleştirilmesine yönelik, iki yönlü iletişime dayalı planlı ve sürekli çalışmaları anlatır. Bu nedenle halkla ilişkilerin yönetim tarafından tasarlanması ve yerine getirilmesini gerekir.

Kuruluş ile çeşitli kamuları arasında bütünleşme her şeyden önce kuruluştan kitleye, kitleden kuruluşa sistemli, düzenli bir bilgi akımının sağlanmasına, tarafların birbirlerini tanıma-bilme gereksiniminin giderilmesine, aralarında bir anlayış ve işbirliğinin gelişmesine bağlıdır. Bu ise bir anda ya da kendiliğinden oluşmaz. Kuruluşla çevresi arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, halkla ilişkilerin anlamını bilmeyi, ilişkilerin halkla ilişkiler mantığı ile ele alınmasını ve buna göre hareket edilmesini gerektirir.

6.4. Halkla İlişkilerin Anlamı

Halkla ilişkiler üç anlama gelmektedir:

- Bir kuruluşun kamuları oluşturan birey ya da gruplarla ilişkileri,
- Kuruluş ile kamuları arasındaki ilişkilerin niteliği,
- Kuruluşun bu gruplarla olumlu ilişkiler geliştirmek için kullandığı yöntem ve araçlar.

İlk anlam bir durum saptamadır. Her kuruluş yaptığı iş nedeniyle görece geniş ya da dar çeşitli halk kesimleri ile ilişki içindedir. Ancak çeşitli kesimlerle arasındaki bu ilişki, bir örnek değildir. Bu nedenle farklı birey ve gruplardan söz edilmektedir. İkinci anlam, hem bir bütün olarak, hem tek tek farklı kamularla kuruluşun ilişkisini değerlendirmeyi içerir. Bu anlam içinde, bir kuruluşun ilişkileri iyi-kötü olarak değerlendirilmektedir. "A kuruluşunun halkla ilişkileri kötüdür." denildiğinde ilişkilerin niteliği ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Üçüncü anlam ise var olan ilişkinin sürdürülmesi, geliştirilmesi ya da değiştirilmesi için halkla ilişkiler etkinliklerinin hangi noktadan hareket edeceğini, hangi hedefe yöneleceğini gösterir. Ancak, burada da olumlu nitelikte ilişki geliştirme ile bunun için kullanılacak yöntem ve araçları ayırmak gerekir. İlkinde belli bir duruma göre ilişkileri daha olumlu bir düzeye getirme söz konusudur. Bunun için önce var olan durumun ne ölçüde olumlu olduğu belirlenmelidir. Çeşitli kamular ve ilişkilerin niteliği belli olmadan, olumlu ilişkiler geliştirme çabası, bir bakıma boşa zaman kaybı sayılır. Ancak bundan sonra, ilişkinin geliştirilmesi düşünülen grup ya da grupların özelliklerine uygun belli yöntem ve araçlar kullanılarak girilecek bir çaba anlamlı olabilir.

6.5. Halkla İlişkilerin İlkeleri

Halkla ilişkilerin temel ilkelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

6.5.1. Dürüstlük

Bu ilke onurlu çalışma, güvenilirlik ve doğruluğu kapsar. Halkla ilişkiler faaliyetlerinde bulunan kuruluş, gerçeklerden ayrılmadan, sahip olduğu koşulları abartmadan veya olduğundan iyi veya kötü gösterip hedef-kitle olan halkı yanıltmadan, gizliliğe uymak kaydıyla mümkün olan her şeyi olduğu gibi aksettirerek onun ilgi ve desteğini kazanmak zorundadır. Böylece daha sonra karşılaşılabilecek bazı problemler, daha başlangıçta çözümlenerek, halkın güveninin kazanılması, olumlu tutum ve davranışların sağlanması mümkün olabilir.

6.5.2. İnandırıcılık

İnandırıcılık halkla ilişkileri yürütenlerin yaptıkları işin doğru olduğuna inanmaları ve bu inanç doğrultusunda hedef kitleyi inandırmaya çalışmaları ilkesidir. İnsanların inandıkları konuda çalışmaları ve inandırıcı olmaları daha kolaydır. İnandırıcılık ilkesinin gerçekleşebilmesi için, hedef-kitle olan halkın iyi tanınması ve özelliklerinin bilinmesi gerekir. Bu, halka ulaştırılmak istenilen mesajların kolayca anlaşılabilir bir dille hazırlanmasını ve çeşitli kanallardan verilmesini sağlamak bakımından da önemlidir. Çünkü halkla ilişkiler faaliyetleri gelişigüzel faaliyetler olmayıp, mutlaka bir plan dahilinde yürütülmesi gereken çalışmalardır. Halkla ilişkilerin planlamasında, araştırma ve bilgi toplama ilk aşamayı oluşturur. Bu aşamada kurumun personel ve bütçe durumu ile hedef kitlenin özellikleri, eğilimleri, alışkanlıkları, görüşleri saptanmalıdır. Bu aşamada basında yer alan yazılardan, kuruluşa gelen mektuplardan, raporlardan, yörenin tanınmış kişileri ile yapılacak görüşmelerden, istatistiklerden ve bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerinden yararlanılabilir. Ayrıca, varsa daha önce yapılmış olan halkla ilişkiler çalışmaları da dikkate alınmalıdır. Böylece elde edilebilecek bilgilerin ışığında yapılacak halkla ilişkiler çalışmaları saptanılarak planlanabilir.

6.5.3. Tekrarlama

Halkla ilişkiler faaliyetleri sürekli olduğuna göre, halka iletilmesi amaçlanan mesajların, halkı bıktıracağı endişesine kapılmadan sık sık tekrarlanması, sürekli olarak halkın dikkatinin çekilmesi ve bu dikkatin uyanık tutulması gerekir. Bunun için halka verilmek istenilen mesajlar, aynı kanaldan, sık sık tekrarlanmalı veya çeşitli kanallardan benzer kalıplarda iletilmelidir. Bu konuda sürekli tekrarların bıktırıcı olacağı düşünülmemelidir.

6.5.4. Bütçe

Çağdaş kamu yönetimi anlayışı, demokratiklik, karlılık ve verimlilik ilkelerini ön plana çıkarmaktadır. Bütün halkla ilişkiler faaliyetleri, çalışmanın genişlik ve yoğunluğuna göre bir harcamayı gerektirir. Harcama kaçınılmaz olduğuna göre, halkla ilişkiler faaliyetleri planlanırken, bunun malî portesi de hesaplanmalıdır. Kurum olanaklarını aşan meblağların harcanması gerekiyorsa maddî yardım sağlanabilecek kişi ve kuruluşlar da hedef kitlenin bir bölümü olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Bu gibi kişi ve kuruluşlara da ulaşılmaya çalışılmalı, gerekli maddi ve manevi destek sağlanmalıdır.

6.5.5. İki Yönlü İletişim

İki yönlü iletişim, kurumların hedef kitleleriyle kurduğu iletişimde geri bildirim unsuruna yer verilmesini ifade eder. Halkla İlişkiler hem hedef kitleye bilgi sunar hem de halkın kurumdan beklentilerini tespit ederek stratejilerini ve kampanyalarını bu doğrultuda belirler.

6.5.6. Tutarlılık

Tutarlılık ilkesi, halkla ilişkiler faaliyetlerinde kurumun verdiği mesajlar, sergilediği davranışlar ve gerçekleştirdiği uygulamalar arasında uyum ve süreklilik olmasını ifade eder. Bu ilke, kurumun hem söylemlerinde hem de eylemlerinde istikrarlı bir çizgi izlemesini gerektirir. Tutarlı bir iletişim anlayışı, kurumun güvenilirliğini artırırken hedef kitleyle daha sağlam ilişkiler kurulmasına da katkı sağlar.

6.5.7. Sorumluluk

Sorumluluk ilkesi, halkla ilişkiler faaliyetlerinde kurumun gerçekleştirdiği tüm iletişim ve uygulamaların sonuçlarını üstlenmesi ve topluma karşı görev bilinciyle hareket etmesini ifade eder. Bu ilke, kurumun yalnızca bilgi aktaran bir yapı olmasının ötesinde, toplumsal etkilerinin farkında olan ve

bu doğrultuda hareket eden bir anlayışı benimsemesini gerektirir. Sorumluluk bilinci, kurum ile hedef kitle arasında güvene dayalı ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynar.

6.5.8. Sabırlı Olmak

Kurumun itibarının oluşturulması uzun soluklu bir sürece dayanır. Bu sebeple halkla ilişkiler sabırla çalışılması gereken bir alandır. İstikrarlı, planlı ve başarılı stratejiler sabırlı ve kararlı olmayı gerektirir.

6.6. Halkla İlişkilerin Yapılanışı

Halkla ilişkiler içinde yer aldığı kuruluşun amaçlarının gerçekleşmesine katkıda bulunur. Bunun için önce bir yönetsel işlev olarak kabul edilmeli, sonra da kendi gereklerine uygun biçimde yapılandırılmalıdır. Önemli olan nokta, kuruluşun diğer asli işlevleri gibi süreklilik kazanması ve bu süreklilik içinde de halkla ilişkilerin kendi yapısının, özelliklerinin korunması gerekliliğidir. Yönetsel işlev olarak halkla ilişkilerin iki yönlülük, kurumsallaşma ve bilimsellik olarak belirlenebilecek kendine özgü amaçları, kuruluş amaçlarından bağımsız değildir. Halkla ilişkilerin sonul hedefi kuruluş ile çeşitli kamuları arasında amaç, beklenti, davranış bütünleşmesini sağlamaktır. Halkla ilişkilerin işlerlik amaçları ise, bu bütünleşmeyi gerçekleştirmek için, iki yönlü iletişime dayalı bir ilişki geliştirme olarak belirlenir. Bu amaçlar, bir bakıma halkla ilişkilerin kuruluşlardaki varlık nedenidir. Ama halkla ilişkilerin başarısı için bazı koşulların gerçekleşmesi de zorunludur.

6.6.1. Birim

Halkla ilişkilerin bir yönetim işlevi olmasının ilk koşulu çalışmaları yürütecek bir birimin varlığıdır. Bu birimin kuruluşun üst kademelerine yakın bir yerde olması, hatta birim yöneticisinin üst kademe yönetimde yer alması çalışmaların başarısı için gerekli sayılır. Böylece halkla ilişkiler kuruluş politikasının bir parçası durumuna gelecek, alınan kararları etkileme gücüne sahip olabilecektir.

6.6.2. Örgütlenme

Halkla ilişkilerin yönetim işlevi olmasının ikinci koşulu, birimin halkla ilişkilerin işlevlerine uygun olarak örgütlenmesidir. Uygulamada halkla ilişkilerin danışma ve yürütme olmak üzere iki ayrı işlevi yerine getirdiği görülmektedir.

Halkla ilişkilerin "kuruluşun ürün, politika ve personelinin toplumda gördüğü kabul ve anlayışı artırma amaçlarının tanımlanmasında yönetime yardımcı olmak", "ilgili kamuların tutum ve davranışlarını yönetime açıklamak" ya da "karar ve eylemlerinin yönü ve içeriği açısından yönetime yardımcı olmak" olarak belirlenen işlevleri danışma işlevi olma niteliğini taşır.

Halkla ilişkiler tanımları onun aynı zamanda bir yürütme görevi niteliği de taşıdığını göstermektedir. Örneğin, kuruluşun toplumda gördüğü kabul ve anlayışı artıracak programlar hazırlama, uygulama ve değerlendirme amacı bunun tipik bir örneğidir. Bu anlamda halkla ilişkiler, kuruluş içinde iletişimin etkili bir biçimde işletilmesine, dış kitleye yönelik çeşitli programların hazırlanması, etkili bir iletişimle uygulanması ve değerlendirilmesine yöneliktir.

Halkla ilişkiler yürütme işlevi olarak üç alanda iletişim akımının etkililiğini sağlamaya yöneliktir:

- Kuruluş yönetimine genel kamuoyu ve kuruluşun doğrudan ilişkide bulunduğu gruplar (dış kamular ya da hedef kitleler) ve kitle iletişim araçlarının içerik analizlerini sağlamak,
- Kurulştan dış ve iç kamulara bilgi akımını sağlamak (Bu akım hem üst düzey yöneticileri arasında, hem de onlarla orta ve alt kademe yöneticileri ve çalışanlar arasındadır.),
- Üst kademe yönetimince çalışanlara kuruluşun politikası, amaçları, etkinlikleri ile ilgili düşünce, görüş ve önerilerinin aktarılmasını sağlamak.

6.6.3. Süreç

Halkla ilişkilerin amaçlarının gerçekleşebilmesi için üçüncü koşul, "halkla ilişkiler süreci" olarak nitelenen ve her biri farklı, ama iç içe geçen eylemleri içeren aşamaların gerçekleştirilmesidir. Bu aşamalar bilgi toplama (araştırma), planlama, iletişim ve değerlendirmedir.

Halkla ilişkilerin genel olarak bir iletişim etkinliği olarak görünmesine ve iletişimin halkla ilişkilerde çok önemli bir yeri olmasına karşın, süreçte bu aşamaların her biri diğeri ile aynı ağırlığı taşır ve etkili

bir uygulama için hayati öneme sahiptir. Bilgi toplama, planlama ve değerlendirme, halkla ilişkileri basit bir bilgi aktarmadan ayıran temel özelliklerdir. Bunlardan birinin gereklerinin yerine getirilmemesi çabaların başarısızlığa uğraması sonucunu doğurur.

Örneğin, kuruluşun çeşitli kamularına aktarmak gereksinimi duyduğu bilgiler ile bunların öğrenmek istediği, gereksinim duydukları bilgiler farklı olabilir. Aktarılan bilgiler kitlenin dikkatini çekmemiş, eksik veya yanlış anlaşılmış ya da benimsenmemiş olabilir. Ya da aktarılan somut bilgiler, aktarılmak istenilen düşünceleri ve amacı tam olarak yansıtmayabilir. Oysa bilgi aktarmanın amacı, bir işin nasıl yapılacağına belirlenmesi ve/veya kolaylaştırılmasının sağlanması, bir konuda ortak tutum ve davranışın geliştirilmesi olabilir. Ama kitlenin bir konuda neyi, ne kadar bildiği ya da bir konudaki tutumunun veya davranış kalıbının ne olduğu bilinmeden bilgi aktarmak da çoğu kez boşa çaba olabilir.

6.7. Halkla İlişkiler Uygulamalarında Kullanılan Modeller

6.7.1. Basın Ajansı / Tanıtım Modeli

Basın Ajansı/Tanıtım Modeli, 19. yüzyılda egemen olan en eski halkla ilişkiler anlayışını temsil etmektedir. Bu modelde temel amaç, kamuoyunu bilgilendirmekten çok etkilemek ve dikkat çekmektir. Bu modelin en bilinen ismi Barnum & Bailey Circus'un kurucusu P.T. Barnum'dur. Basın Ajansı / Tanıtım Modelinde göndericiden alıcıya giden tek yönlü bir iletişim söz konusudur⁴.

6.7.2. Kamuyu Bilgilendirme Modeli

Halkla ilişkiler yaklaşımlarının ikincisi olan Kamuyu Bilgilendirme Modeli, 1900 ile 1920 arası egemen halkla ilişkiler anlayışını temsil eder. Modelin temsilcisi Ivy Lee'dir. Kamuoyu aydınlatılmalıdır ifadesiyle Ivy Lee, -her zaman kendisi sadık kalmasa da- kamuoyuna gerçeğin aktarılması gerektiğini ifade etmektedir⁵. Bu modelde halkla ilişkiler çalışanları adeta bir gazeteci gibi hareket eder; doğru ve tarafsız bilgileri kamuya iletmeye çalışır. Modelde ikna niyeti olmaksızın bilginin aktarılması hedeflenir⁶.

6.7.3. İki Yönlü Asimetrik Model

Halkla ilişkiler modellerinden üçüncüsü olan İki Yönlü Asimetrik Model, halkla ilişkilerin profesyonel bir şekilde ilerlediği dönemleri kapsar. Modelin en bilinen temsilcisi Edward Bernays'tır. Bernays halkla ilişkiler alanının öncü isimlerinden biridir. Bu modelde bilimsel ikna söz konusudur. Kuruluşun kendi görüşünü topluma benimsetmesi ve halkın desteğini kazanması için, davranış araştırmaları ve sosyal bilim teorileri önemli bir rol oynar. İki yönlü iletişim uygulaması kullanılsa dahi kuruluşun politikasını değiştirmemesi sebebiyle asimetriktir⁷.

6.7.4. İki Yönlü Simetrik Model

Bu modelde halkla ilişkiler uygulamalarının hazırlanmasında sosyal bilim teorilerinden yararlanılmasının yanı sıra genelde iletişim teorilerinden faydalanılmaktadır. Karşılıklı iletişimin ön planda olduğu bu modelde, yönetimlerin aldığı geri bildirimlerden etkilenecek politikalarına yön vermesi söz konusudur. Bu durum iki yönlü simetrik modeli, iki yönlü asimetrik modelden ayırır⁸.

6.8. Halkla İlişkiler Sürecinin Aşamaları

Aslında yukarıdaki aşamalar birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayan, iç içe geçen bir işleyiş gösterir. Ancak sürecin anlaşılmasını kolaylaştırmak için her aşamanın ayrı olarak ele alınması daha yararlıdır.

* Bilgi Toplama * Planlama * Uygulama * Değerlendirme

⁴ Filiz Balta Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?* (İstanbul: Beta Yayınları, 2009), 95-99.

⁵ Balta Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, 100-103.

⁶ Ahmet Kalender, "Kavram Olarak Halkla İlişkiler, Dünyada ve Türkiye'de Halkla İlişkilerin Tarihsel Gelişimi", *Halkla İlişkiler* içinde, ed. Aydın Ziya Özgür (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No 2713/Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1676, 2013), 20.

⁷ Balta Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, 128.

⁸ Balta Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, 128.

6.8.1. Bilgi Toplama (Araştırma)

Kuruluşların çevrelerini tanımaları, kendilerini etkileyen etmenler hakkında bilgi edinmeleri amaçlarını gerçekleştirmeleri, çevreleri ile uyumlu ilişkiler kurma açısından önemlidir. Örneğin, kuruluş amaçlarının çeşitli kamuları (kitleleri) tarafından algılanış ve yorumlanma biçimi, amaçlarının karşıladığı temel gereksinimlerdeki değişmelerin yarattığı tepkiler, etkinliklerinin ve çalışanlarının iyi ya da kötü olarak değerlendirilişi kısa ya da uzun dönemde kuruluşun başarısı üzerinde etkili olur. Bu nedenle kuruluşlar bunları öğrenme ve çabalarını buna göre düzenleme, bunun için de düzenli olarak sağlıklı ve güvenilir bilgi almak zorundadır. Halkla ilişkiler bir bilgi alma ve verme olgusudur. Bir bakıma halkla ilişkilerin gereksindiği sağlıklı bilgilerin kapsamı, bir kuruluşun politikasından etkinliklerine, işlevlerinden davranışına kadar tüm alanlarına yayılır. Tanımında yer alan amaç ve işlevleri gerçekleştirebilmek, yönetimin çevresi ile ilişkilerini düzenlemede doyurucu karar verme ve sorun çözme kapasitesini artırmak gibi çeşitli nedenlerle sağlıklı bilgilere ulaşmak zorundadır.

Halkla ilişkiler aynı zamanda çeşitli kamuların kuruluşla ilgili güvenilir bilgi edinme gereksinimini de karşılamak, çevreye bu tür bilgileri aktarmak amacındadır. Bu onu diğer bilgi verme türlerinden ayıran temel özelliktir. Başka deyişle güvenilir bilgi sağlanması ve aktarımı, yönetsel bir işlev olarak kabul edilen halkla ilişkilerin özünü oluşturur. Halkla ilişkilerin taşıdığı bu özellik, araştırmaya halkla ilişkilerde özel bir yer verilmesini gerektirir.

Bir konuda bilgi edinme yollarının tümü araştırma olarak nitelense de, araştırma "güvenilir bilgiler sağlamak için kullanılan yöntemlerin toplamı" olarak tanımlanır.

Bilgi toplamada başlıca üç yol izlenmektedir. Bunlardan birincisi mevcut kaynakların incelenmesidir. Çeşitli raporlar, toplantı tutanakları, kayıtlar, daha önce yapılmış araştırmalar, gazete yayınları bu tür kaynakları oluşturur. İkincisi, kuruluşa gelen mektupların şikâyet ve önerilerin, kuruluş üyelerinin çeşitli ilişkilerde edindikleri izlenimlerin öğrenilmesidir. Üçüncüsü ise bilimsel yöntemlerin kullanılmasıdır.

6.8.1.1. Var Olan Bilgilerden Yararlanma

Bunlar hemen her araştırmacının yararlanabileceği el altında bulunan ya da kuruluş dışında elde edilen bilgilerdir. Faaliyet raporları, toplantı tutanakları, kayıtlar, benzer konularda daha önce yapılmış çalışmaların raporları, kuruluş içinde ve dışında belli alanlarda uzmanlaşmış ya da çeşitli etkinlikler hakkında bilgi sahibi olan kişilerin görüşleri, bilimsel kuruluşların çalışmaları, görsel ve işitsel basında yer alan haberler, yazılar vb. çeşitli konularda yararlanabilecek kaynakları oluştururlar.

Ancak bunlardan yararlanmada hatırdta tutulması gereken kimi noktalar bulunmaktadır. Bunlardan biri her olayın kendi koşulları içinde ele alınmasıdır. Benzer görünen olaylarda bile, yeni etmenler işe karışır, koşullarda bir değişme meydana gelir. Öte yandan kimi kaynaklarda bilgilerin bir bölümü farklı amaçlar için üretilmiş, bir bölümü bilimsel yöntemlere dayanmadan elde edilmiş olabilir. Kaldı ki, bilgilerin bir bölümü bilimsel olarak sağlansa da, farklı bir dönemde, farklı koşulların neden olduğu sorunlarla ilgili bulunabilirler.

6.8.1.2. Basını İzleme

Basını izleme en bilinen, en yaygın bilgi toplama yollarından biridir. Basın her kuruluş için, kamuoyunun kendisi hakkındaki kanaatlerini yansıtan, giderek günümüzde kuruluşun kamuoyundaki imajı üzerinde etkili olan önemli bir kurum olarak kabul edilir. Aynı zamanda kuruluşların kamuoyunu bilgilendirmede kullandıkları en temel araçlardan biridir. Bu nedenle basın halkla ilişkilerde önemli bir yere sahip olmakla kalmaz, basınla ilişkiler halkla ilişkilerin ayrılmaz, bütünüleyici bir yönünü oluşturur.

Bununla birlikte bilgi toplama amacıyla basını izlemenin belli sınırları da bulunmaktadır. Her şeyden önce basının izlenmesi kanalıyla toplanan bilgilerin nasıl bir işlem gördüğü önemlidir. Bu yolla toplanan bilgilerin kalıcı, iyileştirici bir etki yapması ya da amacın gerçekleşmesine katkıda bulunması için bilimsel yöntemlerle çözümlenmesi zorunludur. Ayrıca basını izleme halkla ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte, tek ve en sağlıklı bilgi toplama yolu değildir. Bunun başlıca nedeni basının her zaman kuruluşlara ilişkin tüm bilgi ya da düşünceleri yansıtmaması, çoğu kez kendisi açısından haber değeri olan ve izleyici kitlesinin ilgisini çekeceği düşünülen bilgilere yer vermesidir. Her iki durumda da düzenli ve sağlıklı bilgi toplama amacıyla basını izleme yeterli olmamaktadır.

6.8.1.3. Kuruluş Kaynakları

Her kuruluş kendisi ile ilgili zengin bir bilgi birikimine sahiptir ve bu bilgileri gerektiğinde kullanabilmek için, dosyalama yöntemi ya da bilgisayar kullanarak toplar ve korur. Buna ek olarak kuruluşa çeşitli konularda gelen mektuplar, şikâyetler, öneriler, kuruluş üyelerinin sahip oldukları bilgiler ve kişisel ilişkilerinde edindikleri izlenimler de örgütsel bilgi kaynaklarını oluşturur. Bunlar da halkla ilişkiler için önemlidir.

Ancak, halkla ilişkiler konusunda yararlı olacak bilgilerin genellikle arşivlerde yer almaması, çoğu kuruluşta dosyalamanın sistemsiz yapılması ya da bilgisayarın yetersiz kullanımı gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Ayrıca, halkla ilişkilerin bu kaynaklardan yararlanılabilmesi için her şeyden önce kuruluştaki birimler arasında işbirliğinin ve iletişimin işlemesi gerekir. Oysa birimler arasındaki iletişim kopukluğu, birimlerin birbirinden bilgi saklaması çoğu kez görülen aksaklıklardır. Bu davranışlar kuruluşun halkla ilişkiler sorunlarını yaratan ana nedenlerden biridir. Bazen de kuruluş üyeleri olayları, sorunları kuruluşun bakış açısından, yanlı olarak yansıtabilirler. Bu durumda, sorunlara ilişkin nedenler sağlıklı bir biçimde saptanamayacağı için, kuruluş kaynaklarından sağlanacak yarar da sınırlı olacaktır.

Bir başka ve önemli sorun, özellikle ülkemizde çoğu kuruluşta halkla ilişkilerin bu sorunlarla ilgili sayılmamasıdır. İlgili sayıldığı durumda ise, örneğin olumsuz yorumlara yol açacak bilgiler söz konusu olduğunda, ya da verilen bilgilerin üst kademe yönetimce bilinmesinin istenmemesi durumunda, kuruluş üyeleri bilgi vermede isteksiz davranmakta, hatta kaçınılmaktadırlar.

6.8.1.4. Bilimsel Yöntemlerin Kullanılması

Halkla ilişkiler işlevi açısından önemli olan, toplanan bilgilerin yansızlığının ve güvenilirliğinin sağlanabilmesidir. Bu nedenle halkla ilişkilerin işlemesinin koşullarından biri alanda bilimsel yöntemlerin ağırlık kazanmasıdır. Bilgi toplamada görece olarak en güvenilir yol, masraflı ve zaman alıcı olmasına karşın bilimsel yöntemlerin kullanılmayla dış ve iç kamuların kuruluş ve etkinlikleri hakkındaki tutum ve davranışlar sağlıklı bir biçimde öğrenilebilir, çeşitli sorunların nedenlerine inilebilir.

Bilimsel araştırmalar -araştırmacının amacının dışında- yöneldikleri amaç, başka deyişle neyi çözümlemeye yatkın oldukları açısından üçe ayrılır:

a) Anlamaya Yönelik Araştırmalar

Bir konuyu tanıma, daha çok bilgi edinme, daha kesin varsayımlar formüle etmeye yöneliktirler. Araştırmacının her tür bilgiye açık olmak zorunda olduğu bu tür araştırmalarda kullanılan yöntemlerin başlıcası "örnek" yöntemidir. Bu yöntemle araştırmacı kişi, grup ya da örgütleri ayrıntılı bir biçimde inceler. Halkla ilişkilerde çoğu konu çeşitli disiplinler çerçevesinde ele alındığından hemen her halkla ilişkiler araştırmasının bir yönü anlamaya yönelik araştırma niteliği taşır.

b) Betimleyici Araştırmalar

Bir kuruluşun ilişkide bulunduğu grup (kamu) ya da grupların (kamuların) özelliklerini betimlemeye ya da özetlemeye yönelik tüm araştırma çabaları bu kategoriye girerler. Bu tür araştırmalar:

- Bir birey, grup ya da kuruluşun özelliklerini özetleyenler ve betimleyenler,
- Bir olgunun bir başka olgu ile birlikte, veya bir olgudan sonra oluşum sıklığını belirlemeye yönelik olanlar olmak üzere iki gruba ayrılırlar.

Halkla ilişkilerde araştırmaların büyük bir bölümü betimleyici araştırmalardır. Örneğin bir gazetenin okuyucu kitlesinin ya da bir kuruluşun belli bir birimi ile doğrudan (ya da dolaylı) ilişkide bulunan birey ve grupların özelliklerinin saptanmasına yönelik araştırmalar (a) grubuna, belli özelliklerle ilişkili olguları saptamaya yönelik araştırmalar ise (b) grubuna girer. Bu iki amaç aynı araştırmada da yer alabilir.

c) Açıklayıcı Araştırmalar

Çeşitli değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri aramaya, bu ilişkilerle ilgili çeşitli varsayımları

HALKLA İLİŞKİLER

sınamaya yönelik araştırmalardır. Örneğin bir kuruluşta halkla ilişkiler birimi, yaptığı iş konusunda daha iyi bilgilendirilmiş bir çalışan kitlesinin dış kamularla ilişkilerde daha verimli olacağını varsayabilir ve bunu araştırma ile sınayabilir. Burada yapılan bilgilendirme ile çalışanların verimliliği, verimlilikle de kamularla ilişki arasında nedensel bir ilişkinin aranmasıdır. Uygulamada araştırmacı yeni bir konuda önce alanı öğrenmek, sonra sorunun özelliklerini betimlemek, sonra da açıklama geliştirmek durumunda kalabilir. Başka deyişle tek bir araştırmada üç araştırma tipinin de kullanılması söz konusu olabilir. Bu nedenle önemli olan "araştırma sınıflamasının bir amaç değil, bir araç olması"dır.

Halkla İlişkiler alanında araştırmaya, genel olarak, bilgi verme, çeşitli kamuların tutumlarını ölçme, değerlendirme, her hangi bir konuyla ilişkili kamuların tutum ve/veya davranışlarını etkileme, kuruluş ile kamuları arasında günlük ilişkilerde karşılaşılan çeşitli sorunları giderme ya da yönetimi geliştirme gibi çeşitli konularda başvurulmaktadır.

Bununla birlikte, halkla ilişkilerin farklı anlamları ve görevleri (işlevleri) dikkate alındığında bir kuruluşun tüm yönleriyle ilgili sorunların büyük bir bölümünün halkla ilişkiler sorunu olarak nitelenebileceği açıktır. Başka bir deyişle araştırma kuruluş ve çeşitli kamuları arasındaki ilişkileri ilgilendiren her hangi bir sorun, etkinlik ya da düzenleme ile ilgili olabilir. Halkla ilişkilerde ilgilendiği konuların çeşitliliği nedeniyle araştırılan konunun, incelenen alanın özelliklerine uygun olarak davranışsal ve uygulamalı bilimlerdeki araştırma yöntemlerini, bu alanların verilerini kullanmak zorundadır.

Genellikle araştırmanın her şeyi çözmesi beklenir. Oysa araştırmalar sorunu çözmez ya da bize o konuda ne yapılacağını söylemez. Yalnızca belli bir konuda ne düşünüldüğü, karşılaşılan güçlüklerin neler olduğu vb. konularda bilgi verir.

Halkla ilişkiler araştırması ile sorunun ana kaynakları (Bu tutum, bilgi eksiği, yönetsel düzenleme vb. olabilir.) saptandıktan sonra bunların düzeltilmesine ilişkin öneriler getirilir. Bir konuda bilgi eksiğinin giderilmesi, bir başkasında kimi davranışların düzeltilme yoluna gidilmesi, kimi konularda işlemlerin basitleştirilmesi, standart yöntemlere gidilmesi, başvurulacak yönetsel kademelerin ya da gerekli işlemlerin azaltılması vb. önerileri araştırma sonunda girilecek programlar niteliği taşırlar.

6.8.2. Planlama

Halkla ilişkiler sürecinin ikinci aşaması "planlama"dır. Planlama belirlenen amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan araçların saptanması ile ilgili bir kavram olup "amaçların ve bu amaçlara ulaşmak için nelerin, ne zaman, nerede, neyle ve kimlerce, nasıl yapılacağını" belirlenmesi olarak tanımlanabilir. Planlama yalnızca içinde bulunan anı kapsamaz, ileriye doğru bir bakışı içerir.

Halkla ilişkilerde planlama genel olarak sorunun ne olduğuna, bu konuda neyin, nasıl yapılacağına karar verme olarak tanımlanır. Halkla ilişkilerde planlar diğer çalışmalarda olduğu gibi uzun, orta ve kısa dönemli olarak ayrılabilir. Uzun ve orta dönemli planlar daha çok bir örgütün ve birimin halkla ilişkiler politikasının gerçekleşmesine ilişkin planları içerir. Bunlarda ulaşmak istenilen amaçlar yer alır. Kısa dönemli planlar ise daha belirli noktalar üzerinde yoğunlaşan, daha dar nitelikte olan, genel planlama amaçlarının ayrıntılarının belirlendiği ve bunlara ulaşma yöntemlerinin saptandığı planlardır.

Halkla ilişkiler planları önleyici ve onarıcı olmak üzere de ikiye ayrılabilir. Onarıcı planlar daha çok belli bir andaki sorunun çözümüne ilişkin planlardır, kriz anlarında ortaya çıkarlar. Önleyici planlar ise ileriye yönelik sorunların neler olabileceğinin önceden saptanıp, çözüm yollarının aranarak sorunların krize dönüşmesini engellemeyi amaçlayan planlardır.

Genellikle uygulamada bir kriz doğduğunda halkla ilişkilerin bu krize ya da en azından krizin atlatılmasına bir çözüm bulması istenmektedir. Ama halkla ilişkilerin asıl amacı bir kriz doğmasını engellemeye çalışmaktır. Bu nedenle halkla ilişkilerde daha çok önleyici planlamanın yer alması gerekir.

Halkla ilişkilerde program planlaması, tüm çalışmaların bel kemiğini oluşturmaktadır. Bundan dolayı programın birincil ve ikincil amaçlarının ve bunların nedenlerinin, hedeflerin neler olduğunun; hangi araçlarla, kime ve nasıl ulaşılacağını; nelerin, nasıl, ne zaman söyleneceğinin ve bu çalışmanın emek ve para olarak neye mal olacağını açıkça ve ayrıntılı bir biçimde gösterilmesi gerekmektedir.

Tüm program planlamalarında dikkat edilecek noktaları aşağıdaki gibi gösterilebilir:

- Sorunun tüm yönlerinin, tüm etmenlerinin araştırılması,
- Sorunu çözmek için mevcut ve gerekli kaynakların dökümünün yapılması,
- Gerekli para ve zamanın saptanması,
- Gerekli uzmanlardan oluşan bir grubun kurulması,
- Kısa dönemli ve gerçekçi olmayan zamanlamadan kaçınılması,
- Hata ve başarısızlıklardan ders alınması.

6.8.3. Uygulama (İletişim)

Tüm halkla ilişkiler sürecinin en göze çarpan yönü, hedef kitlelere bilgi aktarmaya ve/veya onları etkilemeye yönelik olan iletişim aşamasıdır. İletişim, yalnız halkla ilişkilere özgü olmayıp, toplumsal yaşamda insan ilişkilerinin temel öğelerinden biridir. Halkla ilişkilerin bir aşaması olarak iletişimi anlayabilmek için, onu çeşitli boyutlarıyla (mekanik, psikolojik, yorumlayıcı-sembolik ve sistem-etkileşimi) incelemek gerekir.

Basit olarak iletişim, ortak semboller (simgeler) sistemi yoluyla anlamların, duygu, düşünce ve davranışların aktarılma süreci olarak tanımlanır. Yazılı ya da sözlü sözcükler, resimler, davranışlar vb. ortak simge ya da sembollerini oluşturur. Her iletişim şemasında şu temel öğeler bulunur: Kaynak, ileti (mesaj) ve alıcı. Bunlara bir de iletinin aktarıldığı araç ya da kanal eklenir.

İLETİŞİMİN TEMEL ÖĞELERİ

- * Gönderici
- * Mesaj
- * Kanal
- * Alıcı

6.8.3.1. Gönderici (Kaynak)

Kaynak, iletişimi başlatan ya da başlatmakla sorumlu, geniş bir kitleye doğrudan ya da radyo veya TV gibi araçlarla gönderen birey ya da kuruluştur.

6.8.3.2. Mesaj (İleti)

İleti, kaynağın alıcıya aktarmak istediği bilgi, düşünce ve kavramları sembolize eder.

6.8.3.3. Kanal

Kanal, iletinin potansiyel alıcıya aktarıldığı ortamı ya da gazete, radyo, televizyon ve benzeri araçları anlatır.

6.8.3.4. Alıcı

Mesajın yöneldiği birey ya da bireylere alıcı denir.

İletişimin başarısı için kaynağın mesajlarını alıcının özelliklerini dikkate alarak, bu özelliklere uygun bir dille (alıcının anlayabileceği) ve uygun araçla (alıcıya ulaşan) aktarması gerekir. Alıcı ile kaynak arasındaki bağın kurulması, her ikisinin bilgi, ilgi ve deneylerinin oluşturduğu deney alanlarının kesişmesini gerektirir. Buna ortak deney alanı denir. Alıcı ile gönderici arasında ortak dil, değerler, amaçlar vb. söz konusu alanı oluşturan öğelerdir.

İletişim sürecinde alıcının iletişime tepkisini, iletiye yanıtını anlatır. Bir bakıma geribildirim iletişimin amacını oluşturur. Geribildirim iletişim sürecinde -tıpkı iletinin alıcıya ulaşmasında olduğu gibi- her zaman kendiliğinden ortaya çıkmayabilir. Bu nedenle çoğu kez geribildirim sağlanması kaynağın çabasına bağlıdır.

6.8.4. Değerlendirme

Halkla ilişkiler sürecinin son aşaması, değerlendirme olarak adlandırılır. Bu aşamada uygulanan programın etkileri ölçülür ve programın amacına ulaşma derecesi saptanır. Elde edilen sonuçlar yeni bir program için ilk verileri sağlar. Başka bir deyişle, değerlendirme mantıksal olarak, sonraki programın da bilgi toplama aşamasını oluşturur.

Bir programın etkililiği dört boyutta değerlendirilebilir:

6.8.4.1. Dinleyicilerin Nitelik ve Niceliği

Burada ne kadar dinleyiciye ulaşılabilirdiği, ulaşılanların tüm dinleyicileri ne ölçüde temsil ettikleri,

nitelikleri vb. araştırılır.

6.8.4.2. Dinleyicilerin Tepkisi

Dinleyicilerin ilgilerinin çekilip çekilemediği, mesajın içeriğinin dinleyici üzerinde olumlu-olumsuz etkilerinin olup olmadığı, mesajı anlayıp anlamadıkları araştırılır.

6.8.4.3. İletişimin Etkisi

Gönderilen mesajın fark edilen etkisi ve bu etkisinin sürekliliği araştırılır.

6.8.4.4. Etki Süresi

Kullanılan kanallar ve mekanizmalardan hangilerinin etkili oldukları, hangi tutum ve davranışların etkilenebildiği araştırılır.

6.9. Halkla İlişkiler Sürecinde Sosyal Sorumluluk

Sosyal sorumluluk, işletmelerin kendi çıkarlarını gözetmeksizin toplumun yararını gözeterek yaptığı tüm faaliyetleri ifade eder. Bu bağlamda toplumun sorunlarının ön planda tutulması sorumlu davranışın temelini oluşturur. İşletmelerin yapmış olduğu sosyal sorumluluk faaliyetleri, işletme adına olumlu bir imaj katmaktadır⁹. Bu anlamda Archie Carroll'ın sosyal sorumluluk bağlamındaki piramidi bilimsel olarak önemli bir noktada yer alır.

Carroll'a göre kurumsal sosyal sorumluluk piramidin ilk basamağını ekonomik sorumluluklar, ikinci basamağını yasal sorumluluklar, üçüncü basamağını ahlaki sorumluluklar ve dördüncü basamağını ise sosyal sorumluluk oluşturmaktadır. Ekonomik sorumluluklar, işletmelerin kaynaklarını verimli bir şekilde kullanarak üretim kalitesini toplumun gereksinimlerine yanıt verecek şekilde organize etmesini ifade eder. Bu sayede işletme hem kâr elde etmekte hem de ülke ekonomisine katkıda bulunması beklenmektedir. Yasal sorumlulukta ise işletmelerin kanun, tüzük ve yönetmeliklere uygun davranmasının gerekliliği ön planda tutulur. Ahlaki sorumluluk ise fiyatları makul düzeyde tutma, fırsatçılıktan kaçınma ve gerçek dışı reklamlardan kaçınarak etik davranmayı gerektirir. Sosyal sorumluluk basamağında ise işletmelerin toplumun yararını da gözetecek faaliyetlerde bulunması beklenir¹⁰.

Halkla ilişkiler ve sosyal sorumluluk, kurumun felsefesini oluşturan, birbirini tamamlayan ve özünde dürüstlük barındıran kavramlardır. Günümüzde de halkla ilişkiler; kurumun imajını güçlendirme ve paydaşlarla uzun vadeli güven ilişkisi kurma amacını, kurumsal sosyal sorumluluğun sunduğu somut sosyal katkı alanlarıyla gerçekleştirmektedir. Sürdürülebilirlik ve hesap verebilirlik temelleri üzerine kurulan bu ilişki, kuruluşların sadece kâr amacı gütmelerini değil, toplumun refahını düşünen bir yapıda olduklarını da ifade eder¹¹.

6.10. Halkla İlişkilerde Kullanılan Araçlar

Halkla ilişkiler iç ve dış kamulara bilgi aktarılmasında, bu kamularla ilişkilerin düzenlenmesinde çeşitli araçlardan yararlanır. Hangi araç ya da araçların kullanılacağı konunun, ulaşılmak istenen grubun ve aracın özelliklerine bağlı olarak belirlenir.

⁹ Balta Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, 186.

¹⁰ Balta Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, 187-188.

¹¹ Hasan Güllüpunar, "Halkla İlişkiler ve Sosyal Sorumluluk", *Halkla İlişkilere Giriş* içinde, ed. Metin Işık (Konya: Eğitim Yayınevi, 2012), 127.

HALKLA İLİŞKİLERDE KULLANILAN ARAÇLAR

Yazılı ve Basılı Araçlar	Yayın ve Gör.- İşit. Araçlar	Sosyal ve Kültürel Etkinlikler	Eğitim
- Gazete - Broşür - El kitabı - Kılavuz - Bülten - Yıllık - Dergi - Mektup - Afiş - Pankart - El ilanı - Yönlendirici - Yol gösterici	- Radyo - Televizyon - İnternet - Sergi	- Yarışma - Gezi	

6.10.1. Yazılı ve Basılı Araçlar

Yazı ve baskı tekniği kullanılan tüm araçlar bu grupta yer alır. Basılı araçlar büyük kitlelere ulaşmaya olanak sağlaması, maliyetinin değişebilmesi açısından yaygın bir şekilde kullanılabilen araçlardır. Bu araçların kullanılması için halkın okuma-yazma bilmesi ve okuduğunu kavrayacak düzeyde olması gerekir. Ulaşılmak istenen grupta okuma-yazma oranının düşüklüğü söz konusu ise bu araçlardan bazılarının resim ve şekil ağırlıklı olarak kullanılması gerekir. Ayrıca bunların kullanılma teknikleri iyi bilinmelidir.

6.10.1.1. Gazeteler

Özellikleri ve çalışma düzenleri bilinirse ulusal ve yerel olarak yayınlanan günlük gazeteler halkla ilişkilerde büyük ölçüde yararlanılan araçlardır. Kuruluş ile ilgili yenilik ve olayların haber olarak gazetelerde yer alması veya gazetelerde yayımlanmak üzere yazılar hazırlanması yaygın yararlanma örnekleridir. Ancak gazetelerde yer sınırlı olduğundan, yayımlanması istenilen haber ve yazılara yer verilmesi her zaman mümkün olmayabilir. Gazetede yer alacak yazının, gazeteci gözüyle haber niteliği taşıması ve kamuoyunu yakından ilgilendirmesi gerekir. Bunun için de gazete sahipleriyle, muhabirlerle, köşe ve fıkra yazarları ile düzenli ve iyi ilişkiler içinde olmak gerekir. Böylece hem konuların öneminin açıklanması hem de olayların etraflıca anlatılması imkânı doğar.

6.10.1.2. Dergiler

Gazeteler için söz konusu olan durum, dergiler için de aşağı yukarı aynıdır. Kuruluşlar, imkânları elverişli ise kendi dergisini de çıkarabilirler. Ancak bu, yararlı olmakla birlikte belli bir bilgi ve çok çalışma gerektiren, pahalı bir yoldur. Bu nedenle yeterli maddi olanaklara ve teknik bilgiye sahip olunmadığında yerel veya ulusal dergilerden yararlanma yoluna gidilmelidir.

6.10.1.3. Broşürler

İlişki kurulmak istenilen kitleye ulaşmakta ve tanıtımda çok yararlı bir araç olan broşürler, genellikle az sayfalı ve bol resimlidir. Renkli olmaları maliyeti yükseltirse de çekiciliği artırır. Bunların en yararlı tarafı içerik, baskı ve dağıtım yönünden kuruluşun kontrolü altında olması ve amaca en iyi hizmet edecek şekilde hazırlanabilmesidir.

6.10.1.4. El Kitapları veya Kılavuzlar

Bunlar da okuyana bilgi veren, öğretici, açıklayıcı ve yol gösterici nitelikte basılı araçlardır. Kolay anlaşılabilir ve açık bir dille hazırlanmış olmaları gerekir.

6.10.1.5. Bültenler

Halkla ilişkiler aracı olarak, ilgili kişilere sürekli bilgi verme imkânı sağlar. Kurum dışı ilişkilerde kullanılan çok sayfalı mektuplar olarak nitelendirilebilir.

6.10.1.6. Yıllıklar

Kuruluşun bir yıllık çalışmaları ile sosyal ve kültürel olaylarını kronolojik sırada özetleyen basılı halkla ilişkiler araçlarından olan yıllıkların, kurum tarafından çıkarılması esas olmakla beraber, ilgili herhangi bir başka kuruluş tarafından hazırlanan bir yıllıkta da bilgi vermek mümkündür.

6.10.1.7. Mektuplar

Kişisel ilişkilerde kullanılan yazılı haberleşme araçlarından biri olan mektuplar, ilgililere daha nazik, samimî ve özel olarak hitap etme imkânı verir. Mektuplar kanalı ile kurum bir yenilik veya olayı haber verebileceği gibi, herhangi bir konuda karşı tarafın düşünce ve görüşlerini almak imkânını da sağlayabilir. Ayrıca davet, tebrik, teşekkür ve başsağlığı niteliğindeki mektuplar, halkla ilişkiler açısından büyük yararlar sağlar.

6.10.1.8. Afişler (Posterler)

Özellikle posta kanalıyla ulaşılamayacak gruplara hitap etme imkânı veren afişler, yazıdan çok resimle ifade edilen mesajların geniş halk kitlelerine duyurulmasını sağlar. Afişlerde mesaj en etkili ve en kısa sözlerle, en uygun resim ve çizgilerle ifade edilmelidir. Hiç kimse uzun ifadeler taşıyan bir afişi okumak için durup, zaman kaybetmek istemez. Bu nedenle afişler örneğin sokaktan gelip geçenlerin dikkatini çekecek ama hareketlerini engellemeden anlayabilecekleri biçimde düzenlenmelidir.

6.10.1.9. Pankartlar

Bunlar vitrin ve ilan tahtalarına konulabilecek küçük boyutlarda duyuru kartlarıdır. Pankartlarda iletilmek istenilen mesaj, kısa ve tam olarak ifade edilmeli, mesajın dikkat çekici ve kolay okunur olması gereklidir.

6.10.1.10. El İlanları

Bir basılı halkla ilişkiler aracı olan el ilanları, kısa mesajlar içerir. Boyutları pankartlara göre daha küçüktür, bu nedenle yollarda kolayca dağıtılabilir. Diğer halkla ilişkiler araçları ile birlikte kullanıldığında daha etkili olur. Ancak, başka bir haberleşme aracı kullanma imkânı yoksa, el ilanları da yararlı olabilir,

6.10.1.11. Yönlendirici ve Yol Göstericiler

Yol gösterici işaret ve levhalar, bina yerleşim planları, personeli tanıtıcı yaka kartları ve personelin yerini işaret eden her türlü araçlar bu grupta ele alınabilir.

6.10.2. Yayın ve Gör.-İşit. Araçları

Göze ve kulağa hitap eden, okuma yerine dinleme ve görme yoluyla mesajları ileten halkla ilişkiler araçlarıdır. Radyo, televizyon, film, hoparlör düzeni, slayt, video ve fotoğraf gibi araçlar bu grupta yer alır.

6.10.2.1. Radyo, Televizyon ve İnternet

Dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de zamanı çok sınırlı, çeşitli programlara yer verilen, büyük halk kitlelerine ulaşmayı sağlayan yayın araçlarıdır. Bu sebeple radyo, televizyon ve internet ortamında bir kuruluşun kendinden bahsettirebilmesi çaba göstermeyi gerektirir. Bu durumda bu gibi kuruluşlardan yararlanmak için, yetkililerle temas kurulması ve meslekî haftalarda, önemli olaylar olduğunda, kutlama ve anma törenlerinde yapılan faaliyetler önceden duyurulmalı ve programa alınması için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır. Bir kuruluş bu araçlara sahip olmasa bile, çevredeki diğer kuruluşların imkânlarından ödünç alma yoluyla da yararlanabilir.

6.10.2.2. Sergiler

Afiş, pankart, fotoğraf gibi halkla ilişkiler araçlarını bir araya toplayan sergiler, sürekli veya gezici olarak düzenlenebilir. Sürekli sergiler daha çok belirli bir yerde, belirli bir süre açık kalmak üzere düzenlenirler. Bu sergilerde süreklilik olduğundan büyük ve ağır malzemeler de kullanılabilir. Gezici sergiler, taşınabilir parçaların sergilendiği, kısa süreler için gösteri yapılmak istendiğinde başvurulacak araçlardır. Bu tür sergilerde taşınma söz konusu olduğundan, sergilenen eşyanın kolay taşınabilir olması gerekir.

6.10.3. Sosyal ve Kültürel Etkinlikler

Festival, balo, yemek, çay partisi gibi her türlü sosyal toplantılar ile her türlü kongre, konferans, seminer, kurs, münazara, açık oturum, kutlama, anma, onurlandırma toplantıları düzenlenmesi veya başkaları tarafından yapılan bu tür toplantılara katılarak ilişkilerin geliştirilmesi ve kaynaşma sağlanması halkla ilişkiler açısından önemlidir.

6.10.3.1. Yarışmalar

Çeşitli gruplar için değişik yarışmalar düzenlemek veya başka kurumlar tarafından hazırlanan yarışmalara katkıda bulunmak, halkla ilişkiler bakımından çok yararlıdır. Böylece kuruluşa karşı ilgi uyandırabileceği gibi, yalnız yarışmalara katılanlara değil, onların yakın çevresinde bulunan insanlara da ulaşılması mümkündür.

6.10.3.2. Geziler

Halkla ilişkilerde kurum içi ilişkileri geliştirmek amacıyla düzenlenecek şehir içi, şehirlerarası veya yurtdışı geziler çok yararlıdır. Bu türden geziler eğlendirme amacı yanında "biz" fikrinin uyanmasına, verimin artmasına, kaynaşmaya, bilgi ve görgü artırmaya da hizmet eder. Ayrıca belirli zamanlarda kuruluşu halkın ziyaretine açmak, çalışma ve imkânları görmelerini sağlamak da halkla ilişkiler yönünden çok yararlıdır.

6.10.3.3. Destek Verme (Sponsorluk)

Kuruluşların kendi ilgi alanları dışında olan spor, sanat gibi etkinliklerin maddî boyutunu üstlenmesi, adının bu alanlarla birleştirilmesini sağlayan ve son zamanlarda yaygın olarak başvurulacak bir etkinlik çeşididir.

6.10.4. Eğitim

Eğitim, başlı başına bir halkla ilişkiler aracıdır. Personelin eğitimini amaçlayan hizmet içi kurslar, okuma-yazma, yabancı dil, müzik kursları gibi eğitici faaliyetler ile çeşitli konularda düzenlenecek konferans, seminer gibi faaliyetler halkla ilişkiler bakımından ilgi, yakınlık ve güven sağlar.

6.10.5. Dijital Araçlar

Geleneksel iletişim araçlarından farklı olarak dijital araçlar; kurumsal internet siteleri ve sosyal medya platformları aracılığıyla geniş ve etkileşimli bir iletişim ortamı sunar. Günümüzde saygın kurumların tamamına yakını, kendilerini tanıtan ve faaliyetlerini duyuran resmî web sitelerine sahiptir. Kurumların

paylaşımlarında kurumsal kimliğe uygun, ciddi ve tutarlı bir dil kullanılmalı ve yanlış bilgilere yol açacak durumlara sebebiyet vermekten kaçınılmalıdır. Vatandaşlar bu platformlar üzerinden duyurulara ve güncel gelişmelere ulaşırken, kurumlar da sosyal medya sayesinde hedef kitleleriyle doğrudan iletişim kurarak çalışmalarını daha geniş kitlelere aktarabilmektedir.

Kamu kurumları açısından dijital mecralar, halkla ilişkiler faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu araçlar, toplumun doğru ve güvenilir bilgiye hızlı bir şekilde erişmesini sağlar. Bu araçlar, özellikle kriz durumlarında, kritik bilgilerin kısa sürede geniş kitlelere ulaştırılmasında büyük rol oynar. Dijital araçların önemli özelliklerinden biri, karşılıklı iletişimi mümkün kılmasıdır. Bu sayede vatandaşlar yalnızca bilgi alan kişiler olmaktan çıkar; soru soran, talepte bulunan ve görüşlerini paylaşarak sürece katılan aktif bireyler hâline gelir. Bu etkileşim, kurumların şeffaflığını artırırken halkın yönetime katılımını da güçlendirir¹².

6.11. Çalışanlar ve Halkla İlişkiler

Halkla ilişkilerde kamu kavramı içine yalnızca dış çevredeki birey, grup ve kuruluşlar girmez. Her kuruluşta çalışanlar halkla ilişkiler açısından o kuruluşun iç kamularını oluştururlar. Halkla ilişkilerin anlamları açıklanırken görüldüğü gibi, bir kuruluşun halkla ilişkilerinin niteliği yalnızca o kuruluştaki halkla ilişkiler biriminin yaptığı işler tarafından değil, kuruluşun tüm kararları, uygulamaları, çalışanların davranışları tarafından da belirlenmektedir. Bu çerçevede halkla ilişkiler aslında o kuruluşun tüm etkinlikleri ve bunların niteliği ile ilgilidir.

6.11.1. Kurum İçi İlişkiler

Halkla ilişkilerde, kurum içi ilişkiler büyük önem taşır. Bu bakımdan halkla ilişkilerde başarı sağlanması için halkla ilişkilerle görevli olsun olmasın, bütün personelin kuruluşun amaçlarını iyi bilmesi ve çalışmaların işbirliği içinde yürütülmesi gerekir. Diğer bir ifade ile, halkla ilişkilerde iç ilişkiler, dış ilişkiler kadar önemlidir ve birlikte sürdürülmesi gerekir. Kendi içinde tutarsız veya istenilenlerle, uygulamaların farklı olması gibi durumlar, halkla ilişki kurulmasını engeller. Bunun için personelin tümü yetenek ve becerilerini sonuna kadar kullanarak örgütün teşkilatın çalışmalarına katkıda bulunmalıdır.

Aslında her kuruluş çalışanlara belli bir işin teknik açıdan nasıl yapılacağı ile ilgili bilgiler kadar çalışma yaşamının kurallarını kapsayan bilgileri de aktarır. Örneğin çalışanlara üstleri, astları, iş arkadaşları ve kuruluşla ilişkide bulunanlarla (iş sahipleri) ile ilişkilerinde nasıl davranması gerektiği konusunda belli bilgiler, yıllar içinde kuruluşta önem kazanan değerler bunlar arasındadır. Aynı şekilde çalışanlar da kendi değer ve normlarını kuruluşa getirmekte ve kuruluş üzerinde etkili olmaktadır. Bu etkileşim genel olarak örgüt davranışını oluştururken, özel olarak da örgütün halkla ilişkiler davranışı üzerinde etkili olur.

Halkla ilişkilerin temelinde, iyi insan ilişkileri yatar. İyi insan ilişkileri için tüm personel arasında haberleşmenin ve bilgi akışının sağlanması gerekir. Haberleşme, personel ile yönetim arasında karşılıklı diyalogun bulunması demektir. Çalışmaların niçin, nasıl, hangi amaçla yapıldığı bütün personel tarafından iyice anlaşılmalıdır. Kurum içindeki ilişkilerde ve bilgi akışında kopukluk ve aksaklıklar yoksa, personel arasındaki kişisel ilişkiler de iyi ise, görevler aksamadan sürdürülebilir.

Çalışanlar kuruluşun dış kamularla ilişkileri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu etki daha çok gündelik ilişkilerde olumlu ya da olumsuz biçimde ortaya çıkar ve kuruluşla ilgili kanaatleri biçimler. Örneğin hemen her ülkede kamu kuruluşlarında işlerin yeterli biçimde yapılmaması, gecikmeler, kırtasiyecilik, memurların ilgisizliği, özensizliği ya da tarafsız olmayışları ortak yakınmalar arasında yer alır. Yakınmaların bir bölümü kuruluşta işlerin yürütülmesindeki biçimsel aksamalara dayansa da çoğunda temel nedenin çalışanların işe ve iş sahiplerine yönelik tutum ve davranışları olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışanların davranışlarında özenli olmaları önemli bir noktadır.

Çalışanların etkisinin ortaya çıktığı ya da yakınmalara konu olduğu bir başka nokta işlerin düzenli ve hızlı yürütülmesi ile ilgilidir. Kuruluşlar işlerin kolay ve hızlı yürütmesi için kamuları ile aralarında ortak anlayış ve davranış geliştirme gereksinmesindedir. Belli bir iş için hangi belgelerin gerektiği, kime nasıl

¹² T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Kamu Kurumlarına Yönelik Kurumsal Sosyal Medya Kullanım Rehberi*, (İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2024).

başvurulacağı gibi konularda kuruluş tarafından bilgi verilmesi aslında bu amaca yöneliktir. İş sahiplerinin, müşterilerin bunlara uygun davranması beklenir. Ama çalışanların da bunlarla ilgili yeterli bilgileri vermesi, belgeleri hazır bulundurması gerekir.

Ayrıca işle ilgili birimlerin bina içinde yerini bilmek, birimlerin birbirine yakın olması işlerin hızlı yapılması açısından önemlidir. Bu nedenle kuruluşa gelenlere bilgi veren, çeşitli birimlerin yerlerini gösteren bir danışma bürosunun bulunması belli yararlar sağlamaktadır. Bütün bunlara ek olarak kuruluşun ve büroların genel olarak temizliği, çalışanların temiz ve düzenli olması, genel davranışı, kuruluş hakkında varılan yargılarda etkili olur.

6.11.2. Personelde Aranacak Nitelikler

Burada üzerinde önemle durulması gereken konulardan biri de yalnız halkla ilişkiler birimlerinde çalışan personelde değil, tüm çalışanlarda aranan genel niteliklerdir. Personelde bulunması gereken niteliklerin başlıcaları şöyle özetlenebilir:

6.11.2.1. Görünüş

Görünüş iş hayatında olduğu kadar halkla ilişkiler açısından da en etkileyici öğelerden biridir, iyi görünüşte giyim, temizlik, düzenlilik, sağlık ile tedbirli ve kontrollü olma gibi hususlar rol oynar. İş hayatında mesai arkadaşlarının, amirleri ve iş ilişkileriyle karşılaşılacak diğer ilgililerin memurlar hakkındaki ilk düşünceleri ve değerlendirmeleri onun genel görünüşü ile oluşur. Bu bakımdan giyime özen gösterilmesi ve giyeceklerin daima sade, rahat, temiz, ütülü düzenli olması zorunludur. Ayrıca ayakkabıların boyalı, saçların temiz ve düzenli, ellerin bakımlı ve temiz olmasına da azamî dikkat gösterilmelidir. Bütün bunlara ek olarak, terleme veya kirlilik sebebiyle oluşabilecek her türlü vücut kokusunun mutlak surette giderilmesi için sık sık banyo yapılması veya mümkün değilse vücudun zaman zaman silinmesi, kokuyu önleyici ve giderici malzemenin kullanılması, erkek, kadın herkesçe tarafından alışkanlık haline getirilmelidir. Gerek dış sağlığı ve gerekse olabilecek ağız kokularının önlenmesi bakımından da ağız sağlığına önem verilmesi ve dişlerin fırçalanması gerekir.

Sağlıklı görünüm ancak sağlık kurallarına uygun bir hayat tarzı ve düzenli yaşamakla elde edilebilir. Bu bakımdan iş hayatında başarının temellerinden biri de sürekli olarak sağlıklı olabilmektir. Bunun için personelin iş hayatı dışındaki hayatında da sağlık kurallarına uyması gerekir.

Beslenme, spor, uyku ve düzenli bir hayat insana sağlığın yanı sıra enerjik bir görünüm de kazandırır.

Görünüşü etkileyen bir diğer husus da kendine güven, dengeli davranış ve kontrollü duruştur.

Bütün bunlara dikkat edildiğinde ve alışkanlık haline getirildiğinde her insan, özellikle çalışanlar iyi ve güvenilir bir görünüme sahip olabilirler ve iş hayatında başarılı olmak için önemli bir avantaja sahip olurlar.

6.11.2.2. Kişilik

İnsanlar eğitimleri, görgüleri, bilgileri tecrübeleri ve dünya görüşleri bakımından birbirine göre farklılıklar göstermelerine rağmen, iş hayatı sahip olunması gereken bir takım şahsi vasıfları gerektirir. Bunlar İşbirliği anlayışı içinde çalışabilme, yerinde hareket edebilme, teşebbüs kabiliyeti, görgü ve tolerans gibi hususlardır. İş hayatında çevresi ile iyi geçinen, yardımlaşma ve arkadaşlığa önem veren, iş hayatı ile özel hayatı ayırabilen, anlayışlı, hoşgörülü ve nazik davranabilen, güler yüzlü kişiler daha başarılı olabilirler. Bu konuda, konuşma tarzı ile ses tonunun etkisi de unutulmamalıdır. Konuşmalar, terbiye ve nezaket kurallarına uygun, kendine güvenen bir insanın ses tonu ile yapılmalıdır, iş yerindeki resmî ve arkadaşlık ilişkilerinde saygı ve İyi niyet hâkim olmalı, dedikodu, samimiyette laubaliliğe kaçma, ikilik yaratma gibi hususlara yer verilmemelidir. İyi memur, işine alıştıkça her konuda talimat alması gerektiğini, bazı konularda sezgi ve teşebbüs kabiliyeti ile hareket edebileceğini de öğrenir. Ancak memur kendi inisiyatifi ile yaptığı işlerde, bunun zaman kazanmak ve iş bitirmek için yapıldığına amirinin dikkatini çekmeli, onun onayını da mutlaka almalıdır.

İş hayatında çoğu zaman "lütfen", "teşekkür ederim", "günaydın" gibi sözlerin nezaket kuralı olmanın dışında da bazı yararlar sağladığı bir gerçektir.

Amirlere ve çalışma arkadaşlarına saygı ve nezaketle davranma, odaya girenleri karşılama, yolcu etme, kapı girişlerinde büyüklere yol verme, kapı tutma gibi bir takım davranışlar sadece iş hayatında değil,

her yerde ve her zaman güzel insan davranışlarıdır, İyi, güzel ve nazik davranışlardan herkesin etkileneceği unutulmamalı; İçten gelen, yapmacık olmayan bu tür tavır ve davranışlar edinilmeye çalışılmalıdır.

İş hayatında görevin iyi, doğru ve zamanında bitirilmesi büyük önem taşır. Bu bakımdan memur, her türlü yazılı ve sözlü talimatı dikkatle almalı, anlayamadığı konularda konuyu aydınlatabilecek soruları mutlaka sorabilmelidir.

Memur tenkide açık olmalı, gerek yaptığı işle ve gerekse beğenilmeyen bir davranışı sebebiyle, kendisine açık ve ima yoluyla ikaz edilen hususlarda hoşgörülü olmalı ve bu tenkitlerin kendisine daha iyi olmaya sevk edeceğini düşünebilmeli, hatasını anladığında özür dileyebilmeli, telafi etmeye çalışmalı ve bir daha o türden yanlışlığa yol açmamaya gayret sarf etmelidir.

6.11.2.3. Güvenilirlik

İş hayatında güvenilir olma vazgeçilmez bir unsurdur. Bu unsur çalışma saatlerine uygun olarak işe gelip gitme, bu sürede görev dışı işlerde meşgul olmama, görevi istekle yapma, görevin gerektirdiği gizliliğe riayet etme, sadakat ve yaptığı işe saygı duyma gibi hususları kapsar, iş hayatında işlerin zamanında bitirilmesi, bitirilen işin kusursuz olması hem kuruluş hem de işi görenler açısından önem taşır.

Burada söz konusu olan iyi görünüş, kişilik, güvenilirlik gibi konulara dikkat ederek gerçekleştiren kişi iş hayatında başarı sağlar. Bu bakımdan kurum içi halkla ilişkilere tüm personelin katılımı gerekir. Kuruluştaki çalışanlar, o kuruluş ile ilgili bilgileri ve haberleri zamanında öğrenmeli ve yöneticiden, en alt düzeydeki görevliye kadar faaliyetin bir bölümüne fiilen veya dolaylı olarak katılmalıdırlar.

Sonuç olarak halkla ilişkiler varlık nedeni kamu yaran olan kamu kuruluşlarının halkla olumlu ilişkiler kurması, işlerin hızlı yürümesi, halkın belli konularda bilgi sahibi olması ya da kuruluşu etkilemesini sağlamak amaçlarına sahiptir. Halkla ilişkiler birimlerinin çalışmaları bu amaçları gerçekleştirmeye yöneliktir. Ama önemli olan bir kuruluşta yalnızca halkla ilişkiler biriminin çalışmaları değil, tüm kuruluşun halkla ilişkiler üzerine etkisinin bulunmasıdır. Bu nedenle bir kuruluşun yaptıkları kadar yapmadıklarının da onun halkla ilişkilerinin niteliğini ve uygulamasını etkileyeceği kabul edilir.

6.12. Kriz İletişimi

Kriz, hem uygulayıcılar hem de akademisyenler tarafından sıklıkla kullanılan oldukça geniş bir terimdir. Kriz en genel tanımıyla, bir sistemde meydana gelen ve ortak bir stres yaratan durumu ifade eder¹³. Krizlerin yönetilmesinde kilit kavram iletişimdir. Bu durum kriz iletişimi kavramını öne çıkarmaktadır. Kriz iletişimi, kurum ve kuruluşların karşılaştıkları olumsuz durumlarda itibarlarını koruyarak süreci en az zararla yönetmelerini sağlayan stratejik iletişim faaliyetleridir. Kriz iletişimi; kriz öncesinde, kriz esnasında ve kriz sonrasında oluşturulan tüm iletişim çabalarını içerir. Kriz anında hedef kitleyle doğru kanal üzerinden doğru mesajları iletmek oldukça önemlidir. Bu bağlamda kitle iletişim araçları büyük bir görev üstlenmektedir. Kriz zamanlarında hedef kitleyle direk temas kurulmasını sağlayan kitle iletişim araçları sayesinde yanlış bilgilerin önüne geçilebilir ve hedef kitleler bilgilendirilir.

Krizlerin değişken yapısı, proaktif ve reaktif iletişimi gerekli kılar.

Proaktif iletişim sorunlar meydana gelmeden olası riskleri düşünmek ve bu doğrultuda önlem alma sürecini kapsarken reaktif iletişim ise kriz meydana geldikten sonra duruma uygun çözümler geliştirerek hızlı şekilde müdahale etmeyi ifade eder¹⁴.

Halkla İlişkilerin Kamu Yönetimindeki Konumu

Küresel ölçekte 1980 sonrası hâkimiyet kuran neoliberalizm ve eş zamanlı gelişen enformasyon teknolojileri, kamu yönetiminde köklü bir dönüşüme zemin hazırlamıştır. Devletin ekonomik ve toplumsal kalkınmadaki yegâne otorite olduğu yönündeki geleneksel kanı, yerini çok aktörlü ve yenilikçi bir yönetim modeline bırakmıştır. Bu yeni dönemde yönetim anlayışı, kurum içi ve kurum dışı paydaşların karar alma mekanizmalarına dâhil edilmesi, hizmet üretiminde vatandaş odaklılığın esas

¹³ W. Timothy Coombs, Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding (SAGE Publications, 2023), 3.

¹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Stratejik İletişimde Yeni Akımlar Dijital Çağda Hakikat Mücadelesi ve Stratejik İletişim Yaklaşımları (İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2025), 117.

alınması ve yöneten-yönetilen ilişkisinin demokratik bir zeminde yeniden tanımlanması ilkeleri etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla, geleneksel kamu yönetimi anlayışından uzaklaşmış olma, şeffaflık, açıklık ve katılımcılık gibi değerleri temel alan insan odaklı bir halkla ilişkiler anlayışının kurumsallaşması için gerekli ekosistemi yaratmıştır¹⁵.

6.13. Devlet-vatandaş ilişkisi

Geleneksel bürokrasinin mesafeli duruşunun aksine, çağdaş halkla ilişkiler paradigması devlet ile vatandaş arasındaki köprüleri demokratik bir perspektifle yeniden inşa etmiştir. Bu dönüşüm sürecinde halkla ilişkiler, sadece bir duyuru faaliyeti olmaktan çıkarak vatandaş odaklı hizmet, aktif katılım, hesap verebilirlik ve şeffaflık sütunları üzerine inşa edilmiştir. Bahsi geçen bu yeniden konumlandırma, kamu diplomasisi ve kamu pazarlamacılığı gibi stratejik alanların yanı sıra dijital iletişim platformlarının ve kriz yönetimi mekanizmalarının yönetim süreçlerine entegre edildiği çok boyutlu bir uygulama alanını beraberinde getirmiştir¹⁶.

Bu yeni paradigma çerçevesinde vatandaş, kamu hizmetlerinin sadece pasif bir alıcısı olmaktan çıkarak hizmetin tasarlanma ve denetlenme süreçlerine dâhil olan aktif bir paydaş konumuna yükselmiştir. Modern kamu yönetimi anlayışı, devletin tek taraflı karar aldığı dikey hiyerarşi yerine toplumsal taleplerin karar alma mekanizmalarına geri besleme yoluyla dâhil edildiği yatay bir iletişim modelini benimsemiştir. Halkla ilişkiler bu noktada, vatandaşın talep, beklenti ve memnuniyet düzeyini ölçümleyen bir erken uyarı sistemi görevi görerek kamu politikalarının toplumsal rıza ve meşruiyet temelinde şekillenmesine imkân tanımaktadır. Vatandaşın sisteme katılımının arttığı ve etkileşimin dijitalleştiği bu yeni düzlemde, iletişimin en kritik çıktısı ve sürdürülebilir yönetimin temel şartı ise karşılıklı güven inşasıdır.

Güven oluşturma

Kamu yönetiminde güven, devlet ile toplum arasındaki toplumsal sözleşmenin devamlılığını sağlayan en önemli unsurdur. Geleneksel yönetim modellerinde güven, otoritenin hiyerarşik gücüyle sağlanmaktadır. Modern yönetim anlayışında ise güven, kurumsal dürüstlük ve iletişim performansı üzerine inşa edilmektedir. Halkla ilişkiler bu süreçte, kamu kurumlarının sadece ne yaptığını değil, neden ve nasıl yaptığını da halka anlatarak kurumsal güven iklimini oluşturmaktadır. Kurumun eylemleri ile söylemleri arasındaki tutarlılık, vatandaşın devlete olan bağlılığını pekiştiren en önemli unsurdur.

İkinci bir boyutta güven inşası, kriz anlarında ve belirsizlik dönemlerinde kamu yönetiminin sergilediği şeffaflık düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Bilgi kirliliğinin ve dezenformasyonun hızla yayıldığı dijital çağda halkla ilişkiler, kamunun “doğru ve güvenilir bilgi kaynağı” olma vasfını korumasını sağlamaktadır. Halkla ilişkiler disiplini, kurumların imaj oluşumunda, itibarlarını korumada ve krizleri yönetmede önemli işlevlere sahiptir. Vatandaşın soru ve endişelerine zamanında, doğru ve dürüst yanıtlar verilmesi, olası krizlerin yönetimini kolaylaştırmakta ve devletin vatandaşına değer verdiği algısını güçlendirmektedir. Bu durum, kamu politikalarının uygulanması için gerekli olan toplumsal desteğin zeminini hazırlamaktadır.

Resmî kurumlara yönelik hissedilen güven seviyesi ile vatandaşların hükümet politikalarına uyum sağlama eğilimi arasında doğrudan bir korelasyon bulunmaktadır¹⁷. Zira toplum, sonucunu öngöremediği ve niyetinden emin olmadığı idari kararlara karşı direnç geliştirme eğilimindedir. Bu direnci kırarak olan temel unsur, kamu yönetiminde güvenin tesis edilmesidir. Bu güven inşa süreci ise vatandaşlardan gelen geri bildirimlerin karar alma mekanizmalarında somut birer girdi olarak değerlendirilmesiyle mümkündür. Bireylerin ilettikleri talep, öneri veya eleştirilerin kamu otoritesi nezdinde karşılık bulması, devletin toplumsal hassasiyetlere karşı duyarlılığını simgelemekte ve bu

¹⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Kamu Yönetiminde Bir Dönüşümün Hikayesi: CİMER (İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2023), 52-53.

¹⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Kamu Yönetiminde Bir Dönüşümün Hikayesi: CİMER, 53.

¹⁷ Agus Kurniawan vd., "Strategic Public Relations for Strengthening Public Trust in Government", *International Research Journal of Business Studies* XVIII, no.1 (2025): 45.

durum vatandaşın sisteme yönelik kurumsal aidiyet duygusunu pekiştirmektedir. Bu düzlemde halkla ilişkiler birimleri, yalnızca kurumdan dış çevreye yönelik tek yönlü bir enformasyon aktarım kanalı olarak değil, toplumsal beklentileri bürokrasiye entegre eden çift yönlü bir köprü işlevi görmektedir¹⁸. Söz konusu bu etkileşimli süreç, idari yapıda karşılıklı iyi niyet esasına dayalı bir ortaklık iklimi yaratarak geleneksel bürokrasinin rasyonel ve mesafeli karakterini daha katılımcı, insan odaklı ve güvenilir bir kurumsal kimliğe dönüştürmektedir¹⁹. Güvenin en güçlü dayanağı ise yönetimin kapılarını halka açması, yani şeffaflık ilkesidir.

Şeffaflık

Kamu yönetiminde şeffaflık, kamu kurumlarına ilişkin bilgilerin hedef kitle tarafından ulaşılabilir olma sürecini ifade eder²⁰. Şeffaflık ilkesi, kamu otoriteleri ile vatandaşlar arasındaki bilgi eksikliğini gidererek iletişimi daha nitelikli bir boyuta taşımaktadır. Vatandaşların kendilerini ilgilendiren kararların alınma süreçlerine vakıf olması, yönetimden uzaklaşma hissini engellemektedir. Nihayetinde şeffaflık, güvene dayalı bir yönetim ortamının tesisi için temel bir zorunluluk olarak öne çıkmaktadır.

6.14. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)

21 Ocak 2017 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen ve 11 Şubat 2017 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan 6771 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” gereği olarak 16 Nisan 2017’de yapılan halk oylaması neticesinde Türk siyasi tarihinde yeni bir sistem olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi 9 Temmuz 2018 tarihinden itibaren resmen uygulanmaya başlanmıştır. Parlamenter sistem yerine Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesiyle beraber kamu yönetiminin yapısı ve işleyişi ile ilgili önemli dönüşümler yaşanmıştır.

Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın talimatlarıyla 2018 yılında hayata geçirilen Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), devlet ve millet arasındaki bağı kuvvetlendirmeyi amaçlamaktadır. 2006 yılında yayımlanan Başbakanlık Genelgesi ile faaliyetlerine başlayan BİMER sisteminin geliştirilmiş bir devamı niteliğinde olan bu merkez, günümüzde İletişim Başkanlığı bünyesindeki Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı tarafından yönetilmektedir.

Kamu yönetimi ve halkla ilişkiler alanındaki paradigma değişiminin en somut çıktılarından biri olan CİMER, kamu idaresi ile toplum arasındaki hiyerarşik mesafeyi dijital imkânlarla minimize etmeyi hedeflemektedir. CİMER, devletin vatandaş beklentilerine duyarsız kalmadığı, aksine bu talepleri sistematik bir veri havuzuna dönüştürerek politika belirleme süreçlerine dâhil ettiği yenilikçi bir halkla ilişkiler platformu olarak neşet etmiştir.

CİMER, devlet ile millet arasındaki iletişimi doğrudan ve aracısız bir zemine taşıyarak kurumsal bir diyalog kanalı vazifesi görmektedir. Vatandaşın her türlü talep, ihbar, şikâyet ve önerisini en üst makama iletebilmesine olanak sağlayan bu sistem, bürokrasinin hantallaşmasını engelleyerek kamusal hız ve verimliliği artırmaktadır.

CİMER aracılığıyla yürütülen proaktif iletişim süreci, devletin her bir vatandaşına değer verdiği algısını pekiştirerek kurumsal güven iklimini tesis etmektedir. Vatandaşların başvurularının ciddiyetle ele alınması ve somut sonuçlara ulaştırılması, idarenin toplumsal meşruiyetini artırmakta ve devlet-millet kaynaşmasını sürdürülebilir kılmaktadır. Sonuç itibarıyla CİMER, güven odaklı bir yönetim anlayışının dijital çağdaki en güçlü temsilcisi olarak işlev görmektedir.

CİMER, vatandaşın bilgi edinme hakkını etkin bir şekilde kullanmasını sağlayarak kamu kurumlarının faaliyetlerini şeffaf bir denetime tabi tutmaktadır. Başvuruların yasal süreler içerisinde yanıtlanması zorunluluğu, kamu görevlileri üzerinde olumlu bir otokontrol mekanizması yaratmakta ve idarenin hesap verebilirliğini güçlendirmektedir.

¹⁸ Kurniawan vd., “Strategic Public Relations for Strengthening Public Trust in Government,” 48.

¹⁹ Hatun Boztepe, “Halkla İlişkiler Perspektifinden Güven Kavramı: Katılımcılık, Şeffaflık Ve Hesap Verebilirlik İlkelerinin Kamu Kurumlarına Yönelik Güvenin Oluşmasındaki Rolü”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (2013): 54-55.

²⁰ Boztepe, “Halkla İlişkiler Perspektifinden Güven Kavramı: Katılımcılık, Şeffaflık Ve Hesap Verebilirlik İlkelerinin Kamu Kurumlarına Yönelik Güvenin Oluşmasındaki Rolü,” 62-64.

HALKLA İLİŞKİLER

CİMER, yalnızca bir şikâyet hattı değil, aynı zamanda toplumun nabzını tutan bir enformasyon kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Sistem üzerinden toplanan milyonlarca veri, halkla ilişkiler disiplini çerçevesinde analiz edilerek toplumun öncelikli sorunları ve beklentileri tespit edilmektedir. Bu geri bildirim mekanizması, kamu politikalarının masa başında değil, sahadan gelen gerçek veriler ışığında şekillenmesine imkân tanımaktadır. Böylelikle, devletin sunduğu hizmetler ile vatandaşın ihtiyaçları arasındaki uyum maksimum seviyeye çıkarılmakta ve demokratik yönetim süreci derinlik kazanmaktadır.

YEDİNCİ KISIM

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Bu kısım Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca (İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü) hazırlanmıştır.

7. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

7.1. Genel Konular

7.1.1. Temel Tanımlar

İş sağlığı ve güvenliği eğitimi boyunca açıklamalara geçmeden önce konu ile ilgili bulunan ve metin içerisinde sıkça geçen kavramların doğru bir şekilde bilinmesine ihtiyaç vardır.

Bu bakımdan, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu maddelerinde yer alan bilmeniz gereken temel tanımlara aşağıda yer verilmektedir.

Çalışan: Kendi özel kanunlarındaki statülerine bakılmaksızın kamu veya özel işyerlerinde istihdam edilen gerçek kişidir.

Çalışan temsilcisi: İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalara katılma, çalışmaları izleme, tedbir alınmasını isteme, tekliflerde bulunma ve benzeri konularda çalışanları temsil etmeye yetkili çalışandır.

İşveren: Çalışan istihdam eden gerçek veya tüzel kişi yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlardır.

İşyeri: Mal veya hizmet üretmek amacıyla maddi olan ve olmayan unsurlar ile çalışanın birlikte örgütlendiği, işverenin işyerinde ürettiği mal veya hizmet ile nitelik yönünden bağlılığı bulunan ve aynı yönetim altında örgütlenen işyerine bağlı yerler ile dinlenme, çocuk emzirme, yemek, uyku, yıkanma, muayene ve bakım, beden ve mesleki eğitim yerleri ve avlu gibi diğer eklentiler ve araçları da içeren organizasyondur.

İşveren vekili: İşveren adına hareket eden, işin ve işyerinin yönetiminde görev alan kişidir.

İş kazası: İşyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenen engelli hâle getiren olaydır.

Meslek Hastalığı: Mesleki risklere maruziyet sonucu ortaya çıkan hastalıklardır.

Tehlike: İşyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyelidir.

Risk: Tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da başka zararlı sonuç meydana gelme ihtimalidir.

Risk değerlendirmesi: İşyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek tehlikelerin belirlenmesi, bu tehlikelerin riske dönüşmesine yol açan faktörler ile tehlikelerden kaynaklanan risklerin analiz edilerek derecelendirilmesi ve kontrol tedbirlerinin kararlaştırılması amacıyla yapılması gerekli çalışmalardır.

7.1.2. İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramı ve Sayısal Veriler

İş sağlığı ve güvenliği, işin yapılması sırasında çeşitli nedenlerden kaynaklanan sağlığa ve güvenliğe zarar verebilecek koşullardan korunmak amacıyla yapılan sistemli ve bilimsel çalışmalardır. Peki, iş sağlığı ve güvenliği neden önemlidir? Oluşabilecek kaza ve yaralanmaları önlemek çalışma ortamlarını daha sağlıklı ve güvenli hale getirmek için önemlidir. İş kazaları gerekli önlemler alındığında tabii ki önlenabilir; ancak gerekli önlemlerin alınmaması sebebiyle binlerce ölüm milyonlarca yaralanma geçici ve sürekli iş göremezlik ve büyük ekonomik kayıplar yaşanmaktadır. Bunun dışında iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin rakamlarla ifade edilecek çok çarpıcı veriler bulunmaktadır. Bu veriler Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından tespit edilmiştir. Her 10 saniyede bir işle ilgili kaza veya hastalıkla ilgili bir çalışan hayatını kaybetmektedir. Her 10 saniyede 125 çalışan işle ilgili kaza geçirmektedir. Her gün 8027 kişi işle ilgili kaza veya hastalıkların sonucunda hayatını kaybetmektedir. Yıllık 395 milyon iş kazası meydana gelmektedir. Bu kazaların çoğu uzun süreli iş göremezlikle sonuçlanmaktadır. Yetersiz iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının her yıl küresel gayrisafi yurtiçi hasılanın %4'ü oranında bir ekonomik yük getirdiği tahmin edilmektedir. Ayrıca iş kazaları ve meslek hastalıklarının doğrudan ya da dolaylı maliyetinin dünya çapında yaklaşık 3 trilyon \$ (dolar) olduğu öngörülmektedir. Türkiye'ye özgü veriler de bu konunun önemini açıkça göstermektedir. Ülkemizde Sosyal Güvenlik Kurumunun verilerine göre 2024 yılında toplam 733.956 sigortalı iş kazası geçirmiştir. Bu kazalarda 1.905 sigortalı hayatını kaybetmiştir. Meslek hastalığı tanısı alan sigortalı sayısı ise 888 kişidir.

7.1.3. İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatı

7.1.3.1. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, iş sağlığı ve güvenliği hakkında çıkarılmış ilk ve tek müstakil kanundur. 20 Haziran 2012 tarihinde kabul edilen Kanun, 30 Haziran 2012 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Bu Kanun AB çerçeve direktifi ve uluslararası sözleşmelerle uyumludur. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun amacı, işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi ve işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir. Kamu ve özel sektör ayrımı gözetmeksizin tüm çalışanlar bu Kanun kapsamındadır. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile birlikte kamu kurumlarında çalışanların tümü iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının kapsamına girmiştir. Kuralcı bir yaklaşım yerine önleyici yaklaşım esas alınmıştır. Önleyici yaklaşım iş kazası olmadan önce önlem almaya yöneliktir. Bütün işyerlerine risk değerlendirmesi yapma zorunluluğu getirilmiştir. İşveren çalışanların sağlık ve güvenliğini etkileyecek tehlikeleri belirleyecek ve gerekli tedbirleri alacaktır. Çalışanlar belirli periyotlarla düzenli olarak sağlık kontrolünden geçecektir. Tüm çalışanlara daha sağlıklı ve güvenli çalışmalarını sağlamak için iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri verilecektir. Çalışanlara iş sağlığı ve güvenliği alanında görüş ve öneriler sunma imkânı verilerek işyerindeki iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarına katılma imkânı sağlanmıştır.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun uygulanmadığı istisna olarak tanımlanan kişiler ve faaliyetlerdir şunlardır:

Fabrika, bakım merkezi, dikimevi ve benzeri işyerlerindeki hariç Türk Silahlı Kuvvetleri, Genel Kolluk Kuvvetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı müsteşarlarının faaliyetleri; afet ve acil durum birimlerinin müdahale faaliyetleri; ev hizmetleri; çalışan istihdam etmeksizin kendi nam ve hesabına mal ve hizmet üretimi yapanlar; hükümlü ve tutuklulara yönelik infaz hizmetleri sırasında iyileştirme kapsamında yapılan iş yurdu, eğitim, güvenlik ve meslek edindirme faaliyetleridir.

İşverenin genel yükümlülükleri, bu Kanun kapsamında işverenin genel yükümlülükleri şunlardır: İşveren çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlü olup bu çerçevede mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dahil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar yapar. İşveren; işyerinde alınan iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyulup uyulmadığını izler, denetler ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlar. Risk değerlendirmesi yapar veya yaptırır. Çalışana görev verirken çalışanın sağlık ve güvenlik yönünden işe uygunluğunu göz önüne alır. Yeterli bilgi ve talimat verilenler dışında çalışanların hayatı ve özel tehlike bulunan yerlere girmemesi için gerekli tedbirleri alır. İşyeri dışındaki uzman kişi ve kuruluşlardan hizmet alınması işverenin sorumluluklarını ortadan kaldırmaz. Çalışanların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki yükümlülükleri işverenin sorumluluklarını etkilemez. İşveren iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin maliyetini çalışanlara yansıtamaz.

Risklerden korunma ilkeleri konusunda işveren risk yönetimini tam ve doğru uygulamak için sıralanan ilkelere göre hareket eder. Risklerden kaçınmak, kaçınılması mümkün olmayan riskleri analiz etmek, risklerle kaynağında mücadele etmek işin kişilere uygun hale getirilmesi için iş yerlerinin tasarımıyla iş ekipmanı çalışma şekli ve üretim metotlarının seçimine özen göstermek, özellikle tekdüze çalışma ve üretim temposunun sağlık ve güvenliğe olumsuz etkilerini önlemek önlenemiyorsa en aza indirmek, teknik gelişmelere uyum sağlamak, tehlikeli olanı tehlikesiz veya daha az tehlikeli olanla değiştirmek, teknoloji iş organizasyonu çalışma şartları sosyal ilişkiler ve çalışma ortamı ile ilgili faktörlerin etkilerini kapsayan tutarlı ve genel bir önleme politikası geliştirmek, toplu korunma tedbirlerine kişisel korunma tedbirlerine göre öncelik vermek, çalışanlara uygun talimatlar vermek. İş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinde ilk adımı risk değerlendirmesi oluşturur. Bütün işyerlerine risk değerlendirmesi yapma zorunluluğu getirilmiştir. İşyerlerinde çalışanların sağlık ve güvenliğini etkileyecek tehlikelerin belirlenerek gerekli tedbirlerin alınması işverenin yükümlülüğüdür. İşyerinden veya işyeri dışından kaynaklanan tehlikeler bu tehlikeleri riske dönüştüren faktörler söz konusu risklerin gerçekleşme ihtimali bunun sıklık derecesi ve verebileceği zararlar belirlenir ve derecelendirilir. Risk değerlendirmesi sonucuna göre işveren; çalışma yöntemleri, çalışma saatleri, alınacak önlemler, kullanılacak araç, gereç, ekipman ve kişisel koruyucu donanımları belirler.

İş sağlığı ve güvenliği hizmet modelleri iş yeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı istihdamı, ortak sağlık ve güvenlik biriminden veya çalışan sağlığı merkezinden hizmet alımı şeklindedir. Ayrıca belirlenen niteliklere ve gerekli belgeye sahip olması hâlinde, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı dikkate alınarak, işveren bu hizmeti kendi de üstlenebilir.

Tehlike sınıfı tespitinde o işyerinde yapılan asıl iş esas alınır. Mevzuatta iş güvenliği uzmanlarının tehlike sınıflarına göre çalışmalarına kısıtlama getirilmiştir. Çok tehlikeli sınıfta (A) sınıfı iş güvenliği uzmanı, tehlikeli sınıfta (A) ve (B) sınıfı iş güvenliği uzmanı ve az tehlikeli sınıfta (A), (B) ve (C) sınıfı iş güvenliği uzmanının çalışmasına izin verilmektedir.

Acil durum planları, yangınla mücadele, ilkyardım, tahliye konusunda işverenler; işyerlerinde acil durum planlarının hazırlanması, acil durumlarla ilgili eğitilmiş yeterli sayıda kişinin görevlendirilmesi, yeterli araç gerecin sağlanması ve eğitim ve tatbikat yaptırılması, tahliye anında yapılacakların belirlenmesi, ilk yardım acil tıbbi müdahale, kurtarma ve yangınla mücadele konularında işyeri dışındaki kuruluşlarla irtibatın sağlanması konularında gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamalıdır.

İşveren bütün iş kazalarının ve meslek hastalıklarının kaydını tutar, raporları düzenler ve ramak kala kayıtlarını tutar. İşveren; iş kazalarını kazadan sonraki üç iş günü içinde, sağlık hizmeti sunucuları veya iş yeri hekimi tarafından bildirilen meslek hastalıklarını ise öğrendiği tarihten itibaren üç iş günü içinde Sosyal Güvenlik Kurumuna bildirir.

İşveren, çalışanların işe girişinde ve iş değişikliğinde, işyerinin tehlike sınıfına göre bir, üç veya beş yılda bir sağlık gözetimi yaptırmakla yükümlüdür. İş kazası meslek hastalığı ya da sağlık nedeniyle tekrarlanan işten uzaklaşmalarda çalışanın talebi üzerine işveren sağlık gözetimi yaptırmakla yükümlüdür.

Çalışan temsilcisi konusunda işveren, işyerindeki riskleri ve çalışan sayılarını göz önünde bulundurarak çalışanlar arasında yapılacak seçim veya seçimle belirlenemediği durumda atama yoluyla çalışan temsilcisi görevlendirir.

İş sağlığı ve güvenliği kurulu konusunda 50 ve daha fazla çalışanın bulunduğu altı aydan fazla süren sürekli işlerinin yapıldığı işyerlerinde işveren iş sağlığı ve güvenliği kurulu oluşturacaktır.

İşveren tüm çalışanlarını iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili riskler tedbirler, hak ve sorumluluklar, afet, yangın, ilk yardım, tahliye durumlarında görevli kişiler ve iş sağlığı ve güvenliği kayıtlarına erişim konularında bilgilendirmekle yükümlüdür.

Eğitimler çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde yılda en az bir defa ve en az 16 ders saati; tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde iki yılda en az bir defa ve en az 12 ders saati; az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde üç yılda en az bir defa ve en az 8 ders saati olarak verilmelidir. Verilecek eğitimin maliyeti çalışanlara yansıtılamaz. Eğitimlerde geçen süre çalışma süresinden sayılır.

Çalışanlar, çalışma arkadaşlarının sağlık ve güvenliklerini tehlikeye düşürmemekle yükümlüdür. İşyerindeki makine, cihaz, araç gereç, tehlikeli madde taşıma ekipmanı ve diğer üretim araçlarını kurallarına uygun şekilde kullanmaları gerekmektedir. İşyerinde sağlık ve güvenlik yönünden tehlike ile karşılaştıklarında işverene ya da çalışan temsilcisine haber verip iş birliği yapmak çalışanların yükümlülükleri arasındadır. İş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasında işverenlerin olduğu gibi çalışanların da yükümlülükleri mevcuttur. Çalışanlar kendilerine verilen iş sağlığı ve güvenliği talimatlarına uymakla, kendilerine verilen araç gereç ve ekipmanı kişisel koruyucu donanımları kurallarına uygun kullanmakla, iş sağlığı ve güvenliği kurulu kararlarına uymakla, iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerine katılmakla, işyeri hekimi iş güvenliği uzmanı ve işverenle iş birliği içinde olmakla yükümlüdürler. Ayrıca işyerinde makine, cihaz, araç gereç, tesis ve binalarda sağlık ve güvenlik yönünden ciddi ve yakın bir tehlikeyle karşılaştıklarında ve koruma tedbirlerinde bir eksiklik gördüklerinde işverene veya çalışan temsilcisine derhal haber vermekle yükümlüdürler.

İşyeri temizliği ve düzeni

Hayatımızın büyük bölümü işyerinde geçiyor. Sağlıksız ortamlardan korunmak için alınan önlemler kişisel hijyendir. Lavabo, tuvalet ve soyunma odalarının doğru ve temiz kullanımı hepimizin sorumluluğudur. Hatırlamak için genel tertip düzen kurallarına bir göz atalım: İşiniz bittikten sonra etrafınızı temizleyin, çöplerinizi artıklarınızı toplayın doğru şekilde uzaklaştırın ve başkalarına tehlike

yaratmayacak şekilde yerleştirin, rutin temizlik programı oluşturun gün boyunca çalışma alanınızı temiz tutun ve gün sonunda dağınık bir yerin temizlenmesi için harcanacak zaman size kalsın.

Kişisel hijyen ve iş hijyeni aynı anlamda kullanılabilir mi? İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında kişisel hijyenle iş hijyeninin birebir örtüştüğü aynı şeyi ifade ettiği sanılmaktadır. Ancak sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınan temizlik önlemlerinin tümü kişisel hijyen olarak tanımlanır. Çalışma ortamında kişisel hijyen ek uygulamaları gerektirir örnek olarak işyerindeki lavaboları, tuvaletleri soyunma odalarını en doğru şekilde kullanmak her bir çalışanın sorumluluğudur.

7.2. Sağlık Konuları

7.2.1. Meslek hastalıklarının sebepleri

Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından genel olarak iş faaliyetlerinden kaynaklanan risk faktörleri maruziyet sonucu ortaya çıkan hastalık olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre meslek hastalığının tespiti çerçevesinde ele alınması gereken iki temel kriter vardır: Bu kriterler, yapılan işe bağlı maruziyet ile sonucunda oluşan hastalık arasındaki illiyet bağı ve maruziyet ile artan hastalık sıklığıdır. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda meslek hastalığı, sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal engelli halleri olarak tanımlanmıştır. Meslek hastalığı, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda mesleki risklere maruziyet sonucu ortaya çıkan hastalık olarak tanımlanmaktadır. İşyerlerinde uygun iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile çalışanların sağlıklarına uygun işlerde istihdam edilmeleri işle ilgili hastalıkların önlenmesinde çoğu zaman yeterli görülebilecek bir uygulamadır.

Meslek hastalıkları ile ilgili sınıflandırmalar etkene göre yapılan sınıflandırma ve organa göre yapılan sınıflandırmanın kombinasyonu olacak şekilde 5 ana grupta toplanmıştır. Bunlar; A Grubu: Kimyasal maddelerle olan meslek hastalıkları, B Grubu: Mesleki cilt hastalıkları, C Grubu: Pnömonozlar ve diğer mesleki solunum sistemi hastalıkları D Grubu: Mesleki Bulaşıcı Hastalıkları ve E Grubu: Fiziksel etkenlerle olan meslek hastalıklarıdır.

7.2.2. Hastalıklardan korunma prensipleri ve korunma tekniklerinin uygulanması

Hastalıklardan korunmak için proaktif yani önleyici yaklaşımlar oldukça önemlidir. Hastalıklar tehlike kaynaklarının belirsizliği ya da çeşitliliği nedeniyle %100 önlenemez değildir; ancak yapılan işlerden kaynaklanan hastalıklar yani meslek hastalıkları bu bakımdan %100 önlenelirdir. Kontrol yöntemleri doğru şekilde uygulandığında ve gerekli risk yönetimi çalışmaları yapıldığında işletmelerde meslek hastalıkları önlenir. Bu çalışmaların şekline; meslek hastalığına neden olabilecek zararlı maddeler ve etkileri, bu maddelerin yapısı, vücuda giriş yolları, çalışma ortamdaki konsantrasyonları ve bu maddelere maruz kalma süreleri dikkate alınarak karar verilmelidir.

Etkin sağlık gözetimi için çalışma ortamı gözetiminin doğru yapılması gerekir. Çünkü çalışma ortamı gözetimi ile işyerlerinde çalışanların sağlık ve güvenliklerini etkileyecek faktörler gerekli ölçümler ile ortaya konur. Meslek hastalıklarının tespitinde sağlık gözetimi uygulamaları oldukça önemlidir. Bir hastalığın meslek hastalığı olabilmesi için o hastalığın yapılan iş ile illiyet bağına sağlanması ve işe giriş muayenelerinde mevcut hastalığa ilişkin bir bulgunun yer almamış olması gerekir.

7.2.3. Biyolojik ve psikososyal risk etmenleri

Biyolojik tehlikeler, insan sağlığına zararlı mikroorganizmaları veya bu mikroorganizmalar tarafından üretilen organik maddeleri ifade eder. Bunlar arasında parazitler, virüsler, bakteriler, mantarlar ve patojenler yer almaktadır. Biyolojik tehlikeler birçok çalışan için çok çeşitli şekillerde risk oluşturmaktadır. Özellikle de enfekte bireylerle etkileşimi içeren meslekler daha yüksek enfeksiyon riski taşır. Hayvanlarla çalışanlar da zoonotik enfeksiyonlara yakalanma riski altındadır.

Psikososyal tehlike nedir? Strese neden olabilecek işyeri faktörlerine psikososyal tehlikeler denir. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre psikososyal riskler; iş tasarımı, organizasyonu, yönetimi ve toplumsal/çevresel koşulların, çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde stres, tükenmişlik veya depresyon gibi hasarlar oluşturma potansiyeli taşıyan işe bağlı faktörlerdir. Aşırı iş yükü, düşük kontrol, yetersiz destek ve mobbing gibi etkenler temel risklerdendir. Mesleki koşullar ile insan faktörleri

arasında negatif bir etkileşim duygusal rahatsızlıklara, davranışsal sorunlara, biyokimyasal ve nöro kimyasal değişikliklere yol açarak zihinsel veya fiziksel hastalıklarla ilgili ilave riskler ortaya çıkarabilir. Aksine çalışma koşulları ve insan faktörleri dengede olduğunda iş ustalık ve özgüven duygusu yaratır, motivasyonu çalışma kapasitesini ve memnuniyeti artırır ve sağlığı geliştirir. Çalışma ortamı, koşullar, çevre, işin içeriği gibi faktörler işyerinde sağlığı olumsuz etkileyebilecek psikososyal risk etmenlerine sebep olabilir. İşyerinde sağlığı olumsuz etkileyebilecek psikososyal risk etmenlerini şu başlıklar altında özetleyebiliriz: Örgütsel kültür ve işlev, örgütsel rol, kariyer fırsatları, katılım ve denetim, izole çalışma, monotonluk, kişiler arası ilişkiler, ayrımcılık, baskı ve psikolojik taciz (mobbing), iş ve özel hayat arasındaki çatışma, ücret, görev tasarımı, iş yükü ve iş hızı.

İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesine İlişkin Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 6.03.2025 tarih ve 32833 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Genelge iş yerlerinde psikolojik tacizin (mobbing) önlenmesi ve çalışanların korunması için kamu kurumlarına ve işverenlere yönelik bir yol haritası sunmaktadır.

7.2.4. İlk yardım

Herhangi bir kaza ya da yaşamı tehlikeye düşüren bir durumda sağlık görevlileri tarafından tıbbi yardım sağlanıncaya kadar hayatın kurtarılması ya da durumun daha kötüye gitmesini önleyebilmek amacıyla olay yerinde tıbbi araç gereç aranmaksızın mevcut araç ve gereçlerle yapılan ilaçsız uygulamalar ilk yardım olarak adlandırılır.

İlk yardımcı kimdir? İlk yardımın tanımında belirtilen amaç doğrultusunda yaralıya tıbbi araç ve gereç aranmaksızın mevcut araç ve gereçlerle sağlık ekibi gelinceye kadar ilaçsız uygulamaları yapan konuyla ilgili eğitim sonunda ilk yardımcı sertifikası almış kişiyi tanımlar. İlk yardımcı sertifikası Sağlık Bakanlığından yetki alan İlk yardım Eğitim Merkezleri tarafından verilen eğitim sonucunda alınmaktadır.

İlk yardımla ilgili düzenlemeleri yapmak işverenin yasal sorumluluğudur. İşveren işyerinde çalışanların yaralanması veya hastalanması halinde ilk yardım hizmetinin uygun koşullarda ve yeterli düzeyde verilmesini sağlayacak ekipman ve personele sahip olmayı sağlamalıdır. İşverenlerin iş sağlığı ve güvenliği kapsamında az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde her 20 çalışan için bir ilkyardımcı; tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde her 15 çalışana kadar bir ilkyardımcı; çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde her 10 çalışana kadar bir ilkyardımcı bulundurması zorunludur.

7.3. Teknik Konular

7.3.1. Kimyasal, fiziksel ve ergonomik risk etmenleri

Bu başlık altında çalışma ortamlarımızda sıkça karşılaştığımız kimyasal, fiziksel ve ergonomik risk faktörlerini ele alacağız. Kimyasallar; temizlik malzemeleri, boyalar, çözücüler, yapıştırıcılar, laboratuvar maddeleri veya üretim süreçlerinde kullanılan çeşitli maddeler şeklinde karşımıza çıkar. Bazıları görünmez, kokusuz veya fark edilmeyen nitelikte olabilir; bu nedenle kimyasal güvenlik hem çalışan sağlığı hem de iş güvenliği açısından kritik öneme sahiptir.

Kimyasal madde; üretim, kullanım veya işlem sırasında ortaya çıkan ve canlı sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratma potansiyeline sahip her türlü katı, sıvı veya gaz formundaki maddeleri ifade eder. Maruziyet ise çalışanların bu maddelerle soluma, cilt teması, tüketme/yutma veya göz teması yoluyla karşılaşması anlamına gelir. Özellikle uçucu kimyasallar, tozlu ortamlar ve temas riski yüksek işlerde çalışanlar için maruziyet daha hızlı ve fark edilmeden gerçekleşebilir. Bu nedenle maruziyet kaynağında kontrol edilmeli ve çalışanlar düzenli olarak bilgilendirilmelidir. Kimyasallar yakıcı, tahriş edici, zehirli, kanserojen ve patlayıcı özelliklere sahiptirler. Buhar, gaz veya toz halinde hızla yayılabilirler. Çözücülerin yüksek uçuculuğu ve kolay solunabilir olması kimyasal risk etmenlerindendir. Bu nedenle her kimyasalın etiketi ve Güvenlik Bilgi Formu dikkatle incelenmelidir.

Çalışma ortamlarında gürültü, titreşim, aydınlatma, termal konfor ve elektromanyetik alan gibi fiziksel riskler de bulunmaktadır. Bu etmenlere uzun süre maruz kalmak, çalışanların sağlığını, güvenliğini ve verimliliğini olumsuz etkileyebilir. Gürültü, çalışanların stres düzeyini, iletişimini ve iş verimliliğini etkileyen, aynı zamanda kalıcı işitme kaybına neden olabilen önemli bir fiziksel risk etmenidir. Titreşim, özellikle araç kullanan çalışanlar veya el aletleri ile çalışan personel için önemli bir risk oluşturabilir.

Titreşim, vücut fonksiyonlarında ve doku yapısında bozulmalara yol açabilir. Kan dolaşımının bozulması gibi vasküler bozukluklar sonucu "beyaz parmak" hastalığı ortaya çıkabilir. Bel ve sırt bölgesinde ağrı, kas yorgunluğu ve dolaşım problemlerine yol açabilir. Aydınlatma, görsel konforu, çalışma performansını ve iş sağlığı ve güvenliğini doğrudan etkileyen kritik bir faktördür. Yüksek kaliteli aydınlatma, iş performansını artırır, göz yorgunluğunu azaltır ve kaza riskini minimize eder. Termal konfor, çalışanların içinde bulundukları ortam sıcaklığı, nem, hava akış hızı gibi faktörler açısından memnuniyet durumunu ifade eder. Termal konforsuzluk, çalışanların hem fizyolojik hem de psikolojik durumunu olumsuz etkiler. İnsan vücudunun iç sıcaklığını 37°C civarında tutabilmesi esastır.

Bunun yanında, masada uzun saatler çalışmak, bilgisayar başında zaman geçirmek, sürekli ayakta durmak veya tekrarlayan işler yapmak kas-iskelet sistemimizde ciddi sorunlara yol açabilir. Ergonomi, işin insan için uygun olmasını sağlayarak bu riskleri azaltmayı amaçlar. Ergonomi "İnsanın anatomik, fizyolojik ve psikolojik özelliklerini dikkate alarak, işin insana uygun hale getirilmesi." olarak tanımlanabilir. Çalışanların fiziksel, zihinsel ve sosyal özelliklerini dikkate alarak işin, ekipmanın ve çalışma ortamının buna göre düzenlenmesini amaçlar.

7.3.1.1. Elle kaldırma ve taşıma

Günlük hayatımızın ve işimizin bir parçası olarak hepimiz bir şeyleri kaldırırız, iteriz, çekeriz veya taşıyoruz. Peki, bu basit eylemlerin sağlığını için, özellikle de bel, sırt ve genel omurga sağlığını için ciddi riskler taşıyabileceğini biliyor muydunuz? İşyerlerinde yaşanan kas iskelet sistemi rahatsızlıklarının, özellikle de bel incinmelerinin en yaygın nedenlerinden biri elle taşıma işleridir. Elle taşıma işi; bir veya daha fazla çalışanın bir yükü kaldırması, indirmesi, itmesi, çekmesi, taşıması veya hareket ettirmesi gibi işler esnasında, işin niteliği veya uygun olmayan ergonomik koşullar nedeniyle özellikle bel veya sırtının incinmesiyle sonuçlanabilecek riskleri kapsayan nakletme veya destekleme işlerini ifade etmektedir. Yaptığımız işin niteliği veya uygun olmayan ergonomik koşullar, özellikle belimizin ve sırtımızın incinmesine neden olabilir. Peki bu riski artıran faktörler nelerdir? Elle Taşıma İşleri Yönetmeliği bu faktörleri 4 ana başlıkta toplamaktadır. Bunlardan ilki, yükün özellikleridir. Yük çok ağır veya çok büyükse, kaba ve kavranması zorsa, dengesiz veya içindekiler yer değiştiriyorsa, vücuttan uzakta tutulmasını veya vücudun eğilmesini veya bükülmesini gerektiren bir konumdaysa, özellikle bir çarpma halinde yaralanmaya neden olabilecek yoğunluk ve şekildeyse, elle taşınması, bilhassa sırt ve bel incinmesi riskine neden olabilir. İkincisi, fiziksel güç gereksinimidir. İş, çok yorucu ise, sadece vücudun bükülmesi ile yapılabiliyorsa, yükün ani hareketi ile sonuçlanıyorsa, vücut dengesiz bir pozisyonda iken yapıyorsa, bedenen çalışma şekli ve harcanan güç, bilhassa sırt ve bel incinmesi riskine neden olabilir. Bir diğeri, çalışma ortamının özellikleridir. Eğer çalışılan yer, işi yapmak için yeterli genişlik ve yükseklikte değilse; zeminin düz olmamasından kaynaklanan düşme veya kayma tehlikesi varsa; çalışma ortam ve şartları, çalışanların yükleri güvenli bir yükseklikte veya uygun bir vücut pozisyonunda taşımasına uygun değilse; işyeri tabanında veya çalışılan zeminlerde yüklerin indirilip kaldırılmasını gerektiren seviye farkı varsa; zemin veya üzerinde durulan yer dengesiz ise, sıcaklık, nem veya havalandırma uygun değilse bilhassa sırt ve bel incinmesi riskini artırabilir. Son başlık işin gereği gibi yapılmasıdır. İşin gerekleri, özellikle vücudun belden dönmesini gerektiren aşırı sık veya aşırı uzun süreli bedensel çalışmalar, yetersiz ara ve dinlenme süresi, aşırı kaldırma, indirme veya taşıma mesafeleri, işin gerektirdiği, çalışan tarafından değiştirilemeyen çalışma temposu, belirtilen çalışma şekillerinden bir veya birden fazlasını gerektiren işler bilhassa sırt ve bel incinmesi riskine neden olabilir.

7.3.1.2. Parlama ve patlama

Hepimiz işyerinde bazen kimyasallarla çalışır, elektrikli ekipman kullanır, çeşitli makinelerin bulunduğu alanlarda bulunur veya yanıcı maddelerin depolandığı bölgelere gireriz. Aslında etrafımızda patlama tehlikesi açısından ciddi tehlike ve riskler bulunmaktadır. İşyerlerinde meydana gelen patlamalar çoğu zaman güvensiz davranışlardan kaynaklı olabilmektedir.

İşyerlerinde patlamalar; yanıcı maddenin, oksitleyicinin ve tutuşturucu kaynağın uygun koşullarda bir araya gelmesiyle meydana gelir. Bu üç unsur Patlama Üçgeni olarak adlandırılır. Patlama, yanıcı

maddenin oksijenle oluşturduğu karışımın tutuşmasıyla ortaya çıkan yüksek enerji oluşumudur. Patlayıcı ortam, yanıcı maddelerin gaz, buhar, sis ve tozlarının atmosferik şartlar altında hava ile oluşturduğu ve herhangi bir tutuşturucu kaynakla temasında tümüyle yanabilen karışımdır. Öte yandan, patlayıcı madde, gaz, buhar, toz veya ince partikül formunda olabilen tutuşabilir bir madde olarak ifade edilir. Yanmanın ve patlamanın gerçekleşmesini sağlayan oksijen veya başka bir oksitleyici ortam ile kıvılcım, statik elektrik, sıcak yüzey, açık alev gibi enerjiyi başlatan kaynak yani ateşleme kaynağının uygun oran ve koşullarda bir araya gelmesiyle patlama riski oluşur. Unsurlardan herhangi biri ortadan kaldırıldığında patlama da önlenir. Diğer taraftan parlama ise, yanıcı bir maddenin anlık ve kısa süreli tutuşmasıdır. Genellikle kısa süreli bir alev görülür.

Çalışanların Patlayıcı Ortamların Tehlikelerinden Korunması Hakkında Yönetmelik gereği işverenler işyerinde patlama risklerini önlemek ve çalışanları bu tehlikelerden korumak için, yapılan işin özelliklerine uygun teknik ve organizasyonel tüm önlemleri almakla yükümlüdür. Çalışanlar ise iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili aldıkları eğitim ilgili talimatlar doğrultusunda, kendilerinin ve hareketlerinden veya yaptıkları işten etkilenen diğer çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehlikeye düşürmemelidir.

7.3.1.3. Yangın ve yangından korunma

İşyerlerinde can güvenliğini tehdit eden ve büyük maddi kayıplara yol açabilen en kritik acil durumlardan biri yangındır. Modern ofis ortamları her ne kadar “az tehlikeli sınıf” olarak değerlendirilse de elektrikli cihaz yoğunluğu, kâğıt yükü, insan trafiği ve ortak kullanım alanları nedeniyle yangın riski her koşulda göz ardı edilemeyecek bir unsurdur. Bu sebeple, işyerlerinde meydana gelebilecek yangınlar hem can kaybı hem de mal kayıplarına yol açabilen, ayrıca iş sürekliliğini ve güvenli çalışma ortamını doğrudan tehdit eden önemli bir risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, yangın ile ilgili temel kavramlar ile önleme ve söndürme prensiplerine yer verilmektedir.

Yanma: Yanıcı maddenin ısı yardımı ile oksijenle birleşmesi sonucu ortaya çıkan kimyasal olaydır. Yanma olayının oluşabilmesi için madde, ısı ve oksijenin (hava) bir arada olması gerekir.

Yanıcı Madde: Normal sıcaklık ve basınç altında çevresindeki oksijenle temas ettiğinde ısı, kıvılcım veya alev gibi tutuşturucu bir kaynakla kolayca tutuşabilen ve yanma reaksiyonunu sürdürebilen katı, sıvı veya gaz halindeki maddelerdir.

Yangın: Yanıcı maddenin oksijen ve ısı ile birleşerek kontrol dışı yanma olayının meydana gelmesidir. Yani aslında yangın, kimyasal bir tepkime olan yanma olayının istenmeyen şekilde gelişmesidir.

Bir yangının oluşması için üç temel unsurun bir arada bulunması gerekir:

- **Yanıcı madde:** Yanabilen her türlü madde (örneğin kâğıt, kumaş, plastik, yakıtlar vb.)
- **Oksijen:** Yanmayı sürdürebilmek için genellikle havadaki oksijen yeterlidir.
- **Isı:** Yanıcı maddenin tutuşma sıcaklığına ulaşmasını sağlayan enerji kaynağıdır.

Bu üç unsurdan biri ortadan kaldırıldığında yangın söner. Bu nedenle söndürme işlemleri soğutma, boğma veya yanıcı maddeyi uzaklaştırma prensiplerine dayanır. Yanma ortam koşullarına ve gerçekleşme hızına göre farklı türlerde görülür. Temel yanma çeşitleri; yavaş, hızlı, kendi kendine yanma ve parlama-patlama şeklinde yanma olarak sınıflandırılır. Hızlı yanma, yanıcı maddenin kısa sürede oksijenle birleşmesi; alev ve yüksek ısı ortaya çıkması ile oluşur. En sık karşılaşılan yanma türüdür. Kâğıt, benzin, gaz gibi maddelerin yanması, mum veya kibrit alevi gibi durumlar hızlı yanmadır. Patlayıcı ya da ani yanmada ise yanıcı madde ile oksijenin çok hızlı tepkimesi sonucu ani ve yüksek basınçlı bir patlama meydana gelir. Tepkime süresi milisaniyelerle ölçülür. Çok yüksek ısı ve basınç oluşur; ciddi yıkıcı etkiler yaratır. Gaz kaçağının patlaması (LPG, doğalgaz) bu tür yanmalara örnek olarak verilebilir.

TS EN 2 ve TS EN 2/A1 "Yangınların Sınıfları" standartlarına göre yangınlar 5 sınıfta değerlendirilmektedir. Bu sınıflara ek olarak ve ilgili standartta sınıflandırılmayan elektrik sistemlerinden kaynaklı çıkabilecek yangınlar için de ayrı bir başlık açılmıştır.

Tablo 1. Yangın Sınıfları ve Söndürme Yöntemleri

Yangın Sınıfı	Tanım	Özellik	Söndürme Yöntemi	Örnek
A Sınıfı (Katı Maddeler)	Organik yapıli katı maddelerin (kâğıt, ahşap, kumaş, plastik vb.) yanmasıyla oluşur.	Yanma sonucu kül ve köz oluşur.	Su veya kuru kimyevi toz kullanılır.	Ofiste kâğıt yığını yanması.
B Sınıfı (Sıvı Maddeler)	Yanıcı sıvıların (benzin, tiner, boya, alkol vb.) tutuşmasıyla oluşur.	Sıvının buharı yanar.	Köpük, CO ₂ veya kuru kimyevi toz kullanılır. Su kullanılmaz.	Boya tinerinin alev alması.
C Sınıfı (Gazlar)	Yanıcı gazların (propan, bütan, LPG, doğalgaz vb.) tutuşmasıyla oluşur.	Gaz akışı kesilmeden yangın söndürölme melidir.	CO ₂ veya kuru kimyevi toz kullanılır.	Doğalgaz hattı yangını.
D Sınıfı (Metaller)	Yanabilen metallerin (magnezyum, alüminyum, lityum, titanyum vb.) yanmasıyla oluşur.	Çok yüksek sıcaklıkta yanar, su ve CO ₂ tehlikelidir.	D tipi özel kuru metal toz kullanılır.	Metal talaşının yanması.
F Sınıfı (Yağlar)	Bitkisel veya hayvansal yağların aşırı sıcaklıkta tutuşmasıyla oluşur.	Özellikle mutfaklarda görülür. Su kullanılmaz.	F sınıfı için özel sıvı söndürücü kullanılır.	Kızartma yağının alev alması.
Elektrik Kaynaklı	Elektrik sistemlerinden çıkan yangınlardır.	Yanan maddeye göre A, B veya C sınıfına girebilir.	Enerji kesilmeden su/ köpük kullanılmaz. CO ₂ veya kuru toz tercih edilir.	Kısa devre sonucu priz yangını.

7.3.1.4. İş ekipmanlarının güvenli kullanımı

İşin yapılmasında kullanılan herhangi bir makine alet cihaz teçhizat tesis ve tesisat iş ekipmanı olarak ifade edilir. İş ekipmanını kullanma konusunda yetkin olan çalışana operatör denir. Bakım; iş ekipmanında ve bileşenlerinde yapılan her türlü revizyon, tamir, değişim, ayar, arıza giderme, temizlik ve kalibrasyon işlemlerinden herhangi birisinin veya birkaçının birlikte uygulandığı işlemdir. İş ekipmanlarının bu Yönetmelik'te öngörölen aralıklarda ve belirtilen yöntemlere uygun olarak yetkili kişilerce yapılan muayene ve veya test faaliyetler periyodik kontrol olarak ifade edilir.

İş ekipmanlarının güvenli kullanım için bakım ile periyodik kontrol süreçleri ayrı ayrı el alınmalı ve planlanmalıdır. Periyodik kontrol iş ekipmanlarının güvenli çalıştığını doğrulamak amacıyla belirli zaman ve aralıklarla yapılan teknik kontrollerdir. Bu kontroller, yetkilendirilmiş kişiler ve akredite kuruluşlar tarafından gerçekleştirilir. Bakım ise ekipmanların uzun ömürlü ve güvenli çalışmasını sağlamak için düzenli olarak yapılan iyileştirme işlemleridir. Materyal ve kullanım sıklığına bağılı olarak bakım planlanmalıdır. Bakımlar, uzman teknik ekipler tarafından gerçekleştirilmelidir.

7.3.1.5. Ekranlı araçlarla çalışma

Mevzuata göre ekranlı araç; üzerinde metin, görüntü, grafik veya veri gösteren her türlü cihazı ifade etmektedir. Yani sadece masaüstü bilgisayarlar değil, dizüstü bilgisayarlar, tabletler, akıllı telefonlar, POS cihazları ve kontrol panelleri de bu tanıma dahildir. Bugün pek çok sektör doğrudan ekranlı araç kullanımına dayandığı için bu konu yalnızca ofis çalışanlarını değil, geniş bir çalışan kitlesini

ilgilendirir. Ekranlı Araçlarla Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik çalışanların uzun süre kesintisiz ekrana bağlı kalmasını önlemek amacıyla çalışma süresinin uygun aralıklarla bölünmesini ve molalar verilmesini zorunlu kılar.

Mevzuatın sağladığı çerçeve içinde, öncelikle ergonomiye odaklanmamız gerekir. Çalışma masasının yüzeyi yansıma yapmamalı, sandalye bel desteği sağlamalı ve kişiye göre ayarlanabilmelidir. Ekran göz hizasında olacak şekilde ve yaklaşık 50–70 cm mesafede durmalıdır. Klavye ve fare, bileklerin doğal pozisyonunu bozmayacak şekilde konumlandırılmalıdır. Ergonomi doğru sağlandığında hem yorgunluk hem de kas-iskelet sistemi hastalıkları önemli ölçüde azalır. Ergonominin ardından göz sağlığını direkt etkileyen bir diğer unsur olan ortam koşullarını inceleyelim. Aydınlatma ekran üzerinde parlama ve yansımaya neden olmamalıdır. Işık doğrudan ekrana değil, çalışma alanını aydınlatacak şekilde planlanmalıdır. Ortam sıcaklığının 20–24°C, nem oranının ise %40–60 civarında olması çalışan konforu açısından önerilir.

Ekranlı araçlarla çalışmak; bilgisayar, tablet, telefon veya benzeri cihazlarla iş yapılması esnasında, işin niteliği veya uygun olmayan ergonomik ve çevresel koşullar nedeniyle özellikle göz, boyun, omuz, sırt ve bel sağlığının olumsuz etkilenmesi riskini kapsar. Peki bu riskleri artıran faktörler nelerdir? Yönetmelik ve uluslararası literatür bu riskleri 4 ana başlık altında toplamaktadır. Ekranla çalışırken göz sağlığını etkileyen koşullar şunlardır: Ekran çok yakın veya çok uzak mesafede ise, ekran göz hizasında değilse veya çok yukarıda/aşağıdaysa, ekran parlaklığı ve kontrastı ortam ışığına uygun değilse, yansıma veya parlamaya neden olan ışık kaynakları varsa, ekranın çözünürlüğü düşük veya titreyen bir yapıda ise, gözü yoran renkler ve küçük karakterler mevcutsa bu koşullar göz yorgunluğu, baş ağrısı, odaklanma güçlüğü ve uzun vadede görme sorunları neden olabilir. Çalışma masası, sandalye ve cihaz konumundan kaynaklanan riskler: Sandalye bel desteği sağlamıyorsa veya ayarlanamıyorsa, klavye ve fare bilekleri doğal pozisyonunda tutmayacak şekilde konumlandırılmışsa, oturuş pozisyonu sürekli kambur veya eğik şekilde ise, dirsekler ve dizler doğru açıda (90 derece) değilse, ekran ve cihazlar vücut hattından uzak tutuluyorsa, bu koşullar boyun, omuz, sırt ve bel ağrılarına, kas-iskelet sistemi sorunlarına ve uzun vadede duruş bozukluklarına yol açabilir. Çalışma alışkanlıklarından kaynaklanan riskler: Ekrana uzun süre aralıksız bakılması, yeterli molaların verilmemesi, mola sürelerinde hareketin sınırlı olması, yoğun bilgi akışı nedeniyle sürekli dikkat gerektiren işler, bu durumlar göz yorgunluğu, zihinsel yorgunluk, dikkat dağınıklığı, stres ve motivasyon düşüklüğü riskini artırır. Ortam koşullarının uygun olmamasından kaynaklanan riskler: Aydınlatma çok parlak veya çok loş ise, ortam sıcaklığı çok yüksek veya çok düşük ise, nem oranı %40–60 aralığında değilse, gürültü veya dikkat dağıtan unsurlar mevcutsa, çalışma alanı dar veya cihazların konumu hareketi kısıtlı ise, bu koşullar hem fiziksel rahatsızlık hem de göz ve zihinsel yorgunluğa sebep olabilir.

Eğer bu faktörlerden herhangi biri söz konusu ise, risk altındasınız demektir ve uygun ergonomik düzenlemeler, molalar, ekran ve ortam ayarlamaları ile güvenli çalışma koşulları sağlanmalıdır.

7.3.1.6. Elektrik Tehlikeleri, Riskleri ve Önlemleri

Elektrik, elektronların bir iletken üzerinden hareket etmesiyle ortaya çıkan bir enerji türüdür. Modern yaşamdaki tüm elektronik cihazların çalışmasını sağlar. Ancak bu enerji görünmezdir; gözle görülmez, ses çıkarmaz, kokusu yoktur. Bu durum da tehlikenin çoğu zaman fark edilmemesine neden olur. Doğru tesisat, uygun ekipman, bilinçli kullanıcı davranışları ve düzenli kontroller elektriğin güvenli kullanılmasını sağlar. Elektrik, doğru koşullarda oldukça güvenli bir enerji türüdür. Ancak ihmaller, arızalar, hatalı veya bilinçsiz kullanım, elektrik kaynaklı iş kazalarını da beraberinde getirir.

Elektrik tehlikeleri temel olarak üç ana başlık altında toplanabilir: Elektrik çarpması, elektrik yanığı ve elektrik kaynaklı yangınlar. Elektrik çarpması, vücudun elektrik akımıyla karşı karşıya kalmasıdır. Düşük voltajda bile elektrik çarpması kas kasılmalarına, doku hasarına, bilinç kaybına ve kalp ritim bozukluklarına neden olabilir. Bazı durumlarda kişi akıma kapılır ve kendini akımdan ayıramaz. Bu durum ciddi hayati risk oluşturur. Elektrik çarpması kazalarının büyük kısmı, çok basit dikkatsizlikler ve uygun olmayan ekipman kullanımı sonucunda meydana gelir. Örneğin; hasarlı kablolara dokunmak, yalıtımı zayıf ekipman kullanmak, ıslak elle cihazlara temas etmek, aşırı yüklenmiş priz ya da çoklu priz kullanmak, yetkili olmayan kişilerin elektrik tamiri yapması. Bu nedenle elektrik çarpmasının oluşabileceği her durumda önleyici tedbir almak çok önemlidir. Elektrik akımı vücutta derin doku hasarına neden olabilir. Genellikle alçak gerilime maruz kalan vücutta şok, yüksek gerilime maruz kalan

vücutta ise ağır yanıklar meydana gelir. Elektrik yanıkları çoğu zaman dışarıdan basit görünse de iç dokuda ciddi tahribat oluşabilir. Bu nedenle elektrik yanığı geçiren kişilerin mutlaka tıbbi müdahale alması gerekir. Elektrik yangınları; aşırı ısınma, kısa devre, yalıtım hataları, arızalı prizler, gevşek kablo bağlantıları, uygunsuz çoklu priz kullanımı veya uygun olmayan cihazlar nedeniyle ortaya çıkabilir. Elektrik yangınları büyüme hızı yüksek olan yangınlardır. Yanan kabloların yaydığı zehirli gazlar ise ayrı bir risk oluşturur.

Elektrik riskleri hem ofiste hem de evden çalışırken karşımıza çıkar. Özellikle evden çalışmanın yaygınlaşmasıyla kontrolsüz veya eski elektrik altyapısına bağlı riskler daha da artmıştır. Sıklıkla karşılaşılan riskler şunlardır:

- Hasarlı, ezilmiş veya yıpranmış kablolar
- Eski ya da yıpranmış prizler ve fişler
- Topraklaması olmayan prizler
- Aynı prize çok sayıda cihaz bağlanarak çoklu priz kullanımı
- Kalitesiz veya sertifikasız elektrikli cihaz kullanımı
- Kabloların halı altından geçirilmesi
- Aşırı ısınan adaptör ve şarj cihazları
- Geçici çözümlerin kalıcı hale gelmesi (uzatma kabloları, çoklu prizler vb.)
- Bilgisayar, yazıcı, klima gibi cihazların düzenli bakımının yapılmaması ve aşırı ısınması
- Yüksek güç çeken ısıtıcı ve benzeri cihazların çalışma ortamında kontrolsüz kullanımı

Tüm bu riskler, fark edilmediği takdirde küçük bir dikkatsizlikle büyük bir kazaya dönüşebilir.

Elektrikle ilgili iş kazalarının çok büyük bir bölümü önlenabilir niteliktedir. Elektrik kazalarını önlemenin en etkili yolu, tehlikeyi fark etmek ve uygun önleyici tedbirleri almaktır. Sayacağımız basit adımlar ile çoğu elektrik kazasının önüne geçebiliriz:

Yıpranmış, ezilmiş kablolar işyerinde en sık rastlanan risk kaynakları olup mutlaka kontrol edilmelidir. Kabloların sıcaklığı ve kabloların kimyasallarla temas durumu düzenli olarak kontrol edilmelidir. Panolar mutlaka kilitli olmalı, sadece yetkili personel tarafından açılabilir. Panolar üzerinde gerilim seviyesini belirten ve uyarı niteliği taşıyan etiketler olmalıdır. Pano içinde kablolar düzenli bağlanmalı, kablolar sağlam olmalı, gevşek bağlantılar giderilmelidir. Pano içinde toz, nem ve yabancı madde birikimi yangın riskini artırdığı için düzenli olarak temizlenmelidir. Mümkün olan her durumda, bakım ve onarım işlemleri enerjisi tamamen kesilmiş devrelerde yapılmalıdır. Enerji altında çalışma ancak zorunlu hâllerde ve yetkili personel tarafından yapılabilir. Elektrik güvenliğinin sağlanmasında teknik önlemler kadar iş organizasyonuna ilişkin kurallar da önemlidir. Çalışanlar elektrik tehlikeleri konusunda düzenli olarak eğitilmelidir. Nemli alanlarda çalışma, uzatma kablolarının doğru kullanımı, priz kapasitesi gibi konular eğitimlerde ele alınmalıdır. Acil durum davranışları da mutlaka öğretilmelidir.

Kişisel önlemler noktasında priz veya fişte aşırı ısınma gevşeklik, yanık izi, koku veya kıvılcım fark ederseniz hemen kullanmayı bırakın. Kabloların kıvrılmasına, ezilmesine, halı altında kalmasına veya kapı arasında sıkışmasına izin vermeyin. Kablo kirliliğini azaltın, kabloların görünür ve düzenli olmasını sağlayın. Uzatma kablolarını geçici bir çözüm olarak görün; kalıcı hale getirmeyin. Tüm elektrikli cihazları CE, TSE gibi sertifikalı ve kaliteli ürünlerden seçin ve mutlaka orijinal adaptörleriyle kullanın. Cihazlarınızı gereksiz yere açık bırakmayın; uzun süre kullanılmıyacaksa fişini çekin. Elektrik panosunu ve sigortaları zorlamayın ve müdahale etmeyin. Yapılan işe uygun elektrığe karşı koruyucu kişisel koruyucu donanımlar kullanılmalıdır. Yüksek güç gerektiren cihazları (ısıtıcı, kettle, vb.) çalışma ekipmanlarıyla aynı priz üzerinden kullanmayın.

7.3.2. İş kazalarının sebepleri ve korunma prensipleri ile tekniklerinin uygulanması

Her gün ülkemizde ve dünyada binlerce iş kazası meydana gelmektedir. İş kazalarının sonuçlarının kaza geçiren kişiler, aileleri, işletmeler ve toplum açısından çok ağır olması, bu konuda kalıcı önlemlerin alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kazaları önleyebilmek için öncelikle iş kazalarının tanımını net bir şekilde bilmek gerekir. Ardından kazaların nedenlerini, risk faktörlerini ve korunma yöntemlerini anlamak ve uygulamak önemlidir.

6331 sayılı Kanun, iş kazasını “işyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme ya da ruhen veya bedenen engelliliğe neden olan olay” olarak tanımlar. Bu tanım, kazanın nerede ve hangi faaliyet sırasında gerçekleştiğine odaklanır ve önleyici yaklaşımı esas alır.

Emniyetsiz çalışma, taşıma, yükleme, istifleme, emniyetsiz üretim yöntemleri, riskli zemin koşulları bu sebeplerden sadece birkaçıdır. Kazalar ve hastalıklar sadece yerinde ve doğru önlemler alındığında önlenabilir. İşyerlerinde ne kadar istemesekte iş kazaları ve kısa veya uzun vadede meslek hastalıkları oluşabilmektedir.

Kişinin işverenin sağladığı bir iş ekipmanı veya kişisel koruyucu donanımdan ötürü ve çevresel faktörlerden etkilenerek karşılaştığı ve güvenliğin ihlal edildiği hallere tehlikeli durum denir. Bireyin tavır, hal ve hareketlerinden meydana gelen tehlikelere tehlikeli hareket denir. İş güvenliğinin asıl çalışma alanı tehlikeli durum ve tehlikeli hareketin ortadan kaldırılmasına yönelik olmalıdır. Kaza zincirinin üçüncü halkası olan tehlikeli hareket ve tehlikeli durum zincirin en zayıf halkasıdır. İş güvenliği sorumlularının ilk yapacağı iş tehlikeli hareket ve tehlikeli durumları tespit ederek bunları ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Şimdi tehlikeli hareket ve durumları ayrıntılı inceleyelim. Tehlikeli hareketler şunlardır: Emniyetsiz çalışmak, iş yerinde şakalaşmak, kızgınlık, üzgün olma, telaş ve benzeri, izinsiz çalışmak, gereksiz hızlı çalışmak, tehlikeli yerlerde çalışmak, emniyetsiz taşıma, yükleme, istifleme, emniyetsiz vaziyet alma, uygun olmayan şekilde alet ve makineleri kullanmak, uygun olmayan pozisyonda çalışmak, kişisel koruyucu donanımlar kullanmamak ya da yanlış kullanmak; tehlikeli durumlarsa kalabalık iş alanları yetersiz ya da fazla aydınlatma, yetersiz havalandırma, gürültü, riskli zemin koşulları, sağlam olmayan platformlar, emniyetsiz yapılmış makine ve ekipmanlar, yetersiz ve bakımsız bina alet ve makineler, kusurlu bozuk makine ve iş ekipmanlarını kullanma, uygun olmayan koruyucularla ya da koruyucusuz çalışma emniyetsiz üretim yöntemleri ve şartlardır. Tehlikeli durumlar sağlık ve güvenlik önlemlerinin alınması ve alınan önlemlerin sürekli kontrol edilmesi ile sağlanabilir. Buna risk değerlendirmesi de denir.

Etkin bir güvenlik kültürünü başarmak için bir organizasyonun risklere karşı sahip olacağı genel davranış biçiminin büyük önemi vardır. İşyerinde iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden durumların ortadan kaldırılması dışında tehlikeli davranışlar da önlenmelidir. Proaktif yaklaşım önleyici yaklaşımdır. Tehlikeler kaza veya hastalığa sebebiyet vermeden bertaraf edilmeye çalışılır. Gaz sızıntısının fark edilebilmesi için gaza koku ilavesi buna örnektir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunundaki cezaların kaza veya hastalığın meydana gelmesine değil öncesinde alınacak önlemlerin eksikliğine yönelik olması buna örnektir.

7.3.3. Sağlık ve güvenlik işaretleri

İşyerlerinde güvenli bir ortam oluşturmak sadece fiziksel önlemlerle değil, doğru iletişimle de mümkündür, bunun için de etkili uyarı sistemleri de gerekir. İşyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği kültürünün geliştirilmesinde, çalışanların tehlike ve riskler hakkında açık ve anlaşılır şekilde bilgilendirilmesi büyük önem taşır. Bu bilgilendirme, sadece sözlü veya yazılı iletişimle değil, standart işaret, renk, ses ve ışık sinyalleriyle de yapılır. Bu kapsamda, “Sağlık ve Güvenlik İşaretleri Yönetmeliği”, işyerlerinde kullanılacak sağlık ve güvenlik işaretlerinin şekil, renk, anlam ve kullanım esaslarını düzenlemektedir. Sağlık ve Güvenlik İşaretleri Yönetmeliği, çalışanların tehlikeleri hızlıca fark etmesi ve güvenli davranış geliştirmesi için görsel ve işitsel uyarı sistemlerinin nasıl kullanılacağını belirler.

Sağlık ve güvenlik işareti: Çalışanlara belirli bir davranışı göstermek, yasaklamak, tehlikelere karşı uyarmak veya acil durumlarda yönlendirmek için kullanılan işaret, renk, ışık veya ses sinyali, sözlü iletişim veya el-kol hareketi anlamına gelmektedir.

A. Yasak İşaretleri

Amacı: Tehlikeli bir davranışı yasaklamak.

Şekil: Kırmızı daire, beyaz zemin, çapraz çizgi.

Örnekler:

Sigara İçilmez

Sigara içmek ve açık alev kullanmak yasaktır

Yaya giremez

İş makinası giremez

Suyla söndürmek yasaktır

İçilmez

Yetkisiz kimse giremez

Dokunma

B. Uyarı İşaretleri

Amacı: Olası bir tehlikeye karşı çalışanı uyarmak.

Şekil: Sarı üçgen, siyah kenarlık.

Örnekler:

Parlayıcı madde veya yüksek ısı

Patlayıcı madde

Toksik (Zehirli) madde

Biyolojik risk

Engel

Aşındırıcı madde

Radyoaktif madde

Asılı yük

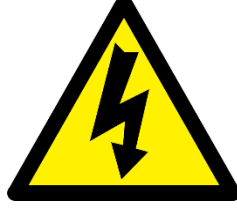
Düşük sıcaklık

Kuvvetli manyetik alan

İş makinası

Elektrik tehlikesi

Tehlike

Zararlı veya tahriş edici madde

Düşme tehlikesi

Lazer ışını

Oksitleyici madde

İyonlaştırıcı olmayan radyasyon

C. Emredici İşaretler

Amaç: Belirli bir davranışı zorunlu kılmak.

Şekli: Mavi daire, beyaz sembol.

Örnekler:

Gözlük kullan

Baret tak

Eldiven giy

Kulak koruyucu tak

Maske kullan

İş ayakkabısı giy

Yaya yolunu kullan

Emniyet kemeri kullan

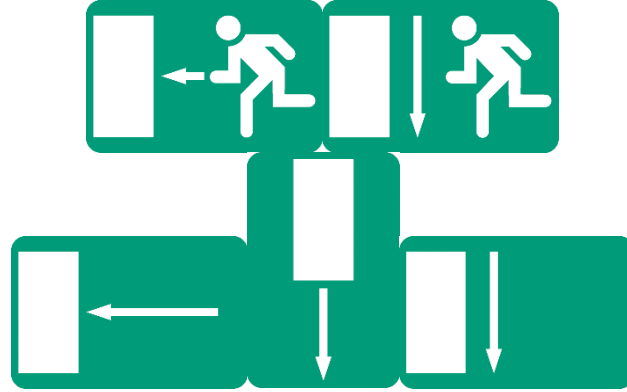
Koruyucu elbise giy Yüz siperi kullan Genel emredici işaret
(gerektiğinde başka işaretle birlikte kullanılacaktır)

D. Acil Çıkış ve İlk Yardım İşaretleri

Amaç: Acil çıkış, ilk yardım veya kurtarma ekipmanını göstermek.

Şekli: Yeşil zemin, beyaz sembol.

Örnekler:

Acil çıkış ve kaçış yolu

Yönler (Yardımcı bilgi işareti)

İlk Yardım

Sedye

Güvenlik duşu

Göz duşu

Acil yardım ve ilk yardım telefonu

E. Yangınla Mücadele İşaretleri

Amaç: Yangın ekipmanlarının yerini göstermek.

Şekli: Kırmızı zemin, beyaz sembol.

Örnekler:

Yangın Hortumu

Yangın Merdiveni

Yangın Söndürme Cihazı

Acil Yangın Telefonu

Yönler (Yardımcı bilgi işareti)

Ek Bilgi – Güvenlik Renklerinin Anlamı ve Kullanımı

Aşağıdaki tabloda yer alan hususlar, güvenlik rengi kullanılan tüm işaretlere uygulanır:

Renk	Anlamı veya Amacı	Talimat ve Bilgi
Kırmızı	Yasak işareti	Tehlikeli hareket veya davranışın yasaklanması
	Tehlike alarmı	Dur, kapat, düzeneği acil durdur, tahliye et
	Yangınla mücadele ekipmanı	Ekipmanların yerinin gösterilmesi ve tanımlanması
Sarı	Uyarı işareti	Dikkatli ol, önlem al, kontrol et
Mavi	Zorunluluk (emredici) işareti	Özel bir davranış veya eylem talimatı – Kişisel koruyucu donanım kullan
Yeşil	Acil çıkış, ilk yardım işareti	Kapılar, çıkış yerleri ve yolları, ekipman, tesisler
	Tehlike yok	Normale dön

Notlar:

- (1) Mavi renk sadece dairesel şekil içinde kullanıldığında emniyet rengi olarak kabul edilir.
- (2) Parlak turuncu, emniyet işaretleri dışında sarı yerine kullanılabilir; özellikle zayıf doğal görüş koşullarında dikkat çekici olduğu için tercih edilir.

7.3.4. Kişisel koruyucu donanım kullanımı

Kişisel koruyucu donanım nedir? Çalışanı, yürütülen işten kaynaklanan, sağlık ve güvenliği etkileyen bir veya birden fazla riske karşı koruyan, çalışan tarafından giyilen, takılan veya tutulan, bu amaca uygun olarak tasarımı yapılmış tüm alet araç gereç ve cihazlardır. İşyerinde var olan risklerin zararını azaltmak için kişisel korunma en son başvurulacak yöntemdir. Önlem hiyerarşisi içinde kişisel koruyucu kullanmak ilk tercih edilecek yöntem olmasa da meslek hastalıkları ve yaralanma risklerini azaltmak için kısa veya uzun vadeli kontrol aracı olarak kişisel korunmanın gerekli olduğu durumlar vardır. Peki kişisel koruyucu donanım özellikleri nelerdir?

- ✓ Mümkün olan en üst düzeyde koruma sağlamalıdır.
- ✓ Ergonomik olmalıdır.
- ✓ Koruma düzeyleri ve sınıfları belirtilmelidir.
- ✓ Kişisel koruyucu donanımların kendisi ek risk yaratmadan ilgili risk önlemeye uygun olmalıdır.
- ✓ Rahatlık ve etkinlik sağlamalıdır.

✓ Kullanma kılavuzu ürünle birlikte bulundurulmalıdır.

KKD türleri nelerdir? İşyerlerinde kullanılabilecek KKD'ler, korudukları vücut bölgeleri ve risk türlerine göre sınıflandırılabilir. Aşağıdaki tabloda başlıca KKD kategorileri, örnek ekipmanlar ve sağladıkları koruma özetlenmiştir:

Tablo 2: KKD Kategorileri

KKD Kategorisi	Örnek Donanımlar	Koruduğu Riskler
Baş Koruyucular	Baret, darbe kepi	Düşen cisimlerin çarpması, kafanın sert zemine veya cisme çarpması sonucu oluşan travmalar, vb.
Göz ve Yüz Koruyucular	Koruyucu gözlük, yüz siperi	Uçuşan parçacıklar, toz, kimyasal sıçramalar, zararlı ışınlar (UV, lazer vb.) ve kıvılcımlar vb.
İşitme Koruyucular	Kulak tıkaçları, manşonlu kulaklıklar	Yüksek gürültü sonucu işitme kaybı riski (85 dB ve üzeri gürültülü ortamlarda)
Solunum Sistemi Koruyucuları	Toz maskeleri, kartuş filtreli maskeler, solunum cihazları (respiratörler)	Toz, duman, buhar ve gazların solunması (ör. temizlik kimyasalları buharı, tozlu arşiv ortamı, boya/çözücü buharı) vb.
El ve Kol Koruyucuları	İş eldivenleri (ör. Kesilmeye karşı koruyucu eldiven, kimyasala karşı koruyucu eldiven), kol koruyucular	Ellerin kesilme, delinme, aşınma; kimyasal maddelerin ciltle teması riski; sıcak yüzeylere dokunma riski ; biyolojik ajanlara maruziyet riski vb.
Ayak ve Bacak Koruyucular	Koruyucu iş ayakkabıları (çelik burunlu), çizme, kaydırmaz tabanlı ayakkabı	Ayağa ağır cisim düşmesi, sivri cisim batması (çivi, cam parçaları), zeminde kayma ve düşme riskleri; elektrik çarpması (yalıtkan tabanlı ayakkabı) vb.
Koruyucu Giysiler	İş tulumu, önlük, yüksek görünürlüklü(reflektif) yelek, kaynakçı önlüğü	Gövdenin kirlenmesi, toz ve kimyasal sıçramaları; kötü hava koşulları; düşük görünürlükte çalışanın fark edilmesini sağlama; sıcak yüzeylerden veya kıvılcımlardan koruma vb.
Yüksekten Düşmeye Karşı Koruyucular	Emniyet kemeri (paraşüt tipi emniyet kemeri), güvenlik halatı, lanyard, düşüş durdurma cihazları	Yüksekten düşme riskine karşı çalışanın düşmesini önleme veya düşüşünü durdurma (özellikle merdiven, çatı veya platformda çalışma sırasında vb.)

Az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde risk değerlendirmesi yapılarak gerekli KKD belirlenmeli ve kullanılmalıdır. Özellikle ofis, arşiv, okul, belediye hizmet binaları, eğitim kurumu gibi kamu kurumlarında çalışanlar zaman zaman KKD kullanımını gerektiren görevler yapabilirler. Bu işyerlerinde KKD ihtiyacını doğuran durumlar şunlar olabilir: Temizlik ve bakım işleri: Çalışanlar deterjan, çamaşır

suyu gibi kimyasallara maruz kalırlar. Bu kimyasallar cilt ve solunum yolu için risk oluşturabilir. Dolayısıyla kimyasala karşı koruyucu eldiven, maske/solunum koruyucu ve gerekiyorsa gözlük veya yüz koruyucu siper kullanılmalıdır. Islak zemin temizliği sırasında kaymaz tabanlı iş ayakkabılarının kullanımı da önemlidir. Ofis ve arşiv çalışmalarında: Çalışanlar tozlu arşivlerde belge arama sırasında tozlara maruz kalabilir; Toz maskesi bu riski azaltır. Ağır klasörleri yüksek raflara yerleştirirken kaymaz tabanlı ayakkabı giyilmesi tercih edilmelidir. Keskin kenarlı kâğıt veya zımba, maket bıçağı kullanımı gibi durumlarda kesilmeye dayanıklı eldivenler takılabilir. Teknik bakım-onarım işlerinde: Kurum içerisinde elektrik priz tamiri, ampul değiştirme, tesisat kontrolü gibi işler genelde kısa süreli ve basit görülür. Ancak bu işlerde yalıtılmış el aletleri, elektrikçi eldiveni, gerektiğinde yüz/göz koruması şarttır. Yüksek bir rafa yakın çalışma veya tavana yakın çalışma durumu varsa, yüksekten cisim düşme olasılığı varsa baret veya darbe kepi giyilebilir. Dış saha görevleri: Kurye, şoför, bahçıvan gibi destek hizmetlerinde görevli personel trafikten veya çevresel etkenlerden korunmak için yüksek görünürlüklü (reflektif) yelek giymelidir. Gürültülü bir jeneratör çalıştırılıyorsa kulak koruyucular kullanılmalı; tozlu bir depo temizleniyorsa uygun filtreli bir toz maskesi takılmalıdır. Laboratuvar ve sağlık birimi işleri: Kamu kurumlarında küçük bir laboratuvar veya sağlık odası bulunuyorsa, burada çalışanlar için laboratuvar önlüğü, koruyucu gözlük ve gerekiyorsa yüz maskesi kullanılmalıdır. Kimyasal maddelerle çalışma durumu varsa kullanılan maddeye karşı koruyucu özellikte eldiven takılması gereklidir. Enfeksiyon riski bulunuyorsa biyolojik ajanlara karşı koruyucu eldiven kullanımı hayati önem taşır.

7.3.5. Acil durumlar, tahliye ve kurtarma

İş sağlığı ve güvenliği sadece rutin işleyişin değil, beklenmedik anların da yönetilmesini gerektirir. Acil durum; işyerinin tamamını veya bir kısmını etkileyen yangın, patlama, kimyasal yayılım, doğal afet veya sabotaj gibi ivedilikle müdahale gerektiren olaylardır. Ülkemizde, işyerlerinde acil durumlar için yasal düzenleme, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na dayanılarak hazırlanan İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik'tir. Bu yönetmelik, işyerlerinde meydana gelebilecek acil durumlara karşı hazırlıklı olmayı ve can güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. Planlamanın temeli 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu gereği hazırlanan risk değerlendirmesinin sonuçlarıdır.

Acil durumlara etkin müdahale için işyerlerinde özel ekiplerin görevlendirilmesi yasal bir zorunluluktur. Mevzuat gereği oluşturulması gereken ekipler şunlardır: Söndürme Ekibi, Kurtarma Ekibi, Koruma Ekibi ve İlk Yardım Ekibi. Bu ekiplerde görevlendirilecek personel sayısı, işyerinin tehlike sınıfına ve çalışan sayısına göre belirlenir:

- **Çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri:** Her 30 çalışana kadar 1 kişi.
- **Tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri:** Her 40 çalışana kadar 1 kişi.
- **Az tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri:** Her 50 çalışana kadar 1 kişi görevlendirilir.
- **İlk yardımcı sayısı:** İlk Yardım Yönetmeliği gereği çok tehlikeli işyerlerinde her 10 çalışana kadar, tehlikeli işyerlerinde her 15 çalışana kadar ve az tehlikeli işyerlerinde her 20 çalışan için 1 ilk yardımcı bulundurulması zorunludur.

İşyerinin giriş-çıkışları ve katlarında, çalışanların görebileceği yerlere "Tahliye Planları" asılmalıdır. Bu planlarda; yangın söndürme ekipmanları, ilk yardım malzemeleri, kaçış yolları, toplanma yerleri ve görevli personelin iletişim bilgileri mutlaka yer almalıdır. Tahliye sonrası gidilecek "Toplanma Yeri", acil durumların olumsuz sonuçlarından etkilenilmeyecek mesafede veya korunakta belirlenmiş güvenli alanı ifade eder. Acil durum planının işlerliğini test etmek amacıyla, maden işyerleri hariç olmak üzere çok tehlikeli, tehlikeli ve az tehlikeli sınıfta yer alan tüm işyerlerinde en geç yılda bir kez tatbikat yapılmalıdır.

7.4. İş ve İşyerine Özgü Riskler ve Risk Değerlendirmesine Dayalı Konular

Bu bölümde özellikle az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde faaliyetin genel tehlike ve riskleri dikkate alınarak (işyeri bina ve eklentilerinde alınacak sağlık ve güvenlik önlemleri, yüksekte çalışma, yüksekten düşme, kapalı ortamda çalışma) seçilen eğitim konuları özetlenecektir.

İşyerine bağlı çalışılan alanlar, çalışanların girip çıkabileceği bina, tesis, dinlenme, çocuk emzirme, yemek, uyku, yıkanma, muayene ve bakım, beden ve mesleki eğitim yerleri ve avlu gibi diğer eklentiler işyeri bina ve eklentilerini ifade eder. İşveren, çalışanların sağlık ve güvenliğini korumak için asgari

sağlık ve güvenlik şartlarını yerine getirir. Acil çıkış yolları ve kapılarını her zaman kullanılabilir durumda tutar. İşyeri bina ve eklentileri ile ekipmanlarının, araç-gereçlerin düzenli olarak teknik bakımlarını yapar gerekli kayıtları tutar. İşyeri bina ve eklentileri ile ekipmanlarının, araç ve gereçlerinin, özellikle havalandırma sistemlerinin uygun hijyen şartlarını sağlayacak şekilde düzenli olarak temizliğini yapar ve gerekli kayıtları tutar. Risklerden kaynaklanan zararları önlemek veya ortadan kaldırmak amacıyla güvenlikle ilgili kullanılan ekipman ve araç-gereçlerin periyodik bakım ve kontrolünü yapar ve ilgili kayıtları tutar. İşyeri bina ve eklentilerinde yeterli aydınlatma, havalandırma ve termal konfor şartlarını sağlar. İşyerinin düzenini, sağlık ve güvenlik risklerine yol açmayacak ve çalışanların işlerini rahatça yapacakları şekilde sağlar. Acil durumları ve yangını önleyici ve bunların olumsuz sonuçlarını sınırlandırıcı gerekli tedbirleri alır, ekipman ve araç-gereçlerin periyodik bakım ve kontrolünü yapar, gerekli kayıtlarını tutar. Çalışanların barınma ihtiyacını karşılaması durumunda, barınma şartlarını çalışanların sağlığını ve güvenliğini koruyacak şekilde düzenler. İşveren birinci fıkrada belirtilen hükümleri yerine getirmek üzere, ihtiyaç duyduğu hallerde, temizlik, periyodik bakım ve kontroller için, yapılacak işe uygun kişi, kurum ve kuruluşlardan destek alabilir.

İşyerlerindeki bütün acil çıkış yolları ve kapılarının; doğrudan dışarıya veya güvenli bir alana açılması sağlanır ve önlerinde ya da arkalarında çıkışı önleyecek hiçbir engel bulunmaz. Herhangi bir tehlike durumunda, bütün çalışanların işyerini derhal ve güvenli bir şekilde terk edebilmesi için gerekli düzenlemeler (acil çıkışlar, yönlendirmeler, planlar vb.) sağlanmalıdır. Gerekli durumlarda bu konuyla ilgili planlar hazırlanarak düzenli tatbikatlar yapılır. Tatbikatın türü, katılım sayıları, süreleri ve konumu; yapılan işin niteliğine, işyerinin büyüklüğüne, kullanım şekline, işyerinde bulunan ekipmana ve bulunabilecek azami kişi sayısına göre belirlenir. Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik hükümlerine uygun olması sağlanır. Acil çıkış kapılarının, acil durumlarda çalışanların hemen ve kolayca açabilecekleri şekilde olması sağlanır. Bu kapılar dışarıya doğru açılır. Acil çıkış kapısı olarak raylı veya döner kapılar kullanılmaz. Acil çıkış yolları ve kapıları ile buralara açılan yol ve kapılarda çıkışı zorlaştıracak hiçbir engel bulunmaması, acil çıkış kapılarının kilitli veya bağlı olmaması sağlanır. Acil çıkış yolları ve kapıları, Güvenlik ve Sağlık İşaretleri Yönetmeliğine uygun şekilde işaretlenir. İşaretlerin uygun yerlere konulması ve kalıcı olması sağlanır. Aydınlatılması gereken acil çıkış yolları ve kapılarında, elektrik kesilmesi halinde yeterli aydınlatmayı sağlayacak ayrı bir enerji kaynağına bağlı acil aydınlatma sistemi bulundurulur.

Yangınla mücadele konusunda işyerinin büyüklüğüne, yapılan işin özelliğine, işyerinde bulunan ekipmanlara, kullanılan maddelerin fiziksel ve kimyasal özelliklerine ve işyerinde bulunabilecek azami kişi sayısına göre, işyerinde etkili ve yeterli yangın söndürme ekipmanı ile gerektiğinde yangın detektörleri ve alarm sistemleri bulundurulur. Yangın söndürme ekipmanları her zaman kullanıma hazır bulundurulur, bu ekipmanların mevzuatın öngördüğü periyotlarda bakımı ve kontrolü yapılır. Yangın söndürme ekipmanları kolay kullanılır nitelikte olur, görünür ve kolay erişilir yerlere konulur ve bu ekipmanların önlerinde engel bulundurulmaz. Yangın söndürme ekipmanı ve bulunduğu yerler Güvenlik ve Sağlık İşaretleri Yönetmeliği'ne uygun şekilde işaretlenir. İşaretler uygun yerlere konulur ve bu işaretlerin kalıcı ve görünür olması sağlanır. İşyerlerinde bağımsız kaçış, çıkış ve merdivenler ile yangınla ilgili bütün özel düzenlemelerin Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik hükümlerine uygun olması esastır.

Yüksekte çalışma, seviye farkı bulunan ve düşme sonucu yaralanma ihtimalinin ulaşabileceği her türlü alanda yapılan çalışma yüksekte çalışma olarak kabul edilir. Peki nereler yüksekte çalışma alanıdır? Kullanılan her türlü merdiven ve platform, her türlü hareketli iskele, her türlü sabit iskelet türü, tüm askılı platformlar, tüm makine üstü çalışmalar, tüm vinç yolu ve üzerindeki çalışmalar, tüm çatı çalışmaları, her tip telekom ve enerji kulesi, her türlü araç üstü çalışmalar, tüm sahne montaj demontaj işleri, her çeşit yükselen seyyar iş platformu, tüm raf ve depolama sistemlerinde çalışma ve buna benzer her türlü seviye farkı bulunan alan ilgili Yönetmeliğe göre yüksekte çalışma alanıdır. Yüksekte çalışırken güvenlik önlemlerini bilmeli ve tedbirlerimizi buna göre almalıyız.

Yüksekte güvenli çalışmak neden önemlidir? Ülkemizde yüksekten düşme %21,7 ile ölümlü kazaya en çok yol açan üçüncü sebeptir. Bu çarpıcı veri bize gösteriyor ki yüksekte çalışmalarda oluşan iş kazaları aynı zamanda en şiddetli sonuçlanan iş kazaları arasındadır. Bu da bize önce güvenliğin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Yüksekten düşmeler geçici kalıcı sakatlık ölüm gibi istenmeyen sonuçlar

doğurabilir. İş güvenliği kapsamında çalışma alanında öncelikle risk analizi yapılmalı çalışma ortamı gözetimi yapılmalı ve sonuçlara göre önlem alınarak iş sürdürülmelidir.

Yüksekte çalışma planlamasında nasıl bir yöntem izlememiz gerektiğini önem sırasına göre şu şekildedir: Öncelikle mümkün olduğunca yüksekte çalışmaya ihtiyaç duyulmayacak yöntemler ve iş ekipmanları düşünülmelidir. Güvenlik ağıları, boşluk kapatma kenar korkulukları ve merdiven korkulukları, inşaat sahalarında ve yüksek yapılarda iş güvenliğini sağlamak için kullanılan temel düşmeyi önleyici sistemlerdir. Düşme riski, emniyet kemeri gibi uygun kişisel koruyucu donanımlar (KKD) kullanılarak kontrol altına alınmalıdır. Risk değerlendirmesi sonrasında tüm bu aktardığımız yüksekte çalışma adımlarına uygun şekilde hareket edilmelidir. Yüksekte çalışmada KKD seçimi ve kullanımının nasıl olması konusunda, yüksekte çalışmaya başlamadan önce tüm KKD'ler mutlaka giyilmiş olmalıdır. Yüksekten düşmeye karşı kişisel koruyucu donanım çeşitleri şunlardır: tam vücut kuşağı (paraşüt tipi emniyet kemeri), enerji absorplayici, geri sarmalı tipte düşme önleyici, bağlama tertibatı (Lanyard), çalışma konumlandırma kemeri, karabina.

Kapalı alanlar; belirli bir iş veya bakım amacıyla kısa süreli giriş çıkış yapılan sürekli bir personel bulundurulması gerekmeyen doğal havalandırması iyi olmayan giriş ve çıkış yolları sınırlı olan alanlardır. Kapalı alanların belirgin özellikleri şunlardır: Sınırlı giriş çıkış, bu alanlarda giriş ve çıkış yolları sınırlıdır ve bazen tek bir giriş çıkış yeri olabilir. Çalışanının sürekli bulunmaması, bu alanlar sürekli bir çalışma alanı olarak kullanılmaz yani normalde insanların sürekli çalıştığı yerler değildir. Yapısal kısıtlamalar; kapalı alanlar çalışanın hareket kabiliyetini kısıtlayabilir ve genellikle dar yüksek ya da derin olabilir. Kapalı alanlar çok çeşitli şekil ve ölçüde olabilir. Bu alanlar bacalar, boru hatları içi, logarlar, pompa istasyonları, tanklar, kanalizasyonlar, silolar, kablo galerileri, tüneller, değirmen içleri, siklonlar, döner fırınlar, yakıt tankları içi ve benzeri fosseptikler, sarnıçlar, derin kazılar, çukurlar.

8. KAYNAKÇA

- ACAR Hasan, “Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 3, 2019, ss. 2934-2952.
- AFETİNAN A., *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara 1969.
- AFETİNAN A., *Tarihten Bugüne, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, Ankara 1970.
- AFŞAR Erkan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın “Programları” Ekseninde Mukayesesi”, *History Studies*, c. 12, S. 4, 2020, ss. 1351-1380.
- AĞLI Esra- TOR Hacer, “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türk Kadınlarının Eğitim, Sosyal ve Siyasal Hayattaki Durumlarının Değerlendirilmesi”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, c. 2, S. 1, 2016, ss. 75-86.
- AHMAD Feroz. “The Late Ottoman Empire.” *Middle Eastern Studies* 22, Sayı: 4 (1986): 421–436.
- AKBIYIK Yaşar (2004). *Türk-Sovyet İlişkileri. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II: (Edt: Durmuş Yalçın ve diğ.)*. (ss. 420-426). Ankara: ATAM Yayınları.
- AKBIYIK Yaşar., (2004). *Montrö Boğazlar Sözleşmesi. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II: (Edt: Durmuş Yalçın ve diğ.)*. (ss. 447-449). Ankara: ATAM Yayınları.
- AKCAN Erol, “İzmir Suikastı Teşebbüsü Sonrasında Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşa İlişkileri”, *Tarih ve Günce*, S. 13, 2023, ss. 265-277.
- AKÇA Büşra Bigat, “Menemen (Kublay) Olayı Hakkında Yapılmış Çalışmalar Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, c. 20, S. 32, 2022, ss. 47-77.
- AKÇA Seher, “Saltanatın Kaldırılması Sürecinde Refet Paşa’nın Siyasal Söylemlerinin İç ve Dış Basında Yansımaları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 8, S. 4, 2022, ss. 996-1015.
- AKDEVELİOĞLU, A. ve KÜRKCÜOĞLU, Ö. (2001). *Orta Doğu’yla İlişkiler. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980. (Edit.: Baskın ORAN)*. (ss. 357-369). İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKDUR Recep, “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Sağlık”, *Ulusal Halk Sağlığı*, 2008
- AKGÜL L. Hilal, “Mustafa Kemal’in Meşruluk Anlayışı”, *Atatürkçü Bakış*, c. 1, S.2, ss. 81-96.
- AKGÜN Seçil. (1981). “Şapka Kanunu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, DTCF Yay., C 14, S.25, ss. 69-79.
- AKIN Mahmut Hakkı, “Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 7, S. 2, 2012, ss. 49-62.
- AKKOR Mahmut, “Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet’in İlgası”, *History Studies*, c. 4, S. 1, 2012, ss. 15-28.
- AKSOY Volkan, “Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması”, *History Studies*, c. 10, S. 8, 2018, ss. 1-18.
- AKŞİN S. ve diğ. (2005). *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)-1*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- AKŞİN Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- AKŞİN, A. (2019). *Atatürk’ün Dış Politikası ve Dış Politika İlkeleri*. Ankara: TTK Yayını.
- AKTAN M. A. (1999). *Köy Enstitüleri’yle canlandırıcı eğitim yolunda*. İstanbul: Etki Yayınları.
- AKYÜREK Çağdaş Erkan, *Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Gelişimi*, <https://acikders.ankara.edu.tr>. Erişim Tarihi, 22.4.2026.
- AKYÜZ H. (2001). *Türk eğitimcileri: I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- AKYÜZ Y. (1980). *Öğretmen örgütlenmesi (Türkiye, Fransa, İsviçre’de ve uluslararası düzeyde)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- AKYÜZ Y. (1982). *Türkiye’de öğretmenlik mesleği, çeşitli ülkelerden öğretmenlik mesleği ve bu konuya verilen önem (1981)*. Ankara.
- AKYÜZ Yahya vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1, Türk İnkılabının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı*, Ankara, 1997, Yükseköğretim Kurulu Yayınları.
- ALACA Eray, “Cumhuriyet Döneminde Laik-Ulusçuluk Düşüncesinin Oluşumunda Şeyh Sait ve Menemen Ayaklanmaları”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, c. 9, S. 8, 2018, ss. 1191-1211.
- ALİM Tülin, “İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler Ve Yorumlar”, *ATAM Dergisi*, c. 15, S. 44, Ankara 2021, ss. 627-643.
- ALTAY Sadet. (2015). *Atatürk Dönemi Sağlık Politikalarının Halka Yansımada*
- ALTINTAŞ Ayten. “Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye Vekâleti”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara.

- APAYDIN Cem.(2017).“Belgeler Işığında Tekke, Zâviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Y.2, C16, S32, ss.149-171.
- ARDA Berna.(1996), “Atatürk Türkiye’inde İlk Tıp Fakültesinin Kuruluşu Ankara Tıp
- ARIĞ SEZER, Ayten. (2007). Atatürk Türkiye’inde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ARMAOĞLU Fahir, (2017). Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997. İstanbul: Kronik Kitap.
- ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, (Cilt:I 1914-1980), Ankara, 1994, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ARMAOĞLU Fahir. (2000). 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2:1914-1995). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, Nutuk Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, Nutuk, c. 1, ATAM, Ankara 1999.
- Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Ed. Seyfi Yıldırım, Sadık Erdaş), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2021.
- ATATÜRK, K. (2006). Nutuk 1919-1927, (Haz.: Zeynep Korkmaz). Ankara: ATAM Yayını.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal.(2002). Nutuk 1919-1927, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atam.
- Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1990.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1961). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1959). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III (1961). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III (1906-1938), Ankara 1981.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III. Ankara: ATAM Yayını 2006.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, (2006). C I-III, 5. Baskı, ATAM, Ankara.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C I-III, ATAM, Ankara 2006.
- ATAÜNAL, A. ve ÖZALP, R. (1977). Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ATEŞ Nevin Yurtsever, Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.
- AVCI Cemal- ÖNAL SOLMUŞ Fatma, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Türkiye’de Demokratik Gelişimin Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 23, S. 4, 2023, ss. 1921-1950.
- AYBARS Ergün (1982). İstiklal Mahkemeleri 1923-1927, Ankara.
- AYDIN Ayhan, “Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi”, Marmara İletişim Dergisi, S. 8, 1994, ss. 261-275.
- AYDIN Nermin Zahide, “İzmir Suikastı ve Nedenleri”, Asia Minor Studies, c. 3, S. 6, 2015, ss. 22-41.
- AYDOĞAN Erdal, “I. Dünya Savaşı’nın Sona Ermesi”, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I, Erzurum, 2012, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- AYSAL Necdet (2011). Necdet Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C 10, S 22, Bahar, ss. 3-32.
- AYSAL Necdet, “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı””, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 44, 2009, ss. 581-625.
- AYTAÇ Ayhan vd., Sosyal Ve Beşeri Bilimlere Multidisipliner Bakış, Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları, İstanbul 2019.
- AYTEPE Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 29-30, Ankara 2002, ss. 15-29.
- BABAOĞLU Resul, “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, c. 11, S. 22, 2012, ss. 63-108.
- BAĞCI, H. ve Kemal Y. (2015). Türk Dış Politikası I. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- BALOĞLU, Z. (1990). Türkiye’de eğitim. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- BALTACIOĞLU, İ. H. (1927). Talim ve terbiyede inkılâp. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi
- BARCAN Ömer Lütfi. (1942). “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, Vakıflar Dergisi, 2, ss. 279-304.

- BAYÖZEN Medine, Serbest Cumhuriyet Fırkasının İç Anadolu Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2025.
- BAYSAL Nihat Onur, “Şeyh Sait İsyanının Nedenleri Gelişim Süreci ve Sonuçlarına Dair Değerlendirme”, Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi, c. 2, S. 3, 2022, ss. 26-42.
- BAYSAL Nihat Onur, Şeyh Sait ve Dersim İsyanlarının Etnik-Dini Analizi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2023.
- BAYUR, Y. H. (1995). Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti, Ankara: TTK Yayını.
- BCA. 180.9.0.0.1.7.1.00.00.0000-25.10.1925
- BCA. 30.10.0.0.102.667.17.10.11.1927
- BCA. 30.10.0.0.192.315.8.192.315.8.(Dosya Ek-229).
- BCA. 30.10.0.0.26.150.5.03.06.1926.(Dosya Ek:20).
- BCA. 30.18.1.1.18.24.4 6.4.1926.(Dosya Ek-259-6).
- BCA. 30.18.1.1.24.8.1925.
- BCA. 490.1.0.0.2023.1.1.08.04.1931.(Dosya Ek:14.Büro)
- BCA. 51.0.0.0.13.110.16.29.06.1925.
- BCA. 51.0.0.0.13.110.24.11.10.1925
- BCA. 51.0.0.0.4.28.37.12.12.1927.
- BCA. 51.0.0.0.5.44.1.17.10.1925.
- BEDİRİHANOĞLU Fatih, Toplumsal Hareketler Bağlamında Şeyh Sait İsyanı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2010.
- BERBER Şarika Gedikli, “Kâzım Karabekir’in Saltanat ve Hilâfetin İlmasına Olan Tavrının Düşündürdükleri”, International Journal of Social Science, c. 6, S.4, 2013, ss. 443-460.
- BERKES Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Ankara, 1973.
- Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, (Çev: Metin Kırıatlı), Ankara, 1984.
- BEYDİLLİ, Kemal. (2003). “II.Mahmut (1808-1839)”, İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., C 27, ss.352-357.
- BORATAV Korkut. Türkiye İktisat Tarihi 1908–2009. 15. bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011.
- BUDAK Mustafa, “Doğu/Kafkas Cephesi ve Sarıkamış Harekâtı”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye’nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), C.1, Ankara, 2025. ATAM Yayınları.
- BUDAK Mustafa, “I. Dünya Savaşı’nda Yapılan Gizli Anlaşmalar”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye’nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), C.1, Ankara, 2025. ATAM Yayınları.
- BULUT Meryem. (2021). Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı (1928-2017),
- BULUT S. (2010). Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938). Ankara: ATAM Yayınları.
- BUZPINAR, Ş. T., “Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S.3, 2004, ss. 113-132.
- CAN Ayşegül, “İzmir Suikastı Davası ve İttihatçıların Milli Şirketlerden Tasfiyesi”, History Studies, c. 14, S. 2, 2022, ss. 299-312.
- CEYLAN Okan, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Edirne Serüveni: Türkiye Demokrasi Tarihinden Notlar”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. 21, S. 42, 2021, ss. 269-294.
- ÇABUK, Mustafa, “Avrupa’daki Cephele”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye’nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), C.1, Ankara, 2025. ATAM Yayınları.
- ÇAĞATAY, Neşet. (1978). “Eski Çağlardan Buyana Zaman Ölçümü ve Takvim”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C22, S.1-2, ss.105-138.
- ÇAKIR, Serpil. (2016). Osmanlı Kadın Hareketi, 5. Baskı, Metis, İstanbul.
- ÇAKMAK Fevzi, “Saltanatın Kaldırılmasının 100. Yılında Türk Basınında Rejim Tartışmaları (Kasım 1922-Ocak 1923)”, XIX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler Cilt VII, ss. 193-207.
- ÇAM, S.-M. S. ÖNGÜÇ, “Mâtürîdilikte İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebü’l-Yüsr El-Pezdevî ve Ebü’l-Muîn En-Neseî Örneği)” Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, c. 11, S. 2 2020, ss. 641-669.
- ÇAPA Mesut- Rahmi ÇİÇEK, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Serander Yay., Trabzon 2001.

- ÇAVDAR Tevfik(1999). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, 2. Baskı, İmge, Ankara.
- ÇAVMAK Şeyda, ÇAVMAK Doğançan.(2017). "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel ÇELİK Recep, "İngiliz Korumasında Sultan Vahdeddin'in Sürgün Seyahatleri", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. 16, S. 33, 2016, ss.183-209.
- ÇETİN Nurten, "Mondros Mütarekesi ve Uygulanışı", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye'nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), C.1, Ankara, 2025. ATAM Yayınları.
- ÇEVİK Zeki, Birinci Mecliste Muhalefet ve Seçimlerin Yenilenmesi (1920-1923), Yeni Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti 2, Editör: Neşe Özden ve diğerleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2023, ss. 117-134.
- ÇIKAR, M. (1998). Hasan Ali Yücel ve Türk kültür reformu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÇINAR Ömer, "Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası Tek Partiden Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Denemesi", KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi, c. 5, S. 10, 2015, ss. 207-229.
- ÇİL Yücel, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti", Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I, Erzurum, 2012, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- ÇOLAK Hikmet. (2012). "Türk Toplumunda Demokrasi ve Yerel Yönetimlerin Tarihsel Gelişimi Bağlamında 1580 Sayılı Belediye Kanunu Yasama Müzakereleri" Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 49, Bahar, ss.33-55.
- D.P.T. (1988). Beş yıllık planlı dönemde temel eğitim ve lise seviyeli eğitimin yeniden düzenlenmesiyle ilgili politikalar ve uygulamaları. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Davison, Roderic H.. "The Turkish Diplomacy of Lausanne." International Journal of Middle East Studies 5, Sayı: 2 (1974): 178–200.
- DEMİRCİOĞLU Asuman, "Cumhuriyetin İlan Edilişi ve Halifeliğin Kaldırılması Sürecinde "İstikbal" Gazetesi'nde Lütfi Fikri Bey", Atatürk Dergisi, c. 7, S. 1, 2018, ss. 37-62.
- Demircioğlu, İsmail H.-Ahmet Özcan-Yücel Yiğit-Namık Çencen (Editörler), Çağdaş Türkiye Tarihi, Pegem Akademi, Ankara 2019.
- DENİZ Murat, Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2007.
- DERİNGİ, Selim. "Legitimacy Structures in the Ottoman State." International Journal of Middle East Studies 23, Sayı: 3 (1991): 345–359.
- DEWEY, J. (1939). Türkiye maarifi hakkında rapor (1924). İstanbul: Maarif Vekillliği Devlet Basımevi.
- DİKİCİ Ali, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e Ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", ATAM Dergisi, c. 30, s. 90, Ankara 2014, ss.
- Dilaver, H. (1994). Türkiye'de öğretmen yetiştirme ve istihdam şartları. İstanbul.
- Dilaver, H. (1997). Hasanoğlu'dan kuruluşundan günümüze öğretmen yetiştiren kurumlar. Ankara.
- DİNÇ Şeyma-M. Fatih Sansar, "Halifeliğin Kaldırılmasının İngiliz Basınına Yansımaları", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 64, Van 2024, ss. 92-105.
- DOĞAN Nazire, "Cumhuriyetin İlanı ve Hüseyin Rauf Orbay", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 17, Özel Sayı, İstanbul 2024, ss. 70-81.
- DOĞAN, İ. (2010). Türk eğitim tarihinin ana evreleri kurumlar, kişiler ve söylemler. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- DOĞANAY, Rahmi-AÇIKSES, Erdal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Ankara, 2009, DATA Yayınları.
- DOKUYAN, Sabit. (2016). "Soyadı Kanununu ve Kanunun Uygulanma Süreci", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXI, 1, 2016, s. 129-166.
- DÖNMEZ Cengiz, İngiliz Muhibleri Cemiyeti,
- DÖNMEZ Cengiz, Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler,
- DUMAN Selçuk, "Mustafa Kemal'de Cumhuriyet Düşüncesinin Doğuşu ve Cumhuriyet'in Nitelikleri", Kastamonu Eğitim Dergisi, c. 14, S. 1, Kastamonu 2006, ss. 245-264.
- Düstur, Tertip 3, C 9, s. 610.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C 16, Başvekalet Matbaası, Ankar, 1955, s. 353.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C 16, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1955, s. 5-6.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C 5, s.226.
- Düstur, Üçüncü Tertip, C 7, s.159.

- DÜZGÜN, Ş. A, “Mâtürîdî’de Din, Siyaset Kültürü ve Yönetim Erki (Mülk/Devlet)”, (ed. Şaban Ali Düzgün), Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014, ss. 375-397.
- EGE, Rıdvan. (1981) Atatürk’ün Ankara Üniversitesi Tıp Fakültemiz, AÜ Basımevi,
- EGE, Rıdvan. (1996). Ankara Tıp Fakültesi 50.Yılı, Ankara.
- EKİCİ Yunus, “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 27, S. 2, Elazığ 2017, ss. 349-359.
- ERCAN Muhammet vd., “Şeyh Sait Ayaklanması”, Anadolu Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, c.1, S.1, 2024, ss. 44-53.
- ERDEM Çiğdem, “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 15, S. 1, 2013, ss. 1-22.
- ERDEN, Ö. (2006). Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye’yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları. Ankara: ATAM Yayınları.
- EROĞLU Hamza, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”, ATAM Dergisi, c. 8, S. 16, Ankara 1989, ss. 7-26.
- EROĞLU Hamza, Atatürk ve Millî Egemenlik, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1987.
- EROĞLU Hamza, Türk İnkılâp Tarihi, İstanbul, 1982, Milli Eğitim Basımevi.
- ERSEVİNÇ, Mine. “Cumhuriyet Döneminde (1923-38 Yılları) Sağlık Politikasının
- ERTAN Temuçin Faik, Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Siyasal Kitapevi, Ankara 2020.
- ERTAN, Temuçin Faik. “Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu Soyadı Kanunu”, Kebikeç, S 10, 2000, s. 255-272.
- ERTEM Barış, “Resmi Belgeler ve Basında “Menemen Olayı” “, History Studies, c. 5, S. 1, 2013, ss. 157-179.
- ERTEM Barış, “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi, c. 1, S. 2, 2020, ss. 71-92.
- ERTEM Barış, “TBMM ve Divan-ı Harp Mahkemesi Tutanaklarına Göre “Kubilay Olayı””, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, c.2, S. 3, Yalova 2012, ss. 99-116.
- ERTEM Barış, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 172, S. 172, 2013, ss. 345-362.
- EYİCİL Ahmet, “Çanakkale Cephesi”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye’nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), C.1, Ankara, 2025. ATAM Yayınları.
- Fakültesi”, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, C49, S.1, 1996, ss.1-6.
- FIRAT, M. (2001). Yunanistan’la İlişkiler. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980. (Edit.: Baskın Oran). (ss. 325-356). İstanbul: İletişim Yayınları.
- FİDAN Nur.(2022). Tıp Dünyası Mecmuasına Göre Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1928-1986), Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ocak 2022.
- Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı, Sağlık Yönetimi Dergisi, C1, S1, ss.48-57.
- Geliştirilmesi ve Sağlık Hizmetinde Sosyalleşme”, ss. 1403-1424, <https://www.atam.gov.tr.>,
- GİRGİN Ayşe Mirza, “Cumhuriyetin İlanı Öncesi Basının Görünümü: 1839–1923 Arası”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, S. 64, Özel Sayı, 2023, ss. 197-209.
- Gökarp, Z. (1964). Milli terbiye ve maarif meselesi. Ankara: Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınlar.
- GÖNLÜBOL, M. ve Sar, C. (1982). Olaylarla Türk Dış Politikası. Cilt:I. 5. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını.
- GÜLCAN Yılmaz, Cumhuriyet Halk Partisi (193-1946), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 1999.
- GÜLEÇ, İ. (2015). Metinlerde eğitim tarihi; ders notları. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- GÜLER, A. (1994). Türkiye’de üniversite reformları. Ankara: Adım Yayıncılık.

- GÜLMEZ Nurettin, “(Vakit Gazetesine Göre) Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı”, ATAM Dergisi, c. 22, S. 64, Ankara 2006, ss. 245-260.
- GÜNDÜZ, M. (Ed.). (2018). Kronolojik ve tematik Türk eğitim tarihi. İstanbul: İdeal ve Kültür Yayıncılık.
- GÜNEŞ Günver, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Aydında Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, Tarih Araştırmalar Dergisi, c. 25, S. 39, 2006, ss. 117-147.
- GÜNEŞ İhsan, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkası’na Geçiş”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. 3, S. 8, Ankara 1987, ss. 427-442.
- GÜNEŞ İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Oluşan Gruplar, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye’nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye) 1, Editör: Neşe Özden ve diğerleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2023, ss. 997-1012
- GÜRLEVİK Selim, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.
- GÜRSEL, Ali. (1998). Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- GÜRÜN, K. (2010). Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953). Ankara: TTK Yayını.
- GÜVERCİN Özgür, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu 2007.
- GÜZEL, MUMYAKMAZ, Hatice (2023). “Kılık Kıyafette Değişim ve Şapka Kanunu”, Ed. Neşe Özden vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C2, Ankara, ATAM, ss.489-501.
- GÜZEL, MUMYAKMAZ, Hatice. (2023). “Kadın Haklarının Gelişimi”, Ed. Neşe Özden vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C2, Ankara, Atam, ss.517-527.
- GÜZEL, MUMYAKMAZ, Hatice. (2023). “Soyadı Kanunu (21 Haziran 1934)”, Ed. Neşe Özden vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C2, Ankara, Atam.
- GÜZEL, MUMYAKMAZ, Hatice. (2023). “Takvim, Saat, Rakam ve Ölçülerde Değişim” Ed. Neşe Özden vd. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C2, ss.507-510.
- GÜZEL, MUMYAKMAZ, Hatice. (2025). “Türk Milletini Akıl ve Bilime Dayalı Sağlık Hizmetleri İle Koruyup Güçlendirmek: Ankara Tıp Fakültesinin Kuruluşu ve Gelişimi”, “Ed. Ayten Sezer Arıç, Yüzüncü Yılında Ankara’da Sağlık Kurumları, Ankara, ATAM, ss.263-286.
- HANİOĞLU, M. Şükrü.(1995). “Enver Paşa (1-881-1922)”, İslam Ansiklopedisi, ss.261-264.
- HATİPOĞLU, M.M. (1997). Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- HAYTA Necdet, ÜNAL Uğur, Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.
- HAYTA, Necdet Ege Adaları Sorunu, 1911’den Günümüze, Ankara, 2006.
- İLİC Derya- İlknur Aydoğdu Karaaslan, Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-2, Gece Kitaplığı, Ankara 2023.
- İNAN, Afet. (2013). Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler, Yayına Haz. Arı İnan,
- İNAN, Afet. Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972.
- İNAN, M. R. (1980). Mustafa Necati. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İNAN, M. R. (1988). Köy Enstitüleri ve Sonrası. Ankara: Öğretmen Yayınları.
- İNAN, M. R. (1989). Eğitim Alanında Atatürk Devrimi. Ankara.
- KANSU, Mazhar Müfit.(2009). Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atataürk’le Beraber, C I,
- KAPUCU Davut, Atatürk Dönemi Demokratikleşme 1920-1938, İksad Yayınevi, Ankara 2021.
- KARA, Mustafa. (2011). “Tekke”, İslâm Ansiklopedisi, C 40, TDV Yay., İstanbul, ss.368-370.
- KARACAGİL Ö. Kürşad, “ Süreyya (Paşa) İlmen ve Serbest Cumhuriyet Fırkası”, Tarih Dergisi, Sayı, c. 57, S. 1, 2013, ss. 127-145.
- KARAKAŞ Nuri- Fatih Selçuk, “Fransız Basınında Şeyh Sait İsyanı”, Tarih ve Gelecek Dergisi, c. 7, S. 4, 2021, ss. 880-908.
- KARTAL, Burcu, Cemile. (2006). “Türkiye’de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği’nin Faaliyetleri”, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y 2, S 3, ss. 165-197.

- KAYNAR Reşat, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985.
- KAZGAN, G. (2013). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:22
- Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz,
- Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller), İstanbul, 2010.
- KILIÇ Sezen, "Avusturya Arşiv Belgelerinde Şeyh Sait İsyanı (1925)", TTK, c. 7, Ankara 2024, ss. 895-926.
- KIZILOK Necmeddin Alper, Milliyetçi Hareketteki Fikir Ayrılığı: Cumhuriyetin İlk Muhalefet Partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2021.
- KİNGROSS, Lord,(2011). Türkçesi, Necdet Sander, 23. Baskı, Altın Kitaplar Yay., İstanbul.
- KOCATÜRK Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara 1971.
- KOCATÜRK, Utkan. (1999). Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, ATAM, Ankara.
- KOÇ Nurgün, "Hâkimiyet-i Milliye ve Hilafete Dair Uygulamalarda Milli Mücadelenin Önde Gelen Kadrosunun Tutumları", Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, c. 10, S. 20, 2015, ss. 109-132.
- KOÇ Nurgün, "Şeyh Sait Ayaklanması", Turkish Studies, c. 8, S. 2, Ankara 2013, ss. 153-166.
- KOÇAK Cemil, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, Ankara 1989.
- KOÇAK, Cemil. (1991). Türk-Alman İlişkileri (1923-1939). Ankara: TTK Yayını.
- KOÇER, H. A. (1980). Eğitim tarihi I. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- KOÇER, H. A. (1991). Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773-1923). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KODAL, T. (2000). Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (1553-1919). KÖK Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı, 47-60.
- KODAL, T. (2005). Paylaşılamayan Toprak, Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KOLESNİKOV, A. (2010). Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri. (Çev.: İlyas Kemalov). Ankara: TTK Yayını.
- KOLOĞLU, O. (1994). Gazi'nin Çağında İslâm Dünyası. Kitap:1. İstanbul: Boyut Boyut Yayınları.
- KONAN, Belkıs. (2011). "Türk Kadının Siyasi Haklarını Kazanma Süreci", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 60 (1), 157-174.
- Kongresi Kitabı, (21-25 Ekim 2008 Ankara), ss.45-71.
- Korkmaz Zeynep. (Haz.), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. Atatürk, M. K. (1982). Nutuk (C. I-II-III). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KÖSTÜKLÜ, N. (2004). Türk-İtalyan İlişkileri. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, : (Edt: Durmuş Yalçın ve diğ.). (ss. 427-437). Ankara: ATAM Yayınları.
- KURNAZ, Şefika. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923, 2. Baskı, Ötüken, İstanbul.
- KURTOĞLU İsmail, Menemen Olayı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2000.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1978). Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- LEWIS, Bernard. (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kırıatlı, 5. Baskı, TTK, Ankara.
- LEWIS, Bernard. The Emergence of Modern Turkey. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- MELEK, A. (1966). Hatay Nasıl Kurtuldu?. Ankara: TTK Yayını.
- MENGES Yeter, "Türkiye'de Halifeliğin Kaldırılmasının İtalyan Kamuoyundaki Yansımaları", Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, c. 24, S. 49, 2024, ss. 691-728.
- MENGES Yeter, "Türkiye'de Saltanatın Kaldırılmasının İtalyan Basınındaki Yansımaları", Atatürk Yolu Dergisi, S. 75, 2024, ss. 177-193.
- MERAY, S. L. ve Olcay, O. (1976). Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- MERAY, Seha L. (1969). Lozan Barış Konferansı Tutanakları. Takım:II, Cilt:II. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- MERAY, Seha L.. Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.

- MUMCU, Ahmet- Ergun Özbudun, Turhan Feyzioğlu, Yüksel Ülken, Ağâh Çubukçu, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Atatürkçülük, Yükseköğretim Kurulu Yay., Ankara, 1986.
- MUMCU, Ahmet, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I-II, (Editör: İhsan GÜNEŞ), Eskişehir, 1998, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- MURAT Turgay -Nida Özmen, “Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları”, Turkish Studies, c. 13, S. 8, 2018, ss. 137-160.
- Mustafa Kemal ATATÜRK. Nutuk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1927.
- MÜDERRİSOĞLU, A. (1990). Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları. Ankara: ATAM Yayınları.
- MÜEZZİNOĞLU Ersin, “Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı ve Ahmet Şükrü Bey”, International Journal of Social Science, S. 38, 2015, ss. 155-176.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1978). “Zâviyeler”, Vakıflar Dergisi, 12, Ankara, ss. 247-270.
- OLGUN Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, ATAM Dergisi, c. 27, S. 79, Ankara 2011, ss. 1-36.
- On Beşinci Yıl Kitabı. Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1938.
- ORTAYLI İlber. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- ORTAYLI, İlber. (2018). Ortaylı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kronik Kitap, İstanbul.
- ÖKÇÜN A. Gündüz. Türkiye İktisat Kongresi, 1923–İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar. 3. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.
- ÖKE, M. K. (1992). Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:123.
- Öke, Mim Kemal. Lozan’dan Sevr’e Türkiye. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1983.
- Öncü Kurumlar: Numune Hastaneleri (1924-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap
- ÖNEN Nizam, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Karşılaştırmalı İncelenmesi, Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996.
- ÖZ Eyüp, “İzmer ve Serbest Cumhuriyet Fırkası”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 4, S. 5, 2015, ss. 409-440.
- ÖZ Eyüp, “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 5, 2015, ss. 409-440.
- ÖZCAN Azmi, “Hilafet”, İslam Ansiklopedisi, c. 17, İstanbul 1998, ss. 546-553.
- ÖZDEN Hilmi, “Şeyh Sait İsyanı, İngiltere ve Musul (13 Şubat 1925)”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, c. 3, S. 6, Eskişehir 2019, ss. 52-60.
- ÖZDEN Mehmet , “Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütfi Fikri Beyin “Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesaili” (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler”, Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 29, S. 1, 2012, ss. 231-246.
- ÖZEN Havva, Türk Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası Ağustos-Kasım 1930, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1988.
- ÖZER Mehmet Halis, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda İktisadi Düşünce”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, c. 13, S. 51, 2014, ss. 77-92.
- ÖZERSAY, K. (2001). Montreux Boğazlar Sözleşmesi. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980. (Edit.: Baskın Oran). (ss. 370-384). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZİPEK Bekir Berat, Türk Siyasal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1991.
- ÖZKAN Asaf, “Cumhuriyet’e Giden Yol: Saltanatın Kaldırılması Sürecinde Yaşanan Siyasal Sistem Tartışmaları”, Selçuk Türkiyat, S. 59, 2023, ss. 109-137.
- ÖZKAYA Yücel, “İzmir Suikastı”, ATAM Dergisi, c. 8, S. 22, Ankara 1991, ss. 67-74.
- ÖZTÜRK, C. (1996). Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PAKALIN Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- PINAR Mehmet, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Doğu Anadolu Bölgesi Teşkilatlanması”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, c. 4, S. 11, 2017, ss. 101-118.

- Polatoğlu, Mehmed Gökhan. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2020.
- POTSKHVERİYA, B. B. (1999). 1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri. Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491-1992. (ss. 189-197). Ankara: TTK Yayını.
- Refik Turan vd, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Okutman Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Resmi Gazete, 12.07.1948, S:6955, ss. 14369-14372.
- Resmi Gazete: 6.5.1930, S.1489, s.1061; Düstur, Tertip 3, Cilt:11, s.143.
- SANDER, Oral. Siyasi Tarih: 1918–1994. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- SARINAY, Y. (2000a). Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938). (Yay. Haz. Berna Türkdoğan). (ss. 355-417). Ankara: ATAM Yayınları.
- SARINAY, Y. (2000b). Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939). (Yay. Haz. Berna Türkdoğan). (419-470). Ankara: ATAM Yayınları.
- SARIOĞLU M. (2012). Türk eğitim tarihinden esintiler, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- SATAN Ali, Halifelüğün Kaldırılışı, Marmara Üniversitesi! Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2021.
- SAVRAN Gülten Savaşal, 1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006.
- SEL Devran, Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Demokrasi Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluş Sebepleri ve Kapanışına Giden Süreç, Hacı Bayram Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2023.
- SELVİ; Haluk, “Birinci Dünya Savaşı'na Son Veren Mütarekeler, Paris Barış Konferansı Ve Barış Antlaşmaları”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye'nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), C.1, Ankara, 2025. ATAM Yayınları.
- Shaw, Stanford J. – Shaw, Ezel Kural. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. II: Reform, Revolution and Republic. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- SIDAL Süleyman, “1929 Ekonomik Bunalımının Bir Sonucu Olarak Menemen Olayı”, SDE Akademi Dergisi, c. 2, S. 6, 2022, ss. 58-87.
- SOYSAL İ. (1994). 1937 Sadabat Paketi. X. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler). VI. Cilt. (ss. 3136-3139). Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- SOYSAL, İ. (1986). Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri 1936-1939. Belleten, XLIX, 193, 79-109.
- SOYSAL, İ. (1989). Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945). Ankara: TTK Yayını.
- SOYSAL, İ. (1999). “1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Sonradan Ortaya Çıkan Sorunlar”, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Sempozyum Bildirileri. (ss.309-325) Ankara:TTK Yayınları.
- SÖKMEN, T.(1978). Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar. Ankara: TTK Yayını.
- SÖNMEZOĞLU, F. (2011). İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası. İstanbul. Der Yayınları.
- SÜRÜCÜ Beytullah, “İlk Bölünme: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Doğuşu”, Turkish Business Journal, c. 3, S. 6, 2022, ss. 1-28.
- ŞEKER Kadir, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Gelişmelere Bakışı”, SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S. 32, 2014, ss. 1-14.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1993). Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- T.C.Dışişleri Bakanlığı (1973).Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923), Ankara: T.C.Dışişleri Bakanlığı Yayını.
- T.C.Dışişleri Bakanlığı (1974). Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi 1923-1934. Ankara: T.C.Dışişleri Bakanlığı Yayını.
- TAŞ, Necati Fahri, “İrak Cephesi”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye'nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), C.1, Ankara, 2025. ATAM Yayınları.
- TAŞKIN Abdullah, Türk Siyasal Hayatında Menemen Olayı, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2020.

- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C16, Toplantı: 2.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 24.11.1934, Cumartesi, Devre: IV, C 25 (İ 7, C 1), s. 38.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 24, İçtima Senesi 3.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 25, İçtima senesi 3.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 29, İçtima Senesi 3.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C 20, Ankara, 1977.
- TELLAL, E.(2001). “SSCB’yle İlişkiler”, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980. (Edit.: Baskın Oran). (ss. 314-324). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezel, Y. Sezai. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950). 5. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- TOPRAK, Zafer. (2016). Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ekim İstanbul.
- TURAL Mehmet Akif, Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi, ATAM, Ankara 2005.
- TURAN Şerafettin, Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.
- TURAN, Refik vd., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara, 2014, Yargı Yayınevi.
- TURAN, Şerafettin. Türk Devrim Tarihi, Cilt 3: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- TÜRKER Hasan, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk Cemiyeti Halk Fırkası’na Evrilirken Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kuruluşu (1923)”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. 22, S. 44, 2022, ss. 245-285.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. Gizli Celse Zabıtları. Ankara: TBMM Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Tarihi -I, Ed. Neşe Özden, Mehmet Temel, Yasemin Doğaner vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2023.
- Türkiye Cumhuriyet Tarihi -II, Ed. Neşe Özden, Mehmet Temel, Yasemin Doğaner vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2023.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Lozan Barış Konferansı Tutanakları ve Belgeleri. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- UÇAROL, Rıfat. (2015). Siyasi Tarih (1789-2010). İstanbul: Der Yayınları.
- ULUGBAY, H. (1995). İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik. Ankara: Turkish Daily News Yayını.
- UMAR, Ömer Osman, “İngiltere’nin Irak Politikası (1900-1918)”, Kutü’l-Amâre Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu 28-29 Nisan 2016, Ankara, Aralık, 2016, ATAM Yayınları.
- UMAR, Ömer Osman, “Sina-Filistin Cephesi”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye’nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye), C.1, Ankara, 2025. ATAM Yayınları.
- UMAR, Ömer Osman, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Ankara, 2004, ATAM Yayınları.
- UZGEL, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Batı Avrupa’yla İlişkiler. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980. (Edit.: Baskın Oran). (ss. 258-277). İstanbul: İletişim Yayınları.
- UZUN Nazlı Elif, “ 1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, The International New Issues in Social Sciences, c. 2, S. 11, 2023, ss. 217-238.
- ÜÇÜNCÜ Uğur, “Cumhuriyetin İlanının Akbaba Gazetesine Yansımaları”, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 7, 2023, ss. 1-23.
- ÜLMAN, A. H. (1968). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968). Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:XXIII, II, 241-273.
- ÜLMAN, Haluk, “Millî Egemenlik, Yurtta Sulh Cihanda Sulh ve Atatürk”, Millî Egemenlik, Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkeleri ve Atatürk (Panel), İstanbul 2 Mayıs 1986, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1986.
- ÜZEN İsmail, “Çankırı’da Yayınlanan Gazetelere Göre Menemen Olayı”, ATAM Dergisi, c. 28, S. 83, Ankara 2012, ss. 39-64.

- VATANDAŞ Saniye- VATANDAŞ Celalettin, “Türkiye’de Cumhuriyet Fikrinin Gelişimi Ve Cumhuriyet’in İlanı Süresinde Yaşanan Fikri Tartışmalar”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 6, S. 12, 2023, ss. 339-362.
- YABAN Nesli Tuğban, “ İtalya Gazetelerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, c. 64, 2023, ss. 15-35.
- YALÇIN Durmuş - vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara 2019.
- YALÇIN, D. ve diğ. (2000). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*. Ankara: ATAM Yayınları.
- YALÇIN, D. ve diğ. (2004). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*. Ankara: ATAM Yayınları.
- YALÇINKAYA Mehmet Alaaddin, *Zamanın İzleri: Demokrasi ve Cumhuriyet*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 22023.
- YAMANER, Ş. (1999). *Atatürkçü düşüncede ulusal eğitim*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- YANARDAĞ Ayşe, “Şeriyeye ve Evkaf Vekaleti Dönemi’nde Dini Meşruiyet Meselesi ve Din Hizmetleri (1920-1924)”, *CTAD*, c. 21, S. 41, 2025, ss.31-67.
- YAVAN Mehmet Kürşad , “İttihatçılar ve İzmir Suikastı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. 118, S 232, 2018, ss. 97-116.
- YAVAŞÇA Kerem, “Cumhuriyetin İlanına Giden Süreç ve Tepkiler”, *Tezkire*, c. 32, S. 85, 2023, ss. 13-30.
- YAYLAGÜL Gamze, “Halifelğin Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansıması”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, c. 4, S. 1, 2020, ss. 103-114.
- YENAL Oktay. *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi Yayınları, 2003.
- YENİSU, Melek, *Paylaşım Tasarıları Çerçevesinde Orta Doğu’nun Şekillendirilmesi (1918-1945)*, Ankara, 2025, ATAM Yayınları.
- YERASİMOS, S. (1979). *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden Millî Mücadele’ye*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- YETKİN Aydın, “Kemalizm Ve Düzenin Laikleştirilmesi II: Siyasal Sistemin Laikleştirilmesi”, *Atatürk Dergisi*, c. 4, S. 1, 2015, ss. 36-63.
- YILMAZ Meşkûre, *Serbest Cumhuriyet Fırkası, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya 1990.
- YILMAZ, M. ve diğ. (2009). *Yeni Türk Devletinin Dış İlişkileri (1923-1938)*. Atatürk ve İnkılap Tarihi. (Edt.: Fatma Acun). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- YİĞİT, Sibel Ceylan, “Jeopolitik ve Jeostratejik Eksende İngiltere’nin Irak Politikası: Kutü’l-Amare Muharebesi”, *Kutü’l-Amare Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu 28-29 Nisan 2016*, Ankara, Aralık, 2016. ATAM Yayınları.
- YÖK Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I*,
- YURDAYDIN Hüseyin G., “Devlet ve Din, Halifelik ve Laiklik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 26, S. 1-4, Ankara 1983, ss. 173-182.
- YÜCEL İdris, “Fransız Belgelerinde Son Halife Abdülmecid ve Türkiye’de Hilafetin Kaldırılması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, Ankara 2017, ss. 467-492.
- YÜKSEL Mehmet, *Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Araştırılması*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nide 2008.
- ZÜHAL, Dilek. “Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>, (Erişim 05.08.2023).
- ZÜRCHER Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.
- Zürcher, Erik Jan. *Turkey: A Modern History*. London: I.B. Tauris, 2004.
- Eroğlu, Erhan. “Etkili İletişim ve Doğru Anlamak”. *Etkili İletişim Teknikleri* içinde, editör Erhan Eroğlu ve Ahmet Haluk Yüksel. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No 2775/Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1733, 2013.
- GÜNGÖR, Nazife. *İletişim Kuramları-Yaklaşımları*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016.
- YAYLAGÜL, Levent. *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2013.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, “İletişim” Erişim Tarihi: Nisan 22, 2026, <https://sozluk.gov.tr/>.
- BALTA Peltekoğlu, Filiz. *Halkla İlişkiler Nedir?*. İstanbul: Beta Yayınları, 2009.
- BOZTEPE, Hatun. “Halkla İlişkiler Perspektifinden Güven Kavramı: Katılımcılık, Şeffaflık Ve Hesap Verebilirlik İlkelerinin Kamu Kurumlarına Yönelik Güvenin Oluşmasındaki Rolü”. *İstanbul*

- Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, no 45 (2013): 54-55.
- Coombs, W. Timothy. *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*. SAGE Publications, 2023.
- GÜLLÜPUNAR, Hasan. "Halkla İlişkiler ve Sosyal Sorumluluk." *Halkla İlişkilere Giriş*, editör Metin Işık. Eğitim Yayınevi, 2012.
- KALENDER, Ahmet. "Kavram Olarak Halkla İlişkiler, Dünyada ve Türkiye’de Halkla İlişkilerin Tarihsel Gelişimi." *Halkla İlişkiler*, editör Aydın Ziya Özgür. Anadolu Üniversitesi Yayınları No 2713/Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1676, 2013.
- Kurniawan, Agus., Suparto Wijoyo, Fendy Suhariadi, Mia Amiati."Strategic Public Relations for Strengthening Public Trust in Government", *International Research Journal of Business Studies*, XVIII no.1 (2025): 48.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Kamu Kurumlarına Yönelik Kurumsal Sosyal Medya Kullanım Rehberi*, İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2024.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Kamu Yönetiminde Bir Dönüşümün Hikayesi: CİMER*, İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Stratejik İletişimde Yeni Akımlar Dijital Çağda Hakikat Mücadelesi ve Stratejik İletişim Yaklaşımları*, İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2025.
- Andersen, Kim V. ve Henriksen, Helle Z. "E-government maturity models: Extension of the Layne and Lee model." *Government Information Quarterly*, no. 23, sayı 2 (2006): 236-248. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2005.11.008>
- Birleşmiş Milletler. Benchmarking E-government: A Global Perspective. Division for Public Economics and Public Administration, 2002.
- Ekonomik İş Birliği Kalkınma Teşkilatı (OECD). The e-Government Imperative. OECD Publications Service, 2003.
- Ekonomik İş Birliği Kalkınma Teşkilatı (OECD). The E-Leaders Handbook on the Governance of Digital Government. OECD Publishing, 2021.
- Hiller, Janine S. ve Bélanger, France. Privacy Strategies for Electronic Government. PricewaterhouseCoopers, 2001.
- Layne, Karen ve Lee, Jungwoo. "Developing fully functional E-government: A four stage model." *Government Information Quarterly*, no. 18, sayı 2 (2001): 122-136. [https://doi.org/10.1016/S0740-624X\(01\)00066-1](https://doi.org/10.1016/S0740-624X(01)00066-1)
- Meyer, John W. ve Rowan, Brian. "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony." *American Journal of Sociology* no. 83 (1977): 340-363. 10.1086/226550
- Moore, Mark. H. Creating public value: strategic management in government. Harvard University Press, 1995.
- Pollitt, Christopher. "The New Public Management: An Overview of Its Current Status." *Administrative Management Public*, no. 8, sayı 1 (2007): 110–115.
- Rhodes, Roderick A.W. "The New Governance: Governing without Government." *Political Studies* no. 44 (1996): 652-667. s
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- Vincent, Homburg. "E-Government and NPM: A Perfect Marriage?" *Proceedings of the 6th international conference on Electronic commerce* (2004): 547 – 555. <https://doi.org/10.1145/1052220.1052289>